

KÖNÜL İBRAHİM QIZI SƏMƏDOVA

QƏRBİ AZƏRBAYCAN ETNOTOPONİMLƏRİNİN AREALLARI

BATI AZERBAYCAN ETNOTOPONİMLERİNİN ALANLARI

AREALS OF WESTERN AZERBAIJAN ETHNOTOPONYMS

АРЕАЛЫ ЭТНОТОПОНИМОВ ЗАПАДНОГО АЗЕРБАЙДЖАНА

MONOQRAFİYA

BAKİ-2025

Elmi redaktor:

Mahirə Hüseynova
filologiya elmləri doktoru, professor

Rəyçilər:

İbrahim Bayramov
filologiya elmləri doktoru, professor
Astan Bayramov
filologiya elmləri doktoru, professor
Könül Həsənova
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Könül İbrahim qızı Səmədova. Qərbi Azərbaycan etnotoponimlərinin arealları. Bakı – 2024, ...

Kitabda hal-hazırda Ermənistan ərazisi hesab edilən tarixi Azərbaycan torpaqlarındakı etnotoponimlərin lingvistik təhlili verilmiş, bu ərazilərdə mövcud olmuş bir çox etnonimin türkdilli xalqların adları ilə bağlı olduğu elmi sübutlarla əsaslandırılmışdır.

Kitap, şu anda Ermenistan toprakları olarak kabul edilen Azərbaycan'ın tarihi topraklarındakı etnotoponimlerin dilbilimsel analizini, bu topraklarda var olan birçok etnonimin Türkçe konuşan halkların isimleriyle ilişkili olduğuna dair bilimsel kanıtlara dayanarak sunuyor.

The book provides a linguistic analysis of ethnotoponyms in the historical lands of Azerbaijan, which are currently considered the territory of Armenia, based on scientific evidence that many ethnonyms that existed in these territories are related to the names of Turkic-speaking peoples.

В книге представлен лингвистический анализ этнотопонимов на исторических землях Азербайджана, которые в настоящее время считаются территорией Армении, основанный на научных данных о том, что многие этнонимы, существовавшие на этих территориях, связаны с названиями тюркоязычных народов.

Son iki əsrdə Qafqazda azərbaycanlılara qarşı məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilən etnik təmizləmə və soyqırımı siyasəti nəticəsində xalqımız ağır məhrumiyyətlərə, milli faciə və məşəqqətlərə məruz qalmışdır. Mərhələ-mərhələ gerçəkləşdirilən belə qeyri-insani siyasət nəticəsində azərbaycanlılar indi Ermənistan adlandırılan ərazidən - min illər boyu yaşadıkları öz doğma tarixi etnik torpaqlarından didərgin salınaraq kütləvi qətl və qırğınlara məruz qalmış, xalqımıza məxsus minlərlə tarixi-mədəni abidə və yaşayış məskənləri dağıdılıb viran edilmişdir.

Heydər Əliyev
Azərbaycan xalqının Ümumilli Lideri

Prezident İlham Əliyevin nitqlərində Qərbi Azərbaycan məsələsi

“Alimlərimiz mənim çağırışıma müsbət cavab verərək qısa müddət ərzində bu bölgənin tarixi ilə bağlı çox gözəl və real faktlara əsaslanmış əsərlər yaratmışlar. Başlıcası, İrəvan xanlığının tarixi ilə bağlı yaradılmış əsərlər xüsusi məna daşıyır. Çünki, əfsuslar olsun ki, dünya birliyi, demək olar, bilmirdi ki, bugünkü Ermənistan dövləti tarixi Azərbaycan torpaqlarında yaranmışdır.

...Biz təşəbbüslərimiz, tarixə müraciətimiz və konkret dəlillərlə, faktlarla mövqeyimizi əsaslandırmışıq ki, İrəvan Ermənistanın paytaxtı kimi Azərbaycan dövləti tərəfindən 1918-ci ildə verilmişdir. İrəvan xanlığında yaşayan əhəlinin əksəriyyəti azərbaycanlılar idi. Zəngəzur mahalı qədim Azərbaycan torpağıdır və süni şəkildə Ermənistana verilmişdir. Zəngəzur mahalının Ermənistana verilməsi böyük ədalətsizlik idi. Doğma torpağımızın bir parçası Ermənistana birləşdirildi. Bunun çox böyük mənfi nəticəsi oldu. Bu, bütün türk dünyasını parçaladı. Bu gün türk dünyası coğrafi baxımdan parçalanıb”.

***Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının illik ümumi yığıncağında giriş nitqi.
26.04.2011***

“...ermənilər artıq öz müqəddəratını təyin ediblər. Onlar əslində Azərbaycanın tarixi torpaqları hesabına yaradılmış Ermənistan dövlətinə malikdirlər. Bəlkə də, Assambleyanın bir çox üzvü bilmir. Amma erməni nümayəndə heyəti bunu, əlbəttə, bilir ki, Rusiya imperiyasının dağılması nəticəsində 1918-ci ildə yaradılmış Azərbaycan Demokratik Respublikasının ən birinci fərmanlarından biri İrəvanın paytaxt kimi Ermənistan dövlətinə verilməsi idi. Bir sözlə, onların artıq öz dövləti vardır”.

Avropa Şurası Parlament Assambleyasının (AŞPA) sessiyasında nitqi
24.06.2014

“Ermənilər bu ərazidə XIX əsrin ortalarında məskunlaşıblar. Çar Rusiyasının XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edən xəritələrinə baxsanız, görəcəksiniz ki, Ermənistanın bugünkü ərazisinin, bütün şəhərlərinin və kəndlərinin, bütün toponimlərinin mütləq əksəriyyətinin adları öz mənşəyini Azərbaycan dilindən götürüb. Rusiya imperiyasının süqutundan sonra 1918-ci ildə ilk Azərbaycan Demokratik Respublikası yaradılmışdır. Bu respublikanın qəbul etdiyi ilk qərarlardan biri Yerevanı Azərbaycandan Ermənistana vermək oldu. Ermənistanın bugünkü paytaxtı XX əsrin əvvəlində əhalisinin 80 faizini azərbaycanlılar təşkil edən bizim tarixi İrəvan şəhərimizdir. Bu gün bu şəhər tamamilə etnik təmizlənməyə məruz qalıb. Beləliklə, tarix və beynəlxalq hüquq bizim mövqeyimizi dəstəkləyir və sizin də təsəvvür edə bildiyiniz kimi, bu məsələ Azərbaycan üçün, Azərbaycanın hər bir vətəndaşı üçün bir nömrəli məsələdir. Bu faciəvi hadisələrə və bu günədək davam edən işğala baxmayaraq, Azərbaycan transformasiyada böyük uğura imza ata bilmişdir”.

Parisdə UNESCO Baş Konfransının 38-ci sessiyasının Liderlər Forumunda çıxışı.
17.11.2015

“1990-cı illərin əvvəllərində Ermənistanın Azərbaycana qarşı işğalçılıq siyasəti torpaqlarımızın işğal altına düşməsinə səbəb olmuşdu. Əslində, Ermənistanın təcavüzkar siyasəti hələ 1980-ci illərin sonlarından başlamışdı. O vaxt indiki Ermənistan Respublikasında yaşamış 100 minlərlə azərbaycanlı öz dədə-baba torpaqlarından didərgin salındı. Zəngəzur, Göyçə, İrəvan mahalı bizim tarixi torpaqlarımızdır. Bizim xalqımız bu torpaqlarda əsrlər boyu yaşayıb, ancaq Ermənistan rəhbərliyi o vaxt 100 minlərlə azərbaycanlıyı öz doğma torpaqlarından didərgin salmışdır”.

Vətən müharibəsində Qələbəyə həsr olunmuş Zəfər paradında nitqi
10.12.2020

“Qərbi Azərbaycan bizim tarixi torpağımızdır, bunu bir çox tarixi sənədlər təsdiqləyir, tarixi xəritələr təsdiqləyir, bizim tariximiz təsdiqləyir. Ancaq əfsuslar olsun ki, ermənilər Qarabağdakı kimi, Qərbi Azərbaycanda da bizim bütün tarixi, dini abidələrimizi yerlə-yeksan ediblər, dağıdıblar, azərbaycanlıların tarixi irsini silmək istəyiblər, ancaq buna nail ola bilməyiblər. Çünki tarix var, sənədlər var, xəritələr var. Bu binada nümayiş etdirilən, XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edən xəritə bir daha onu göstərir ki, Qərbi Azərbaycan tarixi Azərbaycan diyarıdır, şəhərlərin, kəndlərin adları Azərbaycan mənşəlidir və biz yaxşı bilirik ki, indiki Ermənistan ərazisində tarix boyu Azərbaycan xalqı yaşayıb. İndi əsas vəzifə ondan ibarətdir ki, dünya ictimaiyyəti də bunu bilsin. Artıq bu istiqamətdə işlər başlamışdır. Ancaq, əminəm ki, icma bu işləri daha məqsədyönlü şəkildə və nəticəyə hesablanmış tərzdə aparacaqdır.”

***Qərbi Azərbaycandan olan bir qrup ziyalı ilə görüşdə Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti İlham Əliyevin nitqindən
24.12.2022***

“Azərbaycan xalqına qarşı edilən haqsızlıqlar haqqında biz beynəlxalq ictimaiyyəti mütləq məlumatlandırmalıyıq. XIX əsrdə, XX əsrin əvvəllərində ermənilərin Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsi. 1920-ci ildə sovet hakimiyyəti tərəfindən Zəngəzurun Azərbaycandan qoparılıb Ermənistana verilməsi, bu da tarixi faktdır. Ondan iki il əvvəl Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin İrəvanı Ermənistana bağışlaması, bu da sənədlərlə təsdiq olunan faktdır. 1921-ci ildə sovet hakimiyyəti tərəfindən bizə qarşı növbəti təxribat hazırlanırdı. Zəngəzur 1920-ci ilin noyabrında bizdən qoparıldı, bir il sonra Qafqaz Bürosu Qarabağı da bizdən qoparmaq istəyirdi. Ancaq alınmadı və qərar qəbul olundu ki, Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın tərkibində saxlanılsın. Amma buna baxmayaraq, il yarım keçəndən sonra – 1923-cü il iyulun 7-də Azərbaycan ərazisində tamamilə əsassız, süni bir qurum yaradıldı - Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti. Bunun yaradılmasının heç bir əsası yox idi. O vaxt indiki Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıların sayı Qarabağda yaşayan ermənilərlə müqayisədə, bəlkə də, iki dəfə çox idi. Ancaq nədənsə, bu muxtar vilayəti orada yox, burada yaradıblar. ...Ondan sonra 1940-1950-ci illərdə azərbaycanlıların Ermənistandan kütləvi deportasiyası, - bu da xalqımız üçün böyük faciə və böyük ədalətsizlik idi. Azərbaycanlılar öz tarixi torpaqlarından Azərbaycanın Mil-Muğan zonasına zorla köçürülmüşdür”.

***Şuşa şəhərində Dünya Azərbaycanlılarının V Qurultayında nitqi
22.04.2022***

Son iki asırdır Kafkasya'da Azerbaycanlılara karşı bilinçli olarak uygulanan etnik temizlik ve soykırım politikası sonucunda halkımız büyük mahrumiyetler, milli trajediler ve sıkıntılar yaşadı. Adım adım uygulanan bu insanlık dışı politika sonucunda Azerbaycanlılar, binlerce yıldır yaşadıkları, artık Ermenistan olarak adlandırılan topraklardan, kendi tarihi etnik topraklarından kovuldu, toplu katliamlara, soykırımlara maruz bırakıldı ve binlerce insan öldürüldü. Halkımıza ait tarihi ve kültürel eserler, yerleşim yerleri tahrip edildi ve yok edildi.

Haydar Aliyev
Azerbaycan halkının milli lideri

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in konuşmalarında Batı Azerbaycan meselesi

"Bilim adamlarımız çağırma olumlu yanıt vererek kısa sürede bu bölgenin tarihine ilişkin gerçek bilgilere dayanan çok güzel eserler ortaya çıkardılar. Esas olarak Erivan hanlığının tarihi ile ilgili olarak yaratılan eserler özel bir anlam taşımaktadır. Ne yazık ki dünya toplumu bugünkü Ermenistan devletinin Azerbaycan'ın tarihi topraklarında kurulduğunu bilmiyordu.

... Biz girişimlerimiz, tarihe başvurmamız ve Erivan'ın 1918 yılında Azerbaycan devleti tarafından Ermenistan'ın başkenti olarak verildiğine dair somut delil ve gerçeklerle bu konumumuzu haklı çıkardık. Erivan Hanlığı'nda yaşayan nüfusun çoğunluğunu Azerbaycanlılar oluşturuyordu. Zengezur ilçesi Azerbaycan'ın kadim toprağıdır ve yapay olarak Ermenistan'a verilmiştir. Zengezur ilçesinin Ermenistan'a verilmesi büyük haksızlıktı. Ana topraklarımızın bir kısmı Ermenistan'a ilhak edildi. Bunun çok büyük olumsuz etkisi oldu. Bu durum tüm Türk dünyasını böldü. Bugün Türk dünyası coğrafi olarak bölünmüş durumdadır."

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi'nin yıllık genel kurul toplantısında açılış konuşması.
26.04.2011

"...Ermeniler zaten kaderlerini belirlemişlerdir. Aslında onların elinde Azerbaycan'ın tarihi toprakları pahasına oluşturulan Ermenistan devleti var. Belki Meclis üyelerinin çoğu bilmiyor. Ancak Ermeni heyeti, Rusya İmparatorluğu'nun yıkılması sonucu 1918 yılında kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin ilk kararlarından birinin, Erivan'ın başkent olarak Ermenistan devletine devredilmesi olduğunu kesinlikle biliyor. Böylece onların artık kendi devletleri vardı."

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi (AKPM) oturumunda konuşma.
24.06.2014

"19. yüzyılın ortalarında Ermeniler bu bölgeye yerleşmişler. Çarlık Rusyası'nın 20. yüzyılın başlarına ait haritalarına baktığınızda, Ermenistan'ın bugünkü topraklarının, tüm şehir ve köylerinin ve toponimlerinin büyük çoğunluğunun ad kökeninin Azerbaycanca olduğunu görürsünüz. Rusya İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından 1918'de ilk Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kuruldu. Bu cumhuriyetin aldığı ilk kararlardan biri Erivan'ın Azerbaycan'dan Ermenistan'a devredilmesi oldu. Ermenistan'ın bugünkü başkenti, 20. yüzyılın başında nüfusunun yüzde 80'inin Azerbaycanlılardan oluştuğu tarihi şehrimiz Erivan'dır. Bugün bu şehir tamamen etnik temizliğe tabi tutulmuştur. Dolayısıyla tarih ve uluslararası hukuk da bizim konumumuzu desteklemektedir ve tahmin edebileceğiniz gibi bu konu Azerbaycan'ın, her Azerbaycan vatandaşının bir numaralı meselesidir. Bu trajik olaylara ve devam eden işgale rağmen Azerbaycan dönüşümde büyük başarı elde etmeyi başardı."

Paris'teki UNESCO Genel Konferansı'nın 38. oturumunun Liderler Forumu'nda konuşma.
17.11.2015

"1990'lı yılların başında Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırı politikası topraklarımızın işgaline yol açtı. Aslında Ermenistan'ın saldırgan politikası 1980'lerin sonunda başladı. O dönemde şimdiki Ermenistan Cumhuriyeti'nde yaşayan 100 bin Azerbaycanlı ata topraklarından sürüldü. Zengezur, Göyçe, Erivan ilçeleri bizim tarihi topraklarımızdır. Halkımız yüzyıllardır bu topraklarda yaşıyor ama Ermenistan liderliği 100 bin Azerbaycanlıyı kendi topraklarından sürdü."

Vatan Savaşı'ndaki Galibiyete adanan Zafer Geçit Töreninde konuşma
10.12.2020

"Batı Azerbaycan bizim tarihi topraklarımızdır, birçok tarihi belgeyle, tarihi haritalarla doğrulanmıştır, tarihimiz bunu doğrulamaktadır. Maalesef Ermeniler, Karabağ'da olduğu gibi Batı Azerbaycan'da da tüm tarihi ve dini eserlerimizi yok ettiler, Azerbaycanlıların tarihi mirasını silmek istediler ama başaramadılar. Çünkü tarih var, belgeler var, haritalar var. Bu binada sergilenen 20. yüzyılın başlarından kalma harita, Batı Azerbaycan'ın tarihi Azerbaycan toprağı olduğunu, şehir ve köy adlarının Azerbaycan kökenli olduğunu bir kez daha gösteriyor ve biz bu toprakların Azerbaycan kökenli olduğunu çok iyi biliyoruz. Azerbaycan halkı tarih boyunca bugünkü Ermenistan topraklarında yaşamıştır. Şimdi asıl görev dünya toplumunun bunu bilmesini sağlamaktır. Bu yönde çalışmalar zaten başladı. Ancak camianın bu faaliyetleri daha amaçlı ve sonuç odaklı yürüteceğine eminim."

**Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Batı Azerbaycanlı bir
grupla toplantıda yaptığı konuşmadan**
24.12.2022

"Azerbaycan halkına yapılan haksızlıkları mutlaka uluslararası topluma duyurmalıyız. 19. yüzyılda, 20. yüzyılın başlarında Ermenilerin Azerbaycan topraklarına yerleştirilmesi. 1920 yılında Zengezur'un Sovyet yetkilileri tarafından Azerbaycan'dan koparılıp Ermenistan'a verildiği tarihi bir gerçektir. Bundan iki yıl önce Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Erivan'ı Ermenistan'a bağışlamıştı ki bu da belgelerle doğrulanmıştır. 1921 yılında Sovyet yetkilileri tarafından bize karşı bir provokasyon daha hazırlanıyordu. Kasım 1920'de Zengezur elimizden alındı, bir yıl sonra Kafkas Bürosu Karabağ'ı da elimizden almak istedi. Ancak sonuç alınamadı ve Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan sınırları içinde tutulmasına karar verildi. Ancak buna rağmen aradan bir buçuk yıl geçtikten sonra, 7 Temmuz 1923'te Azerbaycan topraklarında tamamen asılsız, yapay bir varlık olan Dağlık Karabağ Muhtar Bölgesi yaratıldı. Yaratılması için hiçbir neden yoktu. O dönemde bugünkü Ermenistan'da yaşayan Azerbaycanlıların sayısı Karabağ'da yaşayan Ermenilerin sayısının belki de iki katı kadardı. Ancak nedense bu muhtar vilayeti orada değil burada yarattılar. ...Bundan sonra 1940'lı ve 1950'li yıllarda Azerbaycanlıların Ermenistan'dan kitlesel olarak sınır dışı edilmesi halkımız için büyük bir trajedi ve büyük bir adaletsizlikti. Azerbaycanlılar tarihi topraklarından zorla Azerbaycan'ın Mil-Muğan bölgesine nakledildi.

Şuşa'daki 5. Dünya Azerbaycanlıları Kongresi'nde konuşma 22.04.2022

As a result of the policy of ethnic cleansing and genocide purposefully carried out against Azerbaijanis in the Caucasus in the last two centuries, our people suffered severe deprivations, national tragedies and hardships. As a result of this step-by-step inhumane policy, Azerbaijanis were expelled from the territory now called Armenia - from their native historical ethnic lands, where they lived for thousands of years, and were subjected to mass murders and massacres, and thousands of historical and cultural monuments and settlements belonging to our people were destroyed and destroyed.

Heydar Aliyev
National leader of the Azerbaijani people

The issue of Western Azerbaijan in President Ilham Aliyev's speeches

"Our scientists responded positively to my call and in a short period of time created very beautiful works based on real facts about the history of this region. Mainly, the works created and also related to the history of the Iravan khanate have a special meaning. Unfortunately the world community did not know that today's Armenian state was created in Azerbaijan's historical lands.

... We have justified our position with our initiatives, appeal to history and concrete evidence and facts that the capital of Armenia was given as Yerevan by the state of Azerbaijan in 1918. The majority of the population living in the Iravan Khanate were Azerbaijanis. Zangezur district is the ancient land of Azerbaijan and was artificially given to Armenia. Giving Zangezur district to Armenia was a great injustice. A piece of our native land was annexed to Armenia and had a very negative effect. It divided the whole Turkic world. Today the Turkic world is geographically divided."

Introductory speech at the annual general meeting of the Azerbaijan National Academy of Sciences. 26.04.2011

"... Armenians have already determined their destiny. They actually have the state of Armenia which was created at the expense of the historical lands of Azerbaijan. Perhaps many members of the Assembly did not know. Of course the Armenian delegation knew that one of the first decrees of the Azerbaijan Democratic Republic established in 1918 as a result of the collapse of the Russian Empire which was the transfer of Yerevan as the capital to the Armenian state. In short they have already had their own state."

Speech at the session of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe (PACE). 24.06.2014

"Armenians settled in this area in the middle of the 19th century. If you look at the maps of Tsarist Russia dating to the beginning of the 20th century, you will see that the names of the present-day territory of Armenia, all cities and villages, and the absolute majority of toponyms have their origins in the Azerbaijani language. After the fall of the Russian Empire, the first Azerbaijan Democratic Republic was established in 1918. One of the first decisions made by this republic was to transfer Yerevan from Azerbaijan to Armenia. Today's capital of Armenia is our historical city of Yerevan, where 80 percent of the population was Azerbaijanis at the beginning of the 20th century. Today, this city has been completely ethnically cleansed. Thus history and international law support our position, and as you can imagine, this issue is the number one issue for Azerbaijan, for every citizen of Azerbaijan. "Despite these tragic events and the ongoing occupation, Azerbaijan has been able to achieve great success in transformation."

Address to the Leaders' Forum of the 38th session of the UNESCO General Conference in Paris. 17.11.2015

"In the early 1990s, Armenia's policy of aggression against Azerbaijan led to the occupation of our lands. In fact, Armenia's aggressive policy began in the late 1980s. At that time, 100 thousand Azerbaijanis who lived in the current Republic of Armenia were expelled from their ancestral lands. Zangezur, Goycha, Iravan districts are our historical lands. Our people have lived in these lands for centuries, but the Armenian leadership displaced 100 thousand Azerbaijanis from their native lands."

***Speech at the Victory Parade dedicated to the Victory
in the Patriotic War***

10.12.2020

"Western Azerbaijan is our historical land, it is confirmed by many historical documents, historical maps, our history confirms it. Unfortunately, the Armenians destroyed all our historical and religious monuments in Western Azerbaijan, as in Karabakh, they wanted to erase the historical heritage of Azerbaijanis, but they failed to do so. Because there is history, there are documents, there are maps. The map displayed in this building, dating back to the beginning of the 20th century, once again shows that the history of Western Azerbaijan is the land of Azerbaijan, the names of cities and villages are of Azerbaijani origin, and we know very well that the Azerbaijani people have lived in the territory of today's Armenia throughout history. lived. Now the main task is to let the world community know about it. Work has already started in this direction. However, I am sure that the community will conduct these works in a more purposeful and result-oriented manner."

***From the speech of the President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev in a meeting
with a group of intellectuals from Western Azerbaijan
24.12.2022***

"We must definitely inform the international community about the injustices committed against the people of Azerbaijan. In the 19th century, at the beginning of the 20th century, the resettlement of Armenians to the lands of Azerbaijan. In 1920 Zangezur was torn from Azerbaijan and given to Armenia by the Soviet authorities, which is also a historical fact. Two years before that, the Azerbaijan Democratic Republic donated Yerevan to Armenia, which is a fact confirmed by documents. In 1921, another provocation was being prepared against us by the Soviet authorities. Zangezur was wrested from us in November 1920, and a year later, the Caucasus Bureau wanted to wrest Karabakh from us as well. However, it did not succeed and it was decided that Nagorno-Karabakh should be kept within Azerbaijan. But despite this, after a year and a half had passed - on July 7, 1923, a completely groundless, artificial entity was created on the territory of Azerbaijan - the Nagorno-Karabakh Autonomous Province. There was no reason for it to be created. At that time, the number of Azerbaijanis living in present-day Armenia was perhaps twice as large as the number of Armenians living in Karabakh. However, for some reason, they created this autonomous province not there, but here. ...After that, the mass deportation of Azerbaijanis from Armenia in the 1940s and 1950s was a great tragedy and great injustice for our people. Azerbaijanis were forcibly transferred from their historical lands to the Mil-Mugan zone of Azerbaijan.

***Speech at the Fifth Congress of World Azerbaijanis in Shusha
22.04.2022***

В результате политики этнической чистки и геноцида, целенаправленно проводимой против азербайджанцев на Кавказе в последние два столетия, наш народ перенес тяжелые лишения, национальные трагедии и лишения. В результате этой поэтапной бесчеловечной политики азербайджанцы были изгнаны с территории, ныне называемой Арменией, - со своих родных исторических этнических земель, где они проживали тысячи лет, и подвергались массовым убийствам и резне, а также тысячи исторических и культурных памятников и поселений, принадлежащих нашему народу, были разрушены и уничтожены.

Гейдар Алиев
Национальный лидер азербайджанского народа

Проблема Западного Азербайджана в выступлениях Президента Ильхама Алиева

«Наши ученые положительно отреагировали на мой призыв и за короткий срок создали очень красивые произведения, основанные на реальных фактах истории этого региона. В основном особое значение имеют созданные произведения, связанные с историей Иреванского ханства. К сожалению, мировое сообщество не знало, что сегодняшнее Армянское государство было создано на исторических землях Азербайджана.

... Мы обосновали свою позицию нашими инициативами, обращением к истории и конкретным доказательствам и фактам того, что Ереван был передан столицей Армении Азербайджанским государством в 1918 году. Большую часть населения Иреванского ханства составляли азербайджанцы. Зангезурский район – древняя земля Азербайджана, искусственно отданная Армении. Передача Зангезурского района Армении была большой несправедливостью. К Армении был присоединен кусочек нашей родной земли. Это имело очень негативный эффект. Оно разделило весь тюркский мир. Сегодня тюркский мир географически разделен».

Вступительная речь на годовом общем собрании Национальной академии наук Азербайджана. 26.04.2011

«...армяне уже определились со своей судьбой. У них фактически есть государство Армения, созданное за счет исторических земель Азербайджана. Возможно, многие члены Ассамблеи не знают. Но армянская делегация, конечно, знает, что одним из первых декретов Азербайджанской Демократической Республики, созданной в 1918 году в результате распада Российской империи, была передача Еревана в качестве столицы Армянскому государству. Короче говоря, у них уже есть свое государство».

Выступление на сессии Парламентской ассамблеи Совета Европы (ПАСЕ). 24.06.2014

«Армяне поселились на этой территории в середине 19 века. Если вы посмотрите на карты царской России начала XX века, то увидите, что названия нынешней территории Армении, всех городов и сел, а также абсолютное большинство топонимов имеют азербайджанское происхождение. После падения Российской империи в 1918 году была создана первая Азербайджанская Демократическая Республика. Одним из первых решений, принятых этой республикой, была передача Еревана из состава Азербайджана в состав Армении. Сегодняшняя столица Армении – наш исторический город Ереван, где в начале 20 века 80 процентов населения составляли азербайджанцы. Сегодня в этом городе проведена полная этническая чистка. Таким образом, история и международное право поддерживают нашу позицию, и, как вы понимаете, этот вопрос является вопросом номер один для Азербайджана, для каждого гражданина Азербайджана. «Несмотря на эти трагические события и продолжающуюся оккупацию, Азербайджан смог добиться больших успехов в трансформации».

Выступление на Форуме лидеров 38-й сессии Генеральной конференции ЮНЕСКО в Париже. 17.11.2015

«В начале 1990-х годов агрессивная политика Армении против Азербайджана привела к оккупации наших земель. Фактически агрессивная политика Армении началась в конце 1980-х годов. Тогда 100 тысяч азербайджанцев, проживавших на территории нынешней Республики Армения, были изгнаны со своих исконных земель. Зангезурский, Гейчинский, Иреванский районы – наши исторические земли. Наш народ веками жил на этих землях, но руководство Армении вытеснило 100 тысяч азербайджанцев с их родных земель».

***Выступление на Параде Победы, посвященном Победе в Отечественной войне
10.12.2020***

«Западный Азербайджан – наша историческая земля, это подтверждают многие исторические документы, исторические карты, это подтверждает наша история. К сожалению, армяне уничтожили все наши исторические и религиозные памятники в Западном Азербайджане, как и в Карабахе, они хотели стереть историческое наследие азербайджанцев, но им это не удалось. Потому что есть история, есть документы, есть карты. Карта, выставленная в этом здании, датируемая началом 20-го века, еще раз показывает, что история Западного Азербайджана – это земля Азербайджана, названия городов и сел имеют азербайджанское происхождение, и мы прекрасно знаем, что Азербайджанский народ на протяжении всей истории проживал на территории сегодняшней Армении. Теперь главная задача – донести об этом до мирового сообщества. Работа в этом направлении уже началась. Однако я уверен, что сообщество будет вести эти работы более целенаправленно и ориентированно на результат».

***Из выступления Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева на
встрече с группой интеллектуалов Западного Азербайджана
24.12.2022***

«Мы обязательно должны проинформировать международное сообщество о несправедливостях, совершенных в отношении народа Азербайджана. В 19 веке, в начале 20 века произошло переселение армян на земли Азербайджана. В 1920 году Зангезур был отторгнут от Азербайджана и передан Армении советскими властями, что также является историческим фактом. За два года до этого Азербайджанская Демократическая Республика передала Армении Ереван, что является документально подтвержденным фактом. В 1921 году советская власть готовила против нас очередную провокацию. Зангезур был оторван у нас в ноябре 1920 года, а через год Кавказбюро захотело отобрать у нас и Карабах. Однако это не удалось, и было решено оставить Нагорный Карабах в составе Азербайджана. Но, несмотря на это, по прошествии полутора лет – 7 июля 1923 года на территории Азербайджана было создано совершенно беспочвенное, искусственное учереждение – Нагорно-Карабахская автономная область. Не было никаких оснований для его создания. В то время число азербайджанцев, проживавших в нынешней Армении, было, возможно, вдвое больше, чем число армян, проживающих в Карабахе. Однако почему-то эту автономную провинцию создали не там, а здесь. ...После этого массовая депортация азербайджанцев из Армении в 1940-х и 1950-х годах была большой трагедией и большой несправедливостью для нашего народа. Азербайджанцы были насильно переселены со своих исторических земель в Миль-Муганскую зону Азербайджана.

***Выступление на V съезде азербайджанцев мира в Шуше
22.04.2022***

**Filologiya elmləri doktoru, professor, ictimai-siyasi
xadim Həsən Mirzəyevin əziz xatirəsinə ithaf edirəm**

*Sənsiz qışa dönüb baharım, yazım,
Susubdur kamanım, dillənmir sazım,
Həsənəm, bu dərdi de, necə yazım?
Didərgin olubdu el, Dərələyəz!
Göz yaşım olubdu sel, Dərələyəz!*

*Düşmən əlindədir müqəddəs yerim
Ləlim, cəvahirim, abidəm, pirim.
Qoy ayağa qalxsın igdim, ərim,
Bəlkə, bu şad xəbər silə dərdimi!*

Həsən Mirzə

ÖN SÖZ

Müasir dövrdə Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli etnotoponimlərin tədqiqi daha vacib məsələ olub, təkcə elmi aktuallığı ilə deyil, siyasi əhəmiyyəti baxımından da son dərəcə vacibdir. Onomastik vahidlər, xüsusən də etnotoponimlər dil tarixi ilə bağlı qiymətli mənbədir. Onlar xalqın qədim yaşayış məskəninə müəyyənləşdirmək, bu ərazidə baş vermiş ictimai-siyasi hadisələri qiymətləndirmək, həmin hadisələrin səbəb və köklərini aydınlaşdırmaq, həqiqəti üzə çıxarmaq üçün faktlar kimi dəyərlidir.

Ermənilər Azərbaycan və türk mənşəli toponimlərə münasibətdə həmişə qərəzli mövqe tutmuşlar. Qərbi Azərbaycanda – indiki Ermənistanda türk mənşəli toponimlərin uzun illər boyu dəyişdirilib erməniləşdirilməsi türklərin, xüsusən də azərbaycanlıların min illər boyu bu ərazidə yaşamasını sübut edən faktları saxtalaşdırmaq məqsədi daşımışdır.

Müəllifin qeyd etdiyi kimi, Qərbi Azərbaycan, indiki Ermənistan ərazisindəki azərbaycanlıların etnogenezində müxtəlif qədim türk tayfaları iştirak etmişdir. Müəllif ölkəmizin, o cümlədən də Qərbi Azərbaycan ərazisinin müasir toponimiyasında 4600-dən çox olan coğrafi adın təxminən 70 faizinin tayfa və ya tayfa başçılarının adları ilə bağlı meydana gəldiyi qeyd etmişdir. Həmin tayfalara aid, təbii ki, Şimali və Cənubi Azərbaycan ərazisindəki etnotoponimlərin sayı az deyildir. Müəllif əsərdə onları tədqiq etməklə müxtəlif türk etnoslarının, xüsusilə oğuzların bu ərazilərin aborigen sakinləri olduğunu sübuta yetirir, Azərbaycan toponimiyasında az öyrənilmiş sahələrdən biri olan etnotoponimləri çox yüksək səviyyədə tədqiq etmiş, onların areallıq xüsusiyyətlərini araşdırmış, ilk dəfə olaraq Qərbi Azərbaycan ərazisindəki etnotoponimlər tədqiq edilmiş, onların onomastik lüğəti tərtib olunmuş, etnotoponimlər linqvistik və tarixi aspektdə araşdırılmışdır. Əsərdə müxtəlif etnotoponimlərlə etnotoponim olmayan toponimlərin struktur leksik-semantik, fonetik, qrammatik xüsusiyyətlərini müqayisəli şəkildə tədqiq etmiş və bu qruplar arasındakı oxşar və fərqli cəhətləri üzə çıxarmışdır. Müəllif etnotoponimləri yalnız linqvistik baxımından deyil, həmçinin tarixi və coğrafi aspektdən də tətbiq etmişdir. Bu da monoqrafiyadan yalnız dilçilərin deyil, o cümlədən də tarixçilərin və coğrafiyaçıların da yararlanmasına kömək edəcək.

Bu kitabda həmçinin Qafqaz hərbi dairəsinin Tiflis 1903-cü il xəritəsindən də istifadə olunmuş və kitabda verilmişdir. Müəllif həm filoloq, həm tarixçi, həm də bir coğrafiyaçı mövqeyində çıxış edib.

«Qərbi Azərbaycan–indiki Ermənistan etnotoponimlərinin arealları» adlı əsəri bir daha sübut edir ki, Qərbi Azərbaycan qədim türk-oğuz məskənləridir. Könül Səmədova belə bir araşdırmanın öhdəsindən layiqincə gəlmiş, hamımızın bütün azərbaycanlıların ağırlı problemi olan Qərbi Azərbaycan–indiki Ermənistan torpaqlarının tarixini, linqvistikasını həm hər bir azərbaycanlı üçün şərəf işi olan vətəndaşlıq borcunu yerinə yetirərək elmi ictimaiyyətə, həm də geniş oxucu kütləsinə çox əhəmiyyətli və dəyərli bir kitab təqdim etmişdir.

Təklif edərdim ki, müəllif gələcəkdə ya kitabı bütövlükdə, ya da müəyyən hissələrini rus, ingilis hətta erməni dilinə belə tərcümə etdirdsin. Düşməyə düşmənin dilində zərbə endirmək də böyük qələbədir!

PROF. MAHİRƏ HÜSEYNOVA

GİRİŞ

Onomastik vahid olan etnotoponimlər dil tarixi ilə bağlı qiymətli mənbə olmaqla yanaşı, xalqın qədim yaşayış məskəni müəyyənləşdirmək, bu ərazidə baş vermiş ictimai-siyasi hadisələri, prosesləri qiymətləndirmək, həmin hadisələrin səbəb və köklərini araşdırmaq, obyektiv gerçəkliyi, həqiqəti üzə çıxarmaq üçün konkret material, sübut və faktlar kimi dəyərlidir. Belə faktlar ermənilərin Azərbaycana məxsus əraziləri, insan məskənlərini saxta və qondarma materiallara istinadla öz adlarına çıxarmasına qarşı mübarizədə də vacibdir.

Süni yollarla qədimliyini sübut etmək istəyən, tarixi saxtalaşdırmağa çalışan ermənilər türklərə, türkdilli xalqlara qarşı həmişə düşmənçilik mövqeyində durmuş və durmaqdadırlar. Ermənilər Azərbaycan və türk mənşəli toponimlərə münasibətdə də qərəzli mövqe tutmuşlar. Qərbi Azərbaycanda, indiki Ermənistanda türk mənşəli toponimlərin uzun illər boyu dəyişdirilib erməniləşdirilməsi, türklərin, xüsusən də azərbaycanlıların min illər boyu bu ərazidə yaşamasını sübut edən faktları saxtalaşdırmaq, xalqın adlara hopub əsrlərlə yaşamış tarixini pozmaq, «tarixin torpağın köksündəki izlərini» (A.Axundov) itirmək, onlara başqa don geyindirmək məqsədi daşmışdır. Ona görə də yer-yurd adlarımızın tarixin hansı dövrlərində necə dəyişdirilməsinə dair tədqiqatlar aparmağımız olduqca əhəmiyyətlidir.

Yer-yurd adlarımızın dəyişdirilməsi tarixin qədim dövrlərinə gedib çıxmır. Çünki belə qədim dövrlərdə bu adları türklər müasir dövrlə müqayisədə yaxşı qoruya bilmişlər. Daha qədim dövrlərdə, adamların ovçuluq və yığıcılıqla məşğul olduğu dövrlərdə onların yaşayış qruplarının bilavasitə etnosun adı ilə adlanması şübhə doğurur. Belə qruplar çox zaman yaşayış ərazisinə, bu ərazinin relyefinə, digər atributlarına, ərzaq ehtiyatlarına, flora və faunasına və i.ə. görə adlandırılmışdır. Yəni insanın təşəkkül tapıb müxtəlif qruplar şəklində yaşadığı ilk dövrlərdə etnik mənsubluq məsələsi olmamışdır. Bu dövrdə insanları əsas maraqlandıran cəhət zəruri olan ərzaqla təmin olunmaq, qorunmaq, onları məhv edəcək hər cür qüvvələrə qarşı mübarizə aparmaq vərdişlərinə yiyələnmək ön planda idi. Bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, çox yaxın ərazidə paylanmış, adlarında ortaq, yaxud eyni semantikaya malik komponent olan qrupların bir etnosla bağlılığı həqiqətə daha yaxındır. Çünki kompozitin tərkibindəki komponent ya nominantın, ya da nominatorun daşdığı dilə mənsub olması belə bir müddəanı irəli sürməyə tam əsas verir. Eyni zamanda bu faktdan çıxış etməklə ya nominantın, ya da nominatorun etnik mənsubluğunu aşkara çıxarmaq mümkündür. Çünki yalnız onun semantikasını araşdırmaqla onun hansı etnosun dilinə aidliyi haqqında müəyyən fikrə gəlmək mümkündür.

Etnonimlərlə bağlı problemin iki cəhəti diqqəti xüsusi ilə cəlb edir. Birinci cəhət bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəli olan etnonimlərin toplu təşkil etməsidir. Bu topluya eyni etnosun müxtəlif adları daxil olur. Etnos adlarında müxtəliflik səbəblərindən biri də nominatorun fərqlənməsindən irəli gəlir. Adların müəyyən qismi etnosa qonşu, yaxud onunla əlaqədə olan etnoslar tərəfindən verilir.

İkinci cəhət etnonimlərin tarixi dinamikası ilə əlaqəlidir. Etnonim yaranır və tarixi inkişaf prosesi keçir. Bu prosesdə etnonimə həm intralingvistik, həm də ekstralingvistik amillər təsir göstərir.

Daha qədim sayılan etnotoponimlərin lingvistik təhlili zamanı lokal qruplara məxsus adların leksik-semantik xüsusiyyətlərinin müxtəlif aspektləri tədqiqat obyektinə kimi nəzərə alınmalıdır. Belə

tədqiqatda leksik vahidin semantik yükünün bilavasitə etnosa deyil, lokal qrupun yaşadığı yerin xüsusiyyətlərinə, onun bu və ya digər istinad nöqtəsindən, yaxud motivləşdirmə əlamətindən fərqi görə verilməsi yoxlanılmalıdır. Belə tədqiqatın aparılması Qərbi Azərbaycan ərazisindəki etnotoponimlərin hansı etnoslara mənsubluğunu aydınlaşdırmağa imkan yarada bilər və beləliklə, ermənilər tərəfindən saxtalaşdırılaraq dəyişdirilmiş adların daşdığı tarixi yük aşkara çıxarılacaqdır. Buna görə də indi Ermənistan adlanan ərazidəki türk-Azərbaycan mənşəli onomastik vahidlərin, xüsusən etnotoponimlərin tədqiqi son dərəcə vacib, təxirəsalınmaz və aktual məsələdir. Son illərdə bu sahəyə aid dəyərli elmi axtarışlar aparılmış, türk-Azərbaycan mənşəli onomastik vahidlər toplanmış, qruplaşdırılmış, müəyyən izah və şərhrlərlə çap edilmişdir (21; 57; 58; 53; 15; 16; 17; 19; 20; 44; 24; 30).

Qərbi Azərbaycan – indiki Ermənistan ərazisindəki etnotoponimlərin öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyan məsələdir. Çünki etnotoponimlər tayfa və qəbilə adları əsasında yaranan onomastik vahidlərdir. Toponimlərin xalqın daha qədim tarixi ilə bağlı olan bu tipinin hərtərəfli öyrənilməsi sahəsində müəyyən işlər görülsə də, onlar yetərinə deyil və indiki Ermənistan ərazisinin tarixən mövcud olmuş ümumi etnotoponimik mənzərəsinin açılması üçün kifayət etmir.

Qərbi Azərbaycan – indiki Ermənistan ərazisində azər- baycanlıların etnogenezində müxtəlif qədim türk tayfaları iştirak etmişdir. Həmin tayfalar təbii ki, Şimali və Cənubi Azərbaycan ərazilərindəki toponimlərdə də iz qoymuşlar. Tarixi faktlar hələ eramızdan əvvəl VIII əsrdə türk etnoslarının Qərbi Azərbaycan ərazisində yaşamasını təsdiq edir. Qərbi Azərbaycan ərazisindəki toponimlər arasında etnotoponimlərin sayı az deyildir. Onların hər biri müxtəlif türk etnoslarının, xüsusilə oğuzların bu ərazilərin aborigen sakinləri olduğunu sübuta yetirir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan toponimi-yasında az öyrənilmiş sahələrdən biri etnotoponimlərdir. Azərbaycan dilçiliyində Qərbi Azərbaycan ərazisindəki türk mənşəli etnotoponimlərin tədqiqinə aid ayrıca araşdırma da yoxdur. Bu isə qeyd olunan ərazinin etnotoponimik mənzərəsinin açılmasına mane olur.

Areal etnotoponimlərin tarixi-coğrafi, eləcə də linqvistik aspektdən tədqiqi son dərəcə aktualdır. Bu istiqamətdə olan tədqiqat areal etnotoponimlərin konkret coğrafi məkanda yayılması, onların kəmiyyət xarakteristikaları həmin ərazidə hansı etnosların daha çox məskunlaşması, eləcə də bu məskunlaşmanın tarixi, miqrasiyası barədə müxtəlif səpkili faktları aşkara çıxara bilər. Təbii ki, müasir dövrdə Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli etnotoponimlərin tədqiqi daha vacib məsələ olub, təkcə elmi aktuallığı ilə deyil, siyasi əhəmiyyəti baxımından son dərəcə vacibdir.

Tədqiqat işinin əsas məqsədi Qərbi Azərbaycan (qədim oğuz yurdu – indiki Ermənistan) ərazisindəki türk mənşəli etnotoponimləri linqvistik aspektdən təhlil etmək və onların areal xüsusiyyətlərini öyrənməkdir. Bu məqsədlə aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- onimik areal və areal onimlər anlayışlarını dəqiqləşdirmək;
- lokal qrup adları, regionali və geonimlərlə etnotoponimlər arasındakı oxşar və fərqli cəhətləri müəyyənləşdirmək;
- Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli etnonimlərinin ümumi mənzərəsini şərh etmək;
- Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli areal etnotoponimlərin onomastikonunu tərtib etmək;

- Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli areal etnotoponimlərin areallıq xüsusiyyətlərini və yayılma coğrafiyasını müəyyənləşdirmək;
- Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli etnotoponimlərin, fonetik, leksik-semantik, struktur və qrammatik xüsusiyyətlərini araşdırmaq.

Tədqiqat işində Qərbi Azərbaycan ərazisindəki etnotoponimlərin qeydə alındığı və toplanıb daxil edildiyi əsərlərdən istifadə edilib. Kitabda əsas mənbələr kimi «Ermənistan Azərbaycanının tarixi coğrafiyası», B.Ə.Budaqov, Q.Ə.Qeybullayev. «Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti», Ə.Ələkbərli «Qədim türk-oğuz yurdu, Ermənistan», Bünyadov Z., Məmmədov H. «İrəvan əyalətinin icmal dəftəri M.H.Baharlının kitablarından» istifadə edilmişdir (20; 24; 30; 21). İşdə türk dillərinə aid yazılı abidələrdəki materiallardan, M.Kaşğarinin və V.Radlovun lüğətlərindən, bir sıra başqa lüğətlərdən, tədqiqatçıların, o cümlədən Azərbaycan tədqiqatçılarının Ermənistan ərazisindəki onomastik vahidlər haqqında elmi monoqrafiya və məqalələrində qeydə alınan etnotoponimlərə də istinad edilmişdir.

Tədqiqat işində müqayisəli, müqayisəli-tarixi metoddan, areal, genetik, deskriptiv, kartoqrafik, struktur, etimoloji və tipoloji təhlil üsullarından istifadə olunmuşdur.

İlk dəfə olaraq Qərbi Azərbaycan ərazisindəki etnotoponimlər tədqiqat obyektinə olmuş, bu ərazinin areal etnotoponimləri araşdırılmışdır. Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli etnotoponimlərin onomastikunu tərtib edilmiş, etnotoponimlər linqvistik və tarixi aspektdə araşdırılmışdır. Dissertasiyada müxtəlif əsaslı etnotoponimlər ayrı-ayrılıqda təhlil olunmuşdur. Bu da müxtəlif əsasdan olan etnotoponimlərin qruplaşdırılma imkanlarını genişləndirmişdir. İşin elmi yeniliyinin bir cəhəti də ondan ibarətdir ki, dissertasiyanın üçüncü fəslində türk mənşəli etnotoponimlərlə, etnotoponim olmayan toponimlərin struktur, leksik-semantik, fonetik, qrammatik xüsusiyyətləri müqayisəli şəkildə öyrənilmiş və bu qruplar arasındakı oxşar və fərqli cəhətlər üzə çıxarılmışdır.

Tədqiqat işində əldə olunmuş bir sıra nəticələr, o cümlədən etnotoponimlərin areal xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi məsələsinə yeni aspektdən baxılmışdır. Etnotoponimlərin areal olmasının səbəbləri tarixi-coğrafi aspektdən qiymətləndirilmişdir. İşdə indiki Ermənistan ərazisindəki areal etnotoponimlərin başqa areallarda işlənmə səbəbləri nəzərə alınmışdır.

Tədqiqat işinin praktik əhəmiyyətini göstərən cəhətlərdən biri Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli etnotoponimlərin tam siyahısının tərtibi ilə bağlıdır. Qədim türk oğuz yurdu – indiki Ermənistan ərazisində türklərin hələ çox-çox qədimdən məskunlaşmasını təsdiq edən faktlar üzə çıxarılmış, tarixi tədqiqatlar üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən onomastik vahidləri ermənilərin dəyişdirməklə həqiqəti saxtalaşdırması diqqət mərkəzinə çəkilmişdir. Tədqiqat işinin praktik əhəmiyyəti ondadır ki, onomastikaya aid dərslərlərin və dərs vəsaitlərinin yazılmasında, ixtisas kurs və seminarlarının aparılmasında, türk mənşəli etnotoponimlərin, toponimlərin izahlı lüğətlərinin hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

I FƏSİL

QƏRBİ AZƏRBAYCANIN TÜRK MƏNŞƏLİ ETNOTOPONİM MƏNZƏRƏSİ

1.1. Onomastik vahidlərin tədqiqinin xalqın məskunlaşma coğrafiyasının təyində rolu

Əsasında duran sözün mənasına, onun nəyi bildirməsinə görə toponimlərin fərqlənən qruplarından biri etnotoponimlərdir. Tayfa, qəbilə adları, bir sözlə etnonimlər əsasında yaranmış toponimlər onomastik sistemdə etnotoponim adlanır.

Azərbaycan toponimik sisteminin ən mürəkkəb və az öyrənilmiş sahələrindən biri etnotoponimlərdir. Xalqımızın qədim tarixi ilə bağlı olan bu onomastik vahidlər barədə hələlik çox az söz deyilmişdir.

Azərbaycan toponimləri təbii ki, dilimizin leksikasında mövcud olan müxtəlif söz qrupları əsasında yaranmışdır. Bununla belə coğrafi adların meydana gəlməsi şəxs adları kimi bu və ya digər fərdin iradəsindən asılı olmayıb müəyyən tarixi, ictimai-siyasi hadisələr nəticəsi kimi təzahür etmişdir. Bu adlar müəyyən ərazidə yaşayan əhalinin, kollektivin və ya hakim dairənin təşəbbüsü ilə əmələ gəlmişdir.

Minillik tarixə malik olan əyalət, şəhər və kəndlərin adı tarixi inkişaf prosesində müxtəlif səbəblər zəminində həm sürətli, həm də ilk baxışdan nəzərə çarpmayan tədrici dəyişməyə məruz qala bilər. Onomastik vahidlər – toponim, etnonim, etnotoponim, antroponim və i.ə. tarixi abidələr, kitabələr kimi dəyərli, qiymətli sərvət sayılır. Belə bir sərvətə münasibət də həmişə düzgün olmalı, onun qorunmasına, saxlanmasına, tədqiqinə köklənməli, onlar tarixin yadigarı kimi mühafizə edilməlidir. Onomastik leksika insanın inkişaf tarixi haqqında informasiya daşıdığına görə təkcə dil mənşəyinə görə mənsub olduğu dilin daşıyıcısı olan xalqın malı sayılmamalı, mahiyyəti və məzmununa görə ümumbəşəri sərvət səviyyəsində qəbul edilməlidir. Təəssüf ki, bu tələb süni yollarla qədimliyini sübut etmək istəyən, tarixi saxtalaşdırmağa çalışanlar, xüsusən ermənilər tərəfindən həmişə pozulur. Azərbaycan və türk mənşəli toponimlərə münasibətdə Ermənistanda həmişə belə bir siyasət həyata keçirilmişdir. Ermənistanda türk mənşəli toponimlərin dəyişdirilməsi, azərbaycanlıların zorla bu ərazilərdən çıxarılması ardıcıl şəkildə davam etdirilmişdir. Bu fakt bir çox elmi mənbələrdə qeyd olunmuşdur. Məsələn, R.Əliyeva 1993-cü ildə yazdığı namizədlik dissertasiyasında, sonralar nəşr etdirdiyi kitabda göstərir ki: «son illərdə Zaqafqaziyada baş verən hadisələr Ermənistan və Gürcüstan ərazisində tarixən mövcud olan Azərbaycan dilinə məxsus toponimlərin kütləvi şəkildə dəyişdirilməsinə səbəb olmuşdur» (31, 5). Əslində ermənilərin türk mənşəli toponimləri dəyişdirməsi son illərə aid hadisə deyildir, tarix boyu olmuşdur. Türk mənşəli toponimlərin uzun illər boyu dəyişdirilib erməni mənşəli adlarla əvəz edilməsi azərbaycanlıların min illər boyu bu ərazidə yaşamasını sübut edən faktları saxtalaşdırmaqla yanaşı, müxtəlif elm sahələrində aparılan tədqiqatlar üçün tarixi mənbə olacaq onomastik vahidlərin izini itirmək məqsədini daşımışdır. Burada müxtəlif elmlərin tədqiqat mənbəsindən danışmaq tələbi ondan irəli gəlir ki, xüsusi adları öyrənən onomastikanın hansı elmə aid olması haqqında mübahisələr çoxdan davam edir. Onun coğrafiyaya və ya dilçiliyə, etnoqrafiyaya yoxsa tarixə aidliyinə münasibətdə elmi

ədəbiyyatda fərqli fikirlər vardır (Bax: 49, 266; 29, 7-17; 97, 21-32; 107, 38; 116; 124, 153; 127, 11-12; 128, 6; 137; 134, 37; 138, 11; 143, 7-11; 155, 8; 158, 5 və s.)

Onomastikanın ictimai elmlər sistemində yerinə aid ayrı – ayrı alimlərin fikirlərini təhlil edən Çingiz Hüseynzadə bu mübahisəli məsələyə münasibətini bildirərək yazır: «Hazırda onomastika dilçiliyin xüsusi adları öyrənən müstəqil və ayrıca sahəsi kimi formalaşmışdır» (97, 23-24). Əlbəttə, bu məsələ ilə bağlı mübahisələrə aydınlıq gətirmək bizim mövzunun əhatə dairəsindən kənara çıxsada, onomastik leksikanın dildə və cəmiyyətdə işlənməsinin, onların yaranma qanunauyğunluqlarının və dəyişməsinin tədqiqinə müxtəlif elmlərdə olan diqqəti ön plana çəkmək, zənnimizcə, vacibdir. Bu, Ermənistanda həqiqətə yalan donu geyindirmək məqsədilə bir çox elmlərin tədqiqat marağı dairəsində olan vahidlərə və beləliklə, ermənilərin öz məqsədləri naminə elmə saxta münasibətini açıqlamış olur.

A.A.Reformatskinin onomastik vahidlərin müəyyən qrupunu birləşdirən toponimləri öyrənən toponimikanın elmi mənsubluğuna münasibətlə bildirdiyi bir fikri qeyd etmək vacibdir: «Toponimika yalnız dilçiləri deyil coğrafiyaçıları və tarixçiləri də həqiqətən maraqlandırdığı üçün burada bütün tərəflərin maraqlarını nəzərə almaq və bu oblastda əməyin bölüşdürülməsi konturlarını müəyyənləşdirmək lazımdır» (137, 33-34).

Onomastikanın tarixlə sıx bağlılığı heç bir şübhə doğurmur. Cəmiyyətin inkişafının qədim dövrlərinə dair tarixi məlumatların doğruluğunu sübut edərkən çox vaxt alimlər onomastika, tarix, coğrafiya, həmçinin də arxeologiyanın məlumatlarının müqayisəli şəkildə tədqiqini özündə birləşdirən kompleks metoda istinad edirlər. Bu tarixi prosesi, xüsusən də etnogenezi problemlərini ümumi səpkidə səciyyələndirməyə imkan yaradır. Təsədüfi deyil ki, F.Engels coğrafi adları tarixi mənbə kimi qiymətləndirərək onların əsasında alman tayfalarının eramızdan əvvəl I əsrdə yerləşmə sxemini qurmuşdur (127, 12).

Bu da danılmaz faktdır ki, dilin onomastik sistemində həmin dili daşıyan xalqın çoxəsrlik ictimai-iqtisadi, mədəni-tarixi həyatı əksini tapır. V.K.Çiçaqov qeyd edir ki, «rus xalqının tarixinin müxtəlif dövrlərinə aid adlar və onların formaları həmin dövrlərdəki cəmiyyətin vəziyyətini, bununla da cəmiyyətin sinfi quruluşunu gözəl şəkildə əks etdirir» (155, 8).

Bütün bu müddəalar sübut edir ki, onomastikada linqvistik və ekstralingvistik amillər sıx qarşılıqlı əlaqədədir. Xüsusi adlarda ekstralingvistik amillər onların daşdığı tarixi informasiya, tarixi faktlar, xalqın məskunlaşma yerini göstərən, bu barədə fikir və elmi müddəaları təsdiqləyib sübut edən amillərdir. «Ad insan mədəniyyətinin «məhsul»larından biridir. O, kollektivdə və kollektivin tələbatından yaranıb, inkişafının müəyyən səviyyəsinə çatmış insan kollektivi üçün əhəmiyyətli xüsusiyyəti əks etdirir. Epoxa və insan birlikləri haqqında məlumatlar adlarda öz izini saxlayır» (103, 5)

Ayındır ki, linqvistlər tarixi leksikanı, fonetika və qrammatikanı, tarixi dialektologiyayı öyrənərkən çox vaxt onomastikanın köməyindən bəhrələnir və bu zaman «xüsusi adların dil yaradıcılığı prosesinin arxaik və konservativ cəhətlərini, onların dinamikasını qoruyub saxlayan xüsusi leksik qat olduğunu unudurlar» (124, 152). Bu baxımdan linqvistika, xüsusən dil tarixi sahəsində tədqiqatlar üçün xüsusi adlar çox böyük dəyərə malikdir.

V.A.Nikonov qeyd edir ki, onomastik vahidlər onları yaradanların dili haqqında böyük məlumat daşıyır. Adların müəyyən yerə aidliyi isə həmin ərazidə yayılmış qədim dili bərpa etmək,

yayılma ərazisinin hüdudlarını müəyyənləşdirmək imkanı verir (127, 11).

Onomastikanın başqa elmlər arasında yerini aydınlaşdırarkən, onun tarix, coğrafiya, etnoqrafiya, dilçilik və başqa elmlərə münasibətini açıqlayarkən xüsusi adlara kompleks şəkildə yanaşırlar. Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, xüsusi adların bir sıra sinifləri vardır və bu siniflərin hər biri fərqləndirici xüsusiyyətlərə malikdir.

Onomastik leksikanı, xüsusən də etnotoponimləri dil tarixi ilə bağlı qiymətli mənbə hesab etməklə yanaşı, onun təkcə müəyyən xalqın dil tarixini öyrənmək üçün deyil, həmin xalqın tarixən yaşadığı ərazini müəyyənləşdirmək, bu ərazidə baş vermiş ictimai-siyasi hadisələri, prosesləri qiymətləndirmək, bu hadisələrin səbəb və köklərini araşdırmaq, obyektiv gerçəkliyi, həqiqəti üzə çıxarmaq üçün konkret tarixi material, sübut və faktlar kimi dəyərləndirmək zəruridir.

Faktların qeydə alınması, ciddi elmi axtarışlar tarixi saxtalaşdırmanın qarşısına sipər çəke bilər. Bu baxımdan Ermənistan ərazisindəki türk-Azərbaycan mənşəli onomastikanın, xüsusən etnotoponimlərin tarixən mövcud olmuş coğrafi mənzərəsinin bərpasına çalışaq. Hər şeydən əvvəl Ermənistanda türk mənşəli toponimlərin dəyişdirilməsi ilə bağlı aparılmış və aparılan siyasətin konturlarını aydınlaşdıraraq.

Əziz Ələkbərli Ermənistanda türk mənşəli toponimlərin müxtəlif prinsiplər əsasında dəyişdirilməsini faktlar əsasında şərh etməyə çalışmışdır. «Qədim türk-oğuz yurdu – Ermənistan» əsərində müəllif türk mənşəli toponimlərin dəyişdirilməsinin aşağıdakı səkkiz prinsipini qeydə almışdır: 1) sovet ideologiyasının təbliğatı bəhanəsi (Gümrü-Aleksandropol- Leninakan); 2) erməni millətindən olan tarixi şəxsiyyətlərin adını əbədləşdirmək bəhanəsi (Kəvər-Yeni Bəyazid-Abovyan); 3) hərfi tərcümə (Daşqala – Karaberd); 4) bəzi adlardakı «böyük», «kiçik», «yuxarı», «aşağı» sözlərinin erməniləşdirilməsi (Böyük Ayrım-Medz Ayrum); 5) bəzi adlardakı «kənd» sözünün erməniləşdirilməsi (Lalakənd-Lalıgyuğ); 6) erməni tələffüzünə uyğunlaşdırma (Həkəri-Akori); 7) qədim tarixi adın müasir azərbaycanlı adı ilə dəyişdirilməsi (Haqqıxılı-Səməd Vurğun); 8) tarixi adı itirmək üçün onun bir neçə dəfə dəyişdirilməsi (Hacıqara-Makodaşen-Lernapat). (30, 5-6).

Ə.Ələkbərlinin təklif etdiyi prinsipləri belə qruplaşdırmaq mümkündür:

Ermənistanda türk mənşəli toponimlərin dəyişdirilməsi prinsiplərinin dəqiqləşdirilməsi elmi əhəmiyyət kəsb edir. Çünki bu prinsiplər hazırkı addan əvvəlki ada keçidi gerçəkləşdirməyin yeganə vasitələrindən biridir. Məsələn, Kamo toponiminin XX əsrə aidliyi, bu adla adlandırılan yaşayış məskəninin qədimliyi faktından çıxış etməklə onun bundan əvvəlki adının olmasını sübuta yetirmək mümkündür. Əlbəttə, adların dəyişdirilməsinin vaxtında qeydə alınması, gələcəkdə adın təkrar dəyişdirilib əvvəlki vəziyyətə gətirilməsi üçün hüquqi əsas verməyə də, tarixi həqiqətin təsdiqini reallaşdırır.

Ermənistanın türk mənşəli onomastik vahidlərinin tədqiqinin ilkin vacib məsələsi bu adların toplanıb qruplaşdırılmasıdır. Əldə olan materiallar müəyyən toplu yaradır. Son dövrlərdə nəşr olunmuş elmi-tarixi əsərlərdə Ermənistan ərazisindəki türk onomastik vahidlərinin, əsasən toponimlərin qeydə alınması istiqamətində xeyli iş görülmüşdür (Bax:19; 20; 30; 60 və s.).

Əlbəttə, istinad etdiyimiz ədəbiyyat siyahısı tam deyil və daha ümumi səciyyəli olanları əhatə edir. Göstərilən işlərdə toponomik onomastikonun yaradılması üçün böyük material vardır. Lakin bütövlükdə bunlar müxtəlif onim tipləri üzrə tam onomastikonların hazırlanması üçün yetərinə

deyildir. Son illərdə Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli tam onomastikonun bərpası və yaradılması istiqamətində prof. H. Mirzəyevin tədqiqatları qiymətlidir. Bu tədqiqatlarda kənd və daha kiçik yaşayış məntəqələri daxilindəki onimlər qruplaşdırılır, onların böyük hissəsi qeydə alınır (Bax: 54, 3-6; 56, 14-18; 57, 26-34; 58, 38-44 və s.).

Təbii ki, prof. H. Mirzəyevin bu istiqamətdə apardığı tədqiqat işləri Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli onimlərin toplanması, onların yaşlı nəslin hafizəsindən pozulmamış qeydə alınması üçün son dərəcə vacibdir. Bununla belə qeyd edilməlidir ki, bütövlükdə göstərilən sahədə hələ xeyli iş görülməlidir. Biz belə hesab edirik ki, tədqiqatlar yalnız toponimlərin öyrənilməsi ilə məhdudlaşmamalı, bütün onomastik mənzərənin bərpasına istiqamətlənməlidir.

Ermənistan ərazisində mövcud olmuş etnotoponimlərin öyrənilməsi problemi qeyd edilmiş tədqiqatlar cərgəsində xüsusi yer tutur. Çünki etnotoponimlər tayfa və qəbilə adları əsasında yaranan onomastik vahidlərdir. Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, toponimlərin xalqın daha qədim tarixi ilə bağlı olan bu tipinin hərtərəfli öyrənilməsi sahəsində də dilçiliyimizdə az iş görülmüşdür. Elmi ədəbiyyatda Azərbaycanda, o cümlədən Qərbi Azərbaycanda yayılmış toponimlərin 70 faizinin tayfa və tayfa başçısının adı ilə adlanması fikri qeyd olunur.

Ermənistan ərazisindəki toponimlər arasında doğrudan da etnotoponimlərin sayı az deyildir. Məsələn, Eymur, Orand, Çovdar, Çabanlı və s.

Eymur etnotoponiminin Ayrum//Ayrım//İmer//İmir variantları vardır. Ermənistanda bu etnotoponim Ayrum, Ayrum Mets, Ayrum Pokr kənd adlarında qalmışdır. Yuxarıda toponimlərin saxtalaşdırma məqsədilə dəyişdirilmə prinsiplərini nəzərdən keçirərkən «böyük» və «kiçik» sözlərinin tərcümə edilməsi göstərilmişdi. Mets – böyük, pokr–kiçik mənasında olduğundan, əslində Ermənistanda Böyük Ayrım, Ayrım, Kiçik Ayrım toponimlərinin olduğu aydınlaşır.

Eymur sözünün etnonim olması Mahmud Kaşğarının lüğətində qeyd edilmişdir. Müəllif göstərir ki, eymurlar oğuz tayfalarının iyirmi iki nəslindən biridir. Eymur etnotoponiminin Ermənistanda üç kəndin adında əksini tapması həmin torpaqların türklərin qədim yaşayış məskənlərindən olmasını bir daha sübuta yetirir. Göründüyü kimi, Ermənistan ərazisində türk etnoslarının tarix boyu məskunlaşmasını aşkarlamaqda həmin ərazidəki türk mənşəli etnotoponimlərin tədqiqi müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Maraqlı cəhət odur ki, Ermənistan ərazisində areal etnotoponimlər daha geniş yayılmışdır. Verilmiş nümunə Ermənistan ərazisindəki areal etnotoponimlərdən biridir.

Etnotoponimlərin tədqiqi isə bilavasitə xalqın ictimai-siyasi həyatı ilə bağlı olub onun tarixinin müxtəlif mərhələlərində meydana gəlmiş etnonimlərin öyrənilməsi ilə başlanır. Etnonimlərin tədqiqi prosesində xalqın ən qədim və qədim etnoslarının adları haqqında geniş məlumatlar əldə olunur.

Hər bir xalqın təşəkkülü tarix boyu davam etmiş arasıkəsilməz etnik prosesin nəticəsidir. Etnik prosesin komponentləri qəbilələr, tayfalar, xalqlar və millətlər, bir sözlə, etnoqrafiyada qəbul edildiyi kimi etnoslardır (32, 3).

Konsolidasiya (etnik mənsubiyyətə qohum etnosların qaynayıb qarışması prosesi) və assimilyasiya (etnik mənsubiyyətə müxtəlif etnosların arasında gedən prosədə onlardan birinin digərini dilindən məhrum etməsi və özünə qatması) prosesləri nəticəsində etnosların həm bir-birinə nəzərən tutduğu mövqedə, həm də onların adlarında dəyişmələr baş verir. Müəyyən tarixi mərhələdə

etnoslardan biri digərinə nəzərən hakim mövqeyə malik olur.

Hər bir etnosun formalaşması prosesi etnosun adlanmasına da təsirini göstərir; bu o deməkdir ki, tarixi inkişaf prosesində bir etnik adla məlum olan etnos müəyyən mərhələ keçdikdən sonra başqa etnik ada malik ola bilər. Ona görə hər bir xalqın mənşəyini aydınlaşdırmaq üçün, onun təşəkkülünə gətirib çıxarmış və etnik prosesin bütün mərhələlərində iştirak etmiş komponentləri müəyyən etmək lazımdır. Başqa sözlə, xalqımızın mənşəyini araşdırmaq üçün Azərbaycan ərazisində tarix boyu məskun olmuş etnosların adlarını və onların etnik mənsubiyyətini üzə çıxarmaq gərəklidir.

Etnonimlər onomastikanın daha mürəkkəb və çoxspektrli elmi tədqiqat tələb edən qrupudur. Tarixi, coğrafi, etnoqrafik və linqvistik faktlar zəminində qruplaşdırılıb bir topluya gətirilə bilən etnonimlərin dəqiqləşdirilməsi əlavə bilgiler tələb edir. Tayfa, qəbilə, xalq, millət adları digər onimlərdən fərqli olaraq eyni denotata müxtəlif aspektlərdən münasibət baxımından çoxvariantlılığa malikdir. Etnosun yayılma, bölünmə və paylanma dərəcəsi, onun miqrasiyaya meylliliyi etnonim çoxluğuna səbəb olur və psevdoetnonimlər yarada bilər. Etnonimiyada, eləcə də onomastikanın digər bölmələrində etnonimlə bağlı adların, o cümlədən etnotoponimlərin tədqiqi zamanı bu qəbildən olan etnonimlərin dəqiq semantikasına diqqət yetirilməlidir.

Ərazi və yaşayış məskənlərinin adlandırılması öz tarixinə görə çox qədim dövrlərə gedib çıxır. Lakin insanların yaşadıkları yer-yurda, məskənə ad vermə prosesi də dəyişkən olmuşdur. İlk yaranan yer adları, heç şübhə yox ki, etnosun adını daşımamışdır. Qrup halında yaşayan qədim insanlar yəqin ki, çox zaman yaşadıkları yerə ərazinin relyefinə, digər atributlarına, ərzaq ehtiyatlarına, flora və faunasına və i.a. görə ad vermişlər. Yəni insanın təşəkkül tapıb müxtəlif qruplar şəklində yaşadığı ilk dövrlərdə etnik mənsubluq məsələsi olmamışdır. Bu dövr daha çox yaşayış uğrunda mübarizə aparmaq, insan həyatı üçün təhlükə törədən qüvvələrə qarşı müqavimət göstərmək, bunun üçün lazım gəldikcə birləşmək səciyyəvi xüsusiyyət daşımışdır. Doğrudur, inkişaf prosesinin elə dövrləri gəlib çatmışdır ki, insan qrupları yaşayış üçün əlverişli olan yerə başqa qrupların girməsinə imkan verməmək uğrunda da mübarizə aparmalı olmuşlar. Əvvəl insan qrupları arasında gedən belə mübarizə, sonralar tayfa və qəbilələrin mübarizəsinə çevrilmişdir. Ola bilsin ki, yaşayış ərazisinə etnosun öz adını verməsi də bu dövrdən başlamışdır. Unutmaq olmaz ki, bir etnosun yaşadığı əraziyə onunla qonşuluqda yaşayan etnos da ad verə bilərdi. Belə hal həm etnoslararası əlaqənin varlığı, həm də yoxluğu şəraiti üçün mümkündür. Lakin bütün hallarda bir məsələ aydındır. Etnos öz yaşadığı məskənə başqa etnosun adını qoymadığı kimi, qonşu etnos da öz qonşusunun məskəninə öz adını vermir. Başqa etnosa mənsub ərazinin adını dəyişmək hadisəsi isə yalnız həmin etnosun ərazisini əlindən alandan sonra baş verə bilərdi.

Etnonimlər mürəkkəb tematik söz qrupudur. Mürəkkəblik etnonimləri digər onim və nominatlardan ayırma çətinliyindən irəli gəlir. Bu məsələyə münasibətini bildirən Y.Çesnov etnonimləri fərqləndirmə zamanı adlandırmanın motivləşdirmə semantikasına xüsusi diqqət verilməsini təklif edir (məsələn, ad yaşama yerinin xüsusiyyətinə görə qoyula bilər; yerə görə motivləşmədən istifadə oluna bilər və s.)(154, 6).

Yerli əhali özündən əvvəl mövcud yer adının öz dilinin etimologiyasına görə izahını verərək onu təhrif edir. Lakin bu halda yalnız təhriflə üzləşmək mümkündür. Təhrif daha çox fonetik səviyyədə getməlidir. Əgər leksik vahid başqa dilə mənsub vahidlə əvəzlənsə, bu ad dəyişmədir.

Məhz buna görə də etnotoponimlərin tədqiqində diqqətli olmaq vacibdir. Çünki bu vahidlər müxtəlif elmlərin tədqiqi obyektı olur.

Y.V. Bromley «Etnos və etnoqrafiya» əsərində bu məsələyə toxunaraq qeyd edir ki, belə onimlər «coğrafiya ilə linqvistikanın (eləcə də tarix və linqvistikanın) qovşağında yerləşib toponimiyanın son çətin tədqiqat zonasını təşkil edir» (81, 223).

Məlumdur ki, etnonimlərin tematik semantikasi, yəni onların tematik səciyyəsi çox zaman motivləşmə semantikasi ilə tamamlanır. Adətən etnonimlər motivləşməyə görə daha asanlıqla izah olunur. Belə izahlar etnonimikada müəyyən nəzəri müddəaları irəli sürməyə imkan verir.

Y.V.Çesnov göstərir ki, avstraliyalılarda *aranda* kimi iri etnik birliklər bir çox kiçik lokal qruplara bölünür. Belə bölünmə nəticəsində fəaliyyət göstərən qrupların adları onların bir qayda olaraq yaşadıkları yerin adı ilə təyin edilir. Oxşar hal eskimoslarda da müşahidə edilir (154, 7). Eskimoslarda lokal qrupların adları aşağıdakı sxem üzrə formalaşır: *qrupun yaşadığı yerlə bağlı ad + miut*

Miut eskimoslarda «adamlar» mənasını verən sözdür. Məsələn, *utkuxikalinqmiut* qrup adı «sabun daşları ərazisində yaşayan adamlar» mənasını verir (154, 8).

N.A.Butinov ibtidai icma quruluşunda yaşamış adamların lokal qruplar təşkil etməsini təsdiqləyir və eyni zamanda belə qrupların təcrid olunmuş şəkildə yaşamasının qeyri-mümkün olduğunu qeyd edir (82, 214). Deməli, lokal qruplar bir-biri ilə əlaqədə olmalıdır. Lokal qruplararası əlaqələr qrupların bir – birini adlandırmasına zəmin yaratmışdır. Buradan belə nəticə çıxarmaq olur ki, lokal qrupların adlanmasının iki yolu olmuşdur. 1) qrup özü-özünə ad verir; 2) lokal qrupa ad digər lokal qrup tərəfindən qoyulur.

Lokal qruplar müəyyən etnosdan qopub ayrıldıqlarına görə onların etnik mənsubluğunun etnotoponim əsasında dəqiqləşdirilməsi zamanı yuxarıda göstərilən fakt xüsusi rol oynayır. Ona görə də, hər şeydən əvvəl adlandırma prosesində iştirak edə biləcək etnoslar müəyyənləşdirilməlidir. Aydındır ki, lokal qrup özü özünü adlandırırsa, onda etnotoponim etnosun öz dilinə aid olacaqdır. Deməli, etnotoponimdən çıxış etməklə etnosu müəyyənləşdirmək olur. İkinci hal A lokal qrupu bir etnos, V lokal qrupu isə ikinci etnosdursa, onda adlandırmanın nəticəsi müxtəlif tiplərə aparıb çıxarır. Genotoponim sadədirsə, yəni bir kökdən ibarətdirsə, onda həmin söz ya adlandıran, ya da adlan- dırılan etnosun dilinə mənsub olacaqdır. Məntiqi-linqvistik baxımdan onim adlandıran etnosun dilinə aid söz kimi qəbul edilməlidir. Lakin adlandırılan qrupa məxsus sözdən istifadə halını tamamilə kənara qoymaq düzgün deyildir. Etnotoponim mürəkkəb olduğu zaman kompozitin tərkib elementlərinin aşağıdakı kimi paylanması mümkündür:

- 1) Komponentlərin hər ikisi A etnosuna aiddir;
- 2) Komponentlərdən biri A-ya, digəri V-yə aiddir;
- 3) Komponentlərin hər ikisi V-yə aiddir.

Aparılmış təhlil göstərir ki, əlaqədə olan lokal qrupların sayı artdıqca yuxarıdakı məsələ daha da mürəkkəbləşir.

Beləliklə, daha qədim sayılan etnotoponimlərin linqvistik təhlili zamanı lokal qruplara məxsus adların leksik-semantik xüsusiyyətlərinin müxtəlif aspektləri tədqiqat obyektı kimi nəzərə alınmalıdır. Belə tədqiqatda leksik vahidin semantik yükünün bilavasitə etnosa deyil, lokal qrupun yaşadığı yerin xüsusiyyətlərinə, onun bu və ya digər istinad nöqtəsindən, yaxud motivləşdirmə

əlamətindən fərfinə görə verilməsi yoxlanılma-lıdır. Onimin leksik-semantik təhlili isə onun mənsubluq dairəsini və ya ətrafını aşkara çıxarmağa kömək göstərir.

Lokal qruplara məxsus etnonimlərə regional nomenlər (No- men Regionale) səviyyəsində də baxmaq olar. Çünki bu cür etnonimlər müəyyən ərazidə məskunlaşmış qrupları bildirir. Nomenin regionale ilə müəyyən əlaqədə olması məhz lokal qruplararası rabitədən irəli gəlir. Digər tərəfdən, regional nomenlər qrupun öz yaşadığı ərazidən uzaqlaşması zamanı çox vaxt dəyişməz qalır. Bir sıra hallarda isə bu, yeni regional nomenlərin meydana çıxmasına səbəb olur.

Oxşar məsələlər genonimlərlə bağlı araşdırmalar zamanı da üzə çıxır. Məlumdur ki, genonimlər nəsil bildirən xüsusi adlardır. Elmi ədəbiyyatda genonimlərin daha çox türk və monqol areallarında yayılması xüsusi qeyd olunur (144, 215). I.N.Lezina Krım genotoponimlərini öyrənərkən onların bu ərazidəki toponimlər arasında xüsusi çəkiyə malik olmasını göstərmişdir. Müəllif genotoponimlərin köçəri xalqların məskunlaşdığı ərazilərdə geniş yayıldığını, köçəri heyvandarların mal-qaranın otladığı, su içdiyi, qışladığı yerləri həmin əraziyə yiyəlik edən qruplarla bağlı adlandırmasını açıqlayır (113, 114). Təbii ki, belə ərazilər çox olduğundan yaranan genotoponimlər də sayca çoxluq təşkil etmişdir. Genotoponimlərdə əraziyə xas xüsusiyyət əksini tapdığına görə onların müəyyən sözlərə görə ilkin fərqləndirilməsinə imkan yaranır. Bununla yanaşı, genotoponimlərin regional nomen regional səciyyəsi daşması faktı da bir daha təsdiqlənir.

Türk genonimlərinin və genotoponimlərinin araşdırılması onomastik tədqiqatlarda, xüsusən də etnonim və etnotoponimlərin öyrənilməsində əhəmiyyət daşıyır. Hər bir genonim müəyyən etnos və ya etnoslarla bağlanır.

Oğuz genonimləri ümumtürk genonimləri arasında özünəməxsus yer tutur. Lakin onlar, xüsusən də Qafqazda yayılmış genonimlər bu günədək əsaslı tədqiqat obyektı olmamışdır. İndiki Ermənistan ərazisində mövcud olmuş toponim və etnotoponimlərin tədqiqi zamanı genotoponimlərin üzə çıxarılması, bir tərəfdən genonimlərin yayıldığı ərazidə etnosun daha qədimdən məskunlaşmasını, digər tərəfdən, etnosun etnogenezini izləmək üçün əhəmiyyətli faktlar toplamağa yardım göstərir. Məsələn, I.N.Lezina Krımdakı Salqır toponiminin XI əsrin əvvəlinə aid olduğunu və onun salor (salqır, salqur, salır və s.) qəbiləsinin türk-səlcuqların tərkibində Krıma gəlməsindən sonra yarandığını qeyd edir. Lakin bundan sonra müəllif həmin toponimin daha əvvəl yaranma ehtimalının daha çox olması hökmünü irəli sürür (113, 147).

Salqırların oğuz qəbiləsi olması haqqında mənbələrdə məlumatlar çoxdur. Türk xalqlarının qədim yazılı abidələrindən olan «Kitabi Dədə Qorqud» dastanlarındakı Qazan xan da bu qəbiləyə mənsub olmuşdur (Salur Qazan). Buradan aydın görünür ki, oğuzlarla bağlı *salar*, *salır*, *salqur*, *salqır*, *salur* və s. Genonimləri vardır ki, bunlar da bir etnonimin ətrafında birləşir.

Samat qəbiləsinə aid edilən sirakların bizim eradan əvvəl IV əsrdə Ermənistan ərazisində yaşaması faktına ədəbiyyatda rast gəlinir (105, 152-153). Samat və sirak qaraqalpaq qəbilələri olan *müyten*, *manqıt*, *aşmaylı* qəbilələri ilə bağlıdır. Samatlar müyten qəbiləsinə, siraklar isə manqıt, aşmaylı qəbilələri ilə yaxınlığa malik olmuşdur (123). L.Tolstova «Xorəzm oazisinin tarixi onomastikası»na aid məqaləsində qara-sirak qaraqalpək qəbilə-sindən bəhs edir (149, 248).

Deməli, genonimlərin iştirakı ilə yaranmış genotoponimlər etnoponimlərə yaxındır və bəlkə də onlarla üst-üstə düşür, eynilik təşkil edir. *Mısır*, *karaqoz*, *kok*, *köz*, *kose*, *kuba*, *kur*, *kuçer*, *makar*, *talma* və s. Genonimləri etnonimlərin açılması üçün xeyli material verir.

Genetoponimlərin linqvistik təhlili zamanı leksik-semantik xüsusiyyətlərin açıqlanması onların daha qədim dövrə məxsus lokal qrup adları ilə səsleşməsinə sübuta yetirir. Bu cəhət etnotoponimlərə aid tədqiqatların yeni, genonim və genetoponimlərlə qarşılıqlı əlaqəli istiqamətini müəyyənləşdirir. Beləliklə, yuxarıda qeyd olunanlar göstərir ki, Qafqazda, xüsusən Ermənistan ərazisindəki etnotoponimlərin tədqiqi prosesində ilkin elmi araşdırmalardan birini həmin ərazidəki genetoponimlərin, genonimlərin və kompozitin digər komponentlərinin leksik-semantik xüsusiyyətlərinin aşkara çıxarılmasına yönəltmək lazımdır. Bu isə əvvəlcə arealda yayılmış etnonimlərin ümumi mənzərəsini aydınlaşdırmağı zəruriləşdirir. Çünki daha geniş tədqiqat ayrı-ayrı etnotoponimlərə görə deyil, onların ümumi toplusu əsasında aparılmalıdır.

1.1. Azərbaycan və Qərbi Azərbaycan ərazisinin etnonim mənzərəsi

Təbii ki, «etnik mənşəli, o cümlədən qəbilə və tayfa adlarının iştirak etdiyi yer adlarına görə azərbaycanlıların təşəkkülündə hansı qədim qəbilə və tayfaların iştirak etməsi haqqında danışmaq olar» (140, 7). Azərbaycan ərazisində məskunlaşmış qədim qəbilə və tayfalar haqqında müxtəlif mənbələrdə müəyyən məlumatlar vardır.

Qədim Azərbaycan etnonimlərinə yunan və Roma mənbələrində - Hekatey Miletskinin (miki, dondar), Herodotun (kaspi, kel, girkən, anariak, qarqar, sirak, mard, sak, massaket və s.), Dionisinin (hun, kaspi, girkən, mard və s.) əsərlərində rast gəlinir (76, 107; 105, 15; 88, 7).

Y.M.Cəfərov qeyd edir ki, Qafqaz ərazisindən bəhs edən antik tarixçilər eramızın ilk əsrlərində burada hunların da yaşadığını təsdiqləyirlər (Bax: 87, 220-232; 37, 21-30; 46, 35-36; 114, 5-20 və s.).

Suriya mənbələrində qədim Azərbaycanın bu türk, hun, qıpçaq, oğuz (quz), bulqar, icmax, peçenek, xəzər, xaçmatak və s. Tayfalarının adları çəkilir (133; 97).

Albaniya-Arran dövrünün etnonimlərinin böyük əksəriyyətinə V-VII əsrlər erməni tarixçi və coğrafiya-şünaslarının əsərlərində də rast gəlinir. V əsr erməni tarixçilə-rindən Favstos Buzənd bu ərazi haqqında məlumat verərkən həmin regionda yaşamış quqar, alban, maskut, xəçmatak, icemax, hun, çilb, kel, qat və s. Tayfaların məskunlaşdıqlarını qeyd etmiş, Moisey Xorenski özünün “Ermənistan tarixi” əsərində qədim türkdilli xalqlardan olan bulqarların, hunların, xəzərlərin, barsillərin Zaqafqaziya hücumlarından bəhs edir, Lazar Parbski isə Albaniyada kəngərlərin yaşadığından danışmışdır. VII əsr “Erməni coğrafiyası” əsərində Asiya Sarmatiyasında yaşamış kaspi, bakan, zəgan, icemax, maskut, xəçmatak, xantuk, xeran, şarvan, max və s., Moisey Kaqankatvatsinin “Alban tarixi” əsərində alban, basil, qarqar, lbin, çilb, hun, çol, tərər, köçər, mexrin, maskut, uti, xəçmatak, peçenek və s. Etnosların adları çəkilir. Gəncəli Mxitar Qoşun “Alban xronikası” və gəncəli Kirakos Qanzaketsinin “Tarix” əsərlərində Azərbaycanın bir çox etnonimlərinə rast gəlinir: hun, aqvan, alan, qacar, qıpçaq, muğal-tatar, səlcuq, tatar, türk, kanı, eri, movakan, xəzər, qıpçaq və s. Tayfa adlarına və müxtəlif tayfa adlarını mühafizə edən Ereti, Kiş, Muğan, Şəki və s. kimi toponimlərə təsadüf olunmaqdadır.

Azərbaycanın orta əsr etnonimi və etnotoponimyasının öyrənilməsində fars mənbələrindən X əsr anonim abidəsi Hüdud əl-Aləm, Fəzlullah ibn Ruzbixan Xuncinin «Tarix aləm-arayı Amini» əsərində Azərbaycan və onunla həmsərhəd ölkələrdə XV əsrdə mövcud olmuş onlarca etnonim və

etnotoponim öz əksini tapmışdır: türk, türkman, qacar, mosullu, rumlu, cığatay, çakarlı, şamlı, düxarlı, Kepçak, Qoşqar və s.

Ərəb coğrafiyaşünas və səyyahlarının əsərlərində Azərbaycan tayfa adlarını və tayfa adlarını özündə əks etdirən coğrafi adları öyrənmək üçün xeyli material vardır. Bu əsərlərdə avarlar, alanlar, arranlılar, bulqarlar, dağlılar, deyləmlilər, karluklar, kasaklar|kalaklar, osmanlılar, sərililər türklər, türkmənlər xəzərlər, çarukluq, cuvaldar kimi etnonimlər, Alan qalası, Qandzak\Gəncə, Muğan, Muğan düzü, Muğanıyyə, Tərtər, Xəzər dənizi, Xunan, Şabran\Şəbəran və s. kimi etnotoponimlər özünə yer tapmışdır.

XIII əsrin sonu və XIV əsrin əvvəllərinə aid Azərbaycan (türk) etnonimlərinin öyrənilməsində Rəşidəddin Fəzlullah ibn Əbu-əl-xeyr Əli Həmədaninin əsərləri, xüsusilə onun “Cami ət-təvərix” əsəri (136) əvəzedilməz mənbələrdəndir. Görkəmli alim ağacəri, bayaut, curyat, cəlair, carukluq, cəmşidi, cirkin/çirkin, itbarak, kalac\xalac, kanlı|kanqlin, karatut, karkas, karkın, karluk|xarluut, qaşqar, kinkit|kingiyat, kipçak|kipçaut, kuçaylar, konkotan|xonkxotan, oğuz, sakait|saxait, səlcit, sulduş, qantuql- tanqxut, türkmən, türk, urnat, elçigin və s. Tayfa adlarını çəkir.

Rəşidəddinin əsərində 24 oğuz tayfası sadalanır. Müəllif Oğuzun 6 oğlundan (Gün xan, Ay xan, Yulduz xan, Göy xan, Dağ xan, Dəniz xan) olan nəvələrinin adları (Qayı, Bayat, Alkarauli, Karaüylü, Yaraz, Dügər, Durduqa, Bayarlı, Aveş (Auş), Kırık, Bekdili, Karkın, Bayandur, Bika, Culdur, Çipni, Salor (Salır), Imur, Alayuntlu, Uçqız, Yandır, Bükdür, Binva, Kanık) ilə əlaqələndirir, onqonlarını göstərir. Rəşidəddin, həmçinin Uyğur, Qanlı, Qıpçaq, Karluk, Kalaç və Ağacəri adlarının Oğuzun qardaş və əmi oğlanlarının adları, eyniadlı tayfaların həmin şəxslərin törəmələri olduğunu da qeyd etmişdir. Azərbaycan etnonimlərini tədqiq etmiş Elmira Əhmədova Əbu Bəkr əl-Qütbi əl-Əhərinin (XIV əsr) və Məhəmməd əl- Hələbinin (XV əsr), Əbdər-rəşidə-Bakuvinin əsərlərində çobanilər, cəlairlər, onların sülalələri, ağqoyunlular türk, kani, kimax, oquz, türkmən, xəzər, alan, bulqar, quzlar, səlcuqlar, bacanak\peçenek, oğuz və s. Barədə mükəmməl məlumatlar verildiyini qeyd edir (26).

C.V.Qəhrəmanovun “Opisanie arxeoqrafiçeskix dokumentov” (104) və T.M.Musəvinin “Orta əsr Azərbaycan tarixinə dair farsdilli sənədlər (XVI-XVIII əsrlər)(61) kitabları da etnonimlərin öyrənilməsi baxımından çox qiymətlidir. Həmin əsərlərdə kələntərlər, kəngərli, qaraxanbəyli, qarabaldırlar, əfdar, qırxlı, şamlı, sabunçu, borbor, qaraçallı, sulfa, bacraanlı, baharlı, xocamusaxlı, sarılı (Sarıəlili), kəbirli, ulaclı, qarasalehli, dəmirçilər, aslanbəyli, zirəli, mansurlu, Aşıq Musalı, Sultan Əhmədli, Qaradağlı Padar, Əlixanlı, Qullar Kəngərli, Aslanbəyli, Şamlı və s. Kimi etnonim və etnotoponimlər verilmişdir.

Bu dövrlərdə işlənmiş etnonimlərimizdən bir çoxuna – “Qarabağnamələr”də (40; 41) rast gəlinir. Məsələn, qacar, sarıclı, Otuziki, kəbirilər, qaradağlı, kəncəli, naxçıvanlı, şahsevən, qarabağlı, şəkili, qızılbaşlar, dəvəli və s.

S.Q.Klyaxstorni V əsr tarixçisi Lazar Barpetsinin məlumatına istinad edərək göstərir ki, Zaqafqaziya xalqlarının birləşmiş ordusu 482-ci ildə Ermənistanın və Gürcüstanın sərhədində yerləşən Kəngər vilayətindəki Kəngər dağının altında toplaşmışdı (108, 175-176).

Azərbaycanın V-X əsr hadisələrini təsvir edən XVII əsr abidələri sırasına daxil edilən “Tarixi-Dərbənd X-XI vəkəv”, Azərbaycan tarixşünaslığının banisi A.A.Bakıxanovun “Gülüştani-İrəm” külli miqdarda etnonimlərimiz həm ayrıca, həm də toponim və antroponimlərin tərkibində qeydə

alınmış, onlardan bir çoxları haqqında tarixi-etnoqrafik məlumatlar verilmişdir: xəzər, Xəzəriyyə, türk, çağatay, Dəşti-Qıpçaq, Xəzər\Kaspi dənizi, Şabran, avarlar, Avaristan, maskat, Xunzax, Suvar qalası, Muğan və s. ("Tarixi-Dərbəndnamə"), aşkunaz\aşkenaz (skiflər), bacqurd\başqurd, bicanak\peçenek, bulqar (Burqaz, burqar, balkar), qarqarlar, quhlar, hunlar, qay, kasak (kasoq)\kaşak, kimmerlər, qapçaqlar, leklər, moqanlu, silvi, çilb, türkmənlər, çepni, şirr, Bayat qarı, Dəvəçi, Sədən\Sədun, Xəzər dənizi, Xunan, Şaki\Şakki və s. (V.F.Minorski), ayrum, albanlar, arşalı, bərməkilər, çarlar, zığlar, qaramanlı, karanay, kaspilər, kəngərli, qubalılar, kırklı, muğanlı, osallı, təkəli, ustacı, xələc, xəlilli, çakirli, Avar mahalı, Alan qapısı, Alxanlı kəndi, Bərmək mahalı, Qəley- Suvar, Çıraq qala, şabran dərəsi, Əliqulu xan Şahsevənski, Əhməd xan Abdali, Əşrəf Çoban, Cəfər Bərməki, Kərim xan Əfşar, Fətəli xan Qacar, Həsən Ağqoyunlu, Əmiraslan xan Kırklı və s.(146; 118).

XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq rus imperiyasının Azərbaycanı idarə edilməsinə kömək məqsədilə yazılmış rusdilli sənədlər – dövlət, kəndlilərin təsərrüfat və məişətinə dair kitablar, müxtəlif quberniya, qəza və mahallara aid məlumat əsərləri, o cümlədən «Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа», «Сборник сведений о кавказских горцах», «Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказского края, извлеченных из посемейных списков 1886 г.», «Известия Кавказского отдела Русского Императорского общества», «Списки населенных мест Российской Империи», «Кавказский календарь», «Азербайджанский настольный календарь» və s. Eləcə də görkəmli qafqazşünaslardan A.A.Şifnerin, N.K.Zeydlitsin, E.A.Veydenbaumun, N.Dornun, A.M.Dirrin, P.K.Usların və s. əsərləri də Azərbaycan etnonimiyası və etnotoponimiyası ilə zəngindir.

T.İ.Hacıyev yazır: «etnoslar gəlib-gedirlər, toponimlər isə yerində durub müşahidə aparır, gələnləri qəbul edir, gedənləri yola salır, ona ilk dəfə verilən adı özü ilə yaşadır. Azərbaycan toponimləri də bu torpağın qədim tərcümeyi-halını bizə çatdırır»(36).

Azərbaycan etnogenezi problemlərinin həlli ilə dərindən məşğul olan, sələflərindən fərqli olaraq bu məsələyə sistemli və elmi-nəzəri cəhətdən yanaşan M.H.Vəliyevin (Baharlının) 1921 – ci ildə nəşr etdirdiyi «Азербайджан: физико-географический, этнографический очерк» və 1925-ci ildə çapdan buraxdığı «Население Азербайджана» – «Музей этнографических сокровищ» kitabları bu baxımdan əvəzedilməz mənbədir. Müəllifin ikinci əsəri ancaq bu məsələyə həsr olunmuş, burada ilk dəfə olaraq, Azərbaycanın etnik tərkibi, etnosların təşəkkülətapma tarixləri, Azərbaycan xalqının formalaşmasında iştirak etmiş əsas türkdilli etnoslar, onların məskunlaşdıqları yaşayış məntəqələri geniş və hərtərəfli araşdırılmışdır. O, bu əsərində Azərbaycanda yaşamış və yaşayan əksər tayfaların adlarını müəyyənləşdirməyə çalışmış, həmin tayfaların əksəriyyəti haqqında tarixi və etnoqrafik məlumatlar vermiş, onların adlarını əks etdirən etnotoponimləri sadalamışdır. Məsələn, bulqar, xəzər, zıq, qazax, şıxlı, salahlı, quş, xələc, kəngər, cəlair, şamlı, bəydili, inallı, təklə, qaramanlı, əhmədli, imirli, dügər, ilxıçı, bayat, çobani, baharlı, padar, lək, xəlilli, osallı və s. (tayfa adları), Xəzər, Zıq, Qazax, Quşçu, Xələc, Kəngərli, İlxiçı, Şamlı, Bəydili, Təklə Muğan, Qaramanlı, Əhmədli, Dükər, Bayat və s. (şəhər və kənd adları).

M.T.Vəliyevin əsərində padarlar ən məşhur oğuz tayfalarından biri kimi təqdim edilir və göstərilir ki, Elxanilər dövründə padarlar Orta Asiyadan Azərbaycana göçürülmüş 200 min türkdilli ailə içərisində mühüm yer tutmuşlar. Onlar əvvəllər Cənubi Azərbaycanda yaşamış, XVI-XVII əsrlərdə Səfəvilər dövründə isə müəyyən hissəsi dağıstanlıların qarşısını almaq məqsədilə Şimali

Azərbaycana köçürülmüşdür(84, 398-399).

N.A.Abelov keçən əsrin 70-ci illərində Şamaxı qəzasında Pir Mərdəkan dağında 194 ailədən ibarət Quşi adlı tayfa yaşadığını qeyd etmişdir.

Tədqiqatlardan aydın olur ki, Azərbaycanda, eləcə də Ermənistan ərazisində türkdilli tayfa və qəbilələrin məskunlaşması tarixi çox qədimdir (37, 25). Araşdırmalar göstərir ki, Gəncə qəzasının etnotoponimlərinin formalaşmasında leq, kanq, quşi, kazan, kazax, qanzak, dəli, /tele/, hun, eymur, ayırım, düyərlı, padar, bayan, bucaq, şatı, xaput /haput/, kəngərli, xunus, kollü, koran və s. Mühüm rolu olmuşdur.

Azərbaycan xalqının etnogenez məsələləri ilə daha dərinlən məşğul olan və bu istiqamətdə öz səylərini ardıcıl davam etdirən Q.Qeybullayevin “Toponimiə Azerbaydcana”, “K gtnoqenezu azerbaydcanüev”, “Qədim türklər və Ermənistan”, “Azərbaycan türklərinin inkişafı tarixindən” adlı kitabları və çoxsaylı məqalələri Azərbaycan və Qərbi Azərbaycan etnonimlərinin tədqiqi üçün əvəzsiz material və elmi mənbədir. Həmin əsərlərdə Azərbaycan (türk) xalqının demək olar ki, bütün makro və ya mikro, paleo, mezo və neotoponimləri əksini tapmışdır.

Etnonimlər, onların rast gəldiyi ilkin mənbələr haqqında məlumatları kifayət qədər genişləndirmək mümkündür. Zənnimizcə, Azərbaycan və Qərbi Azərbaycan ərazisindəki toponimlərin tərkibinə girən əsas etnonimlər, onların rast gəldiyi mənbələr haqqında yetərli ümumi məlumat verildi. Türk mənşəli qəbilə və tayfalar, nəsil və tirələr haqqında elmi ədəbiyyatda geniş bəhs olunur, bu istiqamətdə tədqiqatlar davam etdirilir.

Azərbaycanın bugünkü ərazilərində etnonimlərdən düzəlmiş külli miqdarda etnotoponimlər vardır. Onların əksəriyyəti R.M.Yüzbaşovun, Q.Ə.Qeybullayevin, Ə.A.Hüseynzadənin, Q. Voroşilin, S.M.Mollazadənin, Ə.I.Əliyevin, eləcə də digər coğrafiyaçı, tarixçi və dilçi toponimçilər tərəfindən tədqiq edilmişdir.

Bununla yanaşı, araşdırmalardan aydın olur ki, qədim Oğuz yurdu Ermənistan ərazisindəki etnotoponimlər kifayət qədər tədqiq olunmamış, onların areal xüsusiyyətləri üzə çıxarılmamışdır.

1.2. Ermənistan ərazisinin türk mənşəli etnotoponimləri

Toponimlərin müəyyən qrupu xalqın təşəkkülündə hansı qəbilə, tayfa və tirələrin iştirak etdiyini, bu prosesin özünün nə zaman baş verdiyini müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Bir sıra yer adları müxtəlif tayfa və tayfa birləşmələrinin adı ilə əlaqədar (məs., Eymur, Kənkərli, Əhmədli və s.) yaranmışdır. Qeyd etməliyə ki, ölkəmizin, o cümlədən Qərbi Azərbaycan ərazisinin müasir toponimiyasındakı 4600-dən çox olan coğrafi adın təxminən 70 faizi tayfa və ya tayfa başçıları adları ilə bağlı meydana gəlmişdir.

Ərazinin onomastik mənzərəsinin tədqiqi zamanı həm linqvistik, həm də tarixi-coğrafi baxımdan xüsusi əhəmiyyət daşıyan məsələlərdən biri də onimik arealın müəyyənləşdirilməsidir. Əgər müəyyən ərazi daxilində xüsusi adlar, onların modelləri, tipləri, ünsürləri təkrarlanırsa onda bu oblast onimik areal adlanır. Onimik arealda təkrarlanan onimlər, onların modelləri, tipləri, ünsürləri uyğun olaraq areal onimlər, areal modellər, areal ünsürlər və s. Adlanır. Müəyyən ərazidə təkrarlanan etnotoponimlər isə areal etnotoponimlərdir. Bu anlayış və terminlər A.V Superanskaya və bir çox başqa müəlliflər tərəfindən istifadə edilmişdir.(145, 11).

Azərbaycan dilçiliyində Ermənistan ərazisinin türk mənşəli toponimləri sovet dövründə geniş tədqiqat obyektinə olmasa da, son dövrlərdə bu sahəyə münasibət xeyli dəyişmişdir. Alim və tədqiqatçılar Ermənistan ərazisindəki toponimlərin həm toplanması, həm də tədqiqi haqqında maraqlı əsərlər yazmışlar (Bax: 45; 20, 158-176; 27; 69; 33; 65; 16; 17; 18; 13; 57; 63; 21 və s.).

Tədqiqatçıların əksəriyyəti Ermənistan ərazisində türk mənşəli etnotoponimlərin geniş yayılmasını qeyd etmişlər. Buna baxmayaraq Ermənistan ərazisindəki etnotoponimlərin tam mənzərəsi və bu onimlərin geniş təhlili ilə bağlı monoqrafik tədqiqatlar aparılmamışdır. Əlbəttə, ayrı-ayrı etnotoponimlər, etnotoponim qrupları tədqiqatçıların diqqətini cəlb etmiş, onların təhlil və araşdırma obyektinə çevrilmişdir. Bu sahədə ən çox tədqiqat işi Q.Qeybullayevə aiddir (43; 44; 45; 89).

Ermənistan ərazisinin türk mənşəli etnotoponimlərinin tədqiqi, hər şeydən əvvəl həmin ərazinin etnotoponim onomastikonunu qurmağı tələb edir. Müxtəlif mənbələrdə belə onimik vahidlər müxtəlif sayda verilir. Daha doğrusu, tədqiqatçılar Ermənistan ərazisində türk mənşəli etnotoponimlərin çoxluğunu qeyd edir, onların müəyyən qismi haqqında məlumatla kifayətlənirlər (30, 116-117; 24; 19; 20).

Budaqov B., Qeybullayev Q. «Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti.» Bakı, 1998 kitabında Ermənistan ərazisindəki bütün türk mənşəli toponimlərin əsas hissəsi əksini tapmışdır. Bu kitabda kənddən kiçik məntəqələrin adları və yaşayış ərazisini daxili toponimik layları nəzərə alınmamışdır. Aydındır ki, kənddən kiçik məntəqələrin adları və yaşayış ərazisinin daxili toponimik layları etnotoponim areallarının öyrənilməsi prosesindən kənarda qoyula bilər. Məsələn bu mövqedən yanaşdıqda qeyd olunan ədəbiyyat Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli etnotoponimlərin, demək olar ki, tam onomastikonunu düzəltməyə imkan verir. Həmin mənbə əsasında tərtib etdiyimiz etnotoponim onomastikonuna aşağıdakı etnotoponimlər daxildir. Qeyd etmək lazımdır ki, eyni adlı etnotoponimlərdən bir qayda olaraq biri siyahıya daxil edilmişdir.

ABANA - kənd adı; ABARAN - mahal adı; ABBASABAD – kənd adı; ABDALLAR – kənd adı; ABNIK - əyalət hissəsinin adı; AVAN – kənd adı; AVARAN – kənd adı; AVDAL – kənd adı; AVŞAR – kənd adı; AĞVANI – kənd adı; AĞDAN – kənd adı; AĞZIQLI – kənd adı; AZAKLAR – kənd adı; AYDINLI – kənd adı; AYNALI – kənd adı; AYRIM – kənd adı; ALPOUT – kənd adı; ARAN – kənd adı; AFQANLI – kənd adı; AFŞAR KƏLƏVAN – kənd adı; AXIS – kənd adı; AXTA – kənd adı; AŞAĞI QARAQOYUNLU – kənd adı; AŞAĞI QARXUN – kənd adı; BABURLU – kənd adı; BAYAN – kənd adı; BAYANDUR – kənd adı; BAYATDAĞI – dağ adı; BAYATLAR – qışlaq adı; BAYRAMƏLİKƏND – kənd adı; BAYRAMLI – kənd adı; BAYTAR – kənd adı; BALAQARAQOYUNLU – kənd adı; BALIQLI – kənd adı; BARANA – kənd adı; BASARKEÇƏR – kənd adı; BATAR – kənd adı; BAHARLI – kənd adı; BAŞ ABARAN – mahal adı; BECİNİ – kənd adı; BƏYDİLİ – kənd adı; BƏLQƏR – kənd adı; BƏRGÜŞAD – kənd adı; BİRƏLİ – kənd adı; BİRİNCİ BAYANDUR – kənd adı; BİÇƏNƏK – kənd adı; BOZCALI – kənd adı; BOZDOĞAN – kənd adı; BOZÇALI – kənd adı; BOSTANÇI – kənd adı; BÖYÜK AYRIM – kənd adı; BÖYÜK QARABAĞ – kənd adı; BÖYÜK QUŞÇU – kənd adı; BUĞAMLU – kənd adı; BURNƏK – kənd adı; VARTANLI – kənd adı; QABAQLU – kənd adı; QAVAR – kənd adı; QAQAUZ – kənd adı; QAYA – kənd adı; QAYALI – kənd adı; QAYQULU DÜZKƏND – kənd adı; QAZANGÖL – göl adı; QAZANÇI – kənd adı; QALTAXÇI

– kənd adı; QANLI – kənd adı; QANLICA – kənd adı; QARABAĞ – qışlaq adı; QARAQOYUNLU – kənd adı; QARADAĞLI – kənd adı; QARAİSA – kənd adı; QARALAR – kənd adı; QARAPAPAX – kənd adı; QARAHACILI- kənd adı; QARAHƏMZƏLİ – kənd adı; QARAÇUMAX – dağ adı; QARQASAR – İrəvan quberniyasının Sürməli qəzasında kənd adı; QARĞABAZAR – İrəvan quberniyasının İrəvan qəzasında kənd adı; QARĞALI – İrəvan xanlığının Dərəçiçək mahalında kənd adı; QARQANKTƏPƏ – İrəvan quberniyasının Aleksandropol qəzasında dağ adı; QARXUN – İrəvan xanlığının SərdəRabad mahalında kənd adı; QASIMƏLİ – İrəvan quberniyasının Aleksandropol qəzasında kənd adı; QAFAN – Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında (indi Ermənistanda r-n mərkəzi) kənd adı; QAFARLI – İrəvan quberniyasının İrəvan qəzasında kənd adı; QAÇAĞAN – İrəvan quberniyasının Aleksandropol qəzasında (indi Spitak r-nunda) kənd adı; QACARAN – Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında (indi Ermənistanın Qafan r-nunda) kənd adı; QƏMƏRLİ – İrəvan xanlığının Karbibasar mahalında kənd adı; QIVRAQ – Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında (indi Ermənistanın Sisyan r-nunda) kənd adı; QIZIL EKRƏK – 1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Karbi nahiyyəsində kənd adı; QILICAN -Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında (indi Ermənistanın Gorus r-nunda) kənd adı; QILICLI – İrəvan quberniyasının Dərələyəz qəzasında kənd adı; QIPÇAQ – İrəvan əyalətinin Şirakel nahiyyəsində kənd adı; QIRQI – Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Qazax qəzasında (indi Ermənistanın Şəmsədli r-nunda) kənd adı; QIRX BOZAVƏND – İrəvan quberniyasının İrəvan qəzasında kənd adı; QOQORAN – İrəvan quberniyasının Aleksandropol qəzasında Ermənistanın şimalında Şirak dağ belindən şimal-şərqdə dağ adı; QOMARAN – Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında dağ adı; QOMARAT – Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında kənd adı; QORS – İrəvan quberniyasının Şərur Dərələyəz qəzasında kənd adı; QORUQ- İrəvan quberniyasının Eçmiadzin qəzasında kənd adı; QOTUZ- İrəvan quberniyasının İrəvan qəzasında dağ adı; QOXT-İrəvan quberniyasının İrəvan qəzasında kənd adı; QOXUTTƏPƏ – İrəvan quberniyasının Eçmiadzin qəzasında dağ adı; QUQAR – Ermənistanda Pəmbək bölgəsində tarixi mahal idi; QUQARÇAY – Pəmbək bölgəsində axan çayın adı; QUYULU – İrəvan xanlığının Qırxbulaq mahalında kənd adı; QUYUCA – İrəvan xanlığının Sürməli mahalında kənd adı; QULLAR – 1728 – ci ildə İrəvan əyalətinin Zarzəmin nahiyyəsində kənd adı; QUNDAQ – 1590-cı ildə Rəvan əyalətinin Zəbil nahiyyəsində yaylaq adı; QURQAN – İrəvan xanlığının Sürməli mahalında kənd adı; QURDQALA- Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında (indi Ermənistanın Sisyan r-nunda) kənd adı; QURSALI – İrəvan quberniyasının Aleksandropol qəzasında kənd adı; QURTLAR – Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında kənd adı; QUŞI (QUŞÇU) – İrəvan xanlığının Sürməli mahalında kənd adı; DULUS – Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında kənd adı; EVLI – İrəvan xanlığının Vedibasar mahalında kənd adı; ERANIS ULYA – İrəvan xanlığının Qarnibasar mahalında kənd adı; ERANOS – İrəvan quberniyasının Novobayazid qəzasında kənd adı; ERANOS- İrəvan quberniyasının İrəvan qəzasında dağ adı; ERANOS – İrəvan xanlığının Karbibasar mahalında, sonra XIX əsrdə İrəvan quberniyasının İrəvan qəzasında kənd adı; ERANOS ULYA- İrəvan xanlığının Karbibasar mahalında kənd adı; ETIL – XÜŞ əsrin ortalarında Göyçə mahalında kənd adı; ƏYLƏNLİ-İrəvan quberniyasının İrəvan qəzasında kənd adı; ƏLƏTLİ- İrəvan quberniyasının Sürməli qəzasında kənd adı; ƏLİBƏYLİ –

İrəvan xanlığının Karbibasar mahalında kənd adı; ƏLİQIZIL – İrəvan xanlığının Qarnibasar mahalında kənd adı; ƏLİQIRIQ-İrəvan xanlığının Vedibasar mahalında kənd adı; ƏLİKƏMƏRLİ-İrəvan quberniyasının Sırməli qəzasında kənd adı; ƏLİKUÇƏK – İrəvan quberniyasının Sürməli qəzasında kənd adı; ƏLİNCƏ-1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Aralıq nahiyyəsində kənd adı; ƏLPİN – İrəvan quberniyasının Şərur-Dərələyəz qəzasında kənd adı; ƏLPİNÇAY – İrəvan quberniyasının Şərur-Dərələyəz qəzasında çay adı; ƏRQOV – İrəvan quberniyasının Eçmiadzin qəzasında kənd adı; ƏRƏFSƏ – Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında kənd adı; ƏFŞAR YERLİ-1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Vədi nahiyyəsində kənd adı; ZƏNKƏNƏ – 1728-ci ildə İrəvan əyalətinin İqdır nahiyyəsində kənd adı; ZOGƏLLİ – Basarkeçər rayonunda kənd adı; ZOD- İrəvan xanlığının Göyçə mahalında, sonra İrəvan quberniyasının Novobayazid qəzasında kənd adı; İYDƏLİ – İrəvan xanlığının Sərdarabad mahalında kənd adı; İLANLI – İrəvan quberniyasının Şərur-Dərələyəz qəzasında kənd adı; İMİRLİ-İrəvan quberniyasının Eçmiadzin qəzasında kənd adı; İNALLI- NAIRI r-nunda kənd adı; İNCƏ – İrəvan xanlığının Dərəkənd Parçenis mahalında kənd adı; IRABAD-İrəvan xanlığının Dərəkənd-Parçenis mahalında kənd adı; İTQIRAN – İrəvan quberniyasının Dərələyəz qəzasında kənd adı; İTLİCƏ – 1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Şirakel nahiyyəsində kənd adı; YAYCI – 1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Dərələyəz nahiyyəsində kənd adı; YAYCI – İrəvan xanlığının Sürməli mahalında kənd adı; YUXARI ABDALLAR – 1728ci ildə İrəvan əyalətinin Qarni nahiyyəsində kənd adı; YUXARI BƏYDİLİ – Talin rayonunda kənd adı; YUXARI KOLANI – İrəvan quberniyasının Eçmiadzin qəzasında kənd adı; YUXARI KÖBƏKLİ – Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında kənd adı; YUXARI GÖDƏKLİ – Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında kənd adı; YUXARI TÜRKMƏN – İrəvan quberniyasının Eçmiadzin qəzasında kənd adı; KAYALI – 1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Sırməli nahiyyəsində kənd adı; KAYALU – 1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Dərələyəz nahiyyəsində kənd adı; KASAK – Ermənistanda çay adı; KASAX – Abaran r-nunda kənd adı; KATAX-İrəvan quberniyasının Sürməli qəzasında dağ adı; KEÇƏRİZ-1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Dərəçiçək nahiyyəsində kənd adı; KƏBƏRLİ – İrəvan xanlığının Dərəkənd-Parçenis mahalında kənd adı; KƏVƏR – İrəvan xanlığının Göyçə mahalında kənd adı; KƏMƏRLİ – İrəvan xanlığının Qarnibasar mahalında kənd adı; KƏNZƏK – İrəvan xanlığının Dərəkənd Parçenis mahalında kənd adı; KƏNZƏK – İrəvan xanlığının Göyçə mahalında kənd adı; KƏNKƏR – Ermənistanın Gürcüstanla həmsərhəd bölgəsində dağ adı; KƏPƏNƏK – Axuryan rayonunda kənd adı; KƏRKİ – İrəvan quberniyasının İrəvan qəzasında kənd adı; KƏRKİBAŞ – Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Qazax qəzasında kənd adı; KƏSƏMƏN – İrəvan quberniyasının Novobayazid qəzasında Basarkeçər rayonunda kənd adı; (Qazax rayonunda da qeydə alınır); KƏSƏMƏN – Artik rayonunda kənd adı; KİOXT-İrəvan xanlığının Qarnibasar mahalında kənd adı; KİRANLI – İrəvan quberniyasının Eçmiadzin qəzasında kənd adı; KİRİX – İrəvan quberniyasının Aleksandropol qəzasında kənd adı; KİÇİK QARAQOYUNLU - İrəvan quberniyasının Novobayazid qəzasında kənd adı; KİNİQKƏND – İrəvan quberniyasının Şərur – Dərələyəz qəzasında kənd adı; KOĞ – İrəvan quberniyasının Eçmiadzin qəzasında dağ adı; KOĞES – Stepanavan rayonunda kənd adı; KOLAGİRƏN – Tiflis quberniyasının Borçalı qəzasında kənd adı; KOLAGİRƏN- İrəvan xanlığının Göyçə mahalında kənd adı; KOLANI – İrəvan xanlığının Göyçə mahalında kənd adı; KOLT – XVIII əsrin ortalarında İrəvan əyalətində kənd adı; KORKEÇİLƏR – 1590-cı ildə Rəvan

əyalətinin Talin nahiyyəsində məzrə adı; KOTANLI – İrəvan xanlığının Vedibasər mahalında kənd adı; KOTANLI – İrəvan quberniyasının Şərur – Dərələyəz qəzasında kənd adı; KOXB-Noyemberan r-nunda kənd adı; KOXT – 1590-cı ildə Rəvan əyalətinin Qarni nahiyyəsində kənd adı; KÖPƏKLİ – 1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Şirakel nahiyyəsində kənd adı; KÖRPÜQULAŞ-İrəvan xanlığının Qarnibasər mahalında kənd adı; KÖTƏKLİ – İrəvan quberniyasının Eçmiadzin qəzasında kənd adı; KÖÇƏRLİ – İrəvan quberniyasının Eçmiadzin qəzasında kənd adı; KUMAN – Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında kənd adı; KURUT – Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında kənd adı; KÜZƏÇİK- İrəvan quberniyasının İrəvan qəzasında kənd adı; KELLAVAN – İrəvan quberniyasının İrəvan qəzasında kənd adı; GƏZƏRBAD – Ani rayonunda kənd adı; GƏNCƏK- İrəvan xanlığının Dərələyəz mahalında kənd adı; GƏNCƏK-1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Qırxbulaq nahiyyəsində kənd adı; GƏNCƏLİ-1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Vədi nahiyyəsində kənd adı; GƏNCİLİ – 1590-cı ildə Rəvan əyalətinin Abnik nahiyyəsində kənd adı; GƏRGƏR-Tiflis quberniyasının Borçalı qəzasında kənd adı; GƏRGƏR-Əzizbəyov rayonunda kənd adı; GƏRGƏR-Stepanavan rayonunda kənd adı; GƏRGƏR-Əzizbəyov rayonunda Arpaçayın qollarından birinin adı XX əsrin 30-cu illərində çay ermənicə Erer adlandırılmışdır; KOMUŞ – İrəvan quberniyasının Novobayazid qəzasında kənd adı; KORAN – İrəvan xanlığının Sərdarabad mahalında kənd adı; KORANLI-İrəvan quberniyasının Eçmiadzin qəzasında kənd adı; GORUS – Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında XVIII-XIX əsrlərdə mahal adı; GÖDƏKLİ – İrəvan quberniyasının Sürməli qəzasında kənd adı; GÖDƏKLİ- İrəvan quberniyasının Sürməli qəzasında kənd adı; GÖDƏKLİ- İrəvan quberniyasının İrəvan qəzasında kənd adı; GÖDƏKLİ – Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında kənd adı; GÖDƏKLİ-ZİCQAN -Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında kənd adı; GÖYƏRÇİLİ – 1728-ci ildə İrəvan əyaləti Karbi nahiyyəsində kənd adı; GÖYƏRÇİN – İrəvan quberniyasının İrəvan qəzasında xaraba kənd adı; GÖYƏRÇİN – İrəvan quberniyasının Şərur-Dərələyəz qəzasında kənd adı; GÖYƏRÇİN – İrəvan xanlığının Talin mahalında kənd adı; GÖYƏRÇİNQALA – İrəvan quberniyasının Aleksandropol qəzasında kənd adı; KÖYƏRÇİN – 1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Şirakel nahiyyəsində kənd adı; GÖYƏRÇİNLU – 1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Şirakel nahiyyəsində kənd adı; GÖLKƏND – İrəvan quberniyasının Novobayazid qəzasında kənd adı; GÖLÇIQIN – İrəvan quberniyasının İrəvan qəzasında kənd adı; GÜMRÜ – İrəvan quberniyasının Aleksandropol qəzasında dağ adı; MAĞANCIQ – Gorus rayonunda kənd adı; MAQOVUZ – Yelizavetopol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında kənd adı; MANQUT – İrəvan quberniyasının İrəvan qəzasında kənd adı; MANTAŞKƏSƏN – 1621-ci ildə İrəvan əyalətində kənd adı; MƏLEV – İrəvan quberniyasının Sürməli qəzasında qışlaq adı; MƏLƏKLU – İrəvan quberniyasının Sürməli qəzasında kənd adı; MUĞAN-Eçmiadzin r-nunda kənd adı; MUĞANLI – 1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Karbi nahiyyəsində kənd adı; MUĞANLI-1728 – ci ildə İrəvan əyalətinin Xınzirək nahiyyəsində kənd adı; MUĞANLU-1590-cı ildə Rəvan əyalətinin Ərmus nahiyyəsində məzrə adı; MUĞANLU-1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Dərələyəz nahiyyəsində kənd adı; MUĞANCIQ-Yelizavetopol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında kənd adı; MUĞANCIQ- İrəvan xanlığının Sərdabarad mahalında kənd adı; OĞUZBATIR-İrəvan əyalətinin Qırxbulaq nahiyyəsində kənd adı; OĞUZTAŞ-1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Qırxbulaq nahiyyəsində kənd adı; OZANLAR-İrəvan xanlığının Zəngibasər mahalında kənd adı; OXÇU – Yelizavetopol

(Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında kənd adı; OXÇUOĞLU- Qars əyalətinin Qars dairəsində, sonra Amasiya r-nunda kənd adı; ÖKÜZDAĞ-İrəvan quberniyasının Aleksandropol qəzasında da dağ adı; ÖKÜZLÜ-İrəvan quberniyasının Sürməli qəzasında kənd adı; ÖKÜZLÜ – 1728-ci ildə İrəvan əyalətinin İqdir nahiyyəsində kənd adı; PEHAN – 1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Sisyan nahiyyəsində kənd adı; PEÇENEKLİ-1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Qırxbulaq nahiyyəsində kənd adı; PUŞANLI – Yeli- zavetopol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında kənd adı; REYHANLI- İrəvan xanlığının Zəngibasar mahalında kənd adı; REYHANLI- İrəvan xanlığının Vedibasar mahalında kənd adı; SAATLI- İrəvan xanlığının mahallarından birinin adı; SAATLI- 1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Qarni nahiyyəsində Sınıq körpü; SAAT MƏZRƏSİ – 1590-cı ildə Rəvan əyalətinin Karbi nahiyyəsində kənd adı; SAATLI – İrəvan quberniyasının Eçmiədzin qəzasında kənd adı; SAATLI SABUNÇU-1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Qarni nahiyyəsində kənd adı; SABANÇI- Talin rayonunda kənd adı; SABUNÇU – İrəvan quberniyasının İrəvan qəzasında kənd adı; SABUNÇU – İrəvan quberniyasının Eçmiədzin qəzasında dağ adı; SABUNÇU – İrəvan quberniyasının Eçmiədzin qəzasında xaraba kənd adı; SABUNÇU-1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Karbi nahiyyəsində kənd adı; SAQAGIRD-1590-cı ildə Rəvan əyalətinin Karbi nahiyyəsində kənd adı; SADAXLI – İrəvan quberniyasının Aleksandropol qəzasında xaraba kənd adı; SADIQLI – İrəvan xanlığının Talin mahalında kənd adı; SADIQLI – 1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Karbi nahiyyəsində kənd adı; SALLI – İrəvan quberniyasının Şərur-Dərələyəz qəzasında kənd adı; SALUT- İrəvan quberniyasının Aleksandropol qəzasında kənd adı; SAMURLU İrəvan quberniyasının Aleksandropol qəzasında kənd adı; SARVANLAR İrəvan quberniyasının İrəvan qəzasında kənd adı; SARVANLAR XARABA – İrəvan xanlığının İrəvan mahalında kənd adı; SARVANLAR SUFLA – İrəvan xanlığının Zəngibasar mahalında kənd adı; SARICALAR-İrəvan xanlığının zəngibasar mahalında kənd adı; SARICALAR – 1728- ci ildə İrəvan əyalətinin Karbi nahiyyəsində kənd adı; SARICALAR – 1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Qarni nahiyyəsində kənd adı; SARICALAR – 1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Şirakel nahiyyəsində Göyərçinlu kəndinə məxsus məzrənin adı; SƏRÇƏLƏR – İrəvan xanlığının Zəngibasar mahalında kənd adı; SISYAN – Albaniyanın qədim Sisakan əyalətinin, orta əsrlərdə Sisyan mahalının adı; SIÇANLI-İrəvan quberniyasının Sürməli qəzasında kənd adı; SÖYÜDLÜ – İrəvan quberniyasının Eçmiədzin qəzasında kənd adı; SÖYÜDLÜ – 1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Dərəçiçək nahiyyəsində məzrə adı; SUVARI – 1468-ci ildə Sisəcan nahiyyəsində kənd adı; TAVUSKÖKLÜ-1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Sürməli nahiyyəsində kənd adı; TANDURƏK-İrəvan quberniyasının Sürməli qəzasında kənd adı; TANDURƏK-İrəvan quberniyasının Sürməli qəzasında dağ adı; TANTUR-TORPAQ-İrəvan quberniyasının Novobayazid qəzasında Hüseynquluğağalı kəndinin maldarlarına məxsus yaylaqda yurd yerinin adı; TAPANLI-İrəvan quberniyasının Aleksandropol qəzasında kənd adı; TATAR – Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur kənd adı; TATARLI-1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Maku nahiyyəsində kənd adı; TATAR OSMAN-1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Abaran mahalında kənd adı; TATLUQIŞLAQ-İrəvan xanlığının Göyçə mahalında kənd adı; TƏKƏLI-İrəvan quberniyasının Novobayazid qəzasında kənd adı; TƏKƏLI-İrəvan quberniyasının Novobayazid qəzasında dağ adı; TƏKƏRLI-İrəvan quberniyasının Eçmiədzin qəzasında kənd adı; TƏHLƏ – Tiflis quberniyasının Borçalı qə- zasında kənd adı; TOVUZQALA – Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Qazax qəzasında kənd adı; TOVUZGÖNLÜ- 1728-ci ildə İrəvan əyalətinin

40

şəhərinin yaxınlığında Təbəqayadağının ətəyində mineral su mənbəyinin adı; ÇUL-İrəvan quberniyasının Şərur-Dərələyəz mahalında kənd adı; ÇULLU-Yelizavetpol quberniyasının Zəngəzur qəzasında kənd adı; CAĞATAY- İrəvan quberniyasının Şərur-Dərələyəz qəzasında kənd adı; CALAIRLI-1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Aralıq nahiyyəsində kənd adı; CALALOĞLU-Tiflis quberniyasının Borçalı qəzasında kənd adı; CAMIŞLI-İrəvan xanlığının Abaran mahalında kənd adı; CAMIŞCUR-İrəvan quberniyasının Aleksandropol qəzasında çay adı; CANDAR – 1590-cı ildə Rəvan əyalətinin Abaran nahiyyəsində kənd adı; CANDARLAR- 1590-cı ildə Rəvan əyalətinin Karpi nahiyyəsində kənd adı; CIBIKLI-Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında kənd adı; CİVƏ – İrəvan quberniyasının Şərur – Dərələyəz qəzasında kənd adı; CINCAVAT – İrəvan quberniyasının Sürməli qəzasında kənd adı; CINCAVAT-İrəvan quberniyasının Sürməli qəzasında dağ adı; CIVIXLI – Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Qazax qəzasında kənd adı; ŞABAN QIŞLAĞI-1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Karbi nahiyyəsində kənd adı; ŞABAN QIŞLAĞI – 1728-cı ildə İrəvan əyalətinin Dərəçiçək nahiyyəsində qışlaq adı; ŞABANLI – İrəvan xanlığının Abaran mahalında kənd adı; ŞAĞANLI – İrəvan quberniyasının Şuraqel qəzasında kənd adı; ŞADAK – 1718-ci ildə İrəvan əyalətinin Sisyan nahiyyəsində kənd adı; ŞADILI – 1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Aralıq nahiyyəsində kənd adı; ŞAKABAD-1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Xıncırək nahiyyəsində kənd adı; ŞƏKİ – Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında kənd adı; ŞƏKİKAN-1590-cı ilə aid mənbədə İrəvan əyalətinin Ağcaqala nahiyyəsində kənd adı; ŞƏMŞƏDİL-Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Qazax qəzasında mahal adı; ŞƏRKİ-İrəvan quberniyasının İrəvan qəzasında kənd adı; ŞİVLI-Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında kənd adı; ŞİRAKQALA – İrəvan quberniyasının Eçmiadzin qəzasında kənd adı; ŞİRAKQOÇ – 1590-cı ildə Rəvan əyalətinin Vədi nahiyyəsində kənd adı; ŞİRAK DÜZÜ- Boz-Abdal. Ələyəz və Şirak dağları arasında vadi-düzənin adı; ŞİRVAN – 1590-cı ildə Rəvan əyalətində, Ələyəz dağında yaylaq adı; ŞİRVANCIQ – İrəvan quberniyasının Aleksandropol qəzasında kənd adı; ŞİRVANCIQ-1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Şirakel nahiyyəsində kənd adı; ŞİRƏÇİ – İrəvan quberniyasının Sürməli qəzasında kənd adı; ŞORƏLI-İrəvan xanlığının Göycə mahalında kənd adı; ŞORKƏND-İrəvan quberniyasının Eçmiadzin qəzasında kənd adı; ŞORKOLANI – Bax: Rəncbər; ŞORGÖL – İrəvan quberniyasının Sürməli qəzasında göl adı; ŞORLU – İrəvan xanlığının Zəngibasar mahalında kənd adı; ŞORLU DƏMİRÇİ – İrəvan quberniyasının İrəvan qəzasında kənd adı; ŞURAQEL – İrəvan quberniyasının Aleksandropol qəzasında dağ adı; ŞURAKUZ-1590-cı ildə Rəvan əyalətinin Ağcaqala nahiyyəsində kənd adı.

Qeyd etmək lazımdır ki, verilmiş etnotoponimlər Ermənistan ərazisindəki türkmənşəli etnotoponimlərin tam siyahısı deyildir. Siyahının çox yer tutmaması məqsədilə ifadə planına görə oxşar etnotoponimlər verilmiş bura daxil edilməmişdir. Etnotoponimlərin təhlili göstərir ki, onların əsasında aşağıdakı etnonimlər durur: ABAN, ABAR, ABARAN, ABBAS, ABDAL, Avşar, AYDINLI, AYRIM, Aktan, Alan, Alban, Alpan, ALPOUT, ARAN, Axtaçı (padar), BABURLU, BAZAR, Bazça, BAYAN, BAYANDUR, BAYAT, BAYDAR, BAYRAMLI, Balkalı, BARANI, Basar, BAHARLI, BOZAVƏND, BOZtuqan, BOYAT, BOLQAR, BOSTON, BƏYDİLİ, BƏRGÜŞAD, Qabaq, QAQAUZ, QAZAN, Qazax,

QARA, Qara Çomaqlı, QARABAĞ, Qaraqar, QARAQOYUNLU, QARADAĞLI, QARAİSA, QARAPAPAX, Qarqar, Qasumlu, QAÇAĞAN el adı, QACAR, Qerus, QOV, Qorus,

QUQAR, QURQAN, QURTLAR, QUŞÇU, Qüyu, QIZILII, QIPÇAQ, Dondar, Eymur, Et, Zolaqlı, Zəngənə, Ivə, Inallı, Yazık (peçeneq), YAYCI, Kabar, Kazan, Kayı, Kayıq, Kaltak, Kanqlı, apan (peçeneq), Karqa, Karkın, Karık (oğuz), Katak, keçili, Kiliç, KIRAN, Kobak, kobyak, Kol, KOLANI, koman, kotyan, Kuyərçi, Kul, kulas, Kuloba, KURUT, Kuşi, KÜZƏÇİK, KINIQ, Kırık (tirə), Köçəkli, Köçər, KƏBƏR, Kəkəli, kəmə (kimmer), KƏNGƏR, KƏPƏNƏK, KƏRKİ, KƏSƏMƏN, Kəçər, MANQUT, MANTAŞ, MUĞAN, MƏLEV, MƏLƏKLU, OZAN, Oyrat, Olet (Oryat tayfasının qolu), OXÇU, OĞUZ, Peyrəlu, Peçene(q), Piykan, Purnək, PUŞANLI, REYHANLI, SAATLI, SABUNÇU, Sadak, Sak, Sal, Samur, SARVAN, SARICALI, sat, sincan, suvar, Söyöt, Tabanlı, Tavuz, TATAR, TATLU TƏKƏLİ, Tele, TOVUZ, TUQUT, Tuk, TULUS, TURKMƏN, TÜRK, Təklə, uqraq, UZ, XALAC, Xəzər, Çaqan, ÇANDAR, ÇAXIRLI, Çerikli, Çibikli, ÇIQIN, Çirik, ÇOR, ÇUL, ÇƏPNI, ŞABANLI, Şahdili, şivili, şirak, ŞIRVAN, ŞƏMŞƏDİL, Hun, HƏMZƏLİ, CALAIR, CAMIŞ, CAĞATAY, Cibikli, Civə(Yivə), Cinli, Gamiş, GORAN, Gorus, Gün, GÖDƏKLİ, GƏNCƏ, Əncə, Əfşar.

Təklif olunan siyahıya daxil edilən adların hər birinin etnotoponim olması bizim tərəfimizdən iddia olunmur. Qeyd olunduğu kimi, bu onomastik vahidlər müxtəlif mənbələrdən seçilmişdir və həmin mənbələrdə onlar etnotoponim kimi verilmişdir. Tədqiqat prosesində aydın olur ki, bu vahidlərin bu və ya digərinin doğrudan da etnotoponim olması araşdırma tələb edir. Belə vahidlərin çoxluğu isə bir dissertasiya daxilində onların hamısını əhatə etməyə imkan vermir.

1.3. Ermənistanın türk mənşəli areal etnotoponimləri

Qeyd olunduğu kimi areal onimlər onimin özünün və ya onun elementlərinin müəyyən ərazidə təkrarlanması ilə müəyyən edilir. Onimin, bizim halda etnotoponimin təkrarlanması müxtəlif səbəblərlə bağlı ola bilər. V.A.Nikonov onimlərin təkrarlanması və ərazidə yayılmasının əsas səbəbini miqrasiyada görür. O yazır: «Eyniliyin əsas səbəbi əhalinin miqrasiyası və onimin paralel yaranmasıdır. Yeni əraziyə köçənlər təzə yerə döğmə yurdlarının, köhnə yaşayış yerlərinin adlarını gətirirlər» (127, 114).

A.A.Axundov belə coğrafi adların əksəriyyətini «omonim yer adları» hesab edir (2, 40-72). Əlbəttə, areal onimin yaranmasının əsas səbəbini əhalinin miqrasiyası hesab etmək olar. Lakin bununla yanaşı, areal onimin yaranmasında başqa amillər də rol oynayır. Digər tərəfdən miqrasiyanın özü geniş məfhum olub müxtəlif səbəblərdən doğur, müxtəlif formalarda təzahür edir. Məhz bu amillər areal etnotoponimlərin müxtəlif formalarının yaranmasına, bəzən isə onların tamamilə paralel variantlarının işlənməsinə zəmin yaradır. Əhalinin miqrasiyası könüllü və məcburi ola bilər. Könüllü miqrasiya daha çox coğrafi və təbii şəraitlə bağlıdır. Əkin yerinin azlığı, münbit olmayan torpaq, ərzaq qıtlığı, ərazinin tayfa üzvləri üçün yetərinə olmaması və s. Könüllü miqrasiyanın əsasında durur. Təbii fəlakət, müharibə, deportasiya və s. Məcburi miqrasiya ilə nəticələnir. Miqrasiya prosesinin özündə bölünmənin baş verməsi mümkündür. Eyni yerdən köçən əhali iki müxtəlif ərazidə məskunlaşa bilər.

Q.Ə.Qeybullayevin fikrincə, miqrasiya ilə bağlı yaranmış eyni mənşəli etnotoponimləri bir-birindən fərqləndirmək üçün onlara əlavə edilmiş müəyyən komponentlərdən istifadə etmək lazımdır. Belə tipli adları o, müxtəlif qruplara bölür: 1) apellyativlərin (dağ, düz, kol, yaxa, yal və

s.) artırılması ilə düzəlmələr: Dağqarxun qaşu, Dağ quşçu, Düzqırıqlı, Kolqırıqlı, Yaxa Dəllək və i. A. 2) yaxındakı paleotoponimlərin yeni adda təkrarı -Axtaçı Şirvan, Axtaçı Səlyan, Ərəb Quba, Ərəb Şəki və s. 3) antonim xarakterli sözlərin qoşulması ilə düzələn adlar – Yuxarı Ayıbasanlı, Aşağı Ayıbasanlı, Böyk Pirəli, Kiçik Pirəli; 4) sıra sayları ilə düzəlmələr – Birinci Milli, İkinci Milli və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, areal onimlər tam onimə görə deyil, onimin ünsürlərinə görə də müəyyənləşdirilir. Belə olan halda etnonimin tərkib hissələrində dəyişmə aparılması özünü göstərə bilər. Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli adların dəyişdirilmə üsullarını şərh edərkən belə nümunələr aşkara çıxarılmışdır. Beləliklə areal etnotoponimlərin tam mənzərəsini açıqlamaq mövcud ərazidəki etnotoponimlərin və dəyişdirilmiş etnotoponimlərin müqayisəli öyrənilməsini tələb edir. Bütün hallarda ərazinin etnotoponim mənzərəsi müəyyənləşdirilməli, etnotoponimlərin onomastikonu tərtib olunmalıdır. Bizim halda tədqiqatın bu iki mərhələsi yerinə yetirilmişdir. Mövcud mənbələrdə əksini tapmış etnotoponimlərin onomastikonu qurulmuşdur. İndi tərtib olunmuş onomastikona girən etnotoponimlərin hansıların areal etnotoponim səciyyəsi daşmasını aydınlaşdırmaq lazımdır. Burada daha bir məsələyə diqqət yetirmək vacibdir. Bir halda onimin areallığı yalnız müəyyən ərazi ilə məhdudlaşdırıla bilər. Deyək ki, Ermənistan ərazisi daxilində etnotoponimin areal etnotoponim olması faktını dəqiqləşdirmək tələb olunursa, onda yalnız bu ərazi daxilində areallıq şərtinin ödənilməsi yoxlanılır. Digər tərəfdən, Ermənistan ərazisində bir dəfə rast gəlinən etnotoponim bu ərazidən kənarda da qeydə alınmış bilər və bu fakt onun areal etnotoponimliyini sübuta yetirəcəkdir. Qədim Oğuz yurdu Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli etnotoponimlərin tədqiqatı zamanı, şübhəsiz ki, araşdırmanı yalnız bir ərazi ilə məhdudlaşdırmaq qüsurludur. Ona görə qüsurludur ki, türklərin yaşadığı və yaşadıkları ərazilər olduqca geniş olmuşdur və bu gün də öz miqyasına görə həmin ərazi az deyildir. Deməli, Ermənistan ərazisində bir dəfə rast gəlinən türk mənşəli etnotoponim türklərin yaşadıkları başqa ərazilərdə də aşkara çıxarıla bilər. Deməli, etnotoponimlərin areallıq xüsusiyyətinin tam mənzərəsini açmaq üçün bir ərazi çərçivəsi ilə məhdudlaşmaq olmaz, bu məsələ digər ərazilər nəzərə alınmaqla həll edilməməlidir. Buradan belə bir nəticə çıxır ki, tədqiqat üçün etnotoponimlərin ümumi toplusu müəyyənləşdirildikdən sonra biz onların areallıq xüsusiyyətlərini araşdıracağıq. Əgər verilmiş etnotoponimlərdən hər hansı biri Ermənistan ərazisində bir dəfə rast gəlinirsə, eyni zamanda başqa ərazilərdə qeydə alınmışsa, onda həmin etnotoponimin özünün dərin təhlili və tədqiqi tələb olunur. Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli etnotoponimlərin hər birini ilkin yaxınlaşmada areal etnotoponim kimi qəbul etmək olar. Dissertasiya işinin növbəti fəslində bu, etnotoponimlərin areallıq xüsusiyyətlərinin aydınlaşdırılması prosesində dəqiqləşdiriləcək və etnotoponimin yayılma arealları müəyyənləşdiriləcəkdir.

Bayat dağı

Qaçğan kəndi

Qaraqoyunlu kəndi

Quyulu mağarası

II FƏSİL

QƏRBİ AZƏRBAYCANIN TÜRK MƏNŞƏLİ ETNOTOPONİMLƏRİNİN AREALLIQ XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ YAYILMA AREALLARI

2.1. ABAN əsaslı areal etnotoponimlər.

Aban qədim türk mənşəli tayfanın adıdır. Aban sözünün e.ə. VII əsrdə sakların tərkibində qarqarlarla yanaşı gəlmiş tayfanın adı olması elmi ədəbiyyatda diqqət mərkəzinə çəkilir (21, 100; 89,78). Qarqarların şimal-qərbi Albaniyada hələ qədim dövrdən məskunlaşması barədə e.ə. 65-ci ildə Pompeyin Albaniyaya yürüşü haqqında məlumat verən antik tarixçilər qeyd etmişlər. Onların əsərlərində Albaniya ərazisindəki Avant çayı və onun yaxınlığında Abant əyalətinin olması (Plutarx, Pompey, Dion Kassiy) göstərilmişdir. Moisey Kalankatlı Albaniyada Abant adında iki yaşayış məntəqəsinin olduğunu bildirmişdir. Q.Qeybullayev yuxarıda qeyd olunan məlumatlara və digər faktlara is-tinadla belə bir qənatə gəlir ki, Abant/Avant adları abant tayfasının adı ilə bağlıdır və onlar qarqarlarla birgə bu əraziyə gəlmişlər (87, 78). Buradan belə nəticə çıxır ki, abant tayfalarının Azərbaycan və Ermənistan ərazisində məskunlaşma tarixi çox qədimdir. Tayfanın dəqiq adı çox güman ki, aban olmuşdur. Sözün sonundakı t səsi cəmlik bildirən –at şə- kilçisinin qalığı ola bilər.

Ermənistan ərazisində əsasında aban tayfasının adı duran toponimlər qeydə alınmışdır. Həmin toponimlər aşağıdakılardır: **ABANA** – 1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Dərələyəz nahiyyəsində kənd adı; **ABNIK**- 1590-cı ildə Rəvan əyalətinin nahiyyələrindən birinin adı; **AVAN** – İrəvan xanlığının Qırxbulaq mahalında kənd adı; **QACARAN** – Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında (indi Ermənistanın Qafan r-nunda) kənd adı. Müasir dövrdə qalmış bu etnotoponimlərin Ermənistan ərazisindəki areal etnotoponimlərdəndir. Abana, Abnik, Avan və Qacaran toponimlərinin tərkib hissəsi olan aran eyni bir əsasdan aban etnonimindən olması faktını qismən açıqlamaq lazım gəlir. Əvvəla, Abana etnotoponiminin tərkibindəki a sonluğu türk dillərinin toponimlərinə xas olan şəkilçidir. Məsələn, Adana (Tür-kiyə), Astana (Qazaxıstan) və s. Avan və Aban etnonimlərinin eyniliyi isə şübhə doğurmur. Burada $v > b$ əvəzlənməsi özünü göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, Türkiyədə Avanos («os» yunan mənşəli şəkilçi), Batum əyalətinin Artvin dairəsində Avana, Borçalı qəzasında Oban (132) etnotoponimləri vardır. Yuxarıda hələ qədim dövrdə Albaniya ərazisində bu toponimin qeydə alınması göstərilmişdir. Aban sözünün Urartu dilindəki «ebani» ilə eyniləşdirilməsi şübhə doğurur. «Ebani» çox güman ki, eba- ev, eb, oba sözü ilə səsləşir (23, 40). Borçalı qəzasındakı Oban toponimi də bu faktı təsdiqləyir.

Avnik etnotoponiminə gəlincə isə onun evnik variantına «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarında rast gəlinir. Şarafxan Bidlisi XVI əsrdə Anadoluda Avnik qalasının olduğunu gös- tərmişdir.

QAFAN – Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında (indi Ermənistanda r-n mərkəzi) kənd adı-kapan (peçeneq)

Hazırda Qafan Ermənistanda respublika tabeliyində şə- hərdir. Şəhərin adı keçmişdə mövcud olan indiki Qafan şə- hərindən 10 km şimal – qərbə doğru, Oxçu çayının sağ sahilində yerləşmiş

Qapan kəndinin adı ilə bağlıdır. 1918-ci ildə indiki Qafan şəhərinin bilavasitə yanında Qatar adlı azərbaycanlı kəndi olmuşdur.

X əsrdə Cənubi Asiya çöllərindəki peçeneklərin içərisində yaşamış Konstantin Baqyanorodnı erdim, kapan, çur, kuerçi, kuloba, karabay adlı tayfaların adlarını sadalayır. Ermənistandakı Qafan toponimində qapan tayfasının adının əksini tapması barədə ədəbiyyatda fikirlər vardır(46, 95).

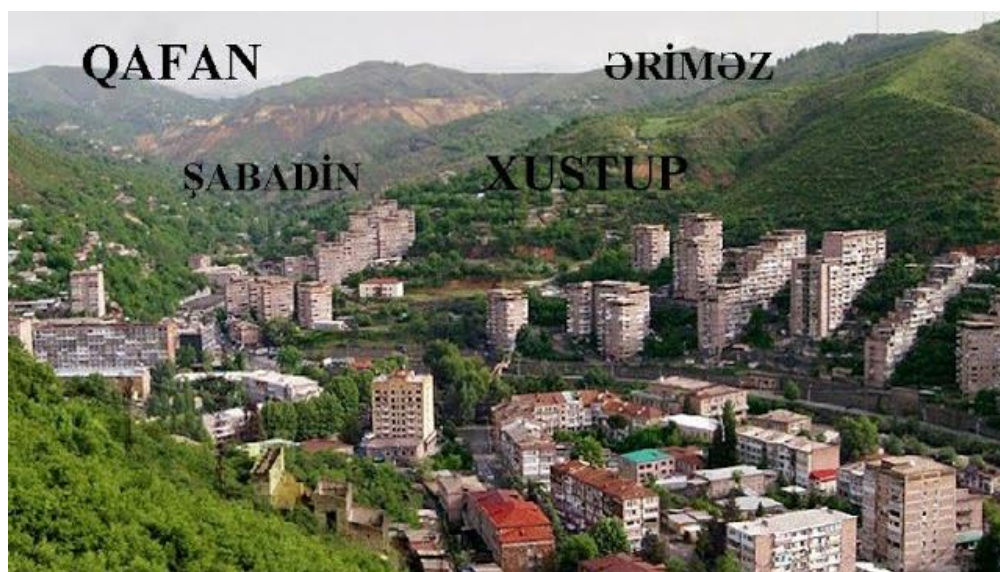
Qeybullayevin araşdırmalarına görə bu peçeneq tayfaların bir hissəsidir (44, 109). Peçeneklərin digər hissəsi isə kopon (əslində quqarçi) və b. Tayfalardan ibarət idilər. Bu tayfalardan bəzilərinin adları ilə bağlı toponimlərin Ermənistanda hələ V-VII əsrlərdə mahal adları kimi qeyd olunması belə nəticə çıxarmağa imkan verir ki, onlar eranın əvvəllərindən artıq orada yaşayırdılar.

Ermənistanın Qafan rayonunun adı (qədim erməni mənbələrində mahal adı kimi 1074-cü ildən məlumdur) şübhəsiz ki, peçeneklərin yuxarıda qeyd etdiyimiz kapan tayfasının adını əks etdirir. Bu etnonim ermənilərdə şəxs adına da çevrilmişdir. Onlarda Kapansyan фамиliyası məhz Kapan tayfasının adındandır (gürcülərdə Kapanadze фамиliyası da bu etnonimlə bağlıdır) (45, 111).

Belə nəticəyə gəlmək olar ki, Kopon / Kaban / Kopan / Kapan / Koypan eyni fonetik tərkibə malik etnonimdir(88, 42).

Azərbaycanda rayonun adı	Kəndin adı	
Tərtər	Qapanlı	3 kənd. Bu kəndlərin əhalisi Ermənistanın keçmiş Qafan (Qapan) mahalından köçüb gəlmişlər. Y.B.Yusifov., S.K.Kərimov «Toponimikanın əsasları» B.1988, s. 199

Ermənistanda	Xaricdə
Qafan	Şimali Qafqazda-Kopan 2. XV1 əsrdə- Kazan xanlığında bir neçə Kopan mənşəli toponim qeydə alınmışdır. Türküstanda –Kapançı adlı kənd, Başqırdstanda Kaypon – toponimi, Ukraynada Kopanka hidronimi

Qafan rayonu və kəndləri

2.2. ABAR əsaslı areal etnotoponimlər.

Abar qədim türk mənşəli tayfanın adıdır. Bu tayfa adının avar variantı da məlumdur. Eramızın II-III əsrlərində Kür sahilində Obaren adlı tayfanın yaşaması ədəbiyyatda göstərilir (76, 97). V əsr erməni müəllifi Yeqişenin Balasakanda aparan adında tayfanın yaşadığını qeyd etmişdir (21, 96). Etnonim av+ar formasında düzəlmişdir. Tədqiqatçılar ar, ər sözünün türk dillərindəki ər «kişi, qəhrəman, igid» mənasında olduğunu qeyd edirlər. Etnonimin birinci hissəsi olan av elementinə gəlincə isə onun ab variantının işlənməsi türk dilləri üçün xarakterik olan b- v keçidi ilə əlaqədardır. Beləliklə, qədim türk tayfasının adı abar(avar) olmuş və bu tayfa Qafqazın müxtəlif regionlarında, o cümlədən də Ermənistan ərazisində yaşamışdır. Ermənistanda türk mənşəli abar(avar) tayfasının adından düzəlmiş Aşağıdakı etnotoponimlər qeydə alınmışdır: **ABARAN** – İrəvan xanlığında mahal adı; Alagöz (Ələyöz) və Pəmbək dağ silsilələri arasında Kasax (əslə Qazax) çayının yuxarı axınında yaylaq adı; İrəvan qəzasında çöl adı, İrəvan xanlığının Abaran mahalında çay adı (157); 1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Karbi nahiyyəsində kənd adı; **ABARANOĞLU** – 1590-cı ildə Rəvan əyalətinin Abaran nahiyyəsində kənd adı; **AVARAN**-İrəvan quberniyasının Eçmiadzin qəzasında kənd adı; **BAŞ ABARAN** – İrəvan xanlığında mahal adı.

Əsasında abar(avar) tayfasının adı duran etnotoponimlər yalnız Ermənistan ərazisində yayılmamışdır. Bu etnotoponimin başqa ərazilərdə yayılması da aşkara çıxarılmışdır. XIX əsrdə Şimali Qafqazda Kuban əyalətinin Maykop dairəsində Abarançay, Azərbaycanın Qusar rayonunda Avarandağ, Xaçmaz rayonunda Avaran kəndi qeydə alınmışdır.

R.Əliyeva Azərbaycanın Qusar rayonunda Avaranqışlaq kənd adının olduğunu qeyd edir. Onun kitabının əlavəsində verilmiş Azərbaycan toponimləri siyahısında Abarançay adı və onun yanında bu adın hazırda Kamiçay olması göstərilir (31, 67, 108). Beləliklə, abar(avar) əsaslı etnotoponimlərin yayılma arealları cədvəlini qurmaq olar.

Etnotoponimin əsasında duran etnonim	Etnotoponim	Arealı
Abar(avar)	Abaran Abarançay Baş Abaran Avaran Abaranoğlu Avarandağ	Ermənistan – 5 toponim mahal, yaylaq, çay, çöl, kənd adı RF, Kuban əyaləti – çay adı R.Əliyeva. Azərbaycan toponimləri. Bakı, 2002, s.108 Ermənistan – kənd adı Ermənistan – kənd adı Azərbaycan Xaçmaz rayonu – kənd adı Ermənistan-kənd adı Azərbaycan Qusar rayonu

Abaran kəndi

2.3. ABBAS əsaslı areal etnotoponimlər.

Abas etnoniminin Xəzər tayfalarından birinin adı olması şübhə doğurmur. Abas tayfa adının abaz forması da vardır. Q.Qeybullayev Abaslı tipli toponimlərin əsasında abas(abaz) tayfa adının durduğunu qeyd etmişdir (89, 139). Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ərəb dilindən olan Abbas antroponimi əsasında yaranmış toponimlər də istisna edilə bilməz. Bir çox hallarda bu iki tip toponimin bir-birindən fərqləndirilməsi müəyyən çətinlik törədir. Göstərilən çətinliyin yaranma səbəblərindən birini belə toponimlərin qeydə alınması və rəsmiləşdirilməsi zamanı orfoqrafik səhv buraxılması ilə əlaqələndirmək mümkündür. Yəni toponim yanlış olaraq Abbas və Abas şəkillərindən birində yazıla bilərdi. Sözdə bir b və ya geminatın olmasını təyin etmək isə mürəkkəbdir və daha çox tarixi faktlar əsasında müəyyənləşdirilə bilər. Zənnimizcə, tayfa adının ilkin variantı abaz şəklində olmuş və bu da ab+az formasında parçalana bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, Qarapapaqlarda da bir tayfanın adı abas olmuşdur. Abas əsaslı toponimlər geniş yayılmışdır. Onlara müxtəlif regionlarda rast gəlmək mümkündür. Ermənistanda Abbasabad adlı üç kənd, Abbasdərəsi qışlaq və kənd adları, Abbaskəndi, Abbasgözü, Abbasgöl məzrəsi, Abbaslar kəndləri olmuşdur. R.Əliyevanın tədqiqat işinin əlavəsində verilmiş Azərbaycan toponimləri siyahısında Abbasabad adı qeyd olunmuşdur (31,108). Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğətində Neftçala rayonunda Abasalılı, Abasalı, Yardımlı rayonunda Abbasabad, Qazax rayonunda Abbasbəyli, Tovuz rayonunda Abbasqulular, Şəki rayonunda Abbaskənd, Şəmkir rayonunda Abbaslı, Ağsu rayonunda Abbasxanlı toponimlərinin olması göstərilmişdir (9, 8). Abas etnonimli etnotoponimlərin geniş yayılmasını nəzərə alaraq biz onların areallıq cədvəlini verməyə ehtiyac duymuruq.

Abbasabad kəndi

2.4. ABDAL əsaslı areal etnotoponimlər.

Abdal qədim türk tayfasının adıdır. Bu tayfa Ağ hun tayfasının adını əks etdirir. Əsasında abdal tayfasının adı duran etnotoponimlər də geniş yayılmışdır. Abdal tayfasının başqırlarda, qaraqalpaqlarda, qazaxlarda və türkmənlərdə olması da məlum faktdır(90). Ağdam rayonunda yerləşən Abdal kəndi haqqında Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğətində verilmiş məlumatda göstərilir ki, «Suriyalı tarixçi Zaxari Ritor (VI əsr) Şimali Qafqazda Hun əyalətində yaşayan müxtəlif tayfalar arasında türkdilli abdel tayfasının da adını çəkir. Akad. V.V.Bartold abadel/abdal tayfasını hun tayfası sayır. Qazaxlarda, qaraqalpaqlarda, türkmənlərdə və Türkiyədə də abdal adlı tayfa qeydə alınmışdır. Mənbələrdə Heftal, heptal, eftal kimi qeyd edilən etnonim abdal adının müxtəlif fonetik formalarıdır. Alban tarixçisi Movses Kalankatlı Albaniyada yaşayan abdal tayfasının adını çəkir. Onun yazdığına görə heptallar (abdallar) Makedoniyalı İsgəndər dövründə (e.ə. 4 əsr) buraya köçürülmüşlər. Hər halda abdal tayfasının Qafqaz Alba- niyasında eradan əvvəl yaşaması ehtimal olunur» (9, 8). XV- XVI əsrlərdə Türkiyənin ictimai-siyasi həyatında abdal tayfası əhəmiyyətli rol oynamışdır (92, 108). Abdal əsaslı etnotoponimlər Azərbaycan və Ermənistan ərazisindən başqa RF- nin Başqırdıstan respublikasında, Türkmənistanda da yayılmışdır (73, 171-179). Ordubad rayonundakı Abdal dağ adı, Dağlıq Qarabağın Vərəndə mahalındakı Abdal kəndi, XIX əsrdə Şimali Qafqazın Ter əyalətində Abdal dağı toponimlərindəki abdal sözü qədim türk tayfasının adını əks etdirir. Göründüyü kimi abdal əsaslı etnotoponimlərin yayılma arealı olduqca genişdir. Ermənistanda AVDAL- Abovyan rayonunda kənd adı, YUXARI **ABDALLAR**- 1728ci

ildə İrəvan əyalətinin Qarni nahiyyəsində kənd adı, **ABDALLAR**- İrəvan xanlığının Karpibasar mahalında kənd adı, Abdallar Ulya kənd adı, Avdal, Avdallar kənd adları, Avdalağa qala adı qeydə alınmışdır. Avdal Ulya etnotoponimindəki Ulya komponenti ərəb dilindən olub yuxarı mənasındadır. Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğətində Azərbaycanın Ordubad rayonunda Abdal adında dağ, Tovuz rayonunda isə kənd olması haqqında məlumat verilir. Bundan başqa Qubadlıda Abdalanlı, Oğuzda Abdallı kəndləri də vardır (9, 8-9).

Avdal kəndi

158.4. AYRUM əsaslı areal etnotoponimlər.

Ayrum (variantları Eymur, Arum, Ayrım, İmer, İmir) qədim türk tayfasının adıdır. Mahmud

Kaşğarının «Divanu luqat it-türk» əsərində Oğuz sözünün izahı ilə əlaqədar olaraq Eymurlara dair aşağıdakı məlumat verilir: «Oğuz türklərin bir qəbiləsidir. Oğuzlar türkməndir. Onlar iyirmi iki uruqdur (nəsildir). Onların hər birinin özünəməxsus nişanı, mallarına xas damğası vardır ki, uruqları bu damğalara görə ayırırlar. Qeyd olunan əsərə əlavə edilmiş türk qəbilələri siyahısında bu tayfa on birinci yerdə özü də Əymur şəklində göstərilmişdir. Oğuz etimologiyası baxımından böyük dəyərə malik olan «Tarixi– mübarək şah»da (1206) da, digər oğuz tayfaları ilə yanaşı, təhrif edilmiş şəkildə olsa da, eymurlərin adı çəkilir.

Türk və monqol tayfaları haqqında geniş məlumat vermiş Rəşidəddin Dağ xanın oğlu Oğuz xanın nəvəsinə aid etdiyi adı Eymur şəklində qeyd edir. Eyni zamanda bu sözün çox yaxşı və dövlətli adam mənasını ifadə etdiyini bildirir.

Xivəli Əbül Qazi xanın «Şəcərəyi-Tərakimə» adlı əsərində (XVII əsr) bu etnonim ərəb əlifbası ilə yazılmışdır və İymur (İmir), Aymur və Aymır kimi üç şəkildə oxuna bilər.

Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğətində oxu- yuruq: «Ayrım... Kiçik Qafqazda yaşamış azərbaycanlıların qədim etnoqrafik adıdır. Onların məskun olduğu ərazi Ayrım mahalı adlanırdı. Bir fikrə görə Teymur Ankara vuruşmasından (1402) sonra Türkiyə ərazisindən köçürdüyü 50 min ailəni Gəncə, Qarabağ və indiki Ermənistanda yerləşdirmiş, onlar sonralar ayrım adı ilə tanınmışdır. ...Gəncə xanı Cavad xanın general Knorriinqə yazdığı məktubda ayrımlar Gəncə xanlığının qədim elatı adlandırılır. XVII əsrdə ayrımların bir hissəsi İrana keçərək şahsevənlərə qarışmışdır. Digər hissəsi isə Azərbaycanın Kiçik Qafqaz zonasında və indiki Ermənistan ərazisində yaşamaqda davam etmişdilər» (9, 30-31).

Ayrum tayfasına mənsub olan bu adla bağlı meydana gəlmiş coğrafi adlardan biri də respublikamızın Ağdaş Rayonundakı Eymur kəndidir. Qazax rayonundakı Quşçu Ayrım, Tovuz rayonundakı Mollaayrım, Ermənistandakı Ayrum, Ayrum Mets, Ayrum Pokr, Gürcüstandakı İmera, İmira, İmirasani (İmir Həsənlı) kimi coğrafi adlar bu toponimin müxtəlif variantlarıdır. Zaqafqaziyanın tarixi toponimiyasında da Şinix Ayrum, Polad Ayrum və Ayrum adlı yaşayış məntəqələri olmuşdur. Türkiyənin müasir toponimiyasında da Eymur adını daşıyan yetmiş iki coğrafi adın olması bu tayfanın geniş sahədə ictimai- siyasi fəaliyyətinə dəlalət edir. Türk dillərinə, o cümlədən azərbaycancaya xas olan metateza hadisəsinə görə Eymur sözünün Ayrum (Eyrum) şəklinə düşməsi təbiiidir. Beş fonemdən ibarət olan bu sözün üçüncü foneminin «m» fonemi ilə beşinci fonemin -«r» bir-birini əvəzləməsi hadisəsi aşkarlanır. Ayrum (Eyrum) etnoniminin Eymurdan əmələ gəldiyi ədəbiyyatda qeyd edilmişdir. Eymur coğrafi adının İmer, İmir şəkilləri də geniş yayılmışdır. Türkmənistanda İlyalı rayonunda yaşayan İmrəli (variantları: İmr, Emheli, Avmur) tayfalarının da eyni ayrum tayfasından olması aydın nəzərə çarpır. İmir antroponiminin türkdilli arealda yayılması da müşahidə olunur. Mövlüd Süleymanlının «Köç» əsərinin qəhrəmanlarından birinin adı İmirdir və əsər əslində eymur tayfasına həsr olunmuşdur.

Ermənistan ərazisində **AYRIM** – Noyemberyan və Tumanyan rayonlarında kənd adları, **BÖYÜK AYRIM** – Tiflis quberniyasının Borçalı qəzasında (indi Ermənistanın Tumanyan rayonunda) kənd adıdır. **İMİRLİ**-İrəvan quberniyasının Eçmiədzin qəzasında kənd adı olmuşdur. «Kiçik Qafqazda və Qazax qəzasında səpələnmiş ayrımlar Ağsaq Ayrum, Quşçu Ayrum, Baqanis Ayrum, Dadanis Ayrum, Polad Ayrum və başqa qollara bölünmüşlər» (21, 115).

Ayrum kəndi

2.6. Əfşar əsaslı areal etnotoponimlər.

Afsar (Avşar/Ovşar/əfşar). Ermənistan ərazisində e.ə. məskunlaşmış qədim oğuz-türk mənşəli tayfalardan biri də Afşar (avşar//ovşar/əfşar) tayfası olmuşdur. Bu tayfa səlcuq oğuzlarının Avşar tayfasıdır. Onun adı Mahmud Kaşğarının və Rəşidəddinin əsərlərində çəkilir. Səfəvilər dövlətinin Qızılbaş tayfalarından biri də əfşarlar olmuşdur.

Ermənistanın Vədi rayonu ərazisində avşar əsaslı iki etnotoponim özünü göstərir. İrəvanda Birinci yaşayış məntəqəsi rayon mərkəzindən 7km cənub- şərqdə, Yerevan-Naxçıvan avtomobil yolunun üzərində yerləşən Avşar/Kəl Balavan kəndidir. 1940-cı illərin axırında azərbaycanlıların Ermənistandan zorla köçürülməsi dövründə kəndin azərbaycanlı əhalisi respublikamıza gəlmişdir.

İkinci yaşayış məntəqəsi Ovşar adlanmış / Düzyurd Ovşar, Surenavan, Spandaryan / rayon mərkəzindən 15 km cənub- şərqdə yerləşmişdir. 1918-ci ildə kənd Daşnaklar tərəfindən dağıdılmış, əhalisi qovulmuşdur. O dövrdən sonra bu kənddə azərbaycanlı yaşamamışdır. İndi erməni qəsəbəsidir (30, 218- 232). Ermənistanda AFŞAR KƏLƏVAN – kəndi də olmuşdur. Bu kənd 1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Karni nahiyyəsində yerləşmişdir.

Avşar//ovşar etnotoponiminin müxtəlif areallarda paralelləri vardır. Bu toponimin Avşar variantı Azərbaycan respublikasının Ağcəbədi rayonunda da mövcuddur. Tədqiqatçılardan Bayram Əhmədovun fikrinə görə bu toponim həmin ərazidə yaşamış tayfanın məşğuliyyəti ilə bağlıdır. Müəllif qeyd edir ki, bu tayfa qoyunçuluqla məşğul olmuşdur. B.Əhmədov belə hesab edir ki, avşar//ovşar-qoyunsağma üsulu deməkdir (27, 197).

Ovşar və Avşar toponimlərinin əsasında duran appelyativin ov sözü olması və toponimin ov həvəskarı mənasını bil- dirməsi fikrini irəli sürənlər də vardır.

Tədqiqatçılar «Abşeron» toponiminin əfşar etnonimi əsasında yaranmasını qeyd edirlər.

Cənubi Azərbaycan ərazisində də əfşar//ovşar tayfa adından düzəlmiş Əfşar, Əfşarcık etnotoponimləri qeydə alınır.

Avşar kəndi

2.7. BAYANDUR əsaslı areal etnotoponimlər.

Bayandur oğuz tayfalarından birinin adıdır. Oğuz tayfa birliklərinin adları Mahmud Kaşğari, Fəzlullah Rəşidəddin, Yazıçı oğlu Əli və Əbülqazi Xan Xivəli tərəfindən qeydə alınmışdır. Mahmud Kaşqari özünün «Divani-lügət-it türk» adlı əsərində Oğuzun 22 boydan (qəbilə-tayfa birlikləri) ibarət olduğunu göstərir.

Fəzlullah Rəşidəddinin «Cami-ət təvərix» (bütün tarixlər) əsərində Oğuzların 24 boydan ibarət olduğunu göstərir. Qeyd olunan müəlliflər Bayandur tayfa adını qeyd etmişlər. Mahmud Kaşqaridə Bayandur adı üçüncü, Rəşidəddində 13-cü çəkilir. Yazıçıoğlu Əlinin «Səlcuqnamə»sində və Əbülqazi xan Xivəlinin əsərində tayfanın adı Bayandur deyil, Bayandır kimi verilmişdir.

Bayandur xan adı Orxon-Yenisey abidələrində yüksək titul, fəxri ad hesab olunurdu. Ağqoyunlu tayfa birləşmələrində bayandurlar tayfasının hakim rol oynaması və ağqoyunlu hökmdarlarının bu tayfadan çıxması faktı ilə səsləşir (32, 47).

Tarixi mənbələrdə Bayandur həm antroponim, həm də etnonim kimi işlədilməsi məlumdur (16, 48).

Bayandur antroponimi də Oğuz Xaqanın «Boz ox-boyundan olan Göy xanın dörd oğlundan biridir. Oğuzların «Boz ox» boyundan olan Göy xanın dörd oğlundan birinin adı «Oğuznamə»də Bayandur kimi verilmişdir.

«Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarında Bayandur xan Oğuz elinin xanlar xanıdır. Bundan əlavə dastanda Bayandır çay, Bayandurlu, Bayandır yaşayış məntəqə adları vardır.

Türkmənistanın toponimiyasında türk dilli etnotoponimlər sırasında Bayandır adı mövcuddur.

Bayandur sözünün mənşəyinə gəldikdə isə tədqiqatlarda onu müxtəlif cür izah edirlər.

158. Bayandır-«nemətli» mənasındadır.

Bayandır adının kökü əski türk sözü olan «bay»-dır. Mə- nası «varlı», «zəngin»dir. Bu mənə indi də qalır. «Orxon- Yenisey» abidələrində də bay sözü göstərilən semantik mənada işlənmişdir. «Oğuznamə»də də Bayandur «çox təminatlı», «varlı» kimi izah edilmişdir. Sözün tərkibindəki –an şəkilçisi isə bəzən bitişdirici bəzən də sözdüzəldici şəkilçi kimi işlənmişdir (16, 48).

Salman Mümtaz isə bay sözünü -varlı, böyük, bəy mənasında açıqlamışdır (11).

Azərbaycanın şimal rayonlarının dialektində «bay» sözü – hündür/iri/böyük/ canlı mənalarında qalmaqdadır.

Qərbi Azərbaycan, indiki Ermənistan ərazisində Bayandur etnotoponiminin variantlarının müxtəlif areallarda yaşayan izləri də bu yerlərin məhz türk torpaqları olduğunu sübut edir. Ermənistan ərazisində, Gorus rayonunda 2 Bayandur kəndi, Düzkənd rayonunda isə başqa bir Bayandur toponimi vardır. Bayandur etnotoponiminin müxtəlif areallarını göstərmək olar.

Q.Qeybullayev Bayandur tayfasını qədim albanlarla əla- qələndirmiş və onun izlərinin Tərtərdə Bayandur oykonimində, Xanlar rayonunda isə Bayandurçay hidronimində saxlandığını qeyd etmişdir (89, 74-75; 88, 52).

Bundan əlavə Bayandır Laçın və Bərdə rayonlarının əra- zisində qeydə alınmışdır.

Ermənistan ərazisində **BAYANDUR** – Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında (indi Ermənistanın Sisyan rayonunda) kənd adı; **BİRİNCİ BAYANDUR**- Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında (indi Ermənistanın Gorus rayonunda) kənd adıdır.

Ermənistandakı Bayandur Azərbaycanlı kəndi olub, əvvəllər Gəncə quberniyasına Zəngəzur qəzasına daxil olmuşdur. Kənd Xanazax sovetliyinə daxil idi. 1897-ci ildə Bəyəndur kəndində 153 nəfər azərbaycanlı əhali olmuşdur. 1918-ci il milli qırğınından sonra azərbaycanlılar kənddə tamamilə qırılmış, qovulmuş, kənd erməni kəndinə çevrilmişdir. 1969-cu ildə isə ermənilər kəndin adını dəyişib Vağadur qoymuşlar.

Digər Bayandur da azərbaycanlı kəndi olub, əvvəllər Gəncə quberniyasının Zəngəzur qəzasına daxil olmuşdur. 1897-ci ildə kənddə ancaq azərbaycanlılar (210 nəfər) yaşamışlar. Kənd sovet hakimiyyəti illərində Xandzorik sovetliyinə daxil olmuşdur. 1918-ci ildə Andranikin dəstəsi bu kəndləri dağıtdıqdan sonra orada azərbaycanlılar qalmamışdır (30, 164).

Bayandur həmçinin Düzkənd rayonuna daxil olan kənd və dəmiryol qəsəbəsinin adıdır. Orada daha bir Bayandur kəndinin olması və 1926-cı ilədək Gümrü zəlzələsində uçub xaraba qalması söylənilir. Kəndin qədim sakinləri türklər 1918-ci ildə oradan qaçqın düşmüşlər. Mənbələrdə Bayandur kəndində erməni və yunanların 1918-20-ci illərdə Muş və Bitlisdən gəlib məskunlaşması

qeyd edilir. Türkiyədə Bayandır coğrafi adının arealları çox genişdir.

F.Sumər Anadoluda Bayandur adlı 52 oykonimin olmasını qeyd etmişdir(65).

Bundan əlavə Qazaxıstan ərazisində Bayan, Bayandur etnotoponimləri vardır.

Azərbaycanın Laçın rayonundakı Zabux çayının qolu və Tərtər rayonundakı kəndin adıdır.

Bundan başqa, Daşkəsən və Oğuz rayonlarında Bayan adında kənd vardır (9, 63).

Bayandur kəndi

2.8. BAYAT əsaslı areal etnotoponimlər.

Bayat tayfası haqqında hələ 1300 il bundan əvvəlki «Kitabi-Dədə Qorqud» abidəsində məlumat vardır.

«Bayat boyundan Qorqud ata derlər bir ər qopdu. Oğuzun ol kişi bilicisiydi». Xalqımızın qədim və möhtəşəm abidəsi, məhəbbət və qəhrəmanlıq dastanı «Kitabi-Dədə Qorqud» bu sözlərlə başlanır. E.ə. «boy»-qəbilə, tayfa, orta əsrlərdə isə el, mahal, yurd mənasında işlənib.

Dədə Qorqud Bayatlı-Bayat soylu, Bayat elli, qopuz çalıb boy boylayan, söz söyləyən ozanlar ozanı olub. Zaman keçdikcə onun məclislər açıb ozanlıq etməsi ilə dastandakı qəhrəmanların, yerlərin, nəhayət oğuz tayfalarının ünvanları, inamları və adətləri ilə bağlı çoxlu adlar yaranmışdır(36, 46).

Bayat etnotoponiminin çox geniş arealda yayıldığı da bəllidir. Orta əsr tarixçiləri öz əsərlərində bugünkü bəşərin Nuh Əleyhüssəlam övladları olduğu fikrini təsdiqləyirlər. Tufanda Nuh gəmisində Nuhun Ham, Sam, Yasəf adlı 3 oğlu varmış. Yasəfin nəvəsi Alınca xanın nəvəsi Qara

xanın oğludur.

Oğuz xanın da 6 oğlu olmuşdur. Onlardan üçü (Günxan, Ayxan, Ulduzxan) -«Boz ox» adı ilə hakimiyyəti idarə etmiş üçü (Məngli xan, Dağ xan, Dəniz xan) - «Üç ox»-lar isə onlara tabe olmuşdur

Əldə olan qaynaqlara görə nəinki Qərbi Azərbaycanın hətta bir çox türk xalqlarının kökü oğuzlarla bağlıdır. Məlum məsələdir ki, oğuzlar da ayrı-ayrı türk uruqlarının, qəbilələrin birləşməsindən yaranmışdır.

Bayat bu uruqlar bu qəbilələr içərisində özünəməxsus yer tutan – təpərli ərənləri, ərđəmli igidləri, düşüncəli ağsaqqalları ilə ad çıxarmışdır. Bayat uruğu öz adını tanınmış bir şəxsdən- «Bayat»-dan götürmüşdür. Bayat Oğuz xanın nəvəsi Gün xanın oğludur.

Böyük tarixçi və döyüşçü Əbülqazi Bahadur xan Xivəli (1602-1664) özünün məşhur «Şəcəreyi-Tərakemə türk» əsərində yazmışdır ki, Bayat Oğuz xanın oğlu Gün xanın ikinci oğludur.

Gün xan oğlu Bayat oğuz uruqlarının toplantılarında xanın sağ yanında oturur, oğuz ordusunun sağ qoluna başçılıq edərmış. Oğuz kübarlarına məxsus «Bəy şülən» deyilən məclislərdə o, xan ilə birlikdə qoçun sağ budunu yeyərdi.

Bayatların çox ölkələrdə dağılmaları və Dış oğuzların aparıcı qolunu təşkil etmələrini göstərən prof. Z.V.Toğan yazır: «Şimaldan qalxıb Cənuba yerləşən Uyrat-Uyğurlar, Qayat – Qayalar, Qanıqlıyut-Qanıqlılar və Bayaut-Bayatlar ismini daşıyan qəbilələr əslən türk olub, bir qismi Çingizin zuhuru zamanına qədər moğollaşmış idilər.

Cozef Döğün isə bu haqda belə yazır: «Bayatlar Cingiz xana kölə deyil, onun ətrafında toplaşan bir çox qəbilələrdən biridir.

Asiyanın geniş ölkələrindən Azərbaycana, Anadoluya, İraqa, Volqa boylarına qədər izləri görünən bayatların tarixi varlığı haqqında çeşidli qaynaqlarda geniş bilgiler vardır.»

Bahadur xan Bayatların ana yurdundan danışarkən qeyd edir: «Bayatların qəbilələri çoxdur. Mühümləri «Cidayin nəhri kənarında yaşayan «Cidayin Bayatlar» və Məkrin nəhri kənarında yaşayanlar isə «Məkrin Bayatlar»dır.

Bu haqda geniş məlumat «Türk ensiklopediyası»ndadır. Oradakı məlumata görə, Bayatlar XI əsrdən öncə Sır-Dərya sahillərində və onun şimalındakı bozqırlarda yaşayırdılar. Onların bir qismi sonradan səlcuq (yaxud türkmən) fəthlərinə qatılaraq Sır-Dəryadan Adalar dənizinə (Egey dənizi) qədər uzanan böyük imperiyaların qurulmasında mühüm rol oynamışdır. XIX yüzilliyin ortalarında Mərəş bölgəsində Zülqədər bəyliyi quran və Sivas ətrafında yurd salmağa çalışan Şam və ya Özoğlu türkləri arasında mühüm bir mövqeyə sahib olan və əksəri bugünkü Yozqad məntəqəsində yerləşən bu bayatlar Şam bayatı adı ilə tanınmışdır.

XV əsrin başlanğıcında İntab ilə Hələb arasında yaşayan bayatlar XVI əsrdə digər türkmənlərlə birlikdə Hələb türkmənlərini meydana gətirmiş, XVI əsrin əvvəllərində «Bayadi» adı ilə tanınmışlar. Anadolu və Antakyada isə onlar ən məşhur oymaqlar olan Xəfərli, Şərəfli, Qızıldonlu, Ökdənli, Qaracaqoyunlu, Mancanıq, Qanqal və Yeni Eldə yurd salmışlar. XVI əsrdə bunların bir qismi Qaraman, bir qismi də Adana bölgələrinə köçmüşlər.

M.Kalankaytlının «Alban tarixi» əsərində Boqayat adlı ya- şayış yerindən – qaladan danışılır və onun Bərdə hündəvərində yerləşdiyi göstərilir. «Alban tarixi»ndəki Boqayat qalası Bərdə hündəvərindədir. Boyat // Bayat // Bayatlılar // Sincan Boyat //

Qızıltəpə Boyat//Boyatansüxtə//Bayatlı//Keşlakbayat//Əlbayat//Boqayat (Tanrı odu) və s. Paralelləri olan bu adın müxtəlif ərazilərdə, o cümlədən Azərbaycanda da arealları vardır.

Azərbaycanda məskun yerlərin siyahısı Kitabında isə Ba- yat adı ilə bağlı aşağıdakı kənd sovetlikləri, kəndlər və onların əhalisinin milli tərkibi göstərilmişdir. 1) Ağcəbədi -Bayat kənd sovetliyi, əhalisi 57,9% türklər; 2) Dəvəçi, Sincan Bayat b) Uzun Bayat kəndləri 27,150 təsərrüfat, əhalisi 99,9% türk 3) Göyçay – Bayat – 146 təsərrüfat, əhalisi 98,2% türk, 4) Şamaxı- Bayat 22 təsərrüfat, 88% türk (3, 144).

Hələ XIX əsrdə Azərbaycanın topoqraf alimi İbrahim ağa Vəkilov Azərbaycanda «Bayat» adlı 5 kənd göstərir. Onlardan biri əvvəlki Şuşa, o biri Göyçay, biri Salyan, biri Quba, o biri isə Şamaxı qəzalarında idi.

Q.Qeybullayev, Tofiq Əhmədov, Afət Qurbanov da boyat tayfalarının Azərbaycandakı yaşayış ərazilərini göstərərək onların Azərbaycana gəlmə tarixini qeyd etmişlər. B.Budaqov bayat tayfası haqqında danışarkən qeyd edir ki, onlar XIV-XV əsrlərdə Səfəvilər dövlətinin yaranmasında fəal iştirak etmişlər (20, 115). A.Axundov isə boyatların Azərbaycana gəlişini IX əsrin ikinci yarısına aid edir. Bu tayfanın adı ilə bağlı Türkmənistan- daki yaşayış məskənlərinin (Darqanata, Dənev, Xocambaz və Carcou) adlarını çəkir, onları Boyat toponimi adı ilə adlandırdığını qeyd edir (2, 41).

Məhəmməd Həsən Vəliyev Baharlı Boyat tayfalarının Azərbaycana gəlişindən söz açmış, onların Səfəvilər tərəfindən indiki Quba qəzasında ləzgiləri tabe etmək və yerli hökmdarların qüvvətlənməsi üçün yerləşdirilməsini qeyd etmişdir. O, həmçinin Boyatların öz adlarını verdiyi kəndlərin adını da göstərmişdir.

Göyçay qəzasında – Boyat-Məlik Umud, Bayat-Nadir Cavad qəzasında – Sincan Bayat, Uzun Bayat, Şamaxı qəzasında – Bayat

Şuşa qəzasında – Bayat

Beləliklə, Azərbaycan ərazisində Ağcəbədi rayonunda Boyat kənd adı, Ucar, Neftçala və Şamaxı rayonlarında eyni adlı Boyat kəndi, Dəvəçi rayonunda Boyat və Sincan Boyat kəndləri, Dərbənddə Boyatlar məhəlləsi var. Yuxarıda adını çəkdiyimiz Qərbi Azərbaycanın Quqark (Qara kilsə) rayonunda Bayatlar kəndi olmuşdur.

Tədqiqatçılarımız Boyat adının mənşəyini və mənasını müxtəlif baxımdan açıqlayırlar.

XII əsr dünyanın ən böyük dilçilərindən olan Mahmud Kaşğarlı özünün «Türk dilinin lüğəti» əsərində boyat qəbiləsinin adını çəkir və onu Oğuz tayfasının bir qolu kimi göstərmişdir. O, bu sözün «ulu tanrı» mənası verdiyini qeyd etmişdir (54,718). XV əsr türk –uyğur şairi, alim Yusif Balasaqunlu özünün məşhur «Kutadqu biliq» əsərində Bayat adını qeyd edir. O, Bayat tanrı adını çəkir və «Bayat adlı ilə sözüm başladım»-deyə onu yad edir. Düzdür Boyat azərbaycanlıların keçmişdə tapındığı tanrı adlarından biridir. Lakin bu tanrının hansı inamla bağlı olduğu bilinmir.

Bəzi tədqiqatçılar Bayatın su ilə bağlı ərən-tanrı olduğunu göstərməkdədir. Bu barədə L.N.Qumilyov öz əsərində qeyd etmişdir ki, qədim türklər (o sıradan da azərbaycanlılar) təbiətin sahibləri sayılan və Yer-Su adlandırılan ərən-tanrılara inam bəsləmişlər (94, 80).

Əbülqazi xan Xivəli isə «Bayat»ın mənasını «dövlətli» kimi izah etmişdir.

Əcdər Fərzəli Boyat adının mənasını açırkən yazır: «Boyatla bağlı köhnəlmək mənasında boyat, boyatmaq isə boqu – tanrıya qalmaq məzmunundadır. Necə ki, andıra qalmaq da elə tanrıya

qalmaqdir. Və «tanrı»dakı səslərin yerdəyişməsindən yaranmış «andır» (antır) sözü dünya dillərinin bir qisminə – ən çox hind-Avropa dillərində «tanrı» məzmununda işlənir. Əslində «Bayat» tanrı adı da «Bayat» qəbilə adından asılı olmayaraq mövcud olub. Dindar qocalar tanrını belə səciyyələndirərdilər: «Ey bu dünyanın sahibi.» Bəy-bay da odlu-sulu yerin – dünyanın sahibinə deyilib. Və belə imtiyaz sahibi «ibtidai oğuzun təsəvvü- ründə» yalnız tanrı ola bilərdi. «Bay»dan törənmiş «Baq» hələ 5 min il əvvəl Şumer mənbələrində tanrı mənasındadır. «Boqoy at» variantında da «boq» komponenti məhz tanrını təmsil edir. Boqoyat-Boq ata-Tanrı ata, Boq-od-Tanrı-od... Boyat-Bəy ata, həm də Bəy odu, Tanrı odu» kimi açıqlanmışdır(36, 51).

Bayat soyunun dünyada məşhur həmişə yaşar, ad-san qazanmış nümayəndələri var. Harada doğrulmasından asılı olmayaraq Füzuli də boyat boyundandır. Qarabağın-indiki Ağcəbədinin Boyat kəndindən olan Süleyman kişinin oğludur və İraqa da məhz həmin mahaldan köçüb getmişlər.

M.P.Vaqif, XV əsrdə yaşamış məşhur tarixçi, «Cami-cəm- ayin» əsərinin müəllifi Həsən Bayati, XII əsrdə yaşayıb- yaratmış Bayat Abbas, türk şairi Yəhya Kamal Bayatlı, Səməd Vurğun da bu boya mənsubdur. Ermənistanın (Qərbi Azərbaycanın) şimal hissəsində yerləşən, Quqark rayonunun ən qədim kəndlərindən biri də Bayatlar kəndidir.

Şimaldan Ley dağına, qərbdən isə Ağbulağa və Tosmoklı ilə əhatə olunmuşdur. Kəndin qədimliyi xarabalıqları və qəbir yerlərində aparılmış təsərrüfat işlərində aşkar edilmişdir. Kəndin məhv olma səbəbi təbii fəlakətlə, dağ və qar uçqunu ilə izah olunur.

1988-ci ildən isə «erməni» hökumətinin qərarı və göstərişi ilə rayondan azərbaycanlar silah gücünə, qanlı qırğınlarla qovulmuşlar. Bayatlar kəndinin uludan da ulu bir tarixi var. Kənd əhalisinin tarixi kökünü araşdıranda görürük ki, onların ulu əcdadları qədim türk tayfalarından-oğuzun bayat boyuna məxsusdur. Bütün bunlar göstərir ki, vaxtı ilə Qərbi Azərbaycan ərazisində formalaşan Bayatlar kəndinin tarixi, həmin nəslin kökü də ora bağlıdır

Boyatlar	Quqark r-n	Boyat	Ağcəbədi	Boyat	Türkmənistan
Bayat dağı	Pəmbək dağ silsiləsində dağ adı	Boyat	Neftçala	Bayat	Türkiyə
Bayatlar	Pəmbək bölgəsində qışlaq adı	Boyat	Ucar	Boyat	İran

Loru-Pəmbək mahalında Bayat dağı

2.9. Kazan əsaslı areal etnotoponimlər.

Kazan türk tayfası bulqarlara mənsubdur. Bulqarlar Volqa-Kama çayı hövzəsində mövcud olmuş Bulqarıstan ərazisində yaşamışlar. Onların paytaxt şəhəri Bulqar şəhəri olmuşdur. Bulqar dili qədim türk dillərindən «z» əvəzinə «r», «ş» əvəzinə «l» səslərinin işlənməsi ilə fərqlənir; ker//kuz (payız), xel//qış (qış):

Bulqar dilinin yazılı abidələri məlum deyil, yalnız ayrı-ayrı sözləri qalmışdır: cal (il) cür (yüz), cirim (iyirmi), citi (yeddi), timirəc (dəmirçi), hir (qız), ayıx (ay) və s. Mənbələrə əsasən bulqarlar orta əsrlərin əvvəllərində bir sıra tayfalardan ibarət olub- küdvar, çakar, kuriqir, kul, kazan, iskil və s. Azərbaycan toponimiyasında, o cümlədən qərbi Azərbaycan toponimiyasında öz izini saxlamış bulqar tayfalarından biri kazan(qazan) sayılır. İnqilaba qədərki Qafqazda Qazan komponentli 24 toponim qeydə alınmışdır. Yalnız Azərbaycanda Qazançı adlı 10 kənd olmuşdur (132, 87, 130) .

Əfqanıstan ərazisində Qəzan, Qəzançı (Məzari-şərifdə) kənd coğrafi adları qeydə alınmışdır. Azərbaycanın Qasım İsmayılov (Goranboy) rayonunda Qazanbulaq qəsəbəsi, Cəlilabadda Qazan qala dağı, Cabrayılda Qazanzəmi kəndi, Tovuzda Qazangöl gölü, Qazangöl düzü, Yevlaxda Qazanlı, Ordubadda Qazangöldağ dağı qeydə alınmışdır. «Kitabi-Dədə Qorqud» boylarında «Qazan» komponentli aşağıdakı coğrafi adlar işlədilmişdir: -Qazanbulaq, Qazanqoşa dağı, Qazanzəmi kəndi, Qazangöl gölü, Qazan gölü, Qazanlı, Qazangöldağ dağı.

Q.Qeybullayeva görə Kazançı, Kazan toponimləri Şimali Qafqazda, Ukraynada, Başqırdıstanda, Qərbi Sibirdə, İranda, Türkiyədə qeydə alınıb. XII əsrə aid mənbədə Ermənistanda Qazan qalasının olması qeyd olunmuşdur (44, 135).

Azərbaycanda etnoqrafik toponimlərin bir qismi ərazimizdə məskun olmuş qədim türk tayfa və tirələrinin adlarına –çı,- çı,-çu,-çü peşə, sənət, məşğuliyyət bildirən şəkilçinin qoşulması ilə yaranmışdır. Məs: bulqar tayfalarından olan Qazan qəbilə tirələrinin məskunlaşdığı yerlər Qazançı adlandırılmışdır. Hazırda Azərbaycanın Culfa, Zəngilan, Goranboy rayonlarında Qazançı kənd adları vardır. D.D.Paqirevin «Qafqazın beş verstlik xəritəsi»ndən məlum olur ki, XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda 10 Qazançı oykonimi olmuşdur. Azərbaycanda olan «Qazan» komponentli toponimləri aşağıdakı qruplarda birləşdirmək olar.

Qazan etnonimi ilə yaranan toponimlər:

- bu və ya digər yerin təbii şəraiti ilə əlaqədar yaranmış oronim və hidronimlər. Məs: Qazanbulaq (Goranboy r-nu), Qazangöl (Tovuz rayonu), Qazandağ (Şamaxı r – nu) Qazandərə (İsmayilli r-nu və s.)
- müəyyən təsadüfi hadisə ilə bağlı olanlar: Qazandurmaz (Xanlar rayonu), Qazanuçan (Ermənistan) və s.

Azərbaycanda Qazanbatan (Saatlı, kənd), Qazanbulaq (Goranboy, qəsəbə), Qazanqoşa (Cəlilabad, zirvə), Qazandağ (Şamaxı, dağ), Qazanzəmi (Cəbrayıl, kənd), Qazangöl (Ordubad, Tovuz, göl), Qazangül (Zaqatala, qəsəbə), Qazanlı (Yevlax, zirvə), Qazançı (Goranboy, düzənlik; Zəngilan, Ağdam)

E.Q.Mirəliyev «Qazan» sözünün semantikasını belə açır: kənarlardan nisbətən hündür olan çökək sahə. K.Bəşirova görə «Qazan» sözünün birinci hissəsi köməkçi məzmun daşıyır. Dilçilik ədəbiyyatında «Qaz» və ya «Qazı» sözü uca, yüksək kimi mənalandırılır. Oğuz atalar sözlərində isə bu söz «qadı» kimi işlənərək sərkərdə, qəhrəman anlamını verir.

Dialektoloji lüğətdə «Qazı-qazı» sözbirləşməsi «yekə- yekə» və ya «böyük-böyük» kimi izah edilir. Yeri gəlmişkən deyək ki, «qazı» Azərbaycan sözünün şəriət hakimi mənasında ərəb mənşəli «Qazi» sözü ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. «Qazan» sözünün 2-ci hissəsi «an» isə adyaratma baxımından əlamət məzmunlu şəkilçi kimi çıxış edir. Deməli, «Qazan» şəxs adı uca, yüksək (şəxs) anlamındadır (34, 176-177).

Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli etnotoponimlər arasında Qazançı adlanan altı kənd və iki dağ da vardır. Ermənistanın Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur (İndiki Sisyan mahalında) qəzasında Qazanşı kəndi olmuşdur. Bu etnotoponimin əsasında da kazan (qazan) etnonimi durur. – şı şəkilçisi isə – çı şəkilçisinin bulqar dilinə uyğun variantıdır. Ermənistanda Qazanlıqdərə kəndi və Qazangöl gölü də qeydə alınmışdır. Qazan əsaslı bu etnotoponimlərinə Qərbi Azərbaycan ərazisinin müxtəlif yerlərində rast gəlinməsi onun areal etnotoponim olduğunu və yalnız Ermənistan və Azərbaycan ərazisində deyil, türk tayfalarının yaşadıkları bir çox regionlarda özünü göstərdiyini faktlarla sübuta yetirir. Buradan belə nəticə çıxır ki, qədim oğuz yurdu Ermənistanda bulqar türk tayfaları da geniş məskən salıbmış.

Qazangöl

2.10. Karkın əsaslı areal etnotoponimlər.

Karkın tayfası. «Qarxun» adını ilk dəfə araşdıran tarixçi – toponimist Q.Qeybullayev bu toponimin karkın adlı türk tayfası ilə bağlılığı fikrini irəli sürmüşdür. F.Rəşidəddinin «Cami-ət-təvarix» əsərində Karkın//Qarxun tayfasının adına təsadüf edilir. Mənbələrdən məlum olduğu kimi, oğuzlar üç ok (iç oğuz) və «Boz ok» (Daş oğuz) olmaqla iki qola ayrılır. Vahid birlik təşkil edən bu iki qola ayrı-ayrılıqda boylar, bölüklər daxildir. Qarkın tayfası Boz ok qoluna aiddir.

Əbülqazi xan karkınların mənşəyinə toxunmuş, onların oğuz xanının üçüncü oğlu Yulduz xanın nəvələrindən törəmə olduğunu qeyd etmişdir (110, 513).

Mənbələrdə qaraqalpaqların bir tayfasının qarkın adlanması da göstərilir (110, 321). Q.Qeybullayevə görə Karkın tayfası Qarxın (Quba rayonu), Aşağı-Qarxun, Yuxarı Qarxun (Aqdam r-nu) və Qarxun (Naxçıvan) oykonimlərində izini saxlamışdır.

Karkın ötən əsrdə Qubada qeydə alınmışdır. Karkın kəndi Dağıstanda, Türkmənistanda, Özbəkistanda, Rusiyanın Qaraqalpaq vilayətində də vardır (88, 53).

Türkiyədə «Karkın» etnotoponiminin arealları çox genişdir.

Azərbaycanın İliç (Şərur r.) rayonunda Karxan, Yevlax rayonunda isə Yuxarı Qarxun və Aşağı Qarxun kəndləri vardır. Bu da onu göstərir ki, vaxtı ilə qarxınların bir qismi Azərbaycana gəlmiş, burada yurd salmış, adlarını yaşadıqları yerlərə vermişlər.

T.Əhmədov mənbələrə əsasən qeyd edir ki, Qarxun oykonimi əski oğuzların Karkın adlı tayfasının adını qoruyub saxlayan yer adlarındandır. F.Rəşidəddin bu tayfanın adını ilkin olaraq Mahmud Kaşğarının göstərdiyi 22 oğuz tayfasının sırasına əlavə etmişdir. Əbülqazi xan isə karkınların Oğuz xanın üçüncü oğlu Yulduz xanın nəvələrindən törədiyini göstərmişdir. F.Rəşidəddinə görə Qarqın «çox və doyuran aş», Yazıçıoğluya görə isə «ulu aş, doyurucu aş» mənəlidir.

Onu da qeyd edək ki, Əfqanıstan ərazisində «Qərqin» toponimi vardır. Bu toponimə Azərbaycan ərazisində də təsadüf olunur(25, 131).

M.Mirzəyev Yevlax rayonundakı Yuxarı Qarxun, Aşağı Qarxun, həmçinin Naxçıvan MSSR-dəki Qarxun kəndlərinin ad- ları eyni mənşəli olub, karkın tayfasının adı ilə bağlı olduğunu qeyd edir. O, bu yaşayış məntəqəsinin Körpükəndin yaxınlığında yerləşdiyinə görə bəzən Qarxun Körpükənd, Kür çayına yaxın olduğuna görə isə Qıraqlı Qarxun da adlandırıldığını diqqət mərkəzinə çəkir. Keçən əsrin axırlarında kəndin böyüyərək iki hissəyə - Aşağı və Yuxarı Qarxun kəndlərinə parçalandığını qeyd edir. Müəllif karkın tayfasının səlcuq oğuzlarından olmasını göstərir (60, 148).

Quba ərazisindəki bir çox yer adlarının kökünü araşdırmağa çalışan T.Əhmədov haqlı olaraq göstərir ki, qarxun oykonimi əski oğuzların karkın adlı tayfasının adını qoruyub saxlayan yer adlarındandır(28, 142). Qarxun kəndinin adının türk uluslarından birinin adını yaşatması fikrini başqa tədqiqatçılar da qeyd etmişlər (64, 42-43). Türkiyədə Karkın adlı 63 kənd vardır(20, 412-413). Ermənistanda Eçmiədzin rayonunda Aşağı Qarxun (Şərifabad, Araks,-1946) azərbaycanlıların kəndidir. Rayon mərkəzindən 16 km cənubda, düzənlikdə yerləşmişdir. 1918-ci ilədək kənddə ancaq azərbaycanlılar yaşamışlar. 1831-ci ildə kənddə 318 nəfər, 1873-cü ildə 369 nəfər, 1886-cı ildə 420 nəfər, 1897-ci ildə 586 nəfər, 1916-cı ildə 631 nəfər azərbaycanlı əhalisi olmuşdur. 1918-ci ildə Daşnak hökumətinin fitvası ilə erməni millətçilərinin silahlı bandit dəstələri kəndi talan edib dağıtmış, əhalisinin çox hissəsini işgəncələrlə qırmış, salamat qalanlarını isə öz tarixi yurdundan qovmuşlar. 1915- 1918-ci illərdə Türkiyədən gəlmə ermənilər həmin azərbaycanlı kəndində yerləşdirilmişdir. 1922-ci ildən milli tərkibcə qarışıq kənd olmuşdur. 1922-ci ildə kənddə 189 nəfər erməni, 169 nəfər azərbaycanlı. 1926-cı ildə müvafiq sürətdə 240 və 201 nəfər, 1931-ci ildə 221 və 212 nəfər olmuşdur. 40-illərin axırlarında azərbaycanlıların zorla Ermənistandan köçürülməsi dövründə azərbaycanlılar sıxışdırılıb çıxarılmış və o zamandan erməni kəndi olmuşdur. Ermənistan ərazisində başqa bir QARXUN kəndi İrəvan xanlığının Sərdarabad mahalında olmuşdur

Ermənistan		Azərbaycan		Xaricdə
Qarxun	Sərdarabad	Qarxun	Quba	
Aşağı Qarxun	Eçmiədzin	Qarxun	İliç	Türkiyə-63 kənd Cənubi Qafqazda Türkmənistanda
		Qarxun	Şərur	
		Körpü-Qarxun	Naxçıvan	
		Qıraq-Qarxun	Yevlax	
		Aşağı Qarxun		

Aşağı Qarxun kəndinin yerləşdiyi Ecmiadzin (Üçkilsə) rayonu

2.11. Kabar əsaslı areal etnotoponimlər.

Kabar. Xəzər tayfalarının tərkibinə daxil olan kabar tayfasının adı əsasında yaranmış etnotoponimlər Azərbaycan və Ermənistan ərazisində kifayət qədər yayılmışdır. Bu tayfa haqqında ilk məlumatı Konstantin Baqranarodnı vermişdir. O, bu tayfanın xəzərlərdən çıxdığını bildirmişdir. Q.Qeybullayev bu etnonimin tərkibində ar sözünü ayırır. Ar(ər) türk sözü kişi, ər, qəhrəman mənasındadır. Kabarlar Azərbaycanda kabarlı və ya kəbirli adları altında yaşamışlar. Onların yaşadığı əsas areallardan biri də Qarabağ olmuşdur.

Azərbaycanda Balakən və Tərtər rayonlarında Kəbirli adlı iki kənd vardır. Ermənistanın yeni Bəyazid uyezində Kalar, Şərur-Dərələyəzdə Kəbirli (Kəbirlidağ), Dağlıq Qarabağda XIX əsrdə Kəbirli qışlaq adı, Kabarrı yeri toponimləri qeydə alınmışdır. Azərbaycan tarixçisi Mirzə Adıgözəl Bəy kabarları Qarabağın qədim sakinlərindən biri saymışdır. Qarabağ xanlığı dövründə kabarların yaşadıkları yerlər Kabarlı mahalı adlanmışdır(89, 140).

Urartu yazısında Kuarli Q.A.Melikişviliyə görə Kuarli Ecmiadzin və Yerevan yaxınlığında Karmir-blur (azərbaycanca Qızıltəpə toponiminin ermənicə tərcüməsi) arasındakı vadidə lokalizə olunur. XIX əsrin ortalarına qədər Ermənistanda əhalisi azərbaycanlılardan ibarət Kəvər (XIX əsrin ortalarından Novo- Bayazit, indi Kamo) adı ilə məlumdur. Demək, Kuarli toponimi zaman keçdikcə –«li» şəkilçisi qəbul etmiş Kəvər formasından düzəlmişdir(45, 56).

Zaqafqaziyada kabar etnonimli etnotoponim XII əsrə aid mənbədə Kabri formasında əksini tapmışdır. Bu kabar sözünün qədim erməni dilindəki deyilişidir. Buradakı – i şəkilçisi mənsubiyyət şəkilçisi ola bilər. Bu etnotoponim Albaniyadakı Tavus (indiki Berd) qalasının ətrafındakı yaşayış

məntəqələrinin 1139-cu il siyahısına daxil edilmişdir.

Kabarların Don çayı sahilində yaşaması qeyd edilir. Məlumdur ki, onlar başqa tayfalarla mübarizə apararkən macarların tərəfinə keçmiş və VII əsrin ortalarında Albaniyaya köçmüşlər. Azərbaycanda Macar yeri (Daşarx kəndi, Naxçıvan, Şərur), Macar-Karoğlan (Yevlax) toponimləri olmuşdur.

Hazırda Kabri etnotoponimi Ermənistanın Artaşat rayonunda Kasax çayı əvvəlki Tavus çayının yaxınlığında qalmaqdadır. Bundan başqa Kabri toponimi kabarların Şəmkir zonasına, ərazicə Tovuzə yaxın yerə köçməsinə təsdiqləyir.

A.Qurbanov etnohidronimləri araşdırarkən onların müəyyən hissəsinin Azərbaycan ərazisində hələ orta əsrlərdə məskunlaşmış Xəzər tayfalarının adlarını əks etdirməsini göstərir. Mənbələrdə Xəzərlərin bir tayfasının Kabar, yaxud Kavar adlanması məlumdur. Həmin tayfanın müəyyən hissəsi Azərbaycanın Qarabağ zonasında yaşamışdır. Maraqlısı odur ki, Kavar formasında bu etnonim Tərtər rayonunun ərazisindən olan Qavartu hidronimində özünün ilkin formasını saxlamışdır. Əslində Qavartu etnohidronimi Kavar etnonimindən və mənsubiyyət bildirən -lu şəkilçisinin fonetik forması olan -tu hissəsindən ibarətdir. Dilaektlərimizdə və başqa türk dillərində l-t fonetik hadisəsinə görə -lı, -lu şəkilçilərinin -tı, -tu formalarında tələffüzü mövcuddur (49, 377).

Qədim Oğuz yurdu Ermənistanda kabar etnonimi əsaslı etnotoponimlər az deyildir. Məsələn, QƏMƏRLİ – İrəvan xanlığının Karpibasar mahalında kənd adı; ƏLİKƏMƏRLİ- İrəvan quberniyasının Sürməli qəzasında kənd adı; KƏVƏR – İrəvan xanlığının Göycə mahalında kənd adı; KƏMƏRLİ – İrəvan xanlığının Qarnibasar mahalında kənd adı; Qabarəli İrəvan xanlığının Dərəçiçək mahalında kənd adı; Qabırbulaq 1728-ci ildə İrəvan əyalətində Abaran nahiyyəsində kənd adı; Qavar – İrəvan xanlığının Göycə mahalında kənd adı və s. Kimi etnotoponimlər çoxluq təşkil edir. Bu etnotoponimlərin Ermənistan ərazisində müxtəlif regionlarda yayılması onların areallıq xüsusiyyətini bir daha təsdiqləyir.

Qarnibasar mahalının Qəmərli kəndi

2.12. Qarqar əsaslı areal etnotoponimlər

Qarqar qədim türk mənşəli tayfalardan biridir. Hələ biz. Er. I əsrində Strabon qarqar tayfasının adını çəkmiş və onların Şimali Qafqazda yaşamalarını qeyd etmişdi.

K.V.Trever I əsrdə Albaniyada Qarqar düzü adlı yerin mövcud olduğunu göstərmişdir (131, 48).

S.T.Yeremyan isə həmin düzün Mil düzü olması fikrini irəli sürmüşdü. Müəyyən mənbələrdə qarqar tayfasının qədimdə Qarabağ düzündə də yaşaması və bununla əlaqədar həmin düzün Qarqar ölkəsi adlanması fikri də qeyd edilmişdir(94).

Orta əsrlərdə Qazaxıstanda, keçən əsrdə Gürcüstan və Dağıstanda, Türkmənistanda və s. Yerlərdə mövcud olmuş Qarqar adlı toponimlər, şübhəsiz ki, eyniadlı qədim türk tayfa adı ilə bağlı yaranmışdır (111). M.H.Vəliyev də inqilabdan əvvəl Azərbaycanda Qarqar adlı 5 oykonim və 1 hidronimin olduğunu göstərmişdir (68, 20). Hazırda Azərbaycanda bu tayfa adının ilkin variantı yalnız mənbəyini Qarabağ silsiləsinin şimal – şərq yamaclarından alan qədim Qarqarçay hidronimində mühafizə etmişdir.

M.İsmayılov Qarqarların miladdan qabaq IV-II yüzilliklərdə Qafqaz dağlarının ətəklərində məskunlaşdığını qeyd etmişdir (39,161).

Strabonun, Treverin, Yeremyanın albanlar haqqında verdikləri fikirləri təhlil edib onlara münasibətini bildirən Q.Qeybullayev belə bir qənaətə gəlir ki, Qarqar düzənliyi, Qar- qar knyazlığı, Qarqar şəhəri (Beyləqan yaxınlığında) kimi adlar, XIX əsrdə Azərbaycanda bu adda olan 5 kənd adı Qarqar etnonimi ilə bağlıdır (88, 29).

Gədəbəydə olan bir toponimin – Xarxar toponiminin Azərbaycanın Alban vilayətindəki qədim qarqar tayfa adının qismən təhrif olunmuş variantının özündə əks etdirdiyi ehtimal olunur. Həmin yaşayış məntəqəsinə bu adın vaxtilə qarqar tayfası tərəfindən salınmış və xarabalığının son dövrlərə qədər qalması qeyd olunmuş Qarqar adlı məskənin adıdır(64).

H.Mirzəyev göstərir ki, dil və tarixi faktlara əsasən demək olar ki, nəinki, Her-Her, hətta Xar-Xar, Xal-Xal, Kər-Kər, Kəngər toponimləri də mənşə etibararı ilə qarqar etnonimi ilə bu və ya digər cəhətdən, az və ya çox dərəcədə bağlıdır(55, 184).

A.Qurbanov qarqarların indiki Mil-Qarabağ düzlərində yaşamasını qeyd edir və göstərir ki, «Mil düzü» qədim dövrlərdən «Qarqar düzü» adlanmışdır(49, 393).

F.Cəlilov yazır: Strabonun Qoqar (ena), qədim erməni mənbələrinin isə Quqar(k) şəklində verdiyi Göyər mahalı da azərbaycan tayfalarından olan göyərlərin adı ilə bağlıdır. Erməni tarixçisi Favstos Buzand masaget (mazkut) hökmdarı Senesanın başçılığı ilə Ermənistanı hücum edən Alban tayfaları sırasında hunlarla quqarların adını yanaşı çəkir. Göründüyü kimi, həm Quqar (Qoqar) toponimi, həm də quqar etnonimi göy sözünün qədim formasını əks etdirir(23, 151-152).

N.Məmmədov göstərir ki, qarqarlar qədim Alban tayfalarından birinin adıdır və Qarqar sıra dağları, Qarqar düzü, Qarqar çayı, hələ bizim eradan əvvəl Azərbaycanda məskən salan türkdilli qarqar tayfasının adını bir abidə kimi qoruyub saxlamaqdadır. Müəllif bu fikri sübut etmək üçün qarqar sözü və onun fonetik variantları olan Xar-xar, Xal-xal, Hər-hər, Her-her, Qer-qer, Gər-gər, etnonimlərin arealının çox geniş olduğunu faktlar əsasında sübut edir. Qarabağda Qarqar,

Gədəbəydə Xarxar, Naxçıvanda və Cənubi Azərbaycanda Xalxal, Dərələyəzdə, Eçmiədzində, Dağlıq Qarabağda Hərhər//Herher, Qədim Oğuz yurdu Calaloğluda Gərgər toponimləri areal etnotoponimlər toplusunu təşkil edir(53, 111, 137-138).

H.Mirzəyev Qarqar və Kəngər tayfa adları arasında yaxınlıq olduğunu qeyd edir. Alim fikrini sübut etmək üçün gərgər və kəngər sözlərinin eyni yuvadan formalaşdığını, n samiti ilə r samitinin bir-birini əvəz edə bilməsi faktlarını diqqət mərkəzinə çəkir(60, 186)

Ermənistan ərazisində Qarqar tayfa adı ilə aşağıdakı etnotoponimlər qeydə alınmışdır: Qurqar –Ermənistanın Pəmbək bölgəsində tarixi mahal adı; Quqarçay – Pəmbək bölgəsində çay adı; GÖRGÖR-Tiflis quberniyasının Borçalı qəzasında kənd adı; GÖRGÖR- Əzizbəyov rayonunda kənd adı; GÖRGÖR- Stepanavan rayonunda kənd adı; GÖRGÖR-Əzizbəyov rayonunda Arpaçayın qollarından birinin adı XX əsrin 30-cu illərində çay ermənəcə Erer adlandırılmışdır; Herher – Şərur-Dərələyəz qəzasında kənd adı; Hərhər – Dərələyəz nahiyyəsində kənd adı. Verilmiş etnotoponimlərinə Ermənistanın müxtəlif bölgələrində rast gəlinməsi onların yayılma arealını və bu türk tayfasının hələ qədimdən həmin ərazidə məskunlaşmasını bir daha təsdiq edir.

Gərgər kəndi

2.13. Kuşi əsaslı areal etnotoponimlər.

Kuşi qədim türk tayfasıdır. Azərbaycan toponimiyasında bu tayfanın məskunlaşması nəticəsində yaranmış bir sıra toponimlər vardır. V.V.Bartolda görə quşçu tayfasının qısa tarixi belədir. Eramızdan əvvəl II əsrdə Orta Asiyanın əyalətləri hunların hücumlarına məruz qalır. Hunlar tərəfindən məğlub edilmiş və qərbə tərəf sıxışdırılmış xalqlar Çin mənbələrində yosti adı ilə məlumdur. Məhz yosti sözünün transkripsiyası tək halda quşi, cəm halda quşan formasını vermişdir.

Türküstanın şərqindəki indiki Turfan şəhərinin yerləşdiyi vilayət də o zaman Quşi adlanmışdır. N.V.Piqulevskaya yazır ki, quşanların tərkibində türklər də vardır. Əli Hüseynzadə quşçu toponimlərinin mənşəyinə dair məqalə yazmışdır. Məqalədə müəllifin fikrincə, quşçu etnonimi «quş» (ov quşu) sözündəndir və bu adı daşıyanlar monqolların XI əsrdə qıpçaqlar üzərində Şimali Qafqazda qələbəindən sonra Azərbaycana gəlmişlər. Lakin bu fikir səhvdir. Əvvəllən ona görə ki, türklərdə quşçu adı ilə məlum tayfa farslarda kuşan şəklində olmuşdur. N.Q.Piqulevskaya yazır ki, quşanların əsl adı quış olmuşdur. M.H.Vəliyev isə göstərir ki, qara hunlar 227-ci ildə Azərbaycana kuşi adı ilə gəlib məskunlaşmışlar.

Beləliklə yuxarıda adları çəkilən quşçu oronimləri hələ ilk orta əsrlərdə Azərbaycana gəlib məskunlaşmış quşçu tayfasının adı ilə bağlıdır (53, 143).

Əfqanıstan ərazisində olan və tarixən Kuşan adı verilən bu dövlətə çinlilər qədim tayfa adlarını yaddan çıxarmayıb yenə «Böyük yüseci dövləti» adını vermişlər. Buna əsaslanaraq yüseclər kuşanlardan başqa bir kimsə deyildir (25, 50-52).

Q.Ə.Qeybullayev XIX əsrdə Azərbaycanda Quşi/ Kuşan/Quşçu variantlarında 38 toponimin olduğunu qeyd etmişdir. Quşçu toponiminin müxtəlif variantları qazaxlarda -quşi, başkirlərdə - quşçu, koşsı; türkmənlərdə - qutçi, qaranıqaylarda – quşsi, qırğızlarda-quşçu və s. Variantlarda Şimali Qafqazda, Orta Asiyada, İran və Türkiyədə də yayılmışdır (88, 65).

Tədqiqatçılardan bəzilərinin fikrincə, bu toponim hun qəbilələrindən olan quşanların (qara hunların adı ilə bağlıdır (38, 148).

İlk dəfə N.A.Aristov quşçu tayfasının hunlarla əlaqədar olduğunu söyləmişdir.

M.H.Vəliyevə görə quşçular III-VI əsrlərdə Azərbaycana gəlmiş hunların qalıqlarıdır. Onun fikrincə Azərbaycana 227-ci ildə gəlmiş hunlar «quşan» (qara hunlar) və hun-Sabirlər idilər.

Abramson və Ə.Hüseynzadə bu etnonimin kökündə türk və Azərbaycan dillərindəki kuş (quş) sözünün durduğunu və bütünlükdə etnonimin «Ovlayan quşla məşğul olan» mənasını verdiyini söyləmişdir. Lakin geniş areala malik Quşçu toponimləri və Quşçu tayfa adları aydın göstərir ki, onların ov quşu ilə heç bir əlaqəsi yoxdur.

N.Piqulevskaya yazır ki, kuşanların içərisində türk tay- faları da vardı. Bunu Kuşan çarlarının yabqu adlanması da aydın göstərir ki, bu da «şahzadə» deməkdir. Təbəri IX əsr Kuşan çarlarını «Xoqan» adlandırmışdır. Beləliklə həm tarixdə, həm də dilçilikdə «ağ quşu saxlayan» Şahzadə «Xoqan» mənalarını daşıyan bu tayfanın oğuz yurdunda özünəməxsus yeri olmuşdur(20, 65).

Ə.Hüseynzadə isə quşçu tayfasının Azərbaycana gəlişini monqolların Şimali Qafqazı alması ilə əlaqələndirmişdir. Lakin Ə.Hüseynzadənin fikri inandırıcı deyildir, çünki XII əsrə aid erməni mənbələrində Azərbaycan ərazisində şirvan, bakan və b. Tayfalar ilə yanaşı quşi tayfasının da adı çəkilir. Maraqlı odur ki, Zaqafqaziya toponimiyasında bu etnonim həm Quşi, həm də Quşçu formalarında öz əksini tapmışdır(24, 358-361).

Azərbaycanda kuşi etnonim əsaslı etnotoponimlərin yayılma areallarına aşağıdakı bölgələr daxil edilir: Quba, Şamaxı, Ağdam, Qazax, Cəbrayıl, Şuşa, Qax, Daşkəsən.

Hələ Məhəmməd Həsən Vəliyev Baharlığının «Azərbaycan» əsərində Azərbaycanda Quşçu tayfa adı ilə bağlı yaranan aşağıdakı kənd adları çəkilir: Göyçayda-Quşçi, Yengicə; Qubada-Köhnə Quşçu, Yuxarı Quşçu, Aşağı Quşçu; Şamaxıda – Quşçu; Ağdaşda-Quşlar; Cavanşirdə-Quşlar; Zəngəzurda-Quşçu Bələk, Quşçu, Quşçu Təzəkənd; Qazaxda-Quşçu; Cəbrayıl- Quşçular;

Şuşada-Quşçular, Quşaba(68, 34-35).

Bundan əlavə Qax rayonunun İlisu kəndində məhz bu etnonim Quşilər formasındadır.

Azərbaycan ərazisində yaşamış quşçu tayfasının adı Şamaxı rayonunda Quşçu dağının (hündürlüyü 1421 metr) adında qalmışdır. Respublikamızda Quşçu dağı Daşkəsən r-nu ərazisində, Quşçu ayırımı, Quşçu qalası dağı (Laçın rayonu, Quşçu kəndi) Quşçular dağı (Xocəvənd rayonu) Quşçunun yalı Gədəbəy rayonu, Göyəli kəndi oronimləri və s. Qeydə alınmışdır.

Oğuz rayonunun Yaqublu kəndinin cənubunda Quşlar adlı kənd xarabalığı da vardır. Keçmişdə Kuban əyalətində Quşi xutoru və Quşi adlı bir neçə kənd olmuşdur. Bütün bu faktlar kuşinin etnonim olmasına sübuta yetirməklə yanaşı, onun geniş arealda yayılmasını göstərir(25, 38).

Ermənistan ərazisində də kuşi etnonim əsaslı etnotoponimlər çoxdur.

İrəvan xanlığının Sürməli mahalında kənd adı. 1878-1832- ci illərdə Azərbaycan türklərindən ibarət əhalisi qovulmuş və kənd dağıdılmışdır. Qədim türk mənşəli Kuşi (Quşçu) tayfasının adını əks etdirir. XIX əsrdə Qafqazda 38 Kuşi və Quşi, Quşçu, Quşilər toponimi vardı. Quşi (Quşçu) tayfası III-IV əsrlərdə Cənubi Qafqaza gəlmişdir. İlk dəfə «VII əsr erməni coğrafiyası» adlı mənbədə (VII əsr) xuşi kimi qeyd olunmuşdur. Mənşəcə orta Asiyada Kuşan çarlığını yaratmış (I-III əsrlər) türklərdə Quşçu, farslarda Kuşan tayfası Orta Asiya İran və Qafqazda külli miqdarda toponimlərdə iz qoymuşdur.

Quşi-İrəvan xanlığının Dərələyəz mahalında kənd adı olmuşdur. 1828-1832-ci illərdən kənddə ermənilər də məskunlaşmışdılar. 1918-ci ildə azərbaycanlılar kənddən qovulmuşlar. 1946-cı ildə kənd ermənicə Kecit adlandırılmışdır. Yerli əhali içərisində kəndə Bilən də deyilmişdir. Quşi-İrəvan quberniyasının Eçmiədzin qəzasında kənd adıdır.

Quşidərəsi – İrəvan quberniyasının Novobəyazid qəzasında kənd adıdır. XIX əsrin sonlarından bəri adı çəkilmir.

Quşioğlu məzrəsi –1590-cı ildə Rəvan əyalətinin Abaran nahiyyəsində kənd adı olmuşdur.

Quşçu – Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında (indi Ermənistanın Qafan r-da) kənd adı olmuşdur. 1950-cı ildə Davidbəy qəsəbəsi ilə birləşdirilmişdir. 1988-ci ildə əhalisi Azərbaycana qovulmuşdur.

Quşçu –1590-cı ildə İrəvan əyalətinin Karbi nahiyyəsində kənd adı; Quşçu – 1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Məzrə nahiyyəsində Ağcaqala tərəfdə yerləşən kənd adı olmuşdur. Quşcaqaya – Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Qazax qəzasında (indi Ermənistanın Krasnoselsk r-da) mahal adı olmuşdur. XX əsrin 30-cu illərində kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq kənd ləğv edilmişdir. Qutbi qışlağı –1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Şirakel nahiyyəsində kənd adı idi. Beyti –Murad (Muradxan kəndi) də adlanır (21).

Beləliklə, quşi və quşan tayfasının adı əsasında yaranmış və Ermənistan ərazisində qeydə alınmış etnotoponimlərin geniş arealda yayılması faktı sübut olunur.

Aşağı Quşcular kəndi

2.14. Kuyərçi əsaslı etnotoponimlər

Erkən orta əsrlərdə Cənubi Rusiya çöllərində yaşayan kəngər-peçeneqlərdən danışan X əsr müəllifi onların bir tayfasının kuyərçi adlandığını yazmışdır. Kuyərçi etnoniminin kuqar etnonimindən düzəlməsini qeyd edirlər. N.A.Baskakova görə qədim peçeneqlərin dilində başqa türk dillərindəki «q» səsi «y» kimi tələffüz olunurdu: məsələn, başqa türk dillərindəki «bək» sözünün Azərbaycan dilində «bəy» kimi tələffüzü, və bəzi türk tayfalarının adları üçün səciyyəvi –çı, -çi, -çu, -şəkilçisindən düzəlir. Qazançı, Quşçu, Danaçı, Sabunçu kənd adları –kazan, kuş, tana və sapan adlı etnonimlərdən və qeyd edilmiş şəkilçilərdən ibarətdir. Quqarçi tayfasının adı toponimlərdə Göyərçi (Göyərçin) və Göyərçinli kimi qalmışdır. Aydındır ki, onların göyərçin quşunun adı ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Yalnız zahiri oxşarlıq vardır. Keçən əsrdə Ermənistanda Göyərçin (əslində Quqarçin) kənd xarabalığı, Qars əyalətində Göyərçin kəndi və s. Vardı. Göyərçin və Göyərçinli adlı kəndlər Azərbaycanda da vardır (29, 101).

Cəbrayıl rayonunda Göyərçin adlı kənd vardır. Keçən əsrə aid məlumatlara görə Qars əyalətinin Kızıqzman dairəsində Göyərçin adlı 2 kənd və bir dağ, Cavad qəzasında Göyərçin adlı qışlaq, Yerevan qəzasında Göyərçin adlı xarabalıq qeyd olunmuşdur.

Qazax rayonu ərazisində bir dağ Göyərçin adlanır. Xalq etimologiyasında dağın adı göyərçin quş adı ilə əlaqələndirilir. Lakin aydındır ki, göyərçin dağlıq yerdə yaşamır və adətən yaşayış yerlərində məskən salır. Əslində isə bu oronim peçeneqlərin kuyərçi tayfasının adının təhrif olunmuş

formasındır. Göyərçin qayası (Quba rayonu, Gürzalılar kəndi) və Göyərçin qayası (Laçın r-nu Mişkənd kəndi) oronimləri də Küyerçi tayfasının adını əks etdirir.

Ermənistan ərazisində yayılmış guyərçi əsaslı etnotopo- nimplərə aşağıdakılar daxildir: **GÖYƏRÇİLİ**- 1728-ci ildə İrəvan əyaləti Karbi nahiyyəsində kənd adı; **GÖYƏRÇİN**- İrəvan quberniyasının İrəvan qəzasında xaraba kənd adı; **GÖYƏRÇİN** – İrəvan quberniyasının Şərur-Dərələyəz qəzasında kənd adı; **GÖYƏRÇİN**-İrəvan xanlığının Talin mahalında kənd adı; **GÖYƏRÇİNQALA** – İrəvan quberniyasının Aleksandropol qəzasında kənd adı; **KÖYƏRÇİN**- 1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Şirakel nahiyyəsində kənd adı; **GÖYƏRÇİNLU** – 1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Şirakel nahiyyəsində kənd adı.

Göyərçin azərbaycanlı kəndi olmuşdur. İcevan şəhərindən 16 km cənub şərqdə yerləşmişdir. 1930-cu ilin axırlarına kimi Dilican rayonuna daxil edilmişdi. 1897-ci ildə kənddə 257 nəfər, 1904-cü ildə 89 nəfər, 1914-cü ildə 141 nəfər azərbaycanlı olmuşdur. 1919-cu ilin əvvəllərində Andranikin quldur dəstəsi kəndə hücum edib əhalinin var-yoxunu talan etmiş, onları qanlı qırğınlarla öz doğma torpaqlarından qovmuşdur. Yalnız 1922-ci ildə kənddə 143 nəfər, 1926-cı ildə 221 nəfər, 1931-ci ildə 205 nəfər, 1939-cu ildə 237 nəfər, 1950-ci ildə 107 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. Kəndin əhalisi heyvandarlıq və əkinçiliklə məşğul olmuşdur. Ermənistan hökumətinin göstərişi ilə 1950-ci ildə tə- sərrüfatın gəlir-çıxarını ödəmədiyini bəhanə gətirib kənd ləğv edilmiş, əhalisinin bir hissəsi Azərbaycana, bir hissəsi isə rayonun Salah kəndinə köçürülmüşdür.

Rayonda mövcud olan onlarla azərbaycanlı adı kimi Göyərçin kəndinin də adı itirilmişdir. Göyərçin (Şərur-Dərələyəz qəzası)-Əzizbəyov rayonunda azərbaycanlıların yaşadığı kəndin adı olmuşdur. Xarabalıqları Paşalı kəndinin yaxınlığındadır. 1831-ci ildə kənddə 20 nəfər, 1873-cü ildə 48 nəfər, 1886-cı ildə 34, 1897-ci ildə 84 nəfər, 1914-cü ildə 66 nəfər əhalisi olmuşdur. 1918-ci ildə erməni millətçiləri kəndi dağıtmış, yandırmış, əhalisini qırıb, qovmuşlar. Bu kənd həmin dövrdən məhv edilmişdir.

Başqa belə adlı kənd Yeğenadzor rayonu – İrəvan quberniyasının Şərur-Dərələyəz qəzasında azərbaycanlıların yaşayış məskəni olmuşdur. Arpa çayının sağ qolu, Her-her çayının sahilində bağlı ərazidə yerləşmişdir. 1831-ci ildə kənddə 20 azərbaycanlı evi olmuşdur. 1873-cü ildə erməni daşnakları tərəfindən dağıdılmışdır. İndi ölü kənddir(30, 363).

Göyərçin əsaslı etnotoponimlərin areallıq mənzərəsini cədvəldə belə göstərmək olar.

Ermənistanda	Azərbaycanda	
	kənd.sov.	rayon
İcevan rayonu	Şahvəlli	Cəbrayıl
Şərur-Dərələyəz qəzası. Əzizbəyov rayonu		
Yeğenadzor rayonu	Göyərçin	Qubadlı

Gövrəçin qala qəsri

2.15. Muğan əsaslı etnotoponimlər.

Məlumdur ki, XI əsrdə Azərbaycan monqollar tərəfindən işğal edilmiş və bununla əlaqədar Azərbaycanda monqolların tərkibində olan bir sıra türk tayfalarını əks etdirən toponimlər yaranmışdır. Məhz muğan etnonimi də monqol etnoniminin fonetik forması kimi bu vaxtdan Qax-Mağal toponimində öz əksini tapmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, özbəklərin və türkmənlərin ərazisində də Muğan tayfası vardır. Azərbaycanın şimal-qərb zonasında yaşayan saxurların və avarların oradakı azərbaycanlıları «Muğal» adlandırması da bununla əlaqədardır. Qeyd edilməlidir ki, monqolların tərkibində olan tayfaların adları da əsasən bu zonadakı toponimlərdə öz əksini tapmışdır.

Muğan düzü coğrafi adı Azərbaycanın qədim poleotoponimlərindən biridir. Kür və Araz çayına yaxın yerlərdə, Muğan və Şirvan zonalarında, habelə İran Azərbaycanında məskunlaşan xalqlar sırasında Muğan coğrafi adının mənşəyinə dair çoxlu əfsanə və rəvayətlər mövcuddur. Həmin əfsanələrin bəzilərində Muğanı qəhrəman bir oğlan kimi, bir qrup rəvayətlərdə isə gözəl bir qız kimi təsvir edirlər. Hələ e.ə. VI əsrdə yaşamış yunan tarixçisi və coğrafiyaşünası Miletli Hekatay Araz çayı yaxınlığında muk adlı tayfanın yaşamasını qeyd etmişdir. Bizim e. ə. V əsrdən əvvəl yaşamış qədim yunan tarixçisi Herodotun verdiyi məlumata görə Qafqaz dağları arasındakı düzlərdə

maq, muki, muqa adlı tayfa yaşamışdır. Eramızın 1 əsrində yaşamış coğrafiyaşünas Strabon isə Muğan coğrafi adını «Moqan» kimi qeyd edərək onun Kür və Araz çayları ətrafında yerləşməsinə göstərir. Bundan əlavə Ibn Əl – Kəba, X əsrdə yaşamış ərəb tarixçisi Əl Müqəddəsi və Ibn Heykəl, X əsrin coğrafişünası Yaqut Həməvi və başqaları göstərir ki, Muğan vaxtilə həmin ərazidə yaşamış muğanlarla əlaqədar olaraq meydana gəlmişdir. Həmçinin XIV əsr coğrafişünası Həmdulla Qəzvini, XIV-XV əsrin görkəmli alimi Əbdürrəşid Bakuvi və başqa orta əsr tarixçiləri əsərlərində Muğan adı haqqında bəzi mülahizələr söyləmişlər.

Muğan coğrafi adına antik müəlliflərin əsərlərində «Moxoena (Ammian Marselin), Plinidə «Moxan–kur» erməni mənbələrində «Muxanx» (Moisey Xorenski), ərəb mənbələrində «Muqan», «Muğan» (Balazori, Təbəri, İstəhri, Ibn-əl Kəba, Yaqut Həməvi və b.) gürcü mənbələrində «Mukavan» yazılış formalarına rast gəlinir.

XVIII-XIX əsrin məşhur Azərbaycan səyyahı coğrafişünası Hacı Zeynalabdin Şirvani «Büstanüs səyyahə» (Səyahət bostanı) adlı əsərində Muğan adının mənşəyinə toxunaraq yazır: «Elə deyirlər ki, oranı (Muğan vilayətini –N.M) Muğan adlı bir adam bina etmişdir və bəziləri deyirlər ki, oranı muğlar və möbüdlər abad eləmişdir, bəziləri də bu fikirdədir ki, Gəncə, Qarabağ, Bərdə Muğan şəhəridir». Coğrafiyaşünas alim R.M.Yüzbaşov Hacı Zeynalabdin Şirvaninin bu fikri ilə qismən razılaşaraq qeyd edir ki, Muğan şəhərinin ilk sakinləri muğ qəbiləsinə mənsub əhalidən ibarət olmuşdur. Toponimdəki «an» sonluq olub məkan, yurd bildirir. Bir sıra tədqiqatçılar Muğan coğrafi adını Midiya tayfalarından biri olan maq tayfasının adı ilə əlaqələndirir. Tarixçi alim Kamal Əliyev Muğan adını muk tayfasının adı ilə bağlı olduğunu yazmışdır.

Muğan adının hansı dilə məxsus olması məsələsi də tədqiqatçıları maraqlandırmışdır. Akademik Ziya Bünyadov göstərir ki, hazırda tarixçilərin türk adlandırdıqları və böyük türk qəbilə birləşmələrindən olan hunlar V əsrdə Azərbaycanın Muğan ərazisinə köçüb orada məskunlaşmışlar. İlk orta əsrlərdə hunların Kür və Araz düzənliklərində yaşamaları tarixi mənbələrdən məlumdur. Ziya Bünyadovun əsərində XVII əsrlərdə Azərbaycanda Hun tayfalarından olan Muğan adlı bir xanın adı çəkilir. Bizcə, həmin dövrdə Azərbaycanda hun tayfalarından olan Muğan xan orada, indiki Muğan ərazisində məskunlaşmış və düz onun şərəfinə Muğan düzü adlandırılmışdır.

Muğan düzündə salınmış Muğan şəhəri də təxminən VII əsrdən hunların Azərbaycana gəlməsindən/ sonra yaranmışdır. Muğan şəhərinin VII əsrdən sonra Muğan düzündə salınması da bizim müşahidələrimizi təsdiq edir.

Müşkür düzü (Quba, Xaçmaz inzibati rayonları ərazisində) etnonimik oronimlərdən biridir. Bu coğrafi ad e.ə. Qafqaz Albaniyasının şimal-şərqində yaşamış maskut xalq adının təhrif formasıdır.

Yalnız XVII əsrin ortalarında Azərbaycanda olmuş Hollandiya dənizçisi Yan Streys müşkür oronimini muskar kimi yazmışdır. Deməli, təxminən bir əsr müddətində «muskat» sözü «müşkür» və «müşkür» formasına çevrilmişdir. XVII əsrin sonlarında isə toponimin adı artıq musskür kimi çəkilir.

Çox qəribədir ki, maskut etnonimi özünün ilkin formasında müasir Xaçmaz və Quba inzibati rayonları arasında mövcud olan Maskatar düzü oronimində indiyədək saxlanmışdır. Oronim maskut (maskat) və ləzgi dilindəki «ar» şəkilçisindən ibarət olub «Maskut düzü» mənasını daşıyır (53, 153-155).

Məlumdur ki, bir sıra təkrarlanan eyni oykonimlər adını daşdığı məntəqənin keçmişdə

mənsub olduğu şəxsin adının artırılması ilə bir-birindən fərqləndirilir. Azərbaycan toponimiyasında bu model əsasında diferensiallaşdırılmış 6 yerdə təkrarlanan üç oykonim qrupa təsadüf edilir. Muğancıq Mehrab –Muğancıq Müslüm (Şərur)(29, 130).

H.Z.Şirvani Muğan toponimi haqqında iki fikir olmasını yazır: «Deyirlər ki, oranı Muğan adlı bir adam bina etmişdir. Bəziləri isə deyirlər ki, oranı müğlar və möbüdlər abad etmişlər.» Eyni zamanda, o, Muğan çölündə Kür çayının sahilində uzaq keçmişdə Muğan adında bir şəhərin olmasını, şəhərin əhalisi, üzümçülük, əkinçilik, bağçılıqla məşğul olduğunu qeyd etmişdir. Doğurdan da, hələ XII əsrdə Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi (1141-1209) özünün «Leyli və Məcnun» poemasında «Mənə Muğandan şərab gətirin» – yazmışdır. XIII əsrdə monqolların hücumu zamanı şəhər xarabazara çevrilmişdir(73, 16).

Q.Ə.Qeybullayev Azərbaycanda Muğanlı oykonimlərinin çoxluq təşkil etdiyini və onların orta əsrlərdə Muğan düzündə yaşamış müxtəlif tayfaların toplusunun ümumiləşdirilmiş adını ifadə etməsini qeyd edir. Rus səyyahı I.Kotov XVII əsrdə Muğan düzündə muğanların yaşadığını demişdir.

Muğanlı qəbiləsinə daxil olan tayfaların tam adları məlum deyildir. XX əsrin əvvəllərində Muğanda 40-dan çox yarımköçəri tayfanın varlığı irəli sürülür.

XIX əsrin ortalarında muğanlı tayfa birliyi geniş olmuş, ona Aləhmədli, Qarabayramlı, Əliyetməzli, Mollalar, Qarabaşlar, Sərxanlar və s. Nəsillər daxil olmuşdur (88, 72).

Muğanlı – Ağcabədi, Qazax, Zaqatala rayonlarında kənd soveti, Bərdə rayonunun Kələntərli, Qubadlı rayonunun Zılanlı, Zəngilan rayonunun Gilətağ və Hacallı sovetliyində, İliç rayonunda qəsəbə, Şamaxı rayonunun Mirəkənd sovetliyində kənd adıdır.

Həmin yer adı etnotoponim kimi Muğan şəklində Əlibayramlı şəhər sovetliyində şəhər tipli qəsəbə, Biləsuvar rayonunun Arxangelovka kənd sovetliyində qəsəbə kimi mövcuddur. Bundan başqa həmin toponim Muğan və Muğancıq şəklində mürəkkəb toponimlərin tərkibində də işlənir.

Muğan Gəncəli – Sabirabad rayonunda kənd soveti və kənd adıdır. Muğancıq Mehrab və Muğancıq Müslüm – Şərur rayonunun Qarxun kənd sovetliyində kəndlərdir. Bu toponimlərin hamısı respublikamızın qədim yer adlarından olan Muğanla əlaqədardır.

Muğan Azərbaycanın qədim torpaqlarındandır. N.M.Vəlixanova X əsr tarixçilərindən Əl-Məsudinin «Qızıl yuyulan yer və cəvahirat mədənləri» əsərinə verdiyi 22-ci şərhə göstərir ki, Əl-Məsudi iki Muğan ölkəsi adını çəkmişdir. Bunlardan biri Muğaniya -müəllifin dediyi kimi Qəbələ ilə həmsərhəddir, yəni Kür çayından şimalda Girdman, Göyçay çaylarının aşağı axarı boyuncadır. O biri Muğan isə Xəzər dənizi sahilində olmuşdur. Əl-Məsudi xəbərdarlıq edir ki, bu iki ölkə qarışdırılmamalıdır(15, 64).

Göründüyü kimi, Muğan nəinki bizim dövrümüzdə, hələ çox-çox qədim zamanlarda omonim yer adı imiş. Hazırda Muğan öz ilkin mənasında böyük coğrafi zonanın, düzənliyin adını bildirir. Ərəb coğrafişünaslarının və səyyahlarının əsərlərində Muğan düzü haqqında yox, Muğan şəhəri haqqında danışılır və bu şəhər haqqında deyilənlər indiki Muğan zonasının mərkəzində olmuş məskənə uyğun gəlir. Təxminən 946-1000-ci illər arasında yaşamış məşhur ərəb coğrafiyaşünas səyyahı Əl-Müqəddəsi özünün «Əhsən-ətsim fi-mərifət əl-əqalim» (İqlimlərin öyrənilməsi üçün ən yaxşı bölgü) əsərinin «Ər-Qihab iqlimi» bölməsində belə yazmışdır: «Muğan –iki çayla və gözəl bağlarla əhatə olunmuş şəhərdir; həmçinin, (şəhər) meydanında bağlar vardır. O da Təbriz kimi

(başdan-başa) bağlıdır. Bu (şəhərlər) islam ölkələrində ər-Qıhab üçün fəxrdir. Bura Ərdəbil və Gilan arasındadır. Buradan Bərdəyə 8 (günlük yol) var. (Muğan) şəhəri gözəldir, kənarları (əkilib) becərilmişdir: buradan 2 çay axır, (adamların) sifəti ləl və mərcan kimidir. Onlar çox sərvətli və hörmətəldir.»

Həmin əsərdə müəllifin digər Muğan haqqında da qeydləri var: «Sərhəd kənarındadır. Burada (əvvəllər) əhali çox idi. İndi isə əhalisi azalmışdır. Bu şəhər yol üstündədir.

XII əsr ərəb coğrafiyaşünas səyyah alimi Əbu –Həmid Əl- Əndəlusli Əl-Qərnati (1080-1170) də indiki Muğan düzü haqqında məlumat vermişdir. Muğan geniş vilayətdir. Onun kəndləri və çəmənlikləri Azərbaycanda – Ərdəbildən Təbrizə gedən yolun sağındadır. Bura isti ölkədir. Azərbaycanın başqa yerləri isə bura nisbətən soyuq olur. Burada türkmənlərin mənzilləri vardır. Bu (yerlərin) hündürlükləri hədsiz, otlaqları çoxdur.

Hal-hazırda burada tatarlar qışlayırlar və yerli türkmənlər isə buranı tərk etmişlər. Əbu-Həmid Əl-Əndəlusli deyir: - Mən (həmin yerdə böyük bir qala gördüm. Onun çoxlu dustaqları vardır. Əhalisi isə ilan və gürzələrin çoxluğundan buradan qaçmışdı. (Əl-Əndəlusli) dedi: Mən oradan (ilanlar olan yerdənmi?) keçdikdə, bir igid (adam) gördüm və ondan qorx- dum» Tarixi mənbələrdən göründüyü kimi, Muğan toponimi şəhər adı, sonralar isə vilayət adı kimi də işlənmişdir. Hazırda o, yalnız düzənlik adı kimi işlədilir.

Qəbələ ilə həmsərhəd olan, yəni Kür çayından şimalda, Girdman və Göyçay çaylarının aşağı axarı boyunca yerləşən vilayətin adı olan Muğan isə bir toponim kimi aradan çıxmışdır. Tamamilə mümkün ki, Qazax, Zaqatala, Qubadlı, Ağdam, Şamaxı, Martuni rayonlarındakı Muğan kənd adları həmin paleotoponimlə bağlı olaraq yaranmışdır. Lakin hər iki Muğan poleotoponimi eyni sözlə əlaqədardır.

Muğan toponiminin mənşəyi barədə müxtəlif mülahizələr söylənmişdir. Görkəmli toponimist V.A.Nikonov həmin yer adını atəşpərəst mənəli muq sözü ilə əlaqələndirib göstərir ki, atəşpərəstlik dini bir zamanlar Azərbaycanda geniş yayıldığından belə izahat tamamilə mümkündür. Bununla belə, alim qeyd edir ki, Muğan toponimini indi mənası məlum olmayan başqa sözlə də bağlamaq olar (112).

Qeyd edək ki, Özbəkistanın Cizak vilayətinin Qalaaral rayonunda da Muğon adlı kənd vardır. Muğan toponiminin mənşəyini bu şəkildə aydınlaşdırmağa X əsr ərəb coğrafişünası və səyyahı Əbu-Dulafın aşağıdakı qeydləri də imkan verir: Sonra Muğanadək dağlarla Azərbaycana qayıtdım. Mən böyük Təbəristan dənizinin (Xəzər dənizinin –A.A) sahili ilə Şirvan vilayətinə daxil olan Bakuya adlanan yerə çatanacan 80 fərsəx ağacların altı ilə getdim. Burada neft mədəni gördüm; onun gündəlik icarə haqqı 1000 dirhəmə çatır. Bunun yanında gecə-gündüz zənbaq yağı kimi ağ neft axan başqa bir mədən də vardır. Muğanın sinəsində hələ də atəşli çıraqlar yanır (12, 48-52).

Məlum olduğuna görə qədim yunan tarixçisi Herodot (er.əv. V əsr) Midiya dövlətinin 6 tayfanın birləşməsi əsasında yarandığını və onlardan birinin maq adlandığını qeyd etmişdir. Sonrakı tarixi dövrlərdə bu tayfa Maq və Mağ adı altında tanınmışdır. Məhz Maq və Muğ tayfasının ovsunçuluqla məşğul olması bir sıra xalqlarda qədim ibtidai icma dinlərindən biri olmuş ovsunçuluğun «maqiya» adı ilə adlandırılmasına səbəb olmuşdur. Muğların müəyyən ovsunları musiqi ilə müşayiət etmələri çox ehtimal ki, dilimizdəki mağar (toy şənliyinin keçirildiyi yer, toyxana) muğam (mahnı), (mahnı) müğənni sözlərinin yaranmasını şərtləndirmişdir.

Maq etnoniminin etimologiyası indiyədək tam aydınlaşdırılmamışdır. Daha dəqiqi, bu etnonim İran dilləri Vasiyəsilə izah olunmuşdur. Son illərdə bu etnonimin qədim türk dilləri əsasında izah olunması təşəbbüsü olmuşdur. Midiyalıların ilana sitaiş etmələri haqqındakı mülahizəyə görə maq sözü qədim türk dillərindəki bükə (m-b əvəzlənməsinə görə) «böyük ilan», yakut dilində moqay «ilan», monqol dilində –moqoy «ilan», muqa «ilan» və b. Müqaisə edilmişdir. Lakin tədqiqatçılar bu zaman müəyyən qədər diqqətsizliyə yol verirlər. Onlar farsların maqları mar -«ilan» kimi adlandırılmasını irəli sürdükdə unudurlar ki, erməni mənbələrində midiyalıların mar adlandırılması ilə fars dilindəki mar «ilan» sözü arasında əlaqə tapmaq çətindir. Çünki qədim erməni dilindəki mar («midiyalı») sözü parfiya dilindəki mad («midiyalı») sözündəki «d» səsinin «r» səsinə çevrilməsi nəticəsidir. Doğrudur Midiya ərazisində mar adlı qədim tayfanın yaşaması da məlumdur. I.H.Əliyev öz əsərində bu tayfa haqqında ətraflı məlumat vermişdir. Lakin həmin mar tayfasının adı farsların İran yaylasına gəlişindən (e. ə. IX-VIII əsrlər) əvvələ aid qədim mənbələrdə çəkilmişdir, deməli, həmin etnonimdə fars dilindəki mar «ilan» sözü iştirak edə bilməzdi.

Əlbəttə, bu, heç də maq sözünün türk mənşəli olmasını istisna etmir.

Güman etmək olar ki, hələ qədimdə muğ adını daşıyanlar Azərbaycanı ərazisinə də keçmiş və burada məskunlaşmışlar. Bunu Quba rayonundakı Muğ dağının adı ilə Səngi Muğan (fars dilindəki sənq «daş» və muqan) adasının adı. Azərbaycanın şimal-qərb zonasında «moq», muq» sözləri ilə başlayan bir sıra toponimlər aydın göstərir. Hələ qədim gürcü mənbələrində Albaniyanın şimal-qərb hissəsində Movakan adlı dövlətin adı qeyd olunmuşdur. Maraqlıdır ki, ərəb coğrafişünasları həmin toponimi də bu Muğan kimi qeyd etmişlər (24, 308-311).

K.Əliyev və A.Fazili həmin yer adının İran dillərinə məxsus «mük» toponimi ilə bağlayırlar. Mük+an// Muğ+an. R.Yüzbaşov və N.Məmmədov onların bir fikrinə zidd çıxaraq yazırlar ki, Muğan düzündə mük/mik adlı tayfanın yaşayıb-yaşamadığı dəqiq məlum deyil. «Muğan» oykoniminin «Maş», «Miki», «Muqi» etnonimi ilə heç bir əlaqəsi yoxdur.

S.Karayev Öbəkistanın Cizk vilayəti ərazisindəki Muğan oykonimini «muğlar» (atəşpərəstlər) kimi izah edir. Ümumiyyətlə tədqiqatçıların fikirlərində iki başlıca ideya hökm sürür:

- a) həm adonim, həm də oykonim kimi işlənən iki «Muğan» toponimi eyni mənşəli deyildir;
- b) həmin toponimlər eyni kökdən-muq //müq etnonimindən ibarətdir.

İkinci ideya daha ağılabatandır. Orta əsrlərdə Kür çayının sol sahilində Balakən-Şəki zonasında mövcud olan Muğan adonimi və daha qədim tarixə malik olan Muğan oykonimi öz tərkibində Kaspı dənizi sahillərində yaşamış Muğ//Müq tayfasının adını yaşadır.

A. Qurbanov Azərbaycan dilində areal toponimlər cədvəlində Muğanlı toponiminin Azərbaycanda areallarını göstərmişdir: Ağdam, Ağcəbədi, Bərdə, Qazax, Qubadlı, Zaqatala, Zəngilan, Kürdəmir, Şamaxı, İliç(Şərur), Martuni

Azərbaycan toponimlərinin Gürcüstan ərazisində geniş yayıldığına da rast gəlmək olur. Məsələn, Muğanlı bir neçə kəndin adıdır. Muğanlı, Girəc Muğanlı, Yor Muğanlı və s. (24, 357-361).

«Xəritələr dövrü» başlayanda isə həmin üç oymaq Böyük Midiya Kiçik Midiya və Muğan (Aymağan) kimi tanınmışdır. Muğan da Midiya kimi başlanğıcda Maqay, sonra Maq Ana adlanmış və zaman keçdikcə Maq Ana-Maq-Muğ Ana, nəhayət Muğan şəklini almışdır (35, 75).

Nəhayət, Şamaxının qədim Asmaxi variantı diqqəti çəkir. Araşdırmamız göstərir ki, bu As-

Az-Azərbaycan maqlarıdır. Maday-Aymaq, mat-mannas adları Şimali Azərbaycanda da çox geniş ərazidə müxtəlif fonetik dəyişikliklərlə iştirak etmişdir. Mənbələrdə Kür-Araz ovalığının həm də Kürmux, Kürmuğanı adlandığı yada salınır. Muğana–Muğan, Maqana- Mon yeri, «Muq»-dan, «Muc»-«muc» – «mucçına»-od insan «Od ana»-dır. Maq Muğ «qatı od» kimi həm də «yer-torpaq» mənasında düşünülüb. «An» «yer» (üstündə olmaq) mənasında «ana» Sözüünün baş komponentidir. Muğan ərazi kimi Madayın davamıdır. Onun tarixi-coğrafi sərhəddi Arazın, sonralarsa Kürün aşağı axınınadək davam edib. Kürmeya-Kür muğanı Xəzər sahillərindən indiki Borçalı çökəkliyində uzanırmış. VIII-IX əsrlər xəritəsində Kürün şimalı, Şirvanın aran hissəsi «Muqaniya «-muq ana kimi qeyd olunub (35, 86).

Azərbaycanda Muğan adı altında həm şəhər, həm də böyük düz olmuşdur. IX yüzillik ərəb müəllifi ibn-Xordadbeh Xəzər dənizi sahilində Dərbəndlə Ərdəbil arasında Muğan şəhərinin adını çəkir. Tarixi ədəbiyyatda Muğan oykonimi oronimini hələ miladdan qabaq IV yüzillikdə yaşamış Heketay Miletli və V yüzillik müəllifi Herodotun qeyd etdiyi myuklar, muğlar soyunun adı ilə bağlayırlar. Həmin müəlliflər bu ərazidə myukların-muğların məskun olmalarını göstərir. Tədqiqatçıların bəzilərinin fikrinə görə, Myuk-Muğ və İran dillərində cəm göstəricisi «an» sonluğunun birləşməsindən Muğan toponimi və oronimi yaranmışdır. Muğan tayfası hunların tərkib hissəsi olmuş, IV-V yüzilliklərdə Muğan – Mil düzlərində məskunlaşmışlar. Hazırda Azərbaycan ərazisində Muğan etnonimi ilə bağlı on üç oykonimin olması onların yayılma ərazisinin böyüklüyünü göstərir(72, 272).

Alimlər göstərir ki, bir qrup alimlər «muqocar» sözüünün mənasını «zirvədə yerləşmiş uca uçurum» kimi, digərləri isə türk nəslindən olan «muğ» tayfasının adı ilə bağlayırlar. «Muqoçar» sözünü monqol (türk dillərində monqol, monqul, moqol) sözü ilə də əlaqələndirirlər.

Türkmənistanda Muğanla bağlı cəmi iki toponim Muqal və Muqalbala olduğu halda, Azərbaycanda onların sayı 18-dir(8, 184-185).

Qərbi Sibirə «muq» etnonimi ilə bağlı toponimlər vardır. İranda isə Moq, Muq etnonimi əks etdirən coğrafi adlar onlardır. Ümumiyyətlə, İranda «moq» və «moğan» sözü ilə bağlı 25-dən artıq (Moqanen, Moqandek, Bemmoqan, Siazmoqan, Moqriz, Moqestan və s) coğrafi ad vardır.

Maqların Azərbaycanın iki hissəsində, hətta Dərbənd bölgəsində yaşaması haqqında fikir söyləmək olar. İndiki Muğan toponimi qədim fars mənbələrində 293-cü ildən çəkilir. Digər Muğan Kürdən şimalda Albaniyanın şimal qərbində gürcü mənbələrində Movakan, IX əsr ərəb coğrafiyaçısı Məsudinin əsərində Muğan (1,61) adı ilə məlumdur. Şəki rayonunun Göynük kəndində Mühlər məhəlləsi, Maq dağı, Quba rayonunun Qaley-Muq dağı, Dərbənd rayonunda Muqartı (qədim türk dillərində art «dağlıq ərazi» deməkdir). Və Muq-Aran («kənd» sözü əlavə olunmaqla bu toponim indi «Məhərrəmkənd» formasındadır), Dağıstanda Muğam (Ulluçayın ağzında yer adı), Şimali Qafqazda Muğal –qaya, Mukal dağı, Mukal çayı (149, 179) və b. Toponimlər də vardır. Ehtimal ki, bəzi antik müəlliflərin Şimali Qafqazda midiyalılara qohum tayfaların yaşaması haqqındakı məlumatlar məhz maqlara aiddir (44, 118). Lakin E.A.Qrantovski və I.H.Əliyev Muğan toponiminin muqlara yox, mik (mük) etnonimi ilə əlaqələndirmişlər. Onlar bunu əsas tuturlar ki, Təbəri (IX əsr) və Yaqut Həməvi (XIII əsr) bu toponimi Mukan kimi yazmışlar. Lakin Yaqut Həməvi qeyd edir ki, yerli əhali bu adı «muğan» kimi tələffüz edir(20, 247).

Q.I.Məşədiyev qeyd edir ki, Muğan türk toponimidir. Çünki, Muğan-Mil zonasında V əsrdən

bəri hunlar mövcud olmuşlar ki, bunların da bir hissəsi ola bilsin ki, muq yaxud Muğan adlanırdı. Azərbaycan SSR-də 13 kəndin adı Muqanlıdır. Bu kəndlərin adı Muqan Muğan etnoniminə –lı şəkilçisini artırmaqla əmələ gəlmişdir (53, 57-61).

Muğanlı (Muğanlı) Ermənistan ərazisindəki Azərbaycanlı kəndi olub Mxçyan (İmanşalı) sovetliyinə daxil idi. 1918-ci ildə daşnak hökumətinin fıtvası ilə kənd dağıdılmış, əhalisi işgəncə ilə qəət edilmiş, qaçqın düşmüşdür. 18-ci ildən sonra Türkiyə və İrandan gəlmə erməni mühacirləri kəndə yiyələnmişdir. İndi erməni kəndidir.

Muğanlı toponiminin paralelləri.

Ermənistan	Ağdam	Bağbanlar	Gürcüstan (Muğan)
(Yeni Bəyazid (Kamo) r-da Hacı Muğan	Ağdam Ağcəbədi Bərdə Qazax Qubadlı Zaqatala Zəngilan Zəngmian Kürdəmir Noroşen Naxçıvan Martuni	Şıxbabalı Muğanlı Kələntərli Muğanlı Zılanlı Muğanlı Hacıalılı Gilətac Karrar Şəhriyar	Türkmənistan

Beləliklə, muğ əsaslı etnotoponimlərin yayılma arealını aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

1. Azərbaycanda – 18 (məs., Şəki r. Göynük k. Mühlər məhəlləsi. Maq dağı, Quba r. Qaley-Muq dağı və s.)
- Dağıstanda (Dərbənd, Muqartı Muğam Ulluçayın ağzında yer adı: Muqartı (qədim türk dillərində «art» «dağlıq ərazi» deməkdir.)
2. Türkmənistanda – Muqal və Muqalbala
3. İranda (Moqanen, Moqandek, Bem moqan, Slazmoqan, Moqriz, Moqestan və s.)
4. Şimali Qafqazda Muğalqaya, Mukal dağı, Mukal çayı və s.
5. Tacikistanın dağlıq rayonları. Bu ərazi Əfqan Bədəxşandan (Kukçi hovuzu başlayıb Fərqana vadisinin şərqində qurtarır. Bu qrupun nümayəndələri moqol və ya muğal adları altında daha çox Pakistanda və şimal-qərbi Hindistanda yaşayır(25, 57-61).
6. Ermənistan ərazisində 2 rayonda Qəmərli və Yeni Bəyazid rayonlarında 2 məntəqənin adı Muğanlıdır.

Ermənistan ərazisində Muğan qədim türk tayfasının adından yaranmış etnotoponimlər çoxdur: MUĞANLI-1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Karbi nahiyyəsində kənd adı; MUĞANLI-1728 – ci ildə İrəvan əyalətinin Xinzirək nahiyyəsində kənd adı; MUĞANLU-1590-cı ildə Rəvan əyalətinin Ərmus nahiyyəsində məzrə adı; MUĞANLU-1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Dərələyəz nahiyyəsində kənd adı; MUĞANCIQ-Yelizavetopol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında kənd adı; MUĞANCIQ- İrəvan xanlığının Sərdarabad mahalında kənd adı; MUĞANCIQ MIRZƏMÜSLÜM – İrəvan xanlığının Sərdarabad mahalında kənd adı və s. Muğan əsaslı etnotoponimlərin yayılma arealının genişliyi yuxarıda muğanla bağlı verilmiş şərhdən aydın görünür.

Mxçyan	Bağbanlar	Ağdam	Muğan	Gürcüstan
Yeni Bəyazid	Şıxbabalı	Ağdam	Muqal- bala	Türkmənistan

	Muğanlı Kələntərli Muğanlı Zılanlı Muğanlı Hacıalılı Gilətac Karrar Şəhriyar Martuni	Ağcəbədi Bərdə Qazax Qubadlı Zaqatala Zəngilan Zəngilan Kürdəmir Naxçıvan Martuni	Muğam	Özbəkistan Iran Dağıstan Qərbi Sibir

Muğamlı nahiyyəsi

2.16. Çul əsaslı etnotoponimlər

Çul türk tayfası olub müxtəlif ərazilərdə yaşamışdır. Q.Qeybullayev Çul tayfasının IV əsrin ortalarında Xəzər və Aral sahillərində yaşamasını qeyd etmişdir (89, 57). Prof. H.Mirzəyev müxtəlif elmi faktlara istinadla Çul sözünün qədim türk tayfasının adı olduğunu təsdiqləyir (55, 190-194).

Bu etnonim toponimlərin tərkibində müxtəlif variantlarda Çola/Çul/Sul/Tsur/Çulobad/Çoryurd/Çorman və s. İşlənir.

Hələ orta əsr tədqiqatçıları Albaniyanın şimal-şərqində, indiki Dərbəndlə Quba arasında Çul şəhərinin olduğunu qeyd etmişlər.

M.İsmayılov çul tayfasının ya maskutlar çarlığının ya da Şakaşenanın qalığı olduğunu güman edir. Alim eyni zamanda Qarabağ ərazisində Şuşa, Zəngəzur, Qaryagin qəzalarında bir neçə Çullu

toponiminin olmasını qanunauyğun hadisə kimi qiymətləndirir, çol/çul tayfasının Azərbaycanda çullular kimi tanınması qənaətinə gəlir (39, 270).

V.V.Bartolda görə Çol adlı oğuz soyu olmuşdur. O yazırdı: «Oğuzların bir hissəsi Monqoliyada uyğurların hakimliyi altında qalmış, onlarla qaynayıb qarışmışlar, bir hissəsi isə cənuba və qərbə köçmüşlər. Yəqin qərbə köçən çollər əvvəl Aralın yaxınlığında məskunlaşıblar. IV əsrin 50-ci illərində türkdilli çollər Aralın sahillərindən Xəzərin yaxınlığına və şərqə Xəzər ətrafı rayonlara köçmüş, burada yerləşmişlər. Çullar həm də Çor adlanmağa başlamışlar. V.V.Bartold çulların Qırğızıstanın indiki Alamedin kəndinin yerində Çul şəhərinin olduğunu göstərmişdir (79, 37).

Ərəb müəllifi Ət-Təbəri ərazisi indiki Krasnovodsk rayonunda olan Çol dövləti sakinlərinin bir qisminin Azərbaycana, Albaniyanın şimalına gəlməsi barəsində məlumat verir. O, Albaniyanın şimal qonşuluğunda «Sul» adlanan xalq tərəfindən tutulmuş Xəzər ölkəsinin adını çəkir. Deməli Sul/Çol soylarının bu yerlərə gəlib məskunlaşmasına şübhə yeri qalmır. Lakin Ət – Təbəri Sulların/Çolların bu yerlərə gəlmə tarixini göstərmir.

V.V.Bartold ərəb mənbələrində rast gələn sul oykoniminin çul kimi oxunmasını düzgün sayır və bunu sad ərəb hərfinin ç səsi ilə əvəzlənməsinin nəticəsi sayır(79, 556).

K.V.Trever S.T.Yeremyanın tərtib etdiyi xəritəyə istinad edərək göstərir ki, maskutlar Xəzər dənizinin şimal-şərq sahilində, Samurun mənsəbinin cənubunda V yüzillikdə Çor/Çul adlanan ərazidə yaşamışlar. O, bu sözün semantikasını erməni dilinin materialı əsasında açmaq istəyir və onun mağara mənası ilə eyniləşdirir(151, 192).

Y.Həməviyə görə «Sul» Xəzər ölkəsində şəhər Dərbəndə yaxın olan rayonlardan biridir.

Çul adı -çul toponimi xəzərlərin dövründə olmuşdur. Əgər Çul etnoniminə türk dillərinin – lu şəkilçisini əlavə etsək Azərbaycanda rast gəlinən üç toponimin əsasında bu etnonimin durduğunu görürük. İnqilabdan əvvəl Qafqazda beş Çullu toponimi olmuşdur.

Q.Qeybullayevin fikrincə çul-qədim türk etnonimi Çulım adında qalmışdır və bu Tambov vilayətində XIX əsrdə yaşamış çulım tatarları ilə əlaqədardır. Çulım sözündə Çul etnonimi və mənsubiyyət şəkilçisi -ım vardır.

Çox güman ki, bu etnonim bolqar tayfası çelmat adının əsasını da təşkil edir.

Çul/Çol/Çullu/Çoq/Tsur/Sul/Corlu və digər variantlarda toponimlərin mənşəyi haqqında müxtəlif mülahizələr söylənilmişdir(86, 168; 25; 125, 327).

M.Seyidov çul etnonimini «çauq» sözü ilə bağlayır, onu mifoloci təfəkkürlə əlaqələndirərək «ça» və «uq» komponentlərinə ayırır. Uq-un bir sıra türk dillərində, o sıradan Qazax, Altay dilində, «ailə», «soy» mənaları da vardır. Onda «çauq»-un iki anlamı olur: biri- «yay-ox» digəri isə «ça»-yay, yay soyu ailəsi. Deməli, erkən orta yüzillikdə erməni qaynaqlarındakı qala adı «Çauq» Azərbaycan mifoloci inamları ilə, dövlət quruluşu ilə bağlı yaranmış Azərbaycan, türk dili sözüdür.

V.V.Radlovun qeyd etdiyi kimi, «ça» bir çox türk dillərində «yay» deməkdir. Onun «ya», «sa» variantı da vardır. Türk dillərində «ç», «y», «s» səsləri əvəzlənir. Musa Kalanqatlı qeyd edir ki, qədim erməni dilində IX-X əsrlərə qədər «l» hərfi olmadığından «Çol» «Çoq» şəklində işlənmişdir. Çor isə erməni dilində dəre sözü mənasını verir. I.Markvart bu toponimi İran mənşəli hesab edir. İ.Q.Əliyev yazır ki, «Çol» adında Strabonun qeyd etdiyi «il» etnonimi gizlənmişdir. Çul o zaman Qafqaz Albaniyasının tərkibinə daxil olmuşdur.

Lak dilində çor sözü dar dərə mənasını verir. A.P.Novoseltsevə görə çul oykonimi Pamir dillərindən olan yaqnoy dilinə aid olub dar dərə mənasındadır(129, 39).

Ərəb mənbələrində də Çol sözünün müxtəlif mənalara rast gəlinir. Əl-Kufi qeyd edir ki, ərəbcədən olan əs-Sul dağ kəndinin adı çul etnonimi ilə bağlıdır. Ərəb mənbələrində «Sul xalqı», «Sul keçidi», «Sul darvazaları» «həmsərhəd Sul vilayəti kimi məfhumların işlədilməsi sulçol soylarının bu yerdə olmalarına, Çola şəhərinin adının onların gəlişi ilə bağlılığına əsaslı sübutdur.

S.T.Yeremyan Çulun təkcə keçid, dərə, şəhər deyil, eyni zamanda xaqanlıq da olmasını göstərir. Bu xaqanlıq indiki Qusar, Xudat, Xaçmaz və Quba rayonlarının ərazisini əhatə edirdi. S.T.Yeremyanın bu mülahizəsi Q.Voroşilin və S.Əliya-rovun Albaniya sərhədlərinin şimalında müstəqil Hun knyazlığı olması barəsindəki mülahizələri ilə həmahəng səslənir. Q.Voroşil Çul barəsində bütün mülahizələr üzərində də- yandıqdan sonra belə qənaətə gəlir ki, Çol/Çul öz mənşəyi etibarilə türk sözüdür və çuvaş dilində dərə, qaya mənasını verir və Çol toponimi öz adını məhz həmin sözdən – oronimdən götürmüşlər(46, 38-40).

Çul etnonimi və bu etnonim əsaslı etnotoponimlər haqqında Q.I.Məşədiyev də geniş təhlil vermişdir. (53, 62-64).

Çul sözünün arealı çox böyükdür. Azərbaycanın Cəbrayıl rayonunda Çullu, kəndi, Çola adının hələ təkcə Azərbaycanda 7-dən çox arealı Ağdamda Çulobad; Cəbrayıl-da-Çullu, Qarabağ ərazisində keçmiş Şuşa Zəngəzur və Qaryagin qəzalarında, Qutqaşəndə - Corlu, Yardımlıda-Çoryurd, Kəlbəcər, Laçın rayonlarında – Çorman yaşayış məntəqələri; Özbəkistan, İran, Türkiyə, Gürcüstan, Türkmənistan ərazilərində Çol/Sul variantda areallarına rast gəlinir (57, 190-194; 73, 175-179).

R.Eyvazova çul etnonimli etnotoponimin Əfqanıstanın Pərvan adlı mahalında olduğunu qeyd edir(25, 76). Ermənistan ərazisində 2 yerdə: Qafan və Əzizbəyov rayonları ərazisində kənd adlarında bu etnonim qalmışdır. Hər iki kəndin əhalisi XX əsrin əvvəllərində erməni-müsəlman davasında köçürülmüşdür. H.Mirzəyev Ermənistanda Dərələyəzdə (Paşalı, Əzizbəyov rayonu) olan Cul kəndi və onun tarixi haqqında ət-raflı məlumat vermişdir(57, 190-194).

Ermənistanda ÇORLU-Qukasyan rayonunda kənd adı; İrəvan xanlığının Talin mahalında kənd adı; ÇUL –İrəvan quberniyasının Şərur-Dərələyəz mahalında kənd adı; ÇULLU- Yelizavetpol quberniyasının Zəngəzur qəzasında kənd adı etnotoponimlərinin əsasında çul etnonimi durur. Bu etnotoponimlər Ermənistanın müxtəlif yerlərindədir. Bu da etnotoponimlərin həm Ermənistan ərazisi daxilində, həm də ondan kənarda geniş arealda yayılan olduğunu göstərir.

Cul kəndi

III FƏSİL

QƏRBİ AZƏRBAYCANIN TÜRK MƏNŞƏLİ ETNOTOPONİMLƏRİNİN STRUKTUR, FONETİK, LEKSİK-SEMANTİK VƏ QRAMMATİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Qeyd etmək lazımdır ki, etnotoponimlərin struktur, fonetik, leksik-semantik və qrammatik xüsusiyyətlərinin ayrıca araşdırılması onların bu xüsusiyyətlərinin digər toponimlərlə müqaisəli təhlili üçün geniş material verir. Bunu nəzərə alaraq bu fəsildə tədqiqat müqayisəli şəkildə aparılacaqdır. Daha doğrusu etnotoponimlərlə yanaşı, toponimlərin müvafiq xüsusiyyəti öyrəniləcək və nəticələrin müqaisə edilməsi yolu ilə oxşar və fərqli cəhətlər aydınlaşdırılacaqdır.

3.1. Ermənistanın türk mənşəli etnotoponimlərinin struktur xüsusiyyətləri

Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli etnotoponimlərin struktur tiplərə görə ümumi mənzərəsini araşdırmaq üçün onları sadə, düzəltmə mürəkkəb və çoxkomponentli toponimlər şəklində qruplaşdırmaq məqsədəuyğundur.

Quruluşca sadə etnotoponim olmayan toponimlər.

Bu tipli toponimlər sayca böyük çoxluq təşkil etmir. Eyni zamanda, qeyd etmək lazımdır ki, quruluşca sadə saydığımız bir çox toponimlərin tərkib ünsürlərini müəyyənləşdirmək çətinidir. Ola bilsin ki, onların müəyyən Qisminin ilkin formaları başqa şəkildə olmuşdur. Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli toponimlər sırasında quruluşca sadə olanlara aşağıdakı toponimləri aid etmək olar: Avuş, Arpa, Bahar, Bədəl, Vədi, Qoytur, Doqquz (Doxquz), Dərə, Zaq, Zağa, Zar, Eylas, Elar, Zeyvə, Zeytə, Zor, Zorba, İbiş, Yeşil, Yuva, Kotyak, Maqda, Manes, Moz, Mor, Mos, Moğes, Muz, Məzrə, Pipis, Polad, Por, Sos, Tolk, Tərp, Urut, Xot, Şahab, Şəfəq, Şəhriz, Hasik, Haxs, Hovit, Cələb, Cəngi, Gyabut, Gomur, Gümüş, Güney, Göl, Əyar və s.

Quruluşca sadə etnotoponimlər.

Belə etnotoponimlər də sayca çox deyildir. Əlbəttə quruluşca sadə etnotoponimlərin çox olmaması təbiiidir. Çünki hər bir etnotoponimin əsasında etnosun adı durmalıdır. Etnosların sayı isə dildəki sadə sözlərə nisbətən çox-çox azdır. Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli etnotoponimlər sırasında quruluşca sadə olanlara aşağıdakıları aid etmək olar: *Aban, Abar, Avar, Qaşqa, Zod, Kəvər, Sisyan, Çul, Cul, Uz, Gümrü, Ozan, Koğ* və s. Qeyd olunan sadə etnotoponimlərin tərkib hissələrinə parçalanması bir-çox hallarda çətinlik törədir. Bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, belə etnotoponimlərdə fonetik dəyişmələr daha çox nəzərə çarpır. Məsələn, Avdal etnotoponimi Ağ hün tayfası olan qədim Abdal tayfasının adıdır. Burada b-v əvəzlənməsi özünü göstərir. Yaxud Avşar etnotoponiminin adının əsasında əfşar tayfa adı durur. Bu halda həm sait, həm də samitlərdə əvəzlənmə aşkardır. Abnik etnotoponiminin əsasında isə aban tayfa adı durur. İlk variantdakı sözdən a saiti düşmüşdür. Ehtimal ki, bu söz sonralar -ik şəkilçisi qəbul etmişdir. Şəkilçi sözə kiçiltmə mənası da verə bilər. Quruluşca sadə etnotoponimlərlə etnotoponim olmayan quruluşca sadə toponimlərin müqaisəsi göstərir ki, burada əsas fərq mənanın aydınlığı ilə bağlıdır. Məlumdur ki, etnotoponimlərin izahı zamanı bu etnotoponimlərin tərkibinə daxil olan tayfanın adının izahı əsas götürülür və onun mənasına görə şərh, etimoloji təhlil verilir. Lakin bir

sıra tayfa adlarının izahı zamanı müəyyən çətinliklər meydana çıxır. Konkret olaraq etnosun adının hansı mənanı verməsini bir sıra hallarda aydınlaşdırmaq mümkün olmur. Çünki tayfanın adlandırılması zamanı nəyin əsas götürülməsi haqqında elmi məlumat, yaxud fakt əldə etmək çətinidir. Bu zaman dildəki ümumişlək sözlərə oxşarlığa görə etimoloci təhlil aparmaq da qüsurlu olub səhv nəticəyə gətirib çıxara bilər. Digər, yəni etnotoponim olmayan toponimlərin əsasında isə bir çox hallarda dilin ümumişlək sözləri durur. Hər iki qrupda tərkib ünsürlərinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı çətinliklərə rast gəlinir. Belə ünsürləri müəyyənləşdirmə etnotoponimlərdə daha mürəkkəb səciyyə daşıyır. Etnotoponimin əsasında tayfa adının durması onun başqa söz əsasında şərhinə imkan vermir. Bu cür yozumlar etnotoponimi başqa onomastik vahid kimi izah etməyə aparıb çıxarır. Ümumilikdə götürüldükdə isə quruluşca sadə toponimlər daha çox oxşar səciyyəlidir.

Quruluşca düzəltmə olan etnotoponimlər.

Quruluşca düzəltmə olan toponimlər sadəyə nisbətən çoxluq təşkil edir. İstər düzəltmə etnotoponimlərin, istərsə də etnotoponim olmayan düzəltmə toponimlərin düzəlməsində oxşar ünsürlər iştirak edir. Bu səpkidə aparılan araşdırma əsaslı fərqlər üzə çıxarmır. Aşağıdakı misallarda oxşarlıq elementləri özünü aydın göstərir. Nümunələrdə etnotoponimlər mötərizədə ixtisarla (etn) qeyd olunmuşdur.

Avadlar, Abdallar(etn), Abdallar(etn), Azaklar(etn), Bayatlar(etn), Ayaslı/Ayazlı, Aynalı(etn), Ayrım(etn), Aralıx, Almalı, Armudlu, Alçalı, Arpavar, Acıbac, Ağazor, Baburlu (etn), Bazarcıq, Bazmavan Balıxlı/Balıqlı (etn), Bayramlı (etn), Barana, Baxçalar, Başnalı/Başnəli(etn), Başkənd, Başgərin.

-lar, -lər cəm şəkilçisinin artırılması ilə toponimlərin və etnotoponimlərin yaranmasında fərq nəzərə çarpmır. Baş komponentinin daxil olduğu toponimlərin sırasında etnotoponimlər yoxdur. Yuxarıda istisna hal kimi Başnalı/Başnəli etnotoponimi qeyd olunmuşdur. Lakin bu etnotoponimin əsasında əslində baş ünsürü durmur. Bu və Boznəli etnotoponimlərinin əslində Basin tayfasının adı durur. Bu sözdə fonetik dəyişmə baş vermişdir. İlk variant yəqin ki, *Basineli* olmuşdur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etmiş el sözünün (eli – el+i) –lı, -li, -lu, -lü sözdüzəldici şəkilçisi ilə qarışıq salınması bir sıra hallarda quruluşuna görə mürəkkəb toponimlərin düzəltmə toponimlər cərgəsinə daxil edilməsinə səbəb olmuşdur. Birəli etnotoponimi haqqında da eyni fikirləri irəli sürmək mümkündür. Altay dillərində birə kiçik çay anlamında işlənir. Tədqiqatçılar haqlı olaraq bu kəndin adını kiçik çay anlamı ilə bağlamırlar. Onlar kəndin adının peyrəlu tayfasının adından yaranması fikrini irəli sürürlər (21, 157). Çox güman ki, bu toponimdə də el formantı vardır.

Başqa nümunələri nəzərdən keçirək. Bağçılıq, Becazlı/Becazlu/ Becazin, Bitlicə, Boğutlu, Bulaqlı, Buğdaşen Qamışqut, Qazançı (etn), Qaltaxçı (etn), Qanlı(etn), Qalacıq, Qalaça, Qapılı, Qaral, Qaranlıq, Qaçaqan (etn), Qovuşuq, Qovşut, Qonçalı, Quşçu/Quşi (etn), Qəzənfər, Qədirli (etn), Qəmərli (etn).

Qaçaqan türkmənşəli bir elin adıdır. Bu etnotoponimin qaçağan şəklində morfemlərə ayrılması, zənnimizcə, özünü doğrultmur. Qeyd olunan nöqtəyi-nəzərdən məsələyə yanaşdıqda bu etnotoponimin quruluşca düzəltmə olması istisna edilə bilər. Eyni zamanda, etnotoponimin izahı və müəyyən komponentlərə ayrılması məsələsi də aşkar deyildir.

Quşçu/Quşi/Quşcu etnotoponimdir. Bu sözün quş+çu şəklində parçalanması da düzgün deyildir. Etnotoponimin əsasında qədim türkmənşəli Kuşi tayfasının adı durur. Onun quş sözü ilə heç bir bağlılığı yoxdur. Damcılı, Darabas, Darğalı, Daşlı, Daharlı, Debetaşen, Dirəklər Dornı, Dostluq, Dəvəli, Dədəli, Dəlilər, Dəlləkli, Dəmirçi, Evli (etn), Evcilər (etn), Erdapın, Zolaxaç, Zöhrəbli, Zəngilər (etn), Zəhmət, İydəli (etn), İlanlı (etn), İmirli (etn), İnəkli Yaqublu, Yayı (etn), Yamanlı, Yasovul, Yekanlar, Yengicə, Kalara, Kaftarlı, Kacaran(etn), Ketran, Künən (Getaşen), Keçili, Kotanlı, Kotigex, Körpəli, Kələli, Kəngərli(etn), Kərpiçli, Ləmbəli, Maqmucuq, Mastara, Mahmudlu (etn), Mehrəbli, Mehriban, Muncuxlu, Murad təpə, Musluqlu, Muğumlu, Məliklər, Məsimli, Məcidli, Nubaraşen, Nəziravan, Nərimanlı, Oğruca, Paşalı, Püşkək, Pənah, Revazlı, Reyhanlı (etn), Saybalı, Samurlu (etn), Sarvanlar (etn), Saçlı, Siçanlı(etn), Songurlu, Spitaq, Susuz, Söyütlü, Tamamlı, Toparlı, Toxluca(etn), Tülnəbi, Təkiyə, Təkərli(etn), Təngirli, Uzunlar, Xalisə, Xancığaz, Çanaxçı, Çarxec, Çaxmaq, Çivinli, Çiqdamlı, Çizixlər, Çiftəli, Çloxan, Çorlu(etn), Çotur, Çubuxlu, Çubuxçu, Çırxalı, Çəmbərək, Şabadın, Horadiz, Şahablı, Şağalı, Şeyx Hacı, Şenataq, Şidli(etn), Şirazlı, Şirvancıq(etn), Şorlu(etn), Şıxlar, Hamamlı, Cinni, Cəmərdli, Cır-cır, Cəbəçəli, Cənnətli, Güd- güm, Gülablı, Güldüz, Güllücə, Güllüstan, Günəşli, GÖDƏKLİ(etn), Gözlü, Göllü, Göran(etn), Gərgər(etn), Öysüz, Ördəkli, Əzizli, Əlili, Ələyəz, Ərəvus, Əfəndi.

Ouruluşca mürəkkəb olan etnotoponimlər.

Bu toponimlərin tərkibinə daxil olan komponentə görə müəyyən qruplara bölünə bilər. Ən çox nəzərə çarpan komponentlər aşağıdakı sözləri əhatə edir: bəy, xan, ağa, müxtəlif antroponimlər, zor, qışlaq, kilsə, çay, xana, kənd, bulaq, qala, qaya, arx, qara, boz, sarı, vəng, daş, dərə, baş, təpə, tala və s. Göstərilən tipli mürəkkəb toponimlərə aid nümunələri nəzərdən keçirək.

Tərkibində bəy komponenti olanlar. Avdibəy, Sultanbəy, Köçbəy, Oğurbəyli, Tecrabəy, Xeyirbəyli, Əlibəyli, Həsənbəyli.

Tərkibində dzor komponenti olanlar. Aynadzor.

Tərkibində xan komponenti olanlar Adamxan, İmirxan, Uluxanlı.

Tərkibində ağa komponenti olanlar Avdalağalı.

Tərkibində antroponim olanlar . Allahverdi, Babakişi.

Tərkibində qışlaq komponenti olanlar. Dədəqışlaq, Qutniqışlaq, Ağcaqışlaq.

Tərkibində kilsə komponenti olanlar. Alakilsə, Ağkilsə, Qızılkilsə, Arazdöyən, Qarakilsə, Ortakilsə, Göykilsə, Xaçkilsə.

Tərkibində çay komponenti olanlar Arpaçay (qəsəbə).

Tərkibində xana komponenti olanlar Astaxana, Bəzirxana, Misxana.

Tərkibində kənd komponenti olanlar Ağkənd, Dərəkənd, Balakənd, Düzkənd, Daşkənd, Keşişkənd, Qızılkənd, Ki- lisəkənd, Məlikkənd, Paşakənd, Meşəkənd, Lələkənd, Kə- rimkənd, Ortakənd, Təzəkənd, Xozikənd, Çaykənd, Həbibkənd, Həsənkənd, Gölkənd, Ərzəkənd, Yenikənd, Zərkənd, Xaçkənd, Ağkənd, Cücəkənd.

Tərkibində bulaq komponenti olanlar Ağbulaq, Qarabulaq, Qoşabulaq, Qurdubulaq, Qoturbulaq, Gödəkbulaq, Güllübulaq, Korbulaq, Soyuqbulaq, Çiçəkbulaq.

Tərkibində qala komponenti olanlar Ağqala, Daşqala, Tovuzqala, Torpaqqala, Şirəqala.

Tərkibində qaya komponenti olanlar Qayabaşı, Qaraqaya, Şişqaya.

Tərkibində arx komponenti olanlar Ağcaarx, Kələkarx, Kərimarx.

Tərkibində qara komponenti olanlar Qaraboya, Qaraburun, Qaraqala, Qaraqula, Qaradaş, Qaradağlı, Qaraman, Qaraisa, Qaraməmməd, Qaranamaz, Qaraçanta, Qarahəməzli, Qaracoran.

Tərkibində boz komponenti olanlar Bozdoğan, Bozigeğ.

Tərkibində vəng komponenti olanlar Qoşavəng, Qızılvəng.

Tərkibində daş komponenti olanlar Qızıldaş, Dəlikdaş, Tomartaş, Bəhdaş.

Tərkibində say olanlar : Qırxbulaq, Qırxdəyirman.

Tərkibində dərə komponenti olanlar: Dərəköy, Dərəçiçək, Dərəgyuğ, Ovandərəsi, Gözəldərə.

Tərkibində baş komponenti olanlar. Kərkibaş, Kəsikbaş, Sarıbaş.

Tərkibində təpə komponenti olanlar Təpədibi, Təpədolaq

Tərkibində oba komponenti olanlar . Uzunoba.

Tərkibində tala komponenti olanlar. Uzuntala.

Tərkibində qurd komponenti olanlar. Qurdqulaq, Qurdqulu.

Tərkibində oğlu komponenti olanlar Oxçuoğlu, Talıboğlu, Cəlaloğlu.

Tərkibində sarı komponenti olanlar Sariyer, Sarıyaqub, Sarıserçə.

Tərkibində qoç komponenti olanlar. Qızılqoç.

Tərkibində gül komponenti olanlar. Qızılgül.

Tərkibində abad komponenti olanlar. Abbasabad

Mürəkkəb toponimlərin tərkibində başqa komponentlərə də rast gəlinir. Həmin toponimlərə aid nümunələri ayrıca qruplar deyil, ümumi bir qrupda birləşdiririk.

Digər komponentli mürəkkəb toponimlər

Ağzıbir, Ağhəməzli, Aysəsi, Arıxvəli, Kuylasar, Boğazkəsən, Bəyzadə, Bəkyand, Bəriyabad, Varmaziyar, Vağarşabad, Vəligec, Qazarapat, Quldərviş, Qulucan, Quləli, Qurumusulu, Qlıçataq, Danagirməz, Donuzyeyən, Düzxarab, Dəymədağlı, Dəliqardaş, Dərbənd, Elləroyuğu, İlançalan, İlxiabi, İmanşalı, İtqıran, Yelqovan, Yeniyol, Yenigöy, Keşişverən, Kolagirən, Kosaməmməd, Karvansara, Pirmələk, Ocaqqulu, Satanaxaç, Svanverdi, Sirkətas, Sarıgeğ, Subatan, Sultanabad, Sədibağdı, Səmadərviş, Sərdarabad, Tayçarıx, Toxanşalı, Təkcəyurd, Xaçaparax, Xaçdaraq, Xaçdur, Çaybasar, Şavarut Hacılar, Haçasu, Şirabad, Cadqıran, Canəhməd, Cəfərabad, Gürcüel, Göyyoxuş, Göykümbət, Əlikuçak, Əmirxeyir, Əskinara, Qızılörtən

İndi isə Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli mürəkkəb etnotoponimləri araşdıraraq və onların tərkib komponentlərin müəyyənləşdirək.

Aşağıdakı mürəkkəb etnotoponimlər qeydə alınır: Abbasabad, Ağzıqanlı, Bayatdağı, Bayraməlikənd, Balaqaraqoyunlu, Basarkeçər, Bəydili, Bozdoğan, Qazangöl, Qarabağ, Qaraqoyunlu, Qaradağlı, Qaradəli, Qaraisa, Qarapapax, Qarahacılı, Qarahəməzli, Qaraçamux, Qarğabazar, Qarqanktəpə, Qasıməli, Quqarçay, Qurdqala, Qursalı, Əlibəyli, Əliqızıl, Əliqırıq, Əlikəmərlı, Əlikuçək, Əlpinçay, İrabad, İtqıran, Kərkibaş, Kınıqkənd, Kolagirən, Korkeçilər, Körpüqulaş, Gəzərbad, Göyərçinqala, Gölkənd, Gölçiqin, Mantaşkəsən, Oğuzbatır, Oğuztaş, Oxçuoğlu, Öküzdağ, Tavusköklü, Tatluqışlaq, Tovuzqala, Tovuzgönlü, Xazarabert, Xınzırək. Xınzırək, Çivandərə, Çiryuxla, Çirmanis, Calaloğlu, Camışcur, Şakabad, Şəkikan, Şəişədil, Şirakqala, Şirakqoç, Şorəli, Şorkənd, Şuraqel, Şurakuz. Qeydə alınmış bu mürəkkəb etnotoponimləri komponentlərinə görə quruplaşdıraraq.

Tərkibində abad komponenti olanlar. Abbasabad, Gəzərbad, Şakabad, İrabad
Tərkibində dağ komponenti olanlar. Bayatdağı, Öküzdağ
Tərkibində kənd komponenti olanlar. Bayraməlikənd, Kınıqkənd, Gölkənd, Şorkənd
Tərkibində bala komponenti olanlar. Balaqaraqoyunlu
Tərkibində bəy komponenti olanlar. Bəydili, Əlibəyli
Tərkibində boz komponenti olanlar. Bozdoğan
Tərkibində göl komponenti olanlar. Qazangöl
Tərkibində bağ komponenti olanlar. Qarabağ
Tərkibində qara komponenti olanlar. Qaraqoyunlu, Qaradağlı, Qaradəli
Tərkibində papaq komponenti olanlar. Qarapapax
Tərkibində antroponim olanlar. Qarahəməzəli, Qaraisa
Tərkibində hacı komponenti olanlar. Qarahacılı
Tərkibində bazar komponenti olanlar. Qarğabazar
Tərkibində təpə komponenti olanlar. Qarqanktəpə
Tərkibində dərə komponenti olanlar. Çivandərə
Tərkibində çay komponenti olanlar. Quqarçay, Əlpinçay
Tərkibində qurd komponenti olanlar. Qurdqala
Tərkibində baş komponenti olanlar. Kərkibaş
Tərkibində oğlu komponenti olanlar. Oxçuoğlu, Calaloğlu
Tərkibində qışlaq komponenti olanlar. Tatluqışlaq
Tərkibində qala komponenti olanlar. Tovuzqala, Şirakqala, Göyərçinqala
Tərkibində keçi komponenti olanlar. Korkeçilər
Tərkibində batır komponenti olanlar. Oğuzbatır
Tərkibində daş komponenti olanlar. Oğuztaş
Tərkibində dil komponenti olanlar. Şəmşədil
Tərkibində qoç komponenti olanlar. Şirakqoç

Digər komponentli mürəkkəb etnotoponimlər

Körpüqulaş, Tovuzgönlü, Xazarabert, Xınzırək. Xınzırək, Şurakuz Çiryuxla, Çirmanis, Camışcur, Şəkikan, Şuraqel, Tavusköklü. Kolagirən, Gölçiqin, Əlikuçək, Manntaşkəsən, Qaraçamux, Basarkeçər, Ağzıqanlı, Əliqızıl, Əliqırıq, Əlikəmərli, İtqıran, Qasıməli, Şorəli, Qursalı

Göründüyü kimi mürəkkəb etnotoponimlər tərkiblərindəki komponentə görə müəyyən qruplara bölünürlər. Bu komponentlərin ümumiyyətlə mürəkkəb toponimlərin tərkibində rast gəlinən komponentlərlə müqaisəsi göstərir ki, tərkib elementlərinə görə əsaslı fərqlər demək olar ki, yoxdur. Mürəkkəb toponimlərin komponenti kimi çıxış edən kənd, dağ, təpə, dərə, daş, boz, sarı, qara, bəy, xan, hacı, qurd, qıraq, qışlaq, kəməv və sair mürəkkəb etnotoponimlərdə də işlənir. Bilavaistə etnotoponimlə bağlı olan əsaslı fərqli cəhət mürəkkəb etnotoponimlərdə komponentlərdən birinin etnosun adını bildirməsindən irəli gəlir. Bu isə belə bir nəticə çıxarmağa imkan verir ki, toponimlərin yaranmasında və düzəldilməsində ümumi bir proses əsasdır. Linqvistik təhlildən aydın olur ki, toponimlərin düzəlməsində iştirak edən dil vasitələri eynilik təşkil edir. Digər dil vahidlərindən fərqli olaraq onomastikada onomastik vahidlərin yaranmasında müəyyən

formantlardan istifadə olunması da özünü göstərir. Bu da xüsusi leksika üçün ümumi bir cəhətdir. Məsələn, terminlərin yaranmasında dilin öz sözdüzəltmə vasitələri ilə yanaşı terminelementlərdən istifadə edilir. Yuxarıda nəzərdən keçirilmiş mürəkkəb etnotoponimlərdə hələlik ayırmaq mümkün olan bir etnotopofor mant nəzərə çarpır. Bu etnotopofor mant el sözüdür. Boşneli, Boznəli, Qasiməli, Şorəli, Qursalı tipli etnotoponimlərin tərkibindəki alı, əli, eli komponentinin əsasında el sözü durur. Biz belə hesab edirik ki, bu söz etnotopofor mant kimi qəbul oluna bilər.

Quruluşca çoxkomponentli olan etnotoponimlər.

Ermənistanın türk mənşəli toponimlərinin böyük bir hissəsi çoxkomponentli toponimlərdir. Bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, komponentlərin bir qismi eyni qəbildən olub böyük, kiçik, aşağı, yuxarı, baş, qıraq sözlərinin sadə, düzəltmə və mürəkkəb toponimə artırılması ilə düzəlmişdir. Çoxkomponentli toponimlər tarixi inkişafın müəyyən mərhələsində müxtəlif səbəblərdən yaranmışdır. Əsas səbəb əhalinin miqrasiyası ilə əlaqələndirilə bilər. Əvvəlki fəsildə qeyd olunduğu kimi miqrasiyanın özü müxtəlif səbəblərdən irəli gəlir. Daha qədim dövrə getdikcə miqrasiyanın əhalinin müəyyən ərazidə artmasının yeni yaşayış məskənlərinin yaranması ilə nəticələndiyi aydın hiss olunur. Şübhə yoxdur ki, aşağı, yuxarı, böyük, kiçik, baş və bu qəbildən olan sözlərin artırılması ilə düzələn toponimlər kəndlərin, yaxud yaşayış məntəqələrinin böyüyüb iki yerə bölünməsi ilə yaranmışdır. Burada miqrasiya məsafəcə uzağa deyil, yaxın ərazilərə olmuşdur. Göstərilən qaydada yaranmış Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli toponimlərə aid külli miqdarda nümunələr gətirmək mümkündür. Məsələn, Aşağı Adyaman, Aşağı Aylanlı, Aşağı Alçalı, Aşağı Axta, Aşağı Ağbaş, Aşağı Ağcaqala, Aşağı Qanlıca, Aşağı Qarabağlar, Aşağı Qaraqoyunmaz, Aşağı Qaranlıq, Aşağı Qarxun, Aşağı Quylasar, Kolanlı Aralıx, Aşağı Dvin, Aşağı Zağalı, Aşağı Necili, Aşağı Pirtikən, Aşağı pürülü, Aşağı Türkmənli, Aşağı Gözəldərə, Baş Abran, Böyük Arıxvəli, Böyük Vədi, Böyük Qarakilsə, Böyük Qaragün, Böyük Keyti, Böyük Kəpənək, Böyük məzrə, Böyük Şiştəpə, Böyük Şöllü-Dəmirçi, Böyük Şəhriyar, Böyük Camışlı, Böyük Gilanlar kəndi, Yeni Bəyazid, Yuxarı Adyaman, Yuxarı Aylanlı, Yuxarı Ağbaş, Yuxarı Ağdan, Yuxarı Ağcaqala, Yuxarı Qanlıca, Yuxarı Qaraqoyunmaz, Yuxarı Qarxun, Yuxarı Quylasar (Kuylasar), Yuxarı Kürdəkənd, Yuxarı Necili, Yuxarı Pirtikən, Kiçik Arıxvəli, Kiçik Qarakilsə, Kiçik Ket, Kiçik Kəpənək, Kiçik Mirzə, Kiçik Şiştəpə, Kiçik Şorlu Dəmirçi, Kiçik Şəhriyar, Kiçik Gilanlar.

Tədqiqat quruluşca çoxkomponentli olan etnotoponimlər əsasında aparıldıqda da oxşar nəticələr alınır. Daha doğrusu yuxarıdakı nümunələrdən quruluşca çoxkomponentli olan etnotoponimləri ayırsaq görürük ki, bu toponimlər ümumi mənzərədən kənara çıxmır. Yenə də yuxarı, aşağı, böyük, kiçik komponentlərinin işlənməsinin şahidi oluruq. Bu da təbiidir. Çünki bütün hallarda söhbət yer adlarından gedir. İstiqamət, ölçü bildirən sözlər belə yer adlarının bir-birindən ayrılması, fərqləndirilməsi üçün istifadə edilmişdir.

Maraqlıdır ki, Ermənistan ərazisində bir komponenti Molla və ya Hacı sözləri olan toponimlər də az deyildir. Məsələn, Molla Bayazet, Molla Bədəl, Molla Dursun, Molla Eyyublu, Molla Musa, Molla Göyçə və s.

Tərkibində Hacı komponenti olan toponimlər də müəyyən çəkiyə malikdir. Məsələn, Hacı Bayram, Hacı Qara, Hacı Qara, Hacı Muğan, Hacı Nəzər, Hacı Xəlil və s. Təbii ki, bu komponentlər etnotoponimlərin tərkibində işlənmir. Çünki hacı, molla komponentləri konkret fərdlərlə bağlı işlədilir. Etnotoponimlər isə fərdə deyil etnosa aiddir və daha ümumi məzmun kəsb edir. Beləliklə,

etnotoponimlər və etnotoponim olmayan toponimlərdə bir fərq özünü göstərir. Etnotoponim olmayan toponimlərin müəyyən qismi konkret fərdlə bağlı informasiya əsasında da yarana bilirsə, etnotoponimlər belə konkretləşmiş informasiya daşıyır.

Tərkibində hacı, molla komponentləri olan toponimlər söz birləşməsi şəklindədir. Mürəkkəb toponimləri təhlil edərkən, tərkibində yuxarıda qeyd olunmuş sözlərin işləndiyi toponimlərin qeydə alınması faktı ilə üzləşmişdik.

Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli toponimlərin bir his-səsi relyefin xüsusiyyətlərini özündə ifadə edir. Məsələn, Alaçıq qaya, Boz yoxuş, Qızıl təpə, Kaha binası, Keçəl təpə, Kişmiş bulaq və s. Axund Bzovan, Vəli Ağalı, Qızıl Teymur, Nəcəfli binası, Polad Ayrım, Türk Qarakilsəsi, Şorlu Mehmandar, Heydər bəy, Hüseynqulu, Ağalı tipli toponimlər daha çox şəxs adları ilə bağlıdır. Çox güman ki, həmin toponimlərdə yaşayış məntəqəsini salan əsas şəxslərin adları toponimdə əksini tapmışdır. Quru Araz, Dovşan qışlaq, İlli Qarakilsə, Kolanlı aralıx, Məzrə Şorsu kəndi, Şamburd dərəsi, Ulya Sarvanlar tipli toponimlərin yaranmasını isə müxtəlif səbəblərlə izah etmək mümkündür.

3.2. Ermənistanın türk mənşəli etnotoponimlərinin fonetik xüsusiyyətləri

Onomastik vahidlərin fonetik dəyişikliklərə uğraması daha çox müşahidə edilir. Bu cəhət müxtəlif səbəblərlə izahlanır. Hər şeydən əvvəl qeyd etməliyik ki, onomastik vahidlərin böyük bir qismi tarixən qədim dövrlərdən yarandığı üçün onlar dilin inkişafı nəticəsində müəyyən dəyişmələrə məruz qalırlar. Bu xüsusiyyət etnonim və etnotoponimlərdə özünü daha çox büruzə verir. Müəyyən fonetik dəyişmələrə uğrama, məruz qalma dil əlaqələrindən, linqvistik arealdan və həmçinin nitq xüsusiyyət. lərindən doğan qanunauyğun hadisələr sırasına daxildir. Yer adlarında fonetik dəyişmə ümumi leksik fonda nisbətən ləng baş versə də, onlar öz izlərini yaxşı saxlayırlar. Bununla yanaşı, onu da qeyd etmək lazımdır ki, onomastik vahidlərdə, o cümlədən yer adlarında elə dəyişmələr baş verir ki, onları asanlıqla bərpa etmək mümkün olmur. Bu zaman bəzi adların linqvistik təhlili ilə əlaqədar olan fikirlərin çoxu bir-birini tamamlamaq əvəzinə, biri o birini təkzib edir. Qəbilə və tayfa adları əsasında yaranan etnotoponimlər, xüsusən areal etnotoponimlərdə fonetik dəyişmələr aşkar hiss edilir. Konkret nümunələrə müraciət edək. İkinci fəsildə Abas tayfasının adı əsasında yaranmış etnotoponimləri nəzərdən keçirdik. Bu tayfanın adı haqqında maraqlı fikirlər vardır.

Tataristanda Apas kəndi, Apastovo rayonu, Apaç kəndi, Apaz kəndi vardır. Kazan xanlığında Aqaç-Aqan-Opaç kəndləri olmuşdur(102, 284).

Tarixi mənbələrə görə xəzərlərin avaz və ya abas tayfası, peçeneqlərdə abas tayfası olmuşdur. Peçeneqlərdə Abas şəxs adı da işləkdir (141, 40). Qeyd etdiyimiz kimi ərəb dilindən keçmiş Abbas antroponimi və onunla bağlı toponimlər də az deyildir. Verilmiş nümunələrdə ç-z-s keçidləri aydın hiss olunur. Bununla yanaşı, aqaç-avn-apaç sırasındakı n fonemini izah etmək müəyyən çətinlik yaradır. Fonetik dəyişmələr baxımından türk mənşəli Əfşar, Gəncə, Şəki, Qayı, Qarxun, Kəmə, Boyat etnik anlayışlı adlar xarakterikdir.

Əfşar tayfasının izi Abşeron, Avaş (Şamaxı), Avuş (Şə- rur), Avur (Yardımlı), Avşar (Ağcabədi) yer adlarında saxlanmışdır. Kürdovşarı muğam adında da əfşar tayfasının izi mühafizə

olunur. Tədqiqatçıların diqqətini daha çox əfşar tayfası ilə bağlı Abşeron sözünün quruluşu cəlb edir. A.Məmmədov Abşeron sözünün izahı ilə əlaqədar yazır: «...rus tarixçisi və etnoqrafı N.Zeydlis və coğRafiyaşünas I.Qan Abşeron sözünün «Ab-şoran» sözündən əmələ gəldiyini sübut etməyə səy göstərmişdir. Lakin bu fikrin heç bir elmi əsası yoxdur. Azərbaycanda aparılan son tədqiqatlar göstərir ki, Abşeron, «Əfşarani» sözünün təhrif edilmiş formasıdır. Bu toponim isə tayfa adı ilə bağlıdır.

Q.Qeybullayevin məlumatına görə I.P.Petruşevski əfşar tayfa adını etnik cəhətdən təhlil edir. Belə fikir irəli sürür ki, həmin tayfa Qacarlarla birlikdə Monqol qoşunları ilə Orta Asiyadan İrana gəlmişlər. Onların bir hissəsi isə Teymurləng zamanında Azərbaycana köçürülmüşdür.

Bizə elə gəlir ki, əfşar|afşar adında 2-ci heca təşkil edən şar komponentinin özü qədim sözyaratma Vasiyəsidir. Çünki bu komponentin özü qədim sözyaratma vasiyəsidir. Çünki bu komponentin özü qaraşar, alışar sözlərində işləndiyi kimi onun «sar» formasında anlautda işlənməsi Qusar, Amsar kimi toponimik vahidlərdə təsadüf edilir.

Bu mənada təsəvvür edilməlidir. Bu mənada Azərbaycan ərazisindəki avaş, avuş və avur yer adlarının mənşəyini də eyni kökdən hesab etməyə tam əsas vardır. Əfşar /Afşar sözündə v(f) səsi keçidi qanunauyğun olduğu üçün həmin qanunauyğunluq eyni dərəcədə Avaş, Avuş, Avur adlarının 1-ci komponentlərinə də şamil edilə bilər.

Peçeneq tayfa adı ilə bağlı etnotoponimlər Ermənistan ərazisində az deyildir. Bu tayfanın adında da fonetik dəyişmələr özünü göstərir. Şahbuz rayonunda Biçenek oykonimi vardır. Bu adın arealı Gürcüstan, Şimali Kafkazi əhatə edir. Osetiyanın müasir toponomik sistemində də bitsenqa toponimi vardır.

Ukraynada peçeneq Xarkov vilayətində və Ivanofran- kovskda, Belorusiyada Peçenecen toponimləri qeydə alınmışdır (96, 34-35).

Rumıniyada Peçenyaqa və Biçeneq variantları vardır. Türkiyədə dörd Peçeneq adlı toponim, İranda Bidcenabad, Bid- cenavand toponimləri qeydə alınmışdır (96, 35). Göründüyü kimi p-b, ç-c, q-k keçidləri özünü göstərir.

Özbək, altay, qaraqalpaq və sair türkdilli xalqların tərkibində tayfa, nəsil, qəbilə adı kimi işlənən as//az (130, 204-205) etnoniminə hələ qədim türk yazılarında az budun (az xalqı) şəklində rast gəlmək olur.

Orta əsr mənbələrində türkdilli az tayfalarının adı Şimali Qafqazdan tutmuş Orta Asiya və Altaya qədər yayılmışdır, lakin daha qədim mənbələr (xett, urartu, latın, erməni və s) az etnonimini Kiçik Asiyadan Azərbaycana qədər müşayiət edir. Bu mənbələrdə az sözü etnonim və etnotoponim kimi xatırlanır: Azzi ölkəsi (xett), Aza//haza məntəqəsi (latın), Aza etnotoponimi (urartu) və nəhayət, indiki Aza kəndi (Naxçıvanda).

Qədim erməni mənbələrində işlənən Asiaçpor (asların çökəkliyi), Asiaçor (asın dərəsi) toponimlərindəki as tayfalarının gürcü abidəsində qəbilə başçılarından adı Baqatur şəklində verilən as tayfalarının Azərbaycanda, Şimali Qafqazda, Orta Asiyada xeyli izi qalmışdır. Təbəri (VIII əsr) Astarxan adını qeyd etmişdir. Astarxan// Həştərxan, Astara, Aştarak (Ermənistanda) toponimləri də həmin as etnonimini əks etdirir.

Müxtəlif tarixi mənbələrdə xatırlanan bu etnonim as//os//aş//yaz//uz allomorfları ilə nəzəri cəlb edir. Həmin al- lomorfları *as//az* arxetiplərindən törəmə hesab etmək olardı, yəni səəartımı

(h,y) ilə, a-o-u, s-ş dəyişmələri və z*/s paralelliyi ilə göstərilən variantları izah etmək mümkündür. Lakin tarixi mənbələrdə as//az etnoniminin kas//kaz//xaz tipli paralelləri də qeyd olunmuşdur ki, bu da həmin arxetipləri bərpa etməyə imkan vermir. Ona görə də ilkin saiti larinqal a şəklində bərpa etmək lazım gəlir.

Artıq həmin yuvadan törəyən az//as və kaz//kas etnonim-lərinin –pi,-aq,-ar,-it formantları ilə işlənən kaspi, kasaq//kazax, kazar//xəzər, azar//azər, kasit variantlarını izah etmək çətinlik törətmir. Azar//Azər etnotoponimi sonralar ba- qan//bacan//becan//bayqan allomorfları ilə işlənən sözlə birlikdə Azərbaycan toponimini yaratmışdır (65, 113).

Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli etnotoponimlərdə fonetik dəyişmələr və fonetik hadisələrlə bağlı külli miqdarda başqa misallar da göstərmək mümkündür.

3.3. Ermənistanın türk mənşəli etnotoponimlərinin leksik-semantik xüsusiyyətləri

İndiyədək dilçiliyimizdə leksik və semantik yolla yeni sözlər yaranmasının sərhəddi dəqiq müəyyənəşdirilməmiş, leksik yolla söz yaratmanın mahiyyəti tam aydınlaşdırılmamışdır.

Dildəki xüsusi adların böyük bir qismi appelyativlərin köməyi ilə yaranır. Bu hadisə özünü toponimiyada da geniş şəkildə göstərir. Ona görə də onomastik vahidlərin leksik xüsusiyyətlərini öyrənərkən bu məsələyə fikir verilməlidir.

Təbii ki, dildəki bütün appelyativlər onomastik vahidlərin yaranmasında iştirak etmir. Apelyativlərin müəyyən qismi bu prosesdə fəal və məhsuldardır. Bu mühüm dil hadisəsi onomastik leksikadakı bütün xüsusi adlar qrupunu əhatə edir. Məsələn,

Ümumi söz	Xüsusi ad
Abad	Abad (k)
Ağ+bənd	Ağbənd (q)
Ağ+bulaq	Ağbulaq (p)
Ağ+qaya	Ağqay a
Balıq-çı	Balıqçı (q)
Balıq-çı-lar	Balıqçıları (q)
Boz+binə	Bozbinə (k)
Qala+ça	Qalaça (k)
Qamış-lı	Qamışlı (k)
Qara+bağ-lar	Qarabağlar (k)

Başqa dillərdə olduğu kimi, Azərbaycan dilində də leksik yolla söz yaratma prosesi ən qədim derivatoloji hadisədir. Bu prosesdə heç bir qrammatik vasitə olmadan sözlər dəyişir, ümumilik bildirməklə yanaşı, xüsusi obyekt adlarını da ifadə edir. Dilimizin onomastik leksikasında bu hadisə geniş yayılmışdır.

Xüsusi adların bir qismi semantik üsulla konversiya yolu ilə yaranır. Belə ki, müxtəlif nitq hissələrinə mənsub olan bir sıra ümumi sözlər substantivləşir və sırf xüsusi ad əmələ gətirir.

Onomastik vahidlərin semantik üsulla əmələ gəlməsində başlıca əlamət bu prosesdə bir nitq hissəsinə məxsus sözlərin başqa nitq hissəsinə keçməsi hadisəsidir. Bu cəhətdən onomastik vahidlərin aşağıdakı əmələgəlmə tiplərini göstərmək olar.

1) Sifətin ismə keçməsi əsasında: Bu prosesdə sifətlər substantivləşir və ismin suallarına cavab verir. Hər biri özünəməxsus mənə daşıyır. Hər bir adın daşdığı mənə çox qədimlərə gedib çıxır. Dilimizin onomastik leksikasında sifət+isim modeli aşağıdakı şəkildə mövcuddur. Ağ kənd– Ağkənd; qara qoyun-qaraqoyunlu; ağ-xaç-ağxaç;

Göründüyü kimi sifət əsasında yaranmış toponimlərin mənasında həmin sifətlərin bildirdiyi əlamət, keyfiyyət anlayışı olduğu kimi qalmır, zəifləyir.

2) Felin ismə keçməsi əsasında: Faktlar göstərir ki, felin təsriflənməyən formalarından feli sifət və felin əmr, xəbər formalarından olan bəzi sözlər substantivləşərək ismin sualına cavab verir. Məs: Basar+keçər-Basarkeçər.

Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli toponimlərin tərkibində heyvan adlarının müəyyən tezliklə işlənməsi müşahidə edilir. Bu hadisə ümumiyyətlə türk onomastikası, o cümlədən də Azərbaycan onomastikası üçün yayılmış hadisələrdəndir. Hələ «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarında bir sıra heyvan adlarının antroponimlərin tərkibində işlənməsinə aid çoxlu faktlar üzə çıxır. Eyni sözləri Orxon-Yenisey abidələri haqqında da demək olar.

«Basat Dəpəgözü öldürdüyü boyı»nda Dəpəgöz // Təpəgöz Basatdan kimliyini soruşanda onun Anam adın sorar olsan – Qaba Ağac

Atam adım deyirsən – Qaqan Aslan cavabı heç də təsa- düfü deyildir. Bununla o, ağac heyvan kultu ilə bağlılığını göstərmişdir.

Qurd protooğuzların ilkin soykökü sayıldığından bir növ totemlər totemi hesab olunur. Ümumiyyətlə, qurd əksər türkdilli xalqlarda güc, qüvvət, məğrurluq, qorxmazlıq rəmzi olmuşdur.

«Aldədə» əfsanəsində Aldədən oğlunun Qurd qayasında Bozqurddan süd əmməsi də buna işarədir. Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli toponimlər sırasında da tərkibində qurd sözü olanlar vardır: Qurdqulaq, Qurdqulu və s.

Etnonimlər əsasında toponimlərin yaranması geniş yayılmış haldır. Burada leksik sistemin xüsusi onimlərinin toponim tərkibində yer alması özünü göstərir. Belə vahidlərin tapılıb aşkara çıxarılması mənbələrindən biri də aşiq poeziyası və digər yazılı mənbələrdir. Prof. H.Mirzəyev Aşiq poeziyasında işlənən etnonimlərə ayrıca yazı həsr etmişdir. Müəllif leksik qatın tərkibində məhz etnonimlərlə bağlı olan vahidləri aşiq yaradıcılığı nümunələrindən toplaya bilmişdir (55).

H.Mirzəyev göstərir ki, «Vers» Dərələyəz və Göyçənin sərhəddində yerləşən, ən uca dağdır. Bu ətrafda Versdən uca dağ yoxdur (3522 m.) Vers dağının Dərələyəzə baxan üzündə əvvəllər Qovuşq və Güldüz kəndlərinə məxsus Soğanlı yaylağı və burada Göytəpə, Qaçaqqayısı, Bərkdərə adlanan yerləri arasında türk tayfalarının birinci adını daşıyan «Xalaclar» yurdu adlı yer də vardır. Türk qəbilələrindən birinin adını daşıyan Arpa çayının bir qolu ilk mənbəyini Vers dağının ətəyindən alır.

3. Ərazi və kənd adlarında:

...Göyçə qar əlindən zara gəlir, Muğan həsrət çəkər a yağa qar qar. (Aşiq Ələsgər)

Qanlıda qonaq qalanda Canıma sataşdı birə. (Aşiq Ələsgər)

Savab bilməz Təhlə, Qozlu, Qaradolax, Muğanlı, Mulğaduz, Kələntər, Dizax, Kari, Baharlı, Alpavut, Qaytax... (Məlikballı Qurban)

Ədəb bilməz Sadıqbəyli, Əyricə, Qaraman, Ternavod, Ağdam, Güllüca,

Cəbəlli, Kəngərli, Cinli Yarımca, Bərgüşad, Cələblər, Mərcanlı dəryab...

(Məlikballı Qurban)

Göftügusi nab, Üçqovət, Padar, Hazır mayəhtacı, içində bazar... (Məlikballı Qurban)

Göründüyü kimi–Qarqar, Arpa, Muğan, Təhlə, Qaradolax, Kələntər, Alpavut, Qaytax, Əyricə, Kəngərli, Mərcanlı, Padar və s. Kimi tayfa və qəbilə adları aşığı poeziyasında və xalq şairlərinin əsərlərində çox yaxşı mühafizə olunub saxlanılmışdır.

3.4. Ermənistanın türk mənşəli etnotoponimlərinin qrammatik xüsusiyyətləri

Toponimlər hər şeydən əvvəl, nominat olduqlarına və müəyyən sözləri əhatə etdiklərinə görə onların tərkibində qrammatik əlamətlər də ifadəsini tapır. Tərkibində qrammatik əlamətlər olan toponimləri yaranma üsuluna görə iki qrupa ayırmaq mümkündür: morfoloji yolla yarananlar, sintaktik yolla yarananlar. Hər iki qrupa mənsub toponimləri ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirək.

3.4.1. Ermənistan ərazisində olmuş türk mənşəli etnotoponimlərin morfoloji xüsusiyyətləri

Bu ərazidəki toponimlərin böyük əksəriyyətində Azərbaycan dilinin morfoloji xüsusiyyətləri ifadəsini tapmışdır. Azərbaycan dilinin məhsuldar şəkilçiləri olan –lı,-li,-lu,-lü; -lar,-lər; lıq,-lik, -luq, -lük və bir sıra digər şəkilçilər Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli toponimlərin tərkibində geniş işlənir.

Məsələn Dilican qəzasında – Cıvıxlı, Haqqıxlı, Yapalaxlı, Marallıca, Toxluca, Alaçıq və s., **Zəngəzur qəzasında** – Armudlu, GÖDƏKLİ, Baharlı, Quşçulu, Əfsərli, Əcili, Yamallı, Kosalı, Mahmudlu, Mollalı, Uullu, Alyanlı, Alçalı, Ağafılı, Sultanlı, Armudlu, Yaqublu, Çomarlı və s. Qarabaşlar, Lazımlar, Tuqanlar, Abbaslar, Kürdlər, Şahverdilər, Kürdlər, Məliklər və s. Kəlinçə; Aralıq, Almalıq; Oxçu; Çanaxçı, Ələkçi və s., **İrəvan qəzasında** – Başnalı, Becazlı, Qaraqoyunlu, Qəmərli, Qafarlı, Qaradağlı, Muqamalı, Məsimli, Uğurbəyli, Çiləxanlı, Çənnətli, Çıqdaşlı, Bıqlı, Qabaxlı, Qoyunlu, Təkəli, Qaraqoyunlu, Sarıxanlı, Reyhanlı, Kotanlı, Həsənli, Dəlləkli; Ağdamlar, Ağcaqışlar, Dəlilər, Sarvanlar, Ozanlar, Gilanlar, Qaralar, Əlirzalar, Tərəkəmələr, Zəngilər, Sarcalar, Sarvanlar, Avdallar, Üenkicə, Yellicə, Güllücə; Bağcacıq, Küzəcik; Günlük; Sabunçu, Yayçı, Dəmirçi və s.; **Yeni Bəyazid qəzasında** – Zoğalı, Qalılışlı, Yarpızlı, Kefli, Qaraqoyunlu, Günəşli, Nərimanlı, Həsənli, Çaxırlı, Əhmədli, Hüseynbəyli, Alçalı; Seyidlər; Şorca, Göycə, Güllücə, Xırtlıq və s., Eçmiədzin qəzası: Yaqublu, Ayarlı, Əylənli, Qəmərli, Türkmənli, Haramlı, Kürəkənli, Qaraceylanlı, Kötəkli, Hamalı, Aynalı, Armudlu, İydəli, Xocayarlı, Hacılar; Bağcacıq, Xanlıq və s.; **Loru – Pəmbək qəzasında** – Armudlu, Baldırqanlı, Vartanlı, Yaqublu, Heydərlı, Abəyli, İlməzli, Bayqaxlı, Günəşli, Ləmbəli, Qursalı; Bayatılar, Dəmirçilər; Şamlıq; Güllücə və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, şəkilçilərin müəyyən qismi onların müasir dildə çıxış etdikləri qrammatik mənada deyil, başqa mənada işlənir. Bəzi tədqiqatçılar belə şəkilçiləri topoformantlar adlandırırlar. Bu doğrudan da düzgün mövqedir. Çünki bir sıra şəkilçilər bilavasitə toponim tərkibində başqa mənə kəsb edir. Buna görə də toponimlərin morfoloji xüsusiyyətləri tədqiq

edilərkən topoformantların köməyi ilə əmələ gələn toponimlərə xüsusi diqqət verilməlidir. Onları müasir dilin materialları əsasında izah etdikdə toponimin mənası ilə bağlı qüsurlu şərh meydana çıxır.

Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli toponimlərin morfoloji üsulla yaranmasında iştirak edən şəkilçilərin müəyyən hissəsini nəzərdən keçirək.

-lı, -li, -lu, -lü şəkilçisinin köməyi ilə əmələ gələn toponimlər. Azərbaycan dilində məhsuldar olan bu şəkilçi toponimlərin tərkibində də geniş işlənir. Tədqiqatçılar bu şəkilçinin toponimlərin tərkibində işlənməsinə ikili münasibət bəsləyirlər. Məsələn, O.T.Molçanova bu şəkilçinin etnonimlərlə işlənərək etnotoponim yaratdığını göstərir (122, 131). S.M. Mollazadə də bu fikirlə razılaşır (120, 44). S.Qubayeva isə bu şəkilçinin etnotoponimlərin tərkibində işlənməsinin qeyri-mümkün olduğunu iddia edir (93, 101).

T.Əhmədov yazır: -lı, -li, -lu, -lü şəkilçisi müxtəlif şəxs adlarına, tayfa, nəsil, tirə başçıları adlarına qoşularaq, onlara mənsub mənası ifadə edən düzəltmə etnonimlər əmələ gətirir (29, 162). V.Əliyev -lı, -li, -lu, -lü şəkilçisinin toponimiyada bir neçə funksiya –1) etnonimlərə qoşulduqda bu və ya digər etnosun(xalqın, tayfanın, qəbilənin, etnik qrupun, tirənin...) mənsub olduğu məkan, yaxud da həmin toponimin hansı etnosa məxsusluğunu bildirməsi; 2) antroponimlərə artırılaraq bu və ya digər şəxsə malik, yaxud onun yaşadığı yeri bildirən toponim yaratması və s. Funksiyaları yerinə yetirdiyini göstərir. V.Əliyev belə on funksiyanı sadalayır (32, 201-203).

Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli toponimlərin tərkibində çox rast gəlinən bu şəkilçi qeyd edilmiş funksiyalarda çıxış edir. Məsələn, Ayas-lı, Ayna-lı, Alma-lı, Babar-lu, Armud-lu, Balıx-lı, Başna-lı, Becaz-lı, Boğut-lu, Bulaq-lı, Zöhrab-lı, Revaz-lı, Söyütlü, Şid-li, Şor-lu, Hamam-lı, Günəş-li, Gödək-li, Göz-lü, Göllü və s. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu şəkilçinin fonetik variantının işlənməsi ilə də üzləşmək olur: -ni Cinni.

-lar, -lər şəkilçisinin köməyi ilə əmələ gələn toponimlər. Bu şəkilçi tayfa, nəsil, tirə adlarına, antroponimlərə, müxtəlif mənalı appelyativlərə artırılaraq toponimlər yaradır. V.Əliyev toponimlərə artırılan -lar, -lər şəkilçisinin altı funksiyasını göstərmişdir(32, 204-205). T.Əhmədov -lar, -lər şəkilçisinin bir sıra şəxs adlarına qoşularaq müəyyən qrupun zümrənin həmin şəxsin törəmələri olduğunu bildirən düzəltmə etnonimlər yaratdığını qeyd edir (29, 162).

Ermənistan ərazisində tərkibində bu şəkilçi olan çoxsaylı türk mənşəli toponimlər vardır. Məsələn, Dirək-lər, Dəli-lər, Zəngi-lər, Şıx-lar, Baxça-lar, Tuqanlar, Abbaslar və s.

-lıq, -lik, -luq, -lük şəkilçiləri də Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli toponimlərin tərkibində məhsuldar işlənir. Bu şəkilçilər yer, məkan mənalarında toponimlər yaradır. Məsələn, -luq, Dost-luq, luqlu, Mus-luq-lu, -lıq Qaran-lıq və s.

Ermənistan ərazisindəki toponimlərin tərkibində aşağıdakı şəkilçi və şəkilçi zəncirləri də müəyyən tezliklə işlənir.

-a Kalar-a, Baran-a,

-ac Acıb-ac

-van Bazma-van, -vanlar Sar-vanlar, -var Arpa-van

-qut Qamış-qut,

-zor Ağə-zor

-i Ağud-i,

-li-cə, Bit-li-cə,
 -suz Su-suz, -süz, Öy-süz,
 -sə Xali-sə,
 -uq Qovuş-uq,
 -umlu, Muğ-umlu,
 -ur Çot-ur,
 -ut, Qovş-ut,
 -xan Çlo-xan,
 -üstan, Gül-üstan,
 -çi Dəmir-çi, -çilər Dəmir-çilər, -çı, Çanax-çı, Qazan-çı, Qaltax-çı,
 -cu Quş-cu,
 -çə-li Cəbə-çəli,
 -şen Buğda-şen, -şen Debəta-şen,
 -ca Toxlu-ca, -ca, Oğru-ca,
 -ci-lər Ev-cilər,
 -cuq Maqmu-cuq, -cıq Bazar-cıq, -cıq Şirvan-cıq, cı Yayıcı,
 -cığaz Xan-cığaz,
 -ı Dorn-ı,
 -ıx Aral-ıx,
 -ğan Qaç-ğan
 -ək Püşk-ək, -ək Çəmbər-ək,
 -an-lar Yek-anlar,

Əlbəttə, verilən nümunələr Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli toponimlərin morfoloci əlamətlərinin hamısını əhatə etmir. Bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda verilmiş şəkilçilərin bir qismi topoformantlara aid edilməli və ayrıca öyrənilməlidir.

Topoformantlarla yaranan toponimlər.

Belə toponimlər də Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli toponimlərin müəyyən hissəsini təşkil edir.

-an, -ən topoformantı. Bu topoformant daha çox etnotoponimlərin yaranmasında iştirak edir. Qədim etnotoponim yaradan topoformantdır. Alban, Alpan, Qafan, Abaran, Əsgəran, Bayan. –an, -ən topoformantının –yan, -man, -van, -zan, kan, -ğan, qan, -han, -xan variantları da az işlək deyildir. T.Əhmədov bu qrupa –ran formantını da daxil edərək onları fonetik çoxvariantlı şəkilçilər hesab edir(29, 160). Kacar-an, -an Gör-an, -an, Ket-ran, Kün-ən,

-van topoformantı. Bu topoformant da çox işləkdir.. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi bir sıra tədqiqatçılar –van topoformantını –an topoformantının fonetik variantı hesab edirlər. I.Bayramov Q.A.Melikaşviliyə istinadla yazır ki, van qədim Urartu dilində ölkə mənasında işlənən ebani/ubani sözü əsasında formalaşmışdır. Müəllif eyni zamanda E.M.Murzayevə istinadla vani, vana formalarının «yer, ev, torpaq» mənalarını ifadə etməsini qeyd edir(18, 25). Bizim fikrimizcə –avan topoformantının əsasında da van durur. **-avan** Nərzir-avan. S.M.Mollazadə –van topoformantının yalnız İran mənşəli toponimlərin yaranmasında deyil, həmçinin gürcü coğrafi adlarının yaranmasında da iştirak etməsini qeyd edir (121, 76). A.Axundov –van topoformantını İran dillərinə

aid edir (2, 15). İ.Abdullayev həmin fikirlə razılaşır (74). Hər iki müəllif topoformantın «ev, yaşayış yeri, məskən» mənasında olduğunu göstərir.

Sen topoformantu. Bu formant daim mübahisələrə səbəb olur, onun mənşəyi və mənası haqqında müxtəlif fikirlər mövcuddur. Q.Voroşil bu topoformantın kənd mənasında olmasını qeyd edir (85, 79-80).

İ.Bayramov şen formantının oba və kənd mənasını verir (18, 62).

A.Məmmədov şen sözünün qədim şümer dövründən mövcudluğunu və onun Azərbaycan dilində qaraşın, sarışın tipli sözlərdə qalmasını qeyd edərək, mənaca rəngin açıqlığı ilə bağlılığını göstərir (51).

Q.Məşədiyev şərq qrup dialekt və şivələrində şenlik sözünün kənd mənasını bildirməsinə istinadla onun yaşayış yeri və məskəni ifadə etməsi fikrini ön plana çəkir (53, 13).

Y.Buşuyevanın lüğətində də bu fikir təsdiqlənir (142).

Vəng topoformantu. H.Mirzəyev bu formantla bağlı geniş elmi-nəzəri təhlil aparmışdır. Müəllif Ermənistan ərazisindəki Qaravəng, Qoduxvəng, Qoşavəng və Günyevəng toponimlərinin tərkibinə daxil olan vəng formantının türk dillərinə məxsus söz olduğunu sübut etmişdir. O yazır: «Bu söz türk dillərinin qədim dövrlərində bengü, benigü, benü, mengü, menü formalarında olmuş və abidə, daşdan yazılı abidə və s. Bu kimi mənələrdə işlənmişdir (57, 208). Doğrudan da, göstərilən mənələrdə sözlər qədim türk lüğətində əksini tapmışdır (100).

Azərbaycanda, habelə qərbi Azərbaycanda yaşamış qədim türk tayfalarından biri də şadı//şada tayfası olmuşdur. Həmin tayfanın adından yaranmış onomastik vahidlərdən biri də Şadıvəngdir. H.Mirzəyev qeyd edir ki, Şadıvəng qədim alban abidəsi olub Dərələyəzdə Həsənkənd və Alxanpəyəsi kəndlərinin qabağındakı Təkəndürən dağının qərb tərəfində dağın başında yerləşir (57, 210). Azərbaycanda Şada (Şahbuz r- nu), Şadılı (Beyləqan r-nu) Şotavar (Qax r-nu) toponimləri vardır. Tədqiqatçılar bu toponimlərdə qədim şadı tayfasının adının əksini tapmasını göstərir. L.N.Qumilyovun fikrinə görə bu tayfa orta asiya hunlarının tərkibinə girmişlər. Q.Qeybullayev etnotoponimlərin əsasında şato etnoniminin durduğunu qeyd edir (88, 38).

«Şadi» coğrafi adı ilə əlaqədar olaraq Fəxrəddin Əsə- doğlunun «Şidli toponiminin etimologiyası» yazısı da maraqlıdır.

Qərbi Azərbaycanın Ağrı bölgəsində oğuz ellərinin izini yaşadan yüzlərlə yer-yurd adlarından biri də Şidli toponimidir. Şidli kəndi Ağrı dağının yaxınlığında Vedi rayonunda, Araz çayından çəkilmiş Kaxonov kanalının sahilində yerləşir. Kənd 1988-ci ilə qədər türk sakinləri ilə bərabər öz adını da qoruyub saxlamışdır. Azərbaycanlıların (türklərin) Ermənistandan tam qovulmasına qədər kənddə yalnız azərbaycanlılar yaşayırdı.

Tarixin dərin qatlarından bugünüməzə boylanan və qədim şato tayfasının adını yaşadan Şidli oykonimi (kənd adı) ulu keçmişimizdən soraq verən coğrafi adlardandır. T.Əhmədov, L.N.Qumilyova və V.V.Bartolda istinad edərək yazır ki, VI-VII əsrlərdə Qərbi Türk xanlığına daxil olan tayfalardan biri də şato olmuşdur. Tayfa öz adını yerləşdiyi səhranın adından götürmüşdür.

Q.Qeybullayev yazır ki, XIX yüzillikdə Azərbaycanda şadılı tayfası yaşamışdır. «Şadılı» şato tayfasına mənsub olan deməkdir. «Şadılı» və «şato» sözlərinin kökü eynidir.

F.Əsədov «Şato-şadılı-şadlı» tayfasının adı ilə bağlı toponimlərin paralellərinə Şada-kənd (Şahbuz), Şadılı-kənd (Goranboy), Şatılı dağı (Cəlilabad), Şatırlı –kənd (Bərdə, Cəlilabad), Şatır

oba-kənd (Masallı), Şatırovka-kənd (Salyan), Şidli-kənd (Vedi) kimi coğrafi adlarda rast gəldiyini qeyd edir. O, şidli sözünün şidi və li komponentlərindən ibarət olmasını göstərir. Buradakı «i» səsinin düşməsinə tələffüz ağırlığı ilə əlaqələndirir.

Deməli, Şidli kəndinin adı şato//şadılı etnoniminin adının azacıq fonetik dəyişikliyə uğramış variantıdır. –li şəkilçisi isə aidlik, mənsubluq, sahiblik məzmunu verən topoformantıdır.

Şadı tayfası haqqında daha geniş məlumat vermək olar. Bu məlumatın verilməsində əsas məqsəd **vəng** topoformantının türk dillərinə məxsus söz olmasını bir daha təsdiq etməkdir. Aydındır ki, tarixi abidənin tərkibində tayfanın adı varsa, onda bu abidənin hər hansı başqa bir millətə, etnosa mənsubluğundan danışmaq olmaz. Eyni zamanda Şadıvəng onomastik vahidinin tərkibindəki vəng komponentinin erməni dilinə mənsubluğu tamamilə özünü doğrultmur. Vəng formantını erməni dilinə aid etdiyinə görə T.Əhmədovu tənqid edən prof. H.Mirzəyev haqlı olaraq yazır: «Ermənilər «vəng» sözünü vank formasında yazır və belə də tələffüz edirlər. Bunun başlıca səbəbi erməni dilində «ə» saitinin olmaması, «ə» saitinin əvəzinə «a» saitinin işlənməsidir(57, 208).

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, vəng sözü Ermənistan ərazisindəki bir çox toponimlərin tərkibində işlənir. Bu söz Azərbaycan toponimik layında da geniş areala malikdir. Bütün bunlar vəng formantı haqqında H.Mirzəyevin fikirlərini bir daha təsdiq edir.

Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli toponimlərdəki topoformantlar və onların işlənmə dairəsi haqqında fikirləri daha da genişləndirmək mümkündür.

3.4.2. Ermənistan ərazisində olmuş türk mənşəli etnotoponimlərin sintaktik xüsusiyyətləri

Ermənistan ərazisində olmuş türk mənşəli toponimlərin sintaktik xüsusiyyətləri də böyük elmi maraq kəsb edir.

Aşağıda müxtəlif rayonlar üzrə I, II, III növ təyini söz birləşmələri və feli sifət əsasında formalaşan türk mənşəli toponimlər göstərilmişdir.

Qafan rayonu ərazisində: I növ təyini söz birləşməsi- Dam Nov; II növ təyini söz birləşməsi – Qız qalası, Daş başı, Kığı Qalası, Molla Uruzbəy binası, Tut Pirqışlağı; III növ təyini söz birləşməsi – Ecanın çayı, Bəylərin mis zavodu; feli sifət: Bozdoğan, Qaraçimən. Feli sifətə aid verilmiş nümunədəki çimən komponenti çəmən leksik vahidinin fonetik variantı da ola bilər.

Gorus rayonu ərazisində: I növ təyini söz birləşməsi- Ağ körpü, Bəzli Ağcakənd, Ballı qaya, Boz kaha, Kavur bəmi; I növ təyini söz birləşməsi:- Baba Yaqublu, Baba belli, Abbas dərəsi, Icevan rayonu: II növ təyini söz birləşməsi – Alaçıq Qaya, Bostan Tala, Ağca tala; II növ təyini söz birləşməsi – Abbas dərəsi, Balta dərəsi; Krasneselo rayonu: I növ təyini söz birləşməsi – Ağca qala, Ada təpə, Qara torpaq, Qızıl qaya, Taxta pəyə, Taxta qaya, Xəli kənd, Çatal çınqıl; II növ təyini söz birləşməsi -Mancan yatağı; Donuz damı, Donuz yatağı, meşə dərəsi. III növ təyini söz birləşməsi - Bahar bəyin bağları., Abaran rayonu: I növ təyini söz birləşməsi – Yuxarı Gözəldərə, Aşağı Qarxun, Böyük Zeyvə, Kiçik Zeyvə, Molla Dursun, Hacı Qara; II növ təyini söz birləşməsi -Ilxı Qoruğu; Əştərək rayonu: I növ təyini söz birləşməsi – Bayram Əli, Qızıl Teymur, Kiçik kənd, Kürd Əli, Xaraba Kilsə; II növ təyini söz birləşməsi- ZeynalBulağı., Talin rayonu:, I növ təyini söz birləşməsi – Yuxarı Ağcaqala, Kiçik Talin; feli sifət-Aşağı Pirtikən., Hoktemberyan rayonu: I növ təyini söz birləşməsi – Kiçik Şəhriyar; II növ təyini söz birləşməsi – Kiçik Armudlu, Hacı Bayramlı:, Artaşat

rayonu: I növ təyini söz birləşməsi- Aşağı Kəhriz, Yuxarı Ağbaş, Sisyan rayonu: I növ təyini söz birləşməsi – Ağ yol, Ağ kənd, Baş kənd, Aşağı Ağ körpü, Yuxarı Ağkörpü, Boz kənd, Qızıl Şəfəq; Axta rayonu: I növ təyini söz birləşməsi – Aşağı Ərlik, Böyük Vedi, Qarın Burun, Yeni kənd, Köhnə Şəhablı, Molla Əhməd, Seyid Kotanlı, Xaraba Kotanlı, Hacı baba, Hacı Mirzə, Cğin göl, Cğin Təzəkənd, Çopur Əli; II növ təyini söz birləşməsi- Əli qoruğu., Zəngibasar rayonu: I növ təyini söz birləşməsi- Aşağı Toxt; II növ təyini söz birləşməsi – Ovçu Qalası, Murad təpəsi; feli sifət- Çoban görükməz, Qaraçörən, Yelqovan, Çadqıran; Basarkeçər rayonu: I növ təyini söz birləşməsi – Böyük Ağ, Böyük Məzrə, Aşağı Zağalı, Aşağı Şorca, Bğda təpə, Qızıl vəng, feli sifət- Subatan; Kamo rayonu: I növ təyini söz birləşməsi – Qul Əli, Hacı Muğan, Martunu: I növ təyini söz birləşməsi- Aşağı Alçalı, Aşağı Gözəldərə, Vəli Ağalı, Qızıl Xaraba, Kəsik baş; Loru-Pəmbək qəzası: I növ təyini söz birləşməsi – Aşağı Axtala, Böyük Ayrım, Kiçik Ayrım, Çik Ayrım, P. Tərpiçala pəyələri; Quqark rayonu: I növ təyini söz birləşməsi- Qara kilsə, Quruyurd; Noyemberyan rayonu: I növ təyini söz birləşməsi – Aşağı Şeypurxan, Yuxarı Körpülü; Yeğeqnadzor rayonu: I növ təyini söz birləşməsi- Aşağı Gülüdüzü, Qızıl Qışlaq, Dədəli körpü, Güney Vəng, Göy Abbas, II növ təyini söz birləşməsi – Ağsu kəndi, Alxan pəyəsi, Albas biçənəyi, Qurbankahası, Ələyöz mahalı, Əli dərəsi, Ərəb xəncəri, Yavər kəndi, Qəsul qışlağı, feli sifət- Bülbülölən, Amasiya rayonu: I növ təyini söz birləşməsi – Böyük Təpəgöy, Kiçik Təpəgöy, Kiçik Şiştəpə; II növ təyini söz birləşməsi – Ağbaba qəzası I növ təyini söz birləşməsi – Ağ gil- sə, Molla Musa, Hacı Xəlil.,

I növ təyini söz birləşmələri: 1. Alaçıq Qaya – Icevan; 2. Baqan tala – Icevan; 3. Ağ tala, 4. Ağca qala, 5. Ada təpə, Qara torpaq, Qızıl qaya, Taxta pəyə, Taya qaya, Xəli kənd, Çatal çınqıl, Yuxarı Gözəldərə, Abaran, Aşağı Qarxun, Abaran, Böyük Zeyvə, Kiçik Zeyvə, Yuxarı Qarxun, Molla Dursun, Hacı Qara, Bayram Əli, Qızıl Teymur, Kiçik Kənd, Küd Əli, Xara Kilsə, Yuxarı Ağcaqala-Talin, Kiçik Talin-Talin, Daş Nov- Qafan, Ağ körpü-Gorus, Bəzli Ağcakənd-Gorus, Ballı qaya- Gorus, Boz kaha-Gorus, Kavur bəmi-Gorus, Aşağı Kəhriz- Artamat, Yuxarı Ağbat-Artamat, Aşağı Axta-Axta, Zeynal Ağəli, Axta, Çopur Əli-Axta, Aşağı Ərlik-Vedi, Böyük Vedi, Böyük Gilanlar, Qarın Brun, Yeni kənd, Köhnə Şəhablı, Molla Əhməd, Seyid Kotanlı, Xaraba Kotanlı, Hacı baba, Hacı Mirzə, Cğin göl, Gğin Təzəkənd, Böyük Çobankərə, Yuxarı Çarbaq, Göy Kümbət, Xaraba Sarvanlar, Naçi Elməz, Aşağı Qox- Abovyan, Aşağı Zağalı-Basarkeçər, Aşağı Şorca, Böyük Məzrə, Buğda təpə və s.

Mürəkkəb toponimlər onların tərkibindəki elementlərin aid olduğu nitq hissələrinə görə də qruplaşdırılıb təsnif edilə bilər. Belə təhlil apardıqda aşağıdakı toponimlər qruplarını ayırmaq mümkündür:

1. İsim+isim Məsələn, Quldərviş, Qoturbulaq, Adamxan, İmirxan, Babakişi, Sultanbəy, Qarakilsə, Qızıldaş, Dəlikdaş və s.
2. Sifət+isim. Məsələn, Alakilsə, Ağkilsə, Soyuqbulaq, Qaraqala, Qaraqula, Qaradaş və s.
3. Say+isim- Qırxbulaq, Qırxdəyirman,
4. Sifət+feli sifət – Bozdoğan,
5. İsim+feli- Allahverdi,
6. İsim+say – Əliqırx,
7. İsim+ feli sifət- Arazdöyən, Qonaqgirən, Danagirməz, Donuzyeyən,

Bir sıra mürəkkəb toponimlərin tərkib elementləri şəkilçilər qəbul etməklə işlənir. Məsələn,

Allahverdi, Ağcaqışlaq, Güllübulaq, Qayabaşı, Ağcaarx, Qaradağlı, Qarahəmzəli, Qaranlıqdərə, Ovandərəsi, Təpədibi, Ağzıbir, Aysəsi, Basar- keçər Elləroyuğu və s.

Çoxkomponentli toponimlərdə sintaktik üsulla toponim yaranmasının müəyyən xüsusiyyətləri özünü göstərir. Onların təhlili göstərir ki, çoxkomponentli toponimləri də müəyyən qrammatik tiplərə ayırmaq mümkündür. Toponimlərin komponentləri müxtəlif nitq hissələri ilə ifadə olunmağa görə müəyyən qruplara ayırmaq mümkündür. Bu qruplar əsasən aşağıdakıları əhatə edir:

Birinci komponenti isim ikinci komponenti fel olan çoxkomponentli toponimlər; birinci komponenti düzəltmə sifət, ikinci komponenti isim olan toponimlər; birinci komponenti yer zərfliyi, ikinci komponenti isim olan çoxkomponentli toponimlər; birinci komponenti sadə, ikinci komponenti mürəkkəb isimlə ifadə olunanlar; birinci və ya ikinci komponentin sadə, düzəltmə, mürəkkəb olması baxımından da ayrıca təsnifat aparmaq olar. Ermənistanın türk mənşəli çoxkomponentli toponimləri arasında yuxarıda qeyd olunan qruplara aid kifayət qədər nümunələr tapmaq mümkündür: Aşağı Qarxun, Yuxarı Ağdan Aşağı Aylanlı, Aşağı Alçalı, Aşağı Axta, Aşağı Ağbaş, Aşağı Ağcaqala, Aşağı Qanlıca, Aşağı Qarabağlar, Aşağı Qaraqoymaz, Aşağı Qaranlıq, Aşağı Qarxun, Aşağı Quylasar, Kolanlı Aralix, Aşağı Dvin, Aşağı Zağalı, Aşağı Necili, Aşağı Pirtikən, Aşağı pürülü, Aşağı Türkmənli, Aşağı Gözəldərə, Baş Abran, Böyük Arıxvəli, Böyük Vedi, Böyük Qarakilsə, Böyük Qaragün, Böyük Keyti, Böyük Kəpənək, Böyük məzrə, Böyük Şiştəpə, Böyük Şöllü-Dəmirçi, Böyük Şəhriyar, Böyük Camışlı, Böyük Gilanlar kəndi, Yeni Bəyazid, Yuxarı Adyaman, Yuxarı Aylanlı, Yuxarı Ağbaş, Yuxarı Ağdan, Yuxarı Ağcaqala, Yuxarı Qanlıca, Yuxarı Qaraqoymaz, Yuxarı Qarxun, Yuxarı Quylasar (Kuylasar), Yuxarı Kürdkənd, Yuxarı Necili, Yuxarı Pirtikən, Kiçik Arıxvəli, Kiçik Qarakilsə, Kiçik Ket, Kiçik Kəpənək, Kiçik Mirzə, Kiçik Şiştəpə, Kiçik Şorlu Dəmirçi, Kiçik Şəhriyar, Kiçik Gilanlar, Molla Bayazet, Molla Bədəl, Molla Eyyublu, Molla Musa, Molla Göyçə, Hacı Bayram, Hacı Muğan, Hacı Nəzər, Hacı Xəlil; Alaçıq qaya, Boz yoxuş, Qızıl təpə, Kaha binası, Keçəl təpə, Kişmiş bulaq və s.

Axund Bzovan, Vəli Ağalı, Qızıl Teymur, Nəcəfli binası, Polad Ayrım, Türk Qarakilsəsi, Şorlu Mehmandar, Heydər bəy, Hüseynqulu ağalı, Quru Araz, Dovşan qışlaq, Illi Qarakilsə, Kolanlı aralix, Məzrə Şorsu kəndi, Şamburd dərəsi, Ulya Sarvanlar və s.

Bu fəsildə əldə olunmuş nəticələri aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar. Etnotoponimlərin struktur, fonetik, leksik-semantik və qrammatik xüsusiyyətləri ümumiyyətlə toponimlərin struktur, fonetik, leksik-semantik və qrammatik xüsusiyyətləri ilə oxşar olub kəskin fərqlərə malik deyildir.

Güneyvəng abidəsi

Basakeçər (indiki Vardenis rayonu)

İndiki Ermənistanın ikinci ən böyük şəhəri Gümrü

Kəvər rayonu ərazisindəki Əyrivəng kəndinin xarabalıqları

İndiki Vedi rayonunda Qaşqa kəndi

Sisyan (Qarakilsə) rayonunda Dəstəyurd kəndi

NƏTİCƏ

Ermənistan ərazisində türkdilli toponimlərin lüğətindən aydın olur ki, orada azərbaycanlıların etnogenezində müxtəlif qədim türk tayfaları iştirak etmişdir. Həmin tayfalar Ermənistan ərazisindəki toponimlərdə adlarını qoruyub saxlamışlar. Bu tayfalar Ermənistan ərazisində eramızdan əvvəl məskunlaşmışlar.

Deməli, dilin leksik sisteminin xüsusi qatını təşkil edən etnotoponimlər təkcə dilin inkişaf tarixini, onun yayılma areallarını öyrənmək baxımından deyil, həm də xalqın etnogenezini öyrənmək cəhətdən son dərəcə böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan və türk mənşəli toponimlərə münasibətdə Ermənistanda həmişə qərəzli mövqe tutulmuş, türk mənşəli toponimlər kütləvi şəkildə dəyişdirilmiş, azərbaycanlılar zorla bu ərazilərdən çıxarılmışlar. Türk mənşəli toponimlərin uzun illər boyu dəyişdirilib erməni mənşəli adlarla əvəz edilməsi azərbaycanlıların min illər boyu bu ərazidə yaşamasını sübut edən faktları saxtalaşdırmaq məqsədini daşımışdır.

Onomastik leksikanı, xüsusən də etnotoponimləri dil tarixi ilə bağlı qiymətli mənbə hesab etməklə yanaşı, onun təkcə müəyyən xalqın dil tarixini öyrənmək üçün deyil, həmin xalqın tarixən yaşadığı ərazini müəyyənləşdirmək, bu ərazidə baş vermiş ictimai-siyasi hadisələri, prosesləri qiymətləndirmək, bu hadisələrin səbəb və köklərini araşdırmaq, obyektiv gerçəkliyi həqiqəti üzə çıxarmaq üçün konkret tarixi material, sübut və faktlar kimi dəyərləndirmək zəruridir.

Ermənistanda türk mənşəli toponimlərin dəyişdirilməsi prinsiplərinin dəqiqləşdirilməsi elmi əhəmiyyət kəsb edir. Çünki bu prinsiplər hazırkı addan əvvəlki ada keçidi gerçəkləşdirməyin yeganə vasitələrindən biridir. Ermənistanın türk mənşəli onomastik vahidlərinin tədqiqinin ilkin vacib məsələsi bu adların toplanıb qruplaşdırılmasıdır. Əldə olan materiallar müəyyən toplu yaradır. Son dövrlərdə nəşr olunmuş elmi-tarixi əsərlərdə Ermənistan ərazisindəki türk onomastik vahidlərinin, əsasən toponimlərin qeydə alınması istiqamətində xeyli iş görülmüşdür. Etnonimlər xalqın ictimai-siyasi həyatı ilə bağlıdır və tarixin müxtəlif mərhələsində meydana gəlmişdir. Azərbaycan xalqının mənşəyinə, keçmiş tarixinə, etnogenezinə dair daha dəqiq, obyektiv fikirlərin irəli sürülməsində bu onimlər qrupu çox mühüm rol oynayır.

Etnotoponimlərin müəyyən qrupu xalqın təşəkkülündə hansı qəbilə, tayfa və tirələrin iştirak etdiyini, bu prosesin özünün nə zaman baş verdiyini müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Bir sıra yer adları müxtəlif tayfa və tayfa birləşmələrinin adı ilə əlaqədar (Eymur, Kənkərli, Əhmədli) yaranmışdır. Qeyd etməliyik ki, ölkəmizin, o cümlədən Qərbi Azərbaycan ərazisinin müasir toponimiyasındakı 4600-dən çox olan coğrafi adın təxminən 70 faizi tayfa və ya tayfa başçıları adları ilə bağlı meydana gəlmişdir.

İbtidai icma quruluşunda yaşamış adamlar lokal qruplar təşkil etmişlər və eyni zamanda belə qrupların təcrid olunmuş şəkildə yaşaması qeyri-mümkün olmuşdur. Lokal qruplararası əlaqələr qrupların bir-birini adlandırmasına zəmin yaratmışdır. Lokal qrupların adlandırılmasının iki yolu olmuşdur. 1) qrup özü-özünə ad verir; 2) lokal qrupa ad digər lokal qrup tərəfindən qoyulur.

Məntiqi-lingvistik baxımdan onim adlandırılan etnosun dilinə aid söz kimi qəbul edilməlidir. Lakin adlandırılan qrupa məxsus sözdən istifadə halını tamamilə kənara qoymaq düzgün deyildir. İki etnonimli etnotoponimin tərkibindəki komponentləri şərti olaraq A və B ilə işarə edilmiş etnoslara aidliyə görə ayırmaq olar. Etnotoponim mürəkkəb olduğu zaman kompozitin

tərkib elementlərinin aşağıdakı kimi paylanması mümkündür:

- 1) Komponentlərin hər ikisi A etnosuna aiddir;
- 2) Komponentlərdən biri A-ya, digəri B-yə aiddir;
- 3) Komponentlərin hər ikisi B-yə aiddir.

Daha qədim sayılan etnotoponimlərin linqvistik təhlili zamanı lokal qruplara məxsus adların leksik-semantik xüsusiyyətlərinin müxtəlif aspektləri tədqiqat obyektini kimi nəzərə alınmalıdır. Belə tədqiqatda leksik vahidin semantik yükünün bilavasitə etnosa deyil, lokal qrupun yaşadığı yerin xüsusiyyətlərinə, onun bu və ya digər istinad nöqtəsindən, yaxud motivləşdirmə əlamətindən fərqi görə verilməsi yoxlanılmalıdır. Onimin leksik-semantik təhlili isə onun mənsubluq dairəsini və ya ətrafını aşkara çıxarmağa kömək göstərir.

Lokal qruplara məxsus onimlərə regional nomenlər (No-men Regionale) səviyyəsində də baxmaq olar. Çünki bu cür onimlər müəyyən ərazidə məskunlaşmış qrupları bildirir.

Oxşar məsələlər genonimlərlə bağlı araşdırmalar zamanı da üzə çıxır. Məlumdur ki, genonimlər nəsil bildirən xüsusi adlardır. Elmi ədəbiyyatda genonimlərin daha çox türk və monqol areallarında yayılması xüsusi qeyd olunur. Genatoponimlərdə əraziyə xas xüsusiyyət əksini tapdığına görə onların müəyyən sözlərə görə ilkin fərqləndirilməsinə imkan yaranır. Bununla yanaşı, genotoponimlərin nomen regionale səciyyəsi daşması faktı da bir daha təsdiqlənir.

Araşdırmalar göstərir ki, Gəncə qəzasının etnotoponimlərinin formalaşmasında leq, kanq, quşi, kazan, kazax, qanzak, dəli, /tele/, hun, eymur, ayırım, düyərlı, padar, bayan, bucaq, şatı, xaput /haput/, kəngərli, xunus, kollü, koran və s. mühüm rol oynamışdır.

Azərbaycan dilçiliyində Ermənistan ərazisinin türk mənşəli toponimləri sovet dövründə geniş tədqiqat obyektinə olmasa da, son dövrlərdə bu sahəyə münasibət xeyli dəyişmişdir. Alim və tədqiqatçılar Ermənistan ərazisindəki toponimlərin həm toplanması, həm də tədqiqi haqqında maraqlı əsərlər yazmışlar. Tədqiqat prosesində Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli etnotoponimlərin onomastikonu qurulmuşdur.

Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli toponimlərin struktur tiplərə görə ümumi mənzərəsini araşdırmaq üçün onları sadə, düzəltmə mürəkkəb və çoxkomponentli toponimlər şəklində qruplaşdırmaq məqsəda uyğundur. Etnotoponim və etnotoponim olmayan toponimlərin struktur tiplərə görə müqaisəli təhlili quruluşa görə fərqli cəhətlərin olmadığını təsdiq edir.

Quruluşca sadə olan toponimlər sayca böyük çoxluq təşkil etmir. Eyni zamanda, qeyd etmək lazımdır ki, quruluşca sadə saydığımız bir çox toponimlərin tərkib ünsürlərini müəyyənləşdirmək çətindir. Ermənistanın türk mənşəli toponimlərinin böyük bir hissəsi çoxkomponentli toponimlərdir. Bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, komponentlərin bir qismi eyni qəbildən olub böyük, kiçik, aşağı, yuxarı, baş, qıraq sözlərinin sadə, düzəltmə və mürəkkəb toponimə artırılması ilə düzəlmişdir. Çoxkomponentli toponimlər tarixi inkişafın müəyyən mərhələsində müxtəlif səbəblərdən yaranmışdır. Əsas səbəb əhalinin miqrasiyası ilə əlaqələndirilə bilər. Daha qədim dövrə gətirdikcə miqrasiyanın əhalinin müəyyən ərazidə artmasının yeni yaşayış məskənlərinin yaranması ilə nəticələndiyi aydın hiss olunur. Şübhə yoxdur ki, aşağı, yuxarı, böyük, kiçik, baş və bu qəbildən olan sözlərinin artırılması ilə düzələn toponimlər kəndlərin, yaxud yaşayış məntəqələrinin böyüyüb iki yerə bölünməsi ilə yaranmışdır. Burada miqrasiya məsafəcə uzağa deyil, yaxın ərazilərə olmuşdur.

Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli etnotoponimlərdə fonetik dəyişmələr və fonetik hadisələr özünü göstərir. Bütün fonetik dəyişmələr və fonetik hadisələr türk dillərinə aid fonetik normalarla səsləşir. Onomastik vahidlərin semantik üsulla əmələ gəlməsində başlıca əlamət bu prosesdə bir nitq hissəsinə məxsus sözlərin başqa nitq hissəsinə keçməsi hadisəsidir. Həmin cəhət etnotoponimlərdə də özünü göstərir. Etnonimlər əsasında toponimlərin yaranması geniş yayılmış haldır. Burada leksik sistemin xüsusi onimlərinin toponim tərkibində yer alması özünü göstərir. Belə vahidlərin tapılıb aşkara çıxarılması mənbələrindən biri də aşiq poeziyası və digər yazılı mənbələrdir.

İndiki Ermənistan ərazisindəki etnotoponimlərdə Azərbaycan dilinin morfoloji xüsusiyyətləri ifadəsini tapmışdır. Azərbaycan dilinin məhsuldar şəkilçiləri olan –lı,-li,-lu,-lü; - lar,-lər; lıq,-lik, - luq, -lük və bir sıra digər şəkilçilər Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli etnotoponimlərin tərkibində işlənir. Etnotoponimlərin tərkibində topoformantların işlənməsi də özünü göstərir. Ümumiləşdirmə aparılırsa, demək olar ki, etnotoponimlərin struktur, fonetik, leksik-semantik və qrammatik xüsusiyyətləri ümumiyyətlə toponimlərin struktur, fonetik, leksik-semantik və qrammatik xüsusiyyətləri ilə oxşar olub kəskin fərqlərə malik deyildir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Abbasova M.Ə., Bəndəliyev N.S., Məmmədov X.I. Böyük Qafqazın cənub-qərb hissəsinin toponimiyası. – Bakı: Elm, 1993. – 195s.
2. Axundov A. Torpağın köksündə tarixin izləri. – Bakı: Gənclik, 1983 -136s
3. Azərbaycanda məskən yerlərinin siyahısı. RƏF. İnv. 19734
4. Azərbaycanın izahlı coğrafi adlar lüğəti.- Bakı: Azərnəşr, 1960 -267s.
5. Azərbaycan SSR-in qısa toponimlər lüğəti. -Bakı, 1986
6. Azərbaycan SSR inzibati ərazi bölgüsü. – Bakı: Azərnəşr, 1963 -262s.
7. Azərbaycan SSR inzibati ərazi bölgüsü. – Bakı: Azərnəşr, 1968-218s.
8. Azərbaycan SSR inzibati ərazi bölgüsü. – Bakı: Azərnəşr, 1979 -224s.
9. Azərbaycan toponimləri. Ensiklopedik lüğət..-Bakı: Azərbaycan ensiklopediyası, 1999. -588s.
10. Azərbaycan tarixi sənədlər və nəşrlər üzrə. – Bakı: Azərnəşr, 1990 -381s.
11. IX-XII əsr ərəb coğrafişünas-səyyahları Azərbaycan haqqında. – Bakı: Elm, 1974. - 223s.
12. Babazadə Ə. Ayrım dialekti. (Tarixi xülasə və fonetika). – Bakı: 1987
13. Bakıxanov A. Gülüstani-İrəm. – Bakı: Elm, 1970. -288s.
14. «Bayat» kəlməsi haqqında qeydlər. RƏF arx.-38 Q-32/570. Az-f.m. P. 1984
15. Bayramov A. Qədim Oğuz ellərinin Ağbaba, Şörəyel, Pəmbək bölgələrinin yer-yurd adları (toponimləri). – Bakı: Elm 1996. -250s.
16. Bayramov İ. İndiki Ermənistanın toponimlərində qədim türk tayfalarının izləri.// Dil məsələlərinə dair tematik toplusu. 2- ci buraxılış Bakı: ADPU nəşri, 1997. – S.63-69
17. Bayramov İ. Qərbi Azərbaycanın türk mənşəli toponimlərinin qrupları haqqında// Azərbaycan onomastikası problemləri. – Bakı: ADPU nəşri, 1999. – S.77-82
18. Bayramov İ. Qərbi Azərbaycan toponimlərinin tərkibində işlənən söz və coğrafi terminlər. – Bakı: Elm, 2000 – 106s.
19. Budaqov B. Türk uluslarının yer yaddaşı. – Bakı: Elm, 1994. -272s.
20. Budaqov B., Qeybullayev Q. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti. – Bakı: Oğuz eli, 1998. – 452s.
21. Bünyadov Z., Məmmədov H. İrəvan əyalətinin icmal dəftəri. Bakı, 1997
22. Cəlilov F. Azərbaycan dilinin morfonologiyası. –Bakı: Maarif, 1988.- 285s.
23. Cəlilov F.A. Qədim Az||As etnonimi//Azərbaycan filologiyası məsələləri. –Bakı: Elm, 1983. – S.113-114
24. Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası. – Bakı: Gənclik, 1995. – 464s.
25. Eyvazova R. Əfqanıstanda türk mənşəli toponimlər.- Bakı: Elm, 1995. -244s.
26. Əhmədova E. Azərbaycan etnonimlərinin leksik-semantik tədqiqi. NDA. – Bakı, 1995.
27. Əhmədov B. Azərbaycan onomastikası problemləri. –Bakı: 1986. –
28. Əhmədov T. Azərbaycan toponimikasının əsasları. – Bakı: BDU nəşri, 1991. – 317s.
29. Əhmədov T. El-obamızın adları. –Bakı: Gənclik, 1984. – 126s.
30. Ələkbərli Ə. Qədim türk-oğuz yurdu – Ermənistan. – Bakı: Sabah, 1994. -208s.

31. Əliyeva R. Azərbaycan toponimləri. –Bakı: Qanun, 2002. – 136s.
32. Əliyev V. Azərbaycan toponimiyası. – Bakı: ADPU nəşri, 1999. -278s.
33. Əzizov E. «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanları və tarixi dialektologiyanın bəzi məsələləri. Dil və ədəbiyyat seriyası. BDU nəşri. 1977. – S. 47
34. Əzizov E. Söz xəzinəsi. –Bakı: Maarif, 1995. -127s.
35. Fərzəli Ə. Dədə Qorqud yolu. – Bakı: Azərnəşr, 1995. -360s.
36. Hacıyev T.İ., Vəliyev K.N. Azərbaycan dili tarixi. Oçerklər və materiallar. –Bakı: Maarif, 1983. -188s.
37. Hüseynzadə Ə. Müasir Azərbaycan toponimiyasında tayfa adlarının izləri. Azərbaycan EA Xəbərləri /tarix,fəlsəfə, hüquq seriyası/. 1973, № 2. -S.21-30
38. İsmayılov M. Azərbaycan tarixi. –Bakı: Elm, 1992. -261s.
39. İsmayılov M. Sənin ulu baban. – Bakı: Azərnəşr, 1989. – 302s
40. Qarabağnamələr. I cild. –Bakı: Yazıçı, 1989. – 192s.
41. Qarabağnamələr. II cild. –Bakı: Yazıçı, 1991. – 478s.
42. Qasımov A. Bayat boyu, «bayat» sözü, bayatlılar. Azərbaycan filologiyası məsələləri. II buraxılış. – Bakı: Elm, 1984. – S.163-168
43. Qeybullayev Q. Azərbaycan türklərinin təşəkkülü tarixindən. –Bakı: Azərnəşr, 1994. – 248s.
44. Qeybullayev Q. Qarabağın etnik və siyasi tarixinə dair. – Bakı: Elm, 1990. -247s.
45. Qeybullayev Q. Qədim türklər və Ermənistan. – Bakı: Azərnəşr, 1992. – 140s.
46. Qukasyan V.L. Azərbaycan dilinin təşəkkül tarixinə dair qeydlər/Azərbaycan filologiyası məsələləri. – Bakı: Elm, 1983. – S.35-36.
47. Quliyev Ə. Ayrımlar haqqında. Azərbaycan filologiyası məsələləri. III buraxılış. – Bakı: Elm, 1991.
48. Qumilyov L. Qədim türklər. –Bakı: Gənclik, 1993. -533s.
49. Qurbanov A. Azərbaycan dilinin onomalogiyası. – Bakı: Maarif, 1988 -536s.
50. Mahmud Kaşğarlı. Divani lüğət-it türk. – Ankara: Aleaddin Kiral Basımevi, 1941. – 640s.
51. Məmmədov A. Azərbaycan dilinin erkən tarixinə dair. Şumer-türk paralelləri//Azərbaycan filologiyası məsələləri. I buraxılış. –Bakı: Elm, 1983. –S. 4-23.
52. Məmmədov N. Azərbaycan yer adları. –Bakı: Azərnəşr, 1993.-179s.
53. Məşədiyev Q. Zaqafqaziyanın Azərbaycan toponimləri. – Bakı: Elm, 1990. -148s.
54. Mirzəyev H. Amağu kəndinin etnonimləri, ləqəbləri, hidronimləri və yer-yurd adları haqqında// Filologiya məsələlərinə dair tematik toplu (FMDTT). Buraxılış 1-2. – Bakı: ADPU nəşri, 2001.- S.3-6.
55. Mirzəyev H. Aşıq poeziyasında yaşayan adlarımız və tariximiz. –Bakı: ADPU nəşri, 1997. – 352s.
56. Mirzəyev H.İ. Aşıq poeziyasında işlənən etnonimlərə dair//Azərbaycan onomastikası problemləri. –Bakı: ADPU nəşri, 1987. –
57. Mirzəyev H. Qabaxlı kəndi və onun onomastik vahidləri// Filologiya məsələlərinə dair tematik toplu. Buraxılış 1-2. – Bakı: ADPU nəşri, 2001.- S. 26-34.
58. Mirzəyev H. Dərələyəzdə Qoduxvəng kəndində olan onomastik vahidlər// Filologiya məsələlərinə dair tematik toplu. Buraxılış 1-2. – Bakı: ADPU nəşri, 2001.- S.38-44

59. Mirzəyev H. Ələyəz kəndinin bəzi onomastik vahidləri haqqında. Filologiya məsələlərinə dair tematik toplusu. Buraxılış 1-2. – Bakı: ADPU nəşri, 2001.- S.14-18
60. Mirzəyev M. Doğma yurdu gəzə-gəzə. –Bakı: Maarif, 1990. – 216s.
61. Müsəvi T.M. Orta əsr Azərbaycan tarixinə dair farsdilli sənədlər (XVI –XVIII əsrlər). – Bakı: Elm, 1977. -240s.
62. Nuriyev E. Azərbaycan SSR-in Şəki-Zaqatala zonasının toponimiyası. – Bakı: Elm, 1989. -107s.
63. Rəhimov H. Silinməz adlar, sağalmaz yaralar. –Bakı: Azərnəşr, 1997. -257s.
64. Rüstəmli Ə. Qədim Oğuz yurdu Zəngəzurun türk mənşəli yer-yurd adları. -Bakı, 1998.
65. Sümər Faruq. Oğuzlar. –Bakı: Yazıçı, 1992.
66. Şecere-i Terakime. Türklerin soy kütüğü (Hazırlayan: Mühərrem Ergin/ Ebülqazi Bahadır Han). –İstanbul, 1925. – 97s.
67. Şirəliyev M.Ş. Azərbaycan dialektologiyasının əsasları. – Bakı: Maarif, 1967. – 421s.
68. Vəliyev M.H. Baharlı. Azərbaycan. –Bakı: Azərbaycan, 1993. -192s.
69. Voronin Q. Azərbaycan dilinin təşəkkül tarixinə dair qeydlər// Azərbaycan filologiyası məsələləri. –Bakı: Elm, 1983. -S. 38-40
70. Yusifov M.I. «Gəncə» adı türk mənşəli etnonim kimi.- Azərbaycanın qərb regionunun problemlərinə həsr olunmuş elmi-tədqiqat işlərinin yekunları. –Bakı: Elm, 1989. – S.262-265
71. Yusifov Y.B. Yer adları necə əmələ gəlmişdir//Elm və həyat.. 1963, №10. –S.13-15
72. Yusifov Y.B., Kərimov S.K. Toponimikanın əsasları. – Bakı: Maarif, 1987. -204s

Rus dilində

73. Аббас-Кули-Ага Бакиханов. Голистани-Ирам. Редактирование, комментарии, рецензии и указатели. З.М. Бунетова. – Баку: ЭЛМ, 1991. 304 с.
74. Абдуллаев И.Г. К этимологии географических названий содержащих формат Ван. Материалы тезисов Всесоюзной научной конференции по турецким языкам. -Баку: Издание АНУ, 1969. С.78.
75. Агаев К.Д. Данные этнотопонимов о расселении тюркоязычных племен в Азербайджане XI-XV в. Этническая ономастика. М.: Наука, 1989. – с. 143-150.
76. Алиев К. Древняя история Азербайджана. Баку: ЭЛМ, 1986. -128 с.
77. Алиев К. Топонимия и этонимика территории Азербайджанской ССР. – Баку: ЭЛМ, 1981. – С. 31-33.
78. Атаниязов С. Толковый словарь географических названий Туркменистана. – Ашхабад: Илим, 1980. – 321с.
79. Бартольд В.В. К Сочинениям. Т.II, часть I. -М.: Изд-во Восточной литературы, 1964. 680с.
80. Баскаков Н.А. Введение в изучение тюркских языков. -М.: Высшая школа, 1969. - 383с.
81. Бромли О.В. Этнос и этнография. М.:Наука, 1973. 283с.
82. Бутинов Н.А. Разделение труда в первобытном обществе || Труды Института этнографии. Т.1 «Проблема первобытного общества». М.: Наука, 1968. – С.204-216.

83. Валиханов Ч. Собрание сочинений. Т. 1. Алма-Ата: Издание АН, 1961. -777с.
84. Велиев М.Г. Население Азербайджана –«Музей этнографических сокровищ» Азербайджанский настольный календарь. Гл.2. – Баку: 1925, С. 393-394.
85. Ворошил Г. Историко-филологический анализ некоторых топонимов северо-западной зоны Кавказской Албании. Материалы научной конференции, посвященной изучению топонимии Азербайджана. Баку: Элм,1973. С.73-82.
86. Ворошил Г., Асланов В. Исследование по истории азербайджанского азики до письменного периода. Баку: Элм, 1986. 168с.
87. Гаджиев Н.З. Тюркоязычные район Кавказа. – М.: Наука, 1979. – 226 с.
88. Гейбуллаев Г. Топонимика Азербайджана. – Баку: Элм, 1986. – 192с.
89. Гейбуллаев Г.А. К этногенезу Азербайджана. -Баку: Элм, 1991. -549с.
90. Гейбуллаев Г.А. Он происходит в некоторых этнотопонимов Азербайджана. Пристыкован АН Азербайджанской ССР. Баку, 1978, № 11. – С. 69-71.
91. Гейбуллаев Г.А. О происхождении некоторых этнотопонимов Азербайджана. Этнографический сборник. IV т. Баку: Элм, 1981. С. 153-164.
92. Гордлевский В.А. Сочинения Т.3. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. -588с.
93. Губаева С. С. Одна из особенностей топонимии. Диалекты и топонимия Поволжья. Вып., И. Чебоксары, 1972. С.101-109.
94. Гумилев Л.Н. Древний турецкий. М.: Наука, 1967. 266с.
95. Гусейнзаде А. Об этимологии топонима Куба. Советская АЭ.
96. Гусейнзаде А. Ойконими Закавказья, включающие этноним «биченек». Советская тюркология, 1982, №5.С.34-38
97. Гусейн-Заде Ч.М. Тюркская антропонимия в средневековых арабоязычных письменных памятниках до XIII века: Дис. ... канд. Филол. Наук – Баку, 1988.
98. Гусейнов Р.А. Сирийские источники ХР-XSH вв. Об Азербайджане. – Баку: Элм, 1960.
99. Документ находится в архиве Хивинских Ханова, История и этнография Каракалпаков. М.: Наука, 1967. 539 с.
100. Древнетурецкий словарь. Ленинград: Наука, 1969, 676 с.
101. Дрон И.В. Названия гагаузских сел Молдавской ССР. Советская тюркология, 1982, № 4. С. 41-51.
102. Зуев О.А. Из древнетуркской этномики по китайским источникам. Труды института истории и археологии при АН Казахской ССР. Т.15. – Алма-Ата: Наука, 1962. – С.280-287.
103. Историческая ономастика. – М.: Наука, 1977. -308с.
104. Каграманов Д.В. Описание археографических документов. – Баку: Элм, 1969. 101с.
105. Капануэн Гр. Хаяса-Колибелг Армянский. -Ереван: АН Арм.ССР, 1947. -291с.
106. К вопросу о племенах Кавказской Албании. Исследования по истории культуры народов Востока. -М.-Л.: Изд-во АН, 1960. -С.12-19.
107. Кенесбаев С.К., Джанузаков Т.Д. О лексических пластах ономастик казахского айка. Советские тюркологии, 1976, № 3. -С. 78-88.
108. Клашторный С.К. Древнетюркские рунические памятники. -М.: Наука, 1964. -215с.
109. Койчубаев Э. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана. -Алма-Ата: Наука,

1974. – 274с.

110. Кононов А.Н. Родославна Туркмен. Сочинение Абу-л Гази Хана Хивинского. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1958. – 513с.

111. Костенко Л.К. Туркестанская область. Т.1.СПБ,1880. С.

112. Краткий топонимический словарь. М.:Мислх,1966. 509с.

113. Лезина И.Н. К вопросу о стратификации тюркских генотопонимов Крыма Ономастика, типология, стратиграфия. -М.: Наука, 1988. С. 144-163

114. Малов С.Е. Памятники древнетуретской письменности. -М-Л.: Изд-во АН СССР, 1951. -452с.

115. Мамедов А. Теоретические проблемы восстановления первичных корней в тюркских языках. Проблемы Азербайджанской филологии. Выпуск II. Баку:Элм, 1984.С.5-20.

116. Маракуев А.В. Краткий очерк по топонимике и географическим дисциплинам//Уч. Записки Гос. Мука т.ХШ, вип.2. Геология и география. Алма-Ата. 1954 год

117. Мешаннинов И.И. Чалдоведение. История древней Ваны включает древнейшие Швецию или Закавказье. Система писем и чтения клинописных текстов халдов-урартов // Труды об-ва исследования и изучения Азербайджана. – Баку, 1927, № 10. -С. 27-52

118. Минорский В.Ф. История Ширваны и Дербенда X-XI веков. – М.: Наука, 1963. -185с.

119. Мирзаде Ч.Х. Топоним Азербайджан и ближневосточная арабская география. Баку:Элм, 1988. 120 с.

120. Моллазаде С.М., Байрамова Н.Г. Отрасление этногра-фических реалий азербайджанского народа в топонимии Азербайджана. Советские тюркологии, 1983, с. № 6

121. Моллазаде С.М. Топонимия северных районов Азербайджана. – Баку: Элм, 1979 -206с.

122. Молчанова О.Т. Структурный тип – турецкий топоним Горного Алта. -Саратов: Изд-ние Сарат. Ун-та, 1982. – 256 с.

123. Морозова А.С. Культура домашнего быта каракалпаков начала XX в (к вопросу гтногенеза. – М.: Наука, 1982).

124. Мурзаев З.М. География и имена. М.:Наука, 1979. 167с.

125. Мурзаев З.М. Словарь народных географических терминов. – М.: Мислх, 1984. -653с.

126. Мусабеков Н.Ч. Об образовании этнокидронимов Азербайджана. Советская тюркология, 1986, № 2. – С. 69-73.

127. Никонов В.А. Введение в топонимику. – М.: Наука, 1965. – 175с.

128. Никонов В.А. Имя и общество.- М.: Наука, 1974. -278с.

129. Новосельгуев А.П., Пашуто В.Т., Черепин Л.В. Пути развития феодализма. – М.: Наука, 1972. – 338с.

130. Ономастика Средней Азии. – М.: Наука, 1978. -226с.

131. Очерки по истории и культуре Кавказской Албании IV в до н.э.-VII вв. Н.э, - М.,-Л.: Изд-во АН СССР, 1959. -391с.

132. Пагирев Д.Д. Алфавитная карта Кавказского региона. – Тбилиси, 1913. – 530 с.

133. Пигулевская Н.В. Сирийские источники по истории народов СССР. -М-Л.: Изд-во АН СССР, 1941. -172с.

134. Порозняк В.П. Принципы исследования палеобалканской ономастики. Историческая

ономастика. – М.: Наука, 1977. С.37-38

135. Потапов Л. П. Этнический состав и происхождение алтаев. – Л.: Наука, 1969. -196с.

136. Рашид-ад-Дин. Сборник летописей. Т.1. Перевод с персидского А.А. Хетагурова, редактор и примечание проф. А.А. Семенова. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1952. – 316с.

137. Реформатский А.А. Топонимия как лингвистический факт. Топонимия и транскрипция. – М.: Наука, 1964.

138. Роспонт С. Перспективы развития славянской ономастики. Вопросы языкознания. 1962, № 4. С.9-19.

139. Савина В.И. Типы турецких топонимов в Иране. Топонимия Восток. Исследования и материалы.- М.: Наука, 1969. – 239с.

140. Самойлович А. Кавказ и турукий мир/Изв. Общества исследования и изучения Азербайджана. Баку, 1926, №2. Стр.3-9

141. Саттаров Г.Ф. Этнотопонимика Татарии.// Советская тюркология, 1980, № 1. – С.32-49.

142. Словарь географических терминов и других слов, встретившихся в топонимии Азербайджанской ССР. – М.: Наука, 1971.

143. Сумбатзаде А.С. Азербайджан – этногенез и формирование народа. – Баку: Элм, 1990. -303 с.

144. Суперанская А.В. Этнотопонимия Крыма//Меланж Сков. Загреб, 1985

145. Суперанская А.В. Теория обихода имени собственного. – М.: Наука, 1973. 366с. Tarixi-Derbend-name – Tiflis, 1898. 192s.

146. Историко-Дербентское название (с 9-е приложениями). – Тбилиси, 1898. – 192с.

147. Тахиукий В. Место ономастики среди гуманитарных наук. Вопросы языкознания. 1961, № 2. -С. 7-11;

148. Теория и методология ономастических исследований. – М.: Наука, 1986. 254 с.

149. Толстова Л.С. Некоторые вопросы исторической ономастики Хорезмского оазиса || Имена этнографии. – М.: Наука, 1971. – С. 246-254.

150. Топоров В.Н., Трубаев О.Н. Лингвистический анализ гидронимов Верховного Поднепровья. – М.: Изд-во АН СССР, 1962 -166с.

151. Тревор К.М. Очерк исторической культуры Кавказской Албании. М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1959. – 391 с.

152. Хисамитдинова Ф.К. Этнонимика и ойконимия Башкирии. XVII-XIX вв.//Советская тюркология, 1984, № 6. – С. 30-34.

153. Чернышев Е.И. Селения Казанского ханства // Вопросы этногенеза тюркоязычных народов Северного Поволжья. Казань. М.: Наука, 1971. – С.281-287.

154. Чеснов А.В. Ранние формы этнонимов и этническое самосознание. Гтнография имен. – М.: Наука, 1971. – С.6-13.

155. Чичагов В.К. Из истории русских имен, отчеств и семьи. – М.: Учпедгиз, 1959. – 128с.

156. Шарафхан Бидлиси. Похвальный отзыв. Т. II. -М.: Наука, 1976.-350с.

157. Шарова И.И. Новая угроза русскому делу в Закавказье: предостерегающая рапортация. Я знаю Мугани. Тбилиси, 1911.

158. Этническая ономастика. – М.: Наука, 198. 192с.

BATI AZERBAYCAN ETNOTOPONİMLERİNİN ALANLARI

ÖNSÖZ

Modern zamanlarda Ermenistan topraklarındaki Türk kökenli etnotoponimlerin incelenmesi, yalnızca bilimsel açıdan değil, aynı zamanda siyasi açıdan da son derece önemli bir konu haline gelmiştir.

Onomastik birimler, özellikle etnotoponimler, dil tarihi ile ilgili değerli bir kaynaktır. Onlar halkın antik yerleşim yerini tespit etmek, bu bölgede yaşanan sosyal-politik olayları değerlendirmek, bu olayların nedenlerini ve kökenlerini açıklığa kavuşturmak ve gerçeği ortaya çıkarmak açısından delil olarak değerlidirler.

Ermeniler Azerbaycan ve Türk kökenli yer adları konusunda her zaman önyargılı bir tutum benimsemişlerdir. Uzun yıllar boyunca Batı Azerbaycan'da (günümüz Ermenistanı) Türk kökenli yer adlarının ermenileştirilmesi, türklerin, özellikle de Azerbaycanlıların binlerce yıldır bu bölgede yaşadıklarını kanıtlayan gerçekleri çarpıtmayı amaçlıyordu.

Yazarın belirttiği gibi, Batı Azerbaycan topraklarında ve günümüz Ermenistan'ında azerbaycanlıların etnogenezine çeşitli eski Türk boyları katılmıştır. Yazar, Batı Azerbaycan toprakları da dahil olmak üzere ülkemizin modern toponimisinde yer alan 4.600'den fazla coğrafi ismin yaklaşık yüzde 70'inin kabile veya kabile liderlerinin isimleriyle ilgili olduğunu belirtmiştir. Elbette bu kabilelerin Kuzey ve Güney Azerbaycan topraklarındaki etnotoponimleri az sayıda değildir. Yazar, eserinde bunları inceleyerek başta Oğuzlar olmak üzere çeşitli Türk etnik gruplarının bu bölgelerin yerli halkı olduğunu kanıtlamış, Azerbaycan toponimisinde en az çalışılan alanlardan biri olan etnotoponimleri çok yüksek düzeyde incelemiş, bunların bölgesel özelliklerini araştırmış, Batı Azerbaycan topraklarındaki etnotoponimler ilk kez incelenmiş ve bunların onomastik sözlüğü derlenmiş, etnotoponimler dilbilimsel ve tarihi yönlerden incelenmiştir. Çalışmada çeşitli etnotoponimler ile etnotoponim olmayan yer adlarının yapısal sözlüksel-anlamsal, fonetik, gramer özellikleri karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve bu gruplar arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya çıkarılmıştır. Yazar, etnotoponimleri yalnızca dilbilimsel açıdan değil, aynı zamanda tarihsel ve coğrafi açıdan da kullanmıştır. Bu sadece dilbilimcilerin değil tarihçi ve coğrafyacıların da kitaptan faydalanmalarına yardımcı olacaktır.

Bu kitapta, aynı zamanda, Kafkasya askeri bölgesinin Tiflis 1903 haritası da kullanılmış ve kitapta verilmiştir. Yazar kitapta hem bir filolog, hem tarihçi, hem de coğrafyacı olarak çalışmıştır.

“Batı Azerbaycan'ın (günümüz Ermenistan) bölgesel etnotoponimleri” adlı çalışma, Batı Azerbaycan'ın eski bir Türk-Oğuz yerleşimi olduğunu bir kez daha kanıtlıyor. Gönül Samedova, bu araştırmayı layıkıyla yapmıştır. Bu kitap tüm azerbaycanlılar için acı bir sorun olan Batı Azerbaycan – günümüz Ermenistan topraklarının tarihini ve dilbilimini yeterince ele almış ve her azerbaycanlı için onur meselesi olan vatandaşlık görevini yerine getirmiş, bilim camiası ve geniş bir okuyucu kitlesine çok önemli ve değerli bir kitap sunmuştur.

Yazarın ileride kitabın tamamını veya belirli kısımlarını Rusçaya, İngilizceye ve hatta Ermeniceye çevirmesini öneririm. Düşmanı düşmanın dilinden vurmak da büyük bir zaferdir!

PROF. MAHİRE HÜSEYNOVA

GİRİŞ

Onomastik bir terim olan etnotoponimler, dilin tarihiyle ilgili değerli bir kaynak olmasının yanı sıra, halkın kadim ikamet yerinin belirlenmesi, yaşanan sosyal-politik olay ve süreçlerin değerlendirilmesi için somut malzeme, delil ve delillerdir. Bu alanda meydana gelen olayların sebeplerini ve kökenlerini araştırmak, objektif gerçeği, doğruları ortaya çıkarmak için delil gibi değerlidir. Bu gerçekler, sahte ve kurgu materyallere dayanarak kendi adlarına toprak ve insan yerleşimi iddia eden ermenilere karşı mücadelede de önemlidir.

Yapay yöntemlerle kadimliyini kanıtlamak isteyen, tarihi tahrif etmeye çalışan ermeniler, türklere ve türkçe konuşan halklara karşı her zaman düşman olmuş ve olmaya devam etmektedir. Ermeniler ayrıca Azerbaycan ve Türk kökenli yer adları konusunda da önyargılı bir tutum benimsemişlerdir. Batı Azerbaycan'da ve günümüz Ermenistan'ında Türk kökenli yer adlarının değiştirilip ermenileştirilmesi, türklere, özellikle Azerbaycanlıların binlerce yıldır bu bölgede yaşadığını ispatlayan gerçeklerin tahrif edilmesi, halkın yüzyıllardır isimlerle yaşayan tarihini yok etmek, kaybetmek "tarihin toprağın köklerindeki izlerini" (A.Ahundov) kaybetmek, onlara farklı bir biçim kazandırmayı amaçlamışlar. Bu nedenle yer adlarımızın tarihin hangi dönemlerinde nasıl değiştiğini araştırmamız oldukça önemlidir.

Yerlerimizin isimlerini değiştirmek tarihin çok eski zamanlarına kadar gitmez. Çünkü o kadar eski çağlarda Türkler bu isimleri modern zamanlara göre daha iyi koruyabiliyorlardı. İnsanların avcılık ve toplayıcılıkla uğraştığı daha eski çağlarda yaşadıkları grupların doğrudan etnosun adıyla anıldığı şüphelidir. Bu tür grupların isimleri genellikle ikamet alanı, coğrafya, bölgenin diğer özellikleri, gıda kaynakları, flora ve fauna vb. ile ilgilidir. Yani insanların farklı gruplar halinde oluşup yaşadıkları ilk dönemlerde etnik köken meselesi yoktu. Bu dönemde insanları ilgilendiren esas konu kendileri için gerekli gıdayı almak, kendilerini yok edebilecek her türlü güçle mücadele etmek, korunmak ve alışkanlıklar edinmekti. Aynı zamanda çok yakın bir alana dağılmış, ortak adlara veya aynı anlam içeren bileşenlere sahip grupların gerçeğe daha yakın olduğunu da belirtmek gerekir. Bileşikteki bileşenin ya ismin ya da isim sahibinin diline ait olması, böyle bir hükmün ileri sürülmesi için tam gerekçe teşkil etmektedir. Aynı zamanda bu gerçekten yola çıkarak hem ismin hem de isim sahibinin etnik kökenini ortaya çıkarmak mümkündür. Çünkü onimin ancak anlambilimini inceleyerek hangi etnik gruba ait olduğu konusunda kesin bir fikir sahibi olmak mümkündür.

Etnonim sorununun iki yönü özellikle dikkate değerdir. İlk husus birbiriyle ilişkili etnik adların gruplandırılmasıdır. Bu topluya aynı etnik grubun farklı isimlerini eklemek mümkündür. Etnik adlardaki çeşitliliğin nedenlerinden biri de ismin farklılığıdır. İsimlerin bir kısmı etnoslara komşu veya akraba olan etnik gruplar tarafından verilmektedir.

İkinci husus ise etnonimlerin tarihsel dinamikliği ile ilgilidir. Bir etnonim ortaya çıkar ve tarihsel bir gelişim sürecinden geçer. Bu süreçte etnonim hem dil içi hem de dil dışı faktörlerden etkilenir.

Daha eski olduğu düşünülen etnotoponimlerin dilbilimsel analizi sırasında, yerel gruplara ait adların sözlüksel-anlamsal özelliklerinin çeşitli yönleri bir araştırma konusu olarak ele alınmalıdır. Böyle bir çalışmada sözcük biriminin anlamsal yükü doğrudan etnosa göre değil, yerel grubun

yaşadığı yerin özelliklerine, bir veya başka bir referans noktasına veya motivasyon işaretinden farklılığına göre kontrol edilmelidir. Böyle bir çalışmanın yapılması, Batı Azerbaycan topraklarındaki etnotoponimlerin hangi etnik gruplara ait olduğunu netleştirmeyi mümkün kılacak ve böylece Ermeniler tarafından tahrif edilen ve değiştirilen isimlerin taşıdığı tarihsel yük ortaya konacaktır. Bu nedenle, günümüzde Ermenistan olarak adlandırılan bölgede Türk-Azerbaycan kökenli onomastik birimlerin, özellikle de etnotoponimlerin incelenmesi son derece önemli ve acil bir konudur. Son yıllarda bu alanla ilgili değerli bilimsel araştırmalar yapılmış, Türk-Azerbaycan onomastik birimleri toplanmış, gruplandırılmış ve belirli açıklama ve yorumlarla yayınlanmıştır (21; 57; 58; 53; 15; 16; 17; 19; 20; 24; 30).

Batı Azerbaycan topraklarında, yani günümüz Ermenistan'ında, etnotoponimlerin incelenmesi özel bir öneme sahiptir. Çünkü etnotoponimler kabile ve kavim isimleri esas alınarak oluşturulan onomastik birimlerdir. Halkın kadim tarihiyle ilgili bu tür toponimlerin kapsamlı bir şekilde incelenmesi alanında bazı çalışmalar yapılmış olmasına rağmen, bunlar Ermenistan topraklarının tarihsel olarak var olan genel etnotoponimik resmini ortaya çıkarmak için yeterli değildir.

Batı Azerbaycan (günümüz Ermenistan) topraklarında Azerbaycanlıların etnogenezine çeşitli eski Türk boyları katılmıştır. Elbette bu kavimler Kuzey ve Güney Azerbaycan'daki yer adlarına da damgasını vurmuştur. Tarih M.Ö. 8. Yüzyılda Batı Azerbaycan topraklarında Türk etnik gruplarının varlığını doğrulamaktadır. Batı Azerbaycan topraklarındaki yer adları arasında etnotoponimlerin sayısı az değildir. Her biri, başta Oğuzlar olmak üzere çeşitli Türk etnik gruplarının bu bölgelerin yerli halkı olduğunu kanıtlıyor.

Etnotoponimlerin Azerbaycan toponimisinde daha az çalışılan alanlarından biri olduğunu da belirtmek gerekir. Azerbaycan dil biliminde Batı Azerbaycan topraklarında Türk kökenli etnotoponimlerin incelenmesine ilişkin ayrı bir araştırma bulunmamaktadır. Bu durum söz konusu bölgenin etnotoponimik yapısının açığa çıkmasını engellemektedir.

Bölgesel etnotoponimlerin tarihsel, coğrafi ve dilbilimsel açıdan incelenmesi son derece önemlidir. Bu doğrultuda yapılan araştırmalar, belirli bir coğrafi bölgedeki bölgesel etnotoponimlerin dağılımı, niceliksel özellikleri, o bölgede hangi etnik grupların daha fazla yerleştiği, bu yerleşimin tarihi ve göçü hakkında çeşitli gerçekleri ortaya çıkarabilir. Elbette modern zamanlarda Ermenistan topraklarındaki Türk kökenli etnotoponimlerin incelenmesi, yalnızca bilimsel önemi nedeniyle değil, aynı zamanda siyasi önemi nedeniyle de daha öncelikli bir konu haline geldi.

Araştırmanın temel amacı, Batı Azerbaycan topraklarında (eski Oğuz yurdu – günümüz Ermenistan'ı) Türk kökenli etnotoponimleri dilbilimsel açıdan analiz etmek ve bunların bölgesel özelliklerini incelemektir. Bu amaçla aşağıdaki görevler planlanmıştır:

- Onimik alan ve alansal onim kavramlarının açıklığa kavuşturulması;
- yerel grup adları, bölgesel adlar, coğrafi adlar ve etnotoponimler arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları belirlemek;
- Ermenistan topraklarındaki Türk kökenli etnik adların genel resmini yorumlamak;
- Ermenistan topraklarındaki Türk kökenli alansal etnotoponimlerin onomastikonunu derlemek;

- Ermenistan topraklarındaki Türk kökenli bölgesel etnotoponimlerin özelliklerini ve dağılım coğrafyasını belirlemek;

- Ermenistan topraklarındaki Türk kökenli etnotoponimlerin fonetik, sözlüksel-anlamsal, yapısal ve dilbilgisel özelliklerini incelemek.

Araştırmada Batı Azerbaycan topraklarındaki etnotoponimlerin kaydedilip derlendiği ve yer aldığı eserler bulunmaktadır. Kitabın ana kaynakları “Ermenistan ve Azerbaycan’ın Tarihi Coğrafyası”, B.A.Budagov, G.A.Qeybullayev “Ermenistan’daki Azerbaycan kökenli yer adlarının açıklayıcı sözlüğü”, A. Alekbarli “Eski Türk-Oğuz ülkesi, Ermenistan”, Bunyadov Z., Mammedov H. “Erivan vilayeti genel bakış defteri” M.H.Baharlin’in kitapların kullanılmıştır (20; 24; 30; 21). Çalışmada Azerbaycanlı araştırmacılar da dahil olmak üzere araştırmacılar tarafından Ermenistan topraklarındaki onomastik birimlerle ilgili bilimsel monografiler ve makalelerde kaydedilen etnotoponimlere, Türk dilleriyle ilgili yazılı anıtlar, M. Kaşgarin ve V. Radlov’un sözlükleri ve çok sayıda eserde de atıfta bulunmaktadır.

Araştırma çalışmasında karşılaştırmalı, karşılaştırmalı-tarihsel yöntemler, alansal, genetik, tanımlayıcı, kartografik, yapısal, etimolojik ve tipolojik analiz yöntemleri kullanılmıştır.

Kitapta ilk kez Batı Azerbaycan topraklarındaki etnotoponimler araştırılmaya başlanmış ve bu bölgenin alansal etnotoponimleri araştırılmıştır. Ermenistan topraklarındaki Türk kökenli etnotoponimlerin onomastikonu derlenmiş, etnotoponimler dilbilimsel ve tarihsel açıdan incelenmiştir. Tezde farklı temel etnotoponimler ayrılıkta analiz edilmiştir. Bu da farklı kökenlerden etnotoponimlerin gruplandırılması olanaklarını genişletmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde Türkçe kökenli etnotoponimler ile etnotoponim olmayan yer adlarının yapısal, sözlüksel-anlamsal, fonetik, dilbilgisel özellikleri karşılaştırmalı olarak ele alınmış, benzerlikler ortaya konmuş ve bu gruplar arasındaki farklılıklar ortaya çıkarılmıştır.

Etnotoponimlerin bölgesel özelliklerinin incelenmesi konusu da dahil olmak üzere araştırma çalışmasında elde edilen bir dizi sonuca yeni bir açıdan bakılmıştır. Etnotoponimlerin bölgesel olmasının nedenleri tarihsel-coğrafi açıdan değerlendirilmiştir. Bu çalışmada Ermenistan topraklarındaki bölgesel etnotoponimlerin diğer bölgelerdeki gelişiminin nedenleri dikkate alınmaktadır.

Araştırmanın pratik önemini gösteren yönlerden biri, Ermenistan topraklarındaki Türk kökenli etnotoponimlerin tam listesinin derlenmesiyle ilgilidir. Türklerin kadim Oğuz yurdu olan Ermenistan topraklarında çok eski çağlardan beri yerleştiklerini doğrulayan gerçekler ortaya çıkarılmış, Ermenilerin tarihi araştırmalar için büyük önem taşıyan isim birimlerini değiştirerek gerçeği çarpıttıkları ortaya çıkarılmış, ilgi odağı haline gelmiştir. Tez çalışmasının pratik önemi, dilin onomastiği ile ilgili ders ve öğretim kitaplarının yazılmasında, uzmanlık dersleri ve seminerlerin yürütülmesinde ve Türkçe kökenli etnotoponim ve toponimlerin açıklayıcı sözlüklerinin hazırlanmasında kullanılabilmesidir.

BÖLÜM I

BATI AZERBAYCAN'IN TÜRK KÖKENLİ ETNOTOPONİMİK GÖRÜNÜMÜ

1.1. Onomastik birimlerin araştırılmasının halkın yerleşim coğrafyasının belirlenmesindeki etkisi

Etnotoponimler, esasında duran kelimenin anlamına ve ne anlama geldiğine bağlı olarak seçilen toponim gruplarından biridir. Kabile, kavim adlarına göre oluşturulan toponimlere, kısacası etnonimlere onomastik sistemde etnotoponimler denir.

Etnotoponimler, Azerbaycan toponimi sisteminin en karmaşık ve az çalışılmış alanlarından biridir. Halkımızın kadim tarihiyle ilgili bu onomastik birimler hakkında şu ana kadar çok az şey söylenmiştir.

Azerbaycan toponimisi, elbette, dilimizin sözlüğünde bulunan çeşitli kelime grupları temel alınarak oluşturulmuştur. Ancak coğrafi isimlerin de şahıs isimleri gibi ortaya çıkışı bu veya başka kişinin iradesine bağlı olmayıp, bir takım tarihi, sosyal ve siyasi olayların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu isimler belli bir bölgede yaşayan halkın, kolektifin ya da yönetici çevrenin inisiyatifiyle oluşmuştur.

Bin yıllık bir geçmişe sahip olan il, şehir ve köy adları, çeşitli sebeplerden dolayı, tarihsel gelişim süreci içerisinde hem hızlı hem de gözle görülemeyecek derecede kademeli değişimlere maruz kalabilmektedir. Onomastik birimler – toponim, etnonim, etnotoponim, antroponim vb. Tarihi anıtlar ve yazıtlar değerli varlıklar olarak kabul edilir. Bu zenginliklere karşı tavrın da her zaman doğru olması, korunmasına, muhafaza edilmesine, araştırılmasına odaklanılması ve bunların tarihin bir kalıntısı olarak muhafaza edilmesi gerekmektedir. Onomastik sözlük, insanlığın gelişim tarihine ilişkin bilgiler taşıdığından, dilbilgisel kökeni nedeniyle ait olduğu dilin taşıyıcısı olan kişilerin malı olarak görülmemeli, özü ve içeriği itibarıyla, taşıdığı anlam nedeniyle evrensel bir zenginlik olarak kabul edilmelidir. Ne yazık ki, bu gereklilik, özellikle de kadimliyini yapay yollarla kanıtlamak isteyen Ermeniler tarafından her zaman ihlal edilmektedir. Azerbaycan ve Türk kökenli yer adları konusunda Ermenistan'da her zaman böyle bir politika uygulanmıştır. Ermenistan'da Türk kökenli yer adlarının değiştirilmesi ve Azerbaycanlıların bu topraklardan zorla uzaklaştırılması sürekli olarak devam etmiştir. Bu gerçek birçok bilimsel kaynakta da dile getirilmiştir. Örneğin R. Aliyeva 1993 yılında yazdığı doktora tezinde ve daha sonra yayınladığı kitabında şunları göstermektedir: “Son yıllarda Transkafkasya’da meydana gelen olaylar, Ermenistan ve Gürcistan topraklarındaki, tarihsel olarak Azerbaycan diline ait yer isimlerinde büyük bir değişikliğe yol açmıştır.” (31, 5). Aslında Ermenilerin Türkçe kökenli yer adlarını değiştirmesi yeni bir olay değil, tarih boyunca olmuştur. Uzun yıllar boyunca Türk kökenli yer adlarının değiştirilip yerine Ermeni kökenli adların konulması, Azerbaycanlıların binlerce yıldır bu bölgede yaşadığını kanıtlayan gerçekleri çarpıtmayı ve aynı zamanda tarihin bir parçası, aynı zamanda çeşitli bilimsel alanlardaki araştırmalar için kaynak olabilecek onomastik birimlerin izini kaybetmeyi amaçlıyordu. Burada çeşitli bilimlerin araştırma kaynağından bahsetme talebi, özel isimleri inceleyen onomastik biliminin hangi bilime ait olduğu konusundaki tartışmaların uzun süredir devam etmesinden kaynaklanmaktadır. Onun coğrafya veya

dilbilim, etnografya veya tarihle ilgisi konusunda bilimsel literatürde farklı görüşler bulunmaktadır (bkz.: 49, 266; 29, 7-17; 97, 21-32; 107, 38; 116; 124, 153; 127, 11-12 128, 137, 143, 158 vb.

Onomastik biliminin sosyal bilimler sistemindeki yeri konusunda farklı bilim adamlarının görüşlerini inceleyen Cengiz Hüseyinzade, bu tartışmalı konuya ilişkin tutumunu şöyle ifade ediyor: “Günümüzde onomastik, özel isimleri inceleyen bağımsız ve ayrı bir dil bilim dalı olarak oluşmuştur” (97, 23-24). Bu konudaki tartışmaları açıklığa kavuşturmak, elbette, konumuz dışındadır, ancak onomastik sözlüğün dil ve toplumdaki işleyişi, oluşumu ve değişimi, bunların düzenleri ile ilgili çalışmalara çeşitli bilim dallarının dikkatini çekmek kanımızca önemlidir. Bu durum, Ermenistan’da gerçekleri gizlemek amacıyla Ermenilerin kendi amaçları uğruna bilime, birçok bilimin araştırma konusu olan birimlere karşı sahte tutumlarını ortaya koymaktadır.

Belirli bir grup onomastik birimi birleştiren toponimleri inceleyen A.A.Reformatski’nin, toponiminin bilimsel bağlantısı hakkında ifade ettiği görüşe dikkat çekmek önemlidir: “Toponimler yalnızca dilbilimcilerin değil, aynı zamanda coğrafyacıların ve tarihçilerin de ilgisini çektiği için, buradaki tüm tarafların çıkarlarının dikkate alınması ve bu alandaki işbölümünün ana hatlarının belirlenmesi gerekmektedir” (137, 33-34).

Hiç şüphe yok ki onomastik tarihle yakından ilişkilidir. Toplumun gelişiminin eski zamanlarına ilişkin tarihsel bilgilerin doğruluğunu kanıtlarken, bilim adamları genellikle onomastik, tarih, coğrafya ve arkeolojinin karşılaştırmalı çalışmasını içeren karmaşık bir yönteme başvururlar. Bu, tarihsel süreci, özellikle de etnogenezi sorunlarını genel bir şekilde karakterize etme fırsatı sağlar. F.Engels’in coğrafi adları “tarihi bir kaynak olarak” değerlendirmesi ve bunlara dayanarak M.Ö. 1. Yüzyıldaki Alman kavimlerinin yerleşim planını oluşturması tesadüf değildir (127, 12).

Dilin onomastik sisteminin, o dili konuşan insanların asırlık sosyal-ekonomik, kültürel-tarihsel yaşamını yansıttığı yadsınamaz bir gerçektir. V.K. Chichagov, “Rus halkının tarihinin farklı dönemlerine ait isimler ve biçimlerinin, toplumun o dönemlerdeki durumunu, dolayısıyla toplumun sınıf yapısını güzel bir şekilde yansıttığını” belirtiyor (155, 8).

Bütün bu hükümler, onomastikte dilbilgisel ve dil dışı faktörlerin yakından ilişkili olduğunu kanıtlamaktadır. Özel isimlerde dil dışı faktörler, taşıdıkları tarihi bilgiler, tarihi gerçekler, halkın yerleşim yerini gösteren, bu konudaki görüş ve bilimsel açıklamaları doğrulayan ve kanıtlayan faktörlerdir. “İsim, insan kültürünün “ürünlerinden” biridir. Toplum içinde ve toplumun talebinden yaratılır ve belli bir gelişim düzeyine ulaşmış insan topluluğu için önemli bir özelliği yansıtır. Döneme ve insan topluluklarına ilişkin bilgiler isimlerde korunmaktadır” (103, 5).

Dilbilimcilerin tarihsel sözlük, fonetik ve gramer, tarihsel diyalektoloji üzerinde çalışırken sıklıkla onomastiğin yardımından yararlandıkları açıktır ve bu dönemde “özel adların, dilbilimi gelişim sürecinin arkaik ve muhafazakar yönlerini koruyan özel bir sözlüksel katman olduğunu unutmaktadırlar” (124, 152). Bu açıdan bakıldığında onomastik dil bilimi alanında, özellikle de dil tarihi alanında yapılan araştırmalar için büyük değer taşımaktadır.

V.A. Nikonov, onomastik birimlerin yaratıcılarının dili hakkında birçok bilgi taşıdığını belirtiyor. İsimlerin belirli bir yerle ilgili olması, o bölgede yayılan antik dilin yeniden canlandırılmasına ve dağılım alanının sınırlarının belirlenmesine olanak sağlamaktadır (127, 11).

Onomastik biliminin diğer bilimler arasındaki yerini açıklığa kavuştururken tarih, coğrafya, etnografya, dil bilimi ve diğer bilimlerle ilişkisini açıklarken belirli isimlere karmaşık bir yaklaşımla

yaklaşırlar. Aynı zamanda, özel adların birkaç sınıfının olduğu ve bu sınıfların her birinin kendine özgü ayırt edici özelliklerinin olduğu dikkate alınmalıdır.

Onomastik sözlük, özellikle etnotoponimler, dil tarihi ile ilgili değerli bir kaynak olarak değerlendirilmesinin yanı sıra, yalnızca belirli bir milletin dil tarihini incelemek için değil aynı zamanda o milletin tarihsel olarak yaşadığı toprakları tespit etmek, değerlendirmek için de kullanılmaktadır. Bu coğrafyada yaşanan sosyal-politik olay ve süreçleri, bu olayların nedenlerini ve kökenlerini araştırılması, objektif gerçekliği, hakikati ortaya çıkarmak için somut tarihsel malzeme, kanıt ve olguların değerlendirilmesi gerekmektedir.

Gerçekleri kaydeden ciddi bilimsel araştırmalar, tarihin tahrif edilmesine karşı koruma sağlayabilir. Bu noktadan hareketle, Ermenistan topraklarında Türk-Azerbaycan onomastiklerinin, özellikle etnotoponimlerinin tarihsel olarak var olan coğrafi manzarasını yeniden canlandırmaya çalışalım. Öncelikle Ermenistan’da Türk kökenli yer adlarının değiştirilmesi konusunda yürütülmüş ve yürütülmekte olan politikanın ana hatlarını netleştirelim.

Aziz Alakbarli, Ermenistan’daki Türkçe kökenli yer adlarının farklı ilkelere göre değişimini gerçeklere dayanarak yorumlamaya çalışmıştır. Yazar, “Eski Türk-Oğuz vatanı – Ermenistan” adlı çalışmasında Türk kökenli yer isimlerini değiştirmenin aşağıdaki sekiz ilkesine dikkat çekmiş: 1) Sovyet ideolojisinin propagandası bahanesi (Gumru-Alexandropol-Leninakan); 2) Ermeni milletin tarihi şahsiyetlerinin adlarının ölümsüzleştirilmesi bahanesi (Kever-Yeni Bayezid-Abovyan); 3) birebir çeviri (Daşqala – Karaberd); 4) Bazı isimlerde (Büyük Ayrım-Medz Ayrum) “büyük”, “küçük”, “yukarı”, “aşağı” kelimelerinin Ermenileştirilmesi; 5) Bazı isimlerde (Lalakend-Lalıgyuğ) “kend” kelimesinin Ermenileştirilmesi; 6) Ermenice telaffuza uyarlama (Hekeri-Akori); 7) eski tarihi ismin modern Azerbaycan ismiyle (Haqqıxılı-Samed Vurgun) değiştirilmesi; 8) tarihi adını (Hacıqara-Makodaşen-Lernapat) kaybetmek için birkaç kez değiştirmek. (30, 5-6).

A.Alekbarli’nin önerdiği ilkeleri şu şekilde gruplandırmak mümkündür:

Ermenistan’da Türkçe kökenli yer adlarının değiştirilmesine ilişkin ilkelerin açıklığa kavuşturulması bilimsel önem taşımaktadır. Çünkü bu ilkeler, mevcut addan eski isme geçişin yegane yollarından biridir. Örneğin “Kamo” toponiminin 20. Yüzyıla ait olması ve bu isimle anılan yerleşimin antik çağa ait olmasından yola çıkarak daha eski bir isme sahip olduğunu kanıtlamak mümkündür. Elbette isim değişikliklerinin zamanında tescil edilmesi, ileride tekrar isim değişikliği yapılmasına hukuki bir dayanak sağlamaz, ancak tarihsel gerçeği teyit eder.

Türk kökenli Ermeni onomastik birimlerinin incelenmesinde ilk önemli konu bu isimlerin toplanması ve gruplandırılmasıdır. Mevcut malzemeler belirli bir toplamı oluşturur. Son dönemdeki bilimsel-tarihsel çalışmalarda Ermenistan topraklarında başta yer adları olmak üzere Türkçe onomastik birimlerin kayıt altına alınması yönünde pek çok çalışma yapılmıştır (Bkz: 19; 20; 30; 60 vb.).

Elbette bahsettiğimiz literatür listesi kapsamlı değildir ve daha genel olanları içermektedir. Söz konusu eserlerde toponomik onomastikonun oluşturulmasına yönelik geniş bir malzeme bulunmaktadır. Ancak bir bütün olarak bakıldığında bunlar farklı onim türlerinden tam onomastikonların hazırlanması için yeterli değildir. Son yıllarda Ermenistan arazisindeki türk kökenli onomastiğin onarımı açısından Prof. H. Mirzeyev’in araştırmaları değerlidir. Bu çalışmalarda köy ve küçük yerleşim yerlerindeki onimler gruplandırılarak çoğunluğu kayıt altına

alınmıştır (Bak: 54, 3-6; 56, 14-18; 57, 26-34; 58, 38-44, vb.).

Tabii ki Prof. H. Mirzeyev'in bu doğrultuda yaptığı araştırma, Ermenistan topraklarındaki Türk kökenli onimlerin toplanması ve bunların önceki neslin hafızasına sağlam bir şekilde kaydedilmesi açısından son derece önemlidir. Ancak bir bütün olarak belirtilen bu alanda hala yapılması gereken pek çok çalışmanın bulunduğunu belirtmek gerekir. Araştırmanın yer adlarının incelenmesiyle sınırlı olmaması, tüm onomastik manzaranın restorasyonuna yönlendirilmesi gerektiğine inanıyoruz.

Ermenistan topraklarında var olan etnotoponimlerin incelenmesi sorunu, bahsedilen araştırmalarda özel bir yer tutmaktadır. Çünkü etnotoponimler kabile ve kavim isimleri esas alınarak oluşturulan onomastik birimlerdir. Bu arada, dilbilimimizde, halkın daha eski tarihiyle ilgili bu tür yer adlarının kapsamlı bir şekilde incelenmesi alanında çok az çalışma yapıldığına dikkat edilmelidir. Bilimsel literatürde, Batı Azerbaycan da dahil olmak üzere Azerbaycan'da yaygın olan yer isimlerinin yüzde 70'inin kabile ve kabile reisinin adını aldığı fikri belirtilmektedir.

Ermenistan topraklarındaki yer adları arasında etnotoponimlerin sayısı az değildir. Örneğin Eymur, Orand, Çovdar, Çabanlı vb.

Eymur etnotoponiminin Ayrum//Ayrım//İmer//İmir şekilleri vardır. Ermenistan'da bu etnotoponim Ayrum, Ayrum Mets, Ayrum Pokr köy adlarında halen kalmaktadır. Yukarıda, tahrifat amacıyla yer adlarının değiştirilmesi esasları dikkate alınarak “büyük” ve “küçük” kelimelerinin çevrilmesi gösterilmiştir. Mets “büyük”, poker – “küçük” anlamına geldiğinden, aslında Ermenistan'da Büyük Ayrım, Ayrım ve Küçük Ayrım toponimlerinin olduğu ortaya çıkıyor.

Eymur'un etnonimi Kaşgarlı Mahmud'un sözlüğünde geçmektedir. Yazar, Eymurların Oğuz boylarının yirmi iki neslinden biri olduğunu göstermektedir. Eymur etnotoponiminin Ermenistan'daki üç köyün adlarına da yansması, bu toprakların Türklerin eski yerleşim yerleri arasında olduğunu bir kez daha kanıtlıyor. Görüldüğü gibi bu bölgedeki Türk kökenli etnotoponimlerin incelenmesi, Türk etnoslarının tarih boyunca Ermenistan topraklarındaki yerleşimini ortaya koyması açısından olağanüstü önem taşımaktadır. İlginç olan nokta, Ermenistan topraklarında bölgesel etnotoponimlerin daha yaygın olmasıdır. Verilen örnek Ermenistan topraklarındaki bölgesel etnotoponimlerden biridir.

Etnotoponimlerin incelenmesi, halkın sosyal ve politik yaşamıyla doğrudan ilgili olan ve tarihinin farklı aşamalarında ortaya çıkan etnonimlerin incelenmesiyle başlar. Etnonimlerin incelenmesi sürecinde milletin en eski ve ortaçağ etnik kökenlerinin isimleri hakkında kapsamlı bilgiler elde edilir.

Her milletin oluşumu tarih boyunca devam eden kesintisiz bir etnik sürecin sonucudur. Etnik sürecin bileşenleri, kabileler, kavimler, halklar ve uluslardır, kısacası etnografyada kabul edilen etnoslardır (32, 3).

Konsolidasyon (etnik olarak akraba etnik grupların karışması süreci) ve asimilasyon (etnik olarak farklı etnosların birleşmesi sürecinde, birinin diğerinin dilini elinden alıp kendisine katması süreci) sonucunda etnik kökende etnik grupların birbirlerine karşı konumları ve isimlerinde değişiklikler meydana gelir. Belirli bir tarihsel aşamada etnoslardan biri diğeri üzerinde baskın bir konuma sahip olur.

Her etnosun oluşum süreci aynı zamanda etnosun isimlendirilmesini de etkiler; bu, tarihsel

gelişim sürecinde bir etnik isimle anılan bir etnosun, belli bir aşamayı geçtikten sonra başka bir etnik isme sahip olabileceği anlamına gelir. Bu nedenle her milletin kökenini açıklığa kavuşturmak için, onun oluşumuna yol açan ve etnik sürecin tüm aşamalarına katılan bileşenleri belirlemek gerekir. Yani halkımızın kökenini araştırmak için tarih boyunca Azerbaycan topraklarında yaşamış etnik grupların adlarını ve etnik kökenlerini ortaya çıkarmak gerekir.

Etnonimler, onomastikin daha karmaşık ve çok yönlü bilimsel araştırma gerektiren bir grubudur. Tarihsel, coğrafi, etnografik ve dilsel gerçeklere dayanarak gruplandırılabilen ve tek bir gruba getirilebilen etnonimlerin belirlenmesi ek bilgi gerektirir. Kabilelerin, klanların, halkların ve ulusların adları, diğer onimlerden farklı olarak, aynı anlamla ilişkili olarak farklı yönlerden çok değişkenlidir. Etnosun yayılma, bölünme ve dağılım derecesi, göç eğilimi, etnonimlerin çokluğuna yol açmakta ve sahte etnonimler yaratabilmektedir. Etnonimide ve onomastiklerin diğer bölümlerinde, etnotoponimler de dahil olmak üzere etnonimle ilgili isimlerin incelenmesi sırasında bu tür onimlerin tam anlambilimine dikkat edilmelidir.

Bölgelerin ve yerleşim yerlerinin isimlendirilmesi çok eski zamanlara dayanmaktadır. Ancak insanların yaşadığı yerlere, topraklara isim verme süreci de değişken olmuştur. Hiç şüphe yok ki, ilk yer adları etnosların adını taşımamaktadır. Gruplar halinde yaşayan eski insanlar muhtemelen yaşadıkları yeri araziye, diğer özelliklere, yiyecek kaynaklarına, flora ve faunaya vb. Göre seçiyorlardı. Yani insanların farklı gruplar halinde oluşup yaşadıkları ilk dönemlerde etnik köken meselesi yoktu. Bu dönem, daha çok hayatta kalma mücadelesi, insan hayatını tehdit eden güçlere direnme ve gerektiğinde birlik olma ile karakterize edilmiştir. Gelişim sürecinde insan gruplarının diğer grupların yaşanabilir yerlere girmesini engellemek için mücadele etmek zorunda kaldığı dönemlerin olduğu doğrudur. Halklar arasında yaşanan bu mücadele daha sonra kabileler ve klanlar arasında mücadeleye dönüştü. Etnosların bu dönemden itibaren yerleşim alanına kendi adını vermiş olması muhtemeldir. Bir etnosun yaşadığı bölgenin aynı zamanda o bölgede yaşayan etnos tarafından da isimlendirilebileceği unutulmamalıdır. Böyle bir durum etnik gruplar arası temasın hem varlığı hem de yokluğu açısından mümkündür. Ancak her durumda bir şey açıktır. Bir etnos kendi yerleşim yerine başka bir etnosun adını vermediği gibi, komşu etnos da komşusunun yerleşim yerine kendi adını vermez. Başka bir etnik gruba ait olan bölgenin isminin değiştirilmesi olayı ancak o bölgenin o etnik gruptan alınmasından sonra gerçekleşebilir.

Etnonimler karmaşık bir tematik kelime grubudur. Karmaşıklık, etnonimleri diğer adlardan ve adaylardan ayırmanın zorluğundan kaynaklanmaktadır. Bu konudaki tutumunu dile getiren Y. Chesnov, etnonimleri ayırırken isimlendirmenin motivasyonel anlambilimine özellikle dikkat edilmesini önermektedir (örneğin, ikamet yerinin özelliğine göre bir isim verilebilir; yere göre motivasyon kullanılabilir vb.) (154, 6).

Yerel halk, mevcut yer adlarını kendi dillerinin etimolojisine göre açıklayarak çarpıtmaktadır. Ancak bu durumda yalnızca çarpıklıkla yüzleşmek mümkündür. Bozulmanın fonetik düzeyde daha fazla olması gerekir. Bir sözcük biriminin yerine başka bir dile ait bir birimin getirilmesi isim değişikliğidir. Bu nedenle etnotoponimlerin incelenmesinde dikkatli olmak önemlidir. Çünkü bu birimler çeşitli bilimlerin araştırma nesnesidir.

“Etno ve Etnografya” kitabında bu konuya değinen Y.V. Bromley, bu tür onimlerin “coğrafya ve dilbilimin (aynı zamanda tarih ve dilbilimin) kavşağında yer aldığını ve toponiminin son zor

araştırma alanını oluşturduğunu” belirtiyor (81, 223).

Etnonimlerin tematik anlambiliminin, yani tematik karakterinin çoğu zaman motivasyon anlambilimiyle tamamlandığı bilinmektedir. Etnonimler genellikle motivasyonla daha kolay açıklanır. Bu tür açıklamalar etnonimlerde bazı teorik önermeler ortaya koymamıza olanak sağlar.

Y.V.Chesnov, Avustralyalılar’daki *aranda* gibi büyük etnik grupların birçok küçük yerel gruba bölündüğünü gösteriyor. Böyle bir bölünme sonucunda kural olarak faaliyet gösteren grupların isimleri yaşadıkları yerin adına göre belirlenmektedir. Benzer bir durum Eskimolar arasında da görülmektedir (154, 7). Eskimolarda yerel grupların adları şu şemaya göre oluşturulur: grubun yaşadığı yere ilişkin *ad + miut*

Miut, “insanlar” anlamına gelen Eskimoca bir kelimedir. Örneğin *utkuxikalinqmiut* grup adı “*sabuntaşları bölgesinde yaşayan insanlar*” anlamına gelir (154, 8).

N.A. Butinov, ilkel topluluk yapısında yaşayan insanların yerel gruplar oluşturduğunu doğrularken, aynı zamanda bu tür grupların tecrit halinde yaşamalarının imkansız olduğunu da belirtmektedir (82, 214). Bu nedenle yerel grupların birbiriyle temas halinde olması gerekiyor. Yerel gruplar arası ilişkiler, grupların birbirlerine isim vermesinin temelini oluşturmuştur. Buradan yerel grupları adlandırmanın iki yolu olduğu sonucuna varılabilir. 1) grubun kendisini adlandırması; 2) yerel grubun adının başka bir yerel grup tarafından verilmesi.

Yerel gruplar belirli bir etnostan ayrılmış oldukları için, yukarıda bahsedilen olgu, onların etnotoponymiye dayalı olarak etnik kökenlerinin belirlenmesinde özel bir rol oynamaktadır. Bu nedenle öncelikle isimlendirme sürecine katılabilecek etnosların belirlenmesi gerekmektedir. Yerel grubun kendisini adlandırması durumunda etnotoponimin etnosun kendi diline ait olacağı açıktır. Bu nedenle etnotoponimi kullanarak etnoları belirlemek mümkündür. İkinci durumda, eğer yerel A grubu bir etnos ise ve yerel grup V ikinci etnos ise, o zaman adlandırmanın sonucu farklı türlere yol açar. Eğer etnotoponim basitse, yani tek kökten oluşuyorsa o kelime ya isim verenin ya da isimlendirilen etnosun diline ait olacaktır. Mantıksal-dilbilimsel açıdan bakıldığında onim, kendisine isim veren etnik grubun diline ait bir kelime olarak değerlendirilmelidir. Ancak adı geçen gruba ait kelimenin kullanımının tamamen dışlanması doğru değildir. Etnotoponim karmaşık olduğunda, bileşimi oluşturan unsurları aşağıdaki gibi dağıtmak mümkündür:

- 1) Her iki bileşen de A etnosuna aittir;
- 2) Bileşenlerden biri A’ya, diğeri V’ye aittir;
- 3) Her iki bileşen de V’ye aittir.

Yapılan analiz, temas halinde olan yerel grupların sayısı arttıkça yukarıdaki konunun daha da karmaşık hale geldiğini göstermektedir.

Bu nedenle, daha eski olduğu düşünülen etnotoponimlerin dilbilimsel analizi sırasında, yerel gruplara ait adların sözlüksel-anlamsal özelliklerinin çeşitli yönleri bir araştırma konusu olarak ele alınmalıdır. Böyle bir çalışmada sözcük biriminin anlamsal yükü doğrudan etnosa göre değil, yerel grubun yaşadığı yerin özelliklerine, bir veya başka bir referans noktasına veya motivasyon işaretinden farklılığına göre kontrol edilmelidir. Onim’in sözlüksel-anlamsal analizi, onun ait olduğu çevreyi ortaya çıkarmaya yardımcı olur.

Yerel gruplara ait onimlere bölgesel nomenler (Nomen Regionale) düzeyinde de bakılabilir. Çünkü bu tür onimler belli bir bölgeye yerleşmiş grupları ifade etmektedir. Nomenler bölgeyle belli

bir ilişkisinin olması, yerel gruplar arasındaki iletişimden kaynaklanmaktadır. Öte yandan bölgesel isimlendirme, bir grup kendi topraklarından uzaklaştığında genellikle değişmeden kalır. Bazı durumlarda bu durum yeni bölgesel adların ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Genonimleri araştırırken de benzer sorunlar ortaya çıkıyor. Genonimlerin soyu belirten özel isimler olduğu iyi bilinmektedir. Bilimsel literatürde genonimlerin dağılımı özellikle Türk ve Moğol bölgelerinde dikkat çekmektedir (144, 215). I.N.Lezina, Kırım genotoponimlerini incelerken, bu alandaki toponimler arasında özel bir ağırlığa sahip olduklarını göstermiştir. Yazar, göçebe halkların yaşadığı bölgelerde genotoponimlerin yaygın olduğunu, göçebe çobanların ise sığırların otladığı, su içtiği ve kışı geçirdiği yerleri o bölgenin sahibi gruplarla bağlantılı olarak adlandırdığını açıklamaktadır (113, 114). Elbette bu tür pek çok alan olduğundan üretilen genotoponimler de çoktur. Genotoponimler bölgeye özgü özellikleri yansıttığı için başlangıçta belirli kelimelere göre onları ayırt etmek mümkündür. Aynı zamanda genotoponimlerin bölgesel nomenin bölgesel karakterini taşıdığı gerçeği bir kez daha doğrulanmıştır.

Onomastik çalışmalarda, özellikle etnonim ve etnotoponim çalışmalarında Türkçe genonim ve genotoponimlerin incelenmesi önemlidir. Her genonim belirli bir etnos veya etnoslarla ilişkilidir.

Oğuz genonimleri tüm Türk genonimleri arasında özel bir yere sahiptir. Ancak bunlar, özellikle de Kafkasya'da yaygın olan genonimler bugüne kadar ciddi bir araştırmanın konusu olmamıştır. Günümüz Ermenistan topraklarında var olan toponimlerin ve etnotoponimlerin incelenmesi sırasında genotoponimlerin keşfi, bir yandan genonimlerin yayıldığı bölgedeki etnosların antik yerleşiminin izini sürmek için diğer yandan da etnosların etnogenezini takip etmek için önemli gerçeklerin toplanmasına yardım ediyor. Örneğin I.N.Lezina, Kırım'daki Salqır toponiminin 11. Yüzyılın başlarına dayandığını ve Selçuklu Türklerinin bir parçası olan Salor (Salgir, Salgur, Salır vb.) kabilesinin Kırım'a gelişinden sonra ortaya çıktığını belirtiyor. Ancak bundan sonra yazar, bu toponimin daha önce yaratılmış olma ihtimalinin daha yüksek olduğunu ileri sürmektedir (113, 147).

Salqırların bir Oğuz boyu olduğuna dair kaynaklarda pek çok bilgi bulunmaktadır. Türk halklarının eski yazılı eserlerinden biri olan “Kitabi Dede-Korkut” destanındaki Qazan Han da bu kabileye (Salur Qazan) mensuptu. Buradan salar, salır, salqur, salqır, salur vb. Sözcüklerin Oğuz'la akraba olduğu anlaşılmaktadır ve bunlar da bir etnonim etrafında birleşmiş genonimlere sahiptir.

Milattan önce IV yüzyılda Samat boyuna mensup Sirakların Ermenistan topraklarında yaşadıkları literatürde yer almaktadır (105, 152-153). Samat ve Sirak, Karakalpak boylarından *müyten*, *manqıt*, *aşmaylı* boylarına akrabadır. Samatlar muyten kabilesine, Siraklar ise Manqıt ve Aşmaylı kabilelerine yakındı (123). L. Tolstova, “Harezm Vahasının Tarihsel Onomastiği” başlıklı makalesinde Kara-Sirak Karakalpak kabilesinden bahsediyor (149, 248).

Dolayısıyla genonimlerin katılımıyla oluşan genotoponimler etnonimlere yakındır ve onlarla örtüşerek kimlik oluşturabilir. Mısır, karaqoz, kok, köz, kose, kuba, kur, kuçer, makar, talma vb. Genonimler etnonimlerin keşfi için pek çok materyal sağlar.

Genotoponimlerin dilbilimsel analizi sırasında sözlüksel-anlamsal özelliklerinin ortaya çıkması, bunların daha eski bir döneme ait yerel grup adlarına karşılık geldiğini kanıtlamaktadır. Bu husus, genonimler ve genotoponimlerle ilişkili etnotoponimlerle ilgili araştırmaların yeni yönünü belirlemektedir. Dolayısıyla yukarıda bahsedilenler, Kafkasya'da, özellikle Ermenistan

topraklarında etnotoponimlerin araştırılması sürecinde, ilk bilimsel araştırmalardan birinin, genotoponimlerin, genonimlerin ve kelimenin diğer bileşenlerinin sözlüksel-anlamsal özelliklerini ortaya çıkarmaya yönelik olması gerektiğini göstermektedir. Bu durum öncelikle bölgede yaygın olan etnik adların genel resmini netleştirmeyi gerekli kılmaktadır. Çünkü bireysel etnotopimlerden ziyade, genel koleksiyonlar üzerinden daha geniş bir çalışma yapılması gerekiyor.

1.2. Azerbaycan ve Batı Azerbaycan topraklarının etnonim manzarası

Elbette “Azerbaycanlıların oluşumunda etnik kökenlerine göre hangi eski kavim ve boyların yer aldığından, kavim ve boyların isimlerinin yer aldığı yerlerin adlarından bahsetmek mümkündür”(140, 7). Azerbaycan topraklarına yerleşen eski boy ve kavimler hakkında çeşitli kaynaklarda kesin bilgiler bulunmaktadır.

Eski Azerbaycan etnonimlerine Yunan ve Roma kaynaklarında – Hecataeus Miletsky (miki, dondar), Herodot (kaspi, kel, girkan, anariak, Qarqar, sirak, mard, sak, massaket vb.), Dionysius (hun, kaspi, girkan, mard vb.) eserlerinde (76, 107; 105, 15; 88, 7) rastlanmaktadır.

Y.M. Jafarov, Kafkasya topraklarından bahseden eski tarihçilerin, çağımızın ilk yüzyıllarında Hunların da burada yaşadığını doğruladığını belirtiyor (Bkz: 87, 220-232; 37, 21-30; 46, 35-36; 114, 5-20, vb.) .

Suriye kaynaklarında bu eski Azerbaycan’ın Türk, Hun, Kıpçak, Oğuz (quz), Bulqar, İcmax, Peçenek, Hazar, Haçmatak vb. Kavimlerin adları zikredilmektedir (133; 97).

Alban-Arran dönemine ait etnonimlerin çoğu, aynı zamanda V-VII. Yüzyıl Ermeni tarihçilerinin ve coğrafyacılarının eserlerinde de bulunmaktadır. 5. Yüzyılın Ermeni tarihçilerinden Favstos Buzend bu bölge hakkında bilgi verdiğinde o bölgede Quqarlar, Albanlar, Maskutlar, Xeçmatak, İcemaxlar, Hunlar, Çilbler, Keller, Qatlar vb. Yaşamaktaydı. Moisey Xorenski “Ermenistan Tarihi” adlı eserinde Transkafkasya’da Türkçe konuşan eski halklardan Bulgarların, Hunların, Hazarların ve Barsillerin saldırılarından bahsederken, Lazar Parbski ise Albanyada Kangarların varlığından bahsetmektedir. 7. Yüzyıla ait “Ermeni Coğrafyası” adlı eserde Asya Sarmatya’ında yaşayan Kaspi, Bakan, Zəgan, İcemax, Maskut, Xeçmatak, Xantuk, Xeran, Şarvan, Max vb. Moisey Kaqankatvatsi’nin “Alban Tarihi” eserinde, Alban, Basil, Qarqar, lbin, Çilb, Hun, Çol, Terter, Köçer, Mexrin, Maskut, Uti, Xeçmatak, Peçenek vb. Etnik gruplar isimlendirilmektedir. Genceli Mxitar Qoş’un “Alban tarihi” ve Genceli Kirakos Qanzaketsi’nin “Tarih” eserlerinde Azerbaycan’a ait pek çok etnik isim bulunmaktadır: Hun, Ağvan, Alan, Qacar, Kıpçak, Muğal-Tatar, Selçuklu, Tatar, Türk, Kanı, Eri, Movakan, Hazar, Kıpçak vb. Kabile adlarını ve çeşitli kabile adlarını koruyan Ereti, Kiş, Muğan, Şeki vb. Gibi toponimler vardır.

Azerbaycan’ın ortaçağ etnonim ve etnotoponimisinin çalışılması Farsça kaynaklarda 10. Yüzyıldaki anonim anıt Hudud al-Alem, Fazlullah ibn Ruzbixan Hunci’nin “Tarihi alem-arayi Amini” adlı eserinde, 15. Yüzyılda Azerbaycan’da ve sınır ülkelerinde var olan düzinelerce etnonim ve etnotoponim – Türk, Türkman, Gajar, Musul, Rumlu, Jigatai, Chakarli, Shamli, Dukharli, Kepchak, Goshgar vb. Yansıtılmıştır

Arap coğrafyacılarının ve seyyahlarının eserlerinde Azerbaycan kabile adlarını ve kabile adlarını içeren coğrafi adları incelemeye yönelik pek çok malzeme bulunmaktadır. Bu eserlerde

Avarlar, Alanlar, Arranlar, Bulgarlar, Dağlılar, Deylemler, Karluklar, Kasaklar\Kalaklar, Osmanlılar, Serirler, Türkler, Türkmenler, Hazarlar, Çarukluk, Cüvaldar, Alan Kalesi, Gandzak\Gence, Muğan, Muğan Ovası. Muğaniyye, Tatar, Hazar Denizi, Hunan, Şabran\Şeberan vb. Gibi etnik adlar yer almaktadır.

13. yüzyılın sonu ve 14. Yüzyılın başlarındaki Azerbaycan (Türk) etnonimlerinin incelenmesinde, Rashideddin Fazlullah ibn Abu-el-xair Ali Hamadani'nin eserleri, özellikle "Cami el-tevarix" adlı eseri (136) vazgeçilmez kaynaklardandır. Ünlü alim ağaceri, bayaut, curyat, celair, carukluq, cemşidi, cirkin\çirkin, itbarak, kalac\xalac, kanlı\kanqlin, karatut, karkas, karkın, karluk\harluut, kaşqar, kinkit\kingiyat, kipçak\kipçaut, kuçaylar, Konkotan\Konkxotan, Oğuz, Sakait\Saxait, Selciut, Suldus, Qantuq- Tangxut, Türkmen, Türk, Urnat, Elçigin vb. Kabilenin adını verir.

Raşideddin'in eserinde 24 Oğuz boyunun adı geçer. Oğuz'un 6 oğlunun torunlarının isimleri (Gün Han, Ay Han, Yulduz Han, Göy Han, Dağ Han, Deniz Han) (Qayi, Bayat, Alkarauli, Karaüylü, Yarez, Duger, Durduqa, Bayarlı, Aveş (Auş)), Kırık, Bekdili, Karkın, Bayandur, Bika, Culdur, Çipni, Salor (Salır), Imur, Alayuntlu, Üçqız, Yandır, Bükdür, Binva, Kanık) ile bağlanarak onqonlarını gösterir. Raşideddin ayrıca Uygur, Qanlı, Kıpçak, Karluk, Kalaç ve Ağaceri isimlerinin Oğuzların kardeş ve amcalarının isimleri olduğunu, aynı adı taşıyan boyların da bu kavimlerin torunları olduğunu belirtmiştir. Eserlerinde Ebu Bekir el-Kutbi el-Ahari (XIV. Yüzyıl) ve Muhammed el-Halebi (XV. Yüzyıl), Abd al-Rashidal-Bakuvi, çobanlar, Celairler, onların hanedanları, akkoyunlular gibi Azerbaycan etnik isimlerini inceleyen Elmira Ahmedova Türk, Kani, Kimakh, Oğuz, Türkmen, Hazar, Alan, Bulgar, Guz, Selçuklu, Bacanak\Peçenek, Oğuz vb. (26) hakkında mükemmel bilgiler verildiğini belirtmektedir.

C.V.Kahramanovanın "Opisanie arxeoqrafiçeskix dokumentov" (104) ve T.M. Musevi'nin "Ortaçağ Azerbaycan tarihine ilişkin Farsça belgeler (XVI-XVIII yüzyıllar)" (61) kitapları da etnonimlerin incelenmesi açısından oldukça değerlidir. Bu eserlerde Kelenter, Kengerli, Karahanbeyli, Karabaldır, Efdar, Kırklı, Şamlı, Sabunçu, Borbor, Karaçallı, Sulfa, Bacravanlı, Baharlı, Hocamusahlı, Sarılı (Sarielili), Kebirli, Ulaclı, Karasalehli, Demirciler, Aslanbeyli, Zireli, Mansurlu, Aşık Musalı, Sultan Ahmedli, Karadağlı Padar, Alihanlı, Qullar Kengerli, Aslanbeyli, Şamlı vb. Etnonimler ve etnotoponimler verilmiştir.

Bu dönemlerde geliştirilen etnonimlerimizin birçoğuna "Karabağnameler"de rastlamak mümkündür (40; 41). Örneğin Kacar, Sarıclı, Otuziki, Kebirliler, Karadağlı, Kenceli, Nahçıvanlı, Şahseven, Karabağlı, Şekili, Kızılbaş, Develi vb.

158. yüzyıl tarihçisi Lazar Barpetsi'nin bilgilerine atıfta bulunan S.G. Klyastorni, Transkafkasya halklarının birleşik ordusunun 482 yılında Ermenistan ve Gürcistan sınırındaki Kenger ilindeki Kenger dağı altında toplandığını göstermektedir (108, 175-176). .

V-X. yüzyıl Azerbaycan'ının olaylarını anlatan XVII. Yüzyıl anıtları arasında yer alan "Tarihi-Derbend X-XI. Yüzyıllar", Azerbaycan tarihçiliğinin kurucusu A.A.Bakihanovun "Gülüstani-İrem" kitabında ayrıca ve toponim ve antroponimlerin bir parçası olarak etnotoponimlerimizin birçoğu hakkında tarihsel ve etnografik bilgiler verilmektedir: Hazar, Hazariyye, Türk, Çağatay, Deşti-Kıpçak, Hazar/Kaspi Denizi, Şabran, Avar, Avaristan, Maskat, Xuzax, Suvar Kalesi, Muğan vb. ("Tarihsel-Darbandname"), Aşkunaz\Aşkenaz (İskitler),

Backurd\Başkurd, Bicanak\Peçenek, Bulqar (Burqaz, burqar, balkar), qarqarlar, Quhlar, Hunlar, Qay, Kasak (kasoq)\Kaşak, Kimmerler, Kıpçaklar, Lekler, Moqanlı, Silvi, Çilb, Türkmen, Çepni, Şirr, Bayat kapı, Deveci, Seden\Sedun, Hazar Denizi, Hunan, Şeki\Şakka, vb. (V.F. Minorski), Ayrum, Albanlar, Arşalılar, Bermekiler, Çarlar, Ziğlar, Karamanlılar, Karanailer, Hazarlar, Kengerli, Qubalı, Kırklı, Muğanlı, Osallı, Tekeli, Ustacı, Halaç, Halilli, Çakırlı, Avar ilçesi, Alan kapısı, Alhanlı Köyü, Barmek ilçesi, Qaley-Suvar, Çırak kalesi, Şabran vadisi, Aliqulu Han Şahsevenski, Ahmed Han Abdali, Eşref Çoban, Cafer Barmaki, Kerim Han Afşar, Feteli Han Kacar, Hasan Akgoyunlu, Amiraslan Han Kırklı vb. (146; 118)).

19. yüzyılın başlarından itibaren Rusya İmparatorluğu'nun Azerbaycan'ı yönetmesine yardımcı olmak için yazılmış Rusça belgeler – devlet, köylü ekonomisi ve günlük yaşam hakkında kitaplar, çeşitli valilikler, ilçeler ve iller hakkında bilgilendirme çalışmaları, “Sbornik materialov dlä opisanie mestnostey” i plemen Kavkaza”, “Sbornik svedeniy Kafkazskix qorüax”, “Izvestia kavkazskogo otdela russkoqo Imperatorskoqo obhestva”, “ Spiski naselennyix mest Rossiyskoy Imperii”, “Kafkas takvimi”, “Azerbaidjanskiy” nastolğniy kalendar” vb. Yanı sıra A. A. Shifner, N. K. Zeidlits, E. A. Weydenbaum, N. Dorn, A. M. Dirr, P. K. Uslar, vb. Gibi kfkasşünasların eserleri Azerbaycan etnonimi ve etnotoponimi açısından da zengindir.

T.I. Hajiyev şöyle yazıyor: “Etnoslar gelir ve gider, yer adları ise durur ve gözlemler, gelenleri kabul eder, gidenleri gönderir ve onlara ilk kez verilen ismi onlarla birlikte canlı tutar. Azerbaycan yer adları da bize bu toprakların kadim biyografisini aktarmaktadır” (36).

Azerbaycan etnogenezinin sorunlarının çözümüyle derinden ilgilenen ve bu konuya seleflerinden farklı olarak sistematik ve bilimsel-teorik bir yaklaşımla yaklaşan M.H. Valiyev (Baharlin), 1921'de “Azerbaycan: fiziki-coğrafi, etnografik makale” yayınladı ve 1925'te yayınlandı. “Naselenie Azerbaidjana” – “Muzey gtnografiçeskix sokrovih” kitapları bu konuda yeri doldurulamaz kaynaklardır. Yazarın ikinci çalışması bu konuya adanmıştır; burada ilk kez Azerbaycan'ın etnik yapısı, etnik grupların oluşum tarihi, Azerbaycan halkının oluşumuna katılan Türkçe konuşan başlıca etnik gruplar ve yerleşimleri kapsamlı ve içerikli bir şekilde araştırılmıştır. Bu eserinde Azerbaycan'da yaşamış ve halen yaşayan çoğu kavmin isimleri tespit edilmeye çalışılmış, bu kavimlerin çoğu hakkında tarihi ve etnografik bilgiler verilmiş, adlarını yansıtan etnotoponimler sıralanmıştır. Örneğin bulqar, hazar, zıq, kazak, şıxlı, salahlı, quş, halaç, kenger, celair, şamlı, beydili, inallı, tekle, karamanlı, ahmedli, imirli, düger, ilhicı, bayat, çobani, baharlı, padar, lek, halilli, osallı vb. (kabile isimleri), hazar, zıq, kazak, kuşcu, halac, kangerli, ilhicı, şamlı, beydili, tekla muğan, karamanlı, ahmedli, dukar, bayat vb. (şehir ve köy adları).

M. T. Valiyev'in eserinde Padarlar en ünlü Oğuz boylarından biri olarak tanıtılmakta ve Elhaniler döneminde Orta Asya'dan Azerbaycan'a göç eden 200.000 Türkçe konuşan aile arasında Padarların önemli bir yer işgal ettiği gösterilmektedir. Onlar Güney Azerbaycan'da yaşamış ve XVI-XVII. Yüzyıllarda Safevi döneminde Dağıstanlıların önlenmesi amacıyla bir kısmı Kuzey Azerbaycan'a nakledilmiştir (84, 398-399).

N.A. Abelov, geçen yüzyılın 70'li yıllarında Şamahı İlçesi'ndeki Pir Mardakan Dağı'nda 194 aileden oluşan Quşı adlı bir kabilenin yaşadığını kaydetmiştir.

Araştırmalardan, Türkçe konuşan kavim ve kabilelerin Azerbaycan'da ve Ermenistan topraklarına yerleşme tarihinin çok eski olduğu anlaşılmaktadır (37, 25).

Araştırmalar Gence ilçesinin etnotoponimlerinin oluşumunda leq, kanq, quşi, kazan, kazak, qanzak, deli/tele, hun, eymur, ayırım, düyerli, padar, bayan, bucak, şati, xaput /haput/, kangarli, xunus, kollü, koran olduğunu vb. Önemli bir rolü vardı.

Azerbaycan halkının etnogenezi konularını daha derinlemesine ele alan ve bu yönde çalışmalarını istikrarlı bir şekilde sürdüren Q.Qeybullayev'in "Toponimia Azerbaydjana", "K etnogenezu azerbaydjanuyev", "Eski Türkler ve Ermenistan" kitapları ve çok sayıda makalesi, "Azerbaycan Türklerinin gelişme tarihi üzerine" Azerbaycan, Batı Azerbaycan etnonimlerinin incelenmesi için paha biçilmez bir materyal ve bilimsel kaynaktır. Azerbaycan (Türk) halkının makro veya mikro, paleo, mezo ve neotoponimlerinin neredeyse tamamı bu eserlere yansımıştır.

Etnonimler ve bunların birincil kaynakları hakkındaki bilgileri yeterince genişletmek mümkündür. Kanaatimizce, Azerbaycan ve Batı Azerbaycan topraklarında yer adları içerisinde yer alan ana etnik adlar ve bunların kaynakları hakkında yeterli genel bilgi verilmiştir. Türk kökenli kabile ve kavimler, nesiller ve soylar bilimsel literatürde geniş çapta ele alınmakta olup, bu yönde araştırmalar sürdürülmektedir.

Günümüz Azerbaycan topraklarında etnonimlerden oluşan çok sayıda etnotoponim bulunmaktadır. Bunların çoğu R.M.Yuzbaşov, Q.A.Qeybullayev, A.A.Huseynzade, G.Voroşili, S.M.Mollazade, A.I.Aliyev ve diğer coğrafyacılar, tarihçiler ve dilbilimciler tarafından incelenmiştir.

Aynı zamanda eski Oğuz anavatanı Ermenistan topraklarındaki etnotoponimlerin yeterince araştırılmadığı ve alansal özelliklerinin ortaya çıkarılmadığı da yapılan araştırmalardan anlaşılmaktadır.

1.3. Ermenistan topraklarının türk kökenli etnotoponimleri

Belirli bir yer adı grubu, milletin oluşumuna hangi kabilelerin ve kavimlerin katıldığını ve bu sürecin ne zaman gerçekleştiğini belirlemeyi mümkün kılar.

Çeşitli kabilelerin ve kabile birliklerinin adlarıyla bağlantılı olarak çok sayıda yer adı oluşturulmuştur (örneğin Eymur, Kankarlı, Ahmedli vb.). Batı Azerbaycan toprakları da dahil olmak üzere ülkemizin modern toponimisinde yer alan 4.600'den fazla coğrafi ismin yaklaşık yüzde 70'inin aşiretlerin veya aşiret liderlerinin adlarıyla bağlantılı olarak oluştuğunu belirtmeliyiz.

Alanın onomastik peyzajının incelenmesi sırasında hem dilsel hem de tarihi-coğrafi açıdan özel önem taşıyan konulardan biri onimik alanın tanımıdır. Özel isimler, modelleri, türleri ve unsurları belirli bir alan içerisinde tekrarlanıyorsa bu alana onimik alan denir. Onimik alanda tekrarlanan onimlere, bunların modellerine, türlerine, ünsürlerine alansal onimler, alansal modeller, alansal ünsürler vb. Denir. Belirli bir bölgede tekrarlanan etnotoponimler alansal (bölgesel) etnotoponimlerdir. Bu kavram ve terimler A.V.Superanskaya ve diğer birçok yazar tarafından kullanılmıştır (145, 11).

Azerbaycan dil biliminde Ermenistan topraklarının Türk kökenli yer adları Sovyet döneminde kapsamlı araştırmalara konu olmasa da son zamanlarda bu alana yönelik tutum önemli ölçüde değişti. Bilim adamları ve araştırmacılar, Ermenistan topraklarındaki yer adlarının toplanması ve incelenmesi konusunda ilginç eserler yazmışlardır (Bak: 45; 20, 158-176; 27; 69; 33; 65; 16; 17; 18; 13; 57; 63). ; 21, vb.).

Araştırmacıların çoğunluğu, Ermenistan topraklarında Türk kökenli etnotoponimlerin geniş dağılımına dikkat çekmiştir. Buna rağmen Ermenistan topraklarındaki etnotoponimlerin tam resmi ve bu onimlerin kapsamlı analizi üzerine hiçbir monografik çalışma yapılmamıştır. Elbette ayrı etnotoponimler ve etnotoponim grupları araştırmacıların dikkatini çekmiş ve onların analiz ve araştırmalarının nesnesi haline gelmiştir. Bu alanda en fazla araştırma Q.Qeybullayev'e aittir (43; 44; 45; 89).

Ermenistan topraklarındaki Türk kökenli etnotoponimlerin incelenmesi, her şeyden önce o bölgenin etnotoponimik onomastikonunun oluşturulmasını gerektirir. Farklı kaynaklarda bu tür onimik birimler farklı sayılarla verilmektedir. Daha doğrusu araştırmacılar, Ermenistan topraklarında çok sayıda Türk kökenli etnotoponim bulunduğunu belirtmekte ve bunların belirli bir kısmı hakkındaki bilgilerle yetinmektedirler (30, 116-117; 24; 19; 20).

Budakov B., Qeybullayev Q. "Ermenistan'da Azerbaycan kökenli yer adlarının açıklayıcı sözlüğü." Kitabında Ermenistan topraklarındaki Türk kökenli yer adlarının büyük bir kısmı yansıtılmaktadır. Bu kitap, köyden daha küçük yerleşim yerlerinin adlarını ve yerleşim alanının iç toponimik katmanlarını dikkate almamaktadır. Köyden daha küçük yerleşim yerlerinin adlarının ve yerleşim alanının iç toponimik katmanlarının, etnotoponimik alanların incelenmesi sürecinin dışında tutulabileceği açıktır. Konuya bu açıdan yaklaşıldığında söz konusu literatür, Ermenistan topraklarında Türk kökenli etnotoponimlerin neredeyse eksiksiz bir onomastikonunun oluşturulmasına olanak sağlamaktadır. Bu kaynağa dayanarak derlediğimiz etnotoponim onomastikonu aşağıdaki etnotoponimleri içermektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki, aynı adı taşıyan etnotoponimlerden birinin listeye dahil edildiğine dikkat edilmelidir.

ABANA – köy adı; ABARAN – ilçe adı; ABBASABAD – köy adı; ABDALLAR – köy adı; ABNIK – il kısmının adı; AVAN – köy adı; AVARAN – köy adı; AVDAL – köy adı; AVŞAR – köy adı; AĞVANI – köy adı; AĞDAN – köy adı; AĞZIQANLI – köy adı; AZAKLAR – köy adı; AYDINLI – köy adı; AYNALI – köy adı; AYRIM – köy adı; ALPOUT – köy adı; ARAN – köy adı; AFQANLI – köy adı; AFŞAR KELEVAN – köy adı; AXIS – köy adı; AXTA – köy adı; AŞAĞI KARAQOYUNLU – köy adı; ASAĞI QARXUN – köy adı; BABURLU – köy adı; BAYAN – köy adı; BAYANDUR – köy adı; BAYATDAĞI – dağ adı; BAYATLAR – kışlak adı; BAYRAMELİKENT – köy adı; BAYRAMLI – köy adı; BAYTAR – köy adı; BALAQARAQOYUNLU – köy adı; BALIQLI – köy adı; BARANA – köy adı; BAŞARKEÇER – köy adı; BATAR – köy adı; BAHARLI – köy adı; BAŞ ABARAN – ilçe adı; BECİNİ – köy adı; BEYDİLİ – köy adı; BALQAR – köy adı; BERGÜŞAD – köy adı; BİRELİ – köy adı; BİRİNCİ BAYANDUR – köy adı; BİÇENEK – köy adı; BOZCALI – köy adı; BOZDOĞAN – köy adı; BOZÇALI – köy adı; BOSTANÇI – köy adı; BÜYÜK AYRIM – köy adı; BÜYÜK KARABAĞ – köy adı; BÜYÜK KUŞCU – köy adı; BUĞAMLU – köy adı; BURNEK – köy adı; VARTANLI – köy adı; QABAQLU – köy adı; QAVAR – köy adı; QAQAUZ – köy adı; QAYA – köy adı; QAYALI – köy adı; QAYQULU DÜZKEND – köy adı; QAZANGÖL – göl adı; QAZANCI – köy adı; QALTAXCI – köy adı; QANLI – köy adı; QANLICA – köy adı; KARABAĞ – kışlak adı; KARAKOYUNLU – köy adı; QARADAĞLI – köy adı; QARAİSA – köy adı; QARALAR – köy adı; QARAPAPAX – köy adı; QARAHACILI – köy adı; QARAHEMZELİ – köy adı; KARAÇUMAX – dağ adı; QARQASAR – Erivan Valiliği'nin Sürmeli İlçesine bağlı bir köyün adı;

QARĞABAZAR – Erivan vilayətinin Erivan kazasına bağlı bir köyün adı; QARĞALI – Erivan Hanlığı'nın Dereçiçək kazasına bağlı bir köyün adı; QARQANKTEPE – Erivan Valiliği'nin Aleksandropol İlçesindeki bir dağın adı; QARXUN – Erivan hanlığının Serdarabad ilçesindeki bir köyün adı; QASIMELI – Erivan valiliğinin Aleksandropol ilçesindeki bir köyün adı; QAFAN – Yelizavetpol (Gence) vilayətinin Zengezur ilçesindeki bir köyün adı (günümüz Ermenistanında ilçenin merkezi); QAFARLI – Erivan vilayətinin Erivan kazasına bağlı bir köyün adı; QAÇAĞAN – Erivan vilayətinin Aleksandropol ilçesinde (şimdiki Spitak bölgəsi) bir köyün adı; QACARAN – Yelizavetpol (Gence) vilayətinin Zengezur kazasındaki bir köyün adı (günümüz Ermenistan'ın Qafan kazasında); QEMERLI – Erivan hanlığının Kerbibasar kazasına bağlı bir köyün adı; QIVRAQ – Yelizavetpol (Gence) vilayətinin Zengezur ilçesindeki bir köyün adı (günümüz Ermenistan'ın Sisyan ilçesinde); QIZIL EKREK – 1728 yılında Erivan ilinin Karbi ilçesinde bir köyün adı; QILICAN – Yelizavetpol (Gence) vilayətinin Zengezur ilçesindeki bir köyün adı (şimdi Ermenistan'ın Gorus ilçesinde); QILICLI – Erivan vilayətinin Dereleyez ilçesinde bir köyün adı; KIPÇAQ – Erivan ilinin Şirakel ilçesinde bir köyün adı; QIRQI – Yelizavetpol (Gence) vilayətinin Qazax ilçesindeki bir köyün adı (günümüz Ermenistan'ın Şemşadlı ilçesinde); QIRX BOZAVEND – Erivan vilayətinin Erivan kazasına bağlı bir köyün adı; QOQORAN – Ermenistan'ın kuzeyindeki Erivan valiliğinin Aleksandropol ilçesindeki Şirak sıradağlarının kuzeydoğusundaki bir dağın adı; QOMARAN – Yelizavetpol (Gence) Vilayətinin Zengezur Kazasında bir dağın adı; QOMARAT – Yelizavetpol (Gence) valiliğinin Zengezur kazasındaki köyün adı; QORS – Erivan Valiliği'nin Şerur Dereleyez İlçesine bağlı bir köyün adı; QORUQ- Erivan vilayətinin Eçmiadzin kazasına bağlı bir köyün adı; QOTUZ – Erivan vilayətinin Erivan ilçesindeki bir dağın adı; QOXT-Erivan vilayətinin Erivan kazasına bağlı bir köyün adı; KOXUTTEPE – Erivan Valiliği'nin Eçmiadzin İlçesindeki bir dağın adı; QUQAR – Ermenistan'ın Pambek bölgəsində tarixi bir bölgəydi; QUQARÇAY – Pambek bölgəsində akan nehrin adı; QUYULU – Erivan Hanlığı'nın Kırkbulaq kazasına bağlı bir köyün adı; QUYUCA – Erivan Hanlığı'nın Sürmeli kazasına bağlı bir köyün adı; QULLAR – 1728'de Erivan eyaletinin Zarzamin ilçesindeki bir köyün adı; QUNDAQ – 1590 yılında Revan eyaletinin Zebil ilçesindeki bir çayırın adı; QURQAN – Erivan Hanlığı'nın Sürmeli Kazası'na bağlı bir köyün adı; QURDQALA-Yelizavetpol (Gence) eyaletinin Zengezur kazasında (şimdiki Sisyan kazası, Ermenistan) köyün adı; QURSALI – Erivan Valiliği'nin Aleksandropol Kazası'na bağlı bir köyün adı; QURTLAR – Yelizavetpol (Gence) valiliğinin Zengezur kazasındaki köyün adı; QUŞI (QUŞÇU) – Erivan hanlığının Sürmeli ilçesinde bir köyün adı; DULUS – Yelizavetpol (Gence) valiliğinin Zengezur kazasındaki köyün adı; EVLI – Erivan Hanlığı'nın Vedibasar ilçesindeki bir köyün adı; ERANIS ULYA – Erivan hanlığının Qarnibasar kazasındaki köyün adı; ERANOS – Erivan vilayətinin Novobayazid kazasına bağlı bir köyün adı; ERANOS- Erivan vilayətinin Erivan ilçesindeki bir dağın adı; ERANOS – 19. Yüzyılda Erivan hanlığının Kerbibasar kazasında, daha sonra Erivan vilayətinin Erivan kazasında bir köyün adı; ERANOS ULYA- Erivan Hanlığının Kerbibasar kazasındaki köyün adı; ETIL – 19. Yüzyılın ortalarında Goyçe ilçesindeki bir köyün adı; EYLENLİ- Erivan vilayətinin Erivan kazasına bağlı bir köyün adı; ELETİLİ – Erivan Valiliği'nin Sürmeli İlçesine bağlı bir köyün adı; ALİBEYLI – Erivan hanlığının Kerbibasar kazasındaki köyün adı; ELİQIZIL – Erivan hanlığının Garnibasar kazasına bağlı bir köyün adı; ELİQIRIQ – Erivan hanlığının Vedibasar kazasındaki bir köyün adı; ALİKEMERLI – Erivan ilinin Sürmeli ilçesine bağlı

bir köyün adı; ALİKUÇEK – Erivan ilinin Sürmeli ilçesine bağlı bir köyün adı; ELİNCE – 1728 yılında İrevan vilayetinin Aralıq kazasında bir köyün adı; ELPİN – Erivan vilayetinin Şerur-Dereleyez kazasında bir köyün adı; ELPİNÇAY – Erivan vilayetinin Şerur-Derelayaz ilçesinde bulunan bir nehrin adı; ERQOV – Erivan ilinin Eçmiadzin ilçesindeki bir köyün adı; EREFSE – Yelizavetpol (Gence) vilayetinin Zengezur kazasındaki köyün adı; EFŞAR YERLİ – 1728 yılında Erivan vilayetinin Vedi kazasına bağlı bir köyün adı; ZENKENE – 1728 yılında Erivan ilinin İğdır ilçesine bağlı bir köyün adı; ZOĞALLI – BaSarkeçer ilçesindeki köyün adı; ZOD- Erivan Hanlığı'nın Göyçe Kazası'nda, daha sonra Erivan Valiliği'nin Novobayazıd Kazası'nda bulunan bir köyün adı; İYDELİ – Erivan Hanlığının Serdarabad Kazasına bağlı bir köyün adı; İLANLI – Erivan vilayetinin Şerur-Dereleyez kazasına bağlı bir köyün adı; İMİRLİ-Erivan vilayetinin Eçmiadzin kazasına bağlı bir köyün adı; İNALLI-Nairi ilçesindeki köyün adı; İNCE – Erivan hanlığının Derekend Parçenis ilçesinde bir köyün adı; İRABAD-Erivan hanlığının Derekend-Parçenis kazasına bağlı bir köyün adı; İTQIRAN – Erivan vilayetinin Dereleyez ilçesindeki bir köyün adı; İTLİCE – 1728'de Erivan eyaletinin Şirakel ilçesindeki bir köyün adı; YAYCI – 1728 yılında Erivan ilinin Dereleyez kazasına bağlı bir köyün adı; YAYCI – Erivan Hanlığının Sürmeli Kazasına bağlı bir köyün adı; YUKARI ABDALLAR – 1728'de Erivan eyaletinin Qarni ilçesindeki bir köyün adı; YUXARI BEYDİLİ – Talin ilçesindeki bir köyün adı; YUXARI KOLANI – Erivan Valiliği'nin Eçmiadzin kazasına bağlı bir köyün adı; YUXARI KÖBEKLİ – Yelizavetpol (Gence) vilayetinin Zengezur kazasına bağlı bir köyün adı; YUXARI GÖDEKLİ – Yelizavetpol (Gence) valiliğinin Zengezur kazasındaki köyün adı; YUKARI TÜRKMEN – Erivan vilayetinin Eçmiadzin kazasına bağlı bir köyün adı; KAYALI – 1728'de Erivan eyaletinin Sürmeli ilçesinde bir köyün adı; KAYALU – 1728 yılında Erivan vilayetinin Dereleyez ilçesindeki bir köyün adı; KASAK – Ermenistan'daki nehrin adı; KASAX – Abaran ilçesindeki bir köyün adı; KATAX-Erivan vilayetinin Sürmeli ilçesindeki bir dağın adı; KEÇERİZ – 1728 yılında Erivan eyaletinin Dereçiçek kazasına bağlı bir köyün adı; KEBERLİ – Erivan hanlığının Derekend-Parçenis kazasına bağlı bir köyün adı; KEVER – Erivan Hanlığı'nın Göyçe Kazası'ndaki bir köyün adı; KEMERLİ – Erivan hanlığının Qarnibasar kazasına bağlı bir köyün adı; KENZEK – Erivan Hanlığı'nın Derekend Parçenis ilçesinde bir köyün adı; KENZEK – Erivan Hanlığı'nın Göyçe Kazası'na bağlı bir köyün adı; KENKER – Ermenistan'ın Gürcistan ile sınır bölgesindeki bir dağın adı; KEPENEK – Axuryan ilçesindeki köyün adı; KERKI – Erivan vilayetinin Erivan kazasına bağlı bir köyün adı; KERKİBAŞ – Yelizavetpol (Gence) vilayetinin Qazax kazasına bağlı bir köyün adı; KESEMEN – Erivan ilinin Novobayazıd ilçesi Basarkeçer kazasına bağlı bir köyün adı; (Kazak bölgesinde de kaydedilmiştir); KESEMEN – Artik ilçesine bağlı bir köyün adı; KIOXT – Erivan Hanlığı'nın Qarnibasar kazasına bağlı bir köyün adı; KIRANLI – Erivan Valiliği'nin Eçmiadzin Kazasında bir köyün adı; KIRIX – Erivan Valiliği'nin Aleksandropol İlçesindeki bir köyün adı; KİÇİK KARAKOYUNLU – Erivan ilinin Novobayazıd kazasına bağlı bir köyün adı; KINIQKEND – Erivan vilayetinin Şerur-Dereleyez kazasına bağlı bir köyün adı; KOĞ – Erivan Valiliği'nin Eçmiadzin İlçesindeki bir dağın adı; KOĞES – Stepanavan ilçesindeki köyün adı; KOLAGİREN – Tiflis Valiliği'nin Borçalı İlçesine bağlı bir köyün adı; KOLAGİREN- Erivan Hanlığı'nın Göyçe kazasına bağlı bir köyün adı; KOLANI – Erivan Hanlığı'nın Göyçe Kazası'ndaki bir köyün adı; KOLT – 18. Yüzyılın ortalarında Erivan vilayetindeki bir köyün adı; KORKEÇİLER – 1590 yılında Revan ilinin Talin kazasına bağlı

bir köyün adı; KOTANLI – Erivan hanlığının Vedibasars kazasındaki bir köyün adı; KOTANLI – Erivan vilayətinin Şerur-Dereleyez kazasına bağlı bir köyün adı; KOXB- Noyemberyan ilçesindeki köy adı; KOXT – 1590’da Revan eyaletinin Qarni ilçesindeki bir köyün adı; KÖPEKLİ – 1728 yılında Erivan vilayətinin Şirakel kazasına bağlı bir köyün adı; KÖRPÜQULAS- Erivan hanlığının Qarnibasars kazasına bağlı bir köyün adı; KÖTEKLİ – Erivan vilayətinin Eçmiadzin ilçesindeki bir köyün adı; KÖÇERLİ – Erivan Valiliği’nin Eçmiadzin kazasına bağlı bir köyün adı; KUMAN – Yelizavetpol (Gence) valiliğinin Zengezur kazasındaki köyün adı; KURUT – Yelizavetpol (Gence) vilayətinin Zengezur kazasına bağlı bir köyün adı; KUZECİK- Erivan vilayətinin Erivan kazasına bağlı bir köyün adı; KELLAVAN – Erivan vilayətinin Erivan kazasındaki köyün adı; GEZERBAD – Ani ilçesine bağlı bir köyün adı; GENCEK – Erivan hanlığının Dereleyez kazasına bağlı bir köyün adı; GENCEK- 1728 yılında Erivan vilayətinin Qırxbulaq ilçesindeki bir köyün adı; GENCELI- 1728 yılında Erivan vilayətinin Vedi ilçesindeki bir köyün adı; GENCİLİ – 1590 yılında Revan eyaletinin Abnik ilçesindeki bir köyün adı; GERGER- Tiflis Valiliği Borçalı İlçesine bağlı bir köyün adı; GERGER-Azizbeyov ilçesine bağlı bir köyün adı; GERGER-Stepanavan ilçesindeki bir köyün adı; GERGER – 20. Yüzyılın 1930’lu yıllarında Arpaçay’ın Azizbeyov kazasındaki kollarından birinin adına Ermenice Erer deniyordu; KOMUŞ – Erivan vilayətinin Novobayazıd kazasındaki bir köyün adı; KORAN – Erivan Hanlığı’nın Serdarabad Kazasında bir köyün adı; KORANLI- Erivan Valiliği’nin Eçmiadzin Kazasında bir köyün adı; GORUS – XVIII-XIX yüzyıllarda Yelizavetpol (Gence) valiliğinin Zengezur kazasının ilçe adı; GÖDEKLİ – Erivan Valiliği’nin Sürmeli İlçesine bağlı bir köyün adı; GÖDEKLİ- Erivan vilayətinin Sürmeli kazasına bağlı bir köyün adı; GÖDEKLİ- Erivan vilayətinin Erivan kazasına bağlı bir köyün adı; GÖDEKLİ – Yelizavetpol (Gence) valiliğinin Zengezur kazasına bağlı bir köyün adı; GÖDEKLİ-ZİCQAN – Yelizavetpol (Gence) valiliğinin Zengezur kazasındaki köyün adı; GÖYERÇİLİ – 1728 yılında Erivan vilayətinin Kerbi kazasına bağlı bir köyün adı; GÖYERÇİN – Erivan vilayətinin Erivan kazasında harabe bir köyün adı; GÖYERÇİN – Erivan vilayətinin Şerur-Dereleyez kazasına bağlı bir köyün adı; GÖYERÇİN – Erivan Hanlığının Talin Kazasına bağlı bir köyün adı; GÖYERÇİNGALA – Erivan Valiliği’nin Aleksandropol İlçesi’ndeki bir köyün adı; KÖYERÇİN – 1728’de Erivan eyaletinin Şirakel ilçesindeki bir köyün adı; GÖYERÇİNLÜ – 1728 yılında Erivan eyaletinin Şirakel ilçesindeki bir köyün adı; GÖLKEND – Erivan vilayətinin Novobayazıd kazasına bağlı bir köyün adı; GÖLÇİQİN – Erivan vilayətinin Erivan kazasına bağlı bir köyün adı; GÜMRÜ – Erivan Valiliği’nin Aleksandropol İlçesindeki bir dağın adı; MAĞANCIQ – Görüş ilçesine bağlı bir köyün adı; MAQOVUZ – Yelizavetopol (Gence) valiliğinin Zengezur kazasındaki köyün adı; MANQUT – Erivan vilayətinin Erivan kazasına bağlı bir köyün adı; MANTAŞKESEN – 1621’de Erivan vilayətindəki bir köyün adı; MALEV – Erivan Valiliği’nin Sürmeli İlçesindeki kış kampının adı; MELEKLÜ – Erivan Valiliği’nin Sürmeli İlçesine bağlı bir köyün adı; MUĞAN-Eçmiadzin ilçesine bağlı bir köyün adı; MUĞANLI – 1728 yılında Erivan vilayətinin Kerbi kazasına bağlı bir köyün adı; MUĞANLI-1728’de – Erivan eyaletinin Xınzirek ilçesindeki bir köyün adı; MUĞANLU-Ravan ilinin Ermus ilçesine bağlı bir köyün 1590 yılındaki adı; MUĞANLU-Erivan ilinin Dereleyez kazasına bağlı bir köyün 1728 yılındaki adı; MUĞANCIQ – Yelizavetopol (Gence) vilayətinin Zengezur kazasına bağlı bir köyün adı; MUĞANCIQ- Erivan hanlığının Serdabarad kazasına bağlı bir köyün adı; OĞUZBATIR-Erivan ilinin Qırxbulaq ilçesinde bir köyün adı; OĞUZTAŞ-1728

yılında Erivan ilinin Qırxbulaq kazasına bağlı bir köyün adı; OZANLAR- Erivan Hanlığı'nın Zengibasar kazasına bağlı bir köyün adı; OKÇU – Yelizavetopol (Gence) valiliğinin Zengezur kazasındaki köyün adı; OKCUOĞLU- Kars ilinin Kars ilçesine bağlı, daha sonra Amasiya ilçesine bağlı bir köyün adı; ÖKÜZDAĞ – Erivan Valiliği'nin Aleksandropol İlçesi'nde bulunan bir dağın adıdır; ÖKÜZLÜ – Erivan vilayetinin Sürmeli kazasına bağlı bir köyün adı; ÖKÜZLÜ – 1728 yılında Erivan ilinin İğdır kazasına bağlı bir köyün adı; PEHAN – 1728'de Erivan eyaletinin Sisyan ilçesindeki bir köyün adı; PEÇENEKLİ- 1728 yılında Erivan vilayetinin Qırxbulaq kazasına bağlı bir köyün adı; PUŞANLI – Yelizavetopol (Gence) vilayetinin Zengezur kazasına bağlı bir köyün adı; REYHANLI- Erivan Hanlığı'nın Zengibasar kazasına bağlı bir köyün adı; REYHANLI- Erivan hanlığının Vedibasar kazasına bağlı köyün adı; SAATLI- Erivan Hanlığı'nın kazalarından birinin adı; SAATLI- 1728 yılında Erivan vilayetinin Qarni ilçesindeki kırık köprü; SAAT MEZRESİ – 1590 yılında Revan eyaletinin Karbi ilçesindeki bir köyün adı; SAATLI – Erivan ilinin Eçmiadzin ilçesindeki bir köyün adı; SAATLI SABUNÇU-1728 yılında Erivan vilayetinin Qarni kazasına bağlı bir köyün adı; SABANÇI – Talin ilçesine bağlı bir köyün adı; SABUNÇU – Erivan vilayetinin Erivan kazasında bir köyün adı; SABUNCU – Erivan Valiliği'nin Eçmiadzin İlçesindeki bir dağın adı; SABUNÇU – Erivan Valiliği'nin Eçmiadzin Kazası'nda harabe bir köyün adı; SABUNÇU-1728 yılında Erivan vilayetinin Kerbi kazasına bağlı bir köyün adı; SAQAGIRD-1590 yılında Revan vilayetinin Karbi kazasına bağlı bir köyün adı; SADAXLI – Erivan Valiliği'nin Aleksandropol İlçesi'ndeki yıkık bir köyün adı; SADIQLI – Erivan Hanlığının Talin Kazasına bağlı bir köyün adı; SADIQLI – 1728 yılında Erivan vilayetinin Kerbi kazasına bağlı bir köyün adı; SALLI – Erivan vilayetinin Şerur-Dereleyez kazasına bağlı bir köyün adı; SALUT- Erivan ilinin Aleksandropol kazasına bağlı bir köyün adı; SAMURLU – Erivan Valiliğinin Aleksandropol İlçesine bağlı bir köyün adıdır; SARVANLAR – Erivan Valiliği'nin Erivan Kazasına bağlı bir köyün adıdır; SARVANLAR XARABA – Erivan Hanlığı'nın Erivan Kazası'ndaki bir köyün adı; SARVANLAR SUFLA – Erivan hanlığının Zengibasar kazasındaki köyün adı; SARICALAR- Erivan Hanlığının Zengibasar kazasına bağlı bir köyün adı; SARICALAR – 1728 yılında Erivan vilayetinin Kerbi bölgesindeki bir köyün adı; SARICALAR – 1728'de Erivan eyaletinin Qarni ilçesindeki bir köyün adı; SARICALAR – 1728 yılında Erivan ilinin Şirakel kazasına bağlı Göyerçinlu köyüne ait köyün adı; SERÇELAR – Erivan hanlığının Zengibasar kazasındaki köyün adı; SISYAN – Orta Çağ'da Sisyan ilçesi olan Albanyanın eski Sisakan eyaletinin adı; SIÇANLI- Erivan vilayetinin Sürmeli kazasına bağlı bir köyün adı; SÖYÜDLÜ – Erivan vilayetinin Eçmiadzin kazasına bağlı bir köyün adı; SÖYÜDLÜ – 1728 yılında Erivan vilayetinin Dereçiçek ilçesindeki bir köyün adı; SUVARI – 1468'de Sisecan ilçesindeki bir köyün adı; TAVUSKÖKLÜ-1728 yılında Erivan ilinin Sürmeli kazasına bağlı bir köyün adı; TANDUREK-Erivan ilinin Sürmeli ilçesine bağlı bir köyün adı; TANDUREK-Erivan vilayetinin Sürmeli ilçesinde bir dağın adı; TANTUR-TORPAQ-Erivan vilayetinin Novobayazid ilçesine bağlı Hüseyinquluğa köyünün çobanlarına ait otlaktaki ikamet yerinin adı; TAPANLI- Erivan Valiliği'nin Aleksandropol Kazası'ndaki bir köyün adı; TATAR – Yelizavetpol (Gence) valiliğinin Zengezur köyünün adı; TATARLI-1728 yılında Erivan eyaletinin Maku kazasına bağlı bir köyün adı; TATAR OSMAN-1728 yılında Erivan vilayetinin Abaran kazasına bağlı bir köyün adı; TATLUQIŞLAQ- Erivan Hanlığı'nın Göyçe Kazası'ndaki bir köyün adı; TEKELI- Erivan vilayetinin Novobayazid kazasına bağlı bir köyün adı; TEKELI- Erivan

Valiliği'nin Novobayazıd Kazasında bir dağın adı; TAKARLI- Erivan vilayetinin Eçmiadzin kazasına bağlı bir köyün adı; TEHLE – Tiflis vilayetinin Borçalı ilçesinde bir köyün adı; TOVUZQALA – Yelizavetpol (Gence) vilayetinin Qazax kazasına bağlı bir köyün adı; TOVUZGÖNLÜ- 1728 yılında Erivan ilinin Sürmeli kazasına bağlı bir köyün adı; TOĞANŞAHLU BOYAT – Erivan Hanlığı'nın Sürmeli ilçesinde bir köyün adı; TOĞANŞALU QACAR – Erivan Hanlığı'nın Sürmeli Kazası'na bağlı bir köyün adı; TOXLUCA – Erivan vilayetinin Novobayazıd kazasına bağlı bir köyün adı; TUQUT – Yelizavetpol (Gence) valiliğinin Zengezur kazasındaki köyün adı; TULUS – Revan eyaletinin Sisyan kazasına bağlı bir köyün 1590 yılındaki adı; TÜRK QARAKİLSESİ – Axuryan ilçesine bağlı bir köyün adı; TÜRKMENLİ – Erivan Valiliği'nin Eçmiadzin kazasına bağlı bir köyün adı; TÜRKMENSU-Erevan ilinin Eçmiadzin ilçesine bağlı bir köyün adı; TÜRKÜT-1590 yılında Revan eyaletinin Bazarçay ilçesine bağlı bir köyün adı; UZ – 1590 yılında Revan eyaletinin Sisyan kazasına bağlı bir köyün adı; URUT – Yelizavetpol (Gence) valiliğinin Zengezur kazasındaki köyün adı; URUD- Tiflis Valiliği Borçalı İlçesine bağlı bir köyün adı; URUZPOR – 16. Yüzyıl Ermeni kaynaklarında Göyçe kazasına bağlı bir köyün adı; URUTMUŞ – Erivan hanlığının Sürmeli kazasına bağlı bir köyün adı; ÜDGÜN-Yelizavetpol (Gence), Zengezur ilçesine bağlı bir köyün adıdır; XAZARABERT – 16. Yüzyılın ortalarında Erivan ilinin Katak kazasına bağlı bir köyün adı; XALACLAR YURDU-Şerur-Dereleyez ilçesinde, Dereleyez ile Göyçe arasındaki Vers dağında bulunan bir meranın adı; Hançallı-Amasiya ilçesine bağlı bir köyün adı; XARABA KOLANLI – Erivan Hanlığı'nın Zengibasar kazasına bağlı bir köyün adı; XARABA KOTANLI – Erivan vilayetinin Erivan gazasında bir köyün adı; XARABA ÇANDAR – Erivan Valiliği'nin Aleksandropol Kazası'ndaki bir köyün adı; XEZNEUZ – Erivan vilayetinin Eçmiadzin kazasına bağlı bir köyün adı; XELEC-Yelizavetpol (Gence) vilayetinin Zengezur kazasına bağlı bir köyün adı; XELEC – 1728'de Erivan eyaletinin Qırxbulaq ilçesindeki bir köyün adı; XINZİREK- 1728'de Erivan eyaletinin ilçelerinden birinin adı; XINZİREK-1728'de Erivan eyaletinin Xinzirek ilçesinde bir köyün adı; XINZİREK – 1728'de Erivan eyaletinin Sisyan ilçesindeki bir köyün adı; XINS – 1727 yılında Nahçıvan Sancağı'nın Dereleyez kazasına bağlı bir köyün adı; XUZAR – 1590 yılında Revan eyaletinin Abnik ilçesindeki bir köyün adı; XUNUT – Erivan hanlığının Vedibasar kazasına bağlı bir köyün adıdır; HERANIS – Erivan hanlığının Vedibasar kazasındaki bir köyün adı; HERHER – Erivan vilayetinin Şerur-Darale yaz kazasına bağlı bir köyün adı; HERHER- 1727 yılında Erivan vilayetinin Dereleyez ilçesindeki bir köyün adı; HORS- Yelizavetpol (Gence) vilayetinin Zengezur kazasındaki köyün adı; HRANS – 16. Yüzyılda Erivan vilayetinin Göyçe kazasına bağlı bir köyün adı; HÜNÜT – Yelizavetpol (Gence) valiliğinin Zengezur kazasındaki köyün adı; ÇAKIRLI – Erivan Valiliği'nin Novobayazıt kazasına bağlı bir köyün adı; ÇEPNİ – 1590 yılında Revan eyaletinin Aralıq bölgesindeki bir köyün adı; ÇEPNİ – Yelizavetpol (Gence) vilayetinin Zengezur kazasındaki bir köyün adı; ÇEPNİ – 1728 yılında Erivan vilayetinin Sürmeli kazasına bağlı iki köyün adı; ÇEREKDAR – 1590 yılında Revan eyaletinin Zebil kazasına bağlı bir köyün adı; ÇEREKLİ-1728 yılında Erivan eyaletinin Khinzirak kazasına bağlı bir köyün adı; ÇEREKLİ – 1728 yılında Erivan vilayetinin Kerbi ilçesinde bir köyün adı; ÇERİKLİK- 1590 yılında Revan eyaletinin Zar bölgesindeki bir köyün adı; ÇİVA – Erivan vilayetinin Şerur-Dereleyez kazasında bir köyün adı; ÇİVANDERE- Erivan vilayetinin Erivan kazasına bağlı bir köyün adı; ÇİVANLI- Erivan vilayetinin Sürmeli kazasına bağlı bir köyün adı; ÇİVİNLİ – 11. Yüzyılda Kars'ın Kars ilçesine bağlı, şimdiki

Amasiya ilçesine bağlı bir köyün adı; ÇİVİLİ- Erivan Valiliği'nin Aleksandropol İlçesindeki bir dağın adı; ÇIQNI QARAQOYUNLU – Erivan vilayətinin Erivan kazasına bağlı bir köyün adı; ÇİRİŞ-Yelizavetpol (Gence) vilayətinin Zengezur ilçesine bağlı köyünün adı; ÇIRYUXLA – Erivan Hanlığı'nın Saatli Kazası'ndaki bir köyün adı; ÇİRMANIS- Erivan Hanlığının Vedibasars kazasındaki bir köyün adı; ÇORLU – Erivan Hanlığı'nın Talin Kazasına bağlı bir köyün adı; ÇORLU-Gukasyan İlçesindeki Köyün adı; ÇÖRAK – Gümrü kenti yakınlarında Tekakaya Dağı eteklerinde bulunan maden suyu kaynağının adı; ÇUL-Erivan vilayətinin Şerur-Dereleyez kazasına bağlı bir köyün adı; ÇULLU-Yelizavetpol vilayətinin Zengezur ilçesine bağlı bir köyün adı; CAĞATAY- Erivan vilayətinin Şerur-Dereleyez kazasına bağlı bir köyün adı; CALAIRLI-1728 yılında Erivan ilinin Aralıq kazasına bağlı bir köyün adı; CALALOĞLU-Tiflis Valiliği Borçalı İlçesine bağlı bir köyün adı; CAMIŞLI – Erivan Hanlığının Abaran kazasındaki bir köyün adı; CAMIŞCUR-Erivan Valiliği'nin Aleksandropol İlçesindeki bir nehrin adı; CANDAR – 1590 yılında Revan eyaletinin Abaran ilçesindeki bir köyün adı; CANDARLAR- 1590 yılında Revan eyaletinin Karpi kazasına bağlı bir köyün adı; ÇİBİKLİ-Yelizavetpol (Gence) valiliğinin Zengezur kazasına bağlı köyün adı; CİVE – Erivan vilayətinin Şerur-Dereleyez kazasına bağlı bir köyün adı; CİNCAVAT – Erivan Valiliği'nin Sürmeli İlçesine bağlı bir köyün adı; CİNCAVAT-Erivan ilinin Sürmeli ilçesindeki bir dağın adı; CIVIXLI – Yelizavetpol (Gence) vilayətinin Qazax kazasına bağlı bir köyün adı; ŞABAN KÖYÜ- Erivan vilayətinin Kerbi kazasına bağlı bir köyün 1728 yılındaki adı; ŞABAN KÖYÜ – 1728 yılında Erivan vilayətinin Dereçiçek ilçesindeki bir kış kampının adı; ŞABANLI – Erivan Hanlığı'nın Abaran kazasındaki bir köyün adı; ŞAĞANLI – Erivan Valiliği'nin Şuragel kazasına bağlı bir köyün adı; ŞADAK – 1718'de Erivan eyaletinin Sisyan ilçesindeki bir köyün adı; ŞADİLİ – 1728 yılında Erivan ilinin Aralıq kazasına bağlı bir köyün adı; ŞAKABAD- 1728 yılında Erivan eyaletinin Xınzirek kazasına bağlı bir köyün adı; ŞEKİ – Yelizavetpol (Gence) vilayətinin Zengezur kazasındaki köyün adı; ŞEKİKAN- 1590 yılına ait bir kaynakta Erivan ilinin Ağcaqala ilçesinde bir köyün adı; Qazax kazasına bağlı ilçenin Şemşadil-Yelizavetpol (Gence) eyaleti adı; ŞERKİ-İrevan vilayətinin İrevan kazasına bağlı bir köyün adı; ŞİVLİ-Yelizavetpol (Gence) Zengezur ilçesine bağlı bir köyün adıdır; ŞİRAKQALA – Erivan Valiliği'nin Eçmiadzin kazasına bağlı bir köyün adı; ŞİRAKQOC – 1590 yılında Revan eyaletinin Vedi bölgesindeki bir köyün adı; ŞİRAK OVASI – Boz-Abdal. Eleyez ve Şirak dağları arasındaki vadinin adı; ŞİRVAN – 1590 yılında Ravan Vilayeti Alayaz Dağı'ndaki bir çayırın adı; ŞİRVANCIQ – Erivan valiliğinin Aleksandropol ilçesindeki bir köyün adı; ŞİRVANCIQ- 1728 yılında Erivan vilayətinin Şirakel kazasına bağlı bir köyün adı; ŞİRACİ – Erivan Valiliği'nin Sürmeli İlçesine bağlı bir köyün adı; ŞORELİ – Erivan Hanlığı'nın Göyce kazasına bağlı bir köyün adı; ŞORKAND – Erivan Valiliği'nin Eçmiadzin kazasına bağlı bir köyün adı; ŞOR KOLANI – Bakınız: Rancbar; ŞORGÖL – Erivan Valiliği'nin Sürmeli ilçesinde bulunan bir gölün adı; ŞORLU – Erivan Hanlığı'nın Zengibasars kazasına bağlı bir köyün adı; ŞORLU DEMİRCİ – Erivan vilayətinin Erivan kazasına bağlı bir köyün adı; ŞURAQEL – Erivan ilinin Aleksandropol ilçesindeki bir dağın adı; ŞURAKUZ-1590 yılında Revan vilayətinin Ağcaqala kazasına bağlı bir köyün adı.

Verilen etnotoponimlerin, Ermenistan topraklarındaki Türk kökenli etnotoponimlerin tam bir listesi olmadığını belirtmek gerekir. Listede fazla yer kaplamaması açısından anlatım açısından benzer olan etnotopimlere burada yer verilmemiştir. Etnotoponimlerin analizi, bunların şu etnik

isimlere dayandığını göstermektedir: ABAN, ABAR, ABARAN, ABBAS, ABDAL, AVŞAR, AYDINLI, AYRIM, AKTAN, ALAN, ALBAN, ALPAN, ALPOUT, ARAN, AXTAÇI (PADAR), BABURLU, BAZAR, BAZÇA, BAYAN, BAYANDUR, BAYAT, BAYDAR, BAYRAMLI, BALKALI, BARANI, BAŞAR, BAHARLI, BOZAVAND, BOZTUQAN, BOYAT, BOLQAR, BOSTON, BAYDILI, BERGÜŞAD, QABAQ, QAQAUZ, QAZAN, QAZAX, QARA, QARA ÇOMAQLI, QARABAĞ, QARAQAR, QARAQOYUNLU, QARADAĞLI, QARAİSA, QARAPAPAX, QARQAR, QASUMLU, QAÇAĞAN, QACAR, QERUS, QOV, QORUS, QUQAR, QURQAN, QURTLAR, KUŞCU, QUYU, QIZILLI, QIPÇAQ, DONDAR, EYMUR, ET, ZOLAQLI, ZENGENE, İVE, İNALLI, YAZIK (PEÇENEQ), YAYCI, KABAR, KAZAN, KAYI, KAYİQ, KALTAK, KANQLI, APAN (PEÇENEQ), KARQA, KARKIN, KARIK (OĞUZ), KATAK, KEÇİLİ, KİLİÇ, KIRAN, KOBAK, KOBYAK, KOL, KOLANI, KOMAN, KOTYAN, KUYERÇİ, KUL, KULAS, KULOBA, KURUT, KUŞİ, KÜZEÇİK, KINIQ, KIRIK (TİRE), KÖÇEKLİ, KÖÇER, KEBER, KEKELİ, KEMER (KİMMER), KENGER, KEPENEK, KERKİ, KESEMEN, KEÇER, MANQUT, MANTAŞ, MUĞAN, MALEV, MELEKLU, OZAN, OYRAT, OLET (ORYAT kabilesinin bir kolu), OXÇU, OĞUZ, PEYRELU, PEÇENE(Q), PİYKAN, PURNEK, PUŞANLI, REYHANLI, SAATLI, SABUNÇU, SADAK, SAK, SAL, SAMUR, SARVAN, SARICALI, SAT, SİNCAN, SUVAR, SÖYÖT, TABANLI, TAVUZ, TATAR, TATLU TEKELİ, TELE, TOVUZ, TUQUT, TUK, TULUS, TÜRKMEN, TÜRK, TEKLE, UQRAQ, UZ, XALAC, HAZAR, ÇAĞAN, ÇANDAR, ÇAXIRLI, ÇERİKLİ, ÇİBİKLİ, ÇIQIN, ÇİRİK, ÇOR, ÇUL, ÇEPNİ, ŞABANLI, ŞAHDİLİ, ŞİVİLİ, ŞİRAK, ŞIRVAN, ŞEMŞEDİL, HUN, HEMZELİ, CALAIR, CAMIŞ, ÇAGATAY, ÇİBİKLİ, CİVE (YİVE), CİNLİ, GAMIŞ, GORAN, GORUS, GÜN, GÖDEKLİ, GENCE, ENCE, AFŞAR.

Önerilen listede yer alan isimlerin her birinin bir etnotoponim olduğunu iddia etmiyoruz. Belirtildiği gibi bu onomastik birimler çeşitli kaynaklardan seçilmiş ve bu kaynaklarda etnotoponim olarak verilmiştir. Araştırma sürecinde bu birimlerden birinin veya diğerinin aslında araştırma gerektiren bir etnotoponim olduğu ortaya çıkıyor. Bu tür ünitelerin çokluğu, bunların tamamının tek bir tezde ele alınmasına olanak vermemektedir.

1.4. Ermenistan'ın Türk kökenli bölgesel etnotoponimleri

Belirtildiği gibi bölgesel onimler, onimin kendisinin veya unsurlarının belirli bir alanda tekrarlanmasıyla belirlenir. Bizim durumumuzda etnotoponim adının tekrarı çeşitli nedenlerle ilişkilendirilebilir. V.A. Nikonov, onimlerin bölgede tekrarlanmasının ve yayılmasının temel nedeninin göç olduğunu düşünüyor. Şöyle yazıyor: “Aynılığın ana nedeni nüfusun göç etmesi ve onimlerin paralel olarak yaratılmasıdır.” Yeni bir yere taşınanlar, memleketlerinin ve eski ikamet yerlerinin adlarını yeni yere taşırlar” (127, 114).

A.A. Axundov bu tür coğrafi adların çoğunun “omonim yer adları” olduğunu düşünmektedir (2, 40-72).

Bölgesel onimin ortaya çıkmasının temel nedeninin elbette nüfus göçü olduğu düşünülebilir. Ancak bölgesel onimin oluşumunda başka faktörler de rol oynamaktadır. Öte yandan göçün kendisi geniş bir kavramdır, farklı nedenlerden doğar ve farklı şekillerde kendini gösterir. Çeşitli alansal

etnotoponim biçimlerinin ortaya çıkmasının ve bazen bunların tamamen paralel varyantlarının gelişmesinin temelini oluşturan bu faktörlerdir. Nüfus göçü gönüllü ya da zorunlu olabilir. Gönüllü göç çoğunlukla coğrafi ve doğal koşullarla ilgilidir. Ekilebilir arazinin olmayışı, verimsiz toprak, yiyecek kıtlığı, kabile üyeleri için yetersiz alan vb. Gönüllü göçün temelidir. Doğal afet, savaş, sürgün vb. Zorunlu göçe yol açmaktadır. Geçiş sürecinin kendisinin bölünmesi mümkündür. Aynı yerden hareket eden nüfus iki farklı bölgeye yerleşebilmektedir.

Q.A.Qeybullayev'e göre göçle bağlantılı olarak ortaya çıkan aynı kökene sahip etnotoponimleri birbirinden ayırmak için bunlara eklenen bazı bileşenlerin kullanılması gerekir. O, bu tür isimleri farklı gruplara ayırır: 1) Unvanların artmasıyla oluşanlar (dağ, düz, çalı, yaka, yele vb.): Dağqarxun qaşı, Dağ quşçu, Düzqırıqlı, Kolqırıqlı, Yaxa Dellek vb. A. 2) yakındaki paleotoponimlerin yeni bir isimle tekrarlanması – Axtaçı Şirvan, Ahtaçı Selyan, Arap quba, Arab Şeki, vb. 3) Zıt anlamlı kelimelerin eklenmesiyle oluşan isimler – Yuxarı Ayıbasanlı, Aşağı Ayıbasanlı, Böyük Pirali, Kiçik Pirali; 4) seri numaralarına göre oluşanlar – Birinci Ulusal, İkinci Ulusal vb.

Bölgesel onimlerin sadece onim tarafından değil aynı zamanda onimin unsurları tarafından da tanımlandığı unutulmamalıdır. Böyle bir durumda etnonimin bileşenlerinde bir değişiklik ortaya çıkabilir. Ermenistan topraklarında Türk kökenli isimlerin değiştirilmesi yöntemleri yorumlanırken bu tür örnekler ortaya çıkmıştır.

Bu nedenle, bölgesel etnotoponimlerin tam resmini ortaya çıkarmak, mevcut bölgedeki etnotoponimlerin ve değiştirilmiş etnotoponimlerin karşılaştırmalı çalışılmasını gerektirir. Her durumda, bölgenin etnotoponimi peyzajı belirlenmeli ve etnotoponimlerin onomastikonu hazırlanmalıdır. Bizim durumumuzda araştırmanın bu iki aşaması gerçekleştirilmiştir. Mevcut kaynaklarda yansıtılan etnotoponimlerin bir onomastikonu oluşturulmuştur. Şimdi onomastikonda yer alan etnotoponimlerden hangilerinin bölgesel etnotoponim özelliklerine sahip olduğunu açıklığa kavuşturmak gerekiyor. Burada bir konuya daha dikkat etmek önemlidir. Bir durumda, onimin kapsamı yalnızca belirli bir alanla sınırlandırılabilir. Diyelim ki, bir etnotoponimin Ermenistan toprakları içerisinde alansal bir etnotoponim olduğunun belirtilmesi gerekiyorsa, bu topraklar içerisinde alansallık koşulunun yerine getirilip getirilmediği kontrol ediliyor. Öte yandan, Ermenistan topraklarında bir zamanlar bulunan bir etnotoponimin bu bölge dışında da kaydedilebilir ve bu, onun alansal etnotoponimini olduğunu kanıtlayacaktır. Oğuzların kadim yurdu olan Ermenistan topraklarında Türk kökenli etnotoponimlerin araştırılması sırasında, araştırmayı tek bir alanla sınırlamak kesinlikle hatalıdır. Hatalıdır, çünkü Türklerin yaşamış olduğu ve yaşadığı topraklar oldukça geniş olmuştur ve bugün bile o topraklar ölçek olarak küçük değildir. Bu nedenle bir zamanlar Ermenistan topraklarında bulunan Türk kökenli bir etnotoponime, Türklerin yaşadığı diğer bölgelerde de rastlamak mümkündür. Dolayısıyla etnotoponimlerin bölgesellik özelliğinin tam resmini ortaya koyabilmek için bölgesel bir çerçeveye sınırlandırılmamalıdır ve bu konu başka bölgeler dikkate alınarak çözülmemelidir. Araştırma için genel etnotoponim kümesini belirledikten sonra bunların alansal özelliklerini araştıracağız. Verilen etnotoponimlerden herhangi biri Ermenistan topraklarında bir kez bulunmuş ancak aynı zamanda diğer bölgelerde kaydedilmemişse, o zaman o etnotoponimin kendisinin derinlemesine bir analizi ve araştırılması gereklidir. Çünkü etnotoponimin alansal bir niteliğe sahip olmaması bazı şüpheleri doğurmaktadır. Ermenistan

topraklarındaki Türk kökenli etnotoponimlerin her biri, ilk yaklaşımda alansal etnotoponimler olarak değerlendirilebilir. Kitabın bir sonraki bölümünde etnotoponimlerin alansal özelliklerinin açıklığa kavuşturulması sürecinde bu konuya açıklık getirilecek ve etnotoponimlerin dağılım alanları belirlenecektir.

Bayat dağı

Qaçğan köyü

Karakoyunlu köyü

Quyuğu mağarası

BÖLÜM II

BATI AZERBAIJAN TÜRK KÖKENLİ ETNOTOPONİMLERİN BÖLGESEL ÖZELLİKLERİ VE DAĞILIM ALANLARI

2.1. ABAN temelli bölgesel etnotoponimler.

Aban, eski Türk kökenli bir kavmin adıdır. Aban kelimesi M.Ö. 7. Yüzyılda Sakalar'ın bir parçası olarak Qarqarlar ile bir araya gelen kavmin adı bilimsel literatürde ilgi odağı haline gelmektedir(21, 100; 89,78). Qarqarların kuzeybatı Albanyaya antik çağlardan beri yerleşmesi hakkında M.Ö. 65 yılında Pompey'in Albanyaya yürüyüşü hakkında bilgi veren eski tarihçiler tarafından kaydedilmiştir. Eserlerinde Albanyadaki Avant nehri ve yakınındaki Abant eyaletinin varlığı gösterilmektedir (Plutarkos, Pompey, Dion Cassius). Moisey Kalankatlı, Albanyada Abant adında iki yerleşim yeri bulunduğunu belirtiyor. Q.Qeybullayev, yukarıda belirtilen bilgilerden ve diğer gerçeklerden yola çıkarak Abant/Avant isimlerinin Abant kabilesinin adıyla ilgili olduğu ve Qarqarlarla birlikte bu bölgeye geldikleri sonucuna varmaktadır (87, 78). Buradan Abant aşiretlerinin Azerbaycan ve Ermenistan topraklarına yerleşme tarihinin çok eski olduğu anlaşılmaktadır. Kabilenin tam adı muhtemelen Aban'dı. Kelimenin sonundaki t sesi, -at- çoğulunun bir kalıntısı olabilir.

Ermenistan topraklarında Aban kabilesinin ismine dayalı yer adları tescil edilmiştir. Bu yer adları şunlardır: ABANA – 1728 yılında Erivan vilayetinin Dereleyez ilçesindeki bir köyün adı; ABNIK- 1590 yılında Revan eyaletinin ilçelerinden birinin adı; AVAN – Erivan hanlığının Qırxbulaq kazasındaki köyün adı; QAKARAN – Yelizavetpol (Gence) valiliğinin (günümüz Ermenistanının Qafan ilçesi) Zengezur kazasındaki bir köyün adı. Günümüze kadar ulaşan bu etnotoponimler, Ermenistan topraklarındaki bölgesel etnotoponimleri arasında yer almaktadır. Abana, Abnik, Avan ve Qacaran toponimlerinin bir bileşeni olan aran'ın Aban etnonimi ile aynı temelden geldiğini kısmen açıklamak gerekir. Öncelikle Abana etnotoponimindeki a eki Türk dillerindeki yer adlarına özgü bir ektir. Örneğin, Adana (Türkiye), Astana (Kazakistan), vb. Avan ve Aban etnik adlarının kimliği şüphe götürmez. Burada v > b değişimi kendini göstermektedir. Türkiye'de Avanos ("os" Yunanca kökenli bir ek), Batum'un Artvin ilçesinde Avana ve Borçalı ilçesinde Oban (132) etnotoponimlerinin bulunduğunu belirtmek gerekir. Yukarıda bu toponimin eski çağlarda Albanya topraklarında kaydedildiği gösterilmiştir. Aban kelimesinin Urartu dilindeki "ebani" ile özdeşleştirilmesi şüphelidir. Muhtemelen "Ebani" eba-ev, eb, oba anlamına geliyor (23, 40). Borçalı ilçesindeki Oban toponimi de bu gerçeği doğrulamaktadır.

Avnik etnotoponiminin Evnik versiyonu ise "Kitabi-Dede Korkut" destanlarında bulunmaktadır. Şerefhan Bidlisi 16. Yüzyılda Anadolu'da Avnik kalesinin varlığını gösteriyor.

QAFAN – Yelizavetpol (Gence) vilayetinin (günümüz Ermenistan'ında ilçe merkezi) Zengezur kazasındaki bir köyün adı Kapan'dır (Peçenek). Qafan şu anda Ermenistan'da cumhuriyete bağlı bir şehirdir. Kentin adı, şimdiki Qafan kentinin 10 km kuzeybatısında, Okçu Nehri'nin sağ kıyısında yer alan Qapan köyünün adıyla ilgilidir. 1918 yılında şimdiki Qafan şehrinin hemen yanında Katar adında bir Azerbaycan köyü olmuştur.

10. yüzyılda Güney Asya bozkırlarında Peçenekler arasında yaşayan Konstantin

Baqyanorodnı, Erdim, Kapan, Çur, Kuerçi, Kuloba ve Karabay adlı kavimlerin isimlerini sıralıyor. Literatürde Qafan kabilesinin adının Ermenistan'daki Qafan toponimine yansıdığı yönünde görüşler bulunmaktadır (46, 95).

Qeybullayev'in araştırmasına göre bu Peçenek boylarının bir parçasıdır (44, 109). Peçeneklerin diğer kısmı Kopon (aslında Quqarçi) ve diğer kabilelerden oluşuyordu. Bu kavimlerden bazılarının adlarıyla ilgili yer adlarının V-VII. Yüzyıllarda Ermenistan'da bölge adı olarak kaydedilmesi, onların dönemin başından beri orada yaşadıkları sonucunu çıkarmamızı sağlıyor.

Ermenistan'ın Qafan bölgesinin adı (1074'ten beri eski Ermeni kaynaklarında ilçe adı olarak bilinir) hiç şüphesiz yukarıda adı geçen Peçeneklerin Kapan kabilesinin adını yansıtmaktadır. Bu etnonim Ermenilerde de özel isim haline gelmiştir. Bunlarda Kapansyan soyadı Kapan boyunun adından gelmektedir (Gürcülerde Kapanadze soyadı da bu etnik adla ilgilidir) (45, 111).

Kopon /Kaban/ Kopan/Kapan/Koypan'ın aynı fonetik yapıya sahip etnonimler olduğu sonucuna varılabilir (88, 42).

Azerbaycan'da ilçe adı	Köyadı	
Terter	Qapanlı	4 köy. Bu köylerin halkı Ermenistan'ın eski Qafan (Qapan) bölgesinden göç etmişler. Y.B.Yusifov., S.K.Karimov "Toponimi'nin Temelleri" B.1988, s. 199

Ermenistan'da	Yurt dışında
Qafan	1. Kuzey Kafkasya'da Kopan 2. 15. Yüzyılda Kazan Hanlığı'nda Kopan kökenli birçok yer adı kaydedilmiştir. 3. Türkistan'da Kapancı adında bir köy 4. Başkurdistan'daki Kaypon toponimi 5. Ukrayna'da Kopanka hidronimi

Qafan ilçesi və köyləri

2.2. ABAR temelli bölgesel etnotoponimler.

Abar, eski Türk kökenli bir kavmin adıdır. Bu kabilenin adının Avar versiyonu da bilinmektedir. Çağımızın II-III. Yüzyıllarında Kür nehri kıyısında Obaren adında bir kavmin varlığı literatürde gösterilmektedir (76, 97). 5. Yüzyıl Ermeni yazarı Yeqişen Balasakan'da Aparan adında bir kabilenin yaşadığından bahsetmektedir (21, 96). Etnonim av+ar şeklinde oluşturulmuştur. Araştırmacılar ar, er kelimesinin Türkçede “adam, kahraman, yiğit” anlamına geldiğini belirtiyor. Etnonimin ilk kısmı olan av unsurunun ab varyantının gelişimi ise Türk dillerinin b-v geçiş özelliği ile ilgilidir. Böylece eski Türk kavminin adı Abar (Avar) olmuş ve bu kavim Ermenistan toprakları da dahil olmak üzere Kafkasya'nın farklı bölgelerinde yaşamıştır. Ermenistanda Türk kökenli Abar (Avar) kabilesinin adından türetilen aşağıdaki etnotoponimler kaydedilmiştir: ABARAN – Erivan Hanlığı'ndaki bir bölgenin adı; Alagöz (Eleyez) ve Pembek sıradağları arasında Kasax (aslen Qazax) nehrinin üst kesimlerinde bulunan çayırın adı; Erivan vilayetindeki tarlanın adı, Erivan hanlığının Abaran kazasındaki nehrin adı (157); 1728 yılında Erivan ilinin Kerbi kazasına bağlı köy adı; ABARANOĞLU – 1590 yılında Revan eyaletinin Abaran ilçesine bağlı köy adı; AVARAN- Erivan vilayetinin Eçmiadzin ilçesindeki köy adı; BAŞ ABARAN – Erivan hanlığının ilçesinin adı.

Abar (Avar) kabilesinin ismine dayanan etnotoponimler sadece Ermenistan topraklarında yayılmamıştır. Bu etnotoponimin diğer alanlardaki yayılımı da ortaya çıkmıştır. 19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya'nın Kuban ilinin Maykop ilçesine bağlı Abarançay, Azerbaycan'ın Qusar ilçesine bağlı Avarandağ ve Haçmaz ilçesine bağlı Avaran köyleri kayıtlara geçmiştir.

R. Aliyeva, Azerbaycan'ın Qusar bölgesinde Avaranqışlaq adında bir köyün bulunduğunu belirtiyor. Kitabının ekinde verilen Azerbaycan toponimisi listesinde Abarançay adı belirtilmektedir ve onun yanında bu ad artık Kamiçay olarak gösterilmektedir (31, 67, 108).

Böylece abar(avar) kökenli etnotoponimlerin dağılım alanlarına ilişkin bir tablo oluşturulabilecektir.

Etnotoponime dayalı etnonim	Etnotoponim	Alanı
Abar (avar)	Abaran	Ermenistanda 5 toponim – ilçe, çayır, nehir, çöl, köy adı RF, Kuban ili – nehir adı R. Aliyeva. Azerbaycan toponimisi. Bakü, 2002, 108.
	Abarançay	Ermenistan köy adı
	Baş Abaran	Ermenistan köy adı
	Avaran	Azerbaycan Haçmaz ilçesi – köy adı Ermenistan – köy adı
	Abaranoğlu	Azerbaycan'ın Qusar bölgesi
	Avarandag	

Abaran köyü

2.3. ABBAS temelli bölgesel etnotoponimler.

Abas etnoniminin Hazar boylarından birinin adı olduğuna şüphe yoktur. Abas boyunun ismi de abaz şekline sahiptir. Q.Qeybullayev, Abaslı tipli yer adlarının temelini Abas (abaz) boyu adının oluşturduğunu belirtmiştir (89, 139). Ayrıca Arapça antroponim Abbas'a dayanan yer adlarının da göz ardı edilemeyeceği belirtilmelidir. Çoğu durumda bu iki tür toponimi birbirinden ayırmak zordur. Bahsedilen zorluğun nedenlerinden birini bu tür yer adlarının tescili ve biçimlendirilmesi sırasındaki yazım hatalarına bağlamak mümkündür. Yani Abbas ve Abas'ın şekillerinden birinde yer adı yanlış yazılmış olabilir. Bir kelimenin b mi yoksa geminat mi olduğunu belirlemek karmaşıktır ve çoğunlukla tarihsel gerçeklere dayanarak belirlenebilir. Kabile isminin ilk varyantının bölünebilen abaz şeklinde olduğunu ve ab+az şeklinde parçalandığını düşünüyoruz. Qarapapaqlar'daki bir kabilenin adının Abas olduğunu belirtmek gerekir. Abas temelli yer adları yaygındır. Farklı bölgelerde bulunabilirler. Ermenistan'da Abbasabad, Abbasdaresi kış kampı ve köy adları, Abbaskendi, Abbasgölü, Abbasgöl mezresi, Abbaslar köyleri adında üç köy vardı. R.Aliyeva'nın araştırma çalışmasının ekinde verilen Azerbaycan toponimisi listesinde Abbasabad adı geçmektedir (31.108). Azerbaycan toponimisi ansiklopedik sözlüğünde Neftçala ilinde Abasalılı, Abasalı, Yardımlı ilinde Abbasabad, Qazax ilinde Abbasbeyli, Tovuz kazasında Abbasqulular, Şeki ilinde Abbaskend, Şemkir ilinde Abbaslı, Ağsu ilinde Abbashanlı toponimlerinin varlığı belirtilmiştir. (9, 8). Abas etnoniminin yer aldığı etnotoponimlerin yaygın dağılımı göz önüne alındığında alansal tablosunu vermemize gerek yoktur.

Abbasabad köyü

2.4. ABDAL temelli bölgesel etnotoponimler.

Abdal, eski bir Türk boyunun adıdır. Bu kabile Ak hun kabilesinin adını yansıtmaktadır. Abdal kabilesinin ismine dayanan etnotoponimler de yaygındır. Abdal boyunun Başkırdlar, Karakalpaklar, Kazaklar ve Türkmenler arasında yer aldığı da bilinen bir gerçektir (90). Ağdam iline bağlı Abdal köyü hakkında Azerbaycan toponimisi ansiklopedik sözlüğünde verilen bilgilerde “Suriyeli tarihçi Zaxari Ritor (6. Yüzyıl) Kuzey Kafkasya’nın Hun eyaletinde yaşayan çeşitli kavimler arasında Türkçe konuşan Abdel kabilesinden söz etmektedir. Akad.V.V.Bartold, Abadel/Abdal kabilesinin bir Hun kabilesi olduğunu düşünüyor. Kazaklarda, Karakalpaklarda, Türkmenlerde ve Türkiye’de de Abdal adında bir kabilenin olduğu kaydedilmektedir. Kaynaklarda adı geçen Heftal, heptal, eftal gibi etnik isimler Abdal isminin farklı fonetik biçimleridir. Alban tarihçi Movses Kalankatlı, Albanyada yaşayan Abdal aşiretinden bahsediyor. Yazılarına göre Büyük İskender zamanında (M.Ö. 4. Yüzyıl) heptallar (abdallar) buraya taşınmıştır. Her halükârda Abdal kabilesinin bu dönemden önce Kafkas Albanyasında yaşamış olması muhtemeldir” (9, 8). Abdal boyu XV-XVI. Yüzyıllarda Türkiye’nin sosyal ve siyasi hayatında önemli bir rol oynamıştır (92, 108). Azerbaycan ve Ermenistan topraklarının yanı sıra Abdal kökenli etnotoponimler Türkmenistan’ın Başkurdistan Cumhuriyeti’nde de yaygındır (73, 171-179). Ordubad ilçesindeki Abdal dağı adı, Dağlık Karabağ’ın Varanda ilçesindeki Abdal köyü, Kuzey Kafkasya Ter ilindeki Abdal dağı yer adları 19. Yüzyılda eski bir Türk boyunun adını yansıtmaktadır. Görüldüğü gibi Abdal kökenli etnotoponimlerin dağılım alanı oldukça geniştir. Ermenistan’da, AVDAL – Abovyan

kazasında köy adı, YUXARI ABDALLAR – Erivan ilinin Qarni ilçesinde köy adı, ABDALLAR – Erivan Hanlığı'nın Karpibasar kazasında köy adı, Abdallar Ulya köy adı, Avdal, Avdallar köy adları ve Avdalağa kalesinin adı 1728 yılında kayıtlara geçmiştir. Avdal Ulya etnotoponimindeki Ulya bileşeni Arap dilinden olup üst anlamına gelir.

Azerbaycan toponimisi ansiklopedik sözlüğünde Azerbaycan'ın Ordubad bölgesinde Abdal adında bir dağın ve Tovuz bölgesinde bir köyün varlığına dair bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca Qubadlı'da Abdalanlı köyleri ve Oğuz'da Abdallı köyleri bulunmaktadır (9, 8-9).

Avdal köyü

2.5. AYRUM temelli bölgesel etnotoponimler.

Ayrum (Eymur, Arum, Ayrim, İmer, İmir varyantları) eski bir Türk kabilesinin adıdır.

Mahmud Kaşgarlının “Divanü-lügat-it-türk” adlı eserinde Oğuz kelimesinin açıklanmasıyla bağlantılı olarak Eymurlar hakkında şu bilgiler verilmektedir: “Oğuz, Türklerin bir boyudur. Oğuzlar Türkmendir. Bunlar yirmi iki kuşaktır. Her birinin kendine özgü bir nişanı, malına özgü bir damgası vardır ve boyları bu işaretlere göre ayırırlar. Söz konusu esere eklenen Türk boyları listesinde bu boy Aymur olarak on birinci sırada yer almaktadır. Oğuz etimolojisi açısından büyük değer taşıyan “Tarihi Mübarek Şah”da (1206) Eymurlar, tahrif edilmiş de olsa diğer Oğuz boylarıyla birlikte anılır.

Türk ve Moğol kavimleri hakkında geniş bilgiler veren Raşideddin, Dağ Han’ın oğlu Oğuz Han’ın torununun adını Eymur şeklinde zikrediyor. Bu kelime aynı zamanda çok iyi ve görkemli insan anlamına da gelir.

Hiveli Ebul Gazi Han’ın “Şecereyi-Tarakimah” (XVII. Yüzyıl) adlı eserinde bu etnonim Arap alfabesiyle yazılmıştır ve üç şekilde okunabilmektedir: İymur (İmir), Aymur ve Aymir.

Azerbaycan toponimisi ansiklopedik sözlüğünde şunu okuyoruz: “Ayrım... Küçük Kafkasya’da yaşayan Azerbaycanlıların eski bir etnografik adıdır.” Yaşadıkları bölgeye Ayrım ilçesi deniyordu. Bir görüşe göre Teymur, Ankara Savaşı’ndan (1402) sonra 50 bin aileyi Türkiye topraklarından Gence, Karabağ ve bugünkü Ermenistan’a taşımış, bunlar daha sonra ayrım adıyla anılmıştır. ... Gence hanı Cevad Han’ın General Knorring’e yazdığı mektupta, ayrımlar Gence Hanlığı’nın kadim halkı olarak adlandırılıyor. 17. Yüzyılda mezheplerin bir kısmı İran’a taşınarak Şahsevenlere karışmıştır. Diğer kısmı ise Azerbaycan’ın Küçük Kafkasya bölgesinde ve bugünkü Ermenistan topraklarında yaşamaya devam etmiştir” (9, 30-31).

Ayrum boyuna ait olan bu isimle anılan coğrafi isimlerden biri de cumhuriyetimizin Ağdaş ilçesine bağlı Eymur köyüdür. Qazax bölgesindeki Quşcu Ayrım, Tovuz bölgesindeki Mollaayrım, Ermenistan’daki Ayrum, Ayrum Mets, Ayrum Pokr, Gürcistan’daki İmera, İmira, İmirasani (İmir Hasanlı) gibi coğrafi isimler bu toponimin farklı varyantlarıdır. Transkafkasya’nın tarihi toponiminde Şinix Ayrum, Polad Ayrum ve Ayrum adında yerleşim yerleri vardı. Modern Türkiye toponimisinde Eymur adını taşıyan yetmiş iki coğrafi ismin bulunması, bu kabilenin çok çeşitli sosyal ve siyasi faaliyetlerde etkin olduğunu göstermektedir. Azerbaycan türkcesi de dahil olmak üzere Türk dillerinin metatez özelliğinden dolayı Eymur kelimesinin Ayrum (Eyrum) haline gelmesi doğaldır. Beş ses biriminden oluşan bu kelimenin üçüncü ses biriminin yerini “m” sesi ve beşinci ses biriminin “r” sesinin aldığı tespit edilmiştir. Literatürde Ayrum (Eyrum) etnoniminin Eymur’dan türediği belirtilmektedir. Eymur coğrafi isminin İmer, İmir görüntüleri de yaygındır. Türkmenistan’ın İlyali bölgesinde yaşayan İmreli (varyantları: İmr, Emheli, Avmur) kabilelerinin aynı Ayrum kabilesinden oldukları açıkça görülmektedir. İmir antroponiminin Türkçe konuşulan bölgelerde de yayıldığı görülmektedir. Mevlud Süleymanlı’nın “Köç” adlı eserinin kahramanlarından biri olan İmir isimli eser, aslında Eymur boyuna ithaf edilmiştir.

AYRIM – Ermenistan topraklarında Noyemberyan ve Tumanyan ilçelerine bağlı köy adı, BÜYÜK AYRIM – Tiflis ilinin Borçalı ilçesine bağlı (şu anda Ermenistan’ın Tumanyan ilçesine bağlı) köy adı. İMİRLİ – Erivan vilayetinin Eçmiadzin kazasına bağlı köy adı olmuştur. “Ağsaq Ayrum, Quşcu Ayrum, Baqanis Ayrum, Dadanis Ayrum, Polad Ayrum ve diğer kolları Küçük Kafkasya ve Qazax ilinde dağılmış durumdadır” (21, 115).

Ayrum köyü

2.6. Afşar temelli bölgesel etnotoponimler.

Afşar (Avşar/Ovşar/Afşar). Ermenistan topraklarında M.Ö. Oğuz-Türk kökenli eski kavimlerden biri de Afşar boyudur. Bu boy Selçuklu Oğuzlarının Avşar boyudur. Kaşgarlı Mahmud ve Reşideddin'in eserlerinde adı geçmektedir. Afşarlar, Safevi devletinin Kızılbaş kabilelerinden biri olmuştur.

Ermenistan'ın Vedi bölgesinde Avşar kökenli iki etnotoponim ortaya çıkıyor.

İlk yerleşim yeri ilçe merkezinin 7 km güneydoğusunda Erivan-Nahçıvan karayolu üzerinde bulunan Avşar/Kel Balavan köyüdür. 1940'lı yılların sonunda Azerbaycanlıların Ermenistan'dan zorla nakledilmesi sırasında köyün Azerbaycanlı nüfusu ülkemize geldi.

İkinci yerleşim ise ilçe merkezinin 15 km güneydoğusunda bulunan Ovşar / Düzyurd Ovşar, Surenavan, Spandaryan / olarak adlandırılmıştır. 1918 yılında köy Taşnaklar tarafından yıkılmış ve sakinleri sürgüne gönderilmiştir. O dönemden sonra bu köyde hiçbir Azerbaycanlı yaşamamıştır. Artık bir Ermeni yerleşim yeridir (30, 218-232). Ermenistan'da da AFŞAR KALAVAN köyü olmuştur. Bu köy 1728 yılında Erivan vilayetinin Karni ilçesinde bulunuyordu.

Avşar//ovşar etnotoponiminin farklı alanlarda paralellikleri vardır. Bu toponimin Avşar versiyonu Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ağcabadi ilçesinde de mevcuttur. Araştırmacılardan Bayram Ahmedov'a göre bu toponim, o bölgede yaşayan kabilenin işgaliyle ilgilidir. Yazar, bu kabilenin koyun yetiştiriciliği ile uğraştığını belirtiyor. B.Ahmedov, avşarın koyun sağma yöntemi anlamına geldiğine inanmaktadır (27, 197).

Ovşar ve Avşar yer adlarının altında yatan ismin avcılık kelimesi olduğu ve yer adının av meraklısı anlamına geldiği fikrini ileri sürenler vardır.

Araştırmacılar, "Abşeron" toponiminin de Afşar etnik ismine dayandığını belirtiyor.

Afşar/Ovşar kabilesinin adından oluşan Afşar, Afşarcık etnonimlerinin Güney Azerbaycan’da olduğu belirtiliyor.

Avşar köyü

2.7. BAYANDUR temelli bölgesel etnotoponimler.

Bayandur, Oğuz boylarından birinin adıdır. Oğuz kabile birliklerinin isimleri Mahmud Kaşgarlı, Fazlullah Raşideddin, Yazıcı oğlu Ali ve Abulqazi Han Xiveli tarafından kaydedilmiştir. Mahmud Kaşgarlı “Divani-luğat-it türk” adlı eserinde Oğuzların 22 boydan (kabile-kabile birliği) oluştuğunu göstermektedir.

Fazlullah Raşideddin’in “Cami-at tevarih” (tüm tarihler) adlı eseri Oğuzların 24 kabileden oluştuğunu göstermektedir. Adı geçen yazarlar Bayandur kabilesinin adını zikretmişlerdir. Bayandur ismi Kaşgarlı Mahmud’da üçüncü, Raşideddin’de ise 13. Sırada geçmektedir. Yazıcıoğlu Ali’nin “Selçukname”sinde ve Ebulqazi Han Xiveli’nin eserinde kabilenin adı Bayandur değil Bayandır olarak verilmektedir.

Bayandur han adı, Orhon-Yenisey anıtlarında yüksek bir unvan, onursal bir isim olarak kabul ediliyordu. Akkoyunlu aşiret birliklerinde Bayandur aşiretinin baskın rol oynaması ve Akkoyunlu hükümdarlarının bu aşiretten çıkmasıyla tutarlıdır (32, 47).

Bayandur’un tarihi kaynaklarda hem antroponim hem de etnonim olarak kullanıldığı bilinmektedir (16, 48).

Bayandur antroponimi aynı zamanda Oğuz Kağan’ın “Boz Ok” Boyundan Göy Han’ın dört oğlundan biridir. Oğuz soyuna mensup “Boz Ok” soyundan Göy Han’ın dört oğlundan birinin adı

“Oğuzname”de Bayandur olarak geçmektedir.

“Kitabi-Dede Korkut” destanında Bayandur Han, Oğuz vilayetinin hanlar hanıdır. Ayrıca destanda Bayandır nehri, Bayandurlu ve Bayandır yerleşim yerlerinin adları da yer almaktadır.

Türkmenistan toponimisinde Türk etnotoponimleri arasında Bayandır ismi bulunmaktadır.

Bayandur kelimesinin kökenine gelince, çalışmalarda farklı şekillerde açıklanmaktadır.

158. Bayandır “nimetli” anlamına gelir.

Bayandır isminin kökü eski Türkçe “bay” kelimesidir. “Zengin”, “varlıklı” anlamına gelir. Bu anlam şu anda bile varlığını sürdürüyor. “Orhon-Yenisey” anıtlarında da bay kelimesi belirtilen anlamda kullanılmaktadır. “Oğuzname”de Bayandur, “çok varlıklı” ve “zengin” olarak tanımlanıyor. Kelime içerisindeki -an eki bazen bağlama eki, bazen de kelime düzeltme eki olarak kullanılmaktadır (16, 48).

Salman Mümtaz bay kelimesini zengin, iri, beyefendi anlamında açıklamıştır (11).

Azerbaycan’ın kuzey bölgeleri lehçesinde “bay” kelimesi uzun/büyük/canlı anlamında kalmaktadır.

Batı Azerbaycan topraklarında ve günümüz Ermenistan topraklarında farklı bölgelerde yaşayan Bayandur etnotoponiminin varyantlarının izleri de bu yerlerin Türk toprakları olduğunu kanıtlamaktadır. Ermenistan topraklarında Gorus ilçesinde 2 Bayandur köyü, Düzkend ilçesinde ise bir Bayandur toponimi bulunmaktadır. Bayandur etnotoponiminin farklı alanları gösterilebilir.

Q.Qeybullayev Bayandur kabilesini eski Albanlarla ilişkilendirmiş ve izlerinin Tartar’daki Bayandur oykoniminde ve Hanlar bölgesindeki Bayandurçay hidroniminde bulunduğunu kaydetmiştir (89, 74-75; 88, 52).

Ayrıca Bayandır Laçın ve Berde bölgelerine de kayıtlıydı.

Ermenistan topraklarındaki BAYANDUR – Yelizavetpol (Gence) valiliğinin Zengezur kazasına bağlı (günümüz Ermenistan’ın Sisyan kazasına bağlı) köy adı; BİRİNCİ BAYANDUR – Yelizavetpol (Gence) vilayetinin (günümüz Ermenistan’ın Gorus kazasında) Zengezur kazasına bağlı köy adı.

Bayandur, eskiden Ermenistan’ın Gence vilayetinin Zengezur ilçesine bağlı bir Azerbaycan köyü olmuştur. Köy Hanazak sovyetinin bir parçasıydı. 1897 yılında Bayandur köyünde 153 Azerbaycanlı yaşıyordu. 1918 milli katliamından sonra köydeki Azerbaycanlılar tamamen yok edildi, sürüldü ve köy bir Ermeni köyüne dönüştürüldü. 1969 yılında Ermeniler köyün adını Vağadur olarak değiştirdiler.

Bir diğer Bayandur ise daha önce Gence vilayetinin Zengezur ilçesine bağlı bir Azerbaycan köyü olmuştur. 1897 yılında köyde sadece Azerbaycanlılar (210 kişi) yaşıyordu. Sovyet yönetimi yıllarında köy Xandzorik Sovyeti’ne dahil edildi. Andranik’in müfrezesi 1918’de bu köyleri yok ettikten sonra orada hiç Azerbaycanlı kalmamıştı (30, 164).

Bayandur aynı zamanda Düzkend ilçesine bağlı bir köy ve demiryolu yerleşim yerinin adıdır. Orada bir Bayandur köyünün daha olduğu ve 1926 Gümrü depreminde yıkıldığı söyleniyor. Köyün kadim sakinleri Türkler, 1918’de oradan kaçmışlar. Kaynaklar, 1918-20 yıllarında Muş ve Bitlis’ten Ermeni ve Rumların gelip Bayandur köyüne yerleştiklerini belirtmektedir. Bayandır coğrafi adı Türkiye’de çok geniştir.

F. Sümer, Anadolu’da Bayandur isimli 52 oykonimin varlığına dikkat çekmiştir (65).

Ayrıca Kazakistan topraklarında Bayan, Bayandur etnotoponimleri de bulunmaktadır.

Azerbaycan'ın Laçın bölgesindeki Zabux Nehri'nin bir kolu ve Terter bölgesindeki bir köyün adıdır. Ayrıca Daşkesen ve Oğuz bölgelerinde Bayan adında bir köy bulunmaktadır (9, 63).

Bayandur köyü

2.8. Bayat tabanlı alansal etnotoponimler.

1300 yıl öncesine ait “Kitabi-Dede Korkut” destanında Bayat boyu hakkında bilgiler bulunmaktadır.

«Bayat boyundan Qorqud ata derlər bir ər qopdu. Oğuzun ol kişi bilicisiydi». Halkımızın kadim ve görkemli anıtı, aşk ve kahramanlık destanı “Kitabi-Dede Korkut” bu sözlerle başlıyor. M.Ö. “boy” – kabile, kavim ve Orta Çağ’da köy, ilçe, ülke anlamında kullanılıyordu.

Dede Korkut Bayatlı-Bayat soylusu, qopuz çalıp şarkı söyleyen Bayat elli, ozanlar ozanı olmuştur. Zamanla destandaki kahramanların, yerlerin ve son olarak Oğuz boylarının adresleri, inanç ve gelenekleri ile ilgili açılış toplantıları ve şarkı söylemeleriyle pek çok isim yaratılmıştır(36, 46).

Bayat etnotoponiminin geniş bir alana yayıldığı da açıktır. Ortaçağ tarihçileri, eserlerinde günümüz insanların Nuh Aleyhusselâm'ın çocukları olduğu fikrini teyit etmektedirler. Tufan sırasında Nuh'un gemisinde Ham, Şem ve Yasef adında 3 oğlu vardı. Yasef'in torunu Alınca Han'ın torunu Kara Han'ın oğludur.

Oğuz Han'ın da 6 oğlu vardı. Bunlardan üçü (Günhan, Ayhan, Ulduzhan) – “Boz Ok” adı altında hüküm süren üçü (Mengli Han, Dağ Han, Deniz Han) – “Üç Ok” onlara bağlı olmuştur.

Mevcut kaynaklara göre, sadece Batı Azerbaycan'ın değil, birçok Türk halkının da kökleri Oğuzlarla bağlantılıdır. Oğuzların da ayrı Türk boy ve boylarının birleşmesinden oluştuğu bilinen

bir gerçektir.

Bayat, bu kavimler arasında özel bir yere sahip olan yiğitleri, erdemleri, düşünceli büyükleriyle adından söz ettirmiştir. Bayat kavmi adını tanınmış bir kişiden, “Bayat”tan almıştır. Bayat Oğuz Han’ın torunu Gün Han’ın oğludur.

Büyük tarihçi ve savaşçı Abulqazi Bahadur Han Xiveli (1602-1664), ünlü eseri “Şecereyi-Tarakema Türk”te Bayat Oğuz Han’ın oğlunun Gün Han’ın ikinci oğlu olduğunu yazmıştır.

Gün Han’ın oğlu Bayat, Oğuz boylarının toplantılarında Han’ın sağında oturur ve Oğuz ordusunun sağ kolunun başıydı. Oğuz ileri gelenlerine ait “Bey şülen” adı verilen toplantılarda kendisi ve Han koçun sağ budunu yerlerdi.

Bayatların birçok ülkeye dağılışını ve Dış Oğuz’un öncü kolunun oluşumunu gösteren Prof. Z.V. Toğan şöyle yazıyor: “Kuzeyden gelip güneye göç eden Uyrat-Uygurlar, Qayat-Qayalar, Qanıqlıyut-Qanıqlılar ve Bayaut-Bayatlar adlı kabileler aslen Türk’tü ve bunların bir kısmı, Orta Asya’da Cengizin ortaya çıkışından önce Moğol olmuşlardı.

Josef Döğün bu konuda şöyle yazıyor: “Bayatlar Cengiz Han’ın köleleri değil, onun etrafında toplanmış birçok kabilelerden biridir.

Asya’nın geniş ülkelerinden Azerbaycan’a, Anadolu’ya, Irak’a ve Volqa’ya kadar izleri görülen Bayat’ın tarihi varlığı hakkında çeşitli kaynaklarda geniş bilgiler bulunmaktadır.”

Bayatların anavatanı hakkında konuşan Bahadur Han şunları söylüyor: “Bayatların birçok kabilesi var. Bunlardan önemlileri “Cidayin Nehri kıyısında yaşayan “Cidayin Bayatlar” ve “Mekrin Nehri kıyısında yaşayan “Mekrin Bayatlar”dır.

Bununla ilgili detaylı bilgiyi “Türkçe ansiklopedi”de bulabilirsiniz. Buradaki bilgilere göre Bayatlar, 11. Yüzyıldan önce Sir-Derya kıyılarında ve kuzeyindeki bozkırlarda yaşıyorlardı. Bunlardan bir kısmı daha sonra Selçuklu (veya Türkmen) fetihlerine katılarak Sir-Derya’dan Adalar Denizi’ne (Ege Denizi) kadar uzanan büyük imparatorlukların kurulmasında önemli rol oynadılar. 19. Yüzyılın ortalarında Maraş bölgesinde Zülqedar beyliğini kuran ve Sivas civarında yurt kurmaya çalışan Şam veya Özoğlu Türkleri arasında önemli bir konuma sahip olan bu bayatların büyük bir kısmı bugünkü Yozgat ilçesinde yaşayan “Şam bayat” olarak biliniyordu.

15. yüzyılın başlarında İntab ile Halep arasında yaşayan Bayatlar, 16. Yüzyılda diğer Türkmenlerle birlikte Halep Türkmenlerini oluşturmuş, 16. Yüzyılın başlarında ise “Bayadi” adıyla anılmışlardır. Anadolu ve Antakya’da en meşhur oymalar olan Xeferli, Şerefli, Kızıldonlu, Ökdenli, Karacakoyunlu, Mancanık, Qanqal ve Yeni El’e yerleştiler. 16. Yüzyılda bir kısmı Karaman’a, bir kısmı da Adana bölgelerine taşınmıştır.

M.Kalankaitli’nin “Alban Tarihi” adlı eserinde Boqayat adlı yerleşim-kaleden bahsediliyor ve Berde sınırında yer aldığı belirtilmektedir. “Alban Tarihi”nde yer alan Boqayat kalesi Berdede bulunmaktadır. Boyat // Bayat // Bayatlılar // Sincan Boyat // Kızıltepe Boyat // Boyatansüxte // Bayatlı // Keşlakbayat // Elbayat // Boqayat (Tanrının Ateşi) vb. Benzerlikleri bulunan bu ismin Azerbaycan dahil farklı bölgelerde de alanları bulunmaktadır.

Azerbaycan’da yaşanan yerlerin listesi kitabında Bayat adıyla bağlantılı olarak aşağıdaki köy meclisi, köyler ve bunların nüfuslarının milli bileşimi gösterilmektedir. 1) Ağcebedi-Bayat köy meclisi, nüfusun %57,9’u Türk’tür; 2) Deveçi, Sincan Bayat b) Uzun Bayat köyleri 27.150 çiftlik, nüfusun %99,9-u Türk 3) Göyçay – Bayat – 146 çiftlik, nüfusun %98,2-i Türk, 4) Şamahı – Bayat

22 çiftlik, %88 Türk (3, 144).

19. yüzyılda Azerbaycanlı topografyacı İbrahim Ağa Vakilov, Azerbaycan'da "Bayat" adı verilen 5 köyü gösteriyor. Bunlardan biri daha önceki Şuşa, Göyçay, Salyan, Quba ve Şamahı ilçelerindeydi.

Q.Qeybullayev, Tofiq Ahmedov, Afat Qurbanov da Boyat kabilelerinin Azerbaycan'daki yerleşim alanlarını göstererek, onların Azerbaycan'a geliş tarihlerini kaydetmişler. Bayat aşireti hakkında konuşan B. Budaqov, onların XIV-XV. Yüzyıllarda Safevi devletinin kuruluşuna aktif olarak katıldıklarını belirtmektedir (20, 115). A. Ahundov, Boyatların Azerbaycan'a gelişini 9. Yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirmektedir. Bu kabilenin adıyla bağlantılı olarak Türkmenistan'daki yerleşim yerlerinin adlarını (Darqanata, Denev, Hocambaz ve Carcou) zikreder ve bunların Boyat toponimiyle anıldığını belirtir (2, 41).

Muhammed Hasan Valiyev, Baharri Boyat aşiretlerinin Azerbaycan'a gelişinden bahsederek, bunların Safeviler tarafından Lezgilere boyun eğdirmek ve yerel yöneticileri güçlendirmek amacıyla bugünkü Quba ilçesine yerleştirildiklerini kaydetmiştir. İlaveten boyatların kendi isimlerini verdikleri köylerin isimlerinden de bahsetmiştir.

Göyçay ilçesinde Boyat-Malik Umud, Bayat-Nadir Cevad ilçesinde Sincan Bayat, Uzun Bayat, Şamahı ilçesinde – Bayat, Şuşa ilçesinde – Bayat

Böylece Azerbaycan topraklarında Ağcebedi kazasına bağlı Boyat köyü, Ucar, Neftçala ve Şamahı ilçesine bağlı Boyat köyü, Deveçi kazasına bağlı Boyat ve Sincan Boyat köyleri, Darbend'e bağlı Boyatlar mahallesi bulunmaktadır. Bayatlar köyü yukarıda bahsettiğimiz Batı Azerbaycan'ın Quqark (Kara Kilise) ilçesinde bulunuyordu.

Boyat isminin kökenini ve anlamını araştırmacılarımız farklı açılardan açıklıyor.

12. yüzyılın dünyanın en büyük dilbilimcilerinden Mahmud Kaşgarlı, "Türk Dili Sözlüğü"nde Boyat boyunun adını zikrederek onu Oğuz boyunun bir kolu olarak göstermektedir. O, bu kelimenin "büyük tanrı" anlamına geldiğini kaydetmiştir (54.718). 15. Yüzyıl Türk-Uygur şairi ve bilgini Yusuf Balasagunlu ünlü eseri "Kutadgu Biliq"te Bayat isminden bahseder. Tanrı Bayat'tan bahseder ve "Bayat'la sohbe başladım" diyerek onu anar. Boyat'ın geçmişte Azerbaycanlıların kullandığı tanrı isimlerinden biri olduğu doğrudur. Ancak bu tanrının hangi inançla ilişkilendirildiği bilinmemektedir.

Bazı araştırmacılar Bayat'ın su tanrısı olduğuna dikkat çekiyor. Bu konuda L.N. Qumilyov, çalışmasında eski Türklerin (aynı zamanda o zamanın Azerbaycanlılarının) doğanın sahibi sayılan ve Toprak-Su olarak adlandırılan tanrı ve tanrıçalara inandıklarını belirtmiştir (94, 80).

Ebulgazi Han Xiveli, "Bayat"ın anlamını "varlıklı" olarak açıklamıştır.

Boyat isminin anlamını açıklayan Ejder Ferzeli şöyle yazıyor: "Boyat yıpranmak, boyati ise tanrılara karşı sahte kalmak demektir. Tıpkı "andıra kalma"nın tanrıda kalmak olduğu gibi. Ve "tanrı"daki seslerin yer değiştirmesinden oluşan "andır" (antır) kelimesi de dünyanın bazı dillerinde – çoğunlukla Hint-Avrupa dillerinde "tanrı" bağlamında kullanılmaktadır. Aslında "Bayat" tanrı adı, "Bayat" kabile adından bağımsız olarak mevcuttu. Dindar büyükler tanrıyı şöyle nitelendirirlerdi: "Ey bu dünyanın sahibi." Bey-bay'ın aynı zamanda ateşli ve sulu yer olan dünyanın da sahibi olduğu söylenir. Ve "ilkel Oğuzların hayalinde" böyle bir ayrıcalığın sahibi ancak bir tanrı olabilirdi. "Bay" kökünden türetilen "baq", Sümer kaynaklarında 5 bin yıl öncesine kadar tanrı anlamına gelmektedir.

“Boqoy at” versiyonunda “boq” bileşeni tanrıyı temsil eder. Boqoyat-Boq ata-Tanrı-baba, Boq-od-Tanrı-ateş... Boyat-Bey ata, ayrıca Bey ateşi, Tanrı ateşi” (36, 51).

Bayat soyunun dünya çapında ünlü temsilcileri var.

Fuzûlî nerede doğmuş olursa olsun Boyattır. Süleyman, Karabağ’ın Boyat köyünden (şimdiki Ağcebedi) bir adamın oğludur ve o bölgeden Irak’a taşınmışlardır.

M.P. Vagif, 15. Yüzyılda yaşamış ünlü tarihçi Cami-cem-ayin yazarı Hasan Bayati, 12. Yüzyılda yaşamış ve yaratmış Bayat Abbas, Türk şairi Yahya Kemal Bayatlı, Samed Vurgun da bunlardandır.

Bayatlar köyü, Ermenistan’ın kuzey kesiminde (Batı Azerbaycan) yer alan Quqark bölgesinin en eski köylerinden biridir.

Kuzeyden Ley Dağı, batıdan Ağbulak ve Tosmoklu ile çevrilidir. Köyün antikliği, kalıntılarda ve mezarlarda yapılan tarım çalışmalarında ortaya çıktı. Köyün yıkılmasının nedeni ise doğal afet, dağ ve çığ gibi olaylarla açıklanıyor.

1988 yılından bu yana “Ermeni” hükümetinin karar ve talimatıyla Azerbaycanlılar silah zoruyla ve kanlı katliamlarla bölgeden sürülmüşler. Bayatlar köyünün daha da eski bir tarihi var. Köy nüfusunun tarihi kökenlerini incelediğimizde büyük atalarının eski Türk boyları olan Oğuzların Bayat hanedanına ait olduğunu görüyoruz.

Bütün bunlar Batı Azerbaycan topraklarında zamanla oluşan Bayatlar köyünün tarihinin ve o neslin köklerinin ona bağlı olduğunu gösteriyor.

Boyatlar	Gugark ilçesi	Boyat	Ağcebedi	Boyat	Türkmenistan
Bayat dağı	Pembek Sıradağları’ndaki dağın adı	Boyat	Neftçala	Bayat	Türkiye
Bayatlar	Pembek bölgesinde kışlak ismi	Boyat	Ucar	Boyat	İran

Loru-Pembek bölgesinde Bayat dağı

2.9. Kazan temelli bölgesel etnotoponimler.

Kazan Türk boyu Bulgarlara aittir. Bulgarlar, Volga-Kama nehri havzasında bulunan Bulgaristan topraklarında yaşamışlar. Başkentleri Bulgar şehriydi.

Bulgar dili, eski Türk dillerinden “z” yerine “r”, “ş” yerine “l” seslerini kullanması; ker//kuz (sonbahar), xel//kış (kış):

Bulgar dilinin yazılı anıtları şu anda bilinmiyor, günümüzü sadece tek-tek kelimeler kalmıştır: cal (yıl), cür (yüz), cirim (yirmi), citi (yedi), timirec (demirci), hir (kız), ayix (ay) ve b. Kaynaklara göre Orta Çağ'ın başlarında Balgarlar Kudvar, Çakar, Kurigir, Kul, Kazan, İskil vb. Gibi birçok kabileden oluşuyordu. Batı Azerbaycan'ın toponimisi de dahil olmak üzere Azerbaycan'ın toponimisine damgasını vuran Bulgar kabilelerinden biri Kazan (Kazan) olarak kabul edilir. Devrim öncesi Kafkasya'da Kazan bileşenli 24 yer adı kaydedilmiştir. Azerbaycan'da Qazancı adında sadece 10 köy vardı (132, 87, 130).

Afganistan topraklarında Kazan, Kazancı (Mazari-Şerif'te) köylerinin coğrafi isimleri tescil edilmiştir. Azerbaycan'ın Kasım İsmayilov (Goranboy) ilçesinde Kazanbulaq yerleşimi, Celilabad'da Kazanqala dağı, Cebayıl'de Kazanzemi köyü, Kazangöl gölü, Tovuz'da Kazangöl ovası, Yevlah'ta Kazanlı, Ordubad'da Kazangöldag dağı kayıtlıdır.

“Kitabi-Dede Korkut” boylarında “Kazan” bileşenli şu coğrafi isimler kullanılmaktadır: - Kazanbulak, Kazanqoşa dağı, Kazanzemi köyü, Kazangöl gölü, Kazan gölü, Kazanlı, Kazangöldag dağı.

Q.Qeybullaye've göre Kazancı ve Kazan toponimleri Kuzey Kafkasya, Ukrayna, Başkurdistan, Batı Sibirya, İran ve Türkiye'de kaydedilmiştir. 12. Yüzyıla ait bir kaynaktan Ermenistan'da Kazan kulesinin varlığından bahsedilmektedir (44, 135).

Azerbaycan'da bazı etnografik yer adları topraklarımıza yerleşen eski Türk boy ve boylarının adlarına -çi, -çi, -çu, -çü meslek ismi oluşturan eklerin eklenmesiyle oluşturulmuştur. Mesela Kazan kabilesinin Bulgar kabilelerinin yaşadığı yerlere Kazancı deniyordu. Şu anda Azerbaycan'ın Culfa, Zengilan, Goranboy bölgelerinde Kazancı köylerinin isimleri bulunmaktadır. D.D. Paqirev'in “Kafkasya'nın Beş Verstlik Haritası”ndan 19. Yüzyılın sonu ve 20. Yüzyılın başında Azerbaycan'da 10 Kazancı oykoniminin olduğu bilinmektedir. Azerbaycan'da “Gazan” unsuru taşıyan yer adları aşağıdaki gruplarda birleştirilebilir.

Kazan etnonimiyle oluşturulan toponimler:

- şu ya da bu yerin doğal koşulları nedeniyle oluşan oronimler ve hidronimler. Örneğin: Kazanbulaq (Goranboy ilçesi), Kazangöl (Tovuz ilçesi), Kazandag (Şamahı ilçesi), Kazandara (İsmayilli ilçesi vb.)

- belirli bir rastgele olayla ilgili olanlar: Kazandurmaz (Hanlar bölgesi), Kazanuçan (Ermenistan) vb.

Azerbaycan'da Kazanbatan (Saatlı, köy), Kazanbulaq (Goranboy, yerleşim yeri), Kazanqoşa (Celilabad, zirve), Kazandag (Şamahı, dağı), Kazanzemi (Cebayıl, köy), Kazangöl (Ordubad, Tovuz, göl), Kazangöl (Zaqatala), yerleşim yeri, Kazanlı (Yevlax, zirve), Kazancı (Goranboy, ova; Zengilan, Ağdam, köy) (9, 112-113).

E.G.Mireliyev, “Kazan” kelimesinin anlamını şu şekilde açıklamaktadır: kenarlardan nispeten yüksek bir boşluk. K. Beşirov'a göre “Kazan” kelimesinin ilk kısmının yardımcı bir anlamı vardır.

Dilbilim literatüründe “Kaz” veya “Kazı” kelimesi yüksek anlamına gelir. Oğuz atasözlerinde “qadı” anlamında kullanılan bu kelime, savaş ağası, kahraman anlamını verir.

Diyalektoloji sözlüğünde “Qazi-qazi” tabiri “büyük-büyük” şeklinde açıklanmaktadır. Bu arada, Azerbaycan türkçesinde “qazi” kelimesinin şariat kadısı anlamındaki Arapça “Qazi” kelimesiyle hiçbir ilgisi olmadığını da söyleyelim. Kelimenin 2. Kısmı olan “Kazan” ve “an” ifade bakımından işaret içerikli bir ek görevi görmektedir. Dolayısıyla “Kazan” şahıs ismi ulu, yüksek (kişi) anlamına gelir (34, 176-177).

Ermenistan topraklarındaki Türk kökenli etnik yer adları arasında Kazancı adı verilen altı köy ve iki dağ bulunmaktadır. Ermenistan’ın Yelizavetpol (Gence) vilayetinin Zengezur ilçesinde (şimdiki Sisyan ilçesi) Kazanşı köyü olmuştur. Bu etnotoponim aynı zamanda kazan (kazan) etnonimine de dayanmaktadır. Ve – şı son eki ise – çı son ekinin Bulgarca versiyonudur. Kazanlıqdere köyü ve Kazangöl gölü de Ermenistan’a kayıtlıdır. Kazan kökenli bu etnotoponimlerin Batı Azerbaycan topraklarının farklı yerlerinde görülmesi, bunun alansal (bögesel) bir etnotoponim olduğunu ve sadece Ermenistan ve Azerbaycan topraklarında değil, Türk boylarının yaşadığı birçok bölgede de kendini gösterdiğini gerçeklerle kanıtlamaktadır. . Buradan Bulgar Türk boylarının aynı zamanda eski Oğuz yurdu Ermenistan’a da yerleştiği anlaşılmaktadır.

Kazangöl

2.10. Karkın temelli bölgesel etnotoponimler.

Kark kabilesi. “Qarxun” ismini ilk araştıran tarihçi-toponimist Q.Qeybullayev, bu toponimin Karkın adlı Türk boyuyla ilgili olduğu fikrini ortaya atmıştır. F. Raşideddin’in “Cami-at-tevârix” adlı eserinde Karkın//Qarxun kabilesinin adı geçmektedir. Kaynaklardan bilindiği üzere Oğuzlar üç ok (iç oğuz) ve “Boz ok” (Daş oğuz) olmak üzere iki kola ayrılır. Tek bir ünite oluşturan bu iki dal, ayrı boy ve bölümleri içermektedir. Qarkın kabilesi Boz Ok koluna aittir.

Abulgazi Han, Karkınların kökenine değinerek, onların Oğuz Han’ın üçüncü oğlu Yulduz

Han'ın torunlarından geldiklerini kaydediyor (110, 513).

Kaynaklar ayrıca Karakalpaklar'a ait bir kabilenin Qarkın adının verildiğini belirtmektedir (110, 321).

Q.Qeybullaev'e göre Karkin kabilesi, Qarxın (Quba bölgesi), Aşağı-Qarxun, Yukarı Qarxun (Ağdam bölgesi) ve Qarxun (Nahçıvan) oykonimlerinde izlerini korumuştur.

Karkin geçen yüzyılda Quba'da kayıtlara geçmiştir. Karkin köyü ayrıca Dağıstan, Türkmenistan, Özbekistan ve Rusya'nın Karakalpak bölgesinde de bulunmaktadır (88, 53).

Türkiye'de "Karkın" etnotoponiminin alanları oldukça geniştir.

Azerbaycan'ın İliç ilçesinde (Şerur ilçesi) Karhan köyleri ve Yevlah ilçesinde Yukarı Qarxun ve Aşağı Qarxun köyleri bulunmaktadır. Bu da zamanında Qarxınlardan bir kısmının Azerbaycan'a gelip buraya yerleştiğini ve yaşadıkları yerlere kendi isimlerini verdiklerini göstermektedir.

T. Ahmedov kaynaklara göre, Qarxun oykoniminin eski Oğuzların Karkin boyunun adını koruyan yer adlarından biri olduğunu belirtiyor. F.Reşideddin, bu kabilenin adını, ilk olarak Kaşgarlı Mahmud'un belirttiği 22 Oğuz boyu listesine eklemiştir. Abulqazi Han, Karkin'in Oğuz Han'ın üçüncü oğlu Yulduz Han'ın torunlarından geldiğini gösterir. Qarq, F.Raşiddîn'e göre "çok ve doyurucu yemek", Yazıcıoğlu'na göre ise "harika yemek, doyurucu yemek" anlamına gelmektedir.

Afganistan topraklarında "Qerqin" toponiminin bulunduğunu da belirtmek gerekir. Bu toponim Azerbaycan topraklarında da geçmektedir (25, 131).

M. Mirzeyev, Yevlah ilçesindeki Yukarı Qarxun, Aşağı Qarxun ve Nahçıvan MSSR'deki Qarxun köylerinin isimlerinin aynı kökene sahip olduğunu ve Karkın kabilesinin adıyla ilgili olduğunu belirtiyor. Bu yerleşimin Körpükend'e yakın olması nedeniyle bazen Körpükend, Kür nehrine yakın olması nedeniyle ise Qıraqlı Qarxun olarak da adlandırıldığına dikkat çekiyor. Geçen yüzyılın sonunda köyün büyüdüğünü ve Aşağı ve Yukarı Qarxun köyleri olmak üzere iki kısma ayrıldığını belirtiyor. Yazar, Karkın boyunun Selçuklu Oğuzlarından olduğunu göstermektedir (60, 148).

Quba bölgesindeki pek çok yer adının kökenini araştırmaya çalışan T.Ahmedov, haklı olarak Qarxun oykonimi'nin eski Oğuzların Karkin boyunun adını koruyan yer adlarından biri olduğunu göstermektedir (28, 142).

Diğer araştırmacılar da Qarxun köyünün adının Türk milletlerinden birinin adı olduğu düşüncesinden bahsetmişlerdir (64, 42-43). Türkiye'de Karkin adında 63 köy bulunmaktadır (20, 412-413). Aşağı Qarxun (Şerifabad, Araks, -1946) Ermenistan'ın Eçmiadzin ilçesine bağlı bir Azerbaycan köyüdür. İlçe merkezinin 16 km güneyindeki ovada yer almaktadır. 1918 yılına kadar köyde sadece Azerbaycanlılar yaşıyordu. Köyde 1831 yılında 318, 1873 yılında 369, 1886 yılında 420, 1897 yılında 586, 1916 yılında ise 631 Azerbaycanlı yaşamaktaydı. 1918'de Taşnak hükümetinin verdiği fetvayla Ermeni milliyetçilerinden oluşan silahlı çeteler köyü yağmalayıp yok etmiş, nüfusunun çoğunu işkenceyle öldürmüş, hayatta kalanları da tarihi vatanlarından kovmuşlar. 1915-1918 yıllarında Türkiye'den gelen Ermeniler aynı Azerbaycan köyüne yerleştirildi. 1922'den beri milliyetce karma köy olmuştur. 1922 yılında köyde 189 Ermeni ve 169 Azerbaycanlı yaşıyordu. 1926'da 240 ve 201 kişi, 1931'de ise 221 ve 212 kişi vardı. 40'lı yılların sonunda Azerbaycanlıların Ermenistan'dan zorla göçürülmesi sırasında Azerbaycanlılar da zorla çıkarıldı ve o zamandan beri burası bir Ermeni köyü oldu.

Bir başka KARHUN köyü ise Ermenistan topraklarındaki Erivan Hanlığı'nın Serdarabad ilçesinde bulunuyordu.

Ermenistan		Azerbaycan		Yurt dışında
Qarxun	Serdarabad	Qarxun	Quba	
Aşağı Qarxun	Eçmiadzin	Qarxun Qarxun Köprü- Qarxun Qıraq- Qarxun Aşağı Qarxun Yuxarı Qarxun	İliç Şerur, Nahçıvan Yevlah	Türkiye – 63 köy Güney Kafkasyada Türkmenistanda

Aşağı Qarxun köyünün bulunduğu Eçmiadzin (Üçkilse) ilçesi

2.11. Kabar temelli bölgesel etnotoponimler.

Kabar. Hazar boylarının bir parçası olan Habar boyunun ismine dayanan etnotoponimler Azerbaycan ve Ermenistan topraklarında oldukça yaygındır. Bu kavim hakkında ilk bilgi Konstantin Baqrarodnı tarafından verilmiştir. O, bu kabilenin Hazarlardan geldiğini belirtiyor. Q.Qeybullayev bu etnonimde ar kelimesini ayırıyor. Türkçe Ar(er) kelimesi erkek, koca, kahraman anlamına gelir. Kabarlar Azerbaycan'da Kabarlı veya Kabirli adı altında yaşıyordu. Yaşadıkları başlıca bölgelerden biri Karabağ'dı.

Azerbaycan'ın Balaken ve Terter bölgelerinde Kabirli adında iki köy bulunmaktadır. Ermenistan'ın yeni Beyazıt ilçesinde Kalar, Şerur-Dereleyez'deki Kabirli (Kabirlidağ), Dağlık Karabağ'daki Kabirli kış kampı ve Kabarri yerinin toponimleri 11. Yüzyılda kaydedilmiştir.

Azerbaycanlı tarihçi Mirza Adıgüzel Bey, Kabarları Karabağ'ın eski sakinlerinden biri olarak görüyordu. Karabağ Hanlığı döneminde Kabarların yaşadığı yerlere Kabarlı mahallesi deniyordu (89, 140).

Urartu alfabesiyle Q.A.Melikişvili'ye göre Kuarli, Erivan yakınlarındaki Eçmiadzin ile Karmir-blur (Azerbaycanca Kızıltepe'nin Ermenice çevirisi) arasındaki vadide yer almaktadır. 19. Yüzyılın ortalarına kadar Ermenistan'ın nüfusu Kavar (19. Yüzyılın ortalarından itibaren Novo-Beyazıt, şimdiki Kamo) olarak biliniyordu ve nüfusu Azerbaycanlılardan oluşuyordu. Yani Kuarli toponimi zamanla -li ekini alan Kavar kelimesinden oluşmuştur (45, 56).

Transkafkasya'da Kabar etnonimli etnotoponim, 12. Yüzyıldan kalma bir kaynakta Kabri biçiminde yansıtılmaktadır. Bu, kabar kelimesinin eski Ermeni dilindeki okunuşudur. Buradaki -i son eki, bir niteliksel ek olabilir. Bu etnotoponim, Albanyadaki Tavus (şimdiki Berd) kalesi çevresindeki yerleşimlerin 1139-cu yıl listesine dahil edilmiştir.

Kabarların Don Nehri kıyısında yaşadıkları belirtiliyor. Diğer kavimlerle savaşırken Macarların yanında yer aldıkları ve 7. Yüzyılın ortalarında Albanyaya göç ettikleri biliniyor. Azerbaycan'da Macar yeri (Daşarh köyü, Nahçıvan, Şerur), Macar-Karoğlan (Yevlax) yer adları vardı.

Şu anda Kabri etnotoponimi Ermenistan'ın Artasat bölgesindeki eski Tavus Nehri yakınında kalmaktadır. Ayrıca Kabri toponimi, Kabarların coğrafi olarak Tovuz'a yakın olan Şemkir bölgesine göçünü doğrulamaktadır.

A.Qurbanov etnohidronimleri incelerken bunların bir kısmının Orta Çağ'da Azerbaycan topraklarına yerleşen Hazar boylarının isimlerini yansıttığını göstermektedir. Kaynaklarda Hazarların bir kabilesine Kabar veya Kavar denildiği bilinmektedir. Bu kabilenin bir kısmı Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde yaşıyordu. Kavar biçimindeki bu etnonimin, Tartar bölgesi topraklarından Qavartu hidroniminde orijinal biçimini korumuş olması ilginçtir. Aslında Qavartu etnohidronimi, Kavar etnonimi ve bağlılığı belirten -lu son ekinin fonetik biçimi olan -tu kısmından oluşur. Lehçelerimizde ve diğer Türk dillerinde l-t fonetik olgusu nedeniyle -lı, -lu ekleri -tı, -tu şeklinde telaffuz edilir (49, 377).

Oğuzların kadim diyarı Ermenistan'da Kabar etnonimine dayalı etnotoponim sayısı az değildir. Mesela Qemerli – Erivan hanlığının Karpibasar kazasına bağlı bir köyün adıdır; ALİKEMERLİ – Erivan vilayetinin Sürmeli ilçesinde bir köyün adı; KEVER – Erivan Hanlığı'nın Göyce Kazası'ndaki bir köyün adı; KEMERLİ – Erivan hanlığının Qarnibasar kazasına bağlı bir köyün adı; Qabarali, Erivan hanlığının Dereçiçek kazasına bağlı bir köyün adıdır; Qabirbulaq, 1728'de Erivan eyaletinin Abaran ilçesindeki bir köyün adı olmuştur; Qavar – Erivan hanlığının Göyce ilçesindeki bir köyün adı vb. Etnotoponimlere çok rastlanmaktadır. Bu etnotoponimlerin Ermenistan'ın farklı bölgelerine dağılımı bölgesel olduklarını bir kez daha doğrulamaktadır.

Karnibasar bölgesinin Qemerli köyü

2.12. Qarqar temelli bölgesel etnotoponimler

Qarqar, eski Türk kökenli boylardan biridir. Daha 1. Yüzyılda Strabon Qarqar kabilesinden bahsetmiş ve onların Kuzey Kafkasya’da yaşadıklarını kaydetmiştir.

K.V.Trever, 1. Yüzyılda Albanyada Qarqar ovası diye bir yerin olduğunu göstermiştir (131, 48).

S.T. Yeremyan bu ovanın Mil ovası olduğu fikrini ortaya atmıştır. Bazı kaynaklarda eski çağlarda Karabağ ovasında Qarqar kabilesinin yaşadığı ve bu ovaya Qarqar ülkesi denildiği fikri de dile getirilmektedir (94).

Orta Çağ’da Kazakistan’da, geçen yüzyılda Gürcistan’da ve Dağıstan’da, Türkmenistan’da vb. Yer yer Qarqar adı verilen yer isimleri şüphesiz aynı adı taşıyan eski Türk kavminin adıyla bağlantılı olarak yaratılmıştır (111). M.H. Valiyev ayrıca devrimden önce Azerbaycan’da Qarqar adında 5 oykonim ve 1 hidronimin bulunduğunu göstermiştir (68, 20). Günümüzde Azerbaycan’da bu kabilenin adının orijinal versiyonu yalnızca, kaynağını Karabağ sıradağlarının kuzeydoğu yamaçlarından alan eski hidronim Qarqarçay’da korunmuştur.

M. İsmayılov, Qarqarların M.Ö. IV-II yüzyıllarda Kafkas Dağları’nın eteklerine yerleştiklerini kaydetmiştir (39.161).

Strabon, Trever ve Yeremyanın Albanlar hakkındaki görüşlerini analiz eden ve onlara karşı tutumunu dile getiren Q.Qeybullayev, Azerbaycan’da Qarqar ovası, Qarqar beyliği, Qarqar şehri (Beyleqan yakınında) gibi isimler vardır. 19. Yüzyılda etnonim ile ilgili 5 köy isminin olduğu

sonucuna varılıyor. (88, 29).

Gedebey – Xarxar toponimindeki yer adının, Azerbaycanın Alban eyaletindeki eski Qarqar kabilesinin adının kısmen değiştirilmiş bir versiyonunu yansıttığına inanılıyor. Bu isim, Qarqar kabilesi tarafından inşa edilen ve kalıntıları yakın zamanlara kadar ayakta kalan Qarqar adlı yerleşimin adıdır (64).

H. Mirzeyev, dilsel ve tarihsel gerçeklere dayanarak, sadece Her-Her'in değil, Xar-Xar, Xal-Xal, Kar-Kar, Kenger toponimlerinin de Qarqar etnonimiyle bu veya diğer şekilde ilişkili olduğunu söylenebileceğini veya oldukça bağlantılı ola bileceğini gösteriyor. (55, 184).

A. Qurbanov, bugünkü Mil-Karabağ ovasında Qarqarların yaşadığından söz etmekte ve “Mil ovası”nın eski çağlardan beri “Qarqar ovası” olarak adlandırıldığını göstermektedir (49, 393).

F. Celilov şöyle yazıyor: Strabo'nun Qoqar (ena) ve eski Ermeni kaynaklarında Quqar(k) olarak verdiği Göyer ilçesi, Azerbaycan kabilelerinden Göyerlerin adıyla da ilgilidir. Ermeni tarihçi Favstos Buzand, Massaget (Mazkut) hükümdarı Senesan'ın önderliğinde Ermenistan'a saldıran Alban kavimleri arasında Hunlar ve Quqarlar'ın da bulunduğunu belirtmektedir. Görünüşe göre, hem Quqar (Qoqar) toponimi hem de quqar etnonimi “göy” kelimesinin eski biçimini yansıtmaktadır (23, 151-152).

N. Memmedov, Qarqarların eski Alban boylarından birinin adı olduğunu ve Qarqar Sıradağları, Qarqar Ovası, Qarqar Nehri'nin çağımızdan önce Azerbaycan'a yerleşmiş Türkçe konuşan Qarqar kabilesinin adını bir anıt gibi koruduğunu gösteriyor. Bu noktayı kanıtlamak için yazar, Qarqar kelimesinin etnonim alanı ve onun fonetik varyantları Xar-xar, Xal-xal, Har-har, Herher, Qer-qer, Ger-ger gibi etnonimlerin gerçeklere dayanarak çok geniş arazilerde olduğunu kanıtlamaktadır.. Karabağ'da Qarqar, Gadabay'da Xarxar, Nahçıvan ve Güney Azerbaycan'da Halhal, Dağlık Karabağ'da Dereleyez, Eçmiadzin, Harhar//Herher, eski Oğuz yurdu Çalaloğlu'nda Gerger yer adları bir dizi alansal etnotoponim oluşturuyor (53, 111, 137). -138).

H. Mirzeyev, Qarqar ve Kenger boylarının isimleri arasında bir yakınlık olduğunu belirtmektedir. Bilim adamı bu görüşünü kanıtlamak için gerger ve kenger kelimelerinin aynı yuvadan oluştuğuna, n ünsüzü ile r ünsüzünün birbirinin yerine geçebileceğine dikkat çekmektedir (60, 186).

Ermenistan topraklarında Qarqar kabilesinin adıyla aşağıdaki etnotoponimler tescil edilmiştir: Qurqar – Ermenistan'ın Pambek bölgesindeki tarihi bölge adı; Quqarçay – Pambek bölgesindeki nehrin adı; GERGER- Tiflis Valiliği Borçalı İlçesine bağlı bir köyün adı; GERGER – Azizbeyov ilçesinde bir köyün adı; GERGER – Stepanavan ilçesindeki bir köyün adı; 20. Yüzyılın 1930'lu yıllarında Arpaçay'ın GERGER-Azizbeyov kazasındaki kollarından birinin adına Ermenice Erer deniyordu; Herher – Şerur-Dereleyez ilçesinde bir köyün adı; Harhar Dereleyez ilçesine bağlı bir köyün adıdır. Ermenistan'ın farklı bölgelerinde verilen etnotoponimlerin varlığı, bunların dağılım alanını ve bu Türk kabilesinin eski çağlardan beri bu bölgeye yerleştiğini bir kez daha doğrulamaktadır.

Gerger köyü

2.13. Kuşi temelli bölgesel etnotoponimler.

Kuşî eski bir Türk boyudur. Azerbaycan toponimisinde bu kabilenin yerleşmesi sonucu ortaya çıkan bir takım toponimler bulunmaktadır. V.V.Bartold'a göre bu, kuşcu hayvanları kabilesinin kısa tarihidir. MÖ II. Yüzyılda Orta Asya eyaletleri Hunların saldırısına uğramış. Hunlar tarafından mağlup edilerek batıya doğru itilen halklara Çin kaynaklarında Yosti adı verilmektedir. Tekil olarak kuşî ve çoğul olarak kuşan şeklini veren, yosti kelimesinin transkripsiyonudur. Bugünkü Turfan şehrinin bulunduğu Türkistan'ın doğusundaki vilayete o dönemde Quşî de deniyordu. N.V. Pigulevskaya, Quşanlar arasında Türklerin de bulunduğunu yazıyor. Ali Hüseyinzade kuş yer adlarının kökeni üzerine bir makale yazmıştır. Makalenin yazarına göre kuşcu etnonimi "kuş" (av kuşu) kelimesinden gelmektedir ve bu ismi taşıyanlar 11. Yüzyılda Moğolların Kuzey Kafkasya'da Kıpçaklara karşı kazandığı zaferden sonra Azerbaycan'a gelmişlerdir. Fakat bu fikir yanlıştır. Öncelikle Türklerde Quşcu olarak bilinen kavim Perslerde Kuşan şeklindeydi. N.G.Pigulevskaya, kuşların orijinal adının Quiş olduğunu yazıyor. M.H Veliyev, Kara Hunların 227 yılında Kuşî adı altında Azerbaycan'a gelip yerleştiklerini göstermektedir.

Dolayısıyla yukarıda bahsedilen Quşcu oronimleri, Orta Çağ'ın başlarında Azerbaycan'a gelip yerleşen Quşcu kabilesinin adıyla ilgilidir (53, 143).

Çinliler eski kabile isimlerini unutmamışlar ve Afganistan topraklarında bulunan ve tarihsel olarak Kuşan olarak adlandırılan bu devlete "Büyük Yüseci Devlet" adını vermişlerdir. Bunun için de yeni yüseciler Kuşanlardan başkası değil (25, 50-52).

Q. A. Qeybullayev, 19. Yüzyılda Azerbaycan'da Quşî/Quşan/Quşcu varyantlarında 38 toponim bulunduğunu kaydediyor. Kazaklarda Quşcu toponiminin farklı çeşitleri – Quşî, Başkirlerde – quşcu, koşsi; Türkmenlerde -qutçi, Karanoqaylarda – guşsi, Kırgızlarda – quşcu vb. Varyantları

Kuzey Kafkasya, Orta Asya, İran ve Türkiye’de de yayılmıştır (88, 65).

Bazı araştırmacılara göre bu toponim Hun kavimlerinden Quşanların (Kara Hunlar) ismiyle ilgilidir (38, 148).

İlk kez N.A.Aristov, Kuşcu kabilesinin Hunlarla akraba olduğunu söylemiştir.

M.H.Veliyev’e göre kuşcular III-VI. Yüzyıllarda Azerbaycan’a gelen Hunların kalıntılarıdır. Ona göre 227 yılında Azerbaycan’a gelen Hunlar “quşan” (kara Hunlar) ve Hun-Sabirlerdi.

Abramson ve A.Huseynzade, bu etnonimin kökeninin Türkçe ve Azerbaycan türkçesinde kuş (kuş) kelimesi olduğunu ve etnonimin tamamının “kuş avlamakla uğraşan kişi” anlamına geldiğini söylemiştir. Ancak geniş bir alana yayılan Quşcu yer adları ve Quşcu kabile adları bunların av kuşlarıyla hiçbir ilgisinin olmadığını açıkça göstermektedir.

N.Pigulevskaya, Kuşanlar arasında Türk boylarının bulunduğunu yazıyor. Kuşan krallarına “prens” anlamına gelen yabqu denilmesi de bunu açıkça göstermektedir. Taberi, 9. Yüzyılın Kuşan çarlarına “Xoqan” adını vermiş. Böylece hem tarih hem de dil biliminde “beyaz kuşu besleyen” şehzade “Xoqan” anlamını taşıyan bu kavmin Oğuz yurdunda eşsiz bir yeri vardı (20, 65).

A.Hüseyinzade, kuşcu kabilesinin Azerbaycan’a gelişini Kuzey Kafkasya’nın Moğollar tarafından ele geçirilmesine bağlamıştır. Ancak A.Huseynzade’nin görüşü inandırıcı değildir. Çünkü 12. Yüzyıl Ermeni kaynaklarında Azerbaycan topraklarında şirvan, bakan vb. Geçmektedir. Bu kabilelerin yanı sıra quşi kabilesinin adı da anılmaktadır. Transkafkasya toponimisinde bu etnonim hem Quşi hem de Quşcu formlarında yer almıştır (24, 358-361).

Azerbaycan’da Kuşi etnonim temelli etnotoponimlerin dağılım alanları şu bölgeleri içermektedir: Quba, Şamahı, Ağdam, Qazax, Cebrail, Şuşa, Qax, Daşkesen.

Daha Muhammed Hasan Veliyev Baharlı’nın “Azerbaycan” adlı eserinde Azerbaycan’da Quşcu kabilesinin adıyla bağlantılı olarak şu köy isimleri geçmektedir: Göyçayda-Quşçi, Yengice; Qubada-Köhne Kuşcu, Yukarı Kuşcu, Aşağı Kuşcu; Şamahı – Quşcu; Ağdaş – Kuşlar; Cavanşirde-Kuşlar; Zengezur-Quşcu Belek, Quşcu, Quşcu Tazekend; Qazax – Quşcu; Cebrayıl-da- Kuşcular; Şuşa-Quşcular, Quşaba (68, 34-35).

Ayrıca Qax bölgesinin İlisu köyünde bu etnonim Quşiler şeklindedir.

Azerbaycan topraklarında yaşayan Quşcu kabilesinin adı Şamahı bölgesindeki Quşcu dağı (yüksekliği 1421 metre) isminde kalmıştır. Cumhuriyetimizde Daşkesen İlçesi topraklarındaki Quşcu Dağı, Quşcu ayırımı, Quşcu Kale Dağı (Laçın İlçesi, Quşcu Köyü), Quşcular Dağı (Hocavend İlçesi), Quşcu yalısı – Gadabey İlçesi, Göyeli köyü oronimleri vb. Kayıtlara geçmiştir

Oğuz ilçesine bağlı Yaqublu köyünün güneyinde ayrıca Quşlar adında bir köy harabesi bulunmaktadır. Geçmişte Kuban ilinde Quşi xutor ve Quşi adında birkaç köy vardı. Tüm bu gerçekler kuşinin bir etnik isim olduğunu kanıtlamanın yanı sıra geniş bir alandaki dağılımını da göstermektedir (25, 38).

Ermenistan topraklarında ayrıca Kuşi etnik adlarına dayanan birçok etnotoponim bulunmaktadır.

Erivan Hanlığı’nın Sürmeli kazasına bağlı bir köyün adı. 1878-1832 yıllarında Azerbaycan Türklerinin nüfusu kovulmuş ve köy yıkılmıştır. Eski Türk kökenli Kuşcu (Kuşcu) kabilesinin adını yansıtmaktadır. 19. Yüzyılda Kafkasya’da 38 Kuşi ve Quşi, Quşcu, Quşiler toponimi vardı. Quşi (Quşcu) kabilesi Güney Kafkasya’ya III-IV yüzyıllarda gelmiş. İlk kez “7. Yüzyıl Ermeni

coğrafyası” (7. Yüzyıl) adlı kaynakta Xuşi olarak anılmıştır. Başlangıçta, Orta Asya’daki Kuşan krallığı (I-III yüzyıllar), Türkler tarafından Quşcu, Persler tarafından Kuşan olarak adlandırılmış ve Orta Asya, İran ve Kafkasya’da çok sayıda yer ismine damgasını vurmuştur.

Quşi-İrevan hanlığının Dereleyez ilçesindeki bir köyün adıydı. 1828-1832 yılları arasında köye Ermeniler de yerleşmiştir. 1918 yılında Azerbaycanlılar köyden sürüldü. 1946 yılında köye Ermenice Keçit ismi verilmiştir. Yerel halk arasında köye Bilen de denilmektedir. Quşi-Erivan Valiliği’nin Eçmiadzin kazasına bağlı bir köyün adıdır.

Quşideresi, Erivan vilayetinin Novobeyazıt ilçesine bağlı bir köyün adıdır. 19. Yüzyılın sonlarından beri adı hiç bir yerde geçmiyor.

Quşioğlu köyü, 1590 yılında Revan ilinin Abaran ilçesine bağlı bir köyün adıdır.

Quşçu, Yelizavetpol (Gence) vilayetinin (günümüz Ermenistan’ın Qafan kazasında) Zengezur kazasındaki bir köyün adıydı. 1950 yılında Davidbey kasabasıyla birleştirilmiştir. 1988 yılında nüfusu Azerbaycan’a sürüldü.

Quşçu – 1590 yılında Erivan vilayetinin Kerbi bölgesindeki bir köyün adı; Quşçu, 1728 yılında Erivan ilinin Mazra kazasına bağlı Ağcaqala tarafında bulunan bir köyün adıdır. Quşcaqaya – Yelizavetpol (Gence) vilayetinin (günümüz Ermenistan’ın Krasnoselsk ilçesinde) Kazak ilçesindeki bir ilçenin adıydı. 20. Yüzyılın 30’lu yıllarında kolektifleştirme nedeniyle köy kaldırıldı. Kutbi kış kampı, 1728 yılında Erivan eyaletinin Şirakel ilçesindeki bir köyün adıydı. Beyti-Murad (Muradhan köyü) olarak da anılır (21).

Böylece Quşi ve Kuşan kabilelerinin isimlerine dayanılarak oluşturulan ve Ermenistan topraklarında kayıtlı olan etnotoponimlerin yaygın dağılımı kanıtlanmıştır.

Aşağı Quşçular köyü

2.14. Kuyarçi temelli bölgesel etnotoponimler

Orta Çağ'ın başlarında Güney Rusya bozkırlarında yaşayan Kenger-Peçeneklerden bahseden 10. Yüzyılın yazarı, kabilelerinden birinin Kuyarçi olarak adlandırıldığını yazıyorlar. Kuyarçi etnoniminin kuqar etnoniminden türetildiğini belirtiyorlar. N.A.Baskakov'a göre, eski Peçeneklerin dilinde "q" sesi diğer Türk dillerinde "y" olarak telaffuz ediliyordu: örneğin "bek" kelimesinin diğer Türk dillerinde "bay" olarak telaffuzu Azerice'de ve bazı Türk boylarının adlarına özgü -çi, -çi. -çu ekinden oluşur. Kazancı, Quşçu, Danaçi, Sabunçu köy adları kazan, kuş, dana ve sapan etnik adları ve belirtilen eklerden oluşmaktadır. Quqarçi kabilesinin adı Göyerçi (Güvercin) ve Göyerçinli gibi toponimlerde kalmıştır. Açıkçası bunların güvercin kuşunun ismiyle hiçbir ilgisi yok. Sadece dış benzerlik var. Geçtiğimiz yüzyılda Ermenistan'daki Göyerçin (aslında Quqarçin) köyünün kalıntıları, Kars'ın Göyerçin köyü vb. Vardı Azerbaycan'da da Göyerçin ve Göyerçinli adında köyler bulunmaktadır (29, 101).

Cebrayıl ilçesine bağlı Göyerçin adında bir köy var. Geçen yüzyıldan kalma bilgilere göre Kars'ın Kızırmazman ilçesinde Göyerçin adında 2 köy ve bir dağ, Cevad ilçesinde Göyerçin adında bir kışlak, Erivan ilçesinde Göyerçin adında bir harabe vardı.

Qazax bölgesi topraklarındaki bir dağa Göyerçin denir. Halk etimolojisinde dağın adı güvercin kuşunun adıyla ilişkilendirilir. Ancak güvercinin dağlık bir bölgede yaşamadığı ve genellikle yerleşim bölgelerine yerleştiği açıktır. Aslında bu oronim Peçenek Kuyarçi kabilesinin isminin tahrif edilmiş bir şeklidir. Göyerçin Kayas (Quba ilçesi, Gürzalılar köyü) ve Göyerçin Kayas (Mişkend köyü, Laçın ilçesi) oronimleri de Kuyarçi boyunun adını yansıtmaktadır.

Ermenistan topraklarında yaygın olan Guyerçi kökenli etnotoponimler şunları içerir: GÖYERÇİLİ – 1728'de Erivan eyaletinin Karbi ilçesindeki bir köyün adı; GÖYARÇİN- Erivan vilayetinin Erivan kazasında harabe bir köyün adı; GÖYERÇİN – Erivan vilayetinin Şerur-Dereleyez kazasına bağlı bir köyün adı; GÖYERÇİN-Erivan Hanlığının Talin Kazasına bağlı bir köyün adı; GÖYERÇİNQALA – Erivan Valiliği'nin Aleksandropol İlçesi'ndeki bir köyün adı; KÖYERÇİN- 1728 yılında Erivan eyaletinin Şirakel ilçesindeki bir köyün adı; GÖYERÇINLU – 1728 yılında Erivan eyaletinin Şirakel ilçesinde bir köyün adı.

Goyarçin bir Azerbaycan köyü olmuştur. İcevan kentinin 16 km güneydoğusunda yer alır. 1930 yılı sonlarında Dilican kazasına dahil edilmiştir. Köyde 1897 yılında 257, 1904 yılında 89, 1914 yılında ise 141 Azerbaycanlı yaşamaktaydı. 1919 yılının başında Andranik'in eşiğiya çetesi köye saldırarak halkın mallarını yağmaladı ve kanlı katliamlarla onları topraklarından sürdü. Köyde 1922'de 143, 1926'da 221, 1931'de 205, 1939'da 237 ve 1950'de 107 Azerbaycanlı yaşıyordu. Köyün nüfusu hayvancılık ve tarımla uğraşıyordu. Ermeni hükümetinin emriyle 1950 yılında çiftliğin gelirini ödememesi nedeniyle nüfusunun bir kısmı Azerbaycan'a, bir kısmı da bölgenin Salah köyüne taşınmıştır.

Bölgedeki onlarca Azeri isim gibi Göyerçin köyünün adı da kaybolmuş durumda. Göyerçin (Şerur-Dereleyez ilçesi), Azizbeyov ilçesinde Azerbaycanlıların yaşadığı köyün adıydı. Kalıntıları Paşalı Köyü yakınlarındadır. Köyde 1831'de 20 kişi, 1873'te 48 kişi, 1886'da 34 kişi, 1897'de 84 kişi, 1914'te ise 66 kişi vardı. 1918 yılında Ermeni milliyetçileri köyü yakıp yıktılar, halkını katlettiler ve sürgüne gönderdiler. Bu köy o zamandan beri yıkılmış durumda.

Aynı adı taşıyan bir diğer köy ise Erivan vilayetinin Şerur-Dereleyez ilçesi Yegenadzor

kazasına bağı Azerbaycanlıların yerleşim yeri idi. Arpa Nehri'nin sağ kolu olan Her-her Nehri'nin kıyısında kapalı bir alanda yer almaktadır. 1831 yılında köyde 20 Azerbaycan evi bulunmaktaydı. 1873 yılında Ermeni Daşnaklar tarafından yıkılmıştır. Artık ölü bir köydür (30, 363).

Güvercin temelli etnotoponimlerin bölgesel resmi aşağıdaki tabloda gösterilebilir.

Ermenistanda	Azerbaycanda	
	köy.sov.	ilçe
Icevan ilçesi	Şahvelli	Cebrayıl
Şerur-Dereleyez kazası. Azizbeyov ilçesi		
Yeğenadzor ilçesi	Göyerçin	Qubadlı

Göyerçinqala kalesi

2.15. Muğan temelli bölgesel etnotoponimler.

Azerbaycan'ın 11. Yüzyılda Moğollar tarafından işgal edildiği ve bununla bağlantılı olarak Azerbaycan'da Moğollara bağı bir takım Türk boylarını yansıtan yer adlarının ortaya çıktığı bilinmektedir. Moğol etnoniminin fonetik biçimi olarak Muğan etnik adı, o dönemden itibaren Qax-Mağal toponimine de yansımıştır.

Özbeklerin ve Türkmenlerin topraklarında Muğan kabilesinin bulunduğunu da belirtmek gerekir. Bu aynı zamanda Azerbaycan'ın kuzeybatı bölgesinde yaşayan Saxurlar ve Avarların oradaki Azerbaycanlılara “Muğal” adını vermeleriyle de ilgilidir. Moğollara dahil olan kabilelerin

adlarının esas olarak bu bölgenin yer adlarına yansıdığını belirtmek gerekir.

Muğan ovasının coğrafi adı Azerbaycan'ın eski paleotoponimlerinden biridir. İran Azerbaycan'ının yanı sıra Kür ve Araz nehirleri kıyılarına, Muğan ve Şirvan bölgelerine yerleşen halklar arasında Muğan coğrafi isminin kökenine dair birçok efsane ve hikaye bulunmaktadır. Bu efsanelerin bazılarında Muğa kahraman bir oğlan çocuğu, bir grup efsanede ise güzel bir kız olarak anlatılır. Hatta M.Ö. 6. Yüzyılda yaşayan Yunan tarihçi ve coğrafyacı Miletli Hekataı, Araz nehri yakınlarında Muk adında bir kavmin varlığından bahsetmiştir. M.Ö. 5. Yüzyıldan önce yaşayan eski Yunan tarihçisi Herodot'a göre Kafkas dağları arasındaki ovalarda Maqa, Muki, Muqa adında bir kavim yaşıyordu. MS 1. Yüzyılda yaşamış coğrafyacı Strabon, Muğan coğrafi adının Kür ve Araz nehirleri civarındaki konumunu belirterek "Moqan" olarak bahseder. Ayrıca İbnü'l-Kaba, 10. Yüzyıl Arap tarihçisi El Müqeddesi ve İbn Heykel, 10. Yüzyıl coğrafyacısı Yakut Hamevi ve diğerleri, Muğan'ın o bölgede yaşayan Muğanlarla bağlantılı olarak oluştuğunu göstermektedir. Ayrıca 14. Yüzyıl coğrafyacısı Hamdulla Kazvini, 14-15. Yüzyılın önde gelen bilim adamı Abdurreşid Bakuvi ve diğer ortaçağ tarihçileri de eserlerinde Muğan ismiyle ilgili bazı görüşler belirtmişlerdir.

Coğrafi adı Muğan olan eski yazarların eserlerinde "Moxoena (Ammian Marselin), Plini'de "Moxan-kur", Ermeni kaynaklarında "Muxanx" (Moisey Xorenski), Arap kaynaklarında "Muğan", "Muğan" (Balazori, Tabari, İstahri, İbn-al Keba, Yaqut Hamevi ve diğerleri) Gürcü kaynaklarında "Mukavan" yazı biçimlerine rastlanmaktadır.

18.-19. Yüzyılın ünlü Azerbaycan seyyahı ve coğrafyacısı Hacı Zeynelabdin Şirvani, "Bustanus seyyah" (Gezi bahçesi) adlı eserinde Muğan isminin kökenine değinmiş ve şöyle yazmıştır: "Bu yerin (Muğan vilayeti) Muğan adında bir adam tarafından yaptırılmış olup, kimisi muğların ve möbüdlerin tarafından güzelleştirildiğini söylerken, kimisi de Gence, Karabağ, Berde'nin Muğan şehirleri olduğu görüşündedir." Coğrafyacı bilim adamı R.M. Yuzbaşov, Hacı Zeynelabdin Şirvani'nin bu görüşüne kısmen katılıyor ve Muğan şehrinin ilk sakinlerinin Muğ kabilesine mensup insanlar olduğunu belirtiyor. Toponimdeki "an" ektir ve yer, ülke anlamına gelir. Bir takım araştırmacılar Muğan coğrafi adını Midyan kabilelerinden Mag kabilesinin adıyla ilişkilendirmektedir. Tarihçi bilim adamı Kamal Aliyev, Muğan isminin Muk kabilesinin ismiyle ilgili olduğunu yazmıştır.

Muğan isminin hangi dile ait olduğu da araştırmacıların ilgisini çekmişti. Akademisyen Ziya Bunyadov, günümüzde tarihçiler tarafından Türk olarak adlandırılan ve büyük Türk kavim gruplarından olan Hunların, 5. Yüzyılda Azerbaycan'ın Muğan bölgesine taşınarak buraya yerleştiklerini gösteriyor. Orta Çağ'ın başlarında Hunların Kür ve Araz ovalarında yaşadıkları tarihi kaynaklardan bilinmektedir. Ziya Bünyadov'un eserinde 17. Yüzyılda Azerbaycan'da Hun boylarından Muğan adında bir hanın ismi geçmektedir. Kanaatimizce Azerbaycan'daki Hun boylarından Muğan Han, bugünkü Muqan topraklarına yerleşmiş ve Muğan ovasına onun adı verilmiştir.

Muğan ovası üzerinde kurulan Muğan şehri, 7. Yüzyılda Hunların Azerbaycan'a gelmesinden sonra kurulmuştur. Muğan şehrinin 7. Yüzyıldan sonra Muğan ovasında kurulmuş olması da gözlemlerimizi doğrulamaktadır.

Müşkür Ovası (Quba topraklarında, Haçmaz idari bölgelerinde) etnonimik oronimlerden biridir. Bu coğrafi ad M.Ö. Kafkas Albanyasının kuzeydoğusunda yaşayan Maskut halkının adının

tahrif edilmiş şeklidir.

Ancak 17. Yüzyılın ortalarında Azerbaycan'da bulunan Hollandalı denizci Yan Strays, müşkür oronimini muskar olarak yazmıştır. Böylece yaklaşık bir asırdır “muskat” kelimesi “muskur” ve “müşkür”e dönüşmüştür. 17. Yüzyılın sonlarında toponimin adı zaten muskur olarak yazılmaktadır.

Maskut etnoniminin, günümüz Haçmaz ve Quba idari bölgeleri arasında yer alan Msskatar ovası oroniminde orijinal haliyle korunmuş olması oldukça tuhaftır. Oronim maskut (maskat) ve Lezzi dilindeki “ar” eki “Maskut ovası” anlamına gelir (53, 153-155).

Tekrarlanan bir dizi özdeş oykonimin, geçmişte yörenin adını taşıdığı kişinin adının eklenmesiyle birbirinden ayırt edildiği bilinmektedir. Azerbaycan toponimisinde bu modele göre farklılaşan 6 yerde tekrarlanan üç oykonim grubu bulunmaktadır. Muğancık Mehrab – Muğancık Müslim (Şerur) (29, 130).

H.Z. Şirvani, Muğan toponimi hakkında iki görüş olduğunu yazıyor: “Muğan adında bir adam tarafından yaptırıldığını söylüyorlar. Bazıları onun Muğlar ve Möbüdler tarafından geliştirildiğini söylüyor. Aynı zamanda Muğan kırsalında Kür nehri kıyısında uzak geçmişte Muğan adında bir şehrin bulunduğunu, şehir nüfusunun bağcılık, tarım ve bahçecilikle uğraştığını kaydetmiştir. Hatta 12. Yüzyılda Azerbaycanlı şair Nizami Gencevi (1141-1209) “Leyla ve Mecnun” adlı eserinde “Bana Muğan’dan şarap getir” diye yazmıştır. 13. Yüzyıldaki Moğol saldırısı sırasında şehir harabeye dönmüştür (73, 16).

Q.Qeybullayev, Muğanlı oykonimlerinin Azerbaycan'da çoğunlukta olduğunu ve bunların Orta Çağ'da Muğan ovasında yaşayan farklı kabilelerin genelleştirilmiş adını temsil ettiğini belirtiyor. Rus seyyah I.Kotov, Muğanların 17. Yüzyılda Muğan ovasında yaşadıklarını söylüyor.

Muğanlı kabilesine dahil olan kavimlerin tam isimleri bilinmemektedir. 20. Yüzyılın başlarında Muğan'da 40'tan fazla yarı göçebe kabilenin varlığı öne sürülüyor.

19. yüzyılın ortalarında Muğan kabilesi genişlemiş Alahmedli, Qarabayramlı, Aliyetmezli, Mollalar, Karabaşlar, Sarhanlar vb. Nesiller onlara katılmıştır (88, 72).

Muğanlı, Ağcabedi, Qazax, Zaqatala kazalarına bağlı bir köy sovyeti, Berde kazasına bağlı Kelenterli, Qubadlı kazasına bağlı Zılanlı, Zengilan kazasına bağlı Gilatağ ve Hacallı sovyetleri, İliç kazasına bağlı kasaba, Şamahı kazasına bağlı Mirekend sovyetine bağlı köy adıdır.

Bu yer adı, Alibayramlı şehir sovyetinde kentsel tipte bir yerleşim yeri olan Muğan ve Bilesuvar ilçesinin Arhangelovka köyü sovyetinde bir yerleşim yeri olan Muğan şeklinde bir etnotoponim olarak mevcuttur. Ayrıca bu toponim Muğan ve Muğancık şeklindeki karmaşık yer isimlerinde de kullanılmaktadır.

Muğan Genceli – Sabirabad ilçesinde bir köy sovyeti ve köy adıdır. Muğancık Mehrab ve Muğancık Muslim, Şerur bölgesinin Qarxun köy meclisine bağlı köylerdir. Bütün bu yer adları cumhuriyetimizin kadim yer adlarından biri olan Muğan ile ilgilidir.

Muğan, Azerbaycan'ın kadim topraklarından biridir. 10. Yüzyıl tarihçilerinden N.M. Velihanova, El-Mesudinin “Altın Yıkama Toprakları ve Mücevher Madenleri” adlı eserine ilişkin 22. Şerhinde, El-Mesudi'nin iki Muğan ülkesinin ismini verdiğini göstermektedir. Bunlardan biri Muğaniye'dir; yazarın dediği gibi, Kebele sınırındadır, yani Kür nehrinin kuzeyinde, Girdman ve Göyçay nehirlerinin aşağı kesimleri boyuncadır. Diğer Muğan ise Hazar Denizi kıyısındadır. Al-

Masudi bu iki ülkenin karıştırılmaması gerektiği konusunda uyarıyor (15, 64).

Görüldüğü gibi Muğan sadece bizim zamanımızda değil, eski çağlarda da eşsesli bir yer adıydı. Muğan, günümüzde orijinal anlamıyla geniş bir coğrafyanın, ovanın adı anlamına gelmektedir. Arap coğrafyacı ve seyyahların eserlerinde Muğan ovasından değil, Muğan şehriden bahsedilmekte ve bu şehir hakkında söylenenler bugünkü Muğan bölgesinin merkezinde bulunan yerleşime karşılık gelmektedir. 946-1000 yılları arasında yaşayan ünlü Arap coğrafyacı seyyah Al-Muqeddesi, “Ahsan-at-sim fi-marifat al-aqalim” (İklim araştırmaları için en iyi bölüm) adlı eserinin “Ar-Kihab’ın İklimi” bölümünde yazmıştır: “Muğan – iki nehir ve güzel bahçelerle çevrili bir şehir; Ayrıca (şehir) meydanında da bahçeler vardır. Tebriz gibi bir bahçedir. Bunlar (şehirler) İslam memleketlerinde Qıhab’ın gururudur. Erdebil ile Gilan arasındadır. Buradan Berdeye 8 (günlük yolculuk) var. (Muğan) Şehir güzel, kenarları (dikilmiş) ve ekili: Buradan 2 nehir akıyor, (halkın) yüzleri altın ve mercan gibi. Çok zengin ve saygınlar”

Bu eserde yazarın başka bir Muğan hakkında notları vardır: “Sınırın kenarındadır. Burada (önceden) çok fazla nüfus vardı. Şimdi nüfusu azaldı. Bu şehir yol üzerindedir.

12. yüzyıl Arap coğrafyacısı ve gezgin bilim adamı Ebu Hamid El-Endülüs El-Karnati (1080-1170) de mevcut Muğan ovası hakkında bilgi vermiştir. Muğan büyük bir ildir. Köyleri ve çayırları Azerbaycan’da Erdebil’den Tebriz’e giden yolun sağındadır. Burası sıcak bir ülke. Azerbaycan’ın diğer bölgeleri buradan daha soğuk. Türkmenlerin burada daireleri var. Bu (yerlerin) yükseklikleri çok büyüktür ve birçok otlak vardır.

Şu anda Tatarlar burada kışlıyor, yerli Türkmenler ise burayı terk etmiş durumda. Ebu Hamid el-Endülüs şöyle diyor: - Orada büyük bir kale gördüm. Orada çok sayıda esir var. Yılanların ve engereklerin çokluğundan dolayı sakinleri buradan kaçtı. Ben ordan geçerken (yılanlı bir yerden mi?), bir yiğit (adam) gördüm ve ondan korktum.” Tarihi kaynaklardan da anlaşılacağı üzere Muğan toponimi önce şehir adı, sonra da il adı olarak kullanılmıştır. Şuanda yalnızca ova adı olarak kullanılır.

Kebele sınırındaki, yani Kür Nehri’nin kuzeyinde, Girdman ve Göyçay nehirlerinin aşağı kesimleri boyunca uzanan ilin adı olan Muğan, bir toponim olarak ortadan kalktı. Qazax, Zagatala, Qubadlı, Ağdam, Şamahı ve Martuni bölgelerindeki Muğan köylerinin adlarının bu paleotoponimden kaynaklanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak her iki Muğan paleotoponimi de aynı kelimeyle ilgilidir.

Muğan toponiminin kökeni hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Tanınmış toponim uzmanı V. A. Nikonov, mekanın adını “ateşperest” anlamına gelen “muq” kelimesiyle birleştiriyor ve ateşperestlik dininin bir zamanlar Azerbaycan’da yaygın olması nedeniyle böyle bir açıklamanın oldukça mümkün olduğunu gösteriyor. Ancak bilim adamı, Muğan toponiminin şu anda anlamı bilinmeyen başka bir kelimeyle ilişkilendirilebileceğini belirtmektedir (112).

Özbekistan’ın Cizak ilinin Galaaral ilçesinde Muğon adında bir köyün bulunduğunu belirtelim. 10. Yüzyıl Arap coğrafyacısı ve seyyahı Abu-Dulaf’ın şu notları da Muğan toponiminin kökenini şu şekilde açıklığa kavuşturmayı mümkün kılmaktadır: Daha sonra dağları aşarak Azerbaycan’a, Muğan’a döndüm. Büyük Teberistan Denizi (Hazar Denizi) kıyısı boyunca Şirvan Vilayetinin bir parçası olan Bakü denilen yere gittim. Burada bir petrol madeni gördüm; günlük kirası 1000 dirheme ulaşıyor. Bunun yanında gece gündüz zambak yağı gibi beyaz petrol akan bir maden

daha var. Muğan'ın göğsünde hâlâ ateş lambaları yanmaktadır (12, 48-52).

Bilindiği gibi antik Yunan tarihçisi Herodot (M.Ö. 5. Yüzyıl), Medyan devletinin 6 kabilenin birleşmesi üzerine kurulduğunu ve bunlardan birinin Mag olarak adlandırıldığını kaydetmiştir. Daha sonraki tarihi zamanlarda bu kabile Maq ve Mağ olarak biliniyordu. Pek çok millette kadim ilkel topluluk dinlerinden biri olan büyücülüğün “sihir” adı altında anılmasına yol açan şey, Mag ve Muğ kabilelerinin büyücülükle meşgul olmalarıdır. Muğların bazı tılsımlara müzikle eşlik etmesi, büyük olasılıkla dilimizde mağar (düğün kutlama yeri, düğün salonu), muğam (şarkı), (şarkı) şarkıcı kelimelerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Mag etnoniminin etimolojisi şu ana kadar tam olarak açıklığa kavuşturulmamıştır. Daha doğrusu bu etnonim İran dilleri üzerinden anlatılmıştır. Son yıllarda bu etnonimi eski Türk dilleri temelinde açıklamaya yönelik bir girişimde bulunulmuştur. Medlerin yılanlara taptıkları düşüncesine göre, eski Türk dillerinde “mag” kelimesi “büyük yılan” (m-b yerine geçmesi nedeniyle), Yakutça’da mogay “yılan”, Moğolca’da moqoy “yılan”, “muqa” yılan” ve benzerleri ile. Karşılaştırılırdı. Ancak araştırmacılar şu noktada biraz dikkat davranmış ola bilirler. Perslere Maqlara “mar” yani “yılan” dendiğini öne sürerken, Medlerin Ermeni kaynaklarındaki mar ismi ile Farsçadaki mar “yılan” kelimesi arasında bir bağlantı bulmanın zor olduğunu unutuyorlar. Çünkü eski Ermeni dilindeki mar (“Medyan”) kelimesi, Pers dilinde mad (“Medyan”) kelimesindeki “d” sesinin “r” sesine dönüşmesi sonucudur. Midya topraklarında Mar adında eski bir kabilenin yaşadığı doğrudur. İ.H. Aliyev eserinde bu kavim hakkında detaylı bilgi vermiştir. Ancak bu Mar kabilesinin adı, Perslerin İran platosuna gelmesinden önce (M.Ö. IX-VIII yüzyıllar) antik kaynaklarda geçtiğinden, Farsça mar “yılan” kelimesi bu etnik isme dahil edilememiştir.

Elbette bu durum mag kelimesinin Türkçe kökenini dışlamıyor.

Hatta eski çağlarda Muğ ismini taşıyan insanların Azerbaycan topraklarına taşınıp buraya yerleştikleri varsayılabilir. Bu, Quba bölgesindeki Muğ Dağı’ndan sonra Sengi Muğan (Farsça’da Sang “taş” ve muğan) adasının adıdır. Azerbaycan’ın kuzeybatı bölgesinde “moq”, “muq” sözcükleriyle başlayan bir takım yer adları bunu açıkça göstermektedir. Hatta eski Gürcü kaynaklarında Albanyanın kuzeybatı kesiminde yer alan Movakan adlı devletin adı geçmektedir. Arap coğrafyacılarının bu toponimi Muğan (24, 308-311) olarak belirtmeleri ilginçtir.

K. Aliyev ve A. Fazili, bu yerin adını İran dillerindeki “muk” toponimiyle ilişkilendirmektedir. Mük+an//Muğ+an. R.Yuzbaşov ve N.Memmedov ise onların bu fikrine karşılık Muk/Mik kabilesinin Muğan Ovası’nda yaşayıp yaşamadığının bilinmediğini yazıyorlar. “Muğan” oykoniminin “Maş”, “Miki”, “Muqi” etnik adıyla hiçbir ilgisi yoktur.

S.Karayev, Özbekistan’ın Cizk vilayetindeki Muğan oykonimini “muğlar” (ateşperestler) olarak açıklamaktadır. Araştırmacıların kafasında genel olarak iki ana fikir hakimdir:

a) Hem takma ad hem de oykonim olarak kullanılan iki “Muğan” yer adı aynı kökenden değildir;

b) bu yer adları aynı kök-muq //müq etnoniminden oluşur.

İkinci fikir daha mantıklı. Orta Çağ’da Kür nehri’nin sol yakasındaki Balaken-Şeki bölgesinde var olan Muğan ismi ile daha eski bir tarihe sahip olan Muğan ismi, Hazar Denizi kıyısında yaşamış olan Muğ//Müq kabilesinin adını taşımaktadır.

A.Qurbanov, Azerbaycan dilindeki alansal toponimler tablosunda, Muğanlı toponiminin

Azerbaycan'daki bölgelerini belirtmiştir: Ağdam, Ağcebadi, Berde, Qazax, Qubadlı, Zaqatala, Zengilan, Kürdemir, Şamahı, İliç (Şerur), Martuni

Gürcistan topraklarında da Azerbaycan yer adlarının yaygın olduğunu bulmak mümkündür. Örneğin Muğanlı birçok köyün adıdır. Muğanlı, Girec Muğanlı, Yor Muğanlı vb. (24, 357-361).

“Harita Çağı” başladığında bu üç oymaya Büyük Midiya, Küçük Midiya ve Muğan (Aymağan) adı veriliyordu. Muğan da Midiya gibi başlangıçta Magay, daha sonra Maq Ana, zamanla Maq Ana – Muğ Ana olarak adlandırılmış ve en sonunda Muğan şeklini almıştır (35, 75).

Son olarak Şamahı'nın eski Asmaxi versiyonu dikkat çekicidir. Araştırmalarımız bunların As-Az-Azerbaycan maq'ları olduğunu gösteriyor. Maday-Aymaq ve Mat-Mannas isimleri Kuzey Azerbaycan'ın geniş bir bölgesinde çeşitli fonetik değişikliklerle mevcuttu. Kaynaklarda Kür-Araz ovasının Kürmux, Kürmuğanı olarak da anıldığı belirtilmektedir. Muğana – Muğan, Maqana – Mon yeri, “Muqdan”, “Muc” – “muc” – “mucçına” – ateş kişisi “ateşin anası” dır. Maq Muğ'un “katı ateş” ve “toprak” anlamına geldiği düşünülüyor. “An”, “toprak” (üzerinde olmak) anlamındaki “anne” kelimesinin ana unsurudur. Muğan bölge olarak Maday'ın devamıdır. Tarihi-coğrafi sınırı Araz'ın aşağılarına ve daha sonra Kür'e kadar devam ediyordu. Kürmeya-Kür muğanı Hazar Denizi kıyılarından bugünkü Borçalı çöküntüsüne kadar uzanıyordu. 8-9. Yüzyıllara ait haritada Kür'ün kuzeyi ile Şirvan ovası “Mağanya” olarak işaretlenmiştir (35, 86).

Azerbaycan'da Muğan adı altında hem bir şehir hem de geniş bir ova olmuştur. 9. Yüzyıl Arap yazarı İbn-Hordadbeh, Hazar Denizi kıyısında, Darbend ile Erdebil arasındaki Muğan şehriden bahseder. Tarih literatüründe Muğan oykonimini, M.Ö. 4. Yüzyılda yaşamış Miletoslu Heketay ve 5. Yüzyıl yazarı Herodot'un bahsettiği muğlar boyu Myuklar'ın adıyla ilişkilendirilir. Bu yazarlar Müyük-Muğların bu bölgeye yerleştiğini belirtmektedir. Bazı araştırmacıların görüşüne göre Muğan'ın yer adı ve oronimi, Myuk-Muğ ve İran dillerindeki “an” ekinin birleşiminden doğmuştur. Muğan kabilesi Hunların bir parçası olup IV-V. yüzyıllarda Muğan-Mil ovalarına yerleşmişlerdir. Şu anda Azerbaycan topraklarında Muğan etnonimi ile ilgili on üç oykonimin varlığı bunların dağılım alanının büyüklüğünü göstermektedir (72, 272).

Bilim adamları, bir grup bilim adamının “muqacar” kelimesinin anlamını “tepede bulunan yüksek bir uçurum” olarak bağladığını, diğerlerinin ise bunu Türk kökenli “Muğ” kabilesinin adıyla ilişkilendirdiğini gösteriyor. “Muqoçar” kelimesi aynı zamanda Moğolca (Türk dillerinde Moğol, Moğul, Mogol) kelimesiyle de ilişkilidir.

Türkmenistan'da Muğan ile ilgili sadece iki yer adı: Muqal ve Muqalbala bulunurken, Azerbaycan'da bunlardan 18 tanesi bulunmaktadır (8, 184-185).

Batı Sibiry'a'da “muq” etnonimi ile ilgili yer adları vardır. İran'da Moq ve Muq etnik adını yansıtan düzinelerce coğrafi isim var. İran'da genel olarak “mog” ve “mogan” kelimesiyle ilgili 25'ten fazla coğrafi isim (Moqanen, Moqandek, Bemmoqan, Siazmoqan, Moqriz, Moqestan vb.) bulunmaktadır.

Maqların Azerbaycan'ın iki bölgesinde, hatta Derbend bölgesinde yaşadıkları söylenebilir. Muğan'ın bugünkü toponimi eski Fars kaynaklarında 293 yılına kadar uzanmaktadır. Bir diğer Muğan ise Albanyanın kuzeybatısında, Kür'ün kuzeyinde yer alan Gürcü kaynaklarında Movakan, 9. Yüzyıl Arap coğrafyacısı Mesudi'nin eserinde ise Muğan (1.61) olarak bilinmektedir. Şeki ilçesinin Göynük köyünde Mühler mahallesi, Maq dağı, Quba ilçesinde Qaley-Muq dağı, Derbend

ilçesinde Muqartı (eski Türk dillerinde art “dağlık alan” anlamına gelir). Ve Muq-Aran (“köy” kelimesinin eklenmesiyle bu toponim artık “Muharremkend” şeklindedir), Dağıstan’da Muğam (Uluçay ağzında bir yerin adı), Kuzey Kafkasya’da Muğal kayası, Mukal dağı, Mukal nehri (149, 179) vb. Toponimler de var. Muhtemelen bazı eski yazarların Kuzey Kafkasya’da Midiyalılara bağlı kavimlerin varlığına ilişkin bilgileri Maq’lara atıfta bulunmaktadır (44, 118). Ancak E.A.Grantovski ve I.H. Aliyev Muğan toponimini muqlarla değil, mik (mük) etnonimiyle ilişkilendirmiştir. Bunu Taberî (9. Yüzyıl) ve Yakut Hamevi’nin (13. Yüzyıl) bu toponimi Mukan olarak yazdıklarına dayandırıyorlar. Ancak Yakut Hamevi, yerel halkın bu ismi “Muğan” olarak telaffuz ettiğini belirtmektedir (20, 247).

Q.I.Meşediyev, Muğan’ın Türkçe bir toponim olduğunu belirtiyor. Çünkü Hunlar, Muğan-Mil bölgesinde 5. Yüzyıldan beri varlığını sürdürüyor ve bazılarının Muq veya Muğan olarak adlandırılmış olması mümkün. Muqanlı, Azerbaycan SSC’deki 13 köyün adıdır. Bu köylerin adı Muğan etnik ismine -li ekinin eklenmesiyle oluşmuştur (53, 57-61).

Muğamlı (Muğanlı), Ermenistan topraklarında bir Azerbaycan köyüydü ve Mhçyan (İmanşalı) Sovyeti’nin bir parçasıydı. 1918 yılında Taşnak hükümetinin fetvasıyla köy yıkılmış, sakinleri işkenceyle soyulmuş ve mülteci durumuna düşürülmüştür. 18. Yıldan sonra Türkiye ve İran’dan gelen Ermeni göçmenler köyü işgal etti. Artık burası bir Ermeni köyü.

Muğanlı toponiminin paralellikleri.

Ermenistan	Ağdam	Bağbanlar	Gürcistan (Muğan)
(Yeni Beyazıt (Kamo) ilçesinde Hacı Muğan	Ağdam Ağcebedi Berde Qazax Qubadli Zaqatala Zengilan Zengmian Kürdemir Noroşen Nahçıvan Martuni	Şıxbabalı Muğanlı Kelenterli Muğanlı Zılanlı Muğanlı Hacıalılı Giletac Karrar Şehriyar	Türkmenistan

Böylece Muğ kökenli etnotoponimlerin dağılım alanı şu şekilde özetlenebilir:

Azerbaycan’da – 18 (örneğin Şeki r. Göynük k. Mühler mahallesi. Maq dağı, Quba i. Qaley-Muq dağı vb.)

Dağıstan’da (Derbend, Muqartı Muğam Uluçay’ın ağzından yer adı: Mugarti (“art”, eski Türk dillerinde “dağlık alan” anlamına gelir.)

2. Türkmenistan’da – Muqal ve Muqalbala

3. İran’da (Moqanen, Moqandek, Bem mogan, Slazmoqan, Moqriz, Moqestan vb.)

4. Kuzey Kafkasya’da Muğal Kayası, Mukal Dağı, Mukal Nehri vb.

5. Tacikistan’ın dağlık bölgeleri. Bu bölge Afgan Bedexşan’dan (Kukçi havzası) başlayıp Ferqana Vadisi’nin doğusunda sona ermektedir. Bu grubun temsilcileri çoğunlukla Pakistan’da ve kuzeybatı Hindistan’da moqol veya muğal adı altında yaşamaktadır (25, 57-61).

6. Ermenistan topraklarında Qemerli ve Yeni Beyazıt kazalarındaki 2 mahallenin adı Muğan’dır.

Ermenistan topraklarında, eski Türk kabilesi Muğan’ın adından kaynaklanan birçok etnotoponim vardır: MUĞANLI – 1728’de Erivan eyaletinin Karbi bölgesindeki köy adı; MUĞANLI-1728’de – Erivan eyaletinin Xinzirak ilçesindeki köy adı; MUĞANLU-Revan ilinin Ermus ilçesine bağlı bir köyün 1590 yılındaki adı; MUĞANLU-Erivan ilinin Derelayez kazasına bağlı bir köyün 1728 yılındaki adı; MUĞANCIQ – Yelizavetopol (Gence) vilayetinin Zengezur

kazasına bağlı bir köyün adı; MUĞANCIQ – Erivan Hanlığının Serdarabad Kazasına bağlı bir köyün adı; MUĞANCIQ MİRZAMÜSLÜM – Erivan Hanlığı’nın Serdarabad kazasındaki bir köyün adı vb. Muğan kökenli etnotoponimlerin dağılım alanının boyutu, Muğan hakkında yapılan yukarıdaki yorumdan açıkça anlaşılmaktadır.

Mxçyan	Bağbanlar	Ağdam	Muğan	Gürcistan
Yeni Beyazıt	Şıhbabalı	Ağdam	Muqalbala	Türkmenistan
	Muğanlı Kelenterli Muğanlı Zılanlı Muğanlı Hacıalılı Giletac Karrar Şahriyar Martuni	Ağcebedi Berde Qazax Qubadlı Zaqatala Zəngilan Kürdəmir Nahçıvan Martuni	Muğam	Özbekistan İran Dağıstan Batı Sibirya

Muğamlı bölgesi

2.16. Çul temelli etnotoponimler

Çul bir Türk boyu olmuştur ve farklı bölgelerde yaşamışlar. Q.Qeybullayev, 4. Yüzyılın ortalarında Hazar ve Aral kıyılarında yaşayan Çul kabilesinden bahsetmektedir (89, 57). Prof.H.Mirzeyev, çeşitli bilimsel gerçeklere değinerek Çul kelimesinin eski bir Türk boyunun adı olduğunu doğrulamaktadır (55, 190-194).

Bu etnonim Çola/Çul/Sul/Tsur/Çulobad/Çoryurd/Çorman vb. Şekillerde toponimlerde kullanılır.

Ortaçağ araştırmacıları bile Albanyanın kuzeydoğusunda, bugünkü Derbend ile Quba arasında Çul şehrinin varlığına dikkat çekiyor.

M. İsmayilov, Çul kabilesinin ya Maskut krallığının ya da Şakaşena'nın bir kalıntısı olduğunu varsayıyor. Aynı zamanda bilim adamı, Karabağ topraklarındaki Şuşa, Zengezur ve Qaryagin kazalarında birçok Çullu toponiminin varlığını meşru bir olgu olarak değerlendirmekte ve Çol/Çul kabilesinin Azerbaycan'da Çullar olarak bilindiği sonucuna varmaktadır (39, 270).).

V. V. Bartold'a göre Çol adında bir Oğuz ailesi olmuştur. Şöyle yazıyordu: “Oğuzların bir kısmı Moğolistan'da Uygurların egemenliği altında kaldı, onlara karıştı, bir kısmı da güneye ve batıya doğru ilerledi. Muhtemelen batıya göç eden Çol'lar Aral Gölü yakınlarına yerleşmişlerdir. 4. Yüzyılın 50'li yıllarında Türkçe konuşan Çollar, Aral Denizi kıyılarından Hazar Denizi'ne ve doğu Hazar Denizi çevresindeki bölgelere taşınarak yerleştiler. Çullar'a Çor da denmeye başlandı. V.V.Bartold, Çul şehrinin Kırgızistan'daki mevcut Alamedin köyünün yerinde bulunduğunu gösterdi (79, 37).

Arap yazar At-Tabari, toprakları bugünkü Krasnovodsk bölgesinde bulunan Çol eyaleti sakinlerinin bir kısmının Albanyanın kuzeyindeki Azerbaycan'a geldiğini bildiriyor. Albanyanın kuzey mahallesinde “Sul” adlı halkın işgal ettiği Hazar ülkesinin adını zikrediyor. Dolayısıyla Sul/Çol kabilelerinin buralara gelip yerleştiğine şüphe yoktur. Ancak At-Taberi Sullar/Çollar'ın bu yerlere varış tarihini belirtmemektedir.

V.V. Bartold, Arapça kaynaklarda bulunan oykonim sul'un doğru okunuşunu Çul olarak kabul etmekte ve bunu Arapça sad harfinin ç sesiyle değiştirilmesinin sonucu olarak değerlendirmektedir (79, 556).

K.V.Trever, S.T.Yeremyan'ın çizdiği haritaya atıfta bulunarak, Maskutların 5. Yüzyılda Hazar Denizi'nin kuzeydoğu kıyısında, Samur ağzının güneyinde, Çor/Çul olarak adlandırılan bölgede yaşadıklarını gösteriyor. Bu kelimenin manasını Ermenicedeki materyallerden yola çıkarak ortaya çıkarmak ister ve onu mağara anlamı ile özdeşleştirir(151, 192).

Y.Hamevi'ye göre “Sul”, Hazar ülkesinin Derbend şehrine yakın ilçelerinden biridir.

Çul adı – Çul toponimi Hazar döneminde mevcut olmuştur. Çul etnonimine Türkçe -lu ekini eklersek, bu etnonimin Azerbaycan'da bulunan üç toponimin temelini oluşturduğunu görürüz. Devrimden önce Kafkasya'da beş Çullu toponimi vardı.

Q.Qeybullayev'e göre eski Türk etnik adı Çulım adında kalmıştır ve bu, 19. Yüzyılda Tambov bölgesinde yaşayan Çulım Tatarları ile ilgilidir. Çulım kelimesi Çul etnik ismine ve -im bağlılık ekine sahiptir.

Büyük olasılıkla, bu etnik isim Bulgar kabilesi Çelmat'ın adının temelini oluşturuyor.

Çul/Çol/Çullu/Çoq/Tsur/Sul/Çorlu ve diğer varyantlarda yer adlarının kökeni hakkında çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır (86, 168; 25; 125, 327).

M. Seyidov, Çul etnonimini “çauq” kelimesiyle birleştirerek onu mitolojik düşünceyle ilişkilendirir ve “ça” ve “uq” bileşenlerine ayırır. Uq, Kazakça ve Altayca da dahil olmak üzere birçok Türk dilinde “aile” ve “soy” anlamlarına sahiptir. O halde “chaug”un iki anlamı vardır: Biri “yay ve ok”, diğeri ise “ça” -yay, yay ailesi. Dolayısıyla orta yüzyılın başlarında Ermeni kaynaklarında geçen “Çauq” kalesinin adı, Azerbaycan mitolojik inançları ve devlet yapısıyla bağlantılı olarak oluşturulmuş bir Azerbaycanca, Türkçe kelimedir.

V.V. Radlov'un belirttiği gibi, “cça” birçok Türk dilinde “yay” anlamına gelir. Ayrıca “ya” ve “sa” varyantları da vardır. Türkçede “ç”, “y” ve “s” sesleri yer değiştirmiştir.

Musa Kalanqatlı, 9-10. Yüzyıllara kadar eski Ermeni dilinde “İ” harfi bulunmadığından “Çol”un “Çoq” şeklinde yazıldığını belirtiyor. Çor ise Ermenicede vadi anlamına geliyor.

158. Markvart bu toponimin İran kökenli olduğunu düşünmektedir. I.Q. Aliyev, Strabon’un bahsettiği “yıl” etnik isminin “Çol” adında gizlendiğini yazıyor. Çul o dönemde Kafkas Albanyasına dahil edilmişti.

Lak dilinde çor kelimesi dar vadi anlamına gelir. A.P. Novoseltsev’e göre Çul oykonimi, Pamir dillerinden Yagnoy diline aittir ve dar vadi anlamına gelir (129, 39).

Çol kelimesinin Arap kaynaklarında da farklı anlamlarına rastlanmaktadır.

Al-Kufi, Arapça kökenli es-Sul dağ köyünün adının Çul etnonimiyle ilgili olduğunu belirtiyor. Arap kaynaklarında “Sul halkı”, “Sul geçidi”, “Sul kapıları” ve “Sul vilayeti sınırı” gibi kavramların kullanılması, buraya SulÇol boylarının gelişleriyle bağlantılıdır ve Çola şehrinin adının bu bölgede bulunduğunun önemli bir delilidir.

S.T.Yeremyan, Çul’un sadece bir geçit, bir vadi, bir şehir değil aynı zamanda bir hanlık olduğunu gösteriyor. Bu hanlık bugünkü Qusar, Hudat, Haçmaz ve Quba bölgelerinin topraklarını kapsıyordu.

S.T.Yeremyan’ın bu görüşü, G.Voroşilin ve S.Aliyarov’un Alban sınırlarının kuzeyinde bağımsız bir Hun prensliğinin varlığına ilişkin görüşleri ile tutarlıdır. G.Voroşil, Çul ile ilgili tüm değerlendirmeleri yaptıktan sonra, Çol/Çul’un kökeninin Türkçe bir kelime olduğu ve Çuvaş dilinde dere, kaya anlamına geldiği ve Çol toponiminin adını bu kelimedenden aldığı sonucuna varır. (46, 38-40).

Q.I.Meşediyev ayrıca Çul etnonimi ve bu etnik isme dayanan etnotoponimlerin geniş bir analizini yapmıştır (53, 62-64).

Çul kelimesinin kapsamı çok geniştir. Azerbaycan’ın Cebrail ilçesine bağlı Çullu köyü, Ağdam’ın Çulobad köyü, Çola adının hala sadece Azerbaycan’da 7’den fazla bölgesi var; Karabağ topraklarındaki Cebrayıl-da-Çullu, eski Şuşa Zengezur ve Qaryagin ilçelerinde, Qutqaşende-Çorlu, Yardımlıda-Çoryurd, Kelbecer, Laçın ilçelerindeki Çorman yerleşimleri; Özbekistan, İran, Türkiye, Gürcistan, Türkmenistan topraklarındaki alanları Çol/Sul varyantında bulunur (57, 190-194; 73, 175-179).

R.Eyvazova, Çul etnonimi olan etnotopimin Afganistan’ın Pervan ilçesinde olduğunu belirtmektedir (25, 76).

Bu etnonim Ermenistan topraklarında 2 yerde köy adlarında kalmıştır: Qafan ve Azizbeyov bölgeleri. Her iki köyün nüfusu da 20. Yüzyılın başındaki Ermeni-Müslüman çatışması sırasında yerinden edilmişti.

H. Mirzeyev, Dereleyez’in (Azizbeyov ilçesi, Paşalı) Cul köyü ve onun Ermenistan’daki tarihi hakkında detaylı bilgi vermiştir (57, 190-194).

Ermenistan’ın Çorlu-Quqasyan ilçesine bağlı bir köyün adı; Erivan Hanlığının Talin Kazasına bağlı bir köyün adı; ÇUL – Erivan vilayetinin Şerur-Dereleyez kazasına bağlı bir köyün adı; ÇULLU- Yelizavetpol Valiliği’nin Zangezur İlçesi’nde köy adı etnotoponimlerinin temelini Çul etnonimi oluşturmaktadır. Bu etnotoponimler Ermenistan’ın farklı yerlerinde bulunmaktadır. Bu durum etnotoponimlerin hem Ermenistan topraklarında hem de ötesinde geniş bir alana yayıldığını göstermektedir.

Cul köyü

BÖLÜM III

BATI AZERBAIJANIN TÜRK KÖKENLİ ETNOTOPONİMLERİNİN YAPISAL, FONETİK, SÖZLÜKSEL-ANLAMSAL VE GRAMER ÖZELLİKLERİ

Etnotoponimlerin yapısal, fonetik, sözlüksel-anlamsal ve dilbilgisel özelliklerinin ayrı ayrı incelenmesinin, bu özelliklerin diğer yer adlarıyla karşılaştırmalı analizi için yeterli malzeme sağladığı unutulmamalıdır. Bu doğrultuda bu bölümdeki araştırma karşılaştırmalı olarak yürütülecektir. Daha doğrusu etnotoponimlerin yanı sıra yer adlarının karşılık gelen özelliği incelenecek ve sonuçlar karşılaştırılarak benzer ve farklı yönleri ortaya çıkarılacaktır.

3.1. Türk kökenli Ermeni etnotoponimlerinin yapısal özellikleri.

Ermenistan topraklarındaki Türk kökenli etnotoponimlerin genel resmini yapısal tiplere göre incelemek için bunları basit, karmaşık ve çok bileşenli toponimler halinde gruplandırmak uygundur.

Yapısal olarak basit etnotoponim olmayan toponimler.

Bu tür toponimler çok sayıda değildir. Aynı zamanda yapı olarak basit olduğunu düşündüğümüz pek çok yer isminin kurucu unsurlarını belirlemenin zor olduğunu da belirtmek gerekir. Belki bazılarının farklı başlangıç biçimleri olmuştur. Ermenistan topraklarındaki Türk kökenli yer adları arasında en basitlerine şu yer adları örnek gösterilebilir: Avuş, Arpa, Bahar, Bedel, Vedi, Qoytur, Doqquz (Dokuz), Dere, Zaq, Zağa, Zar, Eylas, Elar, Zeyve, Zeyte, Zor, Zorba, İbiş, Yeşil, Yuva, Kotyak, Maqda, Manes, Moz, Mor, Mos, Moğes, Muz, Mezre, Pipis, Polad, Por, Sos, Tolk, Terp, Urut, Xot, Şahab, Şafak, Şehriz, Hasik, Haxs, Hovit, Celeb, Cengi, Gyabut, Gomur, Gümüş, Güney, Gol, Ayar, vb.

Yapısal olarak basit etnotoponimler.

Bu tür etnotoponimlerin sayısı çok fazla değildir. Elbette yapı olarak basit olan çok sayıda etnotoponimin olmaması doğaldır. Çünkü her etnotoponim, etnosun ismine dayanmalıdır. Dildeki basit kelimelerle karşılaştırıldığında etnik kökenlerin sayısı çok azdır. Ermenistan topraklarındaki Türk kökenli etnik yer isimleri arasında yapı olarak basit olanlara şunlar örnek gösterilebilir: Aban, Abar, Avar, Qaşqa, Zod, Kever, Sisyan, Çul, Cul, Uz, Gümre, Ozan, Koğ vb. Bahsedilen basit etnotoponimleri bileşenlerine ayırmak çoğu zaman zordur. Aynı zamanda bu tür etnotoponimlerde fonetik değişikliklerin daha belirgin olduğunu da belirtmek gerekir. Örneğin Avdal etnotoponimi, Ak hun kabilesi olan eski Abdal kabilesinin adıdır. Burada b-v değişimi kendini gösteriyor. Veya Afşar kabilesinin adı Avşar etnotoponimi adına dayanmaktadır. Bu durumda hem ünlülerde hem de ünsüzlerde yerdeğişimi aşıkardır. Aban kabilesinin adı Abnik'in etnotoponiminin temelini oluşturur. İlk versiyonda a sesli harfi kelimededen düşmüştür. Muhtemelen bu kelime daha sonra -ik ekini almıştır. Görüntüleyici aynı zamanda kelimeye küçültülmüş bir anlam da verebilir. Yapısal olarak basit etnotoponimlerin etnotoponimik olmayan yapısal olarak basit yer adlarıyla karşılaştırılması, buradaki temel farkın anlamın netliğiyle ilgili olduğunu göstermektedir. Etnotoponimler açıklanırken bu etnotoponimlerin içerisinde yer alan kavim adının açıklanmasının esas alındığı, anlamına göre yorum ve etimolojik analiz yapıldığı bilinmektedir. Ancak bazı kabile adlarının açıklanması sırasında

bazı zorluklar ortaya çıkmaktadır. Bazı durumlarda etnos adının özel anlamını açıklığa kavuşturmak mümkün değildir. Çünkü bir kavme isim verirken neyin esas alındığına dair bilimsel bilgi veya gerçeklere ulaşmak zordur. Şu anda dildeki ortak kelimelerin benzerliğinden dolayı etimolojik analiz yapmak da hatalı olabilir ve yanlış sonuçlara yol açabilir. Çoğu durumda, etnotoponim olmayan diğer yer adları, dilin genel sözcüklerine dayanmaktadır. Her iki grupta da kurucu unsurların belirlenmesinde zorluklar yaşanmaktadır. Etnotoponimlerde bu tür unsurların belirlenmesi daha karmaşıktır. Etnotoponimin kavmin ismine dayanması, başka bir kelimeye dayalı olarak yorumlanmasına izin vermemektedir. Bu tür yorumlar etnotoponimin başka bir onomastik birim olarak açıklanmasına yol açmaktadır. Genel olarak yapısı basit olan yer adları daha benzerdir.

Türeme yapıya sahip etnotoponimler.

Yapısal olarak türeme olan toponimler basit olanlardan daha fazla sayıdadır. Hem düzeltici etnotoponimlerin hem de etnotoponimik olmayan düzeltici yer adlarının oluşumunda benzer unsurlar rol oynar. Bu tip çalışma önemli farklılıklar ortaya çıkarmamaktadır. Benzerlik unsurları aşağıdaki örneklerde açıkça görülmektedir. Örneklerde etnotoponimler parantez içinde (etn) kısaltmasıyla işaretlenmiştir.

Avadlar, Abdallar(etn), Abdallar(etn), Azaklar(etn), Bayatlar(etn), Ayaslı/Ayazlı, Aynalı(etn), Ayrım(etn), Aralıx, Almalı, Armudlu, Alçalı, Arpavar, Acıbac, Ağazor, Baburlu (etn), Bazarcık, Bazmavan Balıklı/Balıqlı (etn), Bayramlı (etn), Barana, Baxçalar, Başnalı/Başneli(etn), Başkent, Başgerin.

Çoğul eki -lar, -ler eklenmesiyle toponimlerin ve etnotoponimlerin oluşumundaki farklılık fark edilmez. Ana bileşeni içeren yer adları arasında etnotoponim bulunmamaktadır. Bir istisna olarak yukarıda Başnalı/Başneli etnotoponiminden bahsedilmiştir. Ancak bu etnotoponimin aslında bir ana unsuru yoktur. Bu ve Bozmalı etnotoponimleri Basın boyunun ismine dayanmaktadır. Bu kelime fonetik bir değişiklik meydana gelmiştir. Orijinal versiyon muhtemelen Basıneli olmuş. Ayrıca el (eli – el+i) kelimesinin -lı, -li, -lu, -lü ekiyle karıştırılmasının, yapıları gereği karmaşık yer adlarının yer adları listesine dahil edilmesine yol açtığını da belirtmek gerekir. Bireli etnotoponimi konusunda da aynı düşünceleri ileri sürmek mümkündür. Altay dillerinde bire küçük bir nehir olarak kullanılır. Araştırmacılar haklı olarak bu köyün adını küçük bir nehrin anlamı ile ilişkilendirmiyorlar. Köyün adının Peyrelu boyundan geldiği fikrini ileri sürmüşlerdir (21, 157). Büyük olasılıkla, bu toponimin de bir “el” biçimi vardır.

Diğer örnekleri ele alalım. Bağcılık, Becazlı/Becazlu/ Becazin, Bitlice, Böğütlü, Bulaglı, Buğdaşen Qamışqut, Kazançı (etn), Qaltaxçı (etn), Qanlı(etn), Qalacıq, Qalaça, Qapılı, Qaral, Qaranlıq, Qacçağan (etn), Qovuşuq, Qovşut, Qonçalı, Quşcu/Quşi (etn), Qazanfer, Qedirli (etn), Qemerli (etn).

Qaçağan, Türk kökenli bir elin adıdır. Bize göre bu etnotoponimin morfemlere bölünmesi haklı değildir. Konuya bu açıdan yaklaşıldığında bu etnotoponimin yapısal bir düzeltme olduğu göz ardı edilebilir. Aynı zamanda etnotoponimin açıklanması ve belirli bileşenlere bölünmesi sorunu da net değildir.

Quşcu/Quşi/Quşcu bir etnotoponimdir. Bu kelimenin kuş + çu şeklinde bölünmesi de yanlıştır. Etnotoponim, eski Türk Kuşi kabilesinin ismine dayanmaktadır. Kuş kelimesiyle alakası yok. Damcılı, Darabas, Darğalı, Daşlı, Daharlı, Debetaşen, Direkler Dornı, Dostluk, Develi, Dedeli,

Deliler, Dellekli, Demirci, Evli (etn), Evciler (etn), Erdapin, Zolaxaç, Zöhrablı, Zengiler (etn), Zahmet, İydeli (etn), İlanlı (etn), İmirli (etn), İnekli Yaqublu, Yayı (etn), Yamanlı, Yasovul, Yekanlar, Yengice, Kalara, Kaftarlı, Kacaran(etn), Ketran, Künən (Getaşen), Keçili, Kotanlı, Kotigex, Körpeli, Keleli, Kengerli(etn), Kerpikli, Lembeli, Maqmucuq, Mastara, Mahmudlu (etn), Mehrablı, Mehriban, Muncuxlu, Murad tepe, Musluqlu, Muğumlu, Melikler, Mesimli, Mecidli, Nubaraşen, Nerziravan, Nerimanlı, Oğruca, Paşalı, Püşkek, Penah, Revazlı, Reyhanlı (etn), Saybalı, Samurlu (etn), Sarvanlar (etn), Saçlı, Siçanlı(etn), Songurlu, Spitaq, Susuz, Söyütlü, Tamamlı, Toparlı, Toxluca(etn), Tülnebi, Tekiye, Tekerli(etn), Tengirli, Uzunlar, Xalise, Xancığaz, Çanaxçı, Çarxec, Çaxmaq, Çivinli, Çiqdamlı, Çizixler, Çifteli, Çloxan, Çorlu(etn), Çotur, Çubuxlu, Çubuxçu, Çırxalı, Çemberek, Şabadin, Horadiz, Şahablı, Şağalı, Şeyx Hacı, Şenataq, Şidli(etn), Şirazlı, Şirvancıq(etn), Şorlu(etn), Şıxlar, Hamamlı, Cinni, Comerdli, Cır-cır, Cerbeçeli, Cennetli, Güdgüm, Gülablı, Güldüz, Güllüce, Güllüstan, Güneşli, Gödekli(etn), Gözlü, Göllü, Göran(etn), Gerger(etn), Öysüz, Ördekli, Azizli, Alili, Eleyez, Erevus, Efendi.

Yapısal olarak birleşik etnotoponimler.

Bu yer adları, bileşimlerinde yer alan bileşene göre belirli gruplara ayrılabilir. En dikkat çeken bileşenler arasında şu kelimeler yer alıyor: bey, han, ağa, çeşitli antroponimler, zor, kış, kilise, nehir, hane, köy, bulaq, kale, kaya, kemer, qara, boz, sarı, veng, taş, dere, baş, tepe, tala vb. Belirtilen türdeki karmaşık yer adlarının örneklerini ele alalım.

Bey bileşeni içerenler: Avdibey, Sultanbey, Koçbey, Oğurbeyli, Tecrabey, Hayırbeyli, Alibeyli, Hasanbeyli.

Dzor bileşenini içerenler: Aynadzor.

Han bileşenini içeren: Ademhan, İmirhan, Uluhanlı.

Ağa bileşenini içerenler: Avdalağalı.

Antroponim içerenler: Allahverdi, Babakişi.

Kışlak bileşeni içerenler: Dedekışlak, Qutnikışlak, Ağcakışlak.

Kilse bileşeni içerenler: Alakilse, Ağkilse, Kızılkilse, Arazdöyen, Karakilse, Ortakilse, Göykilse, Haçkilse.

Çay bileşeni içerenler: Arpaçay (kasaba)

Hane bileşeni içerenler: Astahane, Bazirhane, Mishanae.

Kend bileşeni içerenler: Ağkend, Derekend, Balakend, Düzkend, Taşkent, Keşişkend, Kızılkend, Kilisekend, Melikkend, Paşakend, Meşekend, Lelekend, Kerimkend, Ortakend, Tazekend, Hozikend, Çaykend, Habibkend, Hasankend, Gölkend, Erzekend, Yenikend, Zarkand, Haçkend, Ağkend, Cücekend.

Bulaq bileşeni içerenler: Ağbulaq, Karabulaq, Koşabulaq, Kurtbulaq, Qoturbulaq, Gödekbulaq, Güllübulaq, Korbulaq, Suğukbulaq, Çiçekbulaq.

Kale bileşeni içerenler: Ağkale, Daşkale, Tovuzkale, Toprakkale, Şirekale.

Kaya bileşeni içerenler: Kayabaşı, Karakaya, Şişkaya.

Kemer bileşeni içerenler: Ağcaarx, Kelekarx, Kerimarx.

Qara bileşeni içerenler: Qaraboya, Qaraburun, Qarakale, Qaraqula, Qaradaş, Qaradağlı, Qaraman, Qaraisa, Qaramemmed, Qaranamaz, Qaraçanta, Qarahemzeli, Qaracoran.

Boz bileşeni içerenler: Bozdoğan, Bozigeğ,

Veng bileşeni içerenler: Qoşaveng, Kızılving.

Taş bileşeni içerenler: Kızıltaş, Deliktaş, Tomartaş, Behtaş.

Sayı içerenler: Kırkbulaq, Kırkdeyirmen.

Dere bileşenini barındıranlar: Dereköy, Dereçiçek, Deregyuğ, Ovanderesi, Gözaltıdere.

Baş bileşeni içerenler: Kerkibaş, Kesikbaş, Sarıbaş.

Tepe bileşeni içerenler: Tepedibi, Tepedolaq

Oba bileşeni içerenler: Uzunoba.

Tala bileşeni içerenler: Uzuntala.

Kurt bileşeni içerenler. Kurtqulaq, Kurtqulu.

Oğlu bileşeni içerenler: Okçuoğlu, Talıboğlu, Celaloğlu,

Sarı bileşen içerenler: Sarıyer, Sarıyaqub, Sarıserçe.

Koç bileşeni içerenler: Kızılkoç.

Gül bileşeni içerenler: Kızılgül.

Abad bileşeni içerenler. Abbasabad

Birleşik yer adları ayrıca başka bileşenler de içerir. Bu yer adlarının örneklerini ayrı gruplarda değil, ortak bir grupta birleştiriyoruz.

Diğer bileşenlerle karmaşık yer adları.

Ağzibir, Ağhamzalı, Aysesi, Arıxveli, Kuylasar, Boğazkesen, Beyzade, Bekyand, Beriyabad, Varmaziyar, Vağarşabad, Veligec, Qazarapat, Kulderviş, Qulucan, Quleli, Qurumusulu, Qliçataq, Danagirmez, Domuzyeyen, Düzharap, Deymedağıl, Delikardeş, Derbend, Elleroyuğu, İlançalan, İlxiabı, İmanşalı, İtqıran, Yelkovan, Yeniyol, Yenigöy, Keşişveren, Kolagiren, Kosamemmed, Karvansara, Pirmelek, Ocakqulu, Satanahaç, Svanverdi, Sirketaş, Sarıgeğ, Subatan, Sultanabad, Sedibağdı, Semaderviş, Serdarabad, Tayçarlı, Toxanşalı, Tekceyurt, Haçaparax, Haçtarak, Haçdur, Çaybasar, Şavarut Hacılar, Haçasu, Şirabad, Cadqıran, Canahmed, Ceferabad, Gürcüel, Göyyoxuş, Göykümbet, Elikuçak, Emirhayır, Eskinara, Kızılörten

Günümüz Ermenistan topraklarındaki Türk kökenli birleşik etnotoponimleri inceleyelim ve bunları oluşturan bileşenleri belirleyelim.

Aşağıdaki birleşik etnotoponimler kaydedilmiştir: Abbasabad, Ağzıkanlı, Bayatdağı, Bayramelikend, Balakarakoyunlu, Basarkeçer, Beydili, Bozdoğan, Qazangöl, Qarabağ, Qaraqoyunlu, Qaradağlı, Qaradelı, Qaraisa, Qarapapax, Qarahacılı, Qarahemzeli, Qaraçamux, Qarğabazar, Qarqanktepe, Qasımeli, Quqarçay, Qurdqala, Qursalı, Alibeyli, Elikızıl, Elikırık, Alikemerli, Alikuçek, Elpinçay, İrabad, İtqıran, Kerkibaş, Kınıqkend, Kolagiren, Korkeçiler, Körpüqulaş, Gezerbad, Göyerçinqala, Gölkend, Gölçiqin, Mantaşkesen, Oğuzbatır, Oğuztaş, Oxçuoğlu, Öküzdağ, Tavusköklü, Tatluqışlaq, Tovuzqala, Tovuzgönlü, Xazarabert, Xınzirək. Xınzirek, Çivandere, Çiryuxla, Çirmanis, Calaloğlu, Camışcur, Şakabad, Şekikan, Şeışedil, Şirakqala, Şirakqoç, Şoreli, Şorkend, Şuraqel, Şurakuz. Kaydedilen bu birleşik etnotoponimleri bileşenlerine göre düzenleyelim.

Abad bileşeni içerenler: Abbasabad, Gezerabad, Şakabad, İrabad

Dağ bileşeni içerenler: Bayatdağı, Öküzdağ

Kend bileşeni içerenler: Bayramelikend, Kınıqkend, Gölkend, Şorkend

Bala bileşeni içerenler: Balaqaraqoyunlu

Bey bileşeni içerenler: Beydili, Alibeyli
Boz bileşen içerenler: Bozdoğan
Göl bileşeni içerenler: Qazangöl
Bağ bileşeni içerenler: Karabağ
Kara bileşen içerenler: Karagoyunlu, Karadağlı, Karadeli
Papaq bileşeni içerenler: Qarapapaq
Antroponim içerenler: Karahamzalı, Karaisa
Hacı bileşenini içerenler: Karahacılı
Pazar bileşeni içerenler: Karqabazar
Tepe bileşeni içerenler: Qarqantepe
Dere bileşeni içerenler: Çivandere
Çay bileşeni içerenler: Quqarçay, Alpinçay
Kurt bileşeni içerenler: Kurtkale
Baş bileşeni içerenler: Kerkibaş
Oğul bileşenini içerenler: Okçuoğlu, Çalaloğlu
Kışlak bileşeni içerenler: Tatlukışlak
Qala bileşeni içerenler: Tovuzqala, Şirakqala, Göyerçinqala
Keçi bileşeni içerenler: Korkeçiler
Batır bileşeni içerenler: Oğuzbatır
Taş bileşeni içerenler: Oğuztaş
Dil bileşeni içerenler: Şemşedil
Qoç bileşeni içerenler. Şirakqoç

Diğer bileşenlerle birleşik etnotoponimler.

Köprükulaş, Tovuzgönlü, Xazarabert, Hınzirek, Xınzirek, Şurakuz Çiryuxla, Çirmanis, Camışcur, Şekikan, Şuraqel, Tavusköklü, Kolagiren, Gölçiqin, Alıkuçek, Manntaşkesen, Qaraçamuh, Basarkeçer, Ağzıkanlı, Eliqızıl, Elikırık, Elikemerli, İtqıran, Qasımeli, Şoreli, Qursalı

Gördüğünüz gibi birleşik etnotoponimler, bileşenlerine göre belirli gruplara ayrılıyor. Bu bileşenlerin birleşik yer adlarında bulunan bileşenlerle karşılaştırılması, kurucu öğelere göre neredeyse hiçbir temel farklılığın olmadığını göstermektedir. Birleşik yer adlarının bileşeni olan köy, dağ, tepe, vadi, taş, boz, sarı, kara, bey, han, hacı, qurd, kıraq, kış, kemer ve diğer karmaşık etnotoponimler de kullanılmaktadır. Doğrudan etnotoponim ile ilgili olan temel fark, karmaşık etnotoponimlerde bileşenlerden birinin etnosun adını temsil etmesi gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Bu, yer adlarının oluşumu ve düzeltilmesinde ortak bir sürecin temel olduğu sonucuna varmamızı sağlar. Yer adlarının oluşturulmasında kullanılan dil araçlarının aynı olduğu dilbilimsel analizden açıkça görülmektedir. Diğer dil birimlerinden farklı olarak onomastikte, onomastik birimlerin oluşturulmasında belirli formantların kullanımı da belirgindir. Bu aynı zamanda özel sözlüğün ortak bir yönüdür. Örneğin terimlerin oluşturulmasında dilin kendi kelimeyaratma araçlarının yanı sıra terim öğeleri de kullanılır. Yukarıda ele alınan karmaşık etnotoponimlerde, şimdilik ayırt edilebilecek bir etnotopoformant dikkat çekicidir. Bu etnotopoformant bir kelimedir. Boşneli, Boznalı, Qasımeli, Şoreli, Gürsalı etnotoponimlerinin alı, eli bileşeninin temelini “el” kelimesi oluşturmaktadır. Bu kelimenin etnotopoformant olarak değerlendirilebileceğine inanıyoruz.

Yapısal olarak çok bileşenli etnotoponimler.

Türk kökenli Ermenice yer adlarının büyük bir kısmı çok bileşenli yer adlarıdır. Ayrıca bazı bileşenlerin aynı türden olduğunu ve büyük, küçük, alt, üst, baş ve kıraç kelimelerinin basit, türemiş ve birleşik yer adlarına genişletilmesiyle oluşturulduğunu da belirtmek gerekir. Çok bileşenli yer adları, çeşitli nedenlerle tarihsel gelişimin belirli bir aşamasında ortaya çıkmıştır. Bunun temel nedeni nüfus göçüdür. Bir önceki bölümde de belirtildiği gibi göçün kendisi çeşitli nedenlerden kaynaklanmaktadır. Daha antik dönemde belli bir bölgedeki nüfusun artmasının yeni yerleşimlerin oluşmasıyla sonuçlandığı açıkça hissedilmektedir. Aşağı, yukarı, büyük, küçük, baş gibi kelimelerin artmasıyla oluşan yer adlarının köy veya yerleşim yerlerinin büyüyüp ikiye bölünmesiyle oluştuğuna şüphe yoktur. Burada göç uzaklara değil yakın bölgelere yapılıyordu. Ermenistan topraklarında belirtilen şekilde oluşturulmuş çok sayıda Türk kökenli yer adı örneğini vermek mümkündür. Örneğin Aşağı Adyaman, Aşağı Aylanlı, Aşağı Alçalı, Aşağı Akta, Aşağı Ağbaş, Aşağı Ağcagala, Aşağı Kanlıca, Aşağı Karabağlar, Aşağı Karaqoymaz, Aşağı Karanlıq, Aşağı Qarhun, Aşağı Quylasar, Kolanlı Aralık, Aşağı Dvin, Aşağı Zağalı, Aşağı Necili, Aşağı Pirtiken, Aşağı Pürülü, Aşağı Türkmenli, Aşağı Güzeldere, Baş Abran, Büyük Arıxveli, Büyük Vedi, Büyük Karakilse, Büyük Karaqun, Büyük Keyti, Büyük Kepenek, Büyük Mazra, Büyük Şiştepe, Büyük Şollu-Demirci, Büyük Şehriyar, Büyük Camışlı, Büyük Gilanlar Köyü, Yeni Beyazıt, Yukarı Adyaman, Yukarı Aylanlı, Yukarı Ağbaş, Yukarı Ağdan, Yukarı Ağcaqala, Yukarı Kanlıca, Yukarı Karaqoymaz, Yukarı Qarhun, Yukarı Quylasar (Kuyulasar), Yukarı Kürdkend, Yukarı Necili, Yukarı Pirtiken, Küçük Arıxveli, Küçük Qarakilse, Küçük Kyeti, Küçük Kepenek, Küçük Mirza, Küçük Şiştepe, Küçük Tuzlu Demirci, Küçük Şehriyar, Küçük Gilan.

Araştırma yapısal olarak çok bileşenli olan etnotoponimler üzerinden yapıldığında da benzer sonuçlar elde edilmektedir. Daha doğrusu, yapısal olarak çok bileşenli olan etnotoponimleri yukarıdaki örneklerden ayırırsak, bu toponimlerin genel tablodan sapmadığını görürüz. Yine üst, alt, büyük ve küçük bileşenlerinin işlenmesine tanık oluyoruz. Bu da doğaldır. Çünkü her durumda yer adlarından bahsediyoruz. Bu tür yer adlarını ayırmak ve ayırt etmek için yön ve büyüklük belirten kelimeler kullanılmıştır.

İlginçtir ki, Ermenistan topraklarında Molla veya Hacı kelimelerini içeren yer adlarının sayısı az değildir. Mesela Molla Beyazıt, Molla Bedel, Molla Dursun, Molla Eyyublu, Molla Musa, Molla Göyce vb.

Hacı bileşeni içeren yer adlarının da belli bir ağırlığı vardır. Mesela Hacı Bayram, Hacı Kara, Hacı Muğan, Hacı Nazar, Hacı Halil vb. Tabii ki, bu bileşenler etnotoponimlere dahil değildir. Çünkü hacı ve molla unsurları belirli şahıslarla bağlantılı olarak kullanılmaktadır. Etnotoponimler bireye değil etnosa atıfta bulunur ve daha genel bir içeriğe sahiptir. Dolayısıyla etnotoponimler ile etnotoponim olmayan yer adları arasında bir fark vardır. Belirli bir birey hakkındaki bilgilere dayanarak etnotoponim olmayan belirli sayıda yer adı oluşturulabiliyorsa, etnotoponimler bu tür belirli bilgileri taşımaz.

Hacı, molla unsurlarını içeren yer adları kelime birleşimidir. Birleşik yer adlarını analiz ederken, yukarıda belirtilen kelimeleri içeren toponimleri kaydetme gerçeğiyle karşı karşıya kalmıştık.

Ermenistan topraklarındaki Türkçe kökenli yer adlarından bazıları kabartmanın özelliklerini

ifade etmektedir. Örneğin Alaçığ Qaya, Boz Tepe, Qızıl Tepe, Kaha Binası, Keçal Tepe, Kışmış bulaq vb. Ahund Bzovan, Veli Ağalı, Kızıl Teymur, Necefli binası, Polad Ayrım, Türk Karakilsesi, Şorlu Mehmandar, Haydar Bey, Hüseynqulu, Ağalı tipli toponimler çoğunlukla şahıs adlarıyla ilgilidir. Büyük olasılıkla, bu arazilerde yerleşen asıl kişilerin adları, yer adlarına da yansımıştır. Quru Araz, Dovşan kışlak, İlli Qarakilse, Kolanlı aralıx, Mazra Şorsu köyü, Şamburd vadisi, Ulya Sarvanlar tipi gibi toponimlerin ortaya çıkışını açıklamak mümkündür.

3.2. Türk kökenli Ermeni etnotoponimlerinin fonetik özellikleri.

Onomastik birimler daha sık fonetik değişikliklere uğrar. Bu husus çeşitli nedenlerle açıklanmaktadır. Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki, çok sayıda onomastik birim eski çağlardan geldiğinden, dilin gelişimi sonucunda bir takım değişikliklere uğrarlar. Bu özellik etnonimlerde ve etnotoponimlerde daha belirgindir. Belirli ses değişimlerine maruz kalmak dil ilişkilerinden, dil alanından ve ayrıca konuşma özelliklerinden kaynaklanan meşru olaylar arasındadır. Yer adlarındaki ses değişimi genel sözlük yapısında nispeten yavaş gerçekleşse de izlerini iyi muhafaza etmektedir. Aynı zamanda, yer adları da dahil olmak üzere onomastik birimlerde bu tür değişikliklerin meydana geldiğini ve bunların kolayca eski haline getirilmesinin mümkün olmadığını da belirtmek gerekir. Şu anda bazı isimlerin dilbilimsel analizine ilişkin fikirlerin çoğu birbirini tamamlamak yerine birbiriyle çelişmektedir. Kabile ve kavim adlarından yola çıkılarak oluşturulan etnotoponimlerde, özellikle bölgesel etnotoponimlerde fonetik değişiklikler belirgindir. Somut örneklerle dönelim. İkinci bölümde Abas boyunun ismine dayalı etnotoponimleri ele aldık. Bu kabilenin adı hakkında ilginç fikirler var.

Tataristan'da Apas köyü, Apastovo ilçesi, Apaç köyü, Apaz köyü bulunmaktadır. Kazan Hanlığı'nda Ağaç-Aqan-Opaç köyleri mevcuttu (102, 284).

Tarihi kaynaklara göre Hazarların Avaz veya Abbas kabilesi, Peçeneklerin ise Abbas kabilesi vardı. Abas adı Peçeneklerde de kullanılmaktadır (141, 40). Bahsettiğimiz gibi Arap dilinden geçen Abbas antroponimi ve onunla ilgili yer adları az değildir. Verilen örneklerde ç-z-s geçişleri açıkça hissedilmektedir. Ayrıca aqaç-avn-apaç dizisindeki n fonemini açıklamak zordur. Fonetik değişimler açısından bakıldığında etnik olarak anlaşılan Türk kökenli Afşar, Gence, Şeki, Qayı, Qarxun, Kemer, Boyat isimleri tipiktir.

Abşeron, Avaş (Şamahı), Avuş (Şerur), Avur (Yardımlı), Avşar (Ağcabedi) yer adlarında Afşar kabilesinin izleri korunmaktadır. Afşar kabilesinin izleri Kürdovşarı muğam adında korunmaktadır. Afşar kabilesine ait olan Abşeron kelimesinin yapısı araştırmacıların dikkatini çekmektedir. A.Memmedov, Abşeron kelimesinin açıklaması hakkında şunları yazıyor: "... Rus tarihçi ve etnograf N.Zeydlis ve coğrafyacı I.Qan, Abşeron kelimesinin "Ab-şoran" kelimesinden türediğini ispat etmeye çalışmışlar. Ancak bu fikrin hiçbir bilimsel temeli yoktur. Azerbaycan'da yapılan son araştırmalar Abşeron'un "Afşarani" kelimesinin çarpık bir şekli olduğunu gösteriyor. Bu toponim kabilenin adıyla ilgilidir.

Q.Qeybullayev'e göre I. P. Petruşevski, Afşar ismini etnik açıdan analiz ediyor. Bu kabilenin Qacarlarla birlikte Moğol ordusuyla Orta Asya'dan İran'a geldiğini öne sürüyor. Bir kısmı Teymurleng zamanında Azerbaycan'a nakledildi.

Bize öyle geliyor ki, efşar|afşar isminin 2. Hecesini oluşturan şar unsurunun kendisi de kadim bir kelime oluşturma aracıdır. Çünkü bu bileşenin kendisi eski bir kelime oluşturma aracıdır. Bu bileşenin kendisi karaşar ve alışar kelimelerinde kullanıldığından, “sar” anlaut biçimindeki kullanımı Qusar, Amsar gibi toponimik birimlerde görülür.

Bu anlamda hayal edilmesi gerekiyor. Bu anlamda Azerbaycan topraklarındaki Avaş, Avuş ve Avur yer adlarının kökenini aynı kökten saymak için tam bir neden vardır. Efşar/Afşar sözcüğündeki v(f) ses geçişi düzenli olduğundan aynı düzenlilik Avaş, Avuş, Avur isimlerinin 1. Bileşenleri için de aynı şekilde uygulanabilir.

Peçenek kabilesinin adıyla ilgili etnotoponimler Ermenistan topraklarında az değildir. Bu kabilenin adında da fonetik değişiklikler görülmektedir. Şahbuz ilçesinde Biçenek Oykonimi var. Bu ismin alanı Gürcistan’ı ve Kuzey Kafkasya’yı kapsamaktadır. Osetya’nın modern toponomik sisteminde ayrıca Bitsenqa toponimi de vardır.

Ukrayna’da, Peçenek yer isimleri Harkov bölgesinde ve Ivanofrankovsk, Beyaz Rusya’da kaydedilmiştir (96, 34-35).

Romanya’da Peçenek ve Biçenek çeşitleri bulunmaktadır. Türkiye’de dört Peçenek toponimi, İran’da Bidcenabad, Bidcenav ve İran’da dört Peçenek toponimi kaydedilmiştir (96, 35). Gördüğümüz gibi p-b, ç-c, q-k geçişleri ortaya çıkıyor.

Özbek, Altay, Karakalpak ve diğer Türkçe konuşan halklar arasında bir kavim, nesil, boy adı olarak kullanılan as//az (130, 204-205) etnonimi, eski Türk yazılarında halen az budun (Az halkı) biçiminde varlığını sürdürmektedir.

Ortaçağ kaynaklarında Türkçe konuşan Az kabilelerinin adı Kuzey Kafkasya’dan Orta Asya ve Altay’a kadar yayılmıştır, ancak daha eski kaynaklarda (Hitit, Urartu, Latin, Ermeni vb.) Küçük Asya’dan Azerbaycan’a kadar Az etnonimi eşlik etmektedir. Bu kaynaklarda az kelimesi bir etnonim ve etnotoponim olarak zikredilmektedir: Azzi ülkesi (Hitit), Aza//haza mevkii (Latince), etnotoponim Aza (Urartu) ve son olarak şimdiki Aza köyü (Nahçıvan’da).

Eski Ermeni kaynaklarında kullanılan Asiaçpor (As çukuru), Asiaçor (As vadisi) toponimlerindeki As boylarının Gürcü anıtında, As boylarının Azerbaycan, Kuzey Kafkasya ve Orta Asya’da Baqatur biçimindeki adı kalmıştır. Taberî (8. Yüzyıl) As-tarhan isminden bahsetmiştir. Astarhan// Heşterhan, Astara, Aştarak (Ermenistan’da) yer adları da aynı etnonimi yansıtmaktadır.

Çeşitli tarihi kaynaklarda adı geçen bu etnonim as//os//aş//yaz//uz şeklinde allomorflarıyla teorinin ilgisini çekmektedir. Bu allomorfların *as//az* arketiplerinden türetildiği düşünülebilir; yani sesçoğalmasa (h,y), a-o-u, s-ş değişiklikleri ve z*/s paralelliğiyle gösterilen varyantları açıklamak mümkündür. Ancak tarihi kaynaklarda as//az etnoniminin kas//kaz//xaz türüyle paralelliklerinden de söz edilmesi, bu arketiplerin onarılmasına izin vermemektedir. Bu nedenle, ilk sesli harfin larinqal a biçiminde eski haline getirilmesi gerekir.

Zaten o yuvadan türeyen az//as ve kaz//kas etnonimlerinin –pi, -aq, -ar, -it formantlarıyla birlikte kullanılan çeşitlerini açıklamak zor değil. Azar//Azer etnotoponimi daha sonra baqan//bacan//becan//bayqan allomorflarıyla birlikte kullanılan kelimeyle bir araya gelerek Azerbaycan toponimini oluşturmuştur (65, 113).

Ermenistan topraklarındaki Türk kökenli etnotoponimlerde fonetik değişimlerin ve fonetik olayların çok sayıda başka örneğini göstermek mümkündür.

3.3. Ermenistan'ın Türk kökenli etnotoponimlerinin sözlüksel-anlamsal özellikleri.

Dilbilimimizde bugüne kadar sözlüksel ve anlamsal yollarla yeni sözcük oluşturma sınırları net olarak belirlenmemiş, sözlüksel yollarla sözcük oluşturma özünü tam olarak aydınlatılamamıştır.

Dilde çok sayıda özel isim, appelyativlerin yardımıyla oluşur. Bu olay kendisini geniş ölçüde toponimide göstermektedir. Bu nedenle onomastik birimlerin sözlüksel özellikleri incelenirken bu konunun dikkate alınması gerekir.

Elbette dildeki tüm unvanlar onomastik birimlerin oluşumunda rol oynamaz. Bu süreçte belli sayıda başvuru aktif ve verimli oluyor. Bu önemli dilsel olgu, onomastik sözlükteki özel adlar grubunun tamamını kapsar. Örneğin,

Ortak kelime	Özel ad
Abad	Abad (k)
Ağ+bend	Ağbend (q)
Ağ+bulaq	Ağbulaq(p)
Ağ+qaya	Ağqaya
Balık+çı	Balıkçı (q)
Balık+çı+lar	Balıkçılar (q)
Boz+bine	Bozbine (k)
Gala+ça	Galaça (k)
Qamış+lı	Kamışlı (k)
Gara+bağlar	Karabağlar (k)

Diğer dillerde olduğu gibi Azerbaycancada da sözcük oluşturma süreci en eski türetme olgusudur. Bu süreçte kelimeler herhangi bir dilbilgisi aracı olmadan değişir ve belirli nesne adlarının yanı sıra genellikleri de ifade eder. Bu olay dilimizin onomastik sözlüğünde oldukça yaygındır.

Özel adlardan bazıları anlamsal dönüşümle oluşturulur. Böylece, konuşmanın farklı bölümlerine ait bir dizi ortak kelime aslı hale gelir ve tamamen özel bir isim oluşturur.

Semantik yöntemle onomastik birimlerin oluşturulmasındaki temel özellik, bu süreçte konuşmanın bir bölümüne ait kelimelerin başka bir konuşma bölümüne geçmesidir. Bu bağlamda, aşağıdaki onomastik birimlerin oluşum türleri belirtilebilir.

Sıfatın isme geçişi esasına göre: Bu süreçte sıfatlar isim haline gelerek ismin sorularına cevap verir. Her birinin kendi anlamı vardır. Her ismin anlamı çok eskilere dayanmaktadır. Dilimizin onomastik sözlüğünde sıfat+isim modeli şu şekilde bulunmaktadır. Ağ kend – Ağkend; kara koyun – Karakoyunlu; ağ xaç – Ağxaç

Görüldüğü gibi sıfat esasına göre oluşturulan yer adları anlamında o sıfatların ifade ettiği işaret ve nitelik kavramı aynı kalmaz, zayıflar.

Fiilin isme geçişi esasında: Fiilin sıfat ve fiilin emir ve haber hallerinden bazı kelimelerin isim haline gelerek ismin sorusuna cevap verdiği olgular göstermektedir. Örnek: Basar +keçer-Basarkeçer

Türk kökenli Ermenice yer adlarında hayvan adlarının kullanımı belli bir sıklıkta görülmektedir. Bu olay, Azerbaycan onomastiği de dahil olmak üzere genel olarak Türk onomastiği

için yaygındır. Hatta “Kitabi-Dede Korkut” destanlarında bile, antroponimlerin bileşiminde bir takım hayvan adlarının kullanıldığına dair pek çok gerçek ortaya çıkar. Aynı şey Orhun-Yenisey anıtları için de söylenebilir.

“Basat, Depegözü’nü Öldürdigi boy”da Depegöz // Tepegöz, Basat’a kimliğini sorduğunda, Anneme sorarsan adın Qaba Ağaç

Baba adımı diyorsan – Qaqan Aslan cevabı tesadüf değil. Bununla ağaç hayvan tarikatıyla olan bağı göstermiştir.

Kurt, proto-Oğuzların asıl atası sayıldığından totemlerin totemi olarak kabul edilir. Genel olarak kurt, Türkçe konuşan halkların çoğunda gücün, kuvvetin, gururun ve korkusuzluğun simgesi olmuştur.

“Aldede” efsanesinde Aldede’nin oğlunun Kurt kayasındaki Bozqurd’dan süt emmesi de bunun bir göstergesidir. Ermenistan topraklarındaki Türk kökenli yer adları arasında kurt sözcüğünü içerenler de vardır: Qurdqulak, Qurdqulu vb.

Etnonimlere dayalı yer adlarının oluşturulması yaygındır. Burada sözlük sisteminin özel onimleri toponime dahil edilmiştir. Âşık şiiri ve diğer yazılı kaynaklar bu tür birimlerin bulunup ortaya çıkarılmasına yardımcı olan kaynaklardan biridir. Prof. H. Mirzeyev Âşık şiirinde kullanılan etnik adlara ayrı bir makale ayırmıştır. Yazar, Âşık yaratıcılığının örneklerinden etnonimlerle ilgili birimleri sözlüksel katmanda toplamayı başarmıştır (55).

H. Mirzeyev, Dereleyez ve Göyçe sınırında yer alan en yüksek dağın “Vers” olduğunu göstermektedir. Bu bölgede Vers’ten (3522 m.) daha yüksek bir dağ yoktur. Vers Dağı’nın Dereleyez’e bakan yüzünde, Qovuşuq ve Guldüz köylerine ait Soğanlı yaylasında, Qaçaqqayı, Göytepe, Berkdere denilen yerler arasında Türk boylarının ilk adı olan “Halaclar” yurdu denilen bir yer vardır. Adını bir Türk boylarının birinden alan Arpa Nehri’nin bir kolu, ilk kaynağını Vers Dağı’nın eteklerinden alıyor.

3. Bölge ve köy adlarında:

...Göyçə qar əlindən zara gəlibdir,
Muğan həsrət çəkər a yağa qar qar. (Aşık Alesger)

Qanlıda qonaq qalanda
Canıma sataşdı birə. (Aşık Alesger)

Savab bilməz Təhlə, Qozlu, Qaradolax, Muğanlı, Mulğaduz, Kələntər, Dizax, Kari, Baharlı, Alpavut, Qaytax... (Melikballı Kurban)

Ədəb bilməz Sadıqbəyli, Əyricə, Qaraman, Ternavod, Ağdam, Güllücə, Cəbəlli, Kəngərli, Cinli, Yarımca, Bərgüşad, Çələblər, Mərcanlı dəryab... (Melikballı Kurban)

Göftügusi nab, Üçqovat, Padar, Hazır mayəhtacı, içində bazar... (Melikballı Kurban)

Görüldüğü gibi – Qarqar, Arpa, Muğan, Tahla, Karadolax, Kelenter, Alpavut, Qaytax, Eyricə, Kengerli, Mercanlı, Padar vb. Kabilelerin ve klanların isimleri yazarların ve aşıkların eserlerinde iyi korunmuştur.

3.4. Türk kökenli Ermeni etnotoponimlerinin gramer özellikleri.

Toponimler öncelikle yalın olmaları ve belirli kelimeleri kapsamaları nedeniyle dilbilgisi işaretlerini de ifade ederler. Dilbilgisi işaretleri içeren yer adlarını oluşturma yöntemine göre iki gruba ayırmak mümkündür: morfolojik olarak oluşturulmuş ve sözdizimsel olarak oluşturulmuş. Her iki gruba ait yer isimlerini ayrı ayrı ele alalım.

3.4.1. Ermenistan topraklarındaki Türk kökenli etnotoponimlerin morfolojik özellikleri.

Azerbaycan dilinin morfolojik özellikleri bu alandaki yer adlarının çoğunda ifade edilmektedir. Azerbaycan dilinin yapım ekleri -lı,-li,-lu,-lü; -lar, -ler; lıq,-lik, -luq, -lük ve diğer bazı ekler Ermenistan topraklarında Türk kökenli yer isimlerinde yaygın olarak kullanılmaktadır.

Örneğin Dilican ilçesinde – Cıvıhlı, Haqqıhlı, Yapalaxlı, Marallıca, Toxluca, Alaçlıq ve b., **Zengezur kazasında** – Armudlu, Gödekli, Baharlı, Quşçulu, Efserli, Acılı, Yamallı, Kosalı, Mahmudlu, Mollalı, Ululu, Alyanlı, Alçalı, Ağafılı, Sultanlı, Armudlu, Yaqublu, Çomartlı ve b. Qarabaşlar, Lazımlar, Tuqanlar, Abbaslar, Kürtler, Şahverdiler, Kürdler, Melikler ve b. Kelince; Aralık, Almalık; Okcu; Çanakçı, Elekçi ve b., **Erivan kazasında** – Başnalı, Becazlı, Qaraqoyunlu, Qemerli, Qafarlı, Qaradağlı, Muqamalı, Mesimli, Uğurbeyli, Çilehanlı, Çennetli, Çıqdaşlı, Bığlı, Qabaxlı, Qoyunlu, Tekeli, Qaraqoyunlu, Sarıhanlı, Reyhanlı, Kotanlı, Hasanlı, Dellekli; Ağdamlar, Ağcaqışlar, Deliler, Sarvanlar, Ozanlar, Gilanlar, Qaralar, Elirzalar, Terekemeler, Zengiler, Sarcalar, Sarvanlar, Avdallar, Üenkice, Yellice, Güllüce; Bağcacıq, Kuzecik; Günlük; Sabunçu, Yayçı, Demirci ve b.; **Yeni Beyazıt kazasında** – Zoğalı, Qaliişlı, Yarpızlı, Kefli, Qaraqoyunlu, Güneşli, Nerimanlı, Hasanlı, Çaxırlı, Ahmedli, Hüseynbeyli, Alçalı; Seyitler; Şorca, Göyce, Güllüce, Xırtlıq ve b., Eçmiadzin kazası:, Yaqublu, Ayarlı, Eylene, Qemerli, Türkmenli, Haramlı, Kürekenli, Qaraceyranlı, Kötekli, Hamalı, Aynalı, Armudlu, İydeli, Xocayarlı, Hacılar; Bağcacıq, Xanlıq ve b.; **Loru- Pembek kazasında** – Armudlu, Baldırqanlı, Vartanlı, Yaqublu, Heyderli, Abeyli, İlmezli, Bayqaxlı, Güneşli, Lembeli, Qursalı; Bayatılar, Demirciler; Şamlıq; Güllüce vb.

Belirli sayıda son ekin, modern dilde görüldükleri gramer anlamında değil, başka bir anlamda kullanıldığına dikkat edilmelidir. Bazı araştırmacılar bu tür son ekleri topoformantlar olarak adlandırıyor. Bu aslında doğru yaklaşımdır. Çünkü bir takım son eklerin doğrudan toponim içerisinde farklı bir anlamı vardır. Bu nedenle yer adlarının morfolojik özelliklerini incelerken topoformantların yardımıyla oluşturulan yer adlarına özellikle dikkat edilmelidir. Modern dilin malzemelerine dayanarak açıklandığında, yer adının anlamının hatalı bir yorumu ortaya çıkıyor.

Ermenistan topraklarında Türkçe kökenli yer adlarının oluşumunda rol oynayan eklerin belirli bir kısmını morfolojik yöntemle ele alalım.

-lı,-li, -lu,-lü eklerinin yardımıyla oluşturulan toponimler. Azerbaycan dilinde verimli olan bu ek, yer isimlerinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Araştırmacılar bu ekin yer isimlerinde kullanımına karşı bir-birine zıt iki tutum sergiliyorlar. Örneğin O.T. Molçanova, bu ekin etnotoponim oluşturmak için etnonimlerle birlikte kullanıldığını göstermektedir (122, 131). S.M. Mollazade de bu

görüŖe katılmaktadır (120, 44). S. Qubayeva bu ekin etnotoponimlerde kullanılmasının imkânsız olduğunu ileri sürmektedir (93, 101).

T. Ahmedov Ŗöyle yazıyor: -lı, -li, -lu, -lü ekleri çeŖitli Ŗahıs adlarına, kavim, kabile, nesil ve boy başkanlarına eklenir ve onlara ait anlamı ifade eden türeme etnonimler oluŖturur (29, 162). V. Aliyev, -lı, -li, -lu, -lü eklerinin toponimide çeŖitli iŖlevleri -1) etnonimlere eklendiğinde, bu veya diğerk etnosun (millet, kabile, kavim, etnik grup) ait olduđu yeri veya hangi etnik gruba ait olduđu toponimi, 2) antroponimler ekleyerek bu veya diğerk kiŖiye ait olan veya yaŖadığı yeri belirten bir toponim oluŖturmak için bazı iŖlevleri yerine getirdiğini gösteriyor. V. Aliyev bu tür on iŖlevi listeliyor (32, 201-203).

Ermenistan topraklarında Türkçe kökenli yer adlarında sıklıkla rastlanan bu ek, bahsi geçen iŖlevleri yerine getirmektedir. Mesela Ayas-lı, Ayna-lı, Alma-lı, Babar-lı, Armud-lu, Balık-lı, BaŖna-lı Becaz-lı, Boğut-lu, Bulaq-lı, Zöhrab-lı, Revaz-lı, Soyüt-lü, Ŗid-li, Ŗor-li, Hamam-lı, GüneŖ-li, Gödek-li, Göz-lü, Göllü vb. Ayrıca bu ekin fonetik versiyonunun da kullanılabileceğini belirtmek gerekir: -ni Cinni.

-lar, -ler eklerinin yardımıyla oluŖturulan toponimler. Bu ek, kavimlerin, kuŖakların, nesillerin, antroponimlerin, farklı anlamlardaki unvanların adlarına eklenir ve yer adları oluŖturur. V. Aliyev yer adlarına eklenen -lar, -ler ekinin altı iŖlevini göstermiştir (32, 204-205). T. Ahmedov, bazı kiŖi adlarına -lar, -ler eklerinin eklenerek türeme etnik adlar oluŖturulduğunu, bunun da belirli bir grubun o kiŖinin soyundan geldiğini gösterdiğini belirtmektedir (29, 162).

Ermenistan topraklarında bu eki içeren Türkçe kökenli pek çok yer adı bulunmaktadır. Örneğin Direk-ler, Deli-ler, Zengi-ler, Ŗıx-lar, Baxça-lar, Tuqanlar, Abbaslar vb.

-lik, -lık, -luq, -lük ekleri Ermenistan topraklarındaki Türkçe kökenli yer adlarında da verimli bir Ŗekilde kullanılmaktadır. Bu ekler yer anlamında toponimler oluŖturur. Örneğin -luq-Dost-luq, luqlu, Mus-luq-lu, -lıq Qaran-lıq vb.

AŖağıdaki son ekler ve son ek zincirleri de Ermenistan topraklarındaki yer adlarında belirli sıklıkta kullanılmaktadır.

-a Kalar-a, Baran-a,

-ac Acıb-ac

-van Bazma-van,

-vanlar Sar-vanlar,

-var Arpa-var

-qut KamıŖ-qut,

-zor Ağa-zor

-i Ağud-i,

-li-ce Bit-li-ce,

-suz Su-suz,

-süz Öy-süz,

-se Xali-se,

-uq QovuŖ-uq,

-umlu Muğ-umlu,

-ur Çot-ur,

-ut Qovş-ut,
-xan Çlo-xan,
-üstan, Gül-üstan,
-çi Demir-çi,
-çiler Dəmir-çiler,
-ç1, Çanax-ç1, Qazan-ç1, Qaltax-ç1,
-cu Quş-cu,
-çe-li Cebe-çeli,
-şen Buğda-şen, Debeta-şen,
-ca Toxlu-ca,
-ca Oğru-ca,
-ci-ler Ev-ciler,
-cuq Maqmu-cuq,
-c1q Bazar-c1q, Şirvan-c1q,
-c1 Yaycı,
-c1ğaz Xan-c1ğaz,
-1 Dorn-1,
-ix Aral-ix,
-ğan Qaç-ğan
-ek Püşk-ek, Çember-ek,
-an-lar Yek-anlar

Elbette verilen örnekler Ermenistan topraklarındaki Türk kökenli yer adlarının tüm morfolojik özelliklerini kapsamıyor. Ayrıca yukarıda verilen eklerden bazılarının topoformantlara atfedilmesi ve ayrı ayrı incelenmesi gerektiği unutulmamalıdır.

Topoformantlarla oluşturulan toponimler.

Bu tür yer adları aynı zamanda Ermenistan topraklarındaki Türk kökenli yer adlarının da bir kısmını oluşturmaktadır.

-an, -en topoformantı. Bu topoformant etnotoponimlerin yaratılmasında daha fazla rol oynar. Antik etnotoponimi yaratan bir topoformanttır. Alban, Alpan, Qafan, Abaran, Askeran, Bayan. -an, -en topoformantının -yan, -man, -van, -zan, -kan, -ğan, -kan, -han, -xan çeşitleri de daha az kullanışlı değildir. T.Ahmedov -ran formantını da bu gruba dahil eder ve bunları fonetik çokvaryantlı ekler olarak kabul eder (29, 160). Kacar-an, Gör-an, Ket-ran, Kün-an.

-van topoformantı. Bu topoformant da oldukça işlevseldir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bazı araştırmacılar -van topoformantını -an topoformantının fonetik bir çeşidi olarak değerlendirmektedir. İ. Bayramov, G. A. Melikaşvili'e istinaden van'ın eski Urartu dilinde ülke anlamına gelen ebani/ubani kelimesinden oluştuğunu yazıyor. Yazar ayrıca E.M.Murzayeva istinaden vani ile ilgili olarak vana biçimlerinin "yer, ev, toprak" anlamına geldiğini belirtiyor (18, 25). Bizce -avan topoformantı da van'a dayanmaktadır. -avan Nerzir-avan. S.M.Mollazade, van topoformantının yalnızca İran kökenli yer adlarının oluşturulmasında değil, aynı zamanda Gürcü coğrafi adlarının oluşturulmasında da rol oynadığını belirtmektedir (121, 76). A.Ahundov, -van topoformantını İran dillerine bağlıyor (2, 15). İ.Abdullayev de bu görüşe katılıyor (74). Her iki yazar da topoformantın

“ev, mesken” anlamına geldiğini gösteriyor.

Şen topoformantı. Bu formant sürekli tartışmalara neden olmakta, kökeni ve anlamı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Q.Voroşil bu topoformantın köy anlamına geldiğini belirtmektedir (85, 79-80).

İ.Bayramov, şen formantını yurt ve köy anlamında tanımlamaktadır (18, 62).

A.Memmedov, şen kelimesinin eski Sümer döneminden kalma olduğunu ve Azerbaycan dilindeki varlığını karaşın ve sarışın türündeki kelimelerle işaret ederek, rengin açıklığının anlamını gösterdiğini belirtiyor (51).

Q. Meşediye, Şenlik kelimesinin doğu grubu lehçe ve ağızlarında köy, ikamet yeri ve mesken anlamına geldiği fikrini öne çıkarmaktadır (53, 13).

Bu görüş Y. Buşuyeva’nın sözlüğünde de teyit edilmektedir (142).

Veng topoformantı. H. Mirzeyev bu formantın geniş bir bilimsel-teorik analizini yapmıştır. Yazar, Ermenistan topraklarında Qaraveng, Qoduxveng, Qoşaveng ve Günyeveng toponimlerinin bir parçası olan veng formantının Türk dillerine ait bir kelime olduğunu kanıtlamıştır. Yazar şöyle yazıyor: “Bu kelime eski Türk dillerinde bengü, benigü, benü, mengü, menü şekillerindeydi ve bir anıt, taşta yazılmış bir anıt vb. Anamlarda kullanılmıştır (57, 208). Nitekim belirtilen anlamlara sahip kelimeler eski Türk sözlüğüne de yansımaktadır (100).

Azerbaycan’da ve Batı Azerbaycan’da yaşayan eski Türk boylarından biri de Şadi/Şada kabilesiydi. Bu kabilenin adıyla oluşturulan onomastik birimlerden biri de Şadiiveng’dir. H. Mirzeyev, Şadiiveng’in eski bir Alban anıtı olduğunu ve Tekedonduran dağının batı tarafında, Dereleyez’in Hasankend ve Alhanpeyesi köylerinin önündeki dağın tepesinde yer aldığını belirtmektedir (57, 210). Azerbaycan’da Şada (Şahbuz ilçesi), Şadili (Beylaqan ilçesi) ve Şotavar (Kah ilçesi) toponimleri bulunmaktadır. Araştırmacılar bu yer adlarının eski Şadi kabilesinin adını yansıttığını gösteriyor. L.N.Qumilyov’a göre bu kabile Orta Asya Hunlarının bir parçasıydı. Q.Qeybullayev, şato etnoniminin etnotoponimlerin temelini oluşturduğunu belirtmektedir (88, 38).

“Şadi” coğrafi ismiyle ilgili olarak Fahreddin Esadoğlu’nun “Şidli Toponiminin Etimolojisi” adlı eseri de ilgi çekicidir.

Şidli toponimi Batı Azerbaycan’ın Ağrı bölgesinde Oğuz topraklarının izlerini yaşatan yüzlerce yer adından biridir. Şidli köyü, Vedi bölgesinde, Agra Dağı yakınında, Araz nehrinden çekilen Kaxonov kanalının kıyısında yer almaktadır. Köy, 1988 yılına kadar Türk sakinleriyle birlikte adını korudu. Azerbaycanlıların (Türklerin) Ermenistan’dan tamamen sınır dışı edilmesine kadar köyde sadece Azerbaycanlılar yaşıyordu.

Tarihin derin katmanlarından günümüze kadar gelen ve kadim kale kabilesinin adını yaşatan Şidli oykonimi (köy adı), büyük geçmişimden haber veren coğrafi isimlerden biridir. T.Ahmedov, L.N.Qumilyov ve V.V.Bartolda’ya atıfta bulunarak VI-VII. Yüzyıllarda Batı Türk Hanlığı’na giren kavimlerden birinin Şatolar olduğunu yazar. Kabile adını bulunduğu çölün adından almıştır.

Q.Qeybullayev, 19. Yüzyılda Azerbaycan’da şadılı bir kavmin yaşadığını yazıyor. “Şadılı”, şato kabilesine mensup olan kişi anlamına gelir. “Şadılı” ve “Şato” kelimelerinin kökleri aynıdır.

F. Esadoğlu’na göre, “Şato-Şadılı-Şadlı” kavminin adıyla ilgili yer adlarının paralelleri arasında Şada-kend (Şahbuz), Şadılı-kend (Goranboy), Şatılı dağı (Celilabad), Şatırlı-kend (Berde, Celilabad), Şatır oba-kend (Masalli), Şatirovka-kend (Salyan), Şidli-kend (Vedi) gibi coğrafi

isimlerde bulunduğunu belirtiyor. Bu da şidli kelimesinin şidi ve li bileşenlerinden oluştuğunu göstermektedir. Buradaki “i” sesinin düşmesi telaffuz ağırlığıyla ilgilidir.

Dolayısıyla Şidli köyünün adı, Şato//şadılı etnoniminin adının biraz fonetik bir çeşididir. -li son eki ait olma, sahip olma içeriğini veren bir topoformanttır.

Şadi kabilesi hakkında daha fazla bilgi verilebilir. Bu bilgiyi vermekteki asıl amaç, veng topoformantının kelimesinin Türk dillerine ait bir kelime olduğunu bir kez daha teyit etmektir. Açıktır ki, tarihi eserde kavmin adı yer alıyorsa bu anıtın başka bir millete, etnosa ait olduğu söylenemez. Aynı zamanda Şadiiveng onomastik birimindeki Veng bileşeninin Ermeni diline ait olması da tamamen haksızdır. Veng formantını Ermeni diline atfetmesi nedeniyle T.Ahmedov’u eleştiren Prof. H. Mirzeyev haklı olarak şöyle yazıyor: “Ermeniler “veng” kelimesini vank şeklinde yazıp telaffuz ediyorlar. Bunun temel nedeni Ermenicede “ə” sesli harfinin bulunmaması, “ə” sesli harfinin yerine “a” sesli harfinin kullanılmasıdır (57, 208).

Aynı zamanda Ermenistan topraklarında birçok yer isminde Veng kelimesinin kullanıldığını da belirtmek gerekir. Bu kelimenin Azerbaycan’ın toponimik katmanında geniş bir alanı vardır. Bütün bunlar H.Mirzeyev’in veng formantı hakkındaki görüşünü bir kez daha doğruluyor.

Ermenistan topraklarındaki Türk kökenli toponimlerdeki topoformantlar ve bunların gelişim alanları hakkındaki fikirleri daha da genişletmek mümkündür.

3.4.2.Ermenistan topraklarındaki Türk kökenli etnotoponimlerin sözdizimsel özellikleri.

Ermenistan topraklarındaki Türkçe kökenli yer adlarının sözdizimsel özellikleri de bilimsel açıdan büyük ilgi görmektedir.

Aşağıda farklı bölgeler için I, II, III türü kelime birleşimleri ve fiil sıfatlarından yola çıkılarak oluşturulan Türkçe kökenli yer adları yer almaktadır.

Qafan bölgesi topraklarında: I tür kelime birleşimi – Dam Nov; II tür kelime birleşimi – Kız Kalesi, Daş başı, Kığı Kalesi, Molla Uruzbey Binası, Tut Pırqışlağı; III tür kelime birleşimi – Ecan nehri, Beyler bakır fabrikası; Fiil sıfatı: Bozdoğan, Karaçimen. Sıfat fiilinin verilen örneğinde çimen bileşeni, çemen sözcük biriminin fonetik bir çeşidi olabilir.

Gorus bölgesi topraklarında: I tür tanımlayan kelime birleşimi – Ağ köprü, Bezli Ağcakend, Ballı kaya, Boz kaha, Kavur bemi; I tür tanımlayan kelime birleşimi:- Baba Yaqublu, Baba belli, Abbas vadisi, İcevan bölgesi: II tür kelime tanımlayan birleşimi – Alaçiq Qaya, Bostan Tala, Ağa tala; II tür tanımlayan kelime birleşimi – Abbas vadisi, Balta vadisi; Krasneselo bölgesi: I tür tanımlayan kelime birleşimi – Ağca kalesi, Ada tepe, Kara toprak, Altın kaya, Tahta peye, Tahta kaya, Xali köyü, Çatal çınqıl; II tür tanımlayan kelime birleşimi – Mancan yatağı; Domuz damı, Domuz yatağı, orman vadisi. III tür kelime birleşimi – Bahar bey bahçeleri., Abaran bölgesi: I tür tanımlayan kelime birleşimi – Yukarı Güzeldara, Aşağı Garhun, Büyük Zeyva, Küçük Zeyva, Molla Dursun, Hacı Kara; II tür tanımlayan kelime birleşimi – İlhlı Qoruğu; Eşterek bölgesi: I tür tanımlayan kelime birleşimi – Bayram Ali, Kızıl Teymur, Küçük Köy, Kürt Ali, Harabe Kilise; II tür tanımlayan kelime birleşimi – ZeynalBulağı., Talin ilçesi; I tür tanımlayan kelime birleşimi – Yukarı Ağcaqala, Küçük Talin; fiil sıfatı-Aşağı Pirtiken., Hoktemberyan bölgesi: I tür tanımlayan kelime birleşimi – Küçük Şahriyar; II tür tanımlayan kelime birleşimi – Küçük Armutlu, Hacı Bayramlı;., Artaşat ilçesi:

I tür tanımlayan kelime birleşimi – Aşağı Kehriz, Yukarı Ağbaş, Sisyan ilçesi: I tür tanımlayan kelime birleşimi – Ağ yol, Ağ köy, Baş köy, Aşağı Ağ köprü, Yukarı Ağkörpü, Boz köyü, Kızıl Şafak; Axta bölgesi: I tür tanımlayan kelime birleşimi – Aşağı Erlik, Beyuk Vedi, Karın Burun, Yeni kend, Eski Şahablı, Molla Ahmed, Seyid Kotanlı, Harabe Kotanlı, Hacı Baba, Hacı Mirza, Çğın Göl, Çğın Tazekend, Çopur Ali; II tür tanımlayan kelime birleşimi – Ali qoruğu, Zengibasır ilçesi: I tür tanımlayan kelime birleşimi -Aşağı Tokht; II tür tanımlayan kelime birleşimi – Avcı Kalesi, Murad Tepesi; fiil sıfatı – Çoban Görükmez, Karaçöran, Yelqovan, Çadqıran; Basarkeçer bölgesi: I tür tanımlayan kelime birleşimi – Büyük Ağa, Beyuk Mezre, Aşağı Zağalı, Aşağı Şorca, Buğda tepe, Kızıl veng, fiil sıfatı – Subatan; Kamo bölgesi: I tür tanımlayan kelime birleşimi – Kul Ali, Hacı Muğan, Martunu: I tür tanımlayan kelime birleşimi – Aşağı Alçalı, Aşağı Güzelderé, Veli Ağalı, Kızıl Harabe, Kesik baş; Loru-Pembek ilçesi: I tür tanımlayan kelime birleşimi – Aşağı Axtala, Büyük Ayrım, Küçük Ayrım, Çik Ayrım, P.Terpiçala; Quqark bölgesi: I tür tanımlayan kelime birleşimi – Kara kilise, Kuruyurd; Noyemberyan bölgesi: I tür tanımlayan kelime birleşimi – Aşağı Şeypurhan, Yukarı Köprülü; Yeğeqnadzor bölgesi: I tür tanımlayan kelime birleşimi – Aşağı Gülüdüzü, Kızıl Kışlaq, Dedeli köprüsü, Güney Veng, Göy Abbas, II tür tanımlayan kelime birleşimi – Ağsu köyü, Alhan payası, Albas biçeneyi, Kurbankahası, Eleyez bölgesi, Ali vadisi, Arap hançer, Yaver köyü, Kasul kışlağı, fiil sıfatı – Bülbülölen, Amasiya bölgesi: I tür tanımlayan kelime birleşimi – Büyük Tepegöy, Küçük Tepegöy, Küçük Şiştepe; I tür tanımlayan kelime birleşimi – Ağbaba kazası, I tür tanımlayan kelime birleşimi – Ağ gilse, Molla Musa, Hacı Halil., I tür tanımlayan kelime birleşimi: 1. Alaçiq Kaya – İcevan; 2. Baqan tala – İcevan; 3. Ağa tala, 4. Ağca kalesi, 5. Ada tepe, Kara toprak, Kızıl kaya, Tahta paya, Taya kaya, Xali köyü, Çatal çinqıl, Yukarı Güzeldere, Abaran, Aşağı Garhun, Abaran, Büyük Zeyva, Küçük Zeyva, Yukarı Garhun, Molla Dursun, Hacı Kara, Bayram Ali, Kızıl Teymur, Küçük kend, Küd Ali, Kara Kilise, Yukarı Ağcaqala-Talin, Küçük Talin-Talin, Daş Nov-Qafan, Ağ köprü-Gorus, Bazlı Agcakend-Gorus, Ballı kaya – Gorus, Boz kaha-Gorus, Kavur bami-Gorus, Aşağı Kehriz-Artamat, Yukarı Ağbat-Artamat, Aşağı Akta-Axta, Zeynal Ağaeli, Axta, Çopur Ali-Axta, Aşağı Erlik-Vedi, Büyük Vedi, Büyük Gilan, Karın Burun, Yeni köy, Köhne Şahablı, Molla Ahmed, Seyid Kotanlı, Harabe Kotanlı, Hacı Baba, Hacı Mirza, Çğın Göl, Çğın Tazekend, Büyük Çobankere, Yukarı Çarbaq, Göy Kumbet, Haraba Sarvanlar, Naçi Elmez, Aşağı Qox-Abovyan, Aşağı Zağalı-Basarkeçer, Aşağı Şorca, Büyük Mezre, Buğda Tepe vb.

Birleşik yer adları, bileşimlerindeki öğelerin ait olduğu konuşma bölümlerine göre gruplandırılabilir ve sınıflandırılabilir. Böyle bir analiz yaparken aşağıdaki yer adı gruplarını ayırt etmek mümkündür:

1. İsim+isim Örneğin, Kulderviş, Qoturbulaq, Adamxan, İmirxan, Babakişi, Sultanbey, Qarakilse, Qızıldaş, Delikdaş, vb.

2. Sıfat+isim. Örneğin Alakilse, Ağkilse, Soyuqbulak, Karaqala, Karaqula, Qaradaş vb.

3. Sayı+isim- Kırkbulaq, Kırkdeyirmen,

4. Sıfat+fiil sıfat – Bozdoğan,

5. İsim+fiil- Allahverdi,

6. İsim+sayı – Aliqırx,

7. İsim + fiil sıfat- Arazdöyen, Qonagiren, Danagirmez, Domuz yeyen

Bir dizi karmaşık yer isminin kurucu unsurları, son ekler alınarak işlenir. Mesela, Allahverdi,

Ağcaqışlaq, Güllübulaq, Kayabaşı, Ağcaarx, Qaradağlı, Qarahamzalı, Qaranlıqdere, Ovanderesi, Tepedibi, Ağzıbir, Aysesı, Basarkeçer Elleroyuğu vb.

Çok bileşenli yer adlarında, sözdizimsel yer adı oluşumunun belirli özellikleri ortaya çıkar. Onların analizleri, çok bileşenli yer isimlerini belirli gramer türlerine ayırmanın mümkün olduğunu gösteriyor. Yer isimlerinin bileşenlerini, konuşmanın farklı bölümleriyle ifade edilmelerine göre belirli gruplara ayırmak mümkündür. Bu gruplar temel olarak aşağıdakileri içerir:

Birinci bileşeni isim, ikinci bileşeni fiil olan çok bileşenli yer adları; birinci bileşeni sıfat ve ikinci bileşeni isim olan yer adları; birinci bileşeni yer zarfı ve ikinci bileşeni isim olan çok bileşenli yer adları; birinci bileşeni basit, ikinci bileşeni bileşik isim ile ifade edilenler; birinci veya ikinci bileşenin basit, türemiş veya birleşik olmasına göre ayrı bir sınıflandırma yapılabilir. Ermenistan'ın Türk kökenli çok bileşenli toponimleri arasında yukarıda adı geçen grupların yeterli örneğini bulmak mümkündür: Aşağı Garxun, Aşağı Ağdan, Aşağı Aylanlı, Aşağı Alçalı, Aşağı Axta, Aşağı Ağbaş, Aşağı Ağcaqala, Aşağı Kanlıca, Aşağı Karabağlar, Aşağı Karaqoymaz, Aşağı Qaranlıq, Aşağı Qarxun, Aşağı Quylasar, Kolanlı Aralık, Aşağı Dvin, Aşağı Zağalı, Aşağı Necili, Aşağı Pirtiken, Aşağı Pürülü, Aşağı Türkmenli, Aşağı Güzeldere, Baş Abran, Büyük Arıxveli, Büyük Vedi, Büyük Karakilse, Büyük Karagün, Büyük Keyti, Büyük Kepenek, Büyük Mezre, Büyük Şiştepe, Büyük Şorlu-Demirçi, Büyük Şehriyar, Büyük Cemişli, Büyük Gilanlar köyü, Yeni Beyazıt, Yukarı Adıaman, Yukarı Aylanlı, Yukarı Ağbaş, Yukarı Ağdan, Yukarı Ağcagala, Yukarı Kanlıca, Yukarı Karaqoymaz, Yukarı Garxun, Yukarı Quylasar (Kuyulasar), Yukarı Kürdkend, Yukarı Necili, Yukarı Pirtiken, Küçük Arıxveli, Küçük Qarakilse, Küçük Keyti, Küçük Kepenek, Küçük Mirza, Küçük Şiştepe, Küçük Şorlu Demirçi, Küçük Şehriyar, Küçük Gilanar, Molla Beyazet, Molla Bedel, Molla Eyyublu, Molla Musa, Molla Göyçe, Hacı Bayram, Hacı Muğan, Hacı Nazar, Hacı Halil; Alaçiq Kaya, Boz Tepe, Kızıl Tepe, Kaha Binası, Keçel Tepe, Kışmış bulaq, Ahund Bzovan, Veli Ağalı, Kızıl Teymur, Necefli binası, Polad Ayrım, Türk Karakilsesi, Şorlu Mehmandar, Haydar Bey, Hüseyinqulu Ağalı, Quru Araz, Dovşan kışlak, İlli Karakilse, Kolanlı aralık, Mazra Şorsu köyü, Şambard vadisi, Ulya Sarvanlar vb.

Bu bölümde elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibi özetlenebilir. Etnotoponimlerin yapısal, fonetik, sözlüksel-anlamsal ve gramer özellikleri genel olarak yer adlarının yapısal, fonetik, sözlüksel-anlamsal ve gramer özelliklerine benzer ve keskin farklılıklar göstermez.

Güneyveng anıtı

Basargeçer (günümüz Vardenis ilçesi)

Günümüz Ermenistanın ikinci en büyük şehri Gümrü

Kever ilçesinde yer alan Eyriveng köyünün harabeleri

Günümüz Vedi ilçesinin Qaşqa köyü

Sisyan (Karakilse) ilçesinde Desteyurd köyü

SONUÇ

Ermenistan topraklarındaki Türk toponimisi sözlüğünden, oradaki Azerbaycanlıların etnogenezine çeşitli eski Türk boylarının katıldığı açıktır. Bu boyların adlarını Ermenistan topraklarında yer adlarıyla korumuşlardır. Bu boylar milattan önce Ermenistan topraklarına yerleşmişlerdir.

Bu nedenle dilin sözlük sisteminin özel bir katmanını oluşturan etnotoponimler, yalnızca dilin gelişim tarihinin, dağılım alanlarının incelenmesi açısından değil, aynı zamanda halkın etnogenezinin incelenmesi açısından da son derece önemlidir.

Azerbaycan ve Türk kökenli yer adları konusunda Ermenistan'da her zaman taraflı bir tutum benimsenmiş, Türk kökenli yer adları büyük ölçüde değiştirilmiş, Azeriler bu topraklardan zorla uzaklaştırılmıştır. Uzun yıllardır Türk kökenli yer adlarının değiştirilip yerine Ermeni kökenli adların konulması, Azerbaycanlıların binlerce yıldır bu bölgede yaşadığını kanıtlayan gerçekleri çarpıtmayı amaçlıyordu.

Onomastik sözlük, özellikle etnotoponimler, dil tarihi ile ilgili değerli bir kaynak olarak değerlendirilmesinin yanı sıra, yalnızca belirli bir milletin dil tarihini incelemek için değil aynı zamanda o milletin tarihsel olarak yaşadığı toprakları tespit etmek, değerlendirmek, bu coğrafyada yaşanan sosyal ve politik olay ve süreçlerin, bu olayların sebeplerinin ve kökenlerinin araştırılması ve somut tarihsel malzeme, delil ve gerçekler olarak değerlendirilmesi gerçeğin ortaya çıkarılması için gereklidir.

Ermenistan'da Türkçe kökenli yer adlarının değiştirilmesine ilişkin ilkelerin açıklığa kavuşturulması bilimsel önem taşımaktadır. Çünkü bu ilkeler, mevcut addan eski isme geçişin yegane yollarından biridir. Türk kökenli Ermeni onomastik birimlerinin incelenmesinde ilk önemli konu bu isimlerin toplanması ve gruplandırılmasıdır. Mevcut malzemeler belirli bir topluyu oluşturur. Son dönemdeki bilimsel-tarihsel çalışmalarda Ermenistan topraklarında başta toponimler olmak üzere Türkçe onomastik birimlerin kayıt altına alınması yönünde pek çok çalışma yapılmıştır.

Etnonimler halkın sosyal ve politik hayatıyla ilgilidir ve tarihin farklı aşamalarında oluşmuştur. Bu onim grubu, Azerbaycan halkının kökeni, geçmişi, etnogenezi hakkında daha doğru ve objektif fikirlerin ortaya konmasında çok önemli bir rol oynamaktadır.

Belirli bir grup etnotoponim, milletin oluşumuna hangi kabilelerin, aşiretlerin ve boyların katıldığını ve bu sürecin ne zaman gerçekleştiğini belirlemeyi mümkün kılar.

Farklı boy ve kabile birliklerinin (Eymur, Kenkerlı, Ahmedli) adlarıyla bağlantılı olarak çok sayıda yer adı oluşturulmuştur. Batı Azerbaycan toprakları da dahil olmak üzere ülkemizin modern toponimisinde yer alan 4.600'den fazla coğrafi ismin yaklaşık yüzde 70'inin aşiretlerin veya aşiret liderlerinin adlarıyla bağlantılı olarak oluştuğunu belirtmeliyiz.

İlkel topluluk yapısında yaşayan insanlar yerel gruplar oluşturmuş ve aynı zamanda bu tür grupların izole bir şekilde yaşaması da mümkün olmamıştır. Yerel gruplararası ilişkiler, grupların birbirlerine isim vermesinin temelini oluşturmuştur. Yerel grupları adlandırmanın iki yolu vardı. 1) grubun kendisini adlandırması; 2) Yerel grubun adının başka bir yerel grup tarafından verilmesi.

Mantıksal-dilbilgisel açıdan bakıldığında onim, etnosun diline ait bir kelime olarak değerlendirilmelidir. Ancak adı geçen gruba ait kelimenin kullanımının tamamen dışlanması doğru değildir. İki etnonimi olan etnotoponimlerin bileşenleri geleneksel olarak A ve B ile işaretlenmiş

etnik kökenlere göre ayrılabilir. Etnotoponim karmaşık olduğunda, bileşimi oluşturan unsurları aşağıdaki gibi dağıtmak mümkündür:

- 1) Her iki bileşen de A etnosuna aittir;
- 2) Bileşenlerden biri A'ya, diğeri B'ye aittir;
- 3) Her iki bileşen de B'ye aittir.

Daha eski olduğu düşünülen etnotoponimlerin dilbilimsel analizi sırasında, yerel gruplara ait adların sözlüksel-anlamsal özelliklerinin çeşitli yönleri bir araştırma konusu olarak ele alınmalıdır. Böyle bir çalışmada sözcük biriminin anlamsal yükü doğrudan etnosa göre değil, yerel grubun yaşadığı yerin özelliklerine, bir veya başka bir referans noktasına veya motivasyon işaretine göre farklılığına göre kontrol edilmelidir. Onim'in sözlüksel-anlamsal analizi, onun ait olduğu çevreyi veya etrafını ortaya çıkarmaya yardımcı olur.

Yerel gruplara ait onimlere bölgesel nomen (No-men Regionale) düzeyinde de bakılabilir. Çünkü bu tür onimler belli bir bölgeye yerleşmiş grupları ifade etmektedir. Genonimleri araştırırken de benzer sorunlar ortaya çıkıyor. Genonimlerin soyu belirten özel isimler olduğu iyi bilinmektedir. Bilimsel literatürde genonimlerin dağılımı özellikle Türk ve Moğol bölgelerinde dikkat çekmektedir. Genotoponimlerde bölgeye özgü özellikler yansıtıldığı için bunları belirli kelimelere göre ayırmak mümkündür. Aynı zamanda genotoponimlerin nomen Regionale karakterine sahip olduğu gerçeği bir kez daha doğrulanmıştır.

Araştırmalar Gence ilçesinin etnotoponimlerinin oluşumunda leq, kanq, guşi, kazan, kazax, qanzak, deli, /tele/, hun, eymur, ayırım, düyerli, padar, bayan, bucaq, şati, xaput /haput, kangarlı, xunus, köllü, koran vb-nin önemli bir rolü olduğunu göstermektedir.

Azerbaycan dil biliminde Ermenistan topraklarının Türk kökenli yer adları Sovyet döneminde kapsamlı araştırmalara konu olmasa da son zamanlarda bu alana yönelik tutum önemli ölçüde değişti. Akademisyenler ve araştırmacılar, Ermenistan topraklarındaki yer adlarının toplanması ve incelenmesi üzerine ilginç çalışmalar yazdılar.

Araştırma sürecinde Ermenistan topraklarındaki Türk kökenli etnotoponimlerin onomastikonları oluşturulmuştur. Ermenistan topraklarındaki Türk kökenli yer adlarının genel resmini yapısal türlerine göre incelemek için bunları basit, türeme, birleşik ve çok bileşenli yer adları olarak gruplandırmak uygundur. Etnotoponimik ve etnotoponmik olmayan yer adlarının yapısal türlere göre karşılaştırmalı analizi, yapısal bir farklılık olmadığını doğrulamaktadır.

Yapısı basit olan toponimler sayı olarak çokluk teşkil etmez. Aynı zamanda yapı olarak basit olduğunu düşündüğümüz pek çok yer isminin kurucu unsurlarını ayırt etmenin zor olduğunu da belirtmek gerekir. Türk kökenli Ermenice yer adlarının büyük bir kısmı çok bileşenli yer adlarıdır. Ayrıca bazı bileşenlerin aynı türden olduğunu ve büyük, küçük, alt, üst, baş ve kıraq kelimelerinin basit, türeme ve birleşik yer adlarına genişletilmesiyle oluşturulduğunu da belirtmek gerekir. Çok bileşenli yer adları, tarihsel gelişimin belirli bir aşamasında çeşitli nedenlerle ortaya çıkmıştır. Bunun temel nedeni nüfus göçüdür. Daha antik dönemde belli bir bölgedeki nüfusun artmasının yeni yerleşimlerin oluşmasıyla sonuçlandığı açıkça hissedilmektedir. Aşağı, yukarı, büyük, küçük, baş gibi kelimelerin artmasıyla oluşan yer adlarının köy veya yerleşim yerlerinin büyüüp ikiye bölünmesiyle oluştuğuna şüphe yoktur. Burada göç uzaklara değil yakın bölgelere yapılıyordu.

Ermenistan topraklarındaki Türk kökenli etnotoponimlerde fonetik değişiklikler ve fonetik

olaylar kendini göstermektedir. Tüm fonetik deęişimler ve fonetik olaylar, Türk dillerinin fonetik normlarına karşılık gelmektedir.

Semantik yöntemle onomastik birimlerin oluşturulmasındaki temel özellik, bu süreçte konuşmanın bir bölümüne ait kelimelerin başka bir konuşma bölümüne geçmesidir. Bu durum etnotopimlere de yansıyor.

Etnonimlere dayalı yer adlarının oluşturulması yaygındır. Burada sözlük sisteminin özel onimleri toponime dahil edilmiştir. Âşık şiiri ve diğer yazılı kaynaklar bu tür birimlerin bulunup ortaya çıkarılmasına yardımcı olan kaynaklardan biridir.

Azerbaycan dilinin morfolojik özellikleri, bugünkü Ermenistan topraklarındaki etnotoponimlerde ifadesini bulmuştur. Azerbaycan dilinin yapım ekleri -lı,-li,-lu,-lü; -lar,-ler; Ermenistan topraklarında Türk kökenli etnotoponimlerde lıq,-lik, -luq, -lük ve daha birçok ek kullanılmaktadır. Etnotoponimler ayrıca topoformantların kullanımını da göstermektedir. Genelleme yapacak olursak etnotoponimlerin yapısal, fonetik, sözlüksel-anlamsal ve dilbilgisel özelliklerinin genel olarak yer adlarının yapısal, fonetik, sözlüksel-anlamsal ve dilbilgisel özelliklerine benzer olduğu ve keskin farklılıklar taşımadığı söylenebilir.

REFERANSLAR

Azerbaycanca

1. Abbasova M.A., Bendeliyev N.S., Memmedov X.I. Büyük Kafkasya'nın güneybatı kısmının toponimi. – Bakü: Elm, 1993. – 195s.
2. Ahundov A. Toprağın kökündeki tarihin izleri. – Bakü: Gençlik, 1983 -136s.
3. Azərbaycan'da ikamet edilen yerlerin listesi. RAF.env.1973-4
4. Azərbaycan'ın coğrafi adlarının açıklayıcı sözlüğü – Bakü: Azərneşr, 1960 -267s.
5. Azərbaycan SSC'nin yer adlarının kısa sözlüğü. – Bakü, 1986
6. Azərbaycan SSC'nin idari bölgəsel bölünməsi. – Bakü: Azərneşr, 1963 -262s.
7. Azərbaycan SSC'nin idari bölgəsel bölünməsi. – Bakü: Azərneşr, 1968-218s.
8. Azərbaycan SSC'nin idari bölgəsel bölünməsi. – Bakü: Azərneşr, 1979 -224s.
9. Azərbaycan toponimisi. Ansiklopedik sözlük.–Bakü: Azərbaycan ansiklopedisi, 1999. - 588p.
10. Azərbaycan tarihi belgələr və yayınlarda. – Bakü: Azərneşr, 1990 -381s.
11. IX-XII yüzyl Arap coğrafiyacıları-seyyahları Azərbaycan hakkında. – Bakü: Elm, 1974. - 223s.
- 12.Babazade A. Ayrım lehçesi. (Tarihsel özet ve fonetik). – Bakü: 1987
- 13.Bakıhanov A. Güllüstani-İrem. – Bakü: Elm, 1970. -288p.
14. “Bayat” kelimesine ilişkin notlar. RAF ark.-38 Q-32/570. Az-f.m. S.1984
15. Bayramov A. Eski Oğuz illerinin Ağbaba, Şöreyel, Pembek bölgelerinin yer adları (toponimisi). – Bakü: Elm 1996. -250 s.
- 16.Bayramov İ. Günümüz Ermenistan toponimlerinde eski Türk boylarının izleri.// Dil konularına ilişkin tematik koleksiyon. 2. Basım Bakü: ADPU yayını, 1997. – S.63-69
- 17.Bayramov İ. Batı Azərbaycan'ın Türk kökenli toponim grupları hakkında// Azərbaycan onomastik sorunları. – Bakü: ADPU yayını, 1999. – S.77-82
- 18.Bayramov İ. Batı Azərbaycan yer isimlerinde kullanılan kelimeler ve coğrafi terimler. - Bakü: Elm, 2000 – 106s.
19. Budaqov B. Türk milletlerinin yer hafızası. – Bakü: Elm, 1994. -272s.
20. Budaqov B., Qeybullayev Q. Ermenistan'daki Azərbaycan kökenli yer adlarının açıklayıcı sözlüğü. – Bakü: Oğuz eli, 1998. – 452s.
21. Bünyadov Z., Memmedov H. Erivan vilayeti inceleme kitabı. Bakü, 1997
22. Celilov F. Azərbaycan dilinin morfolojisi. -Bakü: Maarif, 1988.- 285s.
23. Celilov F.A. Eski Az||As Etnonimi//Azərbaycan filologiyasının sorunları. – Bakü: Elm, 1983. – S.113-114
24. Ermenistan Azərbaycanlılarının tarihi coğrafiyası. – Bakü: Genclik, 1995. – 464p.
25. Eyvazova R. Afganistan'daki Türk kökenli yer adları.- Bakü: Elm, 1995. -244s.
26. Ahmedova E. Azərbaycan etnonimlərinin sözlüksəl-anlamsal incələnməsi. NDA. – Bakü, 1995.
27. Ahmedov B. Azərbaycan onomastik sorunları. – Bakü: 1986.
28. Ahmedov T. Azərbaycan toponimisinin temelleri. – Bakü: BDU yayını, 1991. – 317s.
29. Ahmadov T. Elimizin isimleri. – Bakü: Genclik, 1984. – 126s.

30. Alekberli A. Eski Türk-Oğuz vatanı – Ermenistan. – Bakü: Sabah, 1994. -208s.
31. Aliyeva R. Azərbaycan toponimləri. Bakü: Kanun, 2002. 136s.
32. Aliyev V. Azərbaycan toponimisi. – Bakü: ADPU yayını, 1999. -278s.
33. Azizov E. “Kitabi-Dede Korkut” destanları ve tarihi diyalektolojinin bazı konuları. Dil ve edebiyat serisi. BDU yayını. 1977. S.47
34. Azizov E. Söz hazinesi. -Bakü: Maarif, 1995. -127s.
35. Ferzali A. Dede Korkut yolu. – Bakü: Azərneşr, 1995. -360p.
36. Hacıyev T.İ., Veliyev K.N. Azərbaycan dilinin tarihi. Bakü: Maarif, 1983. -188s.
37. Hüseynzadə A. Modern Azərbaycan toponimində kəbilə adlarının izləri. Azərbaycan EA Haberləri / tarix, fəlsəfə, hüquq serisi. 1973, Sayı 2. – S.21-30
38. İsmayılov M. Azərbaycan Tarihi. -Bakü: Elm, 1992. -261s.
39. İsmayılov M. Sənin böyük böyükbaban. Bakü: Azərneşr, 1989. 302s.
40. Karabağnamələr. Cilt I. – Bakü: Yazıcı, 1989. – 192s.
41. Karabağnamələr. Cilt II. – Bakü: Yazıcı, 1991. – 478s.
42. Kasimov A. Bayat boyu, “bayat” kəliməsi, bayatlılar//Azərbaycan filologiyasının problemləri. Sayı II. – Bakü: Elm, 1984. – S.163-168
43. Qeybullayev Q. Azərbaycan Türklərinin formasiya tarixindən. – Bakü: Azərneşr, 1994. 248s.
44. Qeybullayev Q. Karabağ’ın etnik və siyasi tarixi barədə. – Bakü: Elm, 1990. -247s.
45. Qeybullayev Q. Eski Türklər və Ermenistan. – Bakü: Azərneşr, 1992. – 140 s.
46. Qukasyan V.L. Azərbaycan dilinin formasiya tarixi barədə notlar/Azərbaycan filologiyasının problemləri. – Bakü: Elm, 1983. – S.35-36.
47. Quliyev A. Fərqliliklər haqqında. Azərbaycan filologiyasının problemləri. Sayı III. – Bakü: Elm, 1991.
48. Qumilyov L. Eski Türklər. -Bakü: Gənclik, 1993. -533s.
49. Qurbanov A. Azərbaycan dilinin onomasiyası. – Bakü: Maarif, 1988 -536s.
50. Mahmud Kaşğarlı. Divani-lüğət-it-Türk. – Ankara: Aleaddin Kırıl Basımevi, 1941. 640s.
51. Məmmədov A. Azərbaycan dilinin erkən tarixi barədə. Sümer-Türk paralellikləri//Azərbaycan filologiyasının problemləri. Sayı I. -Bakü: Elm, 1983. -S. 4-23.
52. Məmmədov N. Azərbaycan yer adları. -Bakü: Azərneşr, 1993.-179s.
53. Məşədiyev Q. Transkafkasiya’nın Azərbaycan yer adları. – Bakü: Elm, 1990. -148s.
54. Mirzəyev H. Amağ köyünün etnonimləri, təxəvvüs adları, hidronimləri və yer adları haqqında // Filoloji problemlərin tematik kolleksiyası (FMDTT). Sayı 1-2. – Bakü: ADPU yayını, 2001.- S.3-6.
55. Mirzəyev H. Aşık şiirində yaşayan ismlərimiz və tariximiz.Bakü: ADPU yayını, 1997. 352s.
56. Mirzəyev H. Aşık şiirində istifadə edilən etnonimlər haqqında//Azərbaycan onomastik problemləri. -Bakü: ADPU yayını, 1987.
57. Mirzəyev H. Qabahlı köyü və onomastik birləşmələri// Filoloji problemlərə əlaqəli tematik kolleksiyası. Sayı 1-2. – Bakü: ADPU yayını, 2001. – S. 26-34.
58. Mirzəyev H. Dəreleyez’in Qoduhveng köyündəki onomastik birləşmələr// Filoloji problemlərlə əlaqəli tematik kolleksiyası. Sayı 1-2. – Bakü: ADPU yayını, 2001.- S.38-44

59. Mirzeyev H. Eleyez köyünün bazı onomastik birimleri hakkında// Filolojik konuların tematik derlemesi. Sayı 1-2. – Bakü: ADPU yayını, 2001.- S.14-18
60. Mirzeyev M. Memleketi dolaşarak.Bakü: Maarif,1990.216 s.
61. Musevi T.M. Ortaçağ Azerbaycan tarihine (XVI-XVIII yüzyıllar) ilişkin Farsça belgeler. – Bakü: Elm, 1977. -240s.
62. Nuriyev E. Azerbaycan SSC'nin Şeki-Zagatala bölgesinin toponimisi. – Bakü: Elm, 1989. -107s.
63. Rahimoğlu H. Silinmeyen isimler, iyileşmeyen yaralar. – Bakü: Azərneşr, 1997. -257s.
64. Rüstəmli A. Eski Oğuz yurdu Zengezur'un Türk kökenli yer adları. – Bakü, 1998.
65. Sümer Faruk. Oğuzlar. – Bakü: Yazıcı, 1992.
66. Şecere-i Terakime. Türklerin Şeceresi (Hazırlayan: Muherrem Ergin/ Ebulgazi Bahadır Han). – İstanbul, 1925. – 97s.
67. Şireliyev M.Ş. Azerbaycan diyalektolojisinin esasları. – Bakü: Maarif, 1967. – 421s.
68. Veliyev M.H. /Baharlı/. Azerbaycan. -Bakü: Azerbaycan, 1993. -192s.
69. Voroşil Q. Azerbaycan dilinin oluşum tarihi üzerine notlar // Azerbaycan filolojisinin sorunları. -Bakü: Elm, 1983. -S. 38-40
70. Yusifov M.I. Türk kökenli bir etnik isim olarak “Gence” adı. – Azerbaycan'ın batı bölgesinin sorunlarına yönelik bilimsel araştırma çalışmalarının sonuçları. – Bakü: Elm, 1989. – S.262-265
71. Yusifov Y.B. Yer isimleri nasıl oluştu//Bilim ve hayat.. 1963, Sayı 10. – S.13-15
72. Yusifov Y.B., Kerimov S.K. Toponiminin temelleri. – Bakü: Maarif, 1987. -204p

Rusca

73. Аббас-Кули-Ага Бакиханов. Голистани-Ирам. Редактирование, комментарии, рецензии и указатели. З.М. Бунетова. – Баку: Элм, 1991. 304 с.
74. Абдуллаев И.Г. К этимологии географических названий содержащих формат Ван. Материалы тезисов Всесоюзной научной конференции по турецким языкам. -Баку: Издание AQU, 1969. С.78.
75. Агаев К.Д. Данные этнотопонимов о расселении тюркоязычных племен в Азербайджане XI-XV в. Этническая ономастика. М.: Наука, 1989. – с. 143-150.
76. Алиев К. Древняя история Азербайджана. Баку: Элм, 1986.128 с.
77. Алиев К. Топонимия и этонимика территории Азербайджанской ССР. – Баку: Элм, 1981. – С. 31-33.
78. Атаниязов С. Толковый словарь географических названий Туркменистана. – Ашхабад: Илим, 1980. – 321с.
79. Бартольд В.В. К Сочинении. Т.II, часть I. -М.: Изд-во Восточной литературы, 1964. 680с.
80. Баскаков Н.А. Введение в изучение тюркских азиков. -М.: Вышаская школа, 1969. 383с.
81. Бромли О.В. Этнос и этнография. М.:Наука, 1973. 283с.
82. Бутинов Н.А. Разделение труда в первобытном обществе || Труды Института этнографии. Т.1 «Проблема первобытного общества». М.: Наука, 1968. – С.204-216.

83. Валиханов Ч. Собрание сочинений. Т. 1. Алма-Ата: Издание АН, 1961. -777с.
84. Велиев М.Г. Население Азербайджана –«Музей этнографических сокровищ» Азербайджанский настольный календарь. Гл.2. – Баку: 1925, С. 393-394.
85. Ворошил Г. Историко-филологический анализ некоторых топонимов северо-западной зоны Кавказской Албании. Материалы научной конференции, посвященной изучению топонимии Азербайджана. Баку: Элм,1973. С.73-82.
86. Ворошил Г., Асланов В. Исследование по истории азербайджанского азики до письменного периода. Баку: Элм,1986. 168с.
87. Гаджиев Н.З. Тюркоязычные район Кавказа. – М.: Наука, 1979. – 226 с.
88. Гейбуллаев Г. Топонимика Азербайджана. – Баку: Элм, 1986. – 192с.
89. Гейбуллаев Г.А. К этногенезу Азербайджана. -Баку: Элм, 1991. -549с.
90. Гейбуллаев Г.А. Он происходит в некоторых этнотопонимов Азербайджана. Пристыкован АН Азербайджанской ССР. Баку, 1978, № 11. – С. 69-71.
91. Гейбуллаев Г.А. О происхождении некоторых этнотопонимов Азербайджана. Этнографический сборник. IV т. Баку: Элм, 1981. С. 153-164.
92. Гордлевский В.А. Сочинения Т.3. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. -588с.
93. Губаева С. С. Одна из особенностей топонимии. Диалекты и топонимия Поволжья. Вып., И. Чебоксары, 1972. С.101-109.
94. Гумилев Л.Н. Древний турецкий. М.: Наука, 1967. 266с.
95. Гусейнзаде А. Об этимологии топонима Куба. Советская АЭ.
96. Гусейнзаде А. Ойконими Закавказья, включающие этноним «биченек». Советская тюркология, 1982, №5. С.34-38
97. Гусейн-Заде Ч.М. Тюркская антропонимия в средневековых арабоязычных письменных памятниках до XIII века: Дис. ... канд. Филол. Наук – Баку, 1988.
98. Гусейнов Р.А. Сирийские источники ХР-XSH вв. об Азербайджане. – Баку: Элм, 1960.
99. Документ находится в архиве Хивинских Ханова, История и этнография Каракалпаков. М.: Наука, 1967. 539 с.
100. Древнетурецкий словарь. Ленинград: Наука, 1969, 676 с.
101. Дрон И.В. Названия гагаузских сел Молдавской ССР. Советская тюркология, 1982, № 4. С. 41-51.
102. Зуев О.А. Из древнетуркской этномики по китайским источникам. Труды института истории и археологии при АН Казахской ССР. Т.15. – Алма-Ата: Наука, 1962. – С.280-287.
103. Историческая ономастика. – М.: Наука, 1977. -308с.
104. Каграманов Д.В. Описание археографических документов. – Баку: Элм, 1969. 101с.
105. Капануэн Гр. Хаяса-Колибелг Армянский. -Ереван: АН Арм.ССР, 1947. -291с.
106. К вопросу о племенах Кавказской Албании. Исследования по истории культуры народов Востока. -М.-Л.: Изд-во АН, 1960. -С.12-19.
107. Кенесбаев С.К., Джанузаков Т.Д. О лексических пластах ономастик казахского айка. Советские тюркологии, 1976, № 3. -С. 78-88.
108. Клашторный С.К. Древнетюркские рунические памятники. -М.: Наука, 1964. -215с.
109. Койчубаев Э. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана. -Алма-Ата: Наука,

1974. – 274с.

110. Кононов А.Н. Родославна Туркмен. Сочинение Абу-л Гази Хана Хивинского. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1958. – 513с.

111. Костенко Л.К. Туркестанская область. Т.1.СПБ,1880. С.

112. Краткий топонимический словарь. М.:Мислх,1966. 509с.

113. Лезина И.Н. К вопросу о стратификации тюркских генотопонимов Крыма Ономастика, типология, стратиграфия. -М.: Наука, 1988. С. 144-163

114. Малов С.Е. Памятники древнетуретской письменности. -М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1951. 452с.

115. Мамедов А. Теоретические проблемы восстановления первичных корней в тюркских языках. Проблемы Азербайджанской филологии. Выпуск II. Баку:Элм, 1984.С.5-20.

116. Маракуев А.В. Краткий очерк по топонимике и географическим дисциплинам//Уч. Записки Гос. мука т.ХШ, вип.2. Геология и география. Алма-Ата. 1954 год

117. Мешаннинов И.И. Чалдоведение. История древней Ваны включает древнейшие Швецию или Закавказье. Система писем и чтения клинописных текстов халдов-урартов // Труды об-ва исследования и изучения Азербайджана. Баку, 1927, № 10. С.27-52

118. Минорский В.Ф. История Ширваны и Дербенда X-XI веков. – М.: Наука, 1963. -185с.

119. Мирзаде Ч.Х. Топоним Азербайджан и ближневосточная арабская география. Баку:Элм, 1988. 120 с.

120. Моллазаде С.М., Байрамова Н.Г. Отрасление этногра-фических реалий азербайджанского народа в топонимии Азербайджана. Советские тюркологии, 1983, с. № 6

121. Моллазаде С.М. Топонимия северных районов Азербайджана. – Баку: Элм, 1979 -206с.

122. Молчанова О.Т. Структурный тип – турецкий топоним Горного Алта. -Саратов: Изд-ние Сарат. Ун-та, 1982. – 256 с.

123. Морозова А.С. Культура домашнего быта каракалпаков начала XX в (к вопросу гтногенеза. – М.: Наука, 1982).

124. Мурзаев З.М. География и имена. М.:Наука, 1979. 167с.

125. Мурзаев З.М. Словарь народных географических терминов. – М.: Мислх, 1984. -653с.

126. Мусабеков Н.Ч. Об образовании этнокидронимов Азербайджана. Советская тюркология, 1986, № 2. – С. 69-73.

127. Никонов В.А. Введение в топонимику. М: Наука,1965. 175с.

128. Никонов В.А. Имя и общество.- М.: Наука, 1974. -278с.

129. Новосельгуев А.П., Пашуто В.Т., Черепин Л.В. Пути развития феодализма. – М.: Наука, 1972. – 338с.

130. Ономастика Средней Азии. – М.: Наука, 1978. -226с.

131. Очерки по истории и культуре Кавказской Албании IV в до н.э.-VII вв. н.э, - М.,-Л.: Изд-во АН СССР, 1959. -391с.

132. Пагирев Д.Д. Алфавитная карта Кавказского региона. – Тбилиси, 1913. – 530 с.

133. Пигулевская Н.В. Сирийские источники по истории народов СССР. -М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1941. -172с.

134. Порозняк В.П. Принципы исследования палеобалканской ономастики. Историческая

ономастика. – М.: Наука, 1977. С.37-38

135. Потапов Л. П. Этнический состав и происхождение алтаев. – Л.: Наука, 1969. -196с.

136. Рашид-ад-Дин. Сборник летописей. Т.1. Перевод с персидского А.А. Хетагурова, редактор и примечание проф. А.А. Семенова. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1952. – 316с.

137. Реформатский А.А. Топонимия как лингвистический факт. Топонимия и транскрипция. – М.: Наука, 1964.

138. Роспонт С. Перспективы развития славянской ономастики. Вопросы языкознания. 1962, № 4. С.9-19.

139. Савина В.И. Типы турецких топонимов в Иране. Топонимия Восток. Исследования и материалы.- М.: Наука, 1969. – 239с.

140. Самойлович А. Кавказ и турукий мир/Изв. Общества исследования и изучения Азербайджана. Баку,1926, №2. Стр.3-9

141. Саттаров Г.Ф. Этнотопонимика Татарии.// Советская тюркология, 1980, № 1. – С.32-49.

142. Словарь географических терминов и других слов, встретившихся в топонимии Аирбайджанской ССР.М.:Наука,1971.

143. Сумбатзаде А.С. Азербайджан – этногенез и формирование народа. Баку: Элм, 1990. 303с.

144. Суперанская А.В. Этнотопонимия Крыма//Меланж Сков. Загреб, 1985

145. Суперанская А.В. Теория обихода имени собственного. – М.: Наука, 1973. 366с. Tarixi-Derbend-name – Tiflis, 1898. 192s.

146. Историко-Дербентское название (с. 9-е приложениями). – Тбилиси, 1898. – 192с.

147. Тахиукий В. Место ономастики среди гуманитарных наук. Вопросы языкознания. 1961, № 2. -С. 7-11;

148. Теория и методология ономастических исследований. – М.: Наука, 1986. 254 с.

149. Толстова Л.С. Некоторые вопросы исторической ономастики Хорезмского оазиса || Имена этнографии. М.Наука, 1971. С.246-254.

150. Топоров В.Н., Трубаев О.Н. Лингвистический анализ гидронимов Верховного Поднепровья. – М.: Изд-во АН СССР, 1962 -166с.

151. Тревор К.М. Очерк исторической культуры Кавказской Албании. М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1959. – 391 с.

152. Хисамитдинова Ф.К. Этнонимика и ойконимия Башкирии. XVII-XIX вв.//Советская тюркология, 1984, № 6. – С. 30-34.

153. Чернышев Е.И. Селения Казанского ханства // Вопросы этногенеза тюркоязычных народов Северного Поволжья. Казань. М.: Наука, 1971. – С.281-287.

154. Чеснов А.В. Ранние формы этнонимов и этническое самосознание. Гтнография имен. – М.: Наука, 1971. – С.6-13.

155. Чичагов В.К. Из истории русских имен, отчеств и семьи. – М.: Учпедгиз, 1959. – 128с.

156. Шарафхан Бидлиси. Похвальный отзыв. Т. II. -М.: Наука, 1976.-350с.

157. Шарова И.И. Новая угроза русскому делу в Закавказье: предостерегающая рапорта. Я знаю Мугани. Тбилиси, 1911.

158. Этническая ономастика. – М.: Наука, 198. 192с.

***AREALS OF WESTERN AZERBAIJAN
ETHNOTOPONYMS***

The study of ethnotoponyms of Turkish origin in the territory of Armenia has become a more important issue currently, not only in terms of scientific relevance, but also extremely important in terms of political importance.

Onomastic units, especially ethnotoponyms, are a valuable source of language history. They are valuable as facts to determine the ancient settlement of the people, to evaluate the socio-political events that took place in this area, to clarify the causes and roots of those events, and to reveal the truth.

Armenians have always taken a biased position towards toponyms of Azerbaijani and Turkish origin. For many years, the Americanization of toponyms of Turkish origin in Western Azerbaijan – today's Armenia – was aimed at falsifying the facts that prove that Turks, especially Azerbaijanis, have lived in this area for thousands of years.

As the author noted, various ancient Turkish tribes participated in the ethnogenesis of Azerbaijanis in the territory of Western Azerbaijan and present-day Armenia. The author noted that about 70 percent of the more than 4,600 geographical names in the modern toponymy of our country, including the territory of Western Azerbaijan, are related to the names of tribes or tribe leaders. Those tribes, of course, have not a small number of ethnotoponyms in the territory of North and South Azerbaijan. By studying them in the work, the author proves that various Turkic ethnic groups, especially the Oghuz, are the aboriginal inhabitants of these areas, he studied ethnotoponyms, which are one of the least studied areas of Azerbaijani toponymy, at a very high level, investigated their regional characteristics, for the first time, ethnotoponyms in the territory of Western Azerbaijan were studied, and their onomastic dictionary was compiled, ethnotoponyms were investigated in linguistic and historical aspects. In the work, the structural lexical-semantic, phonetic, grammatical characteristics of various ethnotoponyms and non-ethnotonym toponyms were studied in a comparative manner and the similarities and differences between these groups were revealed. The author applied ethnotoponyms not only from a linguistic point of view, but also from a historical and geographical point of view. This will help not only linguists, but also historians and geographers to benefit from the textbook.

In this book, the Tbilisi 1903 map of the Caucasus military district was also used and given in the book. The author acted as a philologist, historian, and geographer.

The work entitled “Areas of ethnotoponyms of Western Azerbaijan – current Armenia” once again proves that Western Azerbaijan is an ancient Turkic-Oghuz settlement. Konul Samadova has adequately coped with such a study, the history and linguistics of the lands of West Azerbaijan-now Armenia, which is a painful problem for all Azerbaijanis, as well as fulfilling the duty of citizenship, which is a matter of honor for every Azerbaijani, is a very important and valuable book for the scientific community and a wide readership. Presented.

I would suggest that the author translate the book in its entirety or certain parts into Russian, English, or even Armenian in the future. Hitting the enemy in the enemy's language is also a great victory!

PROF. MAHİRE HUSEYNOVA

INTRODUCTION

Beside valuable facts ethnotoponyms as an onomastic unit are a valuable resource related to the history of the language, as well as concrete material, facts and evidence to determine the ancient settlement of the people, to evaluate the socio-political events and processes that occurs in this area, to investigate the causes and origin of those events, to reveal the objective reality and the truth. Such facts are also important in the struggle against the Armenians claiming territories and human settlements in their name based on fake and fictional materials.

Armenians, who want to prove their antiquity by artificial means and try to falsify history, have always stood and are standing in a hostile position against Turks and Turkish-speaking peoples. Armenians have also taken a biased position in relation to toponyms of Azerbaijani and Turkish origin. Changing and Armenianizing toponyms of Turkish origin in Western Azerbaijan and today's Armenia, falsifying the facts proving that Turks, especially Azerbaijanis, have lived in this area for thousands of years, destroying the history of the people absorbed in names and living for centuries, losing "the traces of history in the roots of the land" (A.Akhundov), aimed to dress them in a different dress. Therefore, it is very important that we conduct research on how our place names were changed in which periods of history.

Changing the names of our places does not go back to the ancient times of history. Because in ancient times, the Turkish were able to protect these names better than in modern times. In more ancient times, when people were engaged in hunting and gathering, it is doubtful that their living groups were called directly by the name of ethnos. Such groups are often named after related to the area of residence, relief, other attributes of this area, food resources, flora and fauna, etc. In other words, there was no issue of ethnicity in the early days when people formed and lived in different groups. In this period, people were mainly interested in getting the necessary food, protection, and acquiring habits to fight against all kinds of forces that could destroy them. At the same time, it should be noted that groups distributed in a very close area, having common names or components with the same semantics, are closer to the truth. Because the component in the composite belongs to the language of either the nominee or the nominator gives full reason to put forward such a provision. At the same time, based on this fact, it is possible to reveal the ethnicity of either the nominee or the nominator. Because only by examining the semantics of onim, it is possible to come to a certain idea about the language of which ethnic group it belongs to.

Two aspects of the problem of ethnonyms are particularly noteworthy. The first aspect is the grouping of interrelated ethnonyms. This collection includes different names of the same ethnic group. One of the reasons for the diversity in ethnic names is the difference in the nominator. A certain number of names are given by ethnic groups neighboring or related to the ethnos.

The second aspect is related to the historical dynamics of ethnonyms. An ethnonym arises and undergoes a process of historical development. In this process, ethnonym is influenced by both intralinguistic and extralinguistic factors.

Various aspects of the lexical-semantic features of names belonging to local groups should be considered as an object of research during the linguistic analysis of ethnotoponyms considered to be more ancient. The semantic load of the lexical unit in such a study should be checked not directly to the ethnos, but to the characteristics of the place where the local group lives, its difference from one

or another reference point or motivational sign. Conducting such a study can make it possible to clarify which ethnicities belong to the ethnotoponyms in the territory of Western Azerbaijan, and thus the historical burden carried by the names falsified and changed by the Armenians will be debunked. Therefore, the study of onomastic units of Turkish-Azerbaijani origin, especially ethnotoponyms, in the area now called Armenia, is an extremely important, urgent and not postponed issue. Valuable scientific researches related to this field have been carried out recently, Turkish-Azerbaijani onomastic units have been collected, grouped, and published with certain explanations and comments (21; 57; 58; 53; 15; 16; 17; 19; 20; 44; 24; 30).

The study of ethno-toponyms in the territory of Western Azerbaijan - today's Armenia is an issue of special importance, because ethnotoponyms are onomastic units formed on the basis of tribe and clan names. Although some work has been done in the field of comprehensive study of this type of toponyms related to the ancient history of the people, they are not enough to reveal the general ethnotoponymic picture of the territory of Armenia that existed historically.

Various ancient Turkish tribes participated in the ethnogenesis of Azerbaijanis in the territory of Western Azerbaijan - today's Armenia. Of course, those tribes also left their mark on toponyms in North and South Azerbaijan. Historical facts confirm the existence of Turkish ethnic groups in the territory of Western Azerbaijan in the 8th century BC. Among the toponyms in the territory of Western Azerbaijan, the number of ethnotoponyms is not small. Each of them proves that various Turkic ethnic groups, especially the Oghuz, were the aboriginal inhabitants of these areas.

It should also be noted that ethnotoponyms are one of the less studied areas of Azerbaijani toponymy. There is no separate research on ethnotoponyms of Turkish origin in the territory of Western Azerbaijan in Azerbaijani linguistics. This prevents the disclosure of the ethnotoponymic landscape of the mentioned area.

The study of areal ethnotoponyms from the historical, geographical, as well as linguistic aspect is extremely relevant. Research in this direction can reveal various facts about the spread of areal ethnotoponyms in a specific geographical area, their quantitative characteristics, which ethnic groups are more likely to settle in that area, as well as the history and migration of this settlement. Currently the study of ethnotoponyms of Turkish origin in the territory of Armenia has become a more important issue, not only because of its scientific relevance, but also because of its political importance.

The main purpose of the research work is Western Azerbaijan (ancient is to analyze ethnotoponyms of Turkish origin in the territory of Oghuz yurdu - present Armenia) from the linguistic aspect and to study their areal characteristics. For this purpose, the following tasks are planned:

- clarify the concepts of onymic area and areal onymes;
- to determine the similarities and differences between local group names, regional and geonyms and ethno-toponyms;
- To interpret the general picture of ethnonyms of Turkish origin in the territory of Armenia;
- to compile the onomasticon of areal ethnotoponyms of Turkish origin in the territory of Armenia;
- To determine the areal characteristics and distribution geography of areal ethno-toponyms of Turkish origin in the territory of Armenia;

- To study the phonetic, lexical-semantic, structural and grammatical features of ethnotoponyms of Turkish origin in the territory of Armenia.

There are works in which ethnotoponyms in the territory of Western Azerbaijan are recorded and collected and included in this study. "Historical Geography of Azerbaijan and armenian", B.A. Budagov, G.A. Geibullayev. "Explanatory dictionary of toponyms of Azerbaijani origin in Armenia", "Ancient Turkish-Oghuz land, Armenia" by A. Alekbarli, Bunyadov Z., Mammadov H. "Books of M.H. Baharlin, overview book of Yerevan province" were used as the main resources (20; 24; 30; 21). Ethnotoponyms recorded in scientific monographs and articles about onomastic units in the territory of Armenia by researchers, including Azerbaijani researchers, are also referred to in the work from materials in written monuments related to Turkic languages, dictionaries of M. Kashgarin and V. Radlov, a number of other dictionaries.

Comparative, comparative-historical methods, areal, genetic, descriptive, cartographic, structural, etymological and typological analysis methods were used in the research work.

Firstly, ethnotoponyms in the territory of Western Azerbaijan became the object of research, and areal ethnotoponyms of this area were investigated. An onomasticon of ethnotoponyms of Turkish origin in the territory of Armenia was compiled, ethnotoponyms were investigated in linguistic and historical aspects. Different basic ethnotoponyms were analyzed separately in the dissertation. It has expanded the possibilities of grouping ethnotoponyms of different origins. One aspect of the scientific novelty of the work is that in the third chapter of the dissertation, the structural, lexical-semantic, phonetic, grammatical features of ethnotoponyms of Turkish origin and non-ethnotonym toponyms were studied in a comparative manner, and the similarities and differences between these groups were revealed.

A number of results obtained in the research work, including the issue of studying the areal characteristics of ethnotoponyms, were viewed from a new aspect. The reasons for ethnotoponyms being territorial were evaluated from a historical-geographical point of view. In this work, the reasons for the development of areal ethno-toponyms in other areas in the current territory of Armenia are taken into account.

One of the aspects showing the practical importance of the research work is related to the compilation of a complete list of ethnotoponyms of Turkish origin in the territory of Armenia. The facts confirming the settlement of the Turkish in the ancient Oghuz homeland - the territory of modern Armenia have been revealed, and the fact that the Armenians falsified the truth by changing the onomastic units that are the great of importance for historical research has been brought to the fore. The practical importance of the dissertation work is that it can be used in writing textbooks and teaching aids related to onomastics, conducting specialized courses and seminars, and preparing explanatory dictionaries of ethnotoponyms of Turkish origin.

CHAPTER I

ETHNOTOPONYM SIGHT OF TURKISH ORIGIN OF WESTERN AZERBAIJAN

1.1. The role of the onomastic units' study in determining the geography of people's settlement

Ethnotoponyms are one of the different groups of toponyms based on the meaning of the underlying word and what it means. In the onomastic system, toponyms created on the basis of tribe, clan names, in short, ethnonyms are called ethnotoponyms.

Ethnotoponyms are one of the most complex and less-studied areas of the Azerbaijani toponymic system. So far, little has been said about these onomastic units related to the ancient history of our people.

Azerbaijani toponyms, of course, were created on the basis of various groups of words that exist in the lexicon of our language. However, the emergence of such geographical names, like personal names, did not depend on the will of one or another individual, but appeared as a result of certain historical, social and political events. These names were formed by the initiative of the population living in a certain area, the collective or the ruling circle.

The names of provinces, cities and villages with a thousand-year history can be subject to both rapid and imperceptible gradual changes in the process of historical development due to various reasons. Onomastic units - toponym, ethnonym, ethnotoponym, anthroponym, etc. Historical monuments and inscriptions are considered valuable assets. The attitude towards such wealth should always be correct, it should be focused on its protection, storage, research, and they should be preserved as a relic of history. It should not be considered the property of the people who are carriers of the language to which it belongs due to its linguistic origin since the onomastic lexicon carries information about the history of human development, but should be accepted as a universal wealth due to its essence and content. Unfortunately, this requirement is always violated by those who try to falsify history, especially Armenians, who want to prove their antiquity by artificial means. In relation to toponyms of Azerbaijani and Turkish origin, such a policy has always been implemented in Armenia. In Armenia, the changing of toponyms of Turkish origin and the forced removal of Azerbaijanis from these territories continued consistently. This fact has been mentioned in many scientific sources. For example, R.Aliyeva in her candidacy dissertation written in 1993 and in the book she later published shows that: "events in the Transcaucasia in recent years have led to a massive change of toponyms belonging to the Azerbaijani language that historically existed in the territory of Armenia and Georgia" (31, 5). In fact, Armenians changing toponyms of Turkish origin is not a recent event, it has been throughout history. Changing toponyms of Turkish origin for many years and replacing them with names of Armenian origin aimed to falsify the facts that prove that Azerbaijanis have lived in this area for thousands of years, as well as to lose the trace of onomastic units that will be a historical source for research in various scientific fields. The demand to talk about the research source of various sciences here arises from the fact that the debates about which science belongs to onomastics, which studies special names, have been going on for a long time. There are different opinions in the scientific literature regarding its relevance to geography or linguistics,

ethnography or history (See: 49, 266; 29, 7-17; 97, 21-32; 107, 38; 116; 124, 153; 127, 11-12 ; 128, 6; 137; 134, 37; 138, 11; 143, 7-11; 155, 8; 158, 5, etc.)

Chingiz Huseynzade, analyzing the opinions of different scientists regarding the place of onomastics in the system of social sciences, expresses his attitude to this controversial issue and writes: "Currently, onomastics has been formed as an independent and separate branch of linguistics that studies special names" (97, 23-24). Of course, clarifying the debates related to this issue is beyond the scope of our topic, but we think it is important to highlight the attention of various sciences to the study of the processing of onomastic lexicon in language and society, the laws of their formation and change. This reveals the fake attitude of Armenians to science for the sake of their own goals, to the units that are in the research interest of many sciences in order to disguise the truth in Armenia.

It is important to note an opinion expressed by A.A.Reformatsky regarding the scientific affiliation of toponymics, which studies toponyms that define a certain group of onomastic units: "Toponymics is a real interest not only for linguists, but also to geographers and historians, it is necessary to take into account the interests of all parties and determine the contours of the division of labor in this area" (137, 33-34).

There is no doubt that onomastics is closely connects with history. When proving the accuracy of historical information about the ancient times of society's development, scientists often refer to a complex method that includes the comparative study of onomastics, history, geography, and archeology. This provides an opportunity to characterize the historical process, in particular, the problems of ethnogenesis in a general way. It is not accidental that F.Engels evaluated the geographical names as a historical source and based on them established the settlement scheme of the German tribes in the first century BC (127, 12).

It is an undeniable fact that the onomastic system of the language reflects the centuries-old social-economic, cultural-historical life of the people who speak that language. V.K. Chichagov notes that "the names and their forms belonging to various periods of the history of the Russian people beautifully reflect the state of the society in those periods, thereby the class structure of the society" (155, 8).

All these provisions prove that linguistic and extralinguistic factors are closely related in onomastics. Extralinguistic factors in special names are the historical information they carry, historical facts, factors that indicate the place of settlement of the people, confirm and prove opinions and scientific statements about it. "The name is one of the "products" of human culture. It is created in the collective and from the demand of the collective, and reflects an important feature for the human collective that has reached a certain level of development. Information about the era and human associations leaves its mark in the names" (103, 5).

It is clear that when studying historical lexicon, phonetics and grammar, and historical dialectology, linguists often benefit from the help of onomastics, and at the same time "they forget that proper names are a special lexical layer that preserves the archaic and conservative aspects of the process of language creation, their dynamics" (124, 152). From this point of view, proper names are of great value for research in the field of linguistics, especially language history.

V.A.Nikonov notes that onomastic units carry a lot of information about the language of their

creators. The relevance of the names to a certain place makes it possible to restore the ancient language spread in that area and determine the boundaries of the area of distribution (127, 11).

While clarifying the place of onomastics among other sciences, while explaining its relation to history, geography, ethnography, linguistics and other sciences, they approach specific names in a complex manner. At the same time, it should be taken into account that there are several classes of proper names, and each of these classes has its own distinguishing features.

In addition to considering the onomastic lexicon, especially ethnotoponyms, as a valuable source related to the history of language, it is not only for studying the linguistic history of a certain nation, but also for determining the territory where that nation historically lived, evaluating the socio-political events and processes that took place in this territory, the causes and roots of these events and it's necessary to evaluate concrete historical material, evidence and facts in order to investigate also to reveal the objective reality and the truth.

Recording the facts, serious scientific research can protect against falsification of history. From this point of view, let's try to restore the historically existing geographical landscape of Turkish-Azerbaijani onomastics, especially ethnotoponyms, in the territory of Armenia. First of all, let's clarify the contours of the policy that was conducted and is being conducted regarding the change of toponyms of Turkish origin in Armenia.

Aziz Alakbarli tried to interpret the changing of toponyms of Turkish origin in Armenia based on different principles based on facts. The author noted the following eight principles of changing toponyms of Turkish origin in the work "Ancient Turkic-Oghuz homeland - Armenia"; 1) the pretext of propaganda of Soviet ideology (Gumru-Alexandropol-Leninak); 2) the pretext of perpetuating the names of historical figures from the Armenian nation (Kavar-Yeni Beyazid-Abovyan); 3) literal translation (Dashgala - Karaberd); 4) Armenianization of the words «böyük», «kiçik», «yuxarı», «aşağı» in some names (Büyük Ayrim-Medz Ayrum); 5) Armenianization of the word "kend" in some names (Lalakend-Laligyug); 6) adaptation to Armenian pronunciation (Hakkari-Akori); 7) changing the ancient historical name with a modern Azerbaijani name (Haqqikhli-Samad Vurgun); 8) changing it several times to lose the historical name (Hajigara-Makodashen-Lernapat). (30, 5-6).

According to A. Alekbarli's principles it is possible to group as follows: 1) changing the toponym through political motivation; 2) changing the toponym with reference to the new history and culture; 3) change through translation; 4) change through phonetic adaptation; 5) change in order to lose the trace of the ancient name.

Clarifying the principles of changing toponyms of Turkish origin in Armenia is of scientific importance. Because these principles are one of the only means of making the transition from the current name to the previous name. f.ex. it is possible to prove that Kamo toponymy belongs to the 20th century, and that it had an earlier name based on the fact of the antiquity of the settlement named by this name. Of course, the timely registration of name changes does not provide a legal basis for changing the name again in the future, but it does confirm the historical truth.

The first important issue of the study of Armenian onomastic units of Turkish origin is the collection and grouping of these names. The available materials form a certain batch. In recent scientific-historical works, a lot of work has been done in the direction of recording Turkish onomastic units, mainly toponyms, in the territory of Armenia (See: 19; 20; 30; 60, etc.).

The list of literature we refer to is not exhaustive and includes more general ones. There is a large material for the creation of toponomic onomasticon in the above-mentioned work. These are not enough for the preparation of complete onomasticons of different types of onims. In recent years, prof. H. Mirzayev's researches are more valuable. In these studies, onims within villages and smaller settlements are grouped, and most of them are recorded (See: 54, 3-6; 56, 14-18; 57, 26-34; 58, 38-44, etc.).

The research conducted by prof.H. Mirzayev in this direction is extremely important for the collection of onims of Turkish origin in the territory of Armenia, and for their intact recording from the memory of the older generation. However, it should be noted that a lot of work still needs to be done in the indicated area as a whole. We believe that research should not be limited to the study of toponyms, but should be directed to the restoration of the entire onomastic landscape.

The problem of studying ethnotoponyms that existed in the territory of Armenia occupies a special place in the mentioned line of researches. Because ethnotoponyms are onomastic units formed on the basis of tribe and clan names. By the way, it should be noted that little work has been done in our linguistics in the field of comprehensive study of this type of toponyms related to the more ancient history of the people. Scientific literature mentions the idea that 70 percent of the toponyms spread in Azerbaijan, including western Azerbaijan, are named after the tribe and the head of the tribe.

Among the toponyms on the territory of Armenia, the number of ethnotoponyms is not small. for ex. Eymur, Orand, Chovdar, Chabanli, etc. Aymur ethnotoponymy has variants Ayrum//Ayrım//İmer//İmir. In Armenia, this ethnotoponym remained in the village names Ayrum, Ayrum Mets, Ayrum Pokr. Above, the translation of the words "boyuk" and "kicik" was shown when considering the principles of changing toponyms for the purpose of falsification. Mets means "boyuk (big)" and "poker" means "kicik (small)", it becomes clear that in fact there are toponyms of boyuk Ayrym, Ayrym, and kicik Ayrym in Armenia.

Eymur's ethnonym is mentioned in Mahmud Kashgari's dictionary. The author shows that the Eymurs are one of the twenty-two generations of the Oghuz tribes. The fact that Eymur ethnotoponymy is reflected in the names of three villages in Armenia once again proves that those lands are among the ancient settlements of the Turkish. As it can be seen, the study of ethnotoponyms of Turkish origin in the territory of Armenia is exceptional importance in revealing the settlement of Turkish ethnic groups throughout history. An interesting point is that areal ethnotoponyms are more widespread in the territory of Armenia. The given sample is one of the areal ethnotoponyms in the territory of Armenia.

The study of ethnotoponyms begins with the study of ethnonyms that are directly related to the social and political life of the people and appeared at different stages of its history. In the process of studying ethnonyms, extensive information is obtained about the names of the oldest and most ancient ethnoses of the nation.

The formation of each nation is the result of an uninterrupted ethnic process that has continued throughout history. The components of the ethnic process are tribes, peoples and nations, ethnos as accepted in ethnography (32, 3).

As a result of the processes of consolidation (the process of mixing ethnically related ethnic

groups) and assimilation (in the process of ethnically different ethnic groups, one of them deprives the other of their language and adds it to themselves), changes occur in the position of the ethnic groups towards each other, as well as in their names. At a certain historical stage, one of the ethnos has a dominant position over the other.

The formation process of each ethnos also affects the naming of the ethnos; this means that an ethnos known by one ethnic name in the process of historical development may have another ethnic name after passing a certain stage. Therefore, in order to clarify the origin of each nation, it is necessary to determine the components that led to its formation and participated in all stages of the ethnic process. In other words, in order to investigate the origin of our people, it is necessary to reveal the names of ethnic groups that have inhabited the territory of Azerbaijan throughout history and their ethnicity.

Ethnonyms are a group of onomastics that requires more complex and multispectral scientific research. The specification of ethnonyms that can be grouped and brought into one group on the basis of historical, geographical, ethnographic and linguistic facts requires additional information. The names of tribes, clans, peoples, and nations, in contrast to other onyms, are multivariant in relation to the same denotation from different aspects. The degree of spread, division and distribution of the ethnos, its tendency to migration leads to the multiplicity of ethnonyms and can create pseudo-ethnonyms. In ethnonymy, as well as in other sections of onomastics, attention should be paid to the exact semantics of such onyms during the study of ethnonym-related names, including ethnotoponyms.

The naming of territories and settlements goes back to very ancient times. However, the process of naming the place where people live has also changed. There is no doubt that the first-place names did not bear the name of the ethnos. Ancient people living in groups probably often chose the place where they lived based on the terrain, other attributes, food resources, flora and fauna, etc. named after in other words, there was no issue of ethnicity in the early days when people formed and lived in different groups. This period was characterized by fighting for survival, resisting the forces that threaten human life, and uniting as necessary. It is true that there have been periods in the development process when human groups had to fight to prevent other groups from entering the habitable place. First, such a struggle between groups of people turned into a struggle between tribes and clans. It is possible that it was from this period that the ethnic group gave their own name to the residential area. It should not be forgotten that the territory inhabited by an ethnos could also be named by the ethnos living in its neighborhood. Such a situation is possible both for the presence and absence of inter-ethnic contact. However, one thing is clear in all cases. Just as an ethnos does not give its own settlement the name of another ethnos, the neighboring ethnos does not give its own name to its neighbor's settlement. The event of changing the name of the territory belonging to another ethnic group could happen only after the territory was taken away from that ethnic group.

Ethnonyms are a complex thematic group of words. Complexity arises from the difficulty of distinguishing ethnonyms from other onyms and nominates. Expressing his attitude to this issue, Y. Chesnov suggests paying special attention to the motivational semantics of naming when differentiating ethnonyms (for example, a name can be given according to the characteristic of the place of residence; motivation can be used according to the place, etc.) (154, 6).

The local population distorts the existing place name by explaining it according to the etymology of their language. But in this case, it is possible to face only distortion. The distortion should go more on the phonetic level. If a lexical unit is replaced by a unit belonging to another language, it is a name change. That is why it is important to be careful in the study of ethnotoponyms. Because these units are the object of research of various sciences.

Y.V. Touching on this issue in "Ethno and Ethnography", Bromley notes that such onyms "are located at the intersection of geography and linguistics (as well as history and linguistics) and constitute the last difficult research area of toponymy" (81, 223).

It is known that the thematic semantics of ethnonyms, that is, their thematic character, is often complemented by the semantics of motivation. Ethnonyms are usually more easily explained by motivation. Such explanations allow us to put forward certain theoretical propositions in ethnonyms.

Y.V. Chesnov shows that large ethnic groups such as Aranda in Australians are divided into many small local groups. As a result of such a division, the names of the groups operating as a rule are determined by the name of the place where they live. A similar situation is observed among Eskimos (154, 7). In Eskimos, the names of local groups are formed according to the following scheme: name related to the place where the group lives + miut

Miut is an Eskimo word meaning "adamlar". For example, the group name utkuxikalinqmiut means "people who live in the area of Sabundashlari" (154, 8).

N.A. Butinov confirms the formation of local groups by people who lived in a primitive community structure, and at the same time notes that it is impossible for such groups to live in isolation (82, 214). Therefore, local groups should be in contact with each other. Local inter-group relations created the basis for groups to name each other. From this it can be concluded that there were two ways of naming local groups. 1) the group names itself; 2) the name of the local group is given by another local group.

Local groups have separated from a certain ethnos, the above-mentioned fact plays a special role when determining their ethnicity based on ethnotoponyms. Therefore, first of all, the ethnos that can participate in the naming process should be determined. It is clear that if the local group calls itself, then the ethnotoponym will belong to the ethno's own language. Therefore, it is possible to determine the ethnos by using the ethnotoponym. In the second case, if the local group A is one ethnos, and the local group V is the second ethnos, then the result of naming leads to different types. If the genotoponym is simple, that is, it consists of one root, then that word will belong to the language of either the namer or the named ethnos. From the logical-linguistic point of view, onim should be considered as a word belonging to the language of the ethnic group that named it. However, it is not correct to completely exclude the use of the word belonging to the named group. When the ethnotoponym is complex, it is possible to distribute the constituent elements of the composite as follows:

- 1) Both components belong to the A ethnos;
- 2) One of the components belongs to A, the other to V;
- 3) Both components belong to V.

The conducted analysis shows that as the number of local groups in contact increases, the above issue becomes more complicated.

Thus, during the linguistic analysis of ethnotoponyms considered to be older, various aspects of the lexical-semantic characteristics of names belonging to local groups should be considered as an object of research. In such a study, the semantic load of the lexical unit should be checked not directly to the ethnos, but to the characteristics of the place where the local group lives, its difference from one or another reference point or motivational sign. Onim's lexical-semantic analysis helps to reveal its circle of affiliation or environment.

Onims belonging to local groups can also be viewed at the level of regional nomen (No-men Regionale). Because such onims denote groups settled in a certain area. The fact that the nome has a certain relationship with the regional comes from the communication between local groups. Regional nomenclature, on the other hand, often remains unchanged when a group moves away from its home area. In some cases, this leads to the emergence of new regional names.

Similar issues arise when researching genomes. It is well known that genonyms are special names that indicate lineage. In the scientific literature, the distribution of genonyms is especially noted in Turkish and Mongolian areas (144, 215). While studying Crimean genotoponyms, I.N. Lezina showed that they have a special weight among toponyms in this area. The author explains that genotoponyms are widespread in areas inhabited by nomadic peoples, and that nomadic herders name the places where cattle graze, drink water, and spend the winter in connection with the groups that own that area (113, 114). Of course, since there are many such areas, the generated genotoponyms are also numerous. Genotoponyms reflect features specific to the area, it is possible to initially distinguish them according to certain words. At the same time, the fact that genotoponyms carry the regional character of regional nomen is confirmed once again.

The study of Turkish genonyms and genotoponyms is important in onomastic studies, especially in the study of ethnonyms and ethno-toponyms. Each genonym is associated with a certain ethnos or ethnos.

Oguz genonyms occupy a special place among all Turkic genonyms. However, they, especially the genonyms spread in the Caucasus, have not been the object of substantial research until now. During the study of toponyms and ethnotoponyms that existed in the territory of modern Armenia, the discovery of genotoponyms helps to collect important facts to trace the ancient settlement of the ethnos in the area where the genonyms spread, and on the other hand, to trace the ethnogenesis of the ethnos. For example, I.N. Lezina notes that the Salgir toponym in the Crimea dates back to the beginning of the XI century and that it was created after the Salor (Salgir, Salgur, Salır, etc.) tribe arrived in the Crimea as part of the Seljuk Turks. However, after that, the author suggests that it is more likely that this toponym was created earlier (113, 147).

There is a lot of information in the sources about the Salgirs being an Oghuz tribe. Ghazan Khan in the epic "Kitabi Dede Gorgud", one of the ancient written monuments of the Turkic peoples, also belonged to this tribe (Salur Ghazan). It is clear from this that salar, salır, salqur, salqır, salur, etc. are related to the Oguz. have genonyms, which are united around an ethnonym.

The fact that the Siraks belonging to the Samat tribe lived in the territory of Armenia in the IV century BC is found in the literature (105, 152-153). Samat and Sirak are related to muyten, manqıt, ashmaylı tribes, which are Karakalpak tribes. The Samats were close to the muyten tribe, and the sirak were close to the manngit and ashmayli tribes (123). L.Tolstova mentions the Kara-

Sirak Karakalpak tribe in her article on "Historical onomastics of the Khorezm oasis" (149, 248).

Therefore, the genotoponyms created with the participation of genonyms are close to ethnotoponyms and may coincide with them, forming identity. Maize, Karagoz, Kok, Koz, Kose, Kuba, Kur, Kucher, Makar, Talma, etc. genonyms provide a lot of material for the discovery of ethnonyms.

The disclosure of lexical-semantic features during the linguistic analysis of genotoponyms proves that they correspond to local group names belonging to an older period. This aspect determines the new direction of researches related to ethnotoponyms, interrelated with genonyms and genotoponyms. Thus, the above-mentioned shows that in the process of researching ethnotoponyms in the Caucasus, especially in the territory of Armenia, one of the initial scientific studies should be focused on revealing the lexical-semantic features of genotoponyms, genonyms and other components of the composite in that area. This makes it necessary to first clarify the general picture of ethnonyms spread in the area, because a broader study should be conducted not on the basis of individual ethnotoponyms, but on the basis of their general collection.

1.2. Ethnonymic sight of Azerbaijan and West Azerbaijan territory

"It is possible to talk about which ancient clans and tribes took part in the formation of Azerbaijanis according to their ethnic origin, including the names of the places where the names of the clans and tribes took part" (140, 7). Various sources have certain information about the ancient tribes and tribes settled in the territory of Azerbaijan.

Ancient Azerbaijani ethnonyms are mentioned in Greek and Roman sources - by Hecataeus Miletsky (miki, dondar), Herodotus (kaspi, kel, girkan, anariak, gargar, sirak, mard, sak, massaket, etc.), Dionysius (hun, kaspi, girkan, mard and etc.) found in his works (76, 107; 105, 15; 88, 7).

Y.M. Jafarov notes that the ancient historians who talk about the territory of the Caucasus confirm that the Huns also lived here in the first centuries of our era (See: 87, 220-232; 37, 21-30; 46, 35-36; 114, 5-20, etc.).

In the Syrian sources, this Turk, Hun, Kipchak, Oghuz (Guz), Bulgar, Icmakh, Pechenek, Khazar, Khachmatak, etc. of ancient Azerbaijan. the names of the tribes are mentioned (133; 97).

Most of the ethnonyms of the Albanian-Arran era are also found in the works of Armenian historians and geographers of the V-VII centuries. When Favstos Buzand, one of the Armenian historians of the 5th century, gave information about this area, there were Gugars, Albanians, Maskuts, Khechmatak, Icemaxs, Huns, Chilbs, Kels, Qats, etc. who lived in that region. Moisey Khorensky in his work "History of Armenia" talks about the attacks of Bulgarians, Huns, Khazars, and Barsils from the ancient Turkish-speaking peoples in Transcaucasia, and Lazar Parbski talked about the presence of Kangars in Albania. In the work "Armenian Geography" of the VII century, Kaspi, Bakan, Zagan, Icemax, Maskut, Khechmatak, Khantuk, Kheran, Sharvan, Max, etc., who lived in Asian Sarmatia, in Moisey Kagankatvatsi's "History of Albania" Albanian, Basil, Gargar, Ibin, Chilb, Hun, Chol, Tartar, Nocher, Mekhrin, Maskut, Uti, Khechmatak, Pechenek, etc. ethnic groups are named. Many ethnonyms of Azerbaijan are found in the works of "Albanian Chronicle" by Mkhitar Gosh from Ganja and "History" by Kyrakos Ganzaketsi from Ganja: Hun, Agvan, Alan, Gajar, Kipchak, Mughal-Tatar, Seljuk, Tatar, Turk, Kany, Eri, Movakan, Khazar, Kipchak, etc. Ereti,

Kish, Mugan, Sheki, etc., which protect the tribal names and various tribal names. toponyms such as

In the study of the medieval ethnonymy and ethnotoponymy of Azerbaijan, dozens of ethnonyms and ethnotoponyms that existed in Azerbaijan and its bordering countries in the 15th century were reflected in the 10th-century anonymous monument *Hudud al-Alam*, Fazlullah ibn Ruzbihan Khunji's work "Tarikh alam-arayi Amini" from Persian sources: Turk, Turkman, Gajar, Mosul, Rumlu, Jigatai, Chakarli, Shamli, Dukharli, Kepchak, Goshgar, etc.

In the works of Arab geographers and travelers, there is a lot of material for studying Azerbaijani tribal and geographic names that include tribal names. In these works, ethnonyms such as Avars, Alans, Arranians, Bulgarians, Daglians, Daylams, Karluks, Kasaks/Kalaks, Ottomans, Serirs, Turks, Turkmens, Khazars, Charukluq, Juvaldar, Alan Castle, Gandzak\Ganja, Mughan, Mughan duzu, Mughaniya, Tartar, Caspian Sea, Hunan, Shabran\Sheberan, etc.

In the study of Azerbaijani (Turkish) ethnonyms from the end of the 13th century and the beginning of the 14th century, the works of Rashiduddin Fazlullah ibn Abu-el-khair Ali Hamedani, especially his work "Jami al-tawarikh" (136) are indispensable sources. Agacheri, bayaut, curyat, celair, carukluq, cemshidi, chirkin/jirkin, itbarak, kalaj\khalaj, kanlı\kanglin, karatut, karkas, karkın, karlukkxharlut, gashgar, kinkit\kingiyat, kipchak\kipchaut, kuchaylar, konkotan\khonkhotan, oguz, sakait\saxait, selciut, suldus, gantug - tangxut, turkmen, turk, urnat, elchigin and others names of the tribe were emphasized by famous scholar.

24 Oguz tribes were listed in Rashidaddin's work. The names of the grandsons of the 6 sons of Oguz (Gun khan, Ay khan, Yulduz khan, Goy khan, Dag khan, Deniz khan) (Gayi, Bayat, Alkarauli, Karaüylü, Yaraz, Dugar, Durduga, Bayarli, Avesh (Aush), Kırık, It connects with Bekdili, Karkin, Bayandur, Bika, Juldur, Chipni, Salor (Salır), Imur, Alayuntlu, Uchgız, Yandır, Bukdür, Binva, Kanık) and shows their ongons. Rashideddin also mentioned that the names of Uygur, Ganli, Kipchak, Karluk, Kalach and Agajeri are the names of brothers and uncles of Oghuz, and the tribes with the same names are descendants of those people. Elmira Ahmadova, who studied Azerbaijani ethnonyms, in the works of Abu Bakr al-Qutbi al-Ahari (14th century) and Muhammad al-Halabi (15th century), Abd al-Rashidel-Bakuvin, shepherds, Jalairs, their dynasties, white sheep are Turk, Kani, Kimakh, Oguz. , Turkmen, Khazar, Alan, Bulgarian, Guz, Seljuk, Bacanak\Pechenek, Oghuz, etc. notes that perfect information is given about (26).

C.V. Kahramanov's "Opisanie archeographicheskikh dokumentov" (104) and T.M.Musavi's "Persian-language documents on the history of medieval Azerbaijan (XVI-XVIII centuries)" (61) are also very valuable in terms of studying ethnonyms. In those works, Kalantar, Kengarli, Mazahanbeyli, Karabaldır, Afdar, Kirchli, Shamli, Sabunchu, Borbor, Karachalli, Sulfa, Bajarvanli, Baharli, Khojamusakhli, Sarili (Sarialili), Kabirli, Ulacli, Karasalehli, blacksmiths, Aslanbeyli, Zirali, Mansurli, Ashiq Musali, Sultan Ahmadli, Garadaghli Padar, Alikhanli, Gullar Kangarli, Aslanbeyli, Shamli, and other ethnonyms and ethnotoponyms are given.

Many of our ethnonyms developed during these periods can be found in "Karabagnames" (40; 41). F.ex, Gajar, Saric, Otuziki, Kabir, Karadag, Kanja, Nakhchivan, Khasavan, Karabag, Shutı, Gilzbash, Develi, etc.

Referring to the information of the 5th century historian Lazar Barpetsi, S.G. Klyashthorni shows that the united army of Transcaucasian peoples gathered under Mount Kangar in the Kangar

province, located on the border of Armenia and Georgia, in 482 (108, 175-176).

"Tarikhi-Derbend X-XI centuries", which is included among the XVII-century monuments describing the events of the V-X centuries of Azerbaijan, "Gulustani-Iram" by A.A.Bakikhanov, the founder of Azerbaijani historiography, a large number of our ethnonyms were recorded both separately and as part of toponyms and anthroponyms, many of them Historical and ethnographic information is given about: Khazarian, Khazar, Turkish, Chagatai, Dashti-Kipchak, Khazar/Caspian Sea, Shabran, Avars, Avaristan, Muscat, Khuzakh, Suvar Castle, Mugan, etc. ("Historical-Darbandname"), Ashkunaz/Ashkenaz (Scythians), Bacgurd/Bashgurd, Bicanak/Pechenek, Bulgar (Burgaz, burgar, balkar), Gargars, Kuhs, Huns, Gai, Kasak (kasoq)\Kashak, Kimmerians, Kapchaks, Leks, Moganlu, Silvi, Chilb, Turkmen, Chepni, Shirr, Bayat Kavya, Davachi, Sadan\Sadun, Caspian Sea, Hunan, Shaki\Shakki, etc. (V.F. Minorski), Ayrum, Albanians, Arsali, Bermakis, Tsars, Zighs, Karamanli, Karanai, Caspians, Kangarli, Gubali, Kirkli, Mughanli, Osalli, Tekali, Ustajli, Khalaj, Khalilli, Chakirli, Avar district, Alan gate, Alkhanli village, Barmek district, Galey-Suvar, Chirag castle, Shabran valley, Aligulu khan Shahsevenski, Ahmad khan Abdali, Ashraf Choban, Jafar Barmaki, Karim khan Afshar, Fatali khan Qajar, Hasan Aggoyunlu, Amiraslan khan Kirkli, etc. (146; 118).

From the beginning of the 19th century, Russian-language documents written to help the Russian Empire manage Azerbaijan - books on the state, peasants' economy and daily life, informational works on various governorates, districts and districts, including "A collection of information for the description of the Caucasian tribes and the Earth", "Collection of News about Caucasian ranges", "The extract from the material of the study of the economic and social development of the peasant of Caucasian region in 1886", "News of Caucasian department of Russian Emperor", "Caucasian calendar", "Desk calendar of Azerbaijan" and others as well as A.A.Shifner, N.K.Zeydlits, E.A.Weydenbaum, N.Dorn, A.M.Dirr, P.K.Uslar, among prominent Caucasian scholars' works are also rich in Azerbaijani ethnonymy and ethnotoponymy.

T.I.Hajiyev writes: "Ethnos come and go, and toponyms stand and observe, receive those who come, send those who leave, and keep the name that was given to them for the first time alive with them. Azerbaijani toponyms also convey to us the ancient biography of this land" (36).

M.H.Valiyev (Baharlin), who is deeply engaged in solving the problems of Azerbaijani ethnogenesis and, unlike his predecessors, approaches this issue in a systematic and scientific-theoretical way, published in 1921 "Azerbaijan: physical-geographic, ethnographic essay" and published in 1925 "The books "Population of Azerbaijan" - "Museum of ethnographic treasure" are irreplaceable sources in this regard. The author's second work is dedicated to this issue, where, for the first time, the ethnic composition of Azerbaijan, the history of the formation of ethnic groups, the main Turkish-speaking ethnic groups that participated in the formation of the Azerbaijani people, and their settlements were extensively and comprehensively investigated. In this work, he tried to determine the names of most of the tribes that lived in Azerbaijan, gave historical and ethnographic information about most of those tribes, and listed ethnotoponyms that reflect their names. F.ex, Bulgarian, Khazarian, Zig, Kazakh, Shikhli, Salahli, Gusk, Khalaj, Kangar, Ilkhichi, Shamli, Baydili, Inalli, Takla, Karamanli, Ahmadli, Imirli, Dugar, Ilkhichi, Bayat, Chobani, Baharli, Padar, Lek, khalilli, osalli, etc. (tribal names), Khazar, Zig, Gazakh, Gushchu, Khalaj, Kangarli, Ilkhichi, Shamli,

Beydili, Tekla Mughan, Garamanli, Ahmadli, Dukar, Bayat, etc. (city and village names).

In M.T.Valiyev's work, the Padars are presented as one of the most famous Oguz tribes and it is shown that during the Elkhani period, the Padars occupied an important place among the 200,000 Turkish-speaking families who were moved to Azerbaijan from Central Asia. They used to live in South Azerbaijan, and in the XVI-XVII centuries during the Safavid era, a certain part of them was moved to North Azerbaijan in order to prevent the Dagestanis (84, 398-399).

N.A.Abelov noted that in the 70s of the last century, a tribe called Gushi, consisting of 194 families, lived on Mount Pir Mardakan in Shamakhi District.

It is clear from the research that the history of settlement of Turkish-speaking tribes in Azerbaijan, as well as in the territory of Armenia, is very old (37, 25).

Researches show that in the formation of ethnotoponyms of Ganja district, leg, kang, gushi, kazan, kazakh, ganzak, deli, /tele/, hun, eimur, ayrim, duyarli, padar, bayan, bujak, shati, khaput /haput/, kangarli, khunus, bushy, koran, etc. had an important role.

The books and numerous articles of G.Geybullayev, who deals more deeply with the issues of ethnogenesis of the Azerbaijani people and consistently continues his efforts in this direction, "Toponyms of Azerbaijan", "About Azerbaijanians genesis", "Ancient Turks and Armenia", "On the history of the development of Azerbaijani Turks" Azerbaijan and is an invaluable material and scientific source for the study of ethnonyms of West Azerbaijan. In those works, almost all macro or micro, paleo, meso and neo-toponyms of the Azerbaijani (Turkish) people are reflected.

It is possible to sufficiently expand the information about ethnonyms and their primary sources. In our opinion, sufficient general information was given about the main ethnonyms included in toponyms in the territory of Azerbaijan and West Azerbaijan, as well as their sources. Tribes of Turkish origin, generations and lines are widely discussed in the scientific literature, researches in this direction are continued.

In today's territories of Azerbaijan, there are a large number of ethnotoponyms formed from ethnonyms. Most of them were studied by R.M., G.A.Gaybullayev, A.A.Huseynzadeh, G. Voroshili, S. M. Mollazadeh, A. I. Aliyev, as well as other geographers, historians and linguists.

It is clear from the research that the ethnotoponyms in the territory of the ancient Oghuz homeland of Armenia have not been sufficiently studied, and their areal characteristics have not been revealed at the same time.

1.3. Ethnotoponyms of Turkish origin of the territory of Armenia

A certain group of toponyms makes it possible to determine which tribes, clans participated in the formation of the nation, and when this process took place.

A number of place names were created in connection with the names of various tribes and tribal associations (eg, Eymur, Kankarli, Ahmadli, etc.). We should note that about 70 percent of the more than 4,600 geographical names in the modern toponymy of our country, including the territory of Western Azerbaijan, were formed in connection with the names of tribes or tribe leaders.

During the study of the onomastic landscape of the area, one of the issues of special importance from both the linguistic and historical-geographic point of view is the definition of the onymic area.

If special names, their models, types, and elements are repeated within a certain area, then this area is called an onymic area. Onymics that are repeated in the onymic area, their models, types, elements are called areal onyms, areal models, areal elements, etc. is called Ethnotoponyms repeated in a certain area are areal ethnotoponyms. These concepts and terms were used by A. V. Superanskaya and many other authors (145, 11).

Although toponyms of Turkish origin of the territory of Armenia in Azerbaijani linguistics were not the object of extensive research during the Soviet period, the attitude towards this field has changed significantly in recent times. Scientists and researchers have written interesting works on the collection and study of toponyms in Armenia (See: 45; 20, 158-176; 27; 69; 33; 65; 16; 17; 18; 13; 57; 63; 21, etc).

The majority of researchers have noted the wide distribution of ethnotoponyms of Turkish origin in the territory of Armenia. Despite this, monographic studies on the complete picture of ethnotoponyms in the territory of Armenia and the extensive analysis of these names have not been conducted. Separate ethnotoponyms and groups of ethnotoponyms attracted the attention of researchers and became the object of their analysis and research. The most research work in this field belongs to G. Geibullayev (43; 44; 45; 89).

The study of ethnotoponyms of Turkish origin of the territory of Armenia requires, first of all, to establish the ethnotoponym onomasticon of that territory. In different sources, such onymic units are given in different numbers. More precisely, researchers note the large number of ethnotoponyms of Turkish origin in the territory of Armenia, and are satisfied with information about a certain number of them (30, 116-117; 24; 19; 20).

Budakov B., Geybullayev G. "Explanatory dictionary of toponyms of Azerbaijani origin in Armenia." The main part of toponyms of Turkish origin in the territory of Armenia is reflected in the book Baku 1998. This book does not take into account the names of localities smaller than the village and the internal toponymic layers of the residential area. It is clear that the names of localities smaller than the village and the internal toponymic layers of the residential area can be excluded from the process of studying ethnotoponymic areas. Approaching the issue from this point of view, the mentioned literature makes it possible to create an almost complete onomasticon of ethnotoponyms of Turkish origin in the territory of Armenia. The ethnotoponym onomasticon, which we compiled based on that source, includes the following ethnotoponyms. It should be noted that, as a rule, one of the ethnotoponyms with the same name is included in the list.

ABANA - village name; ABARAN - district name; ABBASABAD - village name; ABDALLAR - village name; ABNIK - the name of the provincial part; AVAN - village name; AVARAN - village name; AVDAL - village name; AVSHAR - village name; AGVANI - village name; AGDAN - village name; AĞZIQANLI - village name; AZAKLAR - village name; AYDINLI - village name; AYNALI - village name; AYRIM - village name; ALPOUT - village name; ARAN - village name; AFGHANLI - village name; AFSHAR KALAVAN - village name; AXIS - village name; AKHTA - village name; ASAGI KARAQOYUNLU - village name; ASAGHI GARKHUN - the name of the village; BABURLU - village name; BAYAN - village name; BAYANDUR - village name; BAYATDAGI - mountain name; BAYATLAR - the name of winter; BAYRAMALIKAND - village name; BAYRAMLI - village name; BAYTAR - village name; BALAGARAGOYUNLU -

village name; BALIQLI - village name; BARANA - village name; BASARKECHAR - village name; BATAR - village name; BAHARLI - village name; BASH ABARAN - district name; BECINI - village name; BEIDILI - village name; BALQAR - village name; BERGUSHAD - village name; BIRELI - village name; BIRINCI BAYANDUR - village name; BICHENAK - village name; BOZCALI - village name; BOZDOGAN - village name; BOZCHALI - village name; BOSTANÇI - village name; BOYUKDIFFERENCE - village name; GREAT KARABAG - village name; BOYUKBIRD - village name; BUGAMLU - village name; BURNAK - village name; VARTANLI - village name; GABAGLU - village name; QAVAR - village name; QAGAUZ - village name; KAYA - village name; GAYALI - village name; QAYQULU DÜZKAND - village name; KAZANGOL - the name of the lake; QAZANCHI - village name; GALTAXCHI - village name; GANLI - village name; QANLICA - village name; KARABAG - the name of a winter camp; KARAQOYUNLU - village name; GARADAGLI - village name; GARAIISA - village name; GARALAR - village name; KARAPAPAX - village name; GARAHAÇILI - village name; KARAHAMZELI - village name; KARACHUMAX - mountain name; KARGASAR - the name of a village in Surmali District of Iravan Governorate; KARGABAZAR - the name of a village in Iravan district of Iravan governorate; KARGALI - the name of a village in Derachichek District of Iravan Khanate; GARGANKTEPE – the name of a mountain in Alexandropol District of Yerevan Governorate; KARKHUN - the name of a village in the SardaRabad district of the Iravan khanate; GASIMELI - the name of a village in Alexandropol district of Yerevan governorate; GAFAN - the name of a village in Zangezur district of Yelizavetpol (Ganja) governorate (now the center of the district in Armenia); GAFARLI - the name of a village in Iravan district of Iravan governorate;

GACHAGAN - the name of a village in Alexandropol district (now Spitak district) of Iravan governorate; QAKARAN - the name of a village in Zangezur district of Yelizavetpol (Ganja) governorate (now in Gafan district of Armenia); GAMRLI - the name of a village in the Karbibasar district of the Iravan Khanate; GIVRAG - the name of a village in Zangezur district of Yelizavetpol (Ganja) governorate (now in Sisyan district of Armenia); GIZIL EKREK - the name of a village in the Karbi region of Iravan province in 1728; GILIJAN - the name of a village in Zangezur district of Yelizavetpol (Ganja) governorate (now in Gorus district of Armenia); GILICLI - the name of a village in Darelayaz district of Iravan governorate; KIPCHAG - the name of a village in Shirakel district of Iravan province; GIRGI - the name of a village in Gazakh district of Yelizavetpol (Ganja) governorate (now in Shamshadli district of Armenia); KIRX BOZAVAND - the name of a village in Iravan district of Iravan governorate; GOGORAN - the name of a mountain in the north-east of the Shirak mountain range in the Alexandropol district of Iravan governorate in the north of Armenia; GOMARAN - the name of a mountain in Zangezur District of Yelizavetpol (Ganja) Governorate; GOMARAT - village name in Zangezur district of Yelizavetpol (Ganja) governorate; GORS - the name of a village in Sharur Darelayaz District of Iravan Governorate; KORUG- the name of a village in Echmiadzin district of Iravan governorate; GOTUZ - the name of a mountain in Iravan district of Iravan governorate; GOXT-the name of a village in Iravan district of Iravan governorate; KOKHUTTAPE - the name of a mountain in Echmiadzin District of Yerevan Governorate; GUGAR - was a historical district in Pambek region in Armenia; GUGARCHAY - the name of the river flowing in the Pembek region; KUYULU - the name of a village in Kirkhbulag district of Iravan khanate; GUYUCA - the

name of a village in Surmali District of Iravan Khanate; GULLAR – the name of a village in Zarzamin district of Yerevan province in 1728; GUNDAG - the name of a meadow in Zebil district of Ravan province in 1590; GURGAN - the name of a village in Surmali District of Iravan Khanate; GURDGALA-the name of a village in Zangezur district of Yelizavetpol (Ganja) governorate (now in Sisyan district of Armenia); KURSALI - the name of a village in Alexandropol District of Iravan Governorate; KURTLAR - village name in Zangezur district of Yelizavetpol (Ganja) governorate; KUSHI (GUSHCHU) - the name of a village in Surmali District of Iravan Khanate; DULUS - village name in Zangezur district of Yelizavetpol (Ganja) governorate; EVLI - the name of a village in the Vedibasar district of the Iravan khanate; ERANIS ULYA - village name in Garnibasar district of Iravan khanate; ERANOS - the name of a village in Novobayazid district of Iravan governorate; ERANOS- the name of a mountain in Iravan district of Iravan governorate; ERANOS - the name of a village in the Karbibasar district of the Iravan khanate, then in the Iravan district of the Iravan governorate in the 19th century; ERANOS ULYA- the name of a village in Karbibasar district of Iravan khanate; ETIL - the name of a village in Goycha district in the middle of the 19th century; AYELANLI- the name of a village in Iravan district of Iravan governorate; ALATLI - the name of a village in Surmali District of Iravan Governorate; ALIBAYLI - village name in Karbibasar district of Iravan khanate; ALIGIZIL - the name of a village in Garnibasar district of Iravan khanate; ALIGIRIG-the name of a village in the Vedibasar district of the Iravan khanate; ALIKAMERLI- the name of a village in Srmeli district of Iravan governorate; ALIKUCHEK - the name of a village in Surmali district of Iravan governorate; ALINCE- the name of a village in Aralig region of Iravan province in 1728; ALPIN - the name of a village in Sharur-Daralayaz district of Iravan governorate; ALPINCHAY - the name of a river in the Sharur-Derelayaz district of Iravan governorate; ARGOV - the name of a village in Echmiadzin district of Yerevan province; ARFSA - village name in Zangezur district of Yelizavetpol (Ganja) governorate; AFSHAR LOCAL - the name of a village in Vedi district of Yerevan province in 1728; ZANKANA - the name of a village in Igdir district of Yerevan province in 1728; ZOGALLI - village name in Basarkecher district; ZOD- the name of a village in Goycha District of Iravan Khanate, then in Novobayazid District of Iravan Governorate; IYDALI - the name of a village in Sardarabad District of Iravan Khanate; ILANLI - the name of a village in Sharur-Daraleyaz district of Iravan governorate; IMIRLI-the name of a village in Echmiadzin district of Yerevan governorate; Name of village in INALLI-NAIRI district; INCA - the name of a village in Derakand Parchenis district of Iravan khanate; IRABAD-the name of a village in Derakand-Parchenis district of Iravan khanate; ITGIRAN - the name of a village in Darelayaz district of Iravan governorate; ITLICE - the name of a village in Shirakel district of Yerevan province in 1728;

YAYCI - in 1728, the name of a village in Darelayaz district of Yerevan province; YAYCI - the name of a village in Surmali District of Iravan Khanate; YUKHARI ABDALLAR - the name of a village in Garni district of Yerevan province in 1728; YUKHARI BEIDILI - the name of a village in Talin district; YUKHARI KOLANI - the name of a village in Echmiadzin District of Iravan Governorate; YUKHARI KOBEKLI - the name of a village in Zangezur district of Yelizavetpol (Ganja) governorate; YUKHARI GODAKLI - village name in Zangezur district of Yelizavetpol (Ganja) governorate; YUKHARI TURKMEN - the name of a village in Echmiadzin district of Iravan

governorate; KAYALI - the name of a village in Srmeli district of Yerevan province in 1728; KAYALU - in 1728, the name of a village in Darelayaz district of Yerevan province; KASAK - the name of a river in Armenia; KASAX - the name of a village in Abaran district; KATAX- the name of a mountain in Surmeli district of Yerevan province; KECHERIZ-the name of a village in Derachichek district of Yerevan province in 1728; KABERLI – the name of a village in Derakand-Parchenis district of Iravan khanate; KAVAR - the name of a village in Goyce District of Iravan Khanate; KAMERLI - the name of a village in Garnibasar district of Iravan khanate; KANZAK - the name of a village in Derakand Parchenis district of Iravan khanate; KANZAK - the name of a village in Goycha District of Iravan Khanate; KANKAR - the name of a mountain in the border region of Armenia with Georgia; KAPANEK - village name in Akhuryan district; KARKI - the name of a village in Iravan district of Iravan governorate; KARKİBASH - the name of a village in the Gazakh district of Yelizavetpol (Ganja) governorate; KASEMAN - the name of a village in Basarkecher district, Novobayazid district of Iravan province; (also recorded in Kazakh region); KASEMAN - the name of a village in Artik district; KIOXT-name of a village in Garnibasar district of Iravan Khanate; KIRANLI - the name of a village in Echmiadzin district of Yerevan province; KIRIX - the name of a village in Alexandropol district of Yerevan governorate; KICHIK KARAGOYUNLU - the name of a village in Novobayazid district of Iravan province; KINIGKAND - the name of a village in Sharur-Daraleayaz district of Iravan governorate; KOG - the name of a mountain in Echmiadzin District of Yerevan Governorate; KOGES - village name in Stepanavan district; KOLAGIREN - the name of a village in Borchali District of Tbilisi Governorate; KOLAGIREN- the name of a village in Goycha District of Iravan Khanate; KOLANI - the name of a village in Goycha District of Iravan Khanate; KOLT - the name of a village in Iravan province in the middle of the 18th century; KORKECHILAR - the name of a village in Talin district of Ravan province in 1590; KOTANLI - the name of a village in the Vedibasar district of the Iravan khanate; KOTANLI - the name of a village in Sharur-Daraleayaz district of Iravan governorate; KOXB- village name in Noyemberan district; KOXT - the name of a village in Garni district of Ravan province in 1590; KOPEKLI - the name of a village in Shirakel district of Yerevan province in 1728; KORPUGULAS- the name of a village in Garnibasar district of Iravan khanate; KOTKLI - the name of a village in Echmiadzin district of Yerevan governorate; KOCHARLI - the name of a village in Echmiadzin District of Yerevan Governorate; KUMAN - village name in Zangezur district of Yelizavetpol (Ganja) governorate; KURUT - the name of a village in Zangezur district of Yelizavetpol (Ganja) governorate; KUZACHIK- the name of a village in Iravan district of Iravan governorate; KELLAVAN - village name in Iravan district of Iravan governorate; GAZARBAD - the name of a village in Ani district; GANCAK - the name of a village in Darelayaz district of Iravan khanate; GANJAK- the name of a village in Kirkhbulag district of Yerevan province in 1728; GANJALI- the name of a village in Vedi district of Yerevan province in 1728; GANCILI - the name of a village in Abnik district of Ravan province in 1590; GERGAR- the name of a village in Borchali District of Tbilisi Governorate; The name of a village in GERGAR-Azizbeyov district; GERGAR-the name of a village in Stepanavan district; In the 1930s of the 20th century, the name of one of the tributaries of the Arpachay in the GERGAR-Azizbeyov region was called Erer in Armenian; KOMUSH - the name of a village in Novobayazid district of Iravan governorate; KORAN - the name of a village in Sardarabad District of Iravan Khanate; KORANLI-

the name of a village in Echmiadzin District of Yerevan Governorate; GORUS - district name in Zangezur district of Yelizavetpol (Ganja) governorate in XVIII-XIX centuries; GODAKLI - the name of a village in Surmali District of Iravan Governorate; GODAKLI- the name of a village in Surmali district of Iravan governorate; GODAKLI- the name of a village in Iravan district of Iravan governorate; GODAKLI - village name in Zangezur district of Yelizavetpol (Ganja) governorate; GODAKLI-ZICGAN - village name in Zangezur district of Yelizavetpol (Ganja) governorate; GOYERCHILI - the name of a village in Karbi district of Iravan province in 1728; GOYARCHIN - the name of a ruined village in Iravan district of Iravan governorate; GOYARCHIN - the name of a village in Sharur-Daralayaz district of Iravan governorate; GOYARCHIN - the name of a village in Talin District of Iravan Khanate; GOYARCHINGALA - the name of a village in Alexandropol District of Yerevan Governorate; KOYARCHIN - the name of a village in Shirakel district of Yerevan province in 1728; GOYARCHINLU - the name of a village in Shirakel district of Yerevan province in 1728; GOLKAND - the name of a village in Novobayazid district of Iravan governorate; GOLCHIGIN - the name of a village in Iravan district of Iravan governorate; GUMRU - the name of a mountain in Alexandropol District of Yerevan Governorate; MAGANCIQ - the name of a village in Gorus district; MAGOVUZ - village name in Zangezur district of Yelizavetopol (Ganja) governorate; MANQUT - the name of a village in Iravan district of Iravan governorate; MANTASHKASEN - the name of a village in Yerevan province in 1621; MALEV - the name of a winter camp in Surmali District of Iravan Governorate; MALEKLU - the name of a village in Surmali District of Iravan Governorate; The name of a village in MUGAN-Echmiadzin district; MUGHANLI - the name of a village in Karbi district of Iravan province in 1728; MUGANLI-in 1728 - the name of a village in Khinzirak district of Yerevan province; MUGANLU-the name of a village in Ermus district of Ravan province in 1590; MUGANLU-the name of a village in Darelayaz district of Yerevan province in 1728; MUGANCIG-the name of a village in Zangezur district of Yelizavetopol (Ganja) governorate; MUDANCIG- the name of a village in Sardabarad district of Iravan khanate; OGUZBATIR-the name of a village in Kirkhbulag district of Yerevan province; OGUZTASH-in 1728, the name of a village in Kirkhbulag district of Yerevan province; OZANLAR- the name of a village in Zangibasar District of Iravan Khanate; OHCHU - village name in Zangezur district of Yelizavetopol (Ganja) governorate; OKHCUOGLU- the name of a village in Kars district of Kars province, then in Amasiya district; OKUZDAG is the name of a mountain in Alexandropol District of Iravan Governorate; OKUZLU-the name of a village in Sürmali district of Iravan governorate; OKUZLU - the name of a village in Igdir district of Yerevan province in 1728; PEHAN - the name of a village in Sisyan district of Yerevan province in 1728; PECHENEKLI-in 1728, the name of a village in Kirkhbulag district of Yerevan province; PUSHANLI - the name of a village in Zangezur district of Yeli-zavetopol (Ganja) governorate; REYHANLI- the name of a village in Zangibasar District of Iravan Khanate; REYHANLI- village name in Vedibasar district of Iravan khanate; SAATLI- the name of one of the districts of the Iravan Khanate; SAATLI- Broken bridge in Garni district of Yerevan province in 1728; SAAT MAZRA - the name of a village in Karbi district of Ravan province in 1590; SAATLI - the name of a village in Echmiadzin District of Yerevan Governorate; SAATLI SABUNCHU-in 1728, the name of a village in the Garni region of Iravan province; SABANCHI - the name of a village in Talin district; SABUNCHU - the name of a village

in Iravan area of Iravan governorate; SABUNCU - the name of a mountain in Echmiadzin District of Yerevan Governorate; SABUNCHU - the name of a ruined village in Echmiadzin District of Yerevan Governorate; SABUNCHU-the name of a village in Karbi district of Iravan province in 1728; SAGAGIRD-the name of a village in Karbi district of Ravan province in 1590; SADAXLI - the name of a ruined village in Alexandropol District of Yerevan Governorate; SADIQLI - the name of a village in Talin District of Iravan Khanate; SADIGLI - the name of a village in Karbi district of Iravan province in 1728; SALLI - the name of a village in Sharur-Daraleyaz district of Iravan governorate; SALUT- the name of a village in Alexandropol District of Iravan Governorate; SAMURLU is the name of a village in Alexandropol District of Iravan Governorate; SARVANLAR is the name of a village in Iravan district of Iravan governorate; SARVANLAR KHARABA - the name of a village in the Iravan District of the Iravan Khanate; SARVANLAR SUFLA - village name in Zangibasar district of Iravan khanate; SARICALAR- the name of a village in Tengibasar District of Iravan Khanate; SARICALAR - in 1728, the name of a village in the Karbi region of Iravan province; SARICALAR - the name of a village in Garni district of Yerevan province in 1728; SARICALAR - in 1728, the name of the village belonging to Goyarchinlu village in Shirakel district of Yerevan province; SARCHELAR - the name of a village in Zangibasar district of Iravan khanate; SISYAN - the name of the ancient province of Sisakan in Albania, the district of Sisyan in the Middle Ages; SICHANLI- the name of a village in Surmali district of Irevan governorate; SOYUDLU - the name of a village in Echmiadzin district of Iravan governorate; SOYUDLU - village name in Derachichek district of Yerevan province in 1728; SUVARI - the name of a village in Sisajan district in 1468; TAVUSKOKLU-in 1728, the name of a village in Srmeli district of Yerevan province; TANDUREK-the name of a village in Surmali district of Yerevan governorate; TANDUREK- the name of a mountain in Surmali district of Yerevan governorate; TANTUR-TORPAG-The name of the place of residence in the grassland belonging to the herdsmen of Huseynguluagali village in Novobayazid district of Iravan governorate; TAPANLI- the name of a village in Alexandropol District of Yerevan Governorate; TATAR - Zangezur village name of Yelizavetpol (Ganja) governorate; TATARLI-the name of a village in Maku district of Yerevan province in 1728; TATAR OSMAN-the name of a village in Abaran district of Yerevan province in 1728; TATLUGISHLAG - the name of a village in Goycha District of Iravan Khanate; TEKALI- the name of a village in Novobayazid district of Iravan governorate; TEKALI- the name of a mountain in Novobayazid District of Iravan Governorate; TAKARLI- the name of a village in Echmiadzin district of Yerevan governorate; TAHLA - the name of a village in Borchali district of Tbilisi governorate; TOVUZGALA - the name of a village in the Gazakh district of Yelizavetpol (Ganja) governorate; TOVUZGONLU- village name in 1728 in Surmali district of Yerevan province; TOGANSHAHLU BOYAT - the name of a village in Surmali District of Iravan Khanate; TOGANSHALU GAJAR - the name of a village in Surmali District of Iravan Khanate; TOKLUJA - the name of a village in Novobayazid district of Iravan governorate; TUGUT - village name in Zangezur district of Yelizavetpol (Ganja) governorate; TULUS - the name of a village in Sisyan district of Ravan province in 1590; TURKISH GARAKILSASE - the name of a village in Akhuryan district; TURKMENI - the name of a village in Echmiadzin District of Iravan Governorate; The name of a village in Echmiadzin district of TURKMENISTAN-Iravan province; TURKUT-the name of a village in Bazarchay district of Ravan province in 1590; UZ - the name of a

village in Sisyan district of Ravan province in 1590; URUT - village name in Zangezur district of Yelizavetpol (Ganja) governorate; URUD- the name of a village in Borchali District of Tbilisi Governorate; URUZPOR - the name of a village in Goyce district in the Armenian source of the 16th century; URUTMUŞ- the name of a village in Surmali District of Iravan Khanate; UDGUN- Yelizavetpol (Ganja) governorate village name in Zangezur district; KHAZARABERT - the name of a village in Katak district of Iravan province in the middle of the 16th century; KHALACLAR YURDU-The name of a pasture on Vers mountain between Darelaez and Goyce in Sharur-Daralayaz district; KHANCHALLI-name of a village in Amasiya district; KHARABA KOLANI - the name of a village in Zangibasar District of Iravan Khanate; KHARABA KOTANLI - the name of a village in Irevan area of Irevan governorate; KHARABA CHANDAR - the name of a village in Alexandropol District of Iravan Governorate; KHAZNAUZ - the name of a village in Echmiadzin district of Iravan governorate; KHALJ-the name of a village in Zangezur district of Yelizavetpol (Ganja) governorate; KHALAJ - the name of a village in Kirkhbulag district of Yerevan province in 1728; KHINZIRAK - the name of one of the districts of Yerevan province in 1728; KHINZIRAK- the name of a village in Khinzirak district of Yerevan province in 1728; KHINZIRAK - the name of a village in Sisyan district of Yerevan province in 1728; KHINS - in 1727, the name of a village in Darelayaz district of Nakhchivan Sanjak; KHUZAR - the name of a village in Abnik district of Ravan province in 1590; KHUNUT is the name of a village in Vedibasar District of Iravan Khanate; HERANIS - the name of a village in the Vedibasar district of the Iravan khanate; HERHER - the name of a village in Sharur-Daralayaz district of Iravan governorate; HARHAR- the name of a village in Darelayaz district of Yerevan province in 1727; HORS- village name in Zangezur district of Yelizavetpol (Ganja) governorate; HRANS-the name of a village in the Goyce district of Iravan province in the 16th century; HUNUT - village name in Zangezur district of Yelizavetpol (Ganja) governorate; CAHIRLI - the name of a village in Novobayazid District of Iravan Governorate; CHEPNI - the name of a village in Aralig region of Ravan province in 1590; CHAPNI - the name of a village in Zangezur district of Yelizavetpol (Ganja) governorate; CHAPNI - the name of two villages in Surmali district of Yerevan province in 1728; CHAREKDAR - the name of a village in Zebil district of Ravan province in 1590; CHERAKLI-the name of a village in Khinzirak district of Yerevan province in 1728; CHERAKLI - the name of a village in Karbi district of Iravan province in 1728; CHERIKLIK-the name of a village in Zar region of Ravan province in 1590; CHIVA - the name of a village in Sharur-Daralayaz district of Iravan governorate; CHIVANDARA- the name of a village in Iravan district of Iravan governorate; CHIVANLI- the name of a village in Surmali district of Irevan governorate; CHIVINLI-the name of a village in the 11th century in the Kars district of the Kars province, now in the Amasiya district; CHIVILI-the name of a mountain in Alexandropol District of Yerevan Governorate; CHIGNI KARAGOYUNLU - the name of a village in Iravan district of Iravan governorate; CHIRIS-Yelizavetpol (Ganja) governorate Zangezur village name; CHIRYUKHLA - the name of a village in Saatli District of Iravan Khanate; CHIRMANIS- the name of a village in Vedibasar district of Iravan khanate; CHORLU-name of a village in Talin District of Iravan Khanate; The name of a village in Chorlu-Gukasyan District; ÇÖRAK-the name of the mineral water source at the foot of Tekakaya Mountain near the city of Gümri; The name of a village in Sharur-Daralayaz district of CHUL-Iravan governorate; The name of a village in Zangezur district of CHULLU-

Yelizavetpol governorate; CAGATAY - the name of a village in Sharur-Daraleyz district of Iravan governorate; CALAIRLI-in 1728, the name of a village in the Aralig region of Iravan province; CALALOGLU-the name of a village in Borchali District of Tbilisi Governorate; JAMISLI-the name of a village in Abaran district of Iravan khanate; JAMISCUR-the name of a river in Alexandropol District of Yerevan Governorate; CANDAR - the name of a village in Abaran district of Ravan province in 1590; CANDARLAR- village name in Karpi region of Ravan province in 1590; Name of village in Zangezur district of CIBIKLI-Yelizavetpol (Ganja) governorate; ZIVA - the name of a village in Sharur-Daraleyz district of Iravan governorate; CINCAVAT - the name of a village in Surmali District of Iravan Governorate; CINCAVAT-the name of a mountain in Surmali district of Yerevan province; CIVIXLI - the name of a village in the Gazakh district of Yelizavetpol (Ganja) governorate; SHABAN VILLAGE- the name of a village in Karbi district of Iravan province in 1728; SHABAN VILLAGE - the name of a winter camp in Derachichek district of Yerevan province in 1728; SHABANLI - the name of a village in Abaran District of Iravan Khanate; SHAGANLI - the name of a village in Shuragel district of Iravan governorate; SHADAK - the name of a village in Sisyan district of Yerevan province in 1718; SHADILI - in 1728, the name of a village in Aralig district of Iravan province; SHAKABAD-in 1728, the name of a village in Khinzirak district of Iravan province; SHAKI - village name in Zangezur district of Yelizavetpol (Ganja) governorate; SHEKIKAN- the name of a village in Aghcagala region of Iravan province in a source from 1590; Shamshadil-Yeli- zavetpol (Ganja) governorate name of the district in Gazakh district; SHERKI-name of a village in Iravan district of Iravan governorate; SHIVLI-Yelizavetpol (Ganja) governorate village name in Zangezur district; SHIRAKGALA - the name of a village in Echmiadzin District of Iravan Governorate; SHIRAKGOC - the name of a village in the Vedi region of Ravan province in 1590; SHIRAK PLAIN - Boz-Abdal. The name of the valley between Elayaz and Shirak mountains; SHIRVAN - the name of a meadow in Ravan Province, Alayaz Mountain in 1590; SHIRVANCIQ - the name of a village in Alexandropol district of Yerevan governorate; SHIRVANCIG- the name of a village in Shirakel district of Yerevan province in 1728; SHIRACHI - the name of a village in Surmali District of Iravan Governorate; SHORELI- the name of a village in Goyce District of Iravan Khanate; SHORKAND-the name of a village in Echmiadzin District of Iravan Governorate; SHOR KOLANI – look at: Ranjbar; SHORGOL - the name of a lake in Surmali District of Iravan Governorate; SHORLU - the name of a village in Zangibasir District of Iravan Khanate; SHORLU DAMIRCHI - the name of a village in Iravan district of Iravan governorate; SHURAGEL - the name of a mountain in Alexandropol district of Iravan governorate; SHURAKUZ-the name of a village in Aghjagala district of Ravan province in 1590.

It should be noted that the given ethnotoponyms are not a complete list of ethnotoponyms of Turkish origin on the territory of Armenia. In order not to take up too much space in the list, ethnotoponyms that are similar in terms of expression are not included here. The analysis of ethnotoponyms shows that they are based on the following ethnonyms: ABAN, ABAR, ABARAN, ABBAS, ABDAL, Avshar, AYDINLI, AYRIM, Aktan, Alan, Alban, Alpan, ALPOUT, ARAN, Akhtachi (padar), BABURLU, BAZAR, Bazcha, BAYAN, BAYANDUR, BAYAT, BAYDAR, BAYRAMLI, BALKALY, BARANI, Basar, BAHARLI, BOZAVAND, BOZTUGAN, BOYAT, BOLGAR, BOSTON, BAYDILI, BARGUSHAD, GABAG, GAGAUZ, GAZAN, Kazakh,

GARA, GARA CHOMAGLI, GARABAGH, GARAGAR, GARAGOYUNLU, GARADAGLI, GARAISA, GARAPAPAX, GARGAR, GASUMLU, GACHAGAN SURNAME, QAGAR, GERUS, GOV, GORUS, GUGAR, GURGAN, GURTLAR, KUSCHU, KYUU, GIZILLI, KIPCHAG, DONDAR, EYMUR , MEAT, STRIPED, ZANGANE, IVA, INALLI, YAZYK (PECHENE), YAYCI, KABAR, KAZAN, KAYI, KAYIG, KALTAK, KANGLI, APAN (PECHENE), CROW, KARKIN, KARIK (OGHUZ), KATAK, GOAT, KILICH, KIRAN, KOBAK, KOBYAK, KOL, KOLANI, KOMAN, KOTYAN, KUYARCHI, KUL, KULAS, KULOBA, KURUT, KUSHI, KUZACHIK, KINIG, KIRIK (DASH), NOMAD, KOCHER, KABAR, KEKELI, KEMER (KIMMER), KANGAR, KAPANEK, KERKI, KASEMAN, KACHER, MANGUT, MANTASH, MUGHAN, MALEV, MALEKLU, OZAN, OIRAT, OLET (A BRANCH OF THE ORYAT TRIBE), OCCU, OGUZ, PEYRELU, PECHENE(G), PIYKAN, PURNAK, PUSHANLI, REYHANLI, SAATLI, SABUNCHU, SADAK, SAK, SAL, SAMUR, SARVAN, SARICALI, SAT, SINJAN, SUVAR, SOYOT, TABANLI, TAVUZ, TATAR, TATLU TAKELI, TELE, TOVUZ, TUGUT, TUK, TULUS, TURKMEN, TURK, TEKLE, UGRAQ, UZ , KHALAC, KHAZAR, CHAGAN, CHANDAR, CHAKIRLI, CHERIKLI, CHIBIKLI, CHIQIN, CHIRIK, CHOR, CHUL, CHAPNI, SHABANLI, SHAHDILI, SHIVILI, SHIRAK, SHIRVAN, SHAMSHDIL, HUN, HAMZALI, CALAIR, CAMIS, JAGATAY, CIBIKLI, MERCURY (YIVA), JINLI, GAMISH, GORAN, GORUS, GÜN, GÖDAKLI, GANCA, ANJ, AFSHAR.

We do not claim that each of the names included in the proposed list is an ethnotoponym. As mentioned, these onomastic units were selected from various sources and in those sources, they were given as ethnotoponyms. It becomes clear that one or the other of these units is really ethnotoponymic, which requires investigation in the research process. The large number of such units does not allow covering all of them within one dissertation.

1.4. Areal ethnotoponyms of Turkic origin of Armenia

As above mentioned, facts, areal onyms are determined by the repetition of the onim itself or its elements in a certain area. The repetition of the name, in our case, the ethnotoponym, can be related to various reasons. V.A. Nikonov can see migration as the main reason for the repetition and spread of onyms in the area. He writes: "The main reason for the sameness is the migration of the population and the parallel creation of onim." Those who moved to a new area bring the names of their hometowns and old places of residence to the new place" (127, 114).

A.A.Akhundov considers most of such geographical names to be "homonymous place names" (2, 40-72).

Of course, the main reason for the emergence of areal onim can be considered population migration. However, other factors also play a role in the formation of areal onim. On the other hand, migration itself is a broad concept, arises for various reasons and manifests itself in various forms. It is these factors that create the basis for the emergence of various forms of areal ethnotoponyms, and sometimes for the development of their completely parallel variants. Population migration can be voluntary or forced. Voluntary migration is mostly related to geographical and natural conditions. Lack of arable land, infertile land, lack of food, insufficient area for tribal members is the basis of

voluntary migration. Natural disaster, war, deportation, etc. resulting in forced migration. It is possible that the migration process itself splits. Population moving from the same place can settle in two different areas.

It is necessary to use certain components added to ethnotoponyms of the same origin that arose in connection with migration to differentiate them from each other according to G.A.Geybullayev. He divides the names of this type into different groups: 1) names formed by increasing the appellatives (dağ, düz, kol, yaxa, yal) Daggarkhun kashi, Dag gushchu, Duzgkırılı, Kolkırılı, Yakha Dallek, etc. 2) names formed by repetition of nearby paleotoponyms under a new name - Akhtachi Shirvan, Akhtachi Selyan, Arab Guba, Arab Sheki, etc. 3) names formed by adding antonymous words - Yukhari Ayibasanlı, Aşağı Ayibasanlı, Boyk Pirali, Kıçık Pirali; 4) names arranged by series numbers - Birinji Milli, İkinci Mill etc.

It should be noted that the areal onyms are defined not only by the onim, but also by the elements of the onim. In such a case, a change in the components of the ethnonym may appear. Such examples were revealed when interpreting the methods of changing names of Turkish origin in the territory of Armenia.

Thus, revealing the complete picture of areal ethnotoponyms requires a comparative study of ethnotoponyms in the existing area and modified ethnotoponyms. The ethnotoponymic landscape of the area should be determined, and the onomasticon of ethnotoponyms should be drawn up in all cases. In our case, these two stages of the research were performed. An onomasticon of ethnotoponyms reflected in available sources has been established. Now it is necessary to clarify which of the ethnotoponyms included in the onomasticon have the characteristics of areal ethnotoponyms. It is important to pay attention to one more issue here. In one case, the scope of the onim can be limited to a certain area only. Let's say that if it is required to clarify the fact that an ethnotoponym is an areal ethnotoponym within the territory of Armenia, then the fulfillment of the condition of a reality within this territory is checked. On the other hand, an ethnotoponym found once in the territory of Armenia can be registered outside this territory, and this fact will prove its areal ethnotoponymy. During the research of ethnotoponyms of Turkic origin in the territory of Armenia, the ancient Oghuz homeland, it is certainly flawed to limit the research to only one area. It is flawed because the territories where the Turks settled and lived were quite large, and even today that territory is not small in terms of its scale. Therefore, an ethnotoponym of Turkish origin, which was found once in the territory of Armenia, can be found in other areas where Turks live. Therefore, in order to reveal the full picture of the areality feature of ethnotoponyms, one should not be limited to a territorial framework, this issue should not be solved by considering other territories. It follows that we will investigate their areal characteristics after determining the general set of ethnotoponyms for research. If any of the given ethnotoponyms is found once in the territory of Armenia, but at the same time it is not recorded in other territories, then a deep analysis and research of that ethnotoponym itself is required, because the fact that the ethnotoponym does not have an areal character raises certain doubts. Each of the ethnotoponyms of Turkic origin in the territory of Armenia can be considered as an areal ethnotoponym in the initial approach. In the next chapter of the dissertation work, it will be clarified in the process of clarifying the regional characteristics of ethnotoponyms and the distribution areas of ethnotoponyms will be determined.

Bayat mountain

Qachagan mountain

Qaragoyunlu villiage

Quyulu cave

CHAPTER II

AREAL CHARACTERISTICS AND AREAS OF DISTRIBUTION OF ETHNOTOPONYMS OF TURKISH ORIGIN OF WESTERN AZERBAIJAN

2.1. ABAN-based areal ethnotoponyms.

Aban is the name of a tribe of ancient Turkic origin. The word Aban was written in bc. in the VII century, the name of the tribe that came together with the Gargars as part of the Sakas is drawn to the center of attention in the scientific literature (21, 100; 89,78). About the settlement of the Gargars in northwestern Albania since ancient times, bc. in 65 ad, Pompey's march to Albania was recorded by ancient historians. The Avant river in Albania and the presence of the Abant province near it are shown (Plutarch, Pompey, Dion Cassius) in their works. Moisey Kalankatli stated that there are two settlements named Abant in Albania. Based on the above-mentioned information and other facts, G. Geibullayev comes to such a conclusion that the names Abant/Avant are related to the name of the Abant tribe and they came to this area together with the Gargars (87, 78). It follows the history of settlement of Abant tribes in the territory of Azerbaijan and Armenia is very old. The exact name of the tribe was probably Aban. The sound "t" at the end of the word can be a remnant of the plural form suffix -at şə.

Toponyms based on the name of the Aban tribe have been recorded in the territory of Armenia. Those toponyms are as follows: ABANA - the name of a village in Darelayaz district of Yerevan province in 1728; ABNIK- the name of one of the districts of Ravan province in 1590; AVAN - village name in Kirkhbulag district of Iravan khanate; GAKARAN - the name of a village in Zangezur district of Yelizavetpol (Ganja) governorate (now Gafan district of Armenia). These ethnotoponyms that have survived to modern times are among the area ethnotoponyms in the territory of Armenia. It is necessary to partially explain the fact that aran, which is a component of the toponyms Abana, Abnik, Avan and Gajaran, is from the same base as the ethnonym of Aban. Firstly, the ending "a" in the Abana ethnotoponym is a suffix characteristic of toponyms of Turkic languages. For example, Adana (Turkey), Astana (Kazakhstan), etc. The identity of the ethnonyms Avan and Aban is beyond doubt. Here the substitution $v > b$ shows itself. It should be noted that in Turkey there are ethnotoponyms Avanos (suffix of Greek origin), Avana in Artvin district of Batum province, Oban in Borchali district (132). In above it was mentioned that this toponym was recorded in the territory of Albania in ancient times. The identification of the word Aban with the Urartian "ebani" is doubtful, probably "Ebani" which sounds like eba- ev, eb, oba (house, village) (23, 40). The toponym of Oban in Borchali district also confirms this fact.

As for the Avnik ethnotoponym, its Evnik variant is found in the "Kitabi-Dada Gorgud" epics. Sharafkhan Bidlisi showed the existence of the Avnik fortress in Anatolia in the 16th century.

GAFAN - the name of a village in Zangezur district of Yelizavetpol (Ganja) governorate (now the center of the district in Armenia) is Kapan (Pecheneg).

Currently, Gafan is a city under the republic in Armenia. The name of the city is related to the name of the village of Gapan, located on the right bank of the Okchu river, 10 km north-west from the present city of Gafan, which existed in the past. In 1918, there was an Azerbaijani village called Gatar, directly next to the present city of Gafan.

Konstantin Bagyanorodny, who lived among the Pechenegs in the steppes of South Asia in the X century, lists the names of the tribes called Erdim, Kapan, Chur, Kuerchi, Kuloba, and Karabay. There are opinions in the literature that the name of the Gafan tribe is reflected in the Gafan toponym in Armenia (46, 95).

According to Geybullayev's research, this is a part of the Pecheneg tribes (44, 109). The other part of the Pechenegs consist of kopon (in fact, Gugarchi) and other tribes. It is a fact that toponyms related to the names of some of these tribes that were recorded as district names in Armenia as early as the V-VII centuries allows us to conclude that they lived there since the beginning of the era.

The name of the Gafan region of Armenia (known as a district name in ancient Armenian sources since 1074) undoubtedly reflects the name of the above-mentioned Kapan tribe of the Pechenegs. This ethnonym has also become a personal name in Armenians. Kapansyan surname is from the name of the Kapan tribe (in Georgians, the Kapanadze surname is also related to this ethnonym) (45, 111).

It can be concluded that Kopon /Kaban/ Kopan/Kapan/Koypan are ethnonyms with the same phonetic composition (88, 42).

The name of the region in Azerbaijan	Name of the village	4 villages. The people of these villages migrated from the former Gafan (Gapan) district of Armenia. Y.B.Yusifov., S.K.Karimov "Basics of toponymy" B.1988, p. 199
Terter	Gapali	

in Armenia	In Abroad
Gafan	Kopan in the North Caucasus In the XV century, several toponyms of Kopan origin were recorded in the Kazan Khanate. In Turkestan, a village named Kapanchi, Kaypon in Bashkortostan – toponym, Kopanka hydronym in Ukraine

Gafan district and its villiage

2.2. ABAR-based areal ethnotoponyms.

Abar is the name of a tribe of ancient Turkic origin. The Avar variant of this tribe's name is also known. In the II-III centuries of our era, the existence of a tribe called Obaren on the Kura coast is shown in the literature (76, 97). Armenian author of the V century Yeghishen mentioned that a tribe lived in Balashakan named Eparan (21, 96). The ethnonym is formed in the form av+ar. Researchers point out that the word “ar”, “er”, in Turkish means "kishi, gahraman, igid". Regarding the element “av”, which is the first part of the ethnonym, the development of its variant “ab” is related to the “b-v” transition, which is characteristic of Turkic languages. Thus, the name of the ancient Turkic tribe was Abar (Avar) and this tribe lived in different regions of the Caucasus, including in the territory of Armenia. The following ethno-toponyms are recorded, derived from the name of the Abar (Avar) tribe of Turkic origin in Armenia: ABARAN - the name of a district in the Iravan Khanate; The name of the grassland in the yukhari reaches of the Kasakh (originally Gazakh) river between the Alagoz (Elayaz) and Pambak mountain ranges; The name of the field in the Iravan district, the name of the river in the Abaran district of the Iravan khanate (157); In 1728, the name of a village in Karbi district of Iravan province; ABARANOGLU – the name of a village in Abaran district of Ravan province in 1590; AVARAN- the name of a village in Echmiadzin district of Iravan governorate; BASH ABARAN - the name of the district in the Iravan khanate.

Ethnotoponyms based on the name of the Abar (Avar) tribe did not spread only on the territory of Armenia. The spread of this ethnotoponym in other areas has also been revealed. In the IX century, the village of Abaranchay in the Maykop district of the Kuban province in the North Caucasus, Avarandag in the Gusar district of Azerbaijan, and Avaran in the Khachmaz district were recorded.

R.Aliyeva notes that there is a village called Avarangishlaq in the Gusar region of Azerbaijan. In the list of Azerbaijani toponyms given in the appendix of his book, the name Abaranchay is indicated, and next to it, this name is now Kamichay (31, 67, 108). Thus, a table of distribution areas of abar (avar)-based ethnotoponyms can be established.

An ethnonym based on an ethnotoponym	Ethnotoponym	Area
Abar(avar)	Abaran	Armenia - 5 toponymy district, meadow, river, steppe, village name RF, Kuban province - river name R. Aliyeva. Toponyms of Azerbaijan. Baku, 2002, p. 108 Armenia is the name of the village Armenia is the name of the village
	Abaranchay	Azerbaijan Khachmaz district - village name Armenia
	Bash Abaran Avaran	- village name
	Abaranoglu	Gusar district of Azerbaijan
	Avarandag	

Abaran district

2.3. ABBAS-based areal ethnotoponyms.

There is no doubt that the ethnonym Abas is the name one of the Khazar tribes. Abas tribe name has also abaz form. G. Geibullayev noted that the Abas (abaz) tribe name is the basis of Abasli type toponyms (89, 139). It should also be noted that toponyms based on the Arabic anthroponym Abbas cannot be excluded. In many cases, it is difficult to distinguish these two types of toponyms from each other. It is possible to connect one of the causes of the mentioned difficulty with spelling mistakes during the registration and formalization of such toponyms. That is, the toponym could have been incorrectly written Abbas and Abas. Determining whether a word has a “b” or a geminate is complicated and can be determined mostly based on historical facts. We think that the initial version of the tribe name was in the form of Abaz, which can be split into the form of ab+az. It should be noted that the name of a tribe in Garapapags was Abas. Abas-based toponyms are widespread. They can be found in different regions. In Armenia, there were three villages named Abbasabad, Abbasdaresi winter camp and village names, Abbaskendi, Abbasgölü, Abbasgöl mezre, Abbaslar villages. The name Abbasabad is mentioned in the list of Azerbaijani toponyms given in the appendix of R. Aliyeva's research work (31,108). In the encyclopedic dictionary of Azerbaijani toponyms, the existence of toponyms Abasalıl, Abasalı in Neftchala district, Abbasabad in Yardimli district, Abbasbeyli in Gazakh district, Abbasgulular in Tovuz district, Abbaskend in Sheki district, Abbasli in Shamkir district, and Abbaskhanli in Aghsu district are indicated (9, 8). Considering the widespread distribution of ethnotoponyms with the Abas ethnonym, we do not need to give their areal table.

Abbasabad village

2.4. ABDAL-based areal ethnotoponyms.

Abdal is the name of an ancient Turkic tribe. This tribe reflects the name of the White Hun tribe. Ethnotoponyms based on the name of the Abdal tribe are also widespread. It is also a well-known fact that the Abdal tribe is among the Bashkirs, Karakalpaks, Kazakhs and Turkmens (90). The information given in the encyclopedic dictionary of Azerbaijani toponyms about Abdal village located in Aghdam district states that "Syrian historian Zachary Ritor (6th century) mentions the Turkish-speaking Abdel tribe among the various tribes living in the Hun province in the North Caucasus. Academic V.V.Bartold considers the Abadel/Abdal tribe to be a Hun tribe. In Kazakhs, Karakalpaks, Turkmens and Turkey, a tribe named Abdal is also recorded. Ethnonyms mentioned in the sources as Hephtal, heptal, hephtal are different phonetic forms of the name Abdal. Albanian historian Movses Kalankatli mentions the Abdal tribe living in Albania. According to his facts, the heptals (abdals) were moved here during the time of the great Alexander (4th century BC). In any case, it is likely that the Abdal tribe lived in Caucasian Albania before the era" (9, 8). The Abdal tribe played an important role in the social and political life of Turkey in the XV-XVI centuries (92, 108). Apart from the territory of Azerbaijan and Armenia, Abdal-based ethnotoponyms are also widespread in the Republic of Bashkortostan, Turkmenistan (73, 171-179). Abdal mountain name in Ordubad region, Abdal village in Varanda district of Nagorno-Karabakh, Abdal mountain toponyms in North Caucasus Ter province in the 19th century reflect the name of an ancient Turkic tribe. As it can be seen, the distribution area of Abdal-based ethnotoponyms is quite wide. In Armenia, AVDAL - the name of a village in Abovyan district, YUKHARI ABDALLAR - the name of a village in the

Garni region of Iravan province, ABDALLAR - the name of a village in the Karpibasar district of the Iravan Khanate, the name of the village of Abdallar Ulya, the names of Avdal, Avdallar villages, and the name of Avdalaga Castle were recorded in 1728. The Ulya component in the ethnotoponym Avdal Ulya is from the Arabic language and means yukhari.

The encyclopedic dictionary of Azerbaijani toponyms provides information about the existence of a mountain named Abdal in the Ordubad region of Azerbaijan, and a village in the Tovuz region. In addition, there are Abdalanli villages in Gubadli and Abdalli villages in Oguz (9, 8-9).

Avdal village

2.5. AYRUM-based areal ethnotoponyms.

“Ayrum” (variants Eymur, Arum, Ayrım, İmer, İmir) is the name of an ancient Turkish tribe. Mahmud Kashgari's work "Divanu luqat it-turk" gives the following information about the Eymurs

in connection with the explanation of the word Oghuz: "Oghuz is a tribe of Turks. Oghuz is Turkmen. They are twenty-two generations. Each of them has a unique mark, a mark specific to their goods, and they separate the seeds according to these marks. In the list of Turkish tribes attached to the mentioned work, this tribe is listed as Aymur in the eleventh place. In "Tarikhi- Mubarak Shah" (1206), which has a great value in terms of Oguz etymology, the Eymurs are mentioned along with other Oguz tribes, albeit in a distorted way.

Rashidaddin, who gave extensive information about the Turkish and Mongolian tribes, mentions the name of the grandson of Oguz Khan, the son of Dag Khan, in the form of Eymur. At the same time, this word means a very good and stately person.

In Khivali Abul Ghazi Khan's work "Shajareyi-Tarakimah" (XVII century), this ethnonym is written in the Arabic alphabet and can be read in three ways: Iymur (Imir), Aymur and Aymir.

In the encyclopedic dictionary of Azerbaijani toponyms, we read: "Ayrım... is an ancient ethnographic name of the Azerbaijanis who lived in the Lesser Caucasus." The area where they lived was called Ayrım district. According to one opinion, after the battle of Ankara (1402), Teymur moved 50 thousand families from the territory of Turkey to Ganja, Karabakh and today's Armenia, they were later known by the name of distinction. ... In the letter written by Ganja Khan Javad Khan to General Knorring, the distinctions are called the ancient people of Ganja Khanate. In the XVII century, a part of the sects moved to Iran and mixed up with Khashevans. The other part continued to live in the Lesser Caucasus zone of Azerbaijan and in the territory of present-day Armenia" (9, 30-31).

One of the geographical names associated with this name, which belongs to the Ayrum tribe, is the village of Eymur in Agdash District of our republic. Geographical names such as Gushchu Ayrım in Gazakh region, Mollaayrım in Tovuz region, Ayrum, Ayrum Mets, Ayrum Pokr in Armenia, Imera, Imira, Imirasani (Imir Hasanli) in Georgia are different variants of this toponym.

In the historical toponymy of Transcaucasia, there were settlements named Shinix Ayrum, Polad Ayrum and Ayrum. The presence of seventy-two geographical names bearing the name of Eymur in the modern toponymy of Turkey indicates that this tribe is active in a wide range of social and political activities. Due to the phenomenon of metathesis characteristic of Turkish languages, including Azerbaijani, it is natural for the word Eymur to become Ayrum (Eyrum). It is found that the third phoneme of this word, which consists of five phonemes, is replaced by the phoneme "m" and the phoneme "r" of the fifth phoneme. It is mentioned in the literature that the ethnonym Ayrum (Eyrum) is derived from Eymur. Imer, Imir images of the geographical name Eymur are also widespread. It is clearly noticeable that the Imreli (variants: Imr, Emheli, Avmur) tribes living in the Ilyali region of Turkmenistan are from the same Ayrum tribe. The spread of the anthroponym Imir in the Turkish-speaking area is also observed. One of the heroes of Movlud Süleymanli's "Koch" is named Imir, and the work is actually dedicated to the Eymur tribe.

On the territory of Armenia, AYRİM is the name of a village in Noyemberyan and Tumanyan districts, Boyuk AYRİM is the name of a village in Borchali district of Tbilisi governorate (now in Tumanyan district of Armenia). IMIRLI was the name of a village in Echmiadzin district of Yerevan governorate. "Aghsag Ayrum, Gushchu Ayrum, Baganis Ayrum, Dadanis Ayrum, Polad Ayrum and other branches are scattered in the Lesser Caucasus and the Gazakh province" (21, 115).

Ayrum villiage

2.6. Afshar-based areal ethnotoponyms.

Afshar (Avshar/Ovshar/afshar). BC in the territory of Armenia One of the ancient tribes of Oghuz-Turkic origin that settled in this tribe is the Avshar tribe of the Seljuk Oghuz. The name is mentioned in the works of Mahmud Kashgari and Rashiduddin. Afshars were one of the Gizilbash tribes of the Safavid state. Two Avshar-based ethno-toponyms appear in the Vedi region of Armenia.

The first settlement is the village of Avshar/Kel Balavan, located 7km southeast of the district center, on the Yerevan-Nakhchivan highway. At the end of the 1940s, during the forced resettlement of Azerbaijanis from Armenia, the Azerbaijani population of the village came to our Republic.

The second settlement was called Ovshar / Duzyurd Ovshar, Surenavan, Spandaryan / located 15 km south-east of the district center. The village was destroyed by the Dashnaks and its inhabitants were expelled in 1918. After that period, Azerbaijani hadn't lived in this village. Now it is an Armenian settlement (30, 218-232).

There was also AFSHAR KALAVAN village in Armenia. This village was located in 1728 in Karni region of Iravan province. Avshar//ovshar ethnotoponymy has parallels in different areas. The Avshar variant of this toponym also exists in Agjabadi district of the Azerbaijan Republic. According to Bayram Ahmadov, one of the researchers, this toponym is related to the occupation of the tribe that lived in that area. The author notes that this tribe was engaged in sheep breeding. B. Ahmadov believes that Avshar means sheep milking method (27, 197).

There are also those who put forward the idea that the appellative underlying the toponyms Ovshar and Avshar is the word hunting and that the toponym means a hunting enthusiast.

Researchers point out that the toponym "Absheron" was created on the basis of the Afshar ethnonym. Ethnonyms Afshar, Afsharcik, formed from the name of the Afshar/Ovshar tribe, are recorded in South Azerbaijan.

Avshar villiage

2.7. BAYANDUR-based areal ethnotoponyms

Bayandur is the name of one of the Oghuz tribes. The names of the Oghuz tribal associations were recorded by Mahmud Kashgari, Fazlullah Rashiduddin, Yazichi oglu Ali and Abulgazi Khan Khiveli. In Mahmud Kashgari's "Divani-luġat-it turk" it was noted that Oghuz consists of 22 clans (tribe-tribe associations).

Fazlullah Rashiduddin's work "Jami-at tawarikh" (all histories) shows that the Oghuzs consist of 24 tribes. The mentioned authors emphasized the Bayandur tribe name. The name Bayandur is mentioned third in Mahmud Kashgari, and 13th in Rashiduddin. In "Seljugnama" of Yazichioglu Ali and in the work of Abulgazi Khan Khiveli, the name of the tribe is given as Bayandir, not Bayandur.

The name Bayandur Khan was considered a high title, an honorary name in the Orkhon-Yenisei monuments. It is consistent with the fact that the Bayandur tribe plays a dominant role in Aggoyunlu tribal associations and the fact that Aggoyunlu rulers came from this tribe (32, 47).

It is known that Bayandur is used both as an anthroponym and as an ethnonym in historical

sources (16, 48).

The Bayandur anthroponym is one of the four sons of Goy Khan from the "Boz Ox" Boy of Oguz Khagan. The name of one of the four sons of Goy Khan, from the "Boz Ox" lineage of the Oghuz family, is given as Bayandur in the "Oghuzname".

In the "Kitabi-Dada Gorgud" epos, Bayandur Khan is the Khan of Khans of the Oghuz province. In addition, there are names of Bayandur river, Bayandurlu, and Bayandır settlements in the epos.

In the toponymy of Turkmenistan, there is the name Bayandır among the Turkish-language ethnotoponyms.

As for the origin of the word bayandur, it is explained in different ways in the studies.

1. Bayandır means "nemetli" (blessed).

The root of the name Bayandır is the old Turkish word "bay". It means "wealthy", "rich". This meaning remains even now, it doesn't change. In the "Orkhon-Yenisei" monuments, the word "bay" is also used in the indicated semantic sense. In "Oguzname" Bayandur is described as "very well-off" and "wealthy". The suffix -an in the word is sometimes used as a connecting suffix and sometimes as a word-correcting suffix (16, 48).

Salman Mumtaz explained the word "bay" in the meaning of rich, big, sir (11).

In the dialect of the northern regions of Azerbaijan, the word "bay" remains in the meaning of tall/big/alive

Traces of variants of Bayandur ethnotoponymy living in different areas in the territory of Western Azerbaijan and present-day Armenia also prove that these places belong to Turkish. On the territory of Armenia, there are two Bayandur villages in Gorus district, and another Bayandur toponym in Duzkend district. Different areas of Bayandur ethnotoponymy can be shown.

G.Geibullayev connected the Bayandur tribe with the ancient Albanians and noted that its traces were kept in the Bayandur oikonym in Tartar, and in the Bayandurchay hydronym in the Khanlar region (89, 74-75; 88, 52).

In addition, Bayandır was registered in Lachin and Barda regions.

BAYANDUR on the territory of Armenia is the name of a village in Zangezur district of Yelizavetpol (Ganja) governorate (now in Sisyan district of Armenia); BIRINCI BAYANDUR is the name of a village in Zangezur district of Yelizavetpol (Ganja) governorate (now in Gorus district of Armenia).

Bayandur was an Azerbaijani village in Armenia, formerly included in Zangezur district of Ganja governorate. The village was part of the Khanazakh soviet. In 1897, there were 153 Azerbaijanis in the village of Bayandur. After the national massacre of 1918, Azerbaijanis were completely destroyed in the village, expelled, and the village turned into an Armenian village. In 1969, the Armenians changed the name of the village to Vagadur.

Another Azerbaijani village, Bayandur, was previously included in Zangezur District of Ganja Governorate. In 1897, only Azerbaijanis (210 people) lived in the village. During the years of Soviet rule, the village was included in the Khandzorik Soviet. After Andranik's detachment destroyed these villages in 1918, there were no Azerbaijanis left there (30, 164).

Bayandur is also the name of a village and railway settlement in Duzkend district. It is said

that there is another Bayandur village and it was destroyed in the Gyumri earthquake in 1926. The ancient inhabitants of the village, the Turks, fled from there in 1918. Sources mention that Armenians and Greeks settled in Bayandur village from Mush and Bitlis in 1918-20. Bayandır geographical name has a wide range in Turkey.

F. Sumer noted the existence of 52 oikonim named Bayandur in Anatolia (65). In addition, there are ethnotoponyms Bayan, Bayandur on the territory of Kazakhstan. It is a tributary of the Zabukh River in the Lachin region of Azerbaijan and the name of a village in the Tartar region. In addition, there is a village named Bayan in Dashkasan and Oguz regions (9, 63).

Bayandur villiage

2.8. BAYAT based areal ethnotoponyms.

There is information about the Bayat tribe in the "Kitabi-Dade Gorgud" monument dating back 1300 years.

«Bayat boyundan Qorqud ata derlər bir ər qopdu. Oğuzun ol kişi bilicisiydi».

The ancient and magnificent monument of our people, the epic of love and heroism "Kitabi-Dada Gorgud" begins with these words. B.C. "boy" - clan, tribe, and in the Middle Ages it was used in the sense of village, country.

Dede Gorgud Bayatli-Bayat noble, Bayat fifty, who plays the gopoz and sings, was a singer of singers. Over time, many names related to the addresses, beliefs, and customs of the heroes, places, and finally the Oghuz tribes in the epos were created by his opening meetings and singing.

It is also known that Bayat ethnotoponymy is spread over a wide area. Medieval historians in

their works confirm the idea that today's people are the children of Noah Aleihussalam. In the flood, Noah had 3 sons named Ham, Sam and Yasef in Noah's ark. Yasef's grandson is the son of Alinca Khan's grandson Kara Khan.

Oguz Khan also had 6 sons. Three of them (Gunkhan, Aykhan, Ulduzkhan) ruled under the name of "Gray Arrow", three (Mengli Khan, Dag Khan, Deniz Khan) "Three Arrows" followed them.

According to available sources, not only the roots of Western Azerbaijan but also more Turkic people are connected with Oguz. It is a well-known fact that the Oghuz were also formed from the union of separate Turkic clans and tribes.

Bayat was popular for its braveness, courage, thoughtful elders who occupy a special place among these tribes. The Bayat took its name from a well-known person - "Bayat". Bayat is the son of Gun Khan, the grandson of Oguz Khan.

The great historian and warrior Abulgazi Bahadur Khan Khiveli (1602-1664) wrote in his famous work "Shajareyi-Tarakema Turk" that the son of Bayat Oghuz Khan was the second son of Gun Khan.

Bayat, the son of Gun Khan, used to sit on the right side of the Khan at the gatherings of the Oguz clans, and was the head of the right arm of the Oguz army. At the meeting named "Bey Shulan" he belonged to the Oghuz nobles and the Khan would eat the right thigh of the ram.

Showing the dispersal of the Bayats in many countries and their formation as the leading branch of the Dish Oguz. prof. Z.V. Togan writes: "The tribes named Uyrat-Uygurs, Gayat-Gayalar, Ganigliyut-Ganigllilar and Bayaut-Bayatlar, who rose from the north and moved to the south, were originally Turks, and some of them had become Mongols before the appearance of Genghis. Joseph Dogun writes about this: "Bayats are not slaves of Chingiz Khan, but one of the many tribes joined around him. There is extensive information in various sources about the historical existence of Bayat, whose traces can be seen from the vast countries of Asia to Azerbaijan, Anatolia, Iraq, and the Volga."

Speaking about the motherland of the Bayats, Bahadur Khan notes: "The Bayats have many tribes. The important ones are "Jidayin Bayats" who live on the banks of the Jidayin River and "Makrin Bayatals" who live on the banks of the Makrin River.

Detailed information about it can be found in the "Turkish encyclopedia". According to the information, the Bayats lived on the shores of the Syr-Darya and in the steppes north of it before the XI century. Some of them later joined the Seljuk (or Turkmen) conquests and played an important role in the establishment of large empires stretching from Syr-Darya to the Sea of Islands (Aegean Sea). In the middle of the 19th century, these bayats, which had an important position among the Turks of Sham or Ozoglu, who established the principality of Zulghadar in the Marash region and tried to establish a home around Sivas, and most of them were located in today's Yozgad district, were known as Sham bayat.

At the beginning of the XV century, the Bayats living between Intab and Aleppo formed the Turkmen of Aleppo together with other Turkmen in the XVI century, and were known by the name "Bayadi" at the beginning of the XVI century. In Anatolia and Antakya, they settled in Khafarli, Sharafli, Gizildonlu, Okdenli, Karacagoyunlu, Manjaniq, Gangal and Yeni El, which are the most famous carvings. In the XVI century, some of them moved to Garaman and some to Adana.

In M. Kalankaytli's work "Albanian History" there is talk about the settlement-fortress named Bogayat and it is indicated that it is located in the Barda border. The Bogayat castle in the "History of Albania" is located in Barda. Boyat//Bayat//Bayatlılar//Sinjan Boyat // Kızıltape Boyat // Boyatansukhte // Bayatlı // Keshlakbayat // Albayat // Bogayat (Fire of God) etc. this name, which has parallels, has areas in different areas, including Azerbaijan.

In the book of the list of inhabited places in Azerbaijan, the following village soviets, villages and the national composition of their population are shown in connection with the name of Bayat. 1) Agjabadi-Bayat village soviets, 57.9% of the population are Turks; 2) Devachi, Sinjan Bayat b) Uzun Bayat villages 27,150 farms, population 99.9% Turks 3) Goychay - Bayat - 146 farms, population 98.2% Turks, 4) Shamakhi - Bayat 22 farms, 88% Turks (3, 144).

Back in the XIX century, Azerbaijani topographer Ibrahim agha Vakilov showed 5 villages in Azerbaijan called "Bayat". One of them was in the previous Shusha, Goychay, Salyan, Guba, and Shamakhi districts.

G. Geibullayev, Tofiq Ahmadov, Afat Gurbanov also showed the residential areas of Boyat tribes in Azerbaijan and noted the date of their arrival in Azerbaijan. Speaking about the bayat tribe, B. Budagov notes that they actively participated in the creation of the Safavid state in the XIV-XV centuries (20, 115). A. Akhundov attributes the arrival of Boyats to Azerbaijan in the second half of the century. In connection with the name of this tribe, he mentions the names of settlements in Turkmenistan (Darganata, Denev, Khocambaz and Carcou) and notes that they are called by the Boyat toponym (2, 41).

Muhammad Hasan Valiyev spoke about the arrival of Baharri Boyat tribes to Azerbaijan, and noted that they were settled by the Safavids in the current Guba district to subjugate the Lezgins and strengthen local rulers. He also mentioned the name of the villages from which the Boyats gave their names.

Boyat-Malik Umud in Goychay district, Sincan Bayat, Uzun Bayat in Bayat-Nadir Javad district

Bayat in Shamakhi district

Bayat in Shusha district

Thus, in the territory of Azerbaijan, there is the name Boyat village in Agjabadi district, Boyat village with the same name in Ujar, Neftchala and Shamakhi districts, Boyat and Sinjan Boyat villages in Devachi district, and Boyatlar neighborhood in Darbend. The village of Bayatlar was located in the Gugark Gara Kilse district of Western Azerbaijan, which we mentioned above.

Our researchers explain the origin and meaning of the name Boyat from different perspectives.

Mahmud Kashgarli, one of the world's greatest linguists of the XII century, mentions the name of the Boyat tribe in his "Dictionary of the Turkish Language" and shows it as a branch of the Oghuz tribe. He noted that this word means "great god" (54,718). The XV century Turkish-Uyghur poet and scholar Yusif Balasagunlu mentions the name Bayat in his famous work "Kutadgu Biliq". He mentions the god Bayat and commemorates him by saying, "I started my conversation with Bayat." It is true that Boyat is one of the names of gods that Azerbaijanis used in the past. However, it is not known what faith this god is associated with.

Some researchers point out that Bayat is a water god. About this, L.N. Gumilyov noted in his

work that the ancient Turks (also Azerbaijanis of that time) had faith in gods and goddesses, who were considered the owners of nature and were called Earth and Water (94, 80).

Abulgazi Khan Khivali explained the meaning of "Bayat" as "state".

Ajder Farzali, while explaining the meaning of Boyat's name, writes: "Boyat means finishing expire date like as not fresh "boyat", and "boyati" means "bogu" - to the stay with gods". Just like staying in memory is staying in god. And the word "andır" (antır), formed by the displacement of the sounds in "god", is used in some languages of the world - mostly Indo-European languages in the context of "god". In fact, the god name "Bayat" existed independently of the tribal name "Bayat". The pious elders would describe the god as follows: "O.. owner of this world." Bey-bay is also said to be the owner of the fiery and watery place - the world. And the owner of such a privilege "in the imagination of the primitive Oghus" could only be a god. "Bag" derived from "Bay" means god in Sumerian sources as early as five thousand years ago. In the "Bogoy at" variant, the "bog" component represents the god. Bogoyat-Bog ata-God-father, Bog-od-God-fire... Boyat-Bey ata, as well as Bey odu, God odu" (36, 51).

The Bayat clan has representatives who are famous all over the world.

Regardless of where he was born, Fuzuli is a Boyat. Suleyman is the son of a man from the Boyat village of Karabakh-now Aghjabadi, and they moved to Iraq from that district.

M.P.Vagif, the famous historian who lived in the XV century, Hasan Bayati, the author of "Jami-jam-ayin", Bayat Abbas, who lived and created in the XII century, Turkish poet Yahya Kamal Bayatli, Samad Vurgun also belong to this group.

Bayatlar village is one of the oldest villages of Gugark region located in the northern part of Armenia (West Azerbaijan).

It is surrounded by Ley mountain from the north, and Agbulaga and Tosmoklı from the west. The antiquity of the village was revealed in the ruins and the agricultural works carried out in the graves. The reason for the destruction of the village is explained by a natural disaster, a mountain and an avalanche.

Azerbaijanis have been expelled from the region by force of arms and bloody massacres since 1988 by the decision and instructions of the "Armenian" government. Bayatlar village has an even older history. When we examine the historical roots of the village population, we see that their great ancestors belong to the ancient Turkic tribes - the Bayat dynasty of Oghuz.

All this shows that the history of the village of Boyatlar, which was formed over time in the territory of Western Azerbaijan, and the roots of that generation are also connected with it.

Boyats	Gugark district	Boyat	Agcabedi	Boyat	Turkmenistan
Boyat Mountain	The name of the mountain in the Pambak mountain range	Boyat	Neftchala	Bayat	Turkey
Boyats	The name of the winter camp in the Pambak region	Boyat	Ujar	Boyat	Iran

Mountain Bayat in Loru-Pambak district

2.9. Kazan-based areal ethnotoponyms.

The Kazan Turkish tribe belongs to the Bulgars. Bulgarians lived in the territory of Bulgaria, which existed in the Volga-Kama river basin. Their capital city was the city of Bulgar.

The Bulgarian language differs from the ancient Turkish languages by using the sounds "r" instead of "z", "l" instead of "sh"; ker//kuz (payiz-autum), khel// (gish-winter):

The written monuments of the Bulgarian language are unknown, only separate words remain: cal-il, cur-yuz, cirim-iyirmi, citi-yeddi, timirec-demirchi, hir-giz, ayikh-ay, etc. According to the sources, in the beginning of the Middle Ages, the Balgars consisted of a number of tribes - Kudvar, Chakar, Kurigir, Kul, Kazan, Iskil, etc. One of the Bulgarian tribes that has left its mark in the toponymy of Azerbaijan, including the toponymy of western Azerbaijan, is Kazan (Kazan). 24 toponyms with the Kazan component were recorded in the pre-revolutionary Caucasus. There were only 10 villages named Gazanchi in Azerbaijan (132, 87, 130).

On the territory of Afghanistan, the geographical names of villages Ghazan, Ghazanchi (in Mazar-e-Sharif) have been registered. Gazanbulag settlement in Gasim Ismayilov (Goranboy) district of Azerbaijan, Gazangala mountain in Jalilabad, Gazanzami village in Jabrayil, Gazangöl lake, Gazangöl plain in Tovuz, Gazanli in Yevlakh, Gazangöldag mountain in Ordubad are recorded.

The following geographical names with the "Gazan" component are used in "Kitabi-Dade Gorgud" regions: -Gazanbulag, Gazangosha mountain, Gazanzami village, Gazangöl lake, Gazan

lake, Gazanli, Gazangöldag mountain.

According to G.Gaybullayeva, the toponyms Kazanchi and Kazan were recorded in the North Caucasus, Ukraine, Bashkirstan, Western Siberia, Iran, and Turkey. In a source from the 12th century, the existence of the Kazan fortress in Armenia was mentioned (44, 135).

Some of the ethnographic toponyms in Azerbaijan were created by adding suffixes –çı,- çi,- çu,-çü to the names of the ancient Turkish tribes and clans that settled in our territory. For example: the places inhabited by the tribes of the Gazan tribe from the Bulgarian tribes were called Gazanchi. Currently, there are names of Gazanchi villages in Julfa, Zangilan, Goranboy regions of Azerbaijan. D.D.Pagyrev's "Five verst map of the Caucasus" is known that there were 10 Kazanchi oikonim in Azerbaijan at the end of the XIX century and the beginning of the XX century. Toponyms with "Gazan" component in Azerbaijan can be combined in the following groups.

Toponyms formed with the ethnonym of Kazan:

- oronyms and hydronyms created due to the natural conditions of this or that place. For example: Gazanbulag (Goranboy district), Gazangol (Tovuz district), Gazandag (Shamakhi district), Gazandara (Ismayilli district, etc.)

- those related to a certain random event: Gazandurmaz (Khanlar region), Gazanuchan (Armenia), etc.

In Azerbaijan, Gazanbatan (Saatli, village), Gazanbulag (Goranboy, settlement), Gazangosha (Jalilabad, peak), Gazandag (Shamakhi, mountain), Gazanzami (Jabrayil, village), Gazangol (Ordubad, Tovuz, lake), Gazangul (Zagatala, settlement), Gazanli (Yevlax, peak), Gazanchi (Goranboy, plain; Zangilan, Agdam, village) (9, 112-113).

E.G.Miraliyev explains the semantics of the word "Gazan" as follows: a hollow (valley) area relatively higher than the edges. According to K.Bashirov, the first part of the word "Gazan" has an auxiliary content. In the literature of linguistics, the word "Gaz" or "Gazi" means high. In Oghuz proverbs, this word is used as "gadi" and gives the meaning of warlord, hero.

In the dialectological dictionary, the phrase "Gazi-gazi" is explained as "yeke-yeke" or "boyuk-boyuk". By the way, let's say that the Azerbaijani word "ghazi" has nothing to do with the Arabic word "Qazi" in the sense of Sharia judge. The 2nd part of the word "Gazan" and "an" acts as a suffix with sign content in terms of expression. Therefore, the personal name "Gazan" means high, high (person) (34, 176-177).

Among the ethnic toponyms of Turkic origin in the territory of Armenia, there are six villages and two mountains called Gazanchi. There was a village of Gazanshi in Zangezur district (now Sisyan district) of Yelizavetpol (Ganja) governorate of Armenia. This ethnotoponym is also based on the ethnonym kazan (cauldron). And the suffix - ши is a Bulgarian version of the suffix - чи. In Armenia, the village of Gazanligdara and Lake Gazangol are also registered. The occurrence of these Kazan-based ethnotoponyms in different parts of the territory of Western Azerbaijan proves with facts that it is an aerial ethnotoponym and that it manifests itself not only in the territory of Armenia and Azerbaijan, but in many regions where Turkish tribes live. It follows from this that the Bulgarian Turkish tribes also settled in the ancient Oghuz homeland of Armenia.

Kazangol

2.10. Karkin-based areal ethnotoponyms.

The tribe of Karkin. Historian - toponymist G.Geibullayev, who first investigated the name "Garkhun", put forward the idea that this toponym is related to the Turkish tribe named Karkin. In the work "Jami-at-tawarikh" by F.Rashiddin, the name of Karkin//Garkhun tribe is mentioned. As it is known from the sources, the Oguz are divided into two branches, uch ok (uch ok) and "Boz ok" (Daş oguz). These two branches, which form a single unit, include separate sections. Gark's tribe belongs to the Gray Arrow branch.

Abulgazi Khan touched on the origin of the Karkin and noted that they were descended from the grandchildren of Yulduz Khan, the third son of Oghuz Khan (110, 513).

The sources also indicate that a tribe of Karakalpaks is called Garkin (110, 321).

According to G. Geybullaev, the Karkin tribe has preserved its traces in the oikonyms of Garkhin (Guba region), Ashagi-Garkhun, Yukhary Garkhun (Aghdam district) and Garkhun (Nakhchivan).

Karkin was recorded in Guba in the last century. The village of Karkin also exists in Dagestan, Turkmenistan, Uzbekistan, and in the Karakalpak region of Russia (88, 53).

The areas of ethnotoponymy "Karkın" are very wide in Turkey.

There are villages of Karkhan in Ilich district (Sharur region) of Azerbaijan, and villages of Yukhari Garkhun and Ashaghi Garkhun in Yevlakh district. It shows that, some of the Garkhs came to Azerbaijan once in time and settled here, and gave their names to the places where they lived.

According to sources, T. Ahmadov notes that Garkhun oykonimi is one of the place names that preserved the name of the Karkin tribe of the old Oguz. F.Rashideddin added the name of this tribe to the list of 22 Oguz tribes initially indicated by Mahmud Kashgari. Abulgazi Khan showed that the Karkin came from the grandchildren of Yulduz Khan, the third son of Oghuz Khan.

According to F.Rashidaddin, Garg means "much and satiate plov", and according to Yazichioglu, it means "great plov, satiate plov".

It should also be noted that there is a toponym "Gargin" in the territory of Afghanistan. This toponym also occurs in the territory of Azerbaijan (25, 131).

M. Mirzayev notes that the names of the villages of Yukhari Garkhun, Ashagi Garkhun in Yevlakh district, as well as Garkhun villages in Nakhchivan MSSR have the same origin and are related to the name of the Kark tribe. He draws attention to the fact that this settlement is sometimes called Korpukend because it is located near Korpukend, and because it is close to the Kura river, it is also called Giragli Kharkhun. He notes that at the end of the last century, the village grew and split into two parts - Asagi and Yukhari Garkhon villages. The author shows that the Karkin tribe is from the Seljuk Oghuz (60, 148).

T.Ahmadov, who tried to investigate the root of many place names in the Guba area, rightly shows that Garkhun oikonimi is one of the place names that preserve the name of the Karkin tribe of the old Oguz (28, 142).

Other researchers also mentioned the idea that the name of the village of Garkhun is the name of one of the Turkish nations (64, 42-43). There are 63 villages named Karkin in Turkey (20, 412-413).

Ashaghi Garkhun (Sharifabad, Araks, 1946) is a village of Azerbaijanis in Etchmiadzin district in Armenia. It is located in the plain, 16 km south of the district center. Until 1918, only Azerbaijanis lived in the village. In 1831, there were 318 Azerbaijanis in the village, 369 in 1873, 420 in 1886, 586 in 1897, and 631 in 1916. In 1918, with the fatwa of the Dashnak government, the armed bands of Armenian nationalists looted and destroyed the village, killed most of its population by torture, and expelled the survivors from their historical homeland. In 1915-1918, Armenians who came from Turkey were settled in that Azerbaijani village. It has been a mixed village since 1922. In 1922, 189 Armenians and 169 Azerbaijanis lived in the village. There were 240 and 201 people in 1926, and 221 and 212 people in 1931. During the forced transfer of Azerbaijanis from Armenia in the late 1940s, Azerbaijanis were forced out, and since then it has been an Armenian village.

Another KARHUN village was in the Sardarabad district of the Iravan khanate in the territory of Armenia.

Armenia		Azerbaijan		Abroad
Garxun	Serdarabad	Garkhun	Guba	
Ashagi Garkhun	Echmiedzin	Garkhun Garkhun Korpu- Garkhun Girag- Garkhun Ashagi Garkhun Yukhari Garkhun	Ilich Sherur, Naxchivan Yevlakh	Turkey - 63 villages South Caucasus in Turkmenistan

Echmiadzin (Uchkilsa) district, where the village of Ashagi Garkhun is located

2.11. Kabar-based areal ethnotoponyms.

News. Ethnotoponyms based on the name of the Khabar tribe, which is part of the Khazar tribes, are quite common in the territory of Azerbaijan and Armenia. The first information about this tribe was given by Konstantin Bagranarodn. He stated that this tribe came from the Khazars. G. Geibullayev separates the word “ar” in this ethnonym. The Turkish word Ar (er) means man, husband, hero. Kabars lived in Azerbaijan under the name of Kabarli or Kabirli. One of the main areas where they lived was Karabakh.

There are two villages named Kabirli in Balaken and Tartar regions of Azerbaijan. In the new

Beyazid uyezd of Armenia, the toponyms of Kalar, Kabirli (Kabirlidagh) in Sharur-Darelayaz, Kabirli winter camp in Nagorno-Karabakh, and Kabarri place were recorded in the 11th century. Azerbaijani historian Mirza Adigozel Bey considered Kabarlar as one of the ancient inhabitants of Karabakh. During the Karabakh Khanate, the places where the Kabars lived were called Kabarli district (89, 140).

According to G.A. Melikishvili, Kuarli in the Urartu script is located in the valley between Echmiadzin and Karmir-blur (Armenian translation of the Azerbaijani toponym Kiziltepe) near Yerevan. Until the middle of the 19th century, the population of Armenia was known as Kavar (from the middle of the 19th century, Novo-Bayazit, now Kamo), whose population consisted of Azerbaijanis. That is, the toponym Kwarli was formed from the form Kavar, which received the suffix -li over time (45, 56).

In Transcaucasia, the ethnotoponym Kabar ethnonym is reflected in the form of Kabri in a source from the XII century. This is the pronunciation of the word “kabar” in the ancient Armenian language. The suffix –“i” here can be an attributive suffix. This ethnotoponym was included in the 1139 list of settlements around the fortress of Tavus (now Berd) in Albania.

It is noted that the Kabars lived on the banks of the Don River. It is known that they sided with the Hungarians when fighting other tribes and moved to Albania in the middle of the 7th century. In Azerbaijan, there were toponyms Hungarian place (Dasharkh village, Nakhchivan, Sharur), Hungarian-Karoglan (Yevlax).

Currently, Kabri ethnotoponym remains near the former Tavus River in the Artashat region of Armenia. In addition, the Kabri toponym confirms the migration of the Kabars to the Shamkir zone, geographically close to Tovuz.

While examining ethnohydronyms, A.Gurbanov shows that a certain part of them reflect the names of the Khazar tribes that settled in the territory of Azerbaijan in the Middle Ages. In the sources, it is known that a tribe of Khazars is called Kabar or Kavar. A certain part of that tribe lived in the Karabakh zone of Azerbaijan. It is interesting that this ethnonym in the form of Kavar has kept its original form in the hydronym Gavartu from the territory of Tartar region. In fact, the ethnohydronym Gavartu consists of the ethnonym Kavar and the part -tu, which is the phonetic form of the suffix -lu, which indicates affiliation. In our dialects and other Turkish languages, due to the phonetic phenomenon l-t, the suffixes –l-, -lu are pronounced in the forms –t-, -tu (49, 377).

There are not a few ethnotoponyms based on the Kabar ethnonym in Armenia, the ancient land of Oghuz. For example, GAMARLI is the name of a village in Karpibasars district of Iravan khanate; ALIKAMERLI - the name of a village in Surmali district of Iravan governorate; KAVAR - the name of a village in Goyce District of Iravan Khanate; KAMERLI - the name of a village in Garnibasars district of Iravan khanate; Gabarali is the name of a village in Derachichek district of Iravan khanate; Gabirbulag was the name of a village in the Abaran district of the Yerevan province in 1728; Gavar - the name of a village in the Goycha district of the Iravan khanate, etc. Distributing these ethnotoponyms in different regions in the territory of Armenia once again confirms their regionality.

Gamarli village of Garnibas district

2.12. Gargar-based areal ethnotoponyms

Gargar is one of the tribes of ancient Turkic origin. Still before our era in the 1st century, Strabo mentioned the Gargar tribe and noted that they lived in the North Caucasus.

K.V.Trever showed that there was a place called Gargar plain in Albania in the I century (131, 48).

S.T. Yeremyan put forward the idea that this plain is the Mil plain. In certain sources, the idea that the Gargar tribe lived in the Karabakh plain in ancient times and that that plain was called the Gargar country was also mentioned (94).

In the Middle Ages in Kazakhstan, in the last century in Georgia and Dagestan, Turkmenistan, etc. The toponyms named Gargar, which existed in places, were undoubtedly created in connection with the name of the ancient Turkic tribe of the same name (111). M.H.Valiyev also showed that there were 5 oikonyms and 1 hydronym called Gargar in Azerbaijan before the revolution (68, 20). Currently, in Azerbaijan, the original version of this tribe's name has been preserved only in the ancient Gargarchay hydronym, which has its source from the north-eastern slopes of the Karabakh range.

M.Ismayilov noted that the Gargars settled in the foothills of the Caucasus Mountains in IV-II centuries BC (39,161).

Analyzing the opinions of Strabo, Trever, Jeremiah about Albanians and expressing his attitude towards them, G. Geibullayev comes to the conclusion that names such as Gargar plain, Gargar principality, Gargar city (near Beylagan), 5 villages with this name in Azerbaijan in the XIX century are Gargar. related to ethnonym (88, 29).

It is believed that a toponym in Gadabay - Kharkhar toponym reflects a partially distorted version of the name of the ancient Gargar tribe in the Albanian province of Azerbaijan. This name is the name of the settlement called Gargar, which was built by the Gargar tribe and whose ruins remained until recent times (64).

H. Mirzayev shows that based on linguistic and historical facts, it can be said that not only Her-Her, but also Khar-Khar, Khal-Khal, Kar-Kar, Kangar toponyms are related to Gargar ethnonym in one way or another. or highly connected (55, 184).

A. Gurbanov mentions the living of the Gargars in the current Mil-Karabakh plains and shows that the "Mil duzu" has been called the "Gargar duzu" since ancient times (49, 393).

F. Jalilov writes: Goyer district, which Strabo gave as Gogar (ena), and ancient Armenian sources as Gugar (k), is also related to the name of Goyer from the Azerbaijani tribes. Armenian historian Favstos Buzand mentions Huns and Gugurs among the Albanian tribes that attacked Armenia under the leadership of Massaget (Mazkut) ruler Senesan. Apparently, both the toponym Gugar (Gogar) and the ethnonym Gugar reflect the ancient form of the word "goy (sky)" (23, 151-152).

N. Mammadov shows that the Gargars are the name one of the ancient Albanian tribes, and the Gargar Mountains, the Gargar duzu, the Gargar River preserve the name of the Turkish-speaking Gargar tribe that settled in Azerbaijan before our era as a monument. In order to prove this point, the author proves on the basis of facts that the range of ethnonyms of the word gargar and its phonetic variants Khar-khar, Khal-khal, Har-har, Her-her, Ger-ger, Ger-gar is very wide. Gargar in Karabakh, Kharkhar in Gadabay, Khalkhal in Nakhchivan and South Azerbaijan, Harhar//Herher in Nagorno-Karabakh, Gargar in Calaloglu, the ancient Oghuz homeland, constitute a collection of areal ethnotoponyms (53, 111, 137-138).

H. Mirzayev notes that there is a closeness between the names of the Gargar and Kangar tribes. In order to prove his opinion, the scientist draws attention to the fact that the words Gerger and Kangar were formed from the same nest, and the fact that the consonant -n and the consonant -r can replace each other (60, 186)

On the territory of Armenia, the following ethnotoponyms have been registered with the name of the Gargar tribe: Gurgar - the name of a historical district in the Pambak region of Armenia; Gugarchay - river name in Pambek region; GERGAR- the name of a village in Borchali District of Tbilisi Governorate; GERGAR - the name of a village in Azizbeyov district; GERGAR - the name of a village in Stepanavan district; In the 1930s of the XX century, the name of one of the tributaries of the Arpachay in the GERGAR-Azizbeyov region was called Erer in Armenian; Herher - the name of a village in Sharur-Daralayaz district; Harhar - the name of a village in Daraleyaz district. The occurrence of given ethnotoponyms in different regions of Armenia once again confirms their distribution area and the settlement of this Turkish tribe in that area since ancient times.

Gerger villiage

2.13. Kushi-based areal ethnotoponyms.

Kushi is an ancient Turkish tribe. In Azerbaijani toponymy, there are a number of toponyms that arose as a result of the settlement of this tribe. According to V.V.Bartold, the short history of the poultry tribe is as follows. In the II century BC, the provinces of Central Asia are attacked by the Huns. The peoples who were defeated by the Huns and pushed to the west are known as Yosti in Chinese sources. It is the transcription of the word "yosti" that gave the form "gushi" in the singular and "gushan" in the plural. The province in the east of Turkestan, where the current city of Turfan is located, was also called Gushi at that time. N.V. Pigulevskaya writes that there are also Turks among the Gushans. Ali Huseynzade wrote an article on the origin of "gush" toponyms. According to the author of the article, the ethnonym of "gushchu" comes from the word "gush" (hunting bird), and those who bear this name came to Azerbaijan after the victory of the Mongols over the Kipchaks in the North Caucasus in the XI century. But this idea is wrong. First of all, because the tribe known in Turks as Guzhchu was in the form of Kushan in Persians. N.G.Pigulevskaya writes that the real name of the (gush) birds was guish. M.H.Valiyev shows that the Black Huns came to Azerbaijan under the name of Kushi in 227 and settled there.

Thus, the above-mentioned Guzhchu oronyms are related to the name of the Guzhchu tribe, which came and settled in Azerbaijan in the early Middle Ages (53, 143).

The Chinese did not forget the ancient tribal names and gave the name "Great Supreme State" to this state located in the territory of Afghanistan and historically called Kushan. Based on this, the upstarts are none other than the Kushans (25, 50-52).

G. A. Geibullayev noted that there were 38 toponyms in Azerbaijan in the 19th century in the variants Gushi/ Gushan/ Gushchu. Various variants of the toponymy of Guschu in Kazakhs - gushi, in Bashkirs - guschu, koshsi; in the Turkmens -gutchi, in the Karanogais - gushsi, in the Kyrgyz -

gushchu, etc. variants are also spread in the North Caucasus, Central Asia, Iran and Turkey (88, 65).

According to some researchers, this toponym is related to the name of Gushans (Black Huns) from the Hun tribes (38, 148).

For the first time, N.A. Aristov said that the "Kuschu" tribe was related to the Huns.

According to M.H. Valiyev, bird hunters are the remains of the Huns who came to Azerbaijan in the III-VI centuries. According to him, the Huns who came to Azerbaijan in 227 were "gushan" (black Huns) and Hun-Sabirs.

Abramson and A. Huseynzade said that the root of this ethnonym is the Turkish and Azerbaijani word gush (bird) and that the ethnonym as a whole means "one who deals with the hunting bird". But the Gushchu toponyms and Gushchu tribal names with a wide area clearly show that they have nothing to do with game birds.

N. Pigulevskaya writes that there were Turkish tribes among the Kushans. This is clearly shown by the fact that the Kushan kings were called yabgu, which means "prince". Tabari called the Kushan tsars of the IX century "Khogan". Thus, both in history and in linguistics, this tribe, which carries the meaning of "Khogan", the prince who "keeps the white bird", had a unique place in the Oguz homeland (20, 65).

A.Huseynzadeh connected the arrival of the bird tribe to Azerbaijan with the acquisition of the North Caucasus by the Mongols. However, A. Hseynzade's opinion is not convincing, because in the Armenian sources of the XII century, there are Shirvan, Bakan, etc. in the territory of Azerbaijan. Along with the tribes, the name of the Guzi tribe is also mentioned. It is interesting that in Transcaucasian toponymy this ethnonym is reflected in both Gushi and Gushchu forms (24, 358-361).

The distribution areas of Kushi ethnonym-based ethnotoponyms include the following regions in Azerbaijan: Guba, Shamakhi, Aghdam, Gazakh, Jabrayil, Shusha, Gakh, Dashkasan.

Even in the work "Azerbaijan" by Muhammad Hasan Valiyev Baharli, the following village names are mentioned in Azerbaijan in connection with the name of the Gushchu tribe: Goychayda-Gushchi, Yengice; Gubada-Kohne Gushchi, Yukhari Gushchi, Ashagi Gushchi; In Shamakhi - Gushchu; Gushchi in Agdash; In Javanshire-Gushchi; Zangezur-Gushchi Balak, Gushchi, Gushchi Tazakend; In Kazakh, Gushchi; Jabrayilda- Gushchi; Shusha-Gushchi, Gushaba (68, 34-35). In addition, in the village of Ilisu of Gakh region, this ethnonym is in the form of Gushilar.

The name of the Gushchu tribe that lived in the territory of Azerbaijan remained in the name of the Gushchu mountain (height 1421 meters) in the Shamakhi region. In our republic, Guschi mountain in the territory of Dashkasan district, Guschi divide, Guschi castle mountain (Lachin district, Guschu village), Guschular mountain (Khojavand district), Guschu mane, Gadabey district, Goyali village oronyms, etc. registered.

In the south of Yagublu village of Oguz region, there is also a village ruin called Guşlar. In the past, there were Gushi khutor and several villages named Gushi in the Kuban province. All these facts, in addition to proving the ethnonym of kushi, show its distribution in a wide area (25, 38).

There are also many ethnotoponyms based on Kushi ethnonyms in the territory of Armenia.

The name of a village in Surmali District of Iravan Khanate. The population of Azerbaijani Turks was expelled and the village was destroyed. It reflects the name of the Kushi (Kushchu) tribe

of ancient Turkic origin in 1878-1832. In the XIX century, there were 38 Kushi and Gushi, Gushchu, Gushiler toponyms in the Caucasus. The Gushi (Gushchu) tribe came to the South Caucasus in the III-IV centuries. It was mentioned as Khushi for the first time in the source called "VII century Armenian geography" (VII century). Originally, the Kushan tribe in Central Asia (I-III centuries) called Gushchu in Turks and Kushan in Persians left its mark in a large number of toponyms in Central Asia, Iran and the Caucasus.

It was the name of a village in Deraleyaz district of Gushi-Iravan khanate. Armenians also settled in the village from 1828-1832. Azerbaijanis were expelled from the village in 1918. The village was named Kecit in Armenian in 1946. Among the local population, the village is also called Bilen. It is the name of a village in Echmiadzin District of Gushi-Iravan Governorate.

Gushidarasi is the name of a village in Novobeyazid district of Iravan province. It has not been mentioned since the end of the 19th century.

Gushioglu village was the name of a village in Abaran district of Ravan province in 1590.

Gushchu was the name of a village in Zangezur district of Yelizavetpol (Ganja) governorate (now in Gafan district of Armenia). In 1950, it was merged with Davidbay settlement. In 1988, its population was expelled to Azerbaijan.

Gushchu – the name of a village in the Karbi region of Iravan province in 1590; Gushchu was the name of a village located on the side of Aghcagala in Mazra district of Iravan province in 1728. Guschagaya was the name of a district in the Kazakh district of Yelizavetpol (Ganja) governorate (now in Krasnoselsk district of Armenia). In the 30s of the XX century, the village was abolished due to collectivization. Qutbi winter camp was the name of a village in Shirakel district of Yerevan province in 1728. It is also called Beyti-Murad (Muradkhan village) (21).

Thus, the fact of widespread distribution of ethnotoponyms, which were created on the basis of the name of the Ghugi and Ghuhan tribes and registered in the territory of Armenia, is proven.

Ashagi Qushchular villiage

2.14. Kuyarchi-based ethnotoponyms

Speaking about the Kangar-Pechenes who lived in the steppes of South Russia in the early Middle Ages, the author of the XX century wrote that one of their tribes was called Kuyarchi. They note that Kuyarchi ethnonym is derived from cougar ethnonym. According to N.A. Baskakov, in the language of the ancient Pechenegs, the sound "q" in other Turkish languages was pronounced as "y": for example, the pronunciation of the word "bek" in other Turkish languages as "bey" in Azerbaijani, and it is formed from the suffix –çı, –çi, –çu typical for the names of some Turkish tribes.

The village names Kazançı, Guşçu, Danaçı, Sabunçu consist of the ethnonyms -kazan, -kush, -tana and -sapan and the noted suffixes. The name of the Gugarchi tribe remained in toponyms as Goyerchi (Goyerchin) and Goyerchinli. Obviously, they have nothing to do with the name of the pigeon bird. There is only an external similarity. In the last century, Goyarchin (actually Gugarchin) village ruins in Armenia, Goyarchin village in Kars province, etc. There are also villages named Goyerchin and Goyerchinli in Azerbaijan (29, 101).

There is a village called Goyarchin in Jabrayil district. According to information from the last century, two villages named Goyerchin and one mountain were mentioned in Kızıman district of Kars province, a winter camp named Goyerchin in Javad district, and a ruin named Goyerchin in Yerevan district.

A mountain in the territory of Gazakh region is called Goyarchin. In folk etymology, the name of the mountain is associated with the name of the pigeon bird. However, it is clear that the pigeon does not live in a mountainous area and usually settles in residential areas. In fact, this oronym is a distorted form of the name of the Pecheneg Kuyarchi tribe. The oronyms Goyerchin Kayas (Guba district, Gurzalyar village) and Goyerchin Kayas (Mishkend village, Lachin district) also reflect the name of the Kuyarchi tribe. Gyurchi-based ethnotoponyms spread in the territory of Armenia include the following:

Goyerchili - the name of a village in Karbi district of Iravan province in 1728; GOYARCHIN - the name of a ruined village in Iravan district of Iravan governorate; GOYARCHIN - the name of a village in Sharur-Daraleyz district of Iravan governorate; GOYARCHIN - the name of a village in Talin District of Iravan Khanate; GOYARCHINGALA - the name of a village in Alexandropol District of Yerevan Governorate; KOYARCHIN - the name of a village in Shirakel district of Yerevan province in 1728; GOYARCHINLU - the name of a village in Shirakel district of Yerevan province in 1728.

Goyarchin was an Azerbaijani village. It is located 16 km southeast of the city of Icevan. By the end of 1930, it was included in Dilijan district. In 1897, there were 257 Azerbaijanis in the village, 89 in 1904, and 141 in 1914. At the beginning of 1919, Andranik's gang of bandits attacked the village, looted the people's possessions, and expelled them from their native lands with bloody massacres.

Only in 1922, 143 people lived in the village, in 1926 - 221 people, in 1931 - 205 people, in 1939 - 237 people, in 1950 - 107 people. The population of the village was engaged in animal

husbandry and agriculture. By the order of the Armenian government, in 1950, the village was liquidated, part of its population was moved to Azerbaijan, and part to Salah village of the region, citing the fact that the farm did not pay its income.

Like dozens of Azerbaijani names in the region, the name of Goyarchin village has been lost. Goyerchin (Sharur-Deralayaz district) was the name of a village inhabited by Azerbaijanis in Azizbeyov district. Its ruins are near Pashali village. In 1831, there were 20 people in the village, in 1873 - 48 people, in 1886 - 34 people, in 1897 - 84 people, and in 1914 - 66 people. In 1918, Armenian nationalists destroyed the village, burned it, slaughtered its population and expelled it.

This village has been destroyed since that time. Another village with the same name was a settlement of Azerbaijanis in Yegenadzor district - Sharur-Daraleyaz district of Iravan governorate. It is located in a closed area on the bank of the Her-her River, the right branch of the Arpa River. In 1831, there were 20 Azerbaijani houses in the village. It was destroyed by the Armenian Dashnaks in 1873. Now it is a dead village (30, 363).

The regional picture of pigeon-based ethnotoponyms can be shown in the table as follows.

In Armenia	In Azerbaijan	
	village.sov.	district
Icevan region	Shahvelli	Jabrayıl
Sherur-Daralayaz district. Azizbeyov region		
Yegenadzor region	Goyerchin	Gubadlı

Goyarchingala Castle

2.15. Mughan-based ethnotoponyms.

It is known that in the XI century, Azerbaijan was occupied by the Mongols, and in connection with this, toponyms reflecting a number of Turkish tribes that were part of the Mongols arose in Azerbaijan. The Mughan ethnonym, as the phonetic form of the Mongolian ethnonym, was reflected in the Gakh-Maghal toponym from that time.

It should be noted that there is a Mughan tribe in the territory of Uzbeks and Turkmens. This is also related to the fact that the Sakhurs and Avars living in the north-western zone of Azerbaijan call the Azerbaijanis there "Mughal". It should be noted that the names of the tribes included in the Mongols are mainly reflected in the toponyms of this zone.

The geographic name Mughan duzu is one of the ancient paleotoponyms of Azerbaijan. There are many legends and stories about the origin of the geographical name Mughan among the peoples who settled near the Kura and Araz rivers, in the Mugan and Shirvan zones, as well as in Iranian Azerbaijan. In some legends, Muga is described as a heroic boy, and in a group of legends, as a beautiful girl. Greek historian and geographer Herodotus of Miletus, who lived in the VI century B.C, mentioned the existence of a tribe called Muk near the Araz river. According to Herodotus, an ancient Greek historian who lived before the V century B.C, a tribe called Maga, Muki, Muga lived in the plains between the Caucasus mountains. The geographer Strabo, who lived in the first century AD, mentions the geographical name of Mugan as "Mogan", indicating its location around the Kura and Araz rivers. In addition, Ibn Al-Kaba, X century Arab historian Al Sanggi and Ibn Haykel, X century geographer Yaqut Hamavi and others show that Mughan was formed in connection with Mughans who lived in that area. Also, XIV century geographer Hamdulla Qazvini, XIV-XV century prominent scientist Abdurrashid Bakuvi and other medieval historians expressed some opinions about the name of Mughan in their works.

In the works of ancient authors with the geographic name of Mughan, it is "Moxoena" (Ammian Marcellin), "Mokhan-kur" in Pliny, "Mukhankh" (Moisey Khorensky) in Armenian sources, "Mugan" in Arabic sources, "Mugan" (Balazori, Tabari, Istahri, Ibn-al Kaaba, Yagut Hamavi and others) writing forms "Mukavan" are found in Georgian sources.

The famous Azerbaijani traveler and geographer of the XVIII-XIX century, Haji Zeynalabdin Shirvani, noted the origin of the name Mughan in his work named "Bustanus sayayaha" (Traveller's garden) and wrote: "They say that the place (Mugan province -N.M) was built by a man named Mughan, and some say that it was beautified by Mughals and gods, and some are of the opinion that Ganja, Karabakh, Barda are Mughan cities. Geographer scientist R.M. Yuzbashov, partially agreeing with this opinion of Haji Zeynalabdin Shirvani, notes that the first inhabitants of the city of Mughan were people belonging to the Mugh tribe. Suffix "An" in the end of toponym means place, country. A number of researchers associate the geographical name Mughan with the name of the Muk tribe, one of the Midian tribes. Historian scientist Kamal Aliyev wrote that the name Mughan is related to the name of the Muk tribe.

Researchers have also been interested in the question of which language the name Mughan belongs to. Academician Ziya Bunyadov shows that the Huns, who are currently called Turks by historians and are from large Turkish tribal groups, moved to the Mugan region of Azerbaijan in the

V century and settled there. It is known from historical sources that the Huns lived in the Kura and Araz duzu in the early Middle Ages. Ziya Bunyadov mentioned in his work that the name of a khan named Mughan from the Hun tribes in Azerbaijan in the XVII century. In our opinion, at that time, Mughan Khan, one of the Hun tribes in Azerbaijan, settled there, in the current Mugan territory, and the Mughan duzu was named in his honor.

The city of Mughan, built on the Mughan plain, was established after the arrival of the Huns to Azerbaijan in the VII century. The fact that Mughan city was built on the Mughan duzu after the VII century also confirms our observations.

Mushkur plain (in the territory of Guba, Khachmaz administrative regions) is one of the ethnonymic oronyms. This geographical name B.C. It is a distorted form of the name of the Maskut people who lived in the north-east of Caucasian Albania.

Only in the middle of the XVII century, the Holland sailor Jan Strays, who visited Azerbaijan, wrote the oronym "mushkur" as "muskar". So, for about a century, the word "muskat" has been transformed into "mushkur" and "müskur". At the end of the XVII century, the name of the toponym is already written as mushkur.

It is very strange that the Maskut ethnonym has been preserved in its original form in the Muskatar duzu oronym, which exists between the modern Khachmaz and Guba administrative regions. Oronym maskut (maskat) and suffix "ar" in Lezzi language means "Maskut plain" (53, 153-155).

It is known that a number of repeated identical oykonyms are distinguished from each other by adding the name of the person to whom the locality bears its name in the past. In Azerbaijani toponymy, there are three oikonym groups that are repeated in 6 places, differentiated based on this model. Mughanchig Mehrab - Mughancik Muslim (Sharur) (29, 130).

H.Z. Shirvani writes that there are two opinions about the Mughan toponym: "They say that it was built by a man named Mughan. Some say that it was improved by the Mughals and gods. At the same time, he noted that there was a city called Mugan in the distant past on the banks of the Kura River in the Mughan countryside, and that the city's population was engaged in viticulture, agriculture, and horticulture. Even in the XII century, Azerbaijani poet Nizami Ganjavi (1141-1209) wrote "Bring me wine from Mughan" in his poem "Leyli and Majnun". During the Mongol attack in the XIII century, the city became a ruin (73, 16).

G.A.Geibullayev notes that Mughanli oikonyms are the majority in Azerbaijan and that they represent the general name of a collection of different tribes that lived in the Mughan plain in the Middle Ages. Russian traveler I.Kotov said that the Mughans lived in the Mughan plain in the XVII century.

The full names of the tribes included in the Mughanli tribe are not known. At the beginning of the 20th century, the presence of more than 40 semi-nomadic tribes in Mughan is suggested.

In the middle of the XIX century, the Mughan tribe was expanded, and it included Alahmadli, Garabayramli, Aliyetmezli, Mollas, Karabash, Sarkhans, etc. generations entered (88, 72).

Mughanli is a village soviet in Aghjabedi, Gazakh, Zagatala districts, Kalantarli of Barda district, Zilanli of Gubadli district, Gilatag and Hajalli soviets of Zangilan district, settlement in Ilich district, village name in Mirakand soviet of Shamakhi district.

That place name exists as an ethnotoponym in the form of Mugan as an urban settlement in Alibayramli city soviet and as a settlement in Arkhangelovka village soviet of Bilasuvar district. In addition, this toponym is also used in complex toponyms in the form of Mughan and Mughancik.

Mughan Ganjali is a village council and village name in Sabirabad district. Mughancik Mehrab and Mughancik Muslim are villages in Garkhun village council of Sharur region. All these toponyms are related to Mughan, one of the ancient place names of our republic.

Mughan is one of the ancient lands of Azerbaijan. N.M. Valikhanova, one of the 19th century historians, Al-Masudi, in his 22nd commentary on the work "Gold Washing Land and Jewel Mines" shows that Al-Masudi named two Mughan countries. One of them is Mughaniya - as the author says, it borders Gabala, that is, it is along the Ashagi reaches of the Girdman and Goychay rivers north of the Kura river. The other Mughan was on the coast of the Caspian Sea. Al-Masudi warns that these two countries should not be confused (15, 64).

As it can be seen, Mugan was a homonymous place name not only in our time, but also in ancient times. Currently, Mughan in its original meaning means the name of a large geographical area, a plain. In the works of Arab geographers and travelers, they do not talk about the Mugan plain, but about the city of Mugan, and what is said about this city corresponds to the settlement that was in the center of the current Mugan zone. The famous Arab geographer traveler Al-Sukti, who lived around 946-1000, wrote in the section "Climate of Ar-Qihab" of his work "Ahsan-at-sim fi-marifat al-aqalim" (The best division for the study of climates): "Mugan - it is a city surrounded by two rivers and beautiful gardens; also, there are gardens in the (city) square. It is a garden like Tabriz. These (cities) are the pride of al-Qihab in Islamic countries. It is between Ardabil and Gilan. From here to Barda is 8 (daily journey). The city (Mugan) is beautiful, its edges are (planted) and cultivated: 2 rivers flow from here, (the people's) faces are like silt and coral. They are very rich and respectable."

In that work, the author also has notes about another Mugan: "He is on the edge of the border. There was a lot of population here (before). Now its population has decreased. This city is on the road.

The XII century Arab geographer and traveler scientist Abu Hamid Al-Andalusi Al-Qarnati (1080-1170) also reported on the current Mughan Duzu. Mugan is a large province. Its villages and meadows are in Azerbaijan - to the right of the road from Ardabil to Tabriz. This is a hot country. Other parts of Azerbaijan are colder than here. Turkmens have apartments here. The heights of these (places) are immense, and there are many pastures.

Currently, Tatars are staying here in winter, and local Turkmens have left here. Abu-Hamid Al-Andalusi says: - I (saw) a Boyukcastle in that place. It has many prisoners. Its inhabitants fled from here because of the abundance of snakes and vipers. (Al-Andalusi) said: When I passed there (a place with snakes?), a I saw a brave (man) and I was afraid of him" According to historical sources, the Mughan toponym was used as a city name, and later as a province name. Currently, it is used only as a plain name.

Mughan, the name of the province bordering Gabala, i.e. north of the Kura River, along the Ashagi reaches of the Girdman and Goychay rivers, has disappeared as a toponym. It is quite possible that the names of Mughan villages in Gazakh, Zagatala, Gubadli, Aghdam, Shamakhi, and Martuni regions arose in connection with that paleotoponym. However, both Mugan paleotoponyms are

related to the same word.

Various opinions have been expressed about the origin of the Mughan toponym. Prominent toponymist V.A. Nikonov connects the name of the place with the word "mug" meaning "fire worshiper" and shows that since the religion of fire worshiper was once widespread in Azerbaijan, such an explanation is quite possible. However, the scientist notes that the Mughan toponym can be connected with another word whose meaning is not known now (112).

It should be noted that there is a village named Mugon in Galaaral district of Cizak province of Uzbekistan. The following notes of the X century Arab geographer and traveler Abu-Dulaf make it possible to clarify the origin of the toponym Mughan in this way: Then I returned to Azerbaijan through the mountains to Mughan. I went along the coast of the great Tabaristan Sea (Caspian Sea - A.A) to a place called Baku, which is part of the Shirvan Province. I saw an oil mine here; its daily rent reaches 1000 dirhams. Next to this there is another mine that flows day and night white oil like lily oil. Lamps of fire are still burning in Mugan's chest (12, 48-52).

As it is known, the ancient Greek historian Herodot (V century BC) noted that the Median state was formed on the basis of the union of 6 tribes, and one of them was called Mag. In later historical times, this tribe was known as Mag and Mug. It is the fact that the Mag and Mug tribes were engaged in witchcraft that led to the name of witchcraft, which was one of the ancient primitive community religions in a number of nations, as "magic". The fact that the Mughals accompanied certain charms with music most likely led to the emergence of the words magar (place of wedding celebration, wedding hall), mugham (song), (song) singer in our language.

The etymology of the ethnonym Mag has not been fully clarified until now. More precisely, this ethnonym was explained through Iranian languages. In recent years, there has been an initiative to explain this ethnonym on the basis of ancient Turkish languages. According to the idea that the Medes worshiped snakes, the word "mag" in ancient Turkish languages is "boyuk ilan (Boyuksnake)" (substitution "m-b", mogai "ilan" in Yakut, mogoy "ilan" in Mongolian, muga "ilan" and so on.. However, researchers are somewhat careless at this time. When they suggest that the Persians are called Mags mar - "ilan//snake", they forget that it is difficult to find a connection between the name of the Medes as mar in Armenian sources and the word mar "ilan" in Persian. Because the word mar ("Median") in the ancient Armenian language is the result of the "d" sound in the Parthian word mad ("Median") turning into the "r" sound. It is true that an ancient tribe called Mar lives in the territory of Midia. I.H. Aliyev gave detailed information about this tribe in his work. However, the name of that Mar tribe was mentioned in ancient sources before the arrival of the Persians to the Iranian plateau (IX-VIII centuries BC), so the Persian word mar "snake" could not be included in that ethnonym.

Of course, this does not exclude the Turkish origin of the word mag.

It can be assumed that even in ancient times, people bearing the name Mugh moved to the territory of Azerbaijan and settled here. This is the name of the island of Sangi Mughan (Sang "stone" and mughan in Persian) after the Mugh mountain in Guba region. A number of toponyms beginning with the words "mog", "mug" in the north-western zone of Azerbaijan clearly show this. Even in ancient Georgian sources, the name of the state called Movakan in the northwestern part of Albania is mentioned. It is interesting that the Arab geographers mentioned that toponym as Mughan (24,

308-311).

K. Aliyev and A. Fazili connect the name of that place with the toponym "muk" belonging to Iranian languages. Muk+an// Mug+an. R. Yuzbashov and N. Mammadov, contradicting one of their opinions, write that it is not known whether the Muk/Mik tribe lives in the Mughan Plain. The oikonym "Mugan" has nothing to do with the ethnonym "Mash", "Miki", "Mugi".

S. Karayev explains the Mughan oikonym in the Jizk province of Uzbekistan as "mughlars" (fire worshipers). In general, two main ideas prevail in the minds of researchers:

- a) two "Mugan" toponyms used both as an adonym and an oikonym are not of the same origin;
- b) those toponyms consist of the same root-muq //müq ethnonym.

The second idea is more reasonable. In the Middle Ages, the Mughan adonym, which existed in the Balakan-Sheki zone on the left bank of the Kura River, and the Mughan oikonym, which has a more ancient history, keep alive the name of the Mugh//Mugh tribe that lived on the shores of the Caspian Sea.

A. Gurbanov in the table of areal toponyms in the Azerbaijani language indicated the areas of the Mughanli toponym in Azerbaijan: Agdam, Agjabadi, Barda, Gazakh, Gubadli, Zagatala, Zangilan, Kurdamir, Shamakhi, Ilich (Sharur), Martuni

It is also possible to find that Azerbaijani toponyms are widespread in the territory of Georgia. For example, Muganli is the name of several villages. Mughanli, Giraj Mughanli, Yor Mughanli, etc. (24, 357-361).

When the "Age of Maps" began, those three carvings were known as BoyukMidiya, Little Midiya and Mugan (Aymagan). Mughan, like Midia, was initially called Magai, then Mag Ana, and over time, Mag Ana-Mag-Mug Ana, and finally took the form of Mugan (35, 75).

Finally, the ancient Asmakhi version of Shamakhi is noteworthy. Our research shows that these are As-Az-Azerbaijan mags. The names of Maday-Aymaq, Mat-Mannas were also present in North Azerbaijan with various phonetic changes in a very wide area. It is mentioned in the sources that the Kur-Araz lowland is also called Kurmukh, Kurmugani. Mughana - Mughan, Magana - Mon place, from "Mug", "Muc" - "mu" - "mujchina" - fire person is "mother of fire". Mag Mugh is thought to mean "solid fire" and "earth". "An" is the main component of the word "mother" in the sense of "earth" (being on top). Mugan is a continuation of Maday as a territory. Its historical-geographical border continued to the Ashagi reaches of the Araz and later the Kur. The Kurmeya-Kur valley extended from the shores of the Caspian Sea to the present-day Borchali depression. On the map of the VIII-IX centuries, the northern part of Kur, the lowland part of Shirvan is marked as "Mugania" (35, 86).

In Azerbaijan, there was both a city and a large plain under the name of Mughan. The IX century Arab author Ibn-Khordadbeh mentions the city of Mughan between Darband and Ardabil on the coast of the Caspian Sea. In the historical literature, Mughan oikonymi oronymi is connected with the name of the Myuks, Mughal clan, mentioned by Heketay of Miletus, who lived in the IV century BC, and the author of the V century, Herodotus. Those authors indicate the settlement of the Muyuk-Mughs in this area. According to the opinion of some researchers, the toponym and oronym of Mughan was formed from the combination of the plural suffix "an" in Myuk-Mug and Iranian languages. The Mughan tribe was a part of the Huns and settled in the Mughan-Mil plains in the IV-

V centuries. Currently, the presence of thirteen oikonyms related to Mughan ethnonym in the territory of Azerbaijan shows the size of their distribution area (72, 272).

Scientists show that one group of scientists connect the meaning of the word "mughojar" as "a high cliff located at the top", while others connect it with the name of the "Mugh" tribe, which is of Turkic descent. The word "Mugochar" is also associated with the word Mongolian (Mongol, Mongul, Mogul in Turkic languages).

While in Turkmenistan there are only two toponyms related to Mughan, Mughal and Mughalbala, there are 18 of them in Azerbaijan (8, 184-185).

There are toponyms related to the ethnonym "mug" in Western Siberia. In Iran, there are dozens of geographic names reflecting the ethnonym Mog and Mug. In general, there are more than 25 geographical names related to the word "mog" and "mogan" (Moganen, Mogandek, Bemmogan, Siazmogan, Mogriz, Mogestan, etc.) in Iran.

It can be said that the Mags live in two parts of Azerbaijan, even in the Darbend region. The current toponym of Mughan dates back to the year 293 in ancient Persian sources. Another Mughan is known as Movakan in Georgian sources in the northwest of Albania, north of Kur, and Mughan (1.61) in the work of the IX century Arab geographer Masudi. Muhler neighborhood in Goynuk village of Sheki district, Mag mountain, Galey-Mug mountain of Guba district, Mugarti in Darbend district (art means "mountainous area" in ancient Turkish languages) and Mugh-Aran (with the addition of the word "kend" this toponym is now in the form of "Maharramkend"), Mugham in Dagestan (the name of a place at the mouth of Ulluchay), Mughal rock in the North Caucasus, Mukal mountain, Mukal river (149, 179) and others.

Probably, the information of some ancient authors about the existence of tribes related to the Medes in the North Caucasus refers to the Mags (44, 118). However, E.A. Grantovski and I.H. Aliyev connected the Mughan toponym with the ethnonym mik (muk) and not mugara. They base it on the fact that Tabari (9th century) and Yaqut Hamavi (XIII century) wrote this toponym as Mukan. However, Yagut Hamavi notes that the local population pronounces this name as "mughan" (20, 247).

Q. I. Mashadiyev notes that Mughan is a Turkish toponym, because Huns have existed in the Mughan-Mil zone since the V century, and some of them may have been called Mugh or Mughan. Mughan is the name of 13 villages in Azerbaijan SSR. The name of these villages Mughan was formed by adding the suffix -li to the ethnonym Mughan (53, 57-61).

Mughamli (Mughanli) was an Azerbaijani village on the territory of Armenia, and it was part of the Mkhchyan (Imanshali) Soviet. In 1918, the village was destroyed by the fatwa of the Dashnak government, its inhabitants were robbed by torture and became refugees. After the XVIII year, Armenian immigrants from Turkey and Iran occupied the village. Now it is an Armenian village.

Parallels of Mughanli toponym

Armenia	Agdam	Bagbanlar	Georgia (Muğan)
(Yeni Bəyazid (Kamo) region Hajı Mughan	Agdam Agjebedi Berde Gazax Gubadlı Zagatala Zengilan Zəngmian Kurdemir Noroshen Naxchivan Martuni	Shikhabalı Muganlı Kelenterli Muganlı Zılanlı Muganlı Hajialılı Giletaj Karrar Shehriyar	Turkmenistan

Thus, the distribution area of Mugh-based ethnotoponyms can be summarized as follows:

1. In Azerbaijan – 18 (e.g., Sheki region. Goynuk village. Muhlar avenue. Mag mountain, Guba region. Galey-Mug mountain, etc.)

In Dagestan (Derbend, place name in the mouth of Mugarti Mugham Ulluchay: Mugarti ("art" means "mountainous area" in ancient Turkish languages.)

2. In Turkmenistan – Mughal and Mughalbala

3. In Iran (Moganen, Mogandek, Bem mogan, Slazmogan, Moghriz, Mogestan, etc.)

4. Mughal Rock, Mukal Mountain, Mukal River in the North Caucasus and so on.

5. Mountainous regions of Tajikistan. This area starts from Afghan Badakhshan (start from the Kukchi basin ends in the east of the Fergana valley) Representatives of this group live mostly in Pakistan and northwestern India under the names of Mughals or Mogol (25, 57-61).

6. In the territory of Armenia, the name of 2 regions in Gamarli and Yeni Beyazid districts is Mughan.

On the territory of Armenia, there are many ethnotoponyms that originated from the name of the Mughan ancient Turkic tribe: MUGANLI - the name of a village in the Karbi region of Iravan province in 1728; MUĐANLI-in 1728 - the name of a village in Khinzirak district of Yerevan province; MUGANLU-the name of a village in Ermus district of Ravan province in 1590; MUGANLU-the name of a village in Darelayaz district of Yerevan province in 1728; MUGANCIG-the name of a village in Zangezur district of Yelizavetopol (Ganja) governorate; MUDANJIG- the name of a village in Sardarabad District of Iravan Khanate; MUGANJIG MIRZAMUSLUM – the name of a village in the Sardarabad district of the Iravan Khanate, etc. The extent of the area of distribution of Mughan-based ethnotoponyms is clear from the above explanation about Mughan.

Mkhchyan	Bagbanlar	Agdam	Mugan	Georgia
New Beyazid	Shikhabali	Agdam	Mugal- bala	Turkmenistan
	Muganlı Kelenterli Muganlı Zılanlı Muganlı Hajıalılı Giletaj Karrar Shehriyar Martuni	Agjabedi Berde Gazakh Gubadli Zagatala Zengilan Kurdemir Nakhchivan Martuni	Mugam	Uzbekistan Iran Dagestan Gerbi Siberia

Mughamli district

2.16.Chul-based ethnotoponyms

Chul was a Turkish tribe and lived in different areas. G.Geybullayev noted the Chul tribe living on the Caspian and Aral coasts in the middle of the IV century (89, 57). Prof. H. Mirzayev, referring to various scientific facts, confirms that the word Chul is the name of an ancient Turkish tribe (55, 190-194).

Chola/Chul/Sul/Tsur/Chulobad/Choryurd/Chorman etc. Are included in these ethnonym toponyms. Is processed.

Even medieval researchers noted the existence of the city of Chul in the north-east of Albania, between present-day Derbend and Guba.

M. Ismayilov assumes that the Chul tribe is either a remnant of the Maskut kingdom or Shakashena. At the same time, the scientist considers the existence of several Chullu toponyms in Shusha, Zangezur, and Garyagin districts in the Karabakh territory as a legitimate phenomenon, and concludes that the Chol/Chul tribe is known as Chulls in Azerbaijan (39, 270).

According to V. V. Bartold, there was an Oghuz family named Chol. He wrote: “Part of the Oghuz remained under the rule of the Uyghurs in Mongolia, mixed with them, and part of them moved to the south and west. Probably, the Chols who migrated to the west settled near the Aral Sea. In the 50s of the IV century, the Turkic-speaking Chols moved from the shores of the Aral Sea to the vicinity of the Caspian Sea and to the regions around the eastern Caspian Sea, where they settled.

Chuls also started to be called Chor. V.V.Bartold showed that the Chul city was located on the site of the present village of Alamedin in Kyrgyzstan (79, 37).

Arab author At-Tabari informs about the arrival of a part of the inhabitants of the Chol state, whose territory is in the present Krasnovodsk district, to Azerbaijan, to the north of Albania. He mentions the name of the Caspian country that was occupied by the people called “Sul” in the northern neighborhood of Albania. Therefore, there is no doubt that the Sul/Chol tribes came and settled in these places. However, At-Tabari does not indicate the date of arrival of the Suls/Chols to these places.

V.V. Bartold considers the correct reading of the oikonym sul found in Arabic sources as chul and considers it the result of replacing the Arabic letter sad with the sound of “ç” (79, 556).

K.V.Trever, referring to the map drawn by S.T.Yeremia, shows that the Mascuds lived in the area called Chor/Chul on the northeastern coast of the Caspian Sea, south of the mouth of the Samur in the V century. He wants to reveal the semantics of this word based on the material of the Armenian language and equates it with the meaning of the cave (151, 192).

According to Y.Hamavi, “Sul” is one of the districts in the Caspian country close to Darban.

Chul name – Chul toponym existed during the Khazar period. If we add the Turkish suffix -lu to the ethnonym Chul, we will see that this ethnonym is the basis of the three toponyms found in Azerbaijan. Before the revolution, there were five Chullu toponyms in the Caucasus.

According to G. Geybullayev, the ancient Turkish ethnonym of Chul remained in the name of Chulim, and this is related to the Chulim Tatars who lived in the Tambov region in the XIX century. The word Chulim has the ethnonym Chul and the affiliation suffix -im.

Most likely, this ethnonym is the basis of the name of the Bulgarian tribe Chelmat.

Various opinions have been expressed about the origin of toponyms in Chul/Chol/Chullu/Chog/Tsur/Sul/Corlu and other variants (86, 168; 25; 125, 327).

M. Seyidov connects the Chul ethnonym with the word “Chaug”, and divides it into “Cha” and “Ug” components, connecting it with mythological thinking. Uq has the meanings of “ailə” and “soy” in a number of Turkish languages, including Kazakh and Altai. Then “chaug” has two meanings: one is “yay-ox” and the other is “cha”-summer, summer family. So, in the early middle century, the name of the fortress “Chaug” in the Armenian sources is an Azerbaijani, Turkish word that arose in connection with the state structure and the mythological beliefs of Azerbaijan.

As noted by V.V. Radlov, “cha” means “summer” in many Turkish languages. It also has “ya” and “sa” variants. In Turkish languages, the sounds «ç», «y» and «s» are replaced.

Musa Kalangatli notes that since there was no letter “l” in the ancient Armenian language until the 9th-10th centuries, “Chol” was written as “Chog”. Chor means “valley” in Armenian.

H. Marquardt considers this toponym to be of Iranian origin. I.G. Aliyev writes that the ethnonym “il” mentioned by Strabo is hidden in the name “Chol”. Chul was included in Caucasian Albania at that time.

The word chor in Lak language means a narrow valley. According to A.P. Novoseltsev, chul oikonym belongs to the Yagnoi language from the Pamir languages and means a narrow valley (129, 39).

Different meanings of the word Chol are also found in Arabic sources.

Al-Kufi notes that the name of the mountain village of al-Sul from Arabic is related to the ethnonym Chul. The use of concepts such as “Sul people”, “Sul pass”, “Sul gates” and “bordering Sul province” in Arabic sources is a substantial proof of the presence of the Sulchol tribes in this place and the connection of the name of the Chola city with their arrival.

S.T.Yeremyan shows that Chul is not only a pass, a valley, a city, but also a khanate. This khanate covered the territory of today's Gusar, Khudat, Khachmaz and Guba regions.

This opinion of S.T.Yeremyan is consistent with the opinions of G.Voroshilin and S.Aliyarov about the existence of an independent Hun principality in the north of the borders of Albania. G. Voroshil, after considering all considerations about Chul, comes to the conclusion that Chol/Chul is a Turkish word in its origin and means valley, rock in the Chuvash language, and the toponym Chol took its name from that word -oronim (46, 38-40).

G.I.Mashadiyev also gave a wide analysis of Chul ethnonym and ethnotoponyms based on this ethnonym (53, 62-64).

The scope of the word Chul is very large. Chullu, village in Jabrayil district of Azerbaijan, Chulobad in Aghdam, the name Chola still has more than 7 areas in Azerbaijan alone; Jabrayilda-Chullu, former Shusha Zangezur and Garyagin districts in Karabakh territory, Chorman settlements in Gutgashend-Corlu, Yardimlida-Choryurd, Kalbajar, Lachin districts; In the territories of Uzbekistan, Iran, Turkey, Georgia, Turkmenistan, its areas are found in the Chol/Sul variant (57, 190-194; 73, 175-179).

R. Eyvazova mentions that the ethnotoponym with chul ethnonym is in Parvan district of Afghanistan (25, 76).

This ethnonym remained in village names in 2 places on the territory of Armenia: Gafan and Azizbeyov regions. The population of both villages was displaced during the Armenian-Muslim conflict at the beginning of the XX century.

H. Mirzayev gave detailed information about the village of Jul in Daraleyaz (Pashaly, Azizbeyov district) and its history in Armenia (57, 190-194).

The name of a village in Chorlu-Gukasyan district in Armenia; The name of a village in Talin District of Iravan Khanate; CHUL – the name of a village in Sharur-Daraleyaz district of Iravan governorate; CHULLU- In Zangezur District of Yelizavetpol Governorate, ethnonym Chul is the basis of village name ethnotoponyms. These ethnotoponyms are in different parts of Armenia. This shows that ethnotoponyms are spread over a wide area both within the territory of Armenia and beyond.

Cul villiage

CHAPTER III

STRUCTURAL, PHONETIC, LEXICO-SEMANTIC AND GRAMMATICAL CHARACTERISTICS OF ETHNOTOPONYMS OF TURKISH ORIGIN OF WESTERN AZERBAIJAN

It should be noted that the separate investigation of the structural, phonetic, lexical-semantic and grammatical features of ethnotoponyms provides enough materials for the comparative analysis of these features with other toponyms. Taking into consideration this, the research in this chapter will be conducted in a comparative manner. More precisely, along with ethnotoponyms, the corresponding feature of toponyms will be studied, pros and cons aspects will be clarified by comparing the results.

3.1. Structural features of Armenian ethnotoponyms of Turkish origin.

In order to study the general picture of ethnotoponyms of Turkish origin in the territory of Armenia according to structural types, it is appropriate to group them into simple, complex and multi-component toponyms.

Toponyms that are not structurally simple ethnotoponyms.

Toponyms of this type are not a large number. At the same time, it should be noted that it is difficult to determine the constituent elements of many toponyms that we consider simple in structure. Perhaps some of them had different initial forms. Among the toponyms of Turkish origin in the territory of Armenia, the following toponyms can be attributed to the simplest in structure: Avush, Arpa, Bahar, Badal, Vedi, Goytur, Dogguz (Nine), Dera, Zag, Zaga, Zar, Eylas, Elar, Zeyva, Zeyta, Zor, Zorba, Ibish, Yeşil, Yuva, Kotyak, Magda, Manes, Moz, Mor, Mos, Moges, Muz, Mazra, Pipis, Polad, Por, Sos, Tolk, Tarp, Urut, Khot, Shahab, Shafaq, Shahriz, Hasik, Haxs, Hovit, Jalab, Jangi, Gyabut, Gomur, Gümüş, Güney, Gol, Ayar, etc.

Structurally simple ethnotoponyms.

Such ethnotoponyms are not numerous. Of course, it is natural that there are not many ethnotoponyms that are simple in structure. Because each ethnotonym should be based on the name of the ethnos. The number of ethnos is very small compared to simple words in the language. Among the ethnic toponyms of Turkish origin in the territory of Armenia, the following can be attributed to the simplest in structure: Aban, Abar, Avar, Qashga, Zod, Kavar, Sisyan, Chul, Jul, Uz, Gyumru, Ozan, Kog, etc. Decomposing the mentioned simple ethnotoponyms into their constituent parts is often difficult. At the same time, it should be noted that phonetic changes are more noticeable in such ethnotoponyms. For example, the ethnotonym Avdal is the name of the ancient Abdal tribe, which is the White Hun tribe. Here b-v substitution shows itself. Or the name of the Avshar ethnotonymy is based on the name of the Afshar tribe. In this case, both vowels and consonants are replaced. The name of the Aban tribe is the basis of the ethnotonymy of Abnik. The vowel a has dropped from the word in the initial version. Probably, this word later received the suffix -ik. The imager can also give the word a diminutive meaning. A comparison of structurally simple

ethnotoponyms with non-ethnotoponymic structurally simple toponyms shows that the main difference here is related to the clarity of meaning. It is known that during the explanation of ethnotoponyms, the explanation of the name of the tribe included in these ethnotoponyms is taken as the basis, and an interpretation and etymological analysis is given according to its meaning. However, certain difficulties arise during the explanation of a number of tribal names. In a number of cases, it is not possible to clarify the specific meaning of the name of the ethnos. Because it is difficult to get scientific information or facts about what is taken as a basis when naming a tribe. At this time, due to the similarity to common words in the language, conducting an etymological analysis may also be flawed and lead to wrong results. In many cases, other, that is, toponyms that are not ethnotoponyms are based on general words of the language. In both groups, there are difficulties in determining the constituent elements. Determining such elements is more complicated in ethnotoponyms. The fact that the ethnotoponym is based on the name of the tribe does not allow its interpretation based on another word. Such interpretations lead to explaining the ethnotoponym as another onomastic unit. In general, toponyms that are simple in structure are more similar.

Ethnotoponyms with derivative structural.

Toponyms with structural correction are more numerous than simple ones. Similar elements are involved in the formation of both corrective ethnotoponyms and non-ethnotoponymic corrective toponyms. This study does not reveal significant differences. Elements of similarity are evident in the following examples. In the examples, ethnotoponyms are marked with the abbreviation (ethn) in brackets.

Awads, Abdals(ethn), Abdals(ethn), Azaks(ethn), Bayats(ethn), Ayasli/Ayazli, Aynali(ethn), Ayrim(ethn), Aralikh, Almali, Permudlu, Alchali, Arpavar, Ajibac, Agazor, Baburlu (ethn), Bazarcik, Bazmavan Balikhli/Baliqli (ethn), Bayramli (ethn), Barana, Bakhchalar, Bashnali/Bashnali (ethn), Bashkend, Bashgarin.

The difference in the formation of toponyms and ethnotoponyms with the addition of the plural suffix -s, -s is not noticeable. There are no ethnotoponyms among the toponyms that include the main component. As an exception, the ethnotoponym Bashnali/Bashneli was mentioned above. However, this ethnotoponym does not actually have a main element. This and Boznali ethnotoponyms are based on the name of the Basin tribe. A phonetic change has occurred in this word. The original version was probably Basineli. It should also be noted that mixing the word el (eli - el+i) with the suffix -li, -li, -lu, -lü has led to the inclusion of complex toponyms in the line of toponyms due to their structure. . It is possible to put forward the same ideas about the ethnotoponymy of Bireli. In Altai languages, bir is used as a small river. Researchers rightly do not associate the name of this village with the meaning of a small river. They put forward the idea that the name of the village originated from the Peyrelu tribe (21, 157). Most likely, this toponym also has an el formant.

Other examples: Bagchilig, Becazli/Becazli/ Becazlu, Bitlije, Bogutlu, Bulagli, Bugdashen Gamishgut, Kazanchi (ethn), Galtakchi (ethn), Bloody (ethn), Galacik, Galacha, Gately, Garal, Dark, Gachagan (ethn), Govushuk, Govshut , Gonchali, Guschu/Kushi (ethn), Ghazanfar, Gadirli (ethn), Gamarli (ethn).

Gachagan is the name of a hand of Turkic origin. In our opinion, the division of this ethnotoponym into morphemes is not justified. When approaching the issue from the mentioned point

of view, it can be ruled out that this ethnotoponym is a structural correction. At the same time, the question of explaining ethnotoponymy and dividing it into certain components is not obvious.

Gushcu/Kushi/Gushcu is an ethnotoponym. Splitting this word into the form of bird + chu is also incorrect. The ethnotoponym is based on the name of the ancient Turkish Kushi tribe. It has nothing to do with the word bird. Damcili, Darabash, Dargali, Stoney, Daharli, Debetashen, Direks Dorni, Dostlug, Daveli, Dadali, Deliler, Dallekli, Demirchi, Evli (ethn), Evciler (ethn), Erdapin, Zolakhach, Zohrabli, Zangiler (ethn), Zehmet, Iydeli (ethn), Ilanli (ethn), Imirli (ethn), Inakli Yagublu, Yayci (ethn), Yamancli, Yasovul, Yekanlar, Yengice, Kalara, Kaftarli, Kacaran(ethn), Ketran, Kunen (Getashen), Kechili, Kotanli, Kotigex, Babyli, Kalali, Kangarli(etn), Karpichli, Lambeli, Magmucug, Mastara, Mahmudli (etn), Mehrabli, Mehriban, Munjuklu, Murad tepe, Musluglu, Mugumli, Malik, Masimli, Majidli, Nubarashen, Narziravan, Narimanli, Ogruja, Pashali, Pushkek, Panah, Revazli, Reyhanli (ethn), Saybali, Samurlu (ethn), Sarvanlar (ethn), Sachelli, Michanli(ethn), Songurlu, Spitag, Susus, Soyutli, Tammlı, Toparli, Tokhluca(ethn), Gulduz, Gulluce, Gulustan, Guneshli, Godakli (etn), Gozlu Gollü, Goran (etn), Gerger (etn), Oysuz, Derekli, Azizli, Alili, Elayaz, Eravus, Efendi.

Structurally complex ethnotoponyms.

These toponyms can be divided into certain groups according to the component included in their composition. The most noticeable components include the following words: bey, khan, aga, various anthroponyms, zor, gishlag, kilse, chay, xana, kend, yay, gala, gaya, arch, gara, boz, sari, veng, dash, dere, bash, tepe, tala, etc. Let's consider examples of complex toponyms of the indicated type.

Those that contain “bey” component. Avdibey, Sultanbey, Kochbey, Ogurbeyli, Tecrabey, Kheyirbeyli, Alibeyli, Hasanbeyli.

Those that contain the “dzor” component. Aynadzor.

Those that contain “khan” component. Adamkhan, Imirkhan, Ulukhanli,

Those that contain “aga” component. Avdalagali,

Those that contain “antroponim” component. Allahverdi, Babakishi.

Those that contain “gishlag” component Dadagishlag, Gutnigishlag, Aggagishlag.

Those that contain “kilsa” component. Alakilsa, Agkilsa, Kizilkilsa, Arazdoyan, Karakilsa, Ortakilsa, Goykilsa, Khachkilsa.

Those that contain “chay” component. Arpachay (town)

Those that contain “khana” component. Astakhana, Bazirkhana, Miskhana

Those that contain “kend” component. Agkend, Derakend, Balakend, Duzkend, Tashkent, Keshishkend, Gizilkend, Kilisekend, Malikkend, Pashakend, Meshekand, Lelakend, Karimkend, Ortakend, Tazakend, Khozikend, Chaikend, Habibkend, Hasankend, Golkend, Erzekend, Yenikend, Zarkand, Khachkend, Aghkend, Jujakend.

Those that contain “bulag” component. Agbulag, Karabulag, Koshabulag, Gurdbulag, Tourbulag, Godekbulag, Gullubulag, Korbulag, Suyugbulag, Cicekbulag.

Those that contain “gala” component. Aggala, Dashgala, Tovuzgala, Toprakgala, Shiragala.

Those that contain “gaya” component. Gayabashi, Karagaya, Shishgaya

Those that contain “arkh” component. Aghcaarkh, Kalakarkh, Kerimarkh

Those that contain “gara” component. Garaboya, Garaburun, Garagala, Garagula, Garadash, Garadaghli, Garaman, Garaisa, Garamammad, Garanamaz, Garachanta, Garahamzeli, Garacoran.

Those that contain “boz” component. Bozdogan, Bozigeg.

Those that contain “vang” component. Goshavang, Kizilvang.

Those that contain “dash” component. Kizildash, Delikdash, which contain a stone component, Tomartash, Bahdash.

Those that contain “say” component. Those that contain numbers: Kirkhbulaq, Kirkhdeyirman.

Those that contain “dere” component. The ones that contain the valley component: Derəköy, Derachiçek, Derəgyug, Ovandaresi, Gozəldare.

Those that contain “bash” component. Kerkibaş, Kasikbaş, Sarıbaş.

Those that contain “tepe” component. Tepadibi, Tepadolag

Those that contain “oba” component. Uzunoba.

Those that contain “tala” component. Uzuntala.

Those that contain “gurd” component. Gurdgulak, Gurdgulu.

Those that contain “oglu” component. Oxchuoğlu, Talıboğlu, Celaloğlu

Those that contain “sari” component. Sariyer, Sariyagub, Sarıserçe

Those that contain “goch” component. Kizilgoch.

Those that contain “gul” component. Rose.

Those that contain “abad” component. Abbasabad

Complex toponyms also contain other components. We combine the examples of those toponyms into a common group, not separate groups.

Complex toponyms with other components.

Aghzibir, Aghhamzali, Aysei, Arikhveli, Kuylasar, Bogazkasan, Beyzade, Bekyand, Beriyabad, Varmaziyar, Vagarshabad, Veligec, Gazarapat, Guldarvish, Gulucan, Guleli, Kurumusulu, Glichatag, Danagirmez, Pig Eater, Duzkharab, Deymadagyl, Deligardash, Darbend, Elleroygu, Ilanchalan, Ilkhiabi, Imanshali, Itqiran, Yelgovan, Yeniyol, Yenigoy, Kesishveran, Kolagiren, Kosamammad, Karvansara, Pirmalek, Ocaggulu, Satanakhach, Svanverdi, Sirketas, Sarigeg, Subatan, Sultanabad, Sadibagdi, Samadarvish, Sardarabad, Taycharikh, Tokhanshali, Takjayurd, Khachaparakh, Khachdaraq, Khachdur, Chaybasar, Shavarut Hacilar, Hachasu, Shirabad, Jadqiran, Janahmad, Jafarabad, Gurjuel, Goyokhush, Goykumbat, Alikuchak, Amirkheir, Eskinara, Gizilertan

Now let's examine complex ethnotoponyms of Turkish origin in the territory of Armenia and determine their constituent components.

The following complex ethnotoponyms are recorded: Abbasabad, Aghziganli, Bayatdağı, Bayramelikend, Balagaragoyunlu, Basarkecher, Beydili, Bozdogan, Gazangol, Karabakh, Karagoyunlu, Garadagli, Garadeli, Garaisa, Garapapax, Garahajili, Garahamzeli, Karachamukh, Gargabazar, Garganktep, Gasimeli, Gugarchay, Gurdgala, Gursali, Alibeyli, Aligizil, Alikir, Alikamerli, Alikuchek, Alpinchay, , Irabad, Itqiran, Kerkibash, Kınığkend, Kolagiren, Korkechilar, Korpugulash, Gazarbad, Goyerchingala, Golkend, Golchiqin, Mantaşkasan, Oguzbatır, Oguztaş, Oxchuoğlu, Okuzdag, Tavusköklü , Tatlugishlaq, Tovuzgala, Tovuzgonlü, Khazarabert, Khinzirak.

Khinzirak, Chivandera, Chiryukhla, Chirmanis, Calaloglu, Camishjur, Shakabad, Shekikan, Sheishedil, Shirakgala, Shirakgoch, Shoreli, Shorkend, Shuragel, Shurakuz. Let's organize these recorded complex ethnotoponyms according to their components.

Those that contain “abad” component. Abbasabad, Ghazarbad, Shakabad, Irabad

Those that contain “dag” component. Bayatdağı, Ökuzdag

Those that contain “kend” component Bayramelikend, Kınığkend, Golkend, Shorkend

Those that contain “bala” component. Balagaragoyunlu

Those that contain “bey” component. Beydili, Alibeyli

Those that contain “boz” component. Bozdogan

Those that contain “gol” component. Gazangol

Those that contain “bag” component. Karabakh

Those that contain “gara” component. Karagoyunlu, Karadagli, Karadeli

Those that contain “papag” component. Garapapakh

Those that contain “antroponim” component. Karahamzali, Karaissa

Those that contain “haji” component. Karahacılı

Those that contain “bazar” component. Gargabazar

Those that contain “tepe” component. Garganktepe

Those that contain “dar” component. Chivandar

Those that contain “chay” component. Gugarchay, Alpinchay

Those that contain “gurd” component. Gurdgala

Those that contain “bash” component. Kerkibash

Those that contain “oglu” component. Okchuoglu, Calaloglu

Those that contain “gish” component. Tatlugishlaq

Those that contain “gala” component. Tovuzgala, Shirakgala, Goyerchingala

Those that contain “kechi” component. Korkechiler

Those that contain “batir” component. Oghuzbatyr

Those that contain “dash” component. Oguztash

Those that contain “dil” component. Shamshedil

Those that contain “goch” component. Shirakgoch

Complex ethnotoponyms with other components.

Korpugulash, Tovuzgonlü, Khazarabert, Khinzirak. Khinzirak, Shurakuz Chiryukhla, Chirmanis, Jamishjur, Shekikan, Shuragel, Tavuskoklu. Kolagiren, Golchigin, Alikuchek, Manntashkesan, Karachamukh, Basarkecher, Agzyganli, Aligizil, Aligiri, Alikamerli, Itqiran, Gasimeli, Shoreli, Gursali

As you can see, complex ethnotoponyms are divided into certain groups according to the component in their composition. The comparison of these components with the components found in the composition of complex toponyms shows that there are almost no fundamental differences according to the constituent elements. kend, dag, tepe, dere, dash, boz, sarı, qara, bey, khan, haji, gurd, girag, gishlaq, kemer and other complex ethnotoponyms, which act as a component of complex toponyms, are also used. A fundamentally different aspect related to the direct ethnotonym comes

from the fact that in complex ethnotoponyms one of the components represents the name of the ethnos. This allows us to conclude that a common process is the basis for the formation and correction of toponyms. It is clear from the linguistic analysis that the language tools involved in the creation of toponyms are the same. Unlike other language units, in onomastics, the use of certain formants in the creation of onomastic units is also evident. This is also a common aspect for special lexicon. For example, in the creation of terms, term elements are used along with the language's own word correction tools. In the complex ethnotoponyms considered above, one ethnotopoformant is noticeable, which can be distinguished for now. This is an ethnotopoformant word. The word "el" is the basis of the ali, ali, eli component of Boshneli, Boznali, Gasimeli, Shoreli, Gursali ethnotoponyms. We believe that this word can be considered as an ethnotopoformant.

Ethnotoponyms that are structurally multicomponent.

A large part of Armenian toponyms of Turkic origin are multi-component toponyms. In addition, it should be noted that some of the components are of the same type and were formed by increasing the words boyuk, kichik, asagi, yukhari, bash, girag to simple, correct, and complex toponyms. Multicomponent toponyms arose at a certain stage of historical development for various reasons. The main reason can be attributed to population migration. As mentioned in the previous chapter, migration itself is caused by various reasons. In the more ancient period, it is clearly felt that the increase of the population in a certain area resulted in the creation of new settlements. There is no doubt that the toponyms created by increasing words such as words boyuk, kichik, asagi, yukhari and so on were created when villages or settlements grew and were divided into two parts. Here, the migration was not far away, but to nearby areas. It is possible to cite a large number of examples of toponyms of Turkish origin in the territory of Armenia that were created in the indicated manner. For example, Ashagi Adyaman, Ashagi Aylanli, Ashagi Alchali, Ashagi Akta, Ashagi Aghbash, Ashagi Aghjagala, Ashagi Kanlica, Ashagi Karabaglar, Ashagi Karagoymaz, Ashagi Garaniq, Ashagi Garkhun, Ashagi Quylasar, Kolanli Aralikh, Asagi Dvin, Ashagi Zagali, Ashagi Nejili, Aşagi Pirtiken, Aşagi Purülü, Aşagi Turkmenli, Ashagi Güzeldare, Bash Abran, Beyuk Arikhveli, Beyuk Vedi, Beyuk Karakilsa, Beyuk Karagun, Beyuk Ketı, Beyuk Kapanek, Beyuk Mazra, Beyuk Shishtepe, Beyuk Shollu-Demirchi, Beyuk Shahriyar, Beyuk Camishli, Beyuk Gilanlar village, Yeni Beyazid, Yukhari Adyaman, YukharAylanli, Yukhari Aghbash, Yukhari Agdan, Yukhari Agcagala, Yukhari Kanlica, Yukhari Garagoymaz, Yukhari Garhun, Yukhari Quylasar (Kuylasar), Yukhari Kurdkend, Yukhari Nejili, Yukhari Pirtiken, Kicik Arikhveli, Kikic Karakilsa, Kichik Ketı, Kichik Kepenek, Kichik Mirza, Khichik Shishtepe, Kichik Shorlu Demirchi

Similar results are obtained when the research is conducted on the basis of ethnotoponyms, which are structurally multicomponent. Rather, if we separate ethnotoponyms that are structurally multicomponent from the above examples, we will see that these toponyms do not deviate from the general picture. Again, we witness the processing of yukhari, ashagi components. This is also natural. Because in all cases we are talking about place names. Words indicating direction and size were used to separate and differentiate such place names.

It is interesting that in the territory of Armenia there are not a few toponyms with the words Molla or Haji as a component. For example, Molla Bayazet, Molla Badal, Molla Dursun, Molla Eyyublu, Molla Musa, Molla Goyche, etc.

Toponyms containing the Haji component also have a certain weight. For example, Haji Bayram, Haji Kara, Haji Kara, Haji Mughan, Haji Nazar, Haji Khalil, etc. Of course, these components are not included in ethnotoponyms. Because the haji and molla components are used in connection with specific individuals. Ethnotoponyms refer to the ethnos and not to the individual and have a more general content. Thus, there is a difference between ethnotoponyms and toponyms that are not ethnotoponyms. If a certain number of toponyms that are not ethnotoponyms can be formed based on information about a specific individual, ethnotoponyms do not carry such specific information.

Toponyms containing haji, molla components are word combinations. When analyzing complex toponyms, we were faced with the fact of recording toponyms containing the above-mentioned words.

Some of the toponyms of Turkish origin in the territory of Armenia express the features of the relief. For example, Alachig Gaya, Boz Yokush, Gizil tepe, Kaha Binasi, Kechel Tepe, Kishmish bulag etc. Akhund Bzovan, Veli Agalı, Gizil Teymur, Najafli Building, Polad Ayrim, Turk Karakilsesi, Shorlu Mehmandar, Heydar Bey, Huseyngulu, Agalı type toponyms are mostly related to personal names. Most likely, the names of the main people who settled in those toponyms were reflected in the toponym. It is possible to explain the emergence of toponyms such as Guru Araz, Dovshan gishlag, Illi Garakilsa, Kolanli aralikh, Mazra Shoresu kend, Shamburd deresi, and Ulya Sarvanlar.

3.2. Phonetic features of Armenian ethnotoponyms of Turkic origin.

It is more often undergo phonetic changes of onomastic units. This aspect is explained by various reasons. First of all, we should note that since a large number of onomastic units originate from ancient times, they are subject to certain changes as a result of the development of the language. This feature is more evident in ethnonyms and ethnotoponyms. Undergoing certain phonetic changes, exposure is included in the range of legitimate phenomena arising from language relations, linguistic area and also speech features. Although phonetic change in place names occurs relatively slowly in the general lexical background, they keep their traces well. At the same time, it should be noted that such changes occur in onomastic units, including place names, that it is impossible to restore them easily. At this time, most of the ideas related to the linguistic analysis of some names contradict each other instead of complementing each other. Ethnotoponyms formed on the basis of tribal and clan names, especially in areal ethnotoponyms, phonetic changes are evident. Let's turn to concrete examples. In the second chapter, we considered ethnotoponyms based on the name of the Abas tribe. There are interesting ideas about the name of this tribe.

There are Apas village, Apastovo district, Apache village, Apaz village in Tatarstan. There were Agach-Agan-Opach villages in the Kazan Khanate (102, 284).

According to historical sources, the Khazars had the Avaz or Abbas tribe, and the Pechenegs had the Abbas tribe. The personal name Abas is also used in Pechenegs (141, 40). As we mentioned, the anthroponym Abbas from the Arabic language and the toponyms related to it are not few. In the given examples, ch-z-s transitions are clearly felt. In addition, it is difficult to explain the phoneme n

in the sequence agach-avn-apach. From the point of view of phonetic changes, the ethnically understood names Afshar, Ganja, Sheki, Gayi, Garkhun, Kamar, Boyat of Turkish origin are characteristic.

The traces of the Afshar tribe are preserved in the place names Absheron, Avash (Shamakhi), Avush (Sharur), Avur (Yardimli), Avshar (Aghjabedi). The trace of the Afshar tribe is preserved in the name of Kurdoreshar mugham. The structure of the word Absheron, related to the Afshar tribe, attracts the attention of researchers. A. Mammadov writes about the explanation of the word Absheron: "...Russian historian and ethnographer N.Zeidlis and geographer I.Gan tried to prove that the word Absheron is derived from the word "Ab-shoran". However, this idea has no scientific basis. Recent research conducted in Azerbaijan shows that Absheron is a distorted form of the word "Afsharani". This toponym is related to the name of the tribe.

According to G.Gaybullayev, I.P.Petrushevski analyzes the name Afshar ethnically. It suggests that this tribe came to Iran from Central Asia with the Mongol troops together with the Gajars. Some of them were transferred to Azerbaijan during the time of Teymurlang.

It seems to us that the -shar component, which forms the second syllable in the name afshar//efshar is itself an ancient means of word formation. Because this component itself is an ancient word creation tool and this component itself is used in the words karashar and alyhar, its use in the anlaut form "-sar" occurs in toponymic units such as Gusar, Amsar.

It should be imagined in this sense. There are some reasons to consider the origin of the place names Avash, Avush and Avur in the territory of Azerbaijan from the same root. As the v (f) sound transition in the word Avshar /Afshar is regular, the same regularity can be equally applied to the 1st components of the names Avash, Avush, Avur.

Ethnotoponyms related to the name of the Pecheneg tribe are not few in the territory of Armenia. Phonetic changes are also evident in the name of this tribe. There is Bichenek Oykonimi in Shahbuz district. The area of this name covers Georgia, the North Caucasus. In the modern toponomic system of Ossetia, there is also a toponym Bitsenga.

Pecheneg toponyms have been recorded in Kharkiv region of Ukraine and Ivanofrankovsk in Belarus (96, 34-35).

In Romania, there are Pecheneg and Bicheneg variants. Four Pecheneg toponyms were recorded in Turkey, Bidcenabad, Bidcenavand toponyms in Iran (96, 35). As you can see, p-b, ch-c, q-k transitions are manifested.

The ethnonym as//az (130, 204-205), which is used as the name of a tribe, generation, clan among Uzbek, Altai, Karakalpak and other Turkish-speaking peoples, can still be found in ancient Turkish writings in the form of az budun (Az people).

In medieval sources, the name of the Turkish-speaking Az tribes spread from the North Caucasus to Central Asia and Altai, but older sources (Hittite, Urartian, Latin, Armenian, etc.) accompany the ethnonym Az from Asia Minor to Azerbaijan. In these sources, the word az is mentioned as an ethnonym: the country of Azzi (Hittite), Aza//haza locality (Latin), ethnotoponym Aza (Urartu), and finally, the current village of Aza (in Nakhchivan).

In the Georgian monument of the As tribes in the toponyms Asiachpor (the depression of the As), Asiachor (the valley of the As) used in the ancient Armenian sources, the name of the As tribes

in the form of Bagatur has remained in Azerbaijan, the North Caucasus, and Central Asia. Tabari (VIII century) mentioned the name As-tarkhan. The toponyms Astarkhan// Astarkhan, Astara, Ashtarak (in Armenia) also reflect the same ethnonym.

This ethnonym mentioned in various historical sources attracts the theory with its allomorphs as//os//aş//yaz//uz. Those allomorphs could be considered derived from the *as//az* archetypes, that is, it is possible to explain the variants indicated by the pitch (h,y), a-o-u, s-sh changes, and z*/s parallelism. However, in the historical sources, parallels of the ethnonym as//az as kas//kaz//khaz type were also mentioned, which does not allow restoring those archetypes. Therefore, it is necessary to restore the initial vowel in the form of laryngeal -a.

Explain the variants of the ethnonyms az//as and kaz//kas, which are already derived from that root, which are used with the formants –pi,-aq,-ar,-it it is not difficult to do. Azar//Azer ethnotoponym created the Azerbaijan toponym together with the allomorphs bagan//bacan//becan//baygan (65, 113).

It is possible to show a large number of other examples of phonetic changes and phonetic phenomena in ethnotoponyms of Turkish origin in the territory of Armenia.

3.3. Lexical-semantic features of ethnotoponyms of Turkish origin of Armenia.

Nowadays in our linguistics, the limits of creating new words by lexical and semantic means have not been clearly defined, and the essence of creating words by lexical means has not been fully clarified yet.

A large number of proper names in the language are formed with the help of appellatives. This event shows itself widely in toponymy. Therefore, this issue should be considered when studying the lexical characteristics of onomastic units.

Of course, not all appellatives in the language are involved in the creation of onomastic units. A certain number of appeals are active and productive in this process. This important linguistic phenomenon covers the entire group of proper names in the onomastic lexicon. For example,

Common word-Proper name

Abad	Abad (k)
Ağ+bənd	Ağbənd (q)
Ağ+bulaq	Ağbulaq (p)
Ağ+qaya	Ağqay a
Balıq-çı	Balıqçı (q)
Balıq-çı-lar	Balıqçılar (q)
Boz+binə	Bozbinə (k)
Qala+ça	Qalaça (k)
Qamış-lı	Qamışlı (k)
Qara+bağ-lar	Qarabağlar (k)

As in other languages, the process of lexically creating words in Azerbaijani is the oldest derivational phenomenon. In this process, words change without any grammatical means, expressing generalities as well as specific object names. This event is widespread in the onomastic lexicon of our language.

Some of the proper names are created by semantic conversion. Thus, a number of common words belonging to different parts of speech become substantive and form a purely proper name.

The main feature in the formation of onomastic units by the semantic method is the transition of words belonging to one part of speech to another part of speech in this process. In this regard, the following types of formation of onomastic units can be indicated.

1) On the basis of transition of adjective to noun: In this process, adjectives become substantive and answer the questions of the noun. Each has its own meaning. The meaning of each name goes back to ancient times. In the onomastic lexicon of our language, the adjective+noun model exists in the following way. Ağ kənd–Ağkənd; qara qoyun-qaraqoyunlu; ağ-xaç-ağxaç;

As it can be seen, in the sense of toponyms formed on the basis of adjectives, the sign and quality concept expressed by those adjectives does not remain the same, it weakens.

2) On the basis of the transition of the verb to the noun: The facts show that some words from the non-descriptive forms of the verb, the adjective, and the command and news forms of the verb become substantives and answer the question of the noun. Eg: Basar+keçər-Basarkeçər

In Armenian toponyms of Turkic origin, the use of animal names is observed with a certain frequency. This event is common for Turkish onomastics in general, including Azerbaijani onomastics. Even in the "Kitabi-Dada Gorgud" epics, many facts about the use of a number of animal names in the composition of anthroponyms are revealed. The same can be said about the Orkhon-Yenisei monuments.

«Basat Dəpəgözü öldürdigi boyı»nda Dəpəgöz// Təpəgöz Basatdan kimliyini soruşanda onun Anam adın sorar olsan - Qaba Ağac

Atam adım deyirsən- Qaqan Aslan cavabı heç də təsa- düfü deyildir

With this, he showed his connection with the tree animal cult. The wolf is considered to be a totem of totems, as it is considered the original ancestor of the proto-Oghuz. In general, the wolf has been a symbol of power, strength, pride and fearlessness in most Turkic-speaking peoples. In the "Aldede" legend, Aldede's son sucking milk from Bozgurd in the Gurd Gaya is also a sign of this. Toponyms of Turkic origin in the territory of Armenia include those containing the word wolf: Gurdgulak, Gurdgulu, etc.

The formation of toponyms based on ethnonyms is widespread. Here, the special onyms of the lexical system are included in the toponym. Ashiq poetry and other written sources are one of the sources of finding and revealing such units. Prof. H. Mirzayev dedicated a separate article to the ethnonyms used in Ashiq poetry. The author was able to collect the units related to ethnonyms in the lexical layer from examples of Ashiq creativity (55).

H. Mirzayev shows that "Vers" is the highest mountain located on the border of Darelayaz and Goycha. There is no mountain higher than Vers (3,522 m.) in this area. On the side of Vers mountain facing Darelayaz, there is Soganli yaylagi, formerly belonging to Govushq and Guldüz villages, and among the places called Goytepe, Qachaqqayisi, and Barkdara, there is also a place called "Khalaclaclar", which bears the first name of the Turkic tribes. A tributary of the Arpa River, named after one of the Turkic tribes, takes its first source from the foot of the Vers mountain.

3. In the names of areas and villages:

...Göyçə qar əlindən zara gəlibdir, Muğan həsrət çəkər a yağa qar qar. (Aşıq Ələsgər)

Qanlıda qonaq qalanda Canıma sataşdı birə. (Aşıq Ələsgər)

Savab bilməz Təhlə ,Qozlu, Qaradolax, Muğanlı, Mulğaduz, Kələntər, Dizax, Kari, Baharlı, Alpavut, Qaytax... (Məlikballı Qurban)

Ədəb bilməz Sadıqbəyli, Əyricə, Qaraman, Ternavod, Ağdam, Güllücə, Cəbəlli, Kəngərli, Cinli Yarımca, Bərgüşad, Çələblər, Mərcanlı dəryab... (Məlikballı Qurban)

Göftügusi nab, Üçqovat, Padar, Hazır mayəhtacı, içində bazar... (Məlikballı Qurban)

As you can see, Gargar, Arpa, Mugan, Tahla, Garadolax, Kalantar, Alpavut, Gaytak, Eirija, Kangarlı, Marjanlı, Padar, etc. Names of tribes and clans such as "Ashiq" and the works of folk poets have been preserved very well.

3.4 Grammatical features of Armenian ethnotoponyms of Turkic origin.

Toponyms, first of all, because they are nominative and cover certain words, grammatical signs are also expressed in them. It is possible to divide toponyms containing grammatical signs into two groups according to the method of formation: morphologically formed and syntactically formed. Let's consider toponyms belonging to both groups separately.

3.4.1. Morphological characteristics of ethnotoponyms of Turkic origin in the territory of Armenia.

The morphological features of the Azerbaijani language are expressed in the majority of toponyms in this area. The productive suffixes of the Azerbaijani language are – ılı, -li, -lu, -lül; -lar, -lər; lıq, -lik, -luq, -lük and a number of other suffixes are widely used in toponyms of Turkic origin in the territory of Armenia.

For example, in Dilijan district – Civikhli, Haqqikhli, Yapalakhli, Marallica, Tokhluca, Alachik, etc., in Zangezur district – Armudli, Gödakli, Baharlı, Gushchulu, Afsarlı, Acili, Yamalli, Kosali, Mahmudli, Mollali, Uullu, Alyanlı, Alchali, Ağalı, Sultanlı, Pears, Yagublu, Chomartlı, etc. Garabashs, Lazıms, Tugans, Abbass, Kurds, Shahverdis, Kurds, Maliks, etc. Kalinja; Intermediate, Apple; Archer; Chanakhchi, Alakchi, etc., in Yerevan district – Bashnali, Bejazlı, Karagoyunlu, Gamarlı, Gafarlı, Garadagli, Mugamli, Masimli, Ugurbeyli, Chilakhanlı, Chenatlı, Chigdashlı, Bigli, Bakakhli, Koyunlı, Tekeli, Karagoyunlı, Sarikhanlı, Reyhanlı, Kotanlı, Hasanlı, Dallekli; Agdams, Agcagishes, Delis, Sarvans, Ozans, Gilans, Karas, Alirzas, Tarakamas, Zangis, Sarjas, Sarvans, Avdals, Uenkija, Yellija, Gulluj; Bagchacik, Kuzecik; Diary; Soapmaker, Springer, Blacksmith, etc.; In Yeni Beyazid district – Zogalı, Galiishli, Yarpizli, Kefli, Garagoyunlı, Guneshli, Narimanlı, Hasanlı, Chakhirli, Ahmadlı, Huseynbeyli, Alchali; Sayyids; Shorja, Goyja, Gullujja, Khirtlig, etc., Echmiadzin district: Yagublu, Ayarlı, Aylanlı, Gamarlı, Turkmenli, Haramlı, Kurakenli, Garaceyranlı, Kotekli, Hamalı, Aynalı, Amudlı, İydel, Khojayarlı, Hacilar; Bagchacik, Khanlıq, etc.; In Loru-Pambak district – Amudlı, Baldırganlı, Vartanlı, Yagublı, Heydarlı, Abeyli, İlmezli, Baygakhli, Guneshli, Lambeli, Gursalı; Old-timers, Blacksmiths; Candlestick; Gulluj, etc.

It should be noted that a certain number of suffixes are not used in the grammatical sense in

which they appear in the modern language, but in another sense. Some researchers call such suffixes topoformants. This is indeed the right position. Because a number of suffixes have a different meaning directly within the toponym. Therefore, when studying the morphological characteristics of toponyms, special attention should be paid to toponyms formed with the help of topoformants. When they are explained on the basis of the materials of the modern language, a flawed interpretation of the meaning of the toponym appears.

Let's consider a certain part of the suffixes involved in the formation of toponyms of Turkish origin in the territory of Armenia by the morphological method.

Toponyms formed with the help of the suffix -lı, -li, -lu, -lü. This suffix, which is productive in the Azerbaijani language, is widely used in toponyms. Researchers have a ambivalent attitude towards the use of this suffix in toponyms. For example, O.T.Molchanova shows that this suffix is used with ethnonyms to create an ethnotoponym (122, 131). S.M. Mollazade also agrees with this opinion (120, 44). S. Gubayeva claims that it is impossible to use this suffix in ethnotoponyms (93, 101).

T. Ahmadov writes: -lı, -li, -lu, -lü affixes are added to various personal names, names of tribes, clans, heads of tribes, forming corrective ethnonyms expressing the meaning belonging to them (29, 162). V. Aliyev, several functions of the suffix -lı, -li, -lu, -lü in toponymy -1) when added to ethnonyms, the place to which this or that ethnos (nation, tribe, tribe, ethnic group, dash...) belongs, or that toponym which ethnic group he belongs to; 2) adding anthroponyms to create a toponym that belongs to this or that person, or indicates the place where he lives, etc. Shows that it performs functions. V. Aliyev lists ten such functions (32, 201-203).

This suffix, which is often found in toponyms of Turkish origin in the territory of Armenia, performs the mentioned functions. For example, Ayas-lı, Ayna-lı, Alma-lı, Babar-lı, Permud-lı, Balıkh-lı, Bashna-lı Becaz-lı, Bogut-lı, Bulag-lı, Zohrab-lı, Revaz-lı, Soyütlı , Shid-li, Shor-li, Hamam-li, Gunesh-li, Godek-li, Goz-li, Golli, etc. It should also be noted that the phonetic variant of this suffix can also be used: -ni Jinni.

Toponyms formed with the help of -lar, -lər suffix. This suffix is added to the names of tribes, generations, dashes, anthroponyms, appellatives with different meanings and creates toponyms. V. Aliyev showed six functions of the suffix -lar, -lər added to toponyms (32, 204-205). T. Ahmadov notes that the suffixes -lar, -lər are added to a number of personal names to create corrective ethnonyms, which indicate that a certain group is a descendant of that person (29, 162).

In the territory of Armenia, there are many toponyms of Turkish origin containing this suffix. For example, Dirək-lər, Dəli-lər, Zəngi-lər, Şıx-lar, Baxça-lar, Tuqanlar, etc.

The suffixes -lik, -lik, -luq, -luk are also productively used in toponyms of Turkish origin in the territory of Armenia. These suffixes create toponyms in the sense of place. For example, -luq, Dost-luq, luglu, Mus-luq-lu, -lik Garan-lik, etc.

The following suffixes and suffix chains are also used with some frequency in toponyms in the territory of Armenia.

-a Kalar-a, Baran-a,

-ac Acıb-ac

-van Bazma-van, -vanlar Sar-vanlar, -var Arpa-van

-qut Qamış-qut,

-zor Ağa-zor
 -i Ağud-i,
 -li-cə, Bit-li-cə,
 -suz Su-suz, -süz, Öy-süz,
 -sə Xali-sə,
 -uq Qovuş-uq,
 -umlu, Muğ-umlu,
 -ur Çot-ur,
 -ut, Qovş-ut,
 -xan Çlo-xan,
 -üstan, Gül-üstan,
 -çi Dəmir-çi, -çilər Dəmir-çilər, -çı, Çanax-çı, Qazan-çı, Qaltax-çı,
 -cu Quş-cu,
 -çə-li Cəbə-çəli,
 -şen Buğda-şen, -şen Debeta-şen,
 -ca Toxlu-ca, -ca, Oğru-ca,
 -ci-lər Ev-cilər,
 -cuq Maqmu-cuq, -cıq Bazar-cıq, -cıq Şirvan-cıq, cı Yayıcı,
 -cığaz Xan-cığaz,
 -ı Dorn-ı,
 -ıx Aral-ıx,
 -ğan Qaç-a-ğan
 -ək Püşk-ək, -ək Çəmbər-ək,
 -an-lar Yek-anlar,

Of course, the given examples do not cover all the morphological features of toponyms of Turkic origin in the territory of Armenia. In addition, it should be noted that some of the suffixes given above should be attributed to topoformants and should be studied separately.

Toponyms formed with topoformants.

Such toponyms also form a certain part of toponyms of Turkish origin in the territory of Armenia.

-an, -en topoformant. This topoformant is more involved in the creation of ethnotoponyms. It is a topoformant that creates an ancient ethnotonym. Alban, Alpan, Gafan, Abaran, Askeran, Bayan. –yan, -man, -van, -zan, kan, -ğan, qan, -han, -xan variants of the topoformant -an, -en are also not less useful. T. Ahmadov includes the formant -ran in this group and considers them phonetic multivariant suffixes (29, 160). Kacar-an, -an Gör-an, -an, Ket-ran, Kün-ən

-van topoformant. This topoformant is also very functional. As we mentioned above, a number of researchers consider the -van topoformant to be a phonetic variant of the -an topoformant. I. Bayramov writes with reference to G.A.Melikashvili that -van was formed on the basis of the word ebani/ubani, which means country in the ancient Urartu language. At the same time, with reference to E.M. Murzayev, the author mentions that the forms vani and vana mean “yer, ev, torpaq (earth, house, land)” (18, 25). In our opinion, the topoformant -avan is also based on van. -avan Nərzir-avan.

S.M. Mollazade notes that the topoformant -van participates not only in the creation of toponyms of Iranian origin, but also in the creation of Georgian geographical names (121, 76). A. Akhundov attributes the topoformant -van to Iranian languages (2, 15). I. Abdullayev agrees with that opinion (74). Both authors show that the topoformant means “ev, yaşayış yeri, məskən (house, residence, place)”.

Şen topoformant. This formant constantly causes controversy, there are different opinions about its origin and meaning. G. Voroshil notes that this topoformant has a village meaning (85, 79-80).

I. Bayramov defines the formant shen as meaning village and village (18, 62).

A. Mammadov mentions the existence of the word -şen from the ancient Sumerian period and its presence in the Azerbaijani language in the words of the brown and blonde type, and shows that it is related to the lightness of the color in meaning (51).

G. Mashadiyev brings to the fore the idea that the word şənlik means village in the dialects and dialects of the eastern group and that it means a place of residence and abode (53, 13).

This opinion is also confirmed in Y. Bushuyeva's dictionary (142).

Vəng topoformant. H. Mirzayev conducted a wide scientific-theoretical analysis of this formant. The author has proved that the formant veng, which is part of the toponyms Garaveng, Godukhveng, Goshaveng and Gunyevang in the territory of Armenia, is a word belonging to Turkic languages. He writes: “This word was in the forms of bengü, benigü, benü, mengü, menü in the ancient times of Turkic languages, and it was a monument, a monument written on stone, etc. Used in such meanings (57, 208). Indeed, the words with the indicated meanings are reflected in the ancient Turkish dictionary (100).

One of the ancient Turkic tribes that lived in Azerbaijan, as well as in western Azerbaijan, was the Shadi//Shada tribe. One of the onomastic units created from the name of that tribe is Shadiiveng. H. Mirzayev notes that Shadiiveng is an ancient Albanian monument and is located on the top of the mountain on the western side of Tekadonduran mountain in front of Hasankand and Alkhanpayasi villages in Darelayaz (57, 210). There are toponyms Shada (Shahbuz district), Shadili (Beylagan district) and Shotavar (Qakh district) in Azerbaijan. Researchers show that these toponyms reflect the name of the ancient Shadi tribe. According to L.N. Gumilyov, this tribe was part of the Central Asian Huns. G. Geibullayev notes that the ethnonym of the chateau is the basis of ethnotoponyms (88, 38).

Regarding the geographical name “-Şədi”, Fakhreddin Asadoglu's article “Etymology of the toponym -Şədili” is also interesting.

Şədili toponym is one of the hundreds of place-names in the Agra region of Western Azerbaijan that keep the traces of the Oghuz lands alive. The village of Şədili is located on the bank of the Kakhonov canal, drawn from the Araz river, in the Vedi region, near Mount Agra. Until 1988, the village kept its name along with Turkish residents. Until the complete expulsion of Azerbaijanis (Turks) from Armenia, only Azerbaijanis lived in the village.

Şədili oikonimi (village name), which has come down to us today from the deep layers of history and keeps alive the name of the ancient castle tribe, is one of the geographical names that question our great past. Referring to T. Ahmedov, L.N. Gumilyov and V.V. Bartolda, he writes that one of the tribes that entered the Western Turkic Khanate in the VI-VII centuries was the Shato. The tribe took its name from the name of the desert where it is located.

G. Geibullayev writes that in the XIX century, a happy tribe lived in Azerbaijan. “Şadlı” means one who belongs to the castle tribe. The root of the words “Şadılı” and “Şato” is the same.

F. Asadoglu, the parallels of the toponyms related to the name of the «Şato-şadılı-şadlı» «Şato-şadılı-şadlı» tribe are Shada-kend (Shahbuz), Shadili-kend (Goranboy), Shatihli mountain (Jalilabad), Shatyrli-kend (Barda, Jalilabad), Shatyr village-village (Masalli), notes that it is found in geographical names such as Shatyrovka-kend (Salyan), Shidli-kend (Vedi). It shows that the word shidli consists of the components shidi and li. The drop of the “i” sound here is related to the pronunciation weight.

So, the name of the village of Şidli is a slightly phonetic variant of the ethnonym shato//shadılı. The suffix -li is a topoformant that gives the content of belonging, belonging, ownership.

More information can be given about the Shadi tribe. The main purpose of providing this information is to once again confirm that the topoformant Veng is a word belonging to Turkic languages. It is clear that if a historical monument contains the name of a tribe, then it cannot be said that this monument belongs to any other nation, ethnos. At the same time, the belonging of the Veng component in the Shadiiveng onomastic unit to the Armenian language is completely unjustified. Prof. Who criticized T. Ahmadov for attributing the Vang formant to the Armenian language. H. Mirzayev rightly writes: “Armenians write and pronounce the word “veng” in the form of vank. The main reason for this is the absence of the vowel “a” in the Armenian language, the vowel “a” is used instead of the vowel “ä” (57, 208).

At the same time, it should be noted that the word Veng is used in many toponyms in the territory of Armenia. This word has a wide range in the toponymic layer of Azerbaijan. All this once again confirms H. Mirzayev’s opinion about Veng formant.

It is possible to further expand the ideas about topoformants in toponyms of Turkish origin in the territory of Armenia and the scope of their development.

3.4.2. Syntactic features of ethnotoponyms of Turkic origin in the territory of Armenia.

The syntactic features of toponyms of Turkish origin in the territory of Armenia are also of great scientific interest.

Below are toponyms of Turkish origin formed on the basis of I, II, III types of objective word combinations and participle for different regions.

In the territory of Gafan region: I type objective word combinations - Dam Nov; Type II objective word combinations –Qız qalası, Daş başı, Kığı Qalası, Molla Uruzbəy binası, Tut Pırqışlağı; Type III objective word combinations - Ecanın çayı, Bəylərin mis zavodu; feli sifət: Bozdoğan, Qaraçimən. In the given example of the verb adjective, the component çiman can be a phonetic variant of the lexical unit çyman.

In the territory of Gorus region: 1 type objective word combinations - Ağ körpü, Bəzli Ağcakənd, Ballı qaya, Boz kaha, Kavur bəmi; Type I objective word combinations: - Baba Yaqublu, Baba belli, Abbas dərəsi, Icevan rayonu: Type II objective word combinations - Alaçiq Qaya, Bostan Tala, Ağa tala; Type II objective word combinations - Abbas dərəsi, Balta dərəsi; Krasneselo rayonu:: Type I objective word combinations - Ağca qala, Ada təpə, Qara torpaq, Qızıl qaya, Taxta pəyə, Taxta

qaya, Xəli kənd, Çatal çınqıl; Type II objective word combinations - Mancan yatağı; Donuz damı, Donuz yatağı, meşə dərəsi. III type objective word combinations - Bahar bəyin bağları., Abaran rayonu: I type objective word combinations - Yuxarı Gözəldərə, Aşağı Qarxun, Böyük Zeyvə, Kiçik Zeyvə, Molla Dursun, Hacı Qara; Type II objective word combinations - İlxı Qoruğu; Əştərək rayonu. I type word combination Bayram Əli, Qızıl Teymur, Kiçik kənd, Kürd Əli, Xaraba Kilsə. II type objective word combinations - ZeynalBulağı., Talin rayonu: I type objective word combinations - Yuxarı Ağcaqala, Kiçik Talin; feli sifət-Aşağı Pirtikən., Hoktemberyan rayonu; I type objective word combination - Kicich Shahriyar; II objective word combinations - Kiçik Armudlu, Hacı Bayramlı.; Artaşat rayonu: I objective word combinations - Aşağı Kəhriz, Yuxarı Ağbaş, Sisyan rayonu: Type I objective word combinations - Ağ yol, Ağ kənd, Baş kənd, Aşağı Ağ körpü, Yuxarı Ağkörpü, Boz kənd, Qızıl Şəfəq; Axta rayonu: I type objective word combinations - Aşağı Ərlik, Böyük Vedi, Qarın Burun, Yeni kənd, Köhnə Şəhablı, Molla Əhməd, Seyid Kotanlı, Xaraba Kotanlı, Hacı baba, Hacı Mirzə, Çğın göl, Cğın Təzəkənd, Çopur Əli; Type II objective word combinations - Əli qoruğu., Zəngibasara rayonu: Type I objective word combinations - Aşağı Tokht; Type II objective word combinations - Ovçu Qalası, Murad təpəsi;

verb adjective - Çoban görükməz, Qaraçörən, Yelqovan, Çadqıran; Basarkeçər district: I type objective word combinations - Böyük Ağa, Böyük Məzrə, Aşağı Zağalı, Aşağı Şorca, Bğda təpə, Qızıl vəng verb adjectival - Subatan; Kamo region: I type objective word combinations - Gul Ali, Haji Mughan, Martunu: I type objective word combinations - Aşağı Alchalı, Aşağı Gözəldərə, Veli Agalı, Gizil Kharaba, Kasik baş; Loru-Pambak district: I type objective word combinations - Aşağı Akhtala, Böyk Ayrym, Kichic Ayrym, Chik Ayrym, P. Tarpichala chala; Gugark region: I type objective word combinations - Qara kilsə, Quruyurd; Noyemberyan region: I type objective word combinations - Ashaghi Sheypurkhan, Yukhari Kroppulu; Yeghegnadzor region: I type objective word combinations - Ashagi Guluduzu, Gizil Kishlaq, Dadali korpu, South Vang, Goy Abbas, II type objective word combinations - Ağsu kəndi, Alxan pəyəsi, Albas biçənəyi, Qurbankahası, Ələyöz mahalı, Əli dərəsi, Ərəb xəncəri, Yavər kəndi, Qəsul qışlağı, participle- Bulbulolan, Amasiya region: I type of objective word combinations - Böyük Təpəgöy, Kiçik Təpəgöy, Kiçik Şiştəpə. Type II objective word combinations - Agbaba accident Type I objective word combinations - Ağ gil- sə, Molla Musa, Hacı Xəlil.,

Type I objective word combinations: 1.Alaçiq Qaya –Icevan; 2.Baqan tala - Icevan; 3.Ağa tala, 4.Ağca qala, 5.Ada təpə, Qara torpaq, Qızıl qaya, Taxta pəyə, Taya qaya, Xəli kənd, Çatal çınqıl, Yuxarı Gözəldərə, Abaran, Aşağı Qarxun, Abaran, Böyük Zeyvə, Kiçik Zeyvə, Yuxarı Qarxun, Molla Dursun, Hacı Qara, Bayram Əli, Qızıl Teymur, Kiçik Kənd, Kürd Əli, Xara Kilsə, Yuxarı Ağcaqala-Talin, Kiçik Talin-Talin, Daş Nov- Qafan, Ağ körpü-Gorus, Bəzli Ağcakənd-Gorus, Ballı qaya-Gorus, Boz kaha-Gorus, Kavur bəmi-Gorus, Aşağı Kəhriz- Artamat, Yuxarı Ağbat-Artamat, Aşağı Axta-Axta, Zeynal Ağəli, Axta, Çopur Əli-Axta, Aşağı Ərlik-Vedi, Böyük Vedi, Böyük Gilanlar, Qarın Brun, Yeni kənd, Köhnə Şəhablı, Molla Əhməd, Seyid Kotanlı, Xaraba Kotanlı, Hacı baba, Hacı Mirzə, Cğın göl, Gğın Təzəkənd, Böyük Çobankərə, Yuxarı Çarbaq, Göy Kümbət, Xaraba Sarvanlar, Naçi Elməz, Aşağı Qox- Abovyan, Aşağı Zağalı-Basarkeçər, Aşağı Şorca, Böyük Məzrə, Buğda təpə, etc.

Complex toponyms can be grouped and classified according to the parts of speech to which

their elements belong. When conducting such an analysis, it is possible to distinguish the following groups of toponyms:

1. Noun+noun For example, Guldarvish, Goturbulag, Adamkhan, Imirkhan, Babakishi, Sultanbey, Garakilsa, Gizildash, Delikdash, etc.
2. Adjective+noun. For example, Alakilsa, Agkilsa, Soyugbulak, Karagala, Karagula, Garadash, etc.
3. Number+noun- Kirkhbulag, Kirkhdeyirman,
4. Adjective+verb adjective - Bozdogan,
5. Noun+verb- Allahverdi,
6. Noun+number - Aligirikh,
7. Noun + verb adjective- Mischief-maker, Guest-eater, Danagirmazez, Pig-eater,

The constituent elements of a number of complex toponyms are processed by receiving suffixes. For example, Allahverdi, Agcagishlaq, Gullubulag, Gayabaşı, Agcaarkh, Garadağlı, Garahamzali, Garanlikdara, Ovandaresi, Tepedibi, Aghzibir, Aysesi, Basar-ketker Elleroygu, etc.

In multi-component toponyms, certain features of syntactic toponym formation are manifested. Their analysis shows that it is possible to divide multicomponent toponyms into certain grammatical types. It is possible to divide the components of toponyms into certain groups based on their expression with different parts of speech. These groups mainly include the following:

Multi-component toponyms whose first component is a noun and second component is a verb; toponyms whose first component is an adjective and the second component is a noun; multi-component toponyms, the first component of which is a place adverb, and the second component of which is a noun; those whose first component is simple and second component is expressed by a compound noun; a separate classification can be made in terms of whether the first or second component is simple, correct, or complex. Among the multi-component toponyms of Armenia of Turkic origin, it is possible to find enough examples of the above-mentioned groups: Ashagi Garkhun, Yukhari Agdan Ashagi Aylanli, Ashagi Alchali, Ashagi Akta, Ashagi Aghbash, Ashagi Aghcagala, Ashagi Kanlica, Ashagi Karabakhlar, Ashagi Karagoymaz, Ashagi Garanlig, Ashagi Qarkhun, Ashagi Quylasar, Kolanli Aralikh, Ashagi Dvin, Ashagi Zagali, Ashagi Nejili, Ashagi Pirtiken, Ashagi Purulu, Ashagi Turkmenli, Ashagi Gozeldara, Bash Abran, BoyukArikhveli, BoyukVedi, BoyukKarakilsa, BoyukKaragun, BoyukKeti, Boyukkepenek, BoyukMazra, BoyukSishtepe, BoyukShollu-Demirchi, BoyukShahriyar, BoyukJamishli, BoyukGilanlar village, Yeni Beyazid, Yukhari Adyaman, Yukhari Aylanli, Yukhari Agbash, Yukhari Agdan, Yukhari Agcagala, Yukhari Kanlica, Yukhari Garagoymaz, Yukhari Garkhun, Yukhari Quylasar (Kuylasar), Yukhari Kurdkend, Yukhari Nejili, Yukhari Pirtiken, Kichik Arikhveli, Kichik Garakilsa, Kichik Keti, Kichik Kepanek, Kich Mirza, Kich Shishtepe, Kichik Shorlu Demirchi, Kich Shahriyar, Kich Gilanar, Molla Bayazet, Molla Badal, Molla Eyyublu, Molla Musa, Molla Goyche, Haji Bayram, Haji Mughan, Haji Nazar, Haji Khalil; Shady Gaya, Boz tepe, Gizil Tepe, Kaha binasi, Kechel Tepe, Kishmish bulag etc.

Akhund Bzovan, Veli Agalı, Gizil Teymur, Najafli bina, Polad Ayrim, Turk Karakilas, Shorlu Mehmandar, Heydar Bey, Huseyngulu Agali, Guru Araz, Dovshan gishlag, Illi Karakilsa, Kolanli aralikh, Mazra Shoresu village, Shamburd dere, Ulya Sarvanlar, etc. .

The results obtained in this chapter can be summarized as follows. The structural, phonetic,

lexical-semantic and grammatical characteristics of ethnotoponyms are generally similar to the structural, phonetic, lexical-semantic and grammatical characteristics of toponyms and do not have sharp differences.

Guneyweng monument

Basarkechar (now Vardenis district)

Gyumri is the second largest city of present-day Armenia

Ayreveng village in Kavar region

Gashga village in present-day Vedi district

Dastayurd village in Sisyan district

CONCLUSION

It is clear from the dictionary of Turkic-language toponyms on the territory of Armenia that various ancient Turkic tribes participated in the ethnogenesis of Azerbaijanis there. Those tribes have preserved their names in toponyms on the territory of Armenia. These tribes settled in the territory of Armenia before Christ.

Therefore, ethnotoponyms, which form a special layer of the lexical system of the language, are extremely important not only in terms of studying the history of the language's development, its distribution areas, but also in terms of studying the ethnogenesis of the people.

In relation to toponyms of Azerbaijani and Turkish origin, a biased position has always been taken in Armenia, toponyms of Turkish origin have been massively changed, and Azerbaijanis have been forcibly removed from these territories. Changing toponyms of Turkish origin for many years and replacing them with names of Armenian origin aimed to falsify the facts proving that Azerbaijanis have lived in this area for thousands of years.

In addition to considering the onomastic lexicon, especially ethnotoponyms, as a valuable resource related to the history of language, it is not only for studying the linguistic history of a certain nation, but also for determining the territory where that nation historically lived, evaluating the socio-political events and processes that took place in this territory, the causes and roots of these events. It is necessary to investigate and evaluate the objective reality as concrete historical material, evidence and facts in order to reveal the truth.

Clarifying the principles of changing toponyms of Turkish origin in Armenia is of scientific importance. Because these principles are one of the only means of making the transition from the current name to the previous name. The first important issue of the study of Armenian onomastic units of Turkic origin is the collection and grouping of these names. The available materials form a certain batch. In recent scientific-historical works, a lot of work has been done in the direction of recording Turkish onomastic units, mainly toponyms, in the territory of Armenia.

Ethnonyms are related to the social and political life of the people and were formed at different stages of history. This group of onyms plays a very important role in putting forward more accurate and objective ideas about the origin, past history, and ethnogenesis of the Azerbaijani people.

A certain group of ethnotoponyms allows us to determine which clans, tribes and tribes participated in the formation of the nation, and when this process took place.

A number of place names were created in connection with the names of different tribes and tribal associations (Eymur, Kankarli, Ahmadli). We should note that about 70 percent of the more than 4,600 geographical names in the modern toponymy of our country, including the territory of Western Azerbaijan, were formed in connection with the names of tribes or tribe leaders.

People who lived in a primitive community structure formed local groups, and at the same time, it was impossible for such groups to live in isolation. Local intergroup relations created the basis for groups to name each other. There have been two ways of naming local groups. 1) the group names itself; 2) the name of the local group is given by another local group.

From the logical-linguistic point of view, onim should be considered as a word belonging to the language of the ethnos. However, it is not correct to completely exclude the use of the word

belonging to the named group. The components of ethnotoponyms with two ethnonyms can be conventionally separated according to belonging to ethnoses marked with A and B. When the ethnotonym is complex, it is possible to distribute the constituent elements of the composite as follows:

- 1) Both components belong to the A ethnos;
- 2) One of the components belongs to A, the other to B;
- 3) Both components belong to B.

Various aspects of the lexical-semantic features of names belonging to local groups should be considered as an object of research during the linguistic analysis of ethnotoponyms considered to be older. In such a study, the semantic load of the lexical unit should be checked not directly to the ethnos, but to the characteristics of the place where the local group lives, its difference from one or another reference point or motivational sign. Onim's lexical-semantic analysis helps to reveal its circle of affiliation or environment.

Onims belonging to local groups can also be viewed at the level of regional nomen (No-men Regionale). Because such onims denote groups settled in a certain area.

Similar issues arise when researching genomes. It is well known that genonyms are special names that indicate lineage. In the scientific literature, the distribution of genonyms is especially noted in Turkish and Mongolian areas. Due to the fact that features specific to the area are reflected in genatoponyms, it is possible to differentiate them according to certain words. At the same time, the fact that the genotoponyms have the nomen regionale character is confirmed once again.

Researches show that in the formation of ethnotoponyms of Ganja district, leg, kang, gughi, kazan, kazakh, ganzak, deli, /tele/, hun, eimur, ayrim, duyarli, padar, bayan, bujak, shati, khaput /haput/, kangarli, khunus, bushy, koran, etc. had an important role.

Although toponyms of Turkic origin of the territory of Armenia in Azerbaijani linguistics were not the object of extensive research during the Soviet period, the attitude towards this field has changed significantly in recent times. Scholars and researchers have written interesting works on the collection and study of toponyms in the territory of Armenia.

In the research process, the onomasticon of ethnotoponyms of Turkish origin in the territory of Armenia was established.

In order to study the general picture of toponyms of Turkish origin in the territory of Armenia according to structural types, it is appropriate to group them into simple, complex and multi-component toponyms. Comparative analysis of ethnotoponymic and non-ethnotoponymic toponyms according to structural types confirms that there are no structural differences.

Toponyms that are simple in structure do not constitute a large number. At the same time, it should be noted that it is difficult to determine the constituent elements of many toponyms that we consider simple in structure. A large part of Armenian toponyms of Turkic origin are multi-component toponyms. In addition, it should be noted that some of the components are of the same type and were formed by increasing the words big, small, lower, yukhari, head, and kraj to simple, correct, and complex toponyms. Multi-component toponyms arose for various reasons at a certain stage of historical development. The main reason can be attributed to population migration. In the more ancient period, it is clearly felt that the increase of the population in a certain area resulted in

the creation of new settlements. There is no doubt that the toponyms created by increasing the words lower, yukhari, big, small, head and similar words were created when villages or settlements grew and were divided into two parts. Here, the migration was not far away, but to nearby areas.

Phonetic changes and phonetic phenomena are manifested in ethnotoponyms of Turkic origin in the territory of Armenia. All phonetic changes and phonetic phenomena correspond to the phonetic norms of Turkic languages.

The main feature in the formation of onomastic units by the semantic method is the transition of words belonging to one part of speech to another part of speech in this process. This aspect is also reflected in ethnotoponyms.

The formation of toponyms based on ethnonyms is widespread. Here, the special onyms of the lexical system are included in the toponym. Ashiq poetry and other written sources are one of the sources of finding and revealing such units.

The morphological characteristics of the Azerbaijani language have found expression in ethnotoponyms in the territory of today's Armenia. The productive suffixes of the Azerbaijani language are -lı,-li,-lu,-lü; - s,-s; liq,-lik, -luq, -luk and a number of other suffixes are used in ethnotoponyms of Turkic origin in the territory of Armenia. Ethnotoponyms also show the use of topoformants. If we generalize, it can be said that the structural, phonetic, lexical-semantic and grammatical features of ethnotoponyms are generally similar to the structural, phonetic, lexical-semantic and grammatical features of toponyms and do not have sharp differences.

REFERENCES

in Azerbaijani

1. Abbasova M.A., Bandaliyev N.S., Mammadov X.I. Toponymy of the southwestern part of the Greater Caucasus. - Baku: Elm, 1993. - 195p.
2. Akhundov A. Traces of history at the root of the soil. - Baku: Ganjlik, 1983 -136p
3. List of places of residence in Azerbaijan. SHELF. inv. 19734
4. Explanatory dictionary of geographical names of Azerbaijan. - Baku: Azernashr, 1960 -267p.
5. Short dictionary of toponyms of the Azerbaijan SSR. - Baku, 1986
6. Administrative territorial division of the Azerbaijan SSR. - Baku: Azernashr, 1963 -262p.
7. Administrative territory division of the Azerbaijan SSR. - Baku: Azernashr, 1968-218p.
8. Administrative territorial division of the Azerbaijan SSR. - Baku: Azernashr, 1979 -224p.
9. Azerbaijani toponyms. Encyclopedic dictionary..-Baku: Azerbaijan encyclopedia, 1999. -588p.
10. On historical documents and publications of Azerbaijan. - Baku: Azernashr, 1990 -381p.
11. IX-XII century Arab geographers-travelers about Azerbaijan. - Baku: Elm, 1974. -223p.
12. Babazade A. A dialect of distinction. (Historical summary and phonetics). - Baku: 1987
13. Bakikhanov A. Gulustani-Iram. - Baku: Elm, 1970. -288p.
14. Notes on the word "Bayat". SHELF arch.-38 Q-32/570. Az-f.m. P. 1984
15. Bayramov A. Place names (toponyms) of Aghbaba, Shoreyel, Pambak regions of ancient Oguz provinces. - Baku: Elm 1996. -250 p.
16. Bayramov I. Traces of ancient Turkic tribes in the toponyms of modern Armenia.// Thematic collection on language issues. 2nd edition Baku: ADPU publication, 1997. - P.63-69
17. Bayramov I. About groups of toponyms of Turkic origin of Western Azerbaijan// Problems of Azerbaijani onomastics. - Baku: ADPU publication, 1999. - P.77-82
18. Bayramov I. Words and geographical terms used in West Azerbaijan toponyms. -Baku: Elm, 2000 - 106p.
19. Budagov B. The memory of the place of Turkic nations. - Baku: Elm, 1994. -272p.
20. Budagov B., Geibullayev G. Explanatory dictionary of toponyms of Azerbaijani origin in Armenia. - Baku: Oguz eli, 1998. - 452p.
21. Bunyadov Z., Mammadov H. Review book of Yerevan province. Baku, 1997
22. Jalilov F. Morphology of the Azerbaijani language. - Baku: Maarif, 1988. - 285 p.
23. Jalilov F.A. Ancient Az||As ethnonym//Issues of Azerbaijani philology. - Baku: Elm, 1983. - P.113-114
24. Historical geography of Armenian Azerbaijanis. - Baku: Ganjlik, 1995. - 464p.
25. Eyvazova R. Toponyms of Turkish origin in Afghanistan. - Baku: Elm, 1995. -244p.
26. Ahmadova E. Lexical-semantic study of Azerbaijani ethnonyms. NDA. - Baku, 1995.
27. Ahmadov B. Problems of Azerbaijani onomastics. - Baku: 1986. -
28. Ahmadov T. Basics of toponymy of Azerbaijan. - Baku: BSU publication, 1991. - 317p.
29. Ahmadov T. Names of our village. - Baku: Ganjlik, 1984. - 126p.
30. Alakbarli A. The ancient Turkic-Oghuz homeland - Armenia. - Baku: Sabah, 1994. -208p.
31. Aliyeva R. Toponyms of Azerbaijan. - Baku: Qanun, 2002. - 136p.
32. Aliyev V. Toponymy of Azerbaijan. - Baku: ADPU publication, 1999. -278p.

33. Azizov E. "Kitabi-Dada Gorgud" epics and some issues of historical dialectology. Language and literature series. BSU edition. 1977. - P. 47
34. Azizov E. Word treasure. -Baku: Maarif, 1995. -127p.
35. Farzali A. Dede Gorgud road. - Baku: Azernashr, 1995. -360p.
36. Hajiyeve T.I., Valiyev K.N. History of the Azerbaijani language. Essays and materials. -Baku: Maarif, 1983. -188p.
37. Huseynzade A. Traces of tribal names in modern Azerbaijani toponymy. Azerbaijan EA News / history, philosophy, law series/. 1973, No. 2. - P.21-30
38. Ismayilov M. History of Azerbaijan. -Baku: Elm, 1992. -261p.
39. Ismayilov M. Your great grandfather. - Baku: Azernashr, 1989. - 302p
40. Karabakh letters. Volume I. - Baku: Yazici, 1989. - 192p.
41. Karabakh letters. Volume II. - Baku: Yazici, 1991. - 478p.
42. Gasimov A. Bayat boyu, the word "bayat", bayatlılar//Issues of Azerbaijani philology. Issue II. - Baku: Elm, 1984. - P.163-168
43. Geybullayev G. From the history of the formation of Azerbaijani Turks. - Baku: Azernashr, 1994. - 248p.
44. Geibullayev G. On ethnic and political history of Karabakh. - Baku: Elm, 1990. -247p.
45. Geibullayev G. Ancient Turks and Armenia. - Baku: Azernashr, 1992. - 140 p.
46. Ghukasyan V.L. Notes on the history of the formation of the Azerbaijani language/Issues of Azerbaijani philology. - Baku: Elm, 1983. - P.35-36.
47. Guliyev A. About differences. Issues of Azerbaijani philology. Issue III. - Baku: Elm, 1991.
48. Gumilyov L. Ancient Turks. -Baku: Ganjlik, 1993. -533p.
49. Gurbanov A. Onomatology of the Azerbaijani language. - Baku: Maarif, 1988 -536p.
50. Mahmud Kashgarli. Divani dictionary-it Turkish. - Ankara: Aleaddin Kiral Basimevi, 1941. - 640p.
51. Mammadov A. On the early history of the Azerbaijani language. Sumerian-Turkish parallels//Issues of Azerbaijani philology. Issue I. -Baku: Elm, 1983. -S. 4-23.
52. Mammadov N. Azerbaijani place names. -Baku: Azernashr, 1993.-179p.
53. Mashadiyev G. Azerbaijani toponyms of Transcaucasia. - Baku: Elm, 1990. -148p.
54. Mirzayev H. About the ethnonyms, nicknames, hydronyms and place-names of Amagu village // Thematic collection of philological issues (FMDTT). Issue 1-2. - Baku: ADPU publication, 2001.- P.3-6.
55. Mirzayev H. Our names and history living in the poetry of Ashiq. - Baku: ADPU publication, 1997. - 352p.
56. Mirzayev H.I. About ethnonyms used in love poetry//Problems of Azerbaijani onomastics. -Baku: ADPU publication, 1987. -
57. Mirzayev H. Gabakhli village and its onomastic units// Thematic collection on philological issues. Issue 1-2. - Baku: ADPU publication, 2001. - P. 26-34.
58. Mirzayev H. Onomastic units in the village of Godukhveng in Daraleyaz// Thematic collection on philological issues. Issue 1-2. - Baku: ADPU publication, 2001. - P.38-44
59. Mirzayev H. About some onomastic units of Alayaz village// Thematic collection of philological

- issues. Issue 1-2. - Baku: ADPU publication, 2001.- P.14-18
60. Mirzayev M. Wandering the native land. - Baku: Maarif, 1990. - 216 p.
61. Mousavi T.M. Persian-language documents on the history of medieval Azerbaijan (XVI-XVIII centuries). - Baku: Elm, 1977. -240p.
62. Nuriyev E. Toponymy of Sheki-Zagatala zone of Azerbaijan SSR. - Baku: Elm, 1989. -107p.
63. Rahimoglu H. Indelible names, incurable wounds. - Baku: Azernashr, 1997. -257p.
64. Rustamli A. Place-names of Turkic origin of Zangezur, the ancient Oghuz homeland. - Baku, 1998.
65. Sumer Farooq. Oguz. - Baku: Yazici, 1992.
66. Shecere-i Terakime. Genealogy of Turks (Prepared by: Muherrem Ergin/ Ebulgazi Bahadır Khan). - Istanbul, 1925. - 97p.
67. Shiraliyev M.Sh. Basics of Azerbaijani dialectology. - Baku: Maarif, 1967. - 421p.
68. Valiyev M.H. /Spring/. Azerbaijan. -Baku: Azerbaijan, 1993. -192p.
69. Voroshil G. Notes on the history of the formation of the Azerbaijani language // Issues of Azerbaijani philology. -Baku: Elm, 1983. -S. 38-40
70. Yusifov M.I. The name "Ganja" as an ethnonym of Turkish origin. - Conclusions of scientific research works dedicated to the problems of the western region of Azerbaijan. - Baku: Elm, 1989. - P.262-265
71. Yusifov Y.B. How place names were formed//Science and life.. 1963, No. 10. - P.13-15
72. Yusifov Y.B., Karimov S.K. The basics of toponymy. - Baku: Maarif, 1987. -204p

IN RUSSIAN

1. Аббас-Кули-Ага Бакиханов. Голистани-Ирам. Редактирование, комментарии, рецензии и указатели. З.М. Бунетова. - Баку: Элм, 1991. 304 с.
2. Абдуллаев И.Г. К этимологии географических названий содержащих формат Ван. Материалы тезисов Всесоюзной научной конференции по турецким языкам. -Баку: Издание AQU, 1969. С.78.
3. Агаев К.Д. Данные этнотопонимов о расселении тюркоязычных племен в Азербайджане XI-XV в. Этническая ономастика. М.: Наука, 1989. - с. 143-150.
4. Алиев К. Древняя история Азербайджана. Баку: Элм, 1986. -128 с.
5. Алиев К. Топонимия и этонимика территории Азербайджанской ССР. - Баку: Элм, 1981. - С. 31-33.
6. Атаниязов С. Толковый словарь географических названий Туркменистана. - Ашхабад: Илим, 1980. - 321с.
7. Бартольд В.В. К Сочинении. Т.II, часть I. -М.: Изд-во Восточной литературы, 1964. 680с.
8. Баскаков Н.А. Введение в изучение тюркских азиков. -М.: Вышаская школа, 1969. - 383с.
9. Бромли О.В. Этнос и этнография. М.:Наука, 1973. 283с.
10. Бутинов Н.А. Разделение труда в первобытном обществе || Труды Института этнографии. т.1 «Проблема первобытного общества». М.: Наука, 1968. - С.204-216.

11. Валиханов Ч. Собрание сочинений. Т. 1. Алма-Ата: Издание АН, 1961. -777с.
12. Велиев М.Г. Население Азербайджана -"Музей этнографических сокровищ" Азербайджанский настольный календарь. Гл.2. - Баку: 1925, С. 393-394.
13. Ворошил Г. Историко-филологический анализ некоторых топонимов северо-западной зоны Кавказской Албании. Материалы научной конференции, посвященной изучению топонимии Азербайджана. Баку: Элм,1973. С.73-82.
14. Ворошил Г., Асланов В. Исследование по истории азербайджанского азики до письменного периода. Баку: Элм, 1986. 168с.
15. Гаджиев Н.З. Тюркоязычные район Кавказа. - М.: Наука, 1979. – 226 с.
16. Гейбуллаев Г. Топонимика Азербайджана. - Баку: Элм, 1986. - 192с.
17. Гейбуллаев Г.А. К этногенезу Азербайджана. -Баку: Элм, 1991. -549с.
18. Гейбуллаев Г.А. Он происходит в некоторых этнотопонимов Азербайджана. Пристыкован АН Азербайджанской ССР. Баку, 1978, № 11. - С. 69-71.
19. Гейбуллаев Г.А. О происхождении некоторых этнотопонимов Азербайджана. Этнографический сборник. IV т. Баку: Элм, 1981. С. 153-164.
20. Гордлевский В.А. Сочинения Т.3. - М.: Изд-во АН СССР, 1962. -588с.
21. Губаева С. С. Одна из особенностей топонимии. Диалекты и топонимия Поволжья. Вып., И. Чебоксары, 1972. С.101-109.
22. Гумилев Л.Н. Древний турецкий. М.: Наука, 1967. 266с.
23. Гусейнзаде А. Об этимологии топонима Куба. Советская АЭ.
24. Гусейнзаде А. Ойконими Закавказья, включающие этноним «биченек». Советская тюркология, 1982, №5.С.34-38
25. Гусейн-Заде Ч.М. Тюркская антропонимия в средневековых арабоязычных письменных памятниках до XIII века: Дис. ... канд. филол. наук – Баку, 1988.
26. Гусейнов Р.А. Сирийские источники ХР-XSH вв. об Азербайджане. - Баку: Элм, 1960.
27. Документ находится в архиве Хивинских Ханова, История и этнография Каракалпаков. М.: Наука, 1967. 539 с.
28. Древнетурецкий словарь. Ленинград: Наука, 1969, 676 с.
29. Дрон И.В. Названия гагаузских сел Молдавской ССР. Советская тюркология, 1982, № 4. С. 41-51.
30. Зуев О.А. Из древнетуркской этномики по китайским источникам. Труды института истории и археологии при АН Казахской ССР. Т.15. - Алма-Ата: Наука, 1962. - С.280-287.
31. Историческая ономастика. - М.: Наука, 1977. -308с.
32. Каграманов Д.В. Описание археографических документов. - Баку: Элм, 1969. 101с.
33. Капануэн Гр. Хаяса-Колибелг Армянский. -Ереван: АН Арм.ССР, 1947. -291с.
34. К вопросу о племенах Кавказской Албании. Исследования по истории культуры народов Востока. -М.-Л.: Изд-во АН, 1960. -С.12-19.
35. Кенесбаев С.К., Джанузаков Т.Д. О лексических пластах ономастик казахского айка. Советские тюркологии, 1976, № 3. -С. 78-88.
36. Клашторный С.К. Древнетюркские рунические памятники. -М.: Наука, 1964. -215с.
37. Койчубаев Э. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана. -Алма-Ата: Наука,

1974. - 274с.

38. Кононов А.Н. Родославна Туркмен. Сочинение Абу-л Гази Хана Хивинского. - М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1958. - 513с.
39. Костенко Л.К. Туркестанская область. Т.1.СПБ,1880. С.
40. Краткий топонимический словарь. М.:Мислх,1966. 509с.
41. Лезина И.Н. К вопросу о стратификации тюркских генотопонимов Крыма Ономастика, типология, стратиграфия. -М.: Наука, 1988. С. 144-163
42. Малов С.Е. Памятники древнетуретской письменности. -М-Л.: Изд-во АН СССР, 1951. -452с.
43. Мамедов А. Теоретические проблемы восстановления первичных корней в тюркских языках. Проблемы Азербайджанской филологии. Выпуск II. Баку:Элм, 1984.С.5-20.
44. Маракуев А.В. Краткий очерк по топонимике и географическим дисциплинам//Уч. Записки Гос. мука т.ХШ, вип.2. Геология и география. Алма-Ата. 1954 год
45. Мешаннинов И.И. Чалдоведение. История древней Ваны включает древнейшие Швецию или Закавказье. Система писем и чтения клинописных текстов халдов-урартов // Труды об-ва исследования и изучения Азербайджана. - Баку, 1927, № 10. -С. 27-52
46. Минорский В.Ф. История Ширваны и Дербенда X-XI веков. - М.: Наука, 1963. -185с.
47. Мирзаде Ч.Х. Топоним Азербайджан и ближневосточная арабская география. Баку:Элм, 1988. 120 с.
48. Моллазаде С.М., Байрамова Н.Г. Отрасление этногра-фических реалий азербайджанского народа в топонимии Азербайджана. Советские тюркологии, 1983, с. № 6
49. Моллазаде С.М. Топонимия северных районов Азербайджана. - Баку: Элм, 1979 -206с.
50. Молчанова О.Т. Структурный тип – турецкий топоним Горного Алта. -Саратов: Изд-ние Сарат. Ун-та, 1982. – 256 с.
51. Морозова А.С. Культура домашнего быта каракалпаков начала XX в (к вопросу гтногенеза. - М.: Наука, 1982).
52. Мурзаев З.М. География и имена. М.:Наука, 1979. 167с.
53. Мурзаев З.М. Словарь народных географических терминов. - М.: Мислх, 1984. -653с.
54. Мусабеков Н.Ч. Об образовании этнокидронимов Азербайджана. Советская тюркология, 1986, № 2. - С. 69-73.
55. Никонов В.А. Введение в топонимику. - М.: Наука, 1965. - 175с.
56. Никонов В.А. Имя и общество.- М.: Наука, 1974. -278с.
57. Новосельгуев А.П., Пашуто В.Т., Черепин Л.В. Пути развития феодализма. - М.: Наука, 1972. – 338с.
58. Ономастика Средней Азии. - М.: Наука, 1978. -226с.
59. Очерки по истории и культуре Кавказской Албании IV в до н.э.-VII вв. н.э, - М.,-Л.: Изд-во АН СССР, 1959. -391с.
60. Пагирев Д.Д. Алфавитная карта Кавказского региона. – Тбилиси, 1913. – 530 с.
61. Пигулевская Н.В. Сирийские источники по истории народов СССР. -М-Л.: Изд-во АН СССР, 1941. -172с.
62. Порозняк В.П. Принципы исследования палеобалканской ономастики. Историческая

ономастика. - М.: Наука, 1977. С.37-38

63. Потапов Л. П. Этнический состав и происхождение алтаев. - Л.: Наука, 1969. -196с.
64. Рашид-ад-Дин. Сборник летописей. Т.1. Перевод с персидского А.А. Хетагурова, редактор и примечание проф. А.А. Семенова. - М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1952. - 316с.
65. Реформатский А.А. Топонимия как лингвистический факт. Топонимия и транскрипция. - М.: Наука, 1964.
66. Роспонт С. Перспективы развития славянской ономастики. Вопросы языкознания. 1962, № 4. С.9-19.
67. Савина В.И. Типы турецких топонимов в Иране. Топонимия Восток. Исследования и материалы.- М.: Наука, 1969. - 239с.
68. Самойлович А. Кавказ и турукий мир/Изв. Общества исследования и изучения Азербайджана. Баку,1926, №2. стр.3-9
69. Саттаров Г.Ф. Этнотопонимика Татарии.// Советская тюркология, 1980, № 1. - С.32-49.
70. Словарь географических терминов и других слов, встретившихся в топонимии Аирбайджанской ССР. - М.: Наука, 1971.
71. Сумбатзаде А.С. Азербайджан – этногенез и формирование народа. - Баку: Элм, 1990. -303 с.
72. Суперанская А.В. Этнотопонимия Крыма//Меланж Сков. Загреб, 1985
73. Суперанская А.В. Теория обха имени собственного. - М.: Наука, 1973. 366с. Tarixi-Derbend-name - Tiflis, 1898. 192s.
74. Историко-Дербентское название (с. 9-е приложениями). - Тбилиси, 1898. - 192с.
147. Тахиукий В. Место ономастики среди гуманитарных наук. Вопросы языкознания. 1961, № 2. -С. 7-11;
148. Теория и методология ономастических исследований. - М.: Наука, 1986. 254 с.
149. Толстова Л.С. Некоторые вопросы исторической ономастики Хорезмского оазиса || Имен этнографии. - М.: Наука, 1971. - С. 246-254.
150. Топоров В.Н., Трубаев О.Н. Лингвистический анализ гидронимов Верховного Поднепровья. - М.: Изд-во АН СССР, 1962 -166с.
151. Тревор К.М. Очерк исторической культуры Кавказской Албании. М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1959. – 391 с.
152. Хисамитдинова Ф.К. Этнонимика и ойконимия Башкирии. XVII-XIX вв.//Советская тюркология, 1984, № 6. - С. 30-34.
153. Чернышев Е.И. Селения Казанского ханства // Вопросы этногенеза тюркоязычных народов Северного Поволжья. Казань. М.: Наука, 1971. - С.281-287.
154. Чеснов А.В. Ранние формы этнонимов и этническое самосознание. Гтнография имен. - М.: Наука, 1971. - С.6-13.
155. Чичагов В.К. Из истории русских имен, отчеств и семьи. - М.: Учпедгиз, 1959. – 128с.
156. Шарафхан Бидлиси. Похвальный отзыв. Т. II. -М.: Наука, 1976.-350с.
157. Шарова И.И. Новая угроза русскому делу в Закавказье: предостерега рапродаца. Я знаю Мугани. Тбилиси, 1911.
158. Этническая ономастика. - М.: Наука, 198. 192с.

АРЕАЛЫ ЭТНОТОПОНИМОВ ЗАПАДНОГО АЗЕРБАЙДЖАНА

ПРЕДИСЛОВИЕ

В настоящее время изучение этнотопонимов тюркского происхождения на территории современной Армении приобретает большое значение не только с научной, но и с политической точки зрения. Ономастические единицы, особенно этнотопонимы, являются ценным источником для изучения истории какого-либо языка или народа. Они являются неоспоримыми фактами, позволяющими достоверно определить историческую территорию расселения народа и выяснить причины происходивших здесь общественно-политических событий.

Армяне всегда занимали предвзятую позицию по отношению к топонимам азербайджанского и тюркского происхождения. На протяжении многих лет в Западном Азербайджане – сегодняшней Армении – осуществлялась арменизация топонимов тюркского происхождения, с целью фальсификации фактов, доказывающих, что турки, в том числе азербайджанцы, проживали на этой территории на протяжении тысячелетий.

Как отмечает автор, в этногенезе азербайджанцев на территории Западного Азербайджана то есть современной Армении участвовали различные древнетюркские племена. Автор указывает, что из более 4600 географических названий в современной топонимике нашей страны, включая территорию Западного Азербайджана, около 70 процентов связаны с названиями племен или вождей племен. Исследуя большое количество подобных топонимов, встречающихся на территории Северного, Южного и Западного Азербайджана, автор приводит доказательства, что различные тюркские этносы, особенно огузы, являются коренными жителями этих территорий. Большое внимание автор уделяет изучению этнотопонимов и их региональных особенностей, как одной из наименее изученных областей азербайджанской топонимии. Также впервые были изучены этнотопонимы на территории Западного Азербайджана, как в лингвистическом, так и в историческом аспекте и составлен их ономастический словарь. В работе дан сравнительный анализ структурных, лексико-семантических, фонетических, грамматических характеристик различных этнотопонимов и топонимов, не являющихся этнотопонимами, и выявлены сходства и различия между этими группами. Как уже было указано, автор исследовал этнотопонимы не только с лингвистической, но и с историко-географической точки зрения, что позволит извлечь пользу из учебника не только лингвистам, но и историкам и географам.

В книге также приводится карта 1903 года, составленная в Военно-Топографическом отделе Кавказского военного округа в Тифлисе, на которую автор ссылается в своем исследовании. В представленной работе автор выступает как филолог, историк и географ. Работа под названием «Ареалы этнотопонимов Западного Азербайджана – нынешней Армении» станет еще одним доказательством того, что Западный Азербайджан является исконной землей тюрко-огузских племен. Автор книги Кёнуль Самедова посредством лингвистического исследования затрагивает тему истории Западного Азербайджана, что не может не отозваться в сердце каждого азербайджанца и, выполняя свой гражданский долг, представляет научному сообществу и широкой читательской аудитории очень важную и ценную книгу.

ПРОФ. МАХИРА ГУСЕЙНОВА

ВВЕДЕНИЕ

Этнотопонимы как ономастические единицы являются ценным источником по изучению истории языка, а также конкретным материалом позволяющим определить исторические границы расселения народа, выявить причины происходивших здесь общественно-политических процессов и дать им объективную оценку. Представленные в исследовании факты имеют немаловажное значение и в борьбе против фальсификации армян, которые опираясь на выдуманные источники, выдвигают территориальные претензии к Азербайджану.

Армяне, желающие ложью доказать свою древность и пытающиеся фальсифицировать историю, всегда стояли и стоят во враждебной позиции по отношению к тюркам и тюркоязычным народам. Армяне также предвзято относятся к топонимам азербайджанского и тюркского происхождения. Изменение и арменизация топонимов тюркского происхождения в Западном Азербайджане т.е. нынешней Армении, проводилась с целью фальсификации фактов, доказывающих, что тюрки, а именно азербайджанцы, жили на этой территории на протяжении тысячелетий, уничтожить отраженную в географических названиях историю народа, затерять «исторический след, оставленный на земле» нашими предками (А. Ахундов), заменив истину выдуманной ими ложью. Поэтому очень важно провести исследование и тщательно изучить, как и в какие периоды истории менялись наши топонимы.

Изменение тюркских названий на территории расселения азербайджанцев в древний период истории не наблюдалось. Причиной этому было то, что на протяжении долгого исторического периода тюрки смогли сохранить данные ими названия, чего не удалось сделать нам в наше время. В тот период, когда основными занятиями людей были охота и собирательство, названия местностей не были связаны с наименованием какого-либо этноса. Такие названия часто были связаны с характерными особенностями рельефа данной местности, используемыми природными ресурсами, флорой, фауной и т. д. Другими словами, на заре развития человечества, когда человеческое общество еще только формировалось и люди жили разрозненными группами, вопроса этнической принадлежности попросту не существовало. В этот период люди были в основном заинтересованы в получении необходимой пищи, защиты и приобретении навыков борьбы со всевозможными силами, способными их уничтожить. При этом следует отметить, что к одному этносу могли относиться группы людей расселившихся на очень близких расстояниях и имеющих в названиях общие компоненты или схожую семантику. Это утверждение основано на том факте, что компонент композита мог принадлежать либо языку номинанта, либо языку номинатора. Исходя из этого факта, также можно выявить этническую принадлежность, как номинанта, так и номинатора. Потому что, только исследовав семантику этнонима, можно прийти к определенному представлению о том, к языку какого этноса он принадлежит.

Особого внимания заслуживают два аспекта проблемы этнонимов. Первый аспект – это группировка взаимосвязанных этнонимов. В данную группу входят разные названия одной и той же этнической группы. Одной из причин разнообразия в названиях этносов является различие номинатора. Часть названий были даны соседними или родственными этносу

народностями.

Второй аспект связан с исторической динамикой этнонимов. Этноним возникает и претерпевает процесс исторического развития. В этом процессе на этноним влияют как внутриязыковые, так и экстралингвистические факторы.

При лингвистическом анализе более древних этнотопонимов в качестве объекта исследования следует рассматривать различные аспекты лексико-семантических особенностей названий, принадлежащих к локальным группам. При таком исследовании смысловая нагрузка лексической единицы должна быть сверена не с самим этносом, а с особенностями места проживания локальной группы, отличительными особенностями ее мотивационного признака. Проведение такого исследования может позволить уточнить, к каким этническим группам относятся этнотопонимы на территории Западного Азербайджана, и тем самым выявить историческую принадлежность фальсифицированных и измененных армянами названий. Поэтому изучение ономастических единиц тюрко-азербайджанского происхождения, особенно этнотопонимов, на территории, ныне занимаемой Арменией, является чрезвычайно важным, актуальным и неотложным вопросом. В последние годы в этой области были проведены ценные научные исследования, тюрко-азербайджанские ономастические единицы были собраны, сгруппированы и опубликованы с прилагаемыми пояснениями и комментариями (21; 57; 58; 53; 15; 16; 17; 19; 20; 44; 24; 30).

Изучение этнотопонимов на территории Западного Азербайджана – ныне Армении – вопрос особой значимости. Причина в том, что этнотопонимы – это ономастические единицы, возникшие на основе названий племен и родов. Несмотря на то, что в области комплексного изучения данного типа топонимов, связанных с древней историей народа, были проделаны определенные работы, их все же недостаточно для полного раскрытия отразившейся в истории общей этнотопонимической картины территории Армении.

В этногенезе азербайджанцев Западного Азербайджана – нынешней Армении – участвовали различные древнетюркские племена. Разумеется, эти племена также оставили свой след в топонимах Северного и Южного Азербайджана. Исторические факты подтверждают существование тюркских этносов на территории Западного Азербайджана в VIII в. до н. э. Среди топонимов Западного Азербайджана встречается немалое количество этнотопонимов. Каждый из них является доказательством того, что различные тюркские этносы, особенно огузы, были аборигенными жителями этих территорий.

Следует также отметить, что этнотопонимы являются одной из малоизученных областей азербайджанской топонимии. В азербайджанском языкознании нет отдельного исследования этнотопонимов тюркского происхождения на территории Западного Азербайджана. Это препятствует раскрытию этнотопонимической картины указанной территории.

Изучение этнотопонимов данного ареала с исторического, географического, а также лингвистического аспекта чрезвычайно актуально. Исследования в этом направлении позволяют выявить различные факты относительно распространения ареальных этнотопонимов на конкретной географической территории и их качественные характеристики, а также историю происхождения, расселения и миграции этносов на данной территории.

Конечно, проблема изучения этнотопонимов тюркского происхождения на территории Армении сегодня становится важным вопросом не только из-за научной актуальности, но и из-за своей политической значимости.

Основная цель исследования заключается в анализе этнотопонимов тюркского происхождения на территории Западного Азербайджана (древний огузский край – современная Армения) с лингвистической точки зрения и изучении их ареальных особенностей.

С этой целью были определены следующие задачи:

- уточнить понятия онимического ареала и ареальных онимов;
- определить сходства и различия в названиях локальных групп, региональных геонимов и этнотопонимов;
- интерпретировать общую картину этнонимов тюркского происхождения на территории Армении;
- составить ономастикон ареальных этнотопонимов тюркского происхождения на территории Армении;
- определить ареальные особенности и географию распространения ареальных этнотопонимов тюркского происхождения на территории Армении;
- изучить фонетические, лексико-семантические, структурные и грамматические особенности этнотопонимов тюркского происхождения на территории Армении.

В исследовательской работе автор опирается на опубликованные ранее исследования, в которых собраны и зафиксированы этнотопонимы на территории Западного Азербайджана. В качестве основных источников в книге использованы «Толковый словарь топонимов азербайджанского происхождения в Армении» Б.А.Будагова и Г.А.Гейбуллаева, «Историческая география азербайджанцев в Армении» Б.А.Будагова, Г.А.Гейбуллаева «Древняя тюрко-огузская Родина «Армения»» А.Алекперли, «Обзорная книга Эриваньской губернии» (20; 24; 30; 21). В работе также использованы этнотопонимы, зафиксированные в различных тюркоязычных памятниках письменности, материалы из различных словарей, в том числе и словарей М. Кашгари и В. Радлова, а также сведения из монографий и статей об ономастических единицах на территории Армении азербайджанских и зарубежных исследователей.

В исследовательской работе были использованы сравнительный, сравнительно-исторический методы, а также ареальный, лингвогенетический, описательный, картографический, структурный, этимологический и типологический методы анализа.

Впервые объектом исследования стали этнотопонимы на территории Западного Азербайджана, были изучены ареальные этнотопонимы данной территории. Составлен ономастикон этнотопонимов тюркского происхождения на территории Армении, этнотопонимы исследованы в лингвистическом и историческом аспекте. В диссертации отдельно анализируются этнотопонимы с различными основами. Это расширило возможности группировки этнотопонимов различного происхождения. Научная новизна работы заключается в том, что в третьей главе диссертации в сравнительном порядке изучены структурные, лексико-семантические, фонетические, грамматические особенности

этнотопонимов тюркского происхождения и топонимов, которые не являются этнотопонимами и выявлены сходства и различия между этими группами.

Некоторые результаты исследования, в том числе и вопрос изучения ареальной характеристики этнотопонимов, были рассмотрены с новой точки зрения. Причины ареальности этнотопонимов были рассмотрены и оценены с историко-географического аспекта. В работе были разъяснены причины использования ареальных этнотопонимов встречающихся на территории нынешней Армении в других регионах.

Одна из характеристик, определяющих практическую значимость исследования связана с составлением полного списка этнотопонимов тюркского происхождения на территории Армении. В ходе исследования были выявлены факты, подтверждающие исконное расселение тюрков на древней земле огузов, а ныне территории Армении. Также был отмечен факт фальсификации армянами истины путем изменения ономастических единиц, имеющих большое значение для исследований в области истории. Практическая значимость диссертационной работы заключается в том, что она может быть использована при написании учебников и учебных пособий по ономастике, проведении специализированных курсов и семинаров, составлении толковых словарей этнотопонимов тюркского происхождения.

ГЛАВА I

КАРТИНА ЭТНОТОПОНИМОВ ТЮРКСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ ЗАПАДНОГО АЗЕРБАЙДЖАНА

1.1. Роль изучения ономастических единиц в определении географии расселения народа

Этнотопонимы — это группа топонимов, различающихся по основному смысловому компоненту, по тому, что оно обозначает. В онамастической системе топонимы, созданные на основе племенных, родовых названий, короче говоря, этнонимов, называются этнотопонимами.

Этнотопонимы являются одной из наиболее сложных и малоизученных областей азербайджанской топонимической системы. Об этих ономастических единицах, связанных с древней историей нашего народа, до сих пор мало что было сказано.

Естественно, что азербайджанские топонимы, были созданы на основе различных групп слов, существующих в лексике нашего языка. Однако возникновение таких географических названий, как и личных имен, не зависело от воли того или иного индивидуума, а возникло в результате определенных исторических, социальных и политических событий. Эти названия образовались по инициативе проживающего на определенной территории населения, коллектива или правящего круга.

Названия провинций, городов и сел с тысячелетней историей могут подвергаться как быстрым, так и незаметным постепенным изменениям в процессе исторического развития в силу разных причин. Ономастические единицы — топонимы, этнонимы, этнотопонимы, антропонимы и т.д. считаются такими же ценными, как и исторические памятники и надписи. Отношение к такому наследию всегда должно быть бережным, направленным на их изучение и сохранение как памятника истории. Поскольку ономастическая лексика несет в себе информацию об истории развития человечества, ее не следует считать лишь достоянием одной нации носителя языка, а исходя из его сути и содержания, принимать как общечеловеческое наследие. К сожалению, это требование всегда нарушается теми, кто пытается фальсифицировать историю и искусственным путем доказать свою древность, в частности армянами. В отношении топонимов азербайджанского и тюркского происхождения в Армении всегда проводилась особая политика последовательного замещения тюркских топонимов и насильственного выселения азербайджанцев с их территорий. Названные факты нашли свое отражение во многих научных и других источниках. Например, Р.Алиева в 1993 году в кандидатской диссертации, а позже и в изданной ею книге указывает, что: «события в Закавказье последних лет привели к массовой замене исторически существовавших на территории Армении и Грузии топонимов на азербайджанском языке» (31, 5). На самом деле, замена армянами топонимов тюркского происхождения происходит не только в наше время, а осуществлялось на протяжении многих лет. Изменение тюркских топонимов, и замена их армянскими названиями имела целью фальсификацию фактов, доказывающих, что

азербайджанцы тысячелетиями проживали на этой территории, а также попытки затерять исторический след, сохранившийся в ономастических единицах, которые являются источником исследований в различных областях науки. Необходимость указать на то, что они являются источником различных научных исследований, возникает из-за не утихающих споров о том, к какой области науки принадлежит ономастика, изучающая имена собственные. Мнения исследователей по вопросу их принадлежности к географии или лингвистике, этнографии или истории существенно различаются (см.: 49, 266; 29, 7-17; 97, 21-32; 107, 38; 116; 124, 153; 127, 11-12; 128, 6; 137; 134, 37; 138, 11; 143, 7-11; 155, 8; 158, 5 и т.д.)

Проанализировав мнения ученых относительно места ономастики в системе общественных наук, Чингиз Гусейнзаде, следующим образом выражает свое отношение к этому спорному вопросу: «В настоящее время ономастика сформировалась как самостоятельная и отдельная отрасль языкознания, изучающая имена собственные» (97, 23-24). Несомненно, что выяснение истины в создавшейся спорной ситуации не входит в задачу нашего исследования, тем не менее, на наш взгляд важно обратить внимание представителей различных наук на проблемы использования ономастической лексики в языке и обществе, закономерности их формирования и изменения. Это будет способствовать разоблачению лженаучного подхода армян к вопросам, к которым многие науки проявляют исследовательский интерес и сокрытию истины в Армении ради своих корыстных целей.

Важно отметить мнение, высказанное А.А.Реформатским относительно того, к какой научной области относится топонимика, изучающая топонимы, объединяющие определенную группу ономастических единиц: «Поскольку топонимика представляет реальный интерес не только для лингвистов, но и для географов и историков, то необходимо учесть здесь интересы всех сторон и определить контуры распределения труда в этой области» (137, 33-34).

Не подлежит сомнению, что ономастика тесно связана с историей. Доказывая достоверность исторических сведений о древнейших временах развития общества, ученые часто обращаются к комплексному методу, включающему сравнительное изучение ономастики, истории, географии и археологии. Это дает возможность в общих чертах охарактеризовать исторический процесс, в частности проблемы этногенеза. Не случайно Ф.Энгельс оценил географические названия как исторический источник и на их основе установил схему размещения германских племен в I веке до нашей эры (127, 12).

Неоспоримым фактом является то, что ономастическая система языка отражает многовековую социально-экономическую, культурно-историческую жизнь народа, говорящего на этом языке. В.К.Чичагов отмечает, что «имена и их формы, относящиеся к разным периодам истории русского народа, прекрасно отражают состояние общества в эти периоды, тем самым классовую структуру общества» (155, 8).

Все эти положения доказывают, что в ономастике лингвистический и экстралингвистический факторы тесно взаимосвязаны между собой. Экстралингвистические факторы в именах собственных – это факторы, несущие в себе информацию об исторических фактах, указывающих на территорию расселения народа, подтверждающие и доказывающие существующие научные предположения и мнения. «Имя – это один из продуктов человеческой культуры. Оно возникает в коллективе, из потребностей коллектива и отражает

черты, значимые для коллектива. Эпоха и уровень знания человечества накладывают свой отпечаток на имя» (103, 5).

Понятно, что при изучении исторической лексики, фонетики и грамматики, исторической диалектологии лингвисты часто прибегают к помощи ономастики и в то же время «забывают, что имена собственные представляют собой особый лексический пласт, сохраняющий архаичные и консервативные стороны процесса создания языков, их динамики» (124, 152). С этой точки зрения имена собственные представляют большую ценность для исследований в области языкознания, особенно истории языка.

В. А. Никонов отмечает, что ономастические единицы несут много информации о языке их создателей. Соответствие названий определенному месту позволяет восстановить бывший в употреблении на этой территории древний язык и определить границы ареала его распространения (127, 11).

Выясняя место ономастики среди других наук, раскрывая ее связь с историей, географией, этнографией, лингвистикой и другими науками, к именам собственным осуществляют комплексный подход. При этом следует учитывать, что существует несколько классов имен собственных, и каждый из этих классов имеет свои отличительные особенности.

Ономастическую лексику и особенно этнотопонимы не следует считать только лишь ценным источником, предназначенным для изучения истории языка определенного народа важно ценить их как конкретный исторический материал, свидетельство и факты, позволяющие определить территорию исторического проживания данного народа, раскрыть объективную реальность, выявить истину, дать оценку общественно-политическим событиям и процессам, происходившим на этой территории установить причины и суть этих событий.

Научные исследования и фиксирование фактов, могут стать серьезным препятствием на пути фальсификации истории. С этой точки зрения попробуем восстановить исторически существующую картину географии тюрко-азербайджанской ономастики, особенно этнотопонимов, на территории Армении. Прежде всего, давайте проясним контуры политики, которая проводилась и проводится в отношении изменения топонимов тюркского происхождения в Армении.

Азиз Алекперли основываясь на фактах делает попытку интерпретировать различные принципы изменения топонимов тюркского происхождения в Армении. В книге «Древняя тюрко-огузская Родина «Армения»» автор отметил следующие восемь принципов замены топонимов тюркского происхождения: 1) предлог пропаганды советской идеологии (Гюмри – Александрополь – Ленинакан); 2) предлог увековечивания имен исторических деятелей армянского народа (Кявер-Ени Баязид-Абовян); 3) дословный перевод (Дашгала – Караберд); 4) арменизация слов «бёюк» (большой), «кичик» (малый), «юхары» (верхний), «ашагы» (нижний) в некоторых именах (Бёюк Айрым-Медз Айрум); 5) арменизация слова «кенд» (село) в некоторых названиях (Лалакенд-Лалыгюг); 6) замена близким по произношению словом армянского языка (Хаккари-Акори); 7) замена древнего исторического названия на современное азербайджанское название по имени какой-либо личности (Хаккыхлы-Самед Вургун); 8) неоднократная замена названия с целью затерять историческое наименование (Гаджигара-Макодашен-Лернапат) (30, 5-6).

Принципы, указанные А. Алекперли, можно сгруппировать следующим образом: 1) изменение топонима по политическим мотивам; 2) изменение топонима с привязкой к новой истории и культуре; 3) изменение посредством перевода; 4) изменение посредством фонетической адаптации; 5) изменение с целью затерять след древнего названия.

Определение принципов, по которым шла замена топонимов тюркского происхождения в Армении имеет научное значение. Потому что эти принципы являются единственно возможным средством осуществления обратного перехода от нынешнего измененного названия к исконному наименованию. Например, указав, что топонимика Камо относится к XX веку, а названное им поселение имеет более древнюю историю, можно доказать факт существования у данного поселения другого более древнего названия. Конечно, своевременная регистрация замены названия не дает правового основания для повторного переименования в будущем, но подтверждает историческую правду.

Первичной задачей изучения ономастических единиц тюркского происхождения в Армении является сбор и группировка этих названий. Из собранного материала можно составить сборник. В опубликованных в последние годы научно-исторических трудах была проделана большая работа в направлении фиксации тюркских ономастических единиц, главным образом топонимов, на территории Армении (См.: 19; 20; 30; 60 и др.).

Разумеется, список литературы, на которую мы ссылаемся, не является исчерпывающим и включает в себя те, которые имеют более обобщенное значение. В упомянутых работах имеется большой материал для создания топонимического онамастикона. Однако в целом этого недостаточно для составления полных онамастиконов разных типов онимов. В последние годы большую ценность представляют исследования проф. Г. Мирзаева. В этих исследованиях зафиксировано и сгруппировано большое количество онимов, которые встречаются в селах и более малочисленных поселениях (См.: 54, 3-6; 56, 14-18; 57, 26-34; 58, 38-44 и др.).

Конечно, исследования, проведенные проф. Х.Мирзаевым в этом направлении, чрезвычайно важны с точки зрения сбора онимов тюркского происхождения на территории Армении, пока старожилы их не забыли. Однако следует отметить, что в указанном направлении в целом еще предстоит проделать большую работу. Мы считаем, что исследования не должны ограничиваться изучением топонимов, а должны быть направлены на восстановление всего ономастического ландшафта.

Проблема изучения этнотопонимов, ранее существовавших на территории Армении занимает особое место в указанной череде исследований. Это связано с тем, что этнотопонимы – это ономастические единицы, образованные на основе названий племен и родовых общин. Следует отметить, что азербайджанскими исследователями было проведено мало работ в области языкознания по комплексному изучению данного типа топонимов, связанных с древней историей народа. В научной литературе бытует мнение, что 70 процентов топонимов, распространенных в Азербайджане, включая Западный Азербайджан, возникли от названия племени или имени вождя-основателя.

Среди топонимов на территории Армении действительно немало этнотопонимов. Например, Эймур, Оранд, Човдар, Чобанлы и т.д.

Этнотопоним Эймур имеет варианты Айрум//Айрым//Имер//Имир. В Армении этот этнотопоним сохранился в названиях сел Айрум, Айрум Мец, Айрум Покр. Ранее при рассмотрении принципов изменения топонимов в целях фальсификации были отмечены случаи перевода слов «большой» и «малый». Поскольку «мец» на армянском языке означает «большой», а «порк» — «малый», то становится ясно, что на самом деле эти топонимы в Армении являются переводами топонимов Бёюк (Большой) Айрым, Айрым и Кичик (Малый) Айрым.

О том, что слово Эймур является этнонимом, упоминается в словаре Махмуда Кашгари. Автор словаря указывает, что эймуры являются одним из двадцати двух колен огузских племен. Тот факт, что этнотопоним Эймур нашел свое отражение в названиях трех сел Армении, еще раз доказывает принадлежность этих земель к числу древних поселений тюрков. Как видно, изучение этнотопонимов тюркского происхождения на территории Армении имеет исключительное значение для выявления ареала расселения тюркских этносов на протяжении всей истории. Интересен тот факт, что на территории Армении более распространены ареальные этнотопонимы. Данный пример является одним из ареальных этнотопонимов на территории Армении.

Изучение этнотопонимов начинается с изучения этнонимов, непосредственно связанных с общественно-политической жизнью народа и возникших на разных этапах его истории. В процессе изучения этнонимов получают обширную информацию о названиях древнейших этносов нации.

Формирование каждой нации является результатом непрерывного этнического процесса, продолжавшегося на протяжении всей истории. Составляющими этнического процесса являются племена, общины, народы и нации, словом, как это принято называть в этнографии этносы. (32, 3).

В результате процессов консолидации (процесса смешения этнически родственных этносов) и ассимиляции (процесса смешения этнически неродственных этносов с распространением языка этноса, присоединившего к себе другой) происходят изменения в положении этнических групп по отношению друг к другу и соответственно в их названиях. На определенном историческом этапе один из этносов занимает доминирующее положение над другим.

Процесс формирования каждого этноса оказывает влияние и на наименование этноса; это означает, что этнос, известный в процессе исторического развития под одним этническим названием, после определенного этапа может называться уже по-другому. Поэтому для выяснения происхождения каждой нации необходимо определить компоненты, участвовавшие в формировании этноса и присутствующие во всех этапах процесса этнического развития. Другими словами, чтобы исследовать происхождение нашего народа, необходимо выявить названия этносов, населявших территорию Азербайджана на протяжении всей истории, и их этническую принадлежность.

Этнонимы представляют собой ономастическую группу, требующую более сложных и многоспектральных научных исследований. Уточнение этнонимов, которые можно сгруппировать и объединить в одну группу на основании исторических, географических,

этнографических и языковых фактов, требует дополнительных знаний. Названия племен, родов, народов и наций, в отличие от других онимов, многовариантны с точки зрения разного подхода к одному и тому же значению. Степень распространения, разделения и расселения этноса, его склонность к миграции приводит к множественности этнонимов и может создавать псевдоэтнонимы. В этнонимике, как и в других разделах ономастики, при изучении этнонимических названий, в том числе этнотопонимов, следует обращать внимание на точную семантику таких онимов.

История наименований территорий и населенных пунктов восходит к очень древним временам. Для обозначения местности, на которой они расселялись, люди использовали довольно разнообразные способы. Нет сомнения, что первые топонимы не отражали названия этноса. Древние люди, жившие небольшими группами, вероятно, часто выбирали названия исходя из рельефа местности, наличия пищевых ресурсов, флоры и фауны и других признаков. Иначе говоря, в первое время, когда человечество еще только формировалось, и люди жили небольшими группами, не существовало вопроса этнической принадлежности. Этот период характеризовался борьбой за выживание и необходимостью объединения людей, чтобы эффективней противостоять угрожающим человеку опасностям. В процессе исторического развития были периоды, когда сообществам людей приходилось сражаться, чтобы не допустить проникновения других сообществ в обитаемые места. Такая борьба между группами людей превратилась в борьбу между племенами и родами. Возможно, именно с этого периода начинается процесс закрепления за местностью наименования этноса. Не следует забывать, что территория, населенная этносом, могла называться и по этносу, проживающему по соседству. Такая ситуация возможна как при наличии, так и при отсутствии межэтнических контактов. Однако во всех случаях ясно одно. Как этнос не дает своему поселению названия другого этноса, так и соседний этнос не называет своим именем поселения соседних этносов. Изменение названия территории, принадлежащей другому этносу, могло произойти только после отторжения ее у этого этноса.

Этнонимы представляют собой сложную тематическую группу слов. Сложность возникает из-за трудности разграничения этнонимов от других онимов и номинантов. Выражая свое отношение к этому вопросу, Ю. Чеснов предлагает обратить особое внимание на мотивационную семантику именования при дифференциации этнонимов (например, имя может быть дано по характеристике места проживания; мотивация может использоваться по месту и т. д.) (154, 6).

Местное население искажает существующий топоним, объясняя его в соответствии с этимологией своего языка. Но в этом случае можно столкнуться лишь с искажениями. Искажение должно происходить больше на фонетическом уровне. Если лексическая единица заменяется единицей другого языка, то должно произойти изменение наименования. Вот почему необходимо быть осторожным при изучении этнотопонимов. Потому что эти единицы являются объектом исследования различных наук.

В. Бромлей в своем труде «Этнос и этнография» касаясь данного вопроса, отмечает, что такие онимы «находятся на стыке географии и языкознания (а также истории и языкознания) и составляют последнюю, трудную зону исследования топонимии» (81, 223).

Известно, что тематическая семантика этнонимов, то есть их тематический характер, часто дополняется семантикой мотивации. Обычно этнонимы гораздо легче объяснить их мотивированностью. Подобные объяснения позволяют выдвинуть некоторые теоретические положения об этнонимах.

Ю. В. Чеснов указывает, что крупные этнические группы, такие как аранда у австралийцев, делятся на множество мелких локальных групп. В результате такого разделения названия существующих групп, как правило, определяются названием места их проживания. Аналогичная ситуация наблюдается и среди эскимосов (154, 7). У эскимосов названия локальных групп образуются по следующей схеме: имя, связанное с местом проживания группы + миут

Миут в переводе с языка эскимосов означает «народ». Например, групповое название уткухикалингмиут означает «люди, живущие в районе мыльных камней» (154, 8).

Н. А. Бутинов подтверждает, что люди, живущие первобытнообщинным строем, могут образовывать локальные группы и в то же время отмечает, что такие группы не могут жить изолированно (82, 214). Поэтому локальным группам необходимо контактировать друг с другом. Взаимоотношения между группами создают основу для того, чтобы группы как-то называли друг друга. Отсюда можно сделать вывод, что существовало два способа наименования локальных групп: 1) группа называет себя сама; 2) наименование локальной группы задано другой локальной группой.

Поскольку локальные группы отделились от определенного этноса, указанный выше факт играет особую роль при определении их этнической принадлежности на основе этнотопонимов. Исходя из этого, прежде всего, следует определить этнос, который мог бы участвовать в процессе наименования. Очевидно, что если локальная группа называет себя сама, то этнотопоним будет на языке самого этноса. Таким образом определить этнос можно с помощью этнотопонима. Во втором случае, если локальная группа А — один этнос, а локальная группа Б — второй этнос, то в результате могут сложиться различные типы наименований. Если генотопоним простой, т. е. состоит из одного корня, то это слово будет принадлежать языку либо называющего, либо называемого этноса. С логико-лингвистической точки зрения оним следует рассматривать как слово, принадлежащее языку назвавшего его этноса. Однако не следует полностью исключать возможности употребления слова из языка названной группы. Когда этнотопоним сложный, можно распределить составляющие элементы композита следующим образом:

- 1) Оба компонента принадлежат этносу А;
- 2) Один из компонентов принадлежит этносу А, другой — Б;
- 3) Оба компонента принадлежат этносу - Б.

Проведенный анализ показывает, что по мере увеличения числа контактирующих локальных групп вышеуказанная система усложняется.

Таким образом, при лингвистическом анализе этнотопонимов, считающихся более древними, в качестве объекта исследования следует рассматривать различные аспекты лексико-семантических характеристик названий, принадлежащих к локальным группам. При таком исследовании смысловая нагрузка лексической единицы должна быть сверена не

непосредственно с этносом, а с особенностями места проживания локальной группы, ее отличием от того или иного ориентира или мотивационного признака. Лексико-семантический анализ онима помогает выявить круг, к которому он принадлежит или его окружение.

Онимы, которые относятся к локальным группам, можно рассматривать и на уровне регионального номена (*Nomen Regionale*). Потому что такие онимы обозначают группы, расселенные на определенной территории. Тот факт, что ном имеет определенную связь с регионом, обусловлен общением между местными группами. С другой стороны, региональная номенклатура часто остается неизменной, когда группа покидает свою родную территорию. В ряде случаев это приводит к появлению новых региональных названий.

Исследователи сталкиваются с такими же проблемами и при исследовании генонимов. Хорошо известно, что генонимы — это имена собственные, обозначающие название рода. В научной литературе особо отмечается, что наибольшее распространение генонимы получили именно в тюркских и монгольских ареалах (144, 215). Изучая крымские генотопонимы, И. Н. Лезина показала, что к ним относится большая часть топонимов этой территории. Автор поясняет, что широкое распространение генотопонимов в районах проживания кочевых народов связано с тем, что кочевники-скотоводы называли места, своего проживания, пастбищ, зимовок, водопоев названием рода, владеющего данной территорией (113, 114). Естественно, что поскольку таких территорий было невероятно много, то и генотопонимов было образовано тоже немало. Так как генотопонимы отражают особенности местности, то можно осуществить их первичное разграничение по определенным словам. При этом еще раз подтверждается тот факт, что генотопонимы носят региональный характер региональных номенов.

Изучение тюркских генонимов и генотопонимов занимает важное место в ономастических исследованиях, особенно при изучении этнонимов и этнотопонимов. Каждый геноним связан с определенным этносом или этносами.

Огузские генонимы занимают особое место среди всех тюркских генонимов. Однако эти генонимы, особенно распространенные на Кавказе, до сих пор не стали объектом серьёзного исследования. Выявление генотопонимов при изучении топонимов и этнотопонимов, существовавших на территории современной Армении, позволяет с одной стороны собрать важные факты, свидетельствующие о древнем расселении этноса на территории распространения данных генонимов, а с другой проследить за этногенезом этноса. Например, И. Н. Лезина отмечает, что возникновение топонима Салгир в Крыму относится к началу XI века и связано с приходом в Крым в составе турков-сельджуков племени салор (салгир, салгур, салыр и т.д.). Однако далее автор высказывает предположение еще более раннего происхождения этого топонима (113, 147).

В источниках имеется много сведений о том, что салгиры являются огузским племенем. Один из персонажей известного древнего письменного памятника тюркских народов эпоса «Китаби-Деде Горгуд» Газан-хан также принадлежал к этому племени (Салур Газан). Отсюда становится ясно, что существуют связанные с огузами генонимы салар, салир, салгур, салгир, салур и т. д., которые объединяются вокруг одного этнонима.

В источниках был обнаружен факт, указывающий на то, что сираки, принадлежавшие к

племени Самат, жили на территории Армении в IV веке до н.э. (105, 152-153). Самат и сирак родственны племенам муйтен, мангит, ашмайли, которые являются каракалпакскими племенами. Саматы были близки к племени муйтен, а сираки – к племенам мангит и ашмайли (123). Л. Толстова в своей статье «Историческая ономастика Хорезмского оазиса» (149, 248) упоминает о кара-сиракском каракалпакском племени.

Таким образом, генотопонимы, образованные при участии генонимов, близки этнопонимам и могут совпадать с ними, образуя идентичность. Генонимы мысыр, карагоз, кок, кёз, косе, куба, кур, кучер, макар, талма и др. дают большой материал для раскрытия смысла этнонимов.

Выявление лексико-семантических особенностей при лингвистическом анализе генотопонимов доказывает их созвучие с названиями локальных групп, принадлежащих к более древнему периоду. Этот аспект определяет новое направление исследований этнотопонимов во взаимосвязи с генонимами и генотопонимами. Таким образом, все вышеизложенное показывает, что при исследовании этнотопонимов на Кавказе, особенно на территории Армении, необходимо направить научные исследования в первую очередь на выявление лексико-семантических особенностей генотопонимов, генонимов и других составных компонентов названий этой области. А это в свою очередь требует вначале уточнить общую картину распространения этнонимов на данной территории. Это связано с тем, что более глубокое исследование должно проводиться не на основе отдельных этнотопонимов, а на основе всей их совокупности.

1.2. Этнонимическая картина Азербайджана и территории Западного Азербайджана

Конечно, «по этническому происхождению в том числе и по названиям местностей, в которых отражены наименования древних племен и родов можно говорить о том, какие племена и роды принимали участие в формировании азербайджанцев» (140, 7). В различных источниках имеются определенные сведения о древних родах и племенах, расселившихся на территории Азербайджана.

Древние азербайджанские этнонимы встречаются в греческих и римских источниках, в трудах Гекатея Милетского (мики, дондар), Геродота (каспи, кель, гиркан, анариак, гаргар, сирак, мард, сак, массагет и др.), Дионисия (хун, каспи, гиркан, мард и др.) (76, 107; 105, 15; 88, 7).

Ю.М.Джафаров отмечает, что античные историки, описывающие территорию Кавказа, подтверждают, что гунны жили здесь с первого века нашей эры (См.: 87, 220-232; 37, 21-30; 46, 35-36; 114, 5-20 и т. д.).

В сирийских источниках упоминаются названия племен древнего Азербайджана бунтюрк, гунн, кипчак, огуз (гуз), болгар, ичмах, печенег, хазар, хачматак и др. (133; 97).

Большинство этнонимов албано-арранской эпохи встречаются также в трудах армянских историков и географов V-VII веков. Фавстос Бузанд, один из армянских историков V века, описывая эту местность, сообщает о проживании в этом регионе гугар, албанцев,

маскутов, хечматаков, ичемахов, гуннов, чилбов, келлов, гатов и т. д., Моисей Хоренский в своем труде «История Армении» рассказывает о нападениях древних тюркоязычных народов болгар, гуннов, хазар и барсиллов на Закавказье, а Лазарь Парбский отмечает проживание кенгеров в Албании. В книге «Армянская география» VII века есть названия племен живших в Азиатской Сарматии, таких как каспи, бакан, зяган, ичемах, маскут, хечматак, хантук, херан, шарван и др., а в «Истории Албании» Моисея Каланкатуйского приводятся названия этносов албан, басил, гаргар, илбин, чилб, гун, чол, тертер, кёчер, мехрин, маскут, ути, хечматак, печенег и др.. В произведениях Мхитара Гоша из Гянджи «Албанская летопись» и Киракоса Гандзакци «История» встречается большое количество азербайджанских этнонимов названий племен: гун, агван, алан, гаджар, кипчак, мугал-татар, сельджук, татар, тюрк, каны, эри, мовакан, хазар, кипчак и др., а также топонимов сохранивших племенные названия Эрети, Киш, Мугань, Шеки и т. д.

При изучении средневековой этнонимии и этнотопонимики Азербайджана было выявлено, что десятки этнонимов и этнотопонимов, существовавших в Азербайджане и сопредельных с ним странах в XV веке, нашли свое отражение в персидских источниках. Например, в анонимном памятнике X века Худуд аль-алам, Фазлуллах ибн Рузбихана Хунджи «Тарих-и алам-ара-ий Амини»: тюрк, туркман, гаджар, мосулла, румлу, джигатай, чакарлы, шамлы, дюхарлы, кепчак, гошгар и др.

В трудах арабских географов и путешественников имеется много материала для изучения азербайджанских племенных названий и географических наименований, в которых отразились названия племен. В этих работах использованы этнонимы типа авары, аланы, арранцы, болгары, даглылар, дейлемы, карлуки, касак/калаки, османы, сериры, тюрки, туркмены, хазары, чаруклуг, чувалдар, и такие топонимы как Алан галасы, Гандзак/Гянджа, Муган, Муган дюзю, Мугания, Тертер, Хезер денизи, Хунан, Шабран/Шеберан и др.

При изучении азербайджанских (тюркских) этнонимов конца XIII - начала XIV веков незаменимыми источниками становятся труды Рашид ад-Дина Фазлуллаха ибн Абу-ль-Хайра Али Хамадани и особенно его книга «Джами ат-таварих» (136). Известный ученый называет племена агачери, байаут, джурйат, джалаир, чаруклуг, джамшиди, джиркин/чиркин, итбарак, калач/халач, канлы/канглин, каратут, каркас, каркын, карлук/харлуут, кашгар, кинкит/кингийт, кипчак/кипчаут, кучаии, конкотан/хонхотан, огуз, сакаит/сахайт, сельджуит, сулдус, гантуг/тангхут, туркмен, тюрк, урнат, эльчигин и др..

В работе Рашид ад-Дина перечислено 24 огузских племен. Автор связывает имена 6 сыновей Огуза (Гюн хан, Ай хан, Улдуз хан, Гёй хан, Даг хан, Дениз хан) с именами его внуков (гаи, баят, алкараули, караюлю, яраз, дюгар, дурдуга, баярлы, авеш (ауш), кырык, бекдили, каркин, баяндур, бика, джулдур, чипни, салор (салыр), имур, алаюнтлу, учгыз, яндыр, бюкдюр, бинва, канык) и показывает их онгоны. Рашид ад-Дин также отметил, что имена Уйгуров, Ганлы, Кипчаков, Карлуков, Калачей и Агаджери являются именами родных и двоюродных братьев огузов, а одноименные племена являются прямыми потомками этих людей. Эльмира Ахмедова, изучавшая азербайджанские этнонимы, в трудах Абу Бакра ал-Кутби ал-Ахари (XIV в.), Мухаммада ал-Халаби (XV в.) и Абд ар-Рашида ал-Бакуви отмечает, что в произведении последнего дана хорошая информация о племенах чобаниляр, джалаиры и их

династиях, а также об аккоюнлу, кани, кимах, огузах, туркменах, хазарах, аланах, булгарах, гузах, сельджуках, бачанак\печенегах, и т. д. (26).

Большую ценность в плане изучения этнонимов представляют также «Описание археографических документов» К.В.Кахраманова (104) и «Персоязычные документы по истории средневекового Азербайджана (XVI-XVIII вв.)» Т.М.Мусави (61). В этих работах упоминаются названия этнонимов и этнотопонимов калантар, кенгерли, гараханбейли, гарабалдырлар, афдар, гырхлы, шамлы, сабунчу, борбор, карачаллы, сульфа, баджраванлы, бахарлы, ходжамусахлы, сарылы (сарыалили), кабирли, уладжлы, карасалехли, демирчи, асланбейли, зирели, мансурлу, Ашыг Мусалы, Султан Ахмедлы, Гарадаглы Падар, Алиханлы, Гуллар Кенгерли, Асланбейли, Шамлы и др.

Многие из бывших в обиходе в данный период этнонимов, можно увидеть в «Карабахнаме» (40; 41). Например, гаджар, сарычлы, отузики, кабирлилер, карадаглы, гянджали, нахчыванлы, шахсевен, карабаглы, шекили, гызылзбаши, девели и т.д.

Ссылаясь на сведения историка V века Лазаря Барпеци, С. Г. Кляшторный показывает, что объединенное войско закавказских народов в 482 году собралось под горой Кангар в Кангарской губернии, расположенной на границе Армении и Грузии, (108, 175-176).

В «Тарихи-Дербенд X-XI веков», который причисляется к памятникам XVII века и описывает события, происходившие в Азербайджане в V-X веках, а так же в книге основоположника азербайджанской историографии А.А.Бакиханова «Гюлюстани-Ирам», зафиксировано большое количество этнонимов, в том числе и в составе топонимов и антропонимов, о многих из которых даны историко-этнографические сведения: хазары, Хазарие, тюрк, чагатай, Дешти-Кипчак, Хазар/Каспийское море, Шабран, авары, Аварыстан, маскаты, Хузах, Сувар галасы, Мугань и др. («Тарихи-Дербенднаме»), ашкуназ\ашкеназ (скифы), баджгурд\башгурд, биченек\печенег, болгар (Бургаз, бургар, балкар), гаргары, кухи, хунны, гаи, касак (касак)\кашак, киммерийцы, капчаки, леки, моголанлу, сильви, чилби, туркмены, чепни, ширр, Баят капы, Девечи, Садан\Садун, море Хазар, Хунан, Шеки\Шакки и др. (В.Ф.Минорский), айрум, албаны, аршалы, бермекиллы, чарлар, зыхлар, караманлы, каранай, каспии, кенгерли, губалы, кырклы, муганлы, осаллы, текелли, устаджлы, халадж, халилли, чакирли, Аварский магал, Алан гапысы, село Алханлы, Бермекский магал, Галей-Сувар, Чираг гала, шабран дереси, Алигулу хан Шахсевенский, Ахмад хан Абдали, Ашраф Чобан, Джафар Бермеклы, Керим хан Афшар, Фатали хан Каджар, Гасан Аккоюнлу, Амираслан хан Кырклы и др. (146; 118).

С начала XIX века появились документы на русском языке, написанные с целью улучшения управления Азербайджаном Российской империи. В государственных изданиях, содержащих сведения о хозяйстве и повседневной жизни крестьян по различным губерниям, уездам и округам, к которым относятся «Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа», «Сборник сведений о кавказских горцах», «Материалы изучения экономического быта государственных крестьян закавказского края, извлеченных из посемейных списков 1886 г.», «Известия кавказского отделения русского имперского общества», «Списки населенных мест Российской Империи», «Кавказский календарь», «Азербайджанский настольный календарь» и др. а также в трудах видных кавказоведов

А.А.Шифнер, Н.К.Зейдлиц, Э.А.Вейденбаум, Н.Дорн, А.М.Дирр, П.К.Услар и др., есть большой материал касательно азербайджанской этнонимии и этнотопонимии.

Т.И.Гаджиев пишет: «Этносы приходят и уходят, а топонимы остаются на месте и наблюдают, встречают проходящих, провожают уходящих и хранят свое первое название. Азербайджанские топонимы также доносят до нас древнюю биографию этой земли» (36).

Исследовательские работы М.Х.Велиева (Бахарлы) «Азербайджан: физико-географический, этнографический и экономический очерк» (1921 г.) и «Население Азербайджана – музей этнографических сокровищ» (1925 г.) являются в этом отношении незаменимыми источниками. Автор, глубоко изучавший проблемы этногенеза азербайджанцев, в отличие от своих предшественников, впервые использовал системный и научно-теоретический подход к данному вопросу. Вторая работа исследователя целиком посвящена названной теме. В ней впервые были рассмотрены, а также тщательно изучены вопросы этнического состава Азербайджана, истории формирования ранних этносов и основных тюркоязычных этносов, участвовавших в формировании азербайджанского народа, а также мест их поселения. В этой работе он попытался определить названия большинства племен, живших и живущих в Азербайджане, дал историко-этнографические сведения о многих из них, перечислил этнотопонимы, отражающие их названия. Например, булгар, хазар, зыг, казах, шыхлы, салахлы, гуш, халадж, кангар, джалаир, шамлы, бейдили, иналлы, текле, гараманлы, ахмедли, имирли, дюгер, илхычы, баят, чобани, бахарлы, падар, лек, халлили, осаллы и т. д. (племенные названия), Хазар, Зыг, Газак, Гушчу, Халадж, Кангарли, Илхычы, Шамлы, Бейдили, Текле Муган, Гараманлы, Ахмедлы, Дюкер, Баят и др. (названия городов и деревень).

В работе М. Т. Велиева падары представлены, как одно из самых известных огузских племен, и отмечено, что в период Эльханидов падары занимали важное место среди 200 тысяч тюркоязычных семей, переселенных в Азербайджан из Средней Азии. Вначале они поселились в Южном Азербайджане, а в XVI-XVII веках в эпоху Сефевидов определенная их часть была переселена в Северный Азербайджан в целях предотвращения набегов дагестанцев (84, 398-399).

Н.А.Абелов отмечал, что в 70-х годах прошлого века на горе Пир Мардакян в Шамахинском уезде проживало племя Гуши, состоящее из 194 семей.

Из исследований видно, что история расселения тюркоязычных племен в Азербайджане, как и на территории Армении, очень древняя (37, 25).

Также исследования показывают, что в формировании этнотопонимов Гянджинского района большую роль сыграли названия лег, канг, гуши, казан, казах, ганзак, дели, /теле/, хун, эймур, айрым, дюярли, падар, баян, буджак, шаты, хапут /апут/, кангарли, хунус, коллу, коран и т. д.

Книги и многочисленные статьи Г.Гейбуллаева, посвятившего свои труды вопросам этногенеза азербайджанского народа и последовательно проводящего исследования в этом направлении «Топонимия Азербайджана», «К этногенезу азербайджанцев», «Древние тюрки и Армения», «К истории развития азербайджанских тюрков Азербайджана» является бесценным источником и научным материалом для изучения этнонимов Западного

Азербайджана. В этих работах нашли свое отражение почти все макро- или микро-, палео-, мезо- и неотопонимы азербайджанского (тюркского) народа.

Существует возможность еще более расширить сведения об этнонимах и их первоисточниках. На наш взгляд, было дано достаточно общей информации об основных этнонимах, входящих в топонимы на территории Азербайджана и Западного Азербайджана, а также об их первоисточниках. Роды и племена, общины и отдельные группы тюркского происхождения, получили широкое обсуждение в научной литературе и исследования в этом направлении все еще продолжаются.

На территории современного Азербайджана существует большое количество этнотопонимов, которые были образованы от этнонимов. Большинство из них были изучены Р.М.Юзбашевым, Г.А.Гейбуллаевым, А.А.Гусейнзаде, Г.Ворошилиным, С.М.Моллазаде, А.И.Алиевым, а также другими географами, историками и лингвистами.

В то же время из исследования видно, что этнотопонимы на территории Армении, древней родины огузов недостаточно изучены, а их ареальная характеристика не выявлена.

1.3. Этнотопонимы тюркского происхождения на территории Армении

Определенная группа топонимов позволяет определить, какие племена, родовые общины и этнические группы участвовали в формировании нации, и в какой период происходил сам этот процесс.

Некоторые из топонимов возникли в связи с названиями различных племен и племенных объединений (например, Эймур, Канкарли, Ахмедли и др.). Следует отметить, что из более 4600 географических названий в современной топонимике нашей страны, включая территорию Западного Азербайджана, около 70 процентов образовались в связи с названиями племен или личных имен племенных вождей.

При изучении ономастической картины ареала одним из важных вопросов, как с лингвистической, так и с историко-географической точки зрения является проблема определения онимического ареала. Если в пределах определенной территории повторяются модели, типы и элементы имен собственных, то эта область называется онимическим ареалом. Онимы, повторяющиеся в онимическом ареале, их модели, виды, элементы, называются ареальными онимами, ареальными моделями, ареальными элементами и т. д. Этнотопонимы, повторяющиеся на определенной территории, являются ареальными этнотопонимами. Эти понятия и термины были использованы А. В. Суперанской и многими другими авторами (145,11).

Хотя топонимы тюркского происхождения на территории Армении в советский период не были объектом обширных исследований азербайджанского языкознания, в последнее время отношение к этой области существенно изменилось. Учёные и исследователи проделали большую работу по сбору и изучению топонимов на территории Армении (См.: 45; 20, 158-176; 27; 69; 33; 65; 16; 17; 18; 13; 57; 63; 21 и др.).

Большинство исследователей отмечают широкое распространение на территории

Армении этнотопонимов тюркского происхождения. Несмотря на это, монографических исследований полной картины этнотопонимов на территории Армении и их обширного анализа не имеется. Разумеется, отдельные этнотопонимы и группы этнотопонимов привлекли внимание исследователей и стали объектом анализа и исследования. Наибольшее количество исследовательских работ в этой области принадлежит Г. Гейбуллаеву (43; 44; 45; 89).

Изучение этнотопонимов тюркского происхождения на территории Армении требует, прежде всего, установления ономастического этнотопонимов этой территории. В различных источниках приводятся разные сведения о количестве таких топонимических единиц. Точнее, исследователи отмечают большое количество этнотопонимов тюркского происхождения на территории Армении, но имеют достаточную информацию только о небольшой их части (30, 116-117; 24; 19; 20).

В книге Будагова Б., Гейбуллаева Г. «Толковый словарь топонимов азербайджанского происхождения в Армении» 1998 г. отражена основная часть топонимов тюркского происхождения на территории Армении. В данной книге не учитываются названия населенных пунктов, меньших по размеру, чем село, и внутренние топонимические слои жилого массива. Понятно, что они могут быть исключены из процесса изучения этнотопонимических ареалов. Подходя к вопросу с этой точки зрения, упомянутая литература позволяет создать практически полный ономастический этнотопонимов тюркского происхождения на территории Армении. Ономастический этнотопонимов, составленный нами на основе этого источника, включает следующие этнотопонимы. Следует отметить, что, как правило, в список включается только один из одноименных этнотопонимов.

АБАНА - название села; АБАРАН - название магала; АББАСАБАД – название села; АБДАЛЛАР - название села; АБНИК — название губернской части; АВАН – название села; АВАРАН – название села; АВДАЛ - название села; АВШАР – название села; АГВАНИ – название села; АГДАН – название села; АГЗЫГАНЛЫ - название села; АЗАКЛАР - название села; АЙДЫНЛЫ – название села; АЙНАЛЫ – название села; АЙРЫМ – название села; АЛПОУТ - название села; АРАН – название села; АФГАНЛЫ – название села; АФШАР КЯЛАВАН — название села; АХЫС – название села; АХТА – название села; АШАГЫ КАРАКОЮНЛУ — название села; АШАГЫ ГАРХУН – название села; БАБУРЛУ - название села; БАЯН – название села; БАЯНДУР - название села; БАЯТДАГЫ – название горы; БАЯТЛАР – название зимовья; БАЙРАМАЛИКЕНД – название села; БАЙРАМЛЫ – название села; БАЙТАР – название села; БАЛАГАРАГОЮНЛУ — название села; БАЛЫКЛЫ – название села; БАРАНА – название села; БАСАРКЕЧЕР - название села; БАТАР – название села; БАХАРЛЫ – название села; БАШ АБАРАН — название магала; БЕЧИНИ - название села; БЕЙДИЛИ - название села; БЕЛГЕР – название села; БАРГЮШАД - название села; БИРЕЛИ - название села; БИРИНЧИ БАЯНДУР - название села; БИЧЕНЕК - название села; БОЗЧАЛИ - название села; БОЗДОГАН - название села; БОЗДЖАЛИ - название села; БОСТАНЧИ - название села; БЁЮК АЙРЫМ - название села; БЁЮК КАРАБАГ – название села; БЁЮК ГУШЧУ – название села; БУГАМЛУ - название села; БУРНАК – название села; ВАРТАНЛЫ – название села; ГАБАГЛУ - название села; ГАВАР - название села; ГАГАУЗ – название села; ГАЯ – название села; ГАЯЛЫ – название села; ГАЙГУЛУ ДЮЗКЕНД -

название села; ГАЗАНГЁЛ – название озера; КАЗАНЧИ - название села; ГАЛТАХЧЫ - название села; ГАНЛЫ – название села; ГАНЛЫДЖА – название села; КАРАБАГ – название зимовья; КАРАКОЮНЛУ - название села; ГАРАДАГЛЫ – название села; ГАРАИСА – название села; ГАРАЛАР - название села; КАРАПАПАХ - название села; ГАРАХАДЖИЛЫ - название села; ГАРАХАМЗЕЛИ – название села; ГАРАЧУМАХ - название горы; ГАРГАСАР - название села в Сурмалинском уезде Иреванской губернии; КАРГАБАЗАР - название села в Иреванском уезде Иреванской губернии; КАРГАЛЫ - название села в Дераичекском магале Иреванского ханства; ГАРГАНКТЕПЕ – название горы в Александропольском уезде Иреванской губернии; ГАРХУН - название села в Сардарабадском уезде Иреванского ханства; ГАСЫМАЛИ - название села в Александропольском районе Ереванской губернии; КАФАН - название села в Зангезурском уезде Елизаветпольской (Гянджинской) губернии (ныне райцентр в Армении); КАФАРЛЫ - название села в Иреванском уезде Иреванской губернии; КАЧАГАН - название села в Александропольском уезде (ныне Спитакский район) Иреванской губернии; КАЧАРАН - название села в Зангезурском уезде Елизаветпольской (Гянджинской) губернии (ныне Гафанский район Армении); ГАМЕРЛИ - название села в Карбибасарском уезде Иреванского ханства; ГЫВРАК - название села в Зангезурском уезде Елизаветпольской (Гянджинской) губернии (ныне Сисьянский район Армении); ГЫЗЫЛ ЭКРЕК - название села в районе Карби Иреванской губернии в 1728 году; ГЫЛЫЧАН - название села в Зангезурском уезде Елизаветпольской (Гянджинской) губернии (ныне Горисский район Армении); ГЫЛЫЧЛЫ - название села в Дарелаязском уезде Иреванской губернии; КЫПЧАК - название села в Ширакельской области Иреванской губернии; КИРКИ - название села в Газахском уезде Елизаветпольской (Гянджинской) губернии (ныне Шамшадлинский район Армении); КЫРХ БОЗАВАНД – название села в Иреванском уезде Иреванской губернии; ГОГОРАН - название горы на северо-востоке Ширакского хребта в Александропольском уезде Иреванской губернии на севере Армении; КОМАРАН - название горы в Зангезурском уезде Елизаветпольской (Гянджинской) губернии; ГОМАРАТ - название села в Зангезурском уезде Елизаветпольской (Гянджинской) губернии; ГОРС - название села в Шарур-Дарелаязском уезде Иреванской губернии; КОРУК- название села в Эчмиадзинском уезде Иреванской губернии; ГОТУЗ - название горы в Иреванском уезде Иреванской губернии; QOXT – название села Иреванского уезда Иреванской губернии; ГОХУТТАПЕ - название горы в Эчмиадзинском уезде Иреванской губернии; ГУГАР — исторический магал в Памбекском районе Армении; ГУГАРЧАЙ - название реки, протекающей в Пембекском районе; ГУЮЛУ - название села в Гырхбулагском уезде Иреванского ханства; КУЮЧА - название села в Сурмалинском уезде Иреванского ханства; ГУЛЛАР – название села Зарзаминского уезда Иреванской губернии в 1728 году; ГУНДАГ - название яйлага (летнего пастбища) в Зебильском уезде Раванской провинции в 1590 году; ГУРГАН - название села в Сурмалинском магале Иреванского ханства; ГУРДГАЛА — название села в Зангезурском уезде Елизаветпольской (Гянджинской) губернии (ныне Сисьянский район Армении); КУРСАЛИ - название села в Александропольском уезде Иреванской губернии; КУРТЛАР - название села в Зангезурском уезде Елизаветпольской (Гянджинской) губернии; КУШИ (ГУШЧУ) - название села в Сурмалинском магале Иреванского ханства; ДУЛУС - название села в

Зангезурском уезде Елизаветпольской (Гянджинской) губернии; ЕВЛИ - название села в Ведибасарском уезде Иреванского ханства; ЭРАНИС УЛЬЯ — название села в Гарнибасарском районе Иреванского ханства; ЭРАНОС - название села в Новобаязидском уезде Иреванской губернии; ЭРАНОС – название горы в Иреванском уезде Иреванской губернии; ЭРАНОС - название села в Карбибасарском магале Иреванского ханства, затем в Иреванском уезде Иреванской губернии в XIX веке; ЭРАНОС УЛЬЯ- название села в Карбибасарском магале Иреванского ханства; ЭТИЛ-ХУШ - название села Гейчинского магала в середине XIX века; АЙЛАНЛИ- название села в Иреванском уезде Иреванской губернии; АЛАТЛИ - название села в Сурмалинском уезде Иреванской губернии; АЛИБЕЙЛИ - название села в Карбибасарском магале Иреванского ханства; АЛИГЫЗЫЛ - название села в Гарнибасарском магале Иреванского ханства; АЛИГЫРЫК-название села в Ведибасарском магале Иреванского ханства; АЛИКЕМЕРЛИ- название села в Сурмалинском уезде Иреванской губернии; АЛИКУЧЕК - название села в Сурмалинском уезде Иреванской губернии; АЛИНДЖЕ - название села Аралыгской области Иреванской губернии в 1728 году; АЛПИН - название села в Шарур-Даралайазском уезде Иреванской губернии; АЛПИНЧАЙ - название реки в Шарур-Дерелайазском уезде Иреванской губернии; АРГОВ - название села в Эчмиадзинском уезде Иреванской губернии; АРАФСА - название села в Зангезурском уезде Елизаветпольской (Гянджинской) губернии; АФШАР ЕРЛИ - название села Ведийского уезда Иреванской губернии в 1728 году; ЗЕНГЕНЕ - название села Игдырского уезда Иреванской губернии в 1728 году; ЗОГАЛЛЫ - название села в Басаркечерском районе; ЗОД- название села в Гейчинском магале Иреванского ханства, затем в Новобаязидском уезде Иреванской губернии; ИЙДЕЛИ - название села в Сардарабадском магале Иреванского ханства; ИЛАНЛЫ - название села в Шарур-Даралайазском уезде Иреванской губернии; ИМИРЛИ-название села в Эчмиадзинском уезде Иреванской губернии; Название села в ИНАЛЛЫ- название села в Наирийском районе; ИНДЖЕ - название села в Дерекенд-Парченисском магале Иреванского ханства; ИРАБАД-название села в Дерекенд-Парченисском магале Иреванского ханства; ИТГЫРАН - название села в Дарелаязском уезде Иреванской губернии; ИТЛИДЖЕ - название села Ширакельского уезда Иреванской губернии в 1728 году; ЯЙЧЫ - в 1728 году название села Дарелаязского уезда Иреванской губернии; ЯЙЧЫ - название села в Сурмалинском магале Иреванского ханства; ЮХАРЫ АБДАЛЛАР - название села Гарнинского уезда Иреванской губернии в 1728 году; ЮХАРЫ БЕЙДИЛИ - название села в Талинском районе; ЮХАРЫ КОЛАНЫ - название села в Эчмиадзинском уезде Иреванской губернии; ЮХАРЫ КЁБЕКЛИ - название села в Зангезурском уезде Елизаветпольской (Гянджинской) губернии; ЮХАРЫ ГЁДЕКЛИ - название села в Зангезурском уезде Елизаветпольской (Гянджинской) губернии; ЮХАРЫ ТУРКМЕН - название села в Эчмиадзинском уезде Иреванской губернии; КАЯЛИ - название села Сурмелинского уезда Иреванской губернии в 1728 году; КАЯЛУ - в 1728 году название села Дарелаязского уезда Иреванской губернии; КАСАК – название реки в Армении; КАСАХ - название села в Абаранском районе; КАТАХ- название горы в Сурмелинском районе Иреванской области; КЕЧЕРИЗ — название села Деречичекского уезда Иреванской губернии в 1728 году; КАБЕРЛИ – название села в Дерекенд-Парченисском магале Иреванского ханства; КАВАР - название села в Гейчинском магале Иреванского

ханства; КЕМЕРЛИ - название села в Гарнибасарском магале Иреванского ханства; КАНЗАК - название села в Дерекенд-Парченисском уезде Иреванского ханства; КАНЗАК - название села в Гейчинском магале Иреванского ханства; КАНКАР - название горы в приграничном районе Армении с Грузией; КЕПЕНЕК - название села в Ахурянском районе; КЕРКИ - название села Иреванского уезда Иреванской губернии; КЕРКИБАШ - название села в Газахском уезде Елизаветпольской (Гянджинской) губернии; КЕСЕМЕН - название села в Басаркечерском районе Новобаязидского уезда Иреванской губернии; (также отмечен в Казахском районе); КЕСЕМЕН - название села в Артикском районе; КИОХТ — название села в Гарнибасарском магале Иреванского ханства; КЫРАНЛЫ - название села в Эчмиадзинском уезде Иреванской губернии; КЫРЫХ - название села в Александропольском уезде Иреванской губернии; КИЧИК КАРАГОЮНЛУ - название села в Новобаязидском уезде Иреванской губернии; КЫНЫККЕНД - название села в Шарур-Даралеазском уезде Иреванской губернии; КОГ - название горы в Эчмиадзинском уезде Иреванской губернии; КОГЕС - название села в Степанаванском районе; КОЛАГИРЕН — название села в Борчалинском уезде Тбилисской губернии; КОЛАГИРЕН - название села в Гейчинском магале Иреванского ханства; КОЛАНИ - название села в Гейчинском магале Иреванского ханства; КОЛТ - название села в Иреванской губернии в середине XVIII века; КОРКЕЧИЛАР - название села Талинского уезда Раванской провинции в 1590 году; КОТАНЛИ - название села в Ведибасарском магале Иреванского ханства; КОТАНЛЫ - название села в Шарур-Даралеазском уезде Иреванской губернии; КОХБ- название села в Ноемберанском районе; КОХТ - название села в Гарнийском уезде Раванской провинции в 1590 году; КЁПЕКЛИ - название села Ширакельского уезда Иреванской губернии в 1728 году; КОРПУГУЛАШ - название села в Гарнибасарском магале Иреванского ханства; КЁТЕКЛИ - название села в Эчмиадзинском уезде Иреванской губернии; КОЧАРЛИ - название села в Эчмиадзинском уезде Иреванской губернии; КУМАН - название села в Зангезурском уезде Елизаветпольской (Гянджинской) губернии; КУРУТ - название села в Зангезурском уезде Елизаветпольской (Гянджинской) губернии; КЮЗАЧИК - название села в Иреванском уезде Иреванской губернии; КЕЛЛАВАН - название села в Иреванском уезде Иреванской губернии; ГАЗАРБАД - название села в Анийском районе; ГАНДЖАК - название села в Дарелаязском магале Иреванского ханства; ГАНДЖАК - название села Кирхбулагского уезда Иреванской губернии в 1728 году; ГАНДЖАЛИ - название села Ведийского уезда Иреванской губернии в 1728 году; ГАНЧИЛИ - название села в Абникском уезде Раванской провинции в 1590 году; ГЕРГЕР — название села в Борчалинском уезде Тбилисской губернии; ГЕРГЕР - название села в Азизбековском районе; ГЕРГЕР - название села в Степанаванском районе; ГЕРГЕР - в 1930-е годы XX века название одного из притоков Арпачая в Азизбековском районе по-армянски называлось Эрер; КОМУШ - название села в Новобаязидском уезде Иреванской губернии; КОРАН – название села в Сардарабадском магале Иреванского ханства; КОРАНЛЫ - название села в Эчмиадзинском уезде Иреванской губернии; ГОРУС - название магала в Зангезурском уезде Елизаветпольской (Гянджинской) губернии в XVIII-XIX веках; ГОДАКЛИ - название села в Сурмалинском уезде Иреванской губернии; ГОДАКЛИ - название села в Иреванском уезде Иреванской губернии; ГОДАКЛИ - название села в Зангезурском уезде Елизаветпольской (Гянджинской) губернии;

ГОДАКЛИ-ЗИЧГАН - название села в Зангезурском уезде Елизаветпольской (Гянджинской) губернии; ГЁЯРЧИЛИ - название села Карбинского уезда Иреванской губернии в 1728 году; ГЁЯРЧИН - название разрушенного села в Иреванском уезде Иреванской губернии; ГЁЯРЧИН - название села в Шарур-Даралеазском уезде Иреванской губернии; ГЁЯРЧИН - название села в Талинском магале Иреванского ханства; ГЁЯРЧИНГАЛА - название села в Александропольском уезде Иреванской губернии; КОЯРЧИН - название села Ширакельского уезда Иреванской губернии в 1728 году; ГЁЯРЧИНЛУ - название села Ширакельского уезда Иреванской губернии в 1728 году; ГЁЛЬКЕНД - название села в Новобаязидском уезде Иреванской губернии; ГЁЛЬЧИГИН - название села в Иреванском уезде Иреванской губернии; ГЮМРИ - название горы в Александропольском уезде Иреванской губернии; МАГАНЧЫГ - название села в Горисском районе; МАГОВУЗ - название села в Зангезурском уезде Елизаветопольской (Гянджинской) губернии; МАНКУТ - название села Иреванского уезда Иреванской губернии; МАНТАШКЕСЕН - название села в Иреванской губернии в 1621 году; МАЛЕВ - название зимовья в Сурмалинском уезде Иреванской губернии; МАЛЕКЛУ - название села Сурмалинского уезда Иреванской губернии; МУГАН - название села в Эчмиадзинском районе; МУГАНЛЫ - название села Карбинского уезда Иреванской губернии в 1728 году; МУГАНЛЫ — в 1728 году название села в Хынзиракском уезде Иреванской губернии; МУГАНЛУ — название деревни в Эрмусском уезде Раванской провинции в 1590 году; МУГАНЛУ — название села Дарелаязского уезда Иреванской губернии в 1728 году; МУГАНДЖИК — название села в Зангезурском уезде Елизаветопольской (Гянджинской) губернии; МУГАНДЖИК- название села в Сардабарадском уезде Иреванского ханства; ОГУЗБАТЫР — название села в Кырхбулагском уезде Иреванской губернии; ОГУЗТАШ — в 1728 году название села Кырхбулагского уезда Иреванской губернии; ОЗАНЛАР- название села в Зангибасарском магале Иреванского ханства; ОХЧУ - название села в Зангезурском уезде Елизаветопольской (Гянджинской) губернии; ОХЧУОГЛУ - название села в Карсской губернии Карсского округа, затем в Амасийском районе; ОКЮЗДАГ — название горы в Александропольском уезде Иреванской губернии; ОКЮЗЛЮ - название села в Сурмалинском уезде Иреванской губернии; ОКЮЗЛУ - название села Игдырского уезда Иреванской губернии в 1728 году; ПЕХАН - название села Сисьянского уезда Иреванской губернии в 1728 году; ПЕЧЕНЕКЛИ — в 1728 году название села в Кырхбулагском уезде Иреванской губернии; ПУШАНЛЫ - название села в Зангезурском уезде Елизаветопольской (Гянджинской) губернии; РЕЙХАНЛЫ - название села в Зангибасарском магале Иреванского ханства; РЕЙХАНЛЫ- название села в Ведибасарском магале Иреванского ханства; СААТЛЫ- название одного из магалов Иреванского ханства; СААТЛЫ- разрушенный мост в Гарнийском уезде Иреванской губернии в 1728 году; СААТ МЕЗРЕСИ - название села в Карбийском уезде Раванской провинции в 1590 году; СААТЛЫ - название села в Эчмиадзинском уезде Иреванской губернии; СААТЛЫ САБУНЧУ - в 1728 году название села в Гарнийском уезде Иреванской губернии; САБАНЧИ - название села в Талинском районе; САБУНЧУ - название села в Иреванском уезде Иреванской губернии; САБУНЧУ — название горы в Эчмиадзинском уезде Иреванской губернии; САБУНЧУ - название разрушенного села в Эчмиадзинском районе Иреванской губернии; САБУНЧУ-название села Карбинского уезда

Иреванской губернии в 1728 году; САГАГИРД — название села в Карбийском уезде Раванской провинции в 1590 году; САДАХЛЫ - название разрушенного села в Александропольском уезде Иреванской губернии; САДЫГЛЫ - название села в Талинском магале Иреванского ханства; САДЫГЛЫ - название села Карбинского уезда Иреванской губернии в 1728 году; САЛЛЫ - название села в Шарур-Даралеазском уезде Иреванской губернии; САЛУТ- название села в Александропольском уезде Иреванской губернии; САМУРЛУ — название села в Александропольском уезде Иреванской губернии; САРВАНЛАР — название села в Иреванском уезде Иреванской губернии; САРВАНЛАР ХАРАБА — название села в Иреванском магале Иреванского ханства; САРВАНЛАР СУФЛА — название села в Зангибасарском магале Иреванского ханства; САРЫЧАЛАР- название села в Зангибасарском магале Иреванского ханства; САРЫЧАЛАР - в 1728 году название села в Карбийском уезде Иреванской губернии; САРЫЧАЛАР - название села Гарнинского уезда Иреванской губернии в 1728 году; САРЫЧАЛАР - в 1728 году название поселения, относящегося к селу Гёярчинли Ширакельского уезда Иреванской губернии; СЕРЧЕЛЕР - название села в Зангибасарском магале Иреванского ханства; СИСИАН — в средние века название магала Сисиан бывшей древней провинции Сисакан в Албании; СЫЧАНЛЫ- название села в Сурмалинском уезде Иреванской губернии; СЁЮДЛЮ - название села в Эчмиадзинском уезде Иреванской губернии; СЁЮДЛЮ - название села в Деречичекском уезде Иреванской губернии в 1728 году; СУВАРИ - название села в Сисаджанском уезде в 1468 году; ТАВУСКЁКЛЮ — в 1728 году название села в Сурмалинском уезде Иреванской губернии; ТАНДУРЕК- название села в Сурмалинском уезде Иреванской губернии; ТАНДУРЕК- название горы в Сурмалинском уезде Иреванской губернии; ТАНТУР-ТОРПАК - название поселения на яйлаге (летнем пастбище), принадлежащем пастухам села Гусейнгулуагали Новобаязидского уезда Иреванской губернии; ТАПАНЛЫ - название села в Александропольском уезде Иреванской губернии; ТАТАР - название села Зангезур Елизаветпольской (Гянджинской) губернии; ТАТАРЛЫ — название села Макунского уезда Иреванской губернии в 1728 году; ТАТАР ОСМАН — название села Абаранского уезда Иреванской губернии в 1728 году; ТАТЛУГЫШЛАГ- название села в Гейчинском магале Иреванского ханства; ТЕКЕЛИ- название села в Новобаязидском уезде Иреванской губернии; ТЕКЕЛИ- название горы в Новобаязидском уезде Иреванской губернии; ТАКАРЛИ- название села в Эчмиадзинском уезде Иреванской губернии; ТАХЛА - название села в Борчалинском уезде Тбилисской губернии; ТОВУЗГАЛА - название села в Газахском уезде Елизаветпольской (Гянджинской) губернии; ТОВУЗГОНЛЮ — название села в Сурмалинском уезде Иреванской губернии в 1728 году; ТОГАНШАХЛУ БОЯТ - название села в Сурмалинском уезде Иреванского ханства; ТОГАНШАЛУ КАДЖАР - название села в Сурмалинском уезде Иреванского ханства; ТОХЛУЧА - название села в Новобаязидском уезде Иреванской губернии; ТУКУТ - название села в Зангезурском уезде Елизаветпольской (Гянджинской) губернии; ТУЛУС - название села в Сисианском уезде Раванской провинции в 1590 году; ТЮРКСКАЯ ГАРАКИЛСЕ — название села в Ахурянском районе; ТУРКМЕНЛИ - название села в Эчмиадзинском уезде Иреванской губернии; ТУРКМЕНСУ - название села в Эчмиадзинском уезде Иреванской губернии; ТЮРКЮТ — название села в Базарчайском уезде

Раванской провинции в 1590 году; УЗ - название села в Сисианском уезде Раванской провинции в 1590 году; УРУТ - название села в Зангезурском уезде Елизаветпольской (Гянджинской) губернии; УРУД — название села в Борчалинском уезде Тбилисской губернии; УРУЗПОР - название села Гёйчинского магала в армянском источнике XVI века; УРУТМУШ - название села в Сурмалинском магале Иреванского ханства; УДГЮН - название села Елизаветпольской (Гянджинской) губернии в Зангезурском уезде; ХАЗАРАБЕРТ - название села в Катакском магале Иреванской провинции в середине XVI века; ХАЛАЧЛАР ЮРДУ - название летнего пастбища на горе Верс между Дарелазом и Гёйча в Шарур-Даралайазском уезде; ХАНЧАЛЛЫ — название села в Амасийском районе; ХАРАБА КОЛАНЫ - название села в Зангибасарском магале Иреванского ханства; ХАРАБА КОТАНЛЫ - название села в Иреванском уезде Иреванской губернии; ХАРАБА ЧАНДАР - название села в Александропольском уезде Иреванской губернии; ХАЗНАУЗ - название села в Эчмиадзинском уезде Иреванской губернии; ХАЛАЧ — название села в Зангезурском уезде Елизаветпольской (Гянджинской) губернии; ХАЛАЧ - название села Кырхбулагского уезда Иреванской губернии в 1728 году; ХЫНЗИРЕК — название одного из уездов Иреванской губернии в 1728 году; ХЫНЗИРЕК - название села Хынзиракского уезда Иреванской губернии в 1728 году; ХЫНЗИРЕК - название села Сисианского уезда Иреванской губернии в 1728 году; ХЫНС - в 1727 году название села Дарелаязского области Нахчыванского Санджака; ХУЗАР - название села в Абникском уезде Раванской провинции в 1590 году; ХУНУТ — название села в Ведибасарском магале Иреванского ханства; ГЕРАНИС - название села в Ведибасарском магале Иреванского ханства; ХЕРХЕР - название села в Шарур-Даралезском уезде Иреванской губернии; ХАРХАР - название села Дарелаязского уезда Иреванской губернии в 1727 году; ХОРС — название села в Зангезурском уезде Елизаветпольской (Гянджинской) губернии; ХРАНС - название села Гёйчинского магала Иреванской губернии в XVI веке; ХУНУТ - название села в Зангезурском уезде Елизаветпольской (Гянджинской) губернии; ЧАХЫРЛЫ - название села в Новобаязидском уезде Иреванской губернии; ЧЕПНИ - название села в Аралыгском районе Раванской провинции в 1590 году; ЧАПНИ - название села в Зангезурском уезде Елизаветпольской (Гянджинской) губернии; ЧАПНИ - название двух сел Сурмалинского уезда Иреванской губернии в 1728 году; ЧАРЕКДАР - название деревни в Зебильском уезде Раванской провинции в 1590 году; ЧЕРАКЛИ — название села Хынзиракского уезда Иреванской губернии в 1728 году; ЧЕРАКЛИ - название села Карбинского уезда Иреванской губернии в 1728 году; ЧЕРИКЛИК - название села в Зарском уезде Раванской провинции в 1590 году; ЧИВА - название села в Шарур-Даралезском уезде Иреванской губернии; ЧИВАНДЕРЕ - название села в Иреванском уезде Иреванской губернии; ЧИВАНЛЫ - название села в Сурмалинском уезде Иреванской губернии; ЧИВИНЛИ — название села в Карсском уезде Карсской губернии в XIX веке, ныне в Амасийском районе; ЧИВИЛИ — название горы в Александропольском уезде Иреванской губернии; ЧЫГНЫ КАРАГОЮНЛУ - название села в Иреванском уезде Иреванской губернии; ЧЫРЫШ - название села в Зангезурском уезде Елизаветпольской (Гянджинская) губернии; ЧЫРЮХЛА - название села в Саатлинском магале Иреванского ханства; ЧЫРМАНЫС - название села в Ведибасарском магале Иреванского ханства; ЧОРЛУ — название села в Талинском магале

Иреванского ханства; ЧОРЛУ - название села в Гукасянском районе; ЧОРАК — название источника минеральной воды у подножия горы Текакая недалеко от города Гюмри; ЧУЛ - название села в Шарур-Даралеазском уезде Иреванской губернии; ЧУЛЛУ - название села в Зангезурском уезде Елизаветпольской губернии; ЧАГАТАЙ - название села в Шарур-Даралеазском уезде Иреванской губернии; ЧАЛАИРЛЫ - в 1728 году название села Аралыгского района Иреванской губернии; ЧАЛАЛОГЛУ — название села в Борчалинском уезде Тбилисской губернии; ДЖАМЫШЛЫ - название села в Абаранском магале Иреванского ханства; ДЖАМЫШЧУР — название реки в Александропольском уезде Иреванской губернии; ЧАНДАР - название села в Абаранской области Раванской провинции в 1590 году; ЧАНДАРЛАР - название села в Карпской области Раванской провинции в 1590 году; ЧИБИКЛИ - название села в Зангезурском уезде Елизаветпольской (Гянджинской) губернии; ЧИВА - название села в Шарур-Даралеазском уезде Иреванской губернии; ЧИНЧАВАТ - название села в Сурмалинском уезде Иреванской губернии; ЧИНЧАВАТ — название горы в Сурмалинском уезде Иреванской губернии; ЧЫВЫХЛЫ - название села в Газахском уезде Елизаветпольской (Гянджинской) губернии; ШАБАН ГЫШЛАГЫ - название села в Карбийском уезде Иреванской губернии в 1728 году; ШАБАН ГЫШЛАГЫ - название зимовья в Деречичекском уезде Иреванской губернии в 1728 году; ШАБАНЛЫ - название села в Абаранском магале Иреванского ханства; ШАГАНЛЫ - название села в Шурагельском уезде Иреванской губернии; ШАДАК - название села Сисианского уезда Иреванской губернии в 1718 году; ШАДИЛИ - в 1728 году название села Аралыгского уезда Иреванской губернии; ШАКАБАД - в 1728 году название села в Хынзиракском уезде Иреванской губернии; ШЕКИ - название села в Зангезурском уезде Елизаветпольской (Гянджинской) губернии; ШЕКИКАН - по источнику 1590 года название села в Агчагалинской области Иреванской губернии; ШАМШАДИЛ - название магала в Газахском уезде Елизаветпольской (Гянджинская) губернии; ШЕРКИ — название села в Иреванском уезде Иреванской губернии; ШИВЛИ - название села Елизаветпольской (Гянджинской) губернии в Зангезурском уезде; ШИРАКГАЛА - название села в Эчмиадзинском уезде Иреванской губернии; ШИРАККОЧ - название села в Вединской области провинции Раван в 1590 году; ШИРАК ДЮЗЮ – Боз-Абдал название долины между горами Алаяз и Ширак; ШИРВАН - название летнего пастбища в провинции Раван, на горе Алаяз в 1590 году; ШИРВАНДЖЫГ - название села в Александропольском уезде Иреванской губернии; ШИРВАНДЖЫК - название села Ширакельского уезда Иреванской губернии в 1728 году; ШИРЕЧИ - название села в Сурмалинском уезде Иреванской губернии; ШОРЕЛИ - название села в Гёйчинском районе Иреванского ханства; ШОРКЕНД - название села в Эчмиадзинском уезде Иреванской губернии; ШОР КОЛАНИ - См.: Ранджбар; ШОРГЁЛЬ - название озера в Сурмалинском уезде Иреванской губернии; ШОРЛУ - название села в Зангибасарском магале Иреванского ханства; ШОРЛУ ДАМИРЧИ - название села в Иреванском уезде Иреванской губернии; ШУРАГЕЛЬ - название горы в Александропольском уезде Иреванской губернии; ШУРАКУЗ - название села в Агджагалинской области Раванской провинции в 1590 году.

Следует отметить, что приведенные этнотопонимы не являются полным списком этнотопонимов тюркского происхождения на территории Армении. Чтобы не занимать

слишком много места в списке, сюда не включены близкие в плане звучания этнотопонимы. Анализ этнотопонимов показывает, что в их основе лежат следующие этнонимы: АБАН, АБАР, АБАРАН, АББАС, АБДАЛ, АВШАР, АЙДЫНЛИ, АЙРЫМ, АКТАН, АЛАН, АЛБАН, АЛПАН, АЛПОУТ, АРАН, АХТАЧЫ (падар), БАБУРЛУ, БАЗАР, Базча, БАЯН, БАЯНДУР, БАЯТ, БАЙДАР, БАЙРАМЛЫ, БАЛКАЛЫ, БАРАНИ, Басар, БАХАРЛЫ, БОЗАВАНД, БОЗТУГАН, БОЯТ, БОЛГАР, БОСТОН, БЕЙДИЛИ, БАРГУШАД, ГАБАГ, ГАГАУЗ, ГАЗАН, Казах, ГАРА, ГАРА ЧОМАГЛЫ, КАРАБАХ, ГАРАГАР, ГАРАГОЮНЛУ, ГАРАДАГЛЫ, ГАРАЙСА, ГАРАПАПАХ, Гаргар, Гасумлу, ГАЧАГАН, ГАЧАР, Горис, ГОВ, Горус, ГУГАР, ГУРГАН, ГУРТЛАР, КУШЧУ, КЮУ, ГЫЗЫЛЛЫ, КИПЧАГ, Дондар, Эймур, ЕТ, Золаглы, Зангане, Ива, Иналлы, Язык (печенег), ЯЙЧЫ, Кабар, Казан, Кайы, Кайыг, Калтак, Канглы, апан (печенег), Карга, Каркын, Карык (огуз), Катак, кечили, Килич, КЫРАН, Кобак, кобяк, Кол, КОЛАНЫ, коман, котйан, Куярчи, Кул, кулас, Кулоба, КУРУТ, Куши, КУЗАЧИК, КЫНЫГ, КЫРЫГ, Кёчекли, Кёчер, КАБАР, Кекели, кемер (киммер), КАНГАР, КЕПЕНЕК, КЕРКИ, КЕСЕМЕН, Качер, МАНГУТ, МАНТАШ, МУГАН, МЕЛЕВ, МЕЛЕКЛУ, ОЗАН, Ойрат, Олет (ветвь племени Орят), ОХЧУ, ОГУЗ, Пейрелу, Печене(к), Пийкан, Пурнак, ПУШАНЛЫ, РЕЙХАНЛЫ, СААТЛЫ, САБУНЧУ, Садак, Сак, Сал, Самур, САРВАН, САРЫЧАЛЫ, сат, синджан, сувар, Сеёт, Табанлы, Тавуз, ТАТАР, ТАТЛУ ТАКЕЛИ, Теле, ТОВУЗ, ТУГУТ, Тук, ТУЛУС, ТУРКМЕН, ТЮРК, Текле, уграк, УЗ, ХАЛАДЖ, Хазар, Чаган, ЧАНДАР, ЧАХЫРЛЫ, Черикли, Чибики, ЧЫГЫН, Чирик, ЧОР, ЧУЛ, ЧАПНИ, ШАБАНЛЫ, Шахдили, шивили, ширак, ШИРВАН, ШАМШАДИЛЬ, Хун, ХАМЗАЛИ, ЧАЛАЫР, ЧАМЫШ, ДЖАГАТАЙ, Чибики, Дживе (Йива), Джинли, Гамыш, ГЁРАН, Горис, Гюн, ГЁДАКЛИ, ГЯНДЖА, Анджа, Афшар.

Мы не утверждаем, что каждое из включенных в предлагаемый список названий является этнотопонимом. Как уже отмечалось, эти ономастические единицы были взяты из различных источников, в которых они представлены как этнотопонимы. В процессе работы было выявлено, что необходимо провести отдельное исследование для того, чтобы определить является ли та или иная из этих единиц действительно этнотопонимом. Наличие большого количества этих единиц не позволяет охватить их все в рамках одной диссертации.

1.4. Ареальные этнотопонимы тюркского происхождения в Армении

Как уже отмечалось, ареальные онимы определяются повторением самого онима или его элементов на определенной территории. Повторение онима, в нашем случае этнотопонима, может быть связано с разными причинами. В. А. Никонов видит основную причину повторения онимов и их распространения на определенной территории в миграции. Он пишет: «Основная причина идентичности — миграция населения и параллельное создание онимов». Переселившиеся на новую местность переносят на новое место названия своих родных городов и прежних мест жительства» (127, 114).

А.А.Ахундов считает большинство таких географических названий «омонимическими топонимами» (2, 40-72).

Конечно, можно считать миграцию населения основной причиной возникновения ареальных онимов. Однако существуют и другие причины формирования ареальных онимов. С другой стороны возникновение миграционного процесса, являясь широким понятием, может зависеть от множества факторов. Именно эти факторы создают основу для возникновения различных форм ареальных этнопонимов, а иногда и развития их параллельных вариантов. Миграция населения может быть добровольной или принудительной. Добровольная миграция во многом связана с географическими и природными условиями. Недостаток пахотных земель, неплодородная земля, недостаток продовольствия, недостаточная площадь для проживания племени и т. д. является основой добровольной миграции. Стихийное бедствие, война, депортация и другие факторы приводят к вынужденной миграции. Не исключается возможность раскола внутри самого миграционного процесса. В этом случае население, переселившееся из одной и той же территории, может расселиться в двух разных местностях.

По мнению Г. А. Гейбуллаева, чтобы отличить друг от друга возникшие в результате миграции этнопонимы одинакового происхождения, необходимо обратиться к добавленным к ним определенным компонентам. Имена такого типа он делит на различные группы: 1) образованные путем увеличения апеллятивов (гора, равнина, куст, порог, возвышенность и др.): Дагтархун гашы, Даг гушчу, Дюзгырыглы, Колгырыглы, Яха Даллек и др. 2) повторение близлежащих палеотопонимов под новым названием - Ахтачи Ширван, Ахтачи Сальян, Араб Губа, Араб Шеки и др. 3) названия, образованные путем добавления слов-антонимов - Юхары Айбасанлы, Ашагы Айбасанлы, Бёюк Пирали, Кичик Пирали; 4) образованные с помощью порядковых числительных Биринджи милли, Икинджи милли и т. д.

Следует отметить, что ареальные онимы определяются не только онимом, но и элементами онима. В этом случае может появиться изменение компонентов этнонима. Подобные примеры были выявлены при рассмотрении способов замены тюркских названий на территории Армении.

Таким образом, для того чтобы полностью раскрыть картину ареальных этнопонимов необходимо сравнительное изучение исторически существующих и замененных этнопонимов территории. Во всех случаях следует определить этнопонимическую картину местности и составить ономастикон этнопонимов. В нашем случае оба этапа исследования были выполнены. Был установлен ономастикон этнопонимов, отраженных в имеющихся источниках. Далее необходимо выяснить, какие из входящих в ономастикон этнопонимов имеют характеристики ареальных этнопонимов. Здесь важно обратить внимание на один существенный момент. В некоторых случаях ареал онима может быть ограничен только определенной территорией. Допустим, если требуется уточнить тот факт, что этнопоним является ареальным этнопонимом на территории Армении, то проверяется выполнение условия ареальности в пределах этой территории. С другой стороны, этнопоним, обнаруженный однажды на территории Армении, может быть зарегистрирован за пределами этой территории, и этот факт будет свидетельствовать об ареальной этнопонимии. При исследовании этнопонимов тюркского происхождения на территории Армении, древней родины огузов, безусловно, было бы неправильно ограничивать исследование только одним районом. Причина в том, что тюрки в тот период занимали

достаточно обширные территории и ареал проживания их и сегодня не мал по своим масштабам. Поэтому этнопоним тюркского происхождения, который был когда-то на территории Армении, можно встретить и в других местах проживания тюрков. Для раскрытия полной картины особенностей ареальных этнопонимов не следует ставить территориальные рамки и необходимо решать вопрос с учетом комплексного рассмотрения и других территорий. Из этого следует, что после определения набора этнопонимов, которые следует привлечь к исследованию, мы будем рассматривать их ареальную характеристику. Если какой-либо из приведенных этнопонимов встречается на территории Армении только один раз и нигде более не зафиксирован, его следует отдельно проанализировать и изучить. Потому что тот факт, что этнопоним не имеет ареального характера, вызывает определенные сомнения. Каждый из этнопонимов тюркского происхождения на территории Армении при первичном рассмотрении можно отнести к ареальным этнопонимам. В следующей главе диссертационной работы будут уточнены ареальные особенности этнопонимов и определены ареалы распространения этнопонимов.

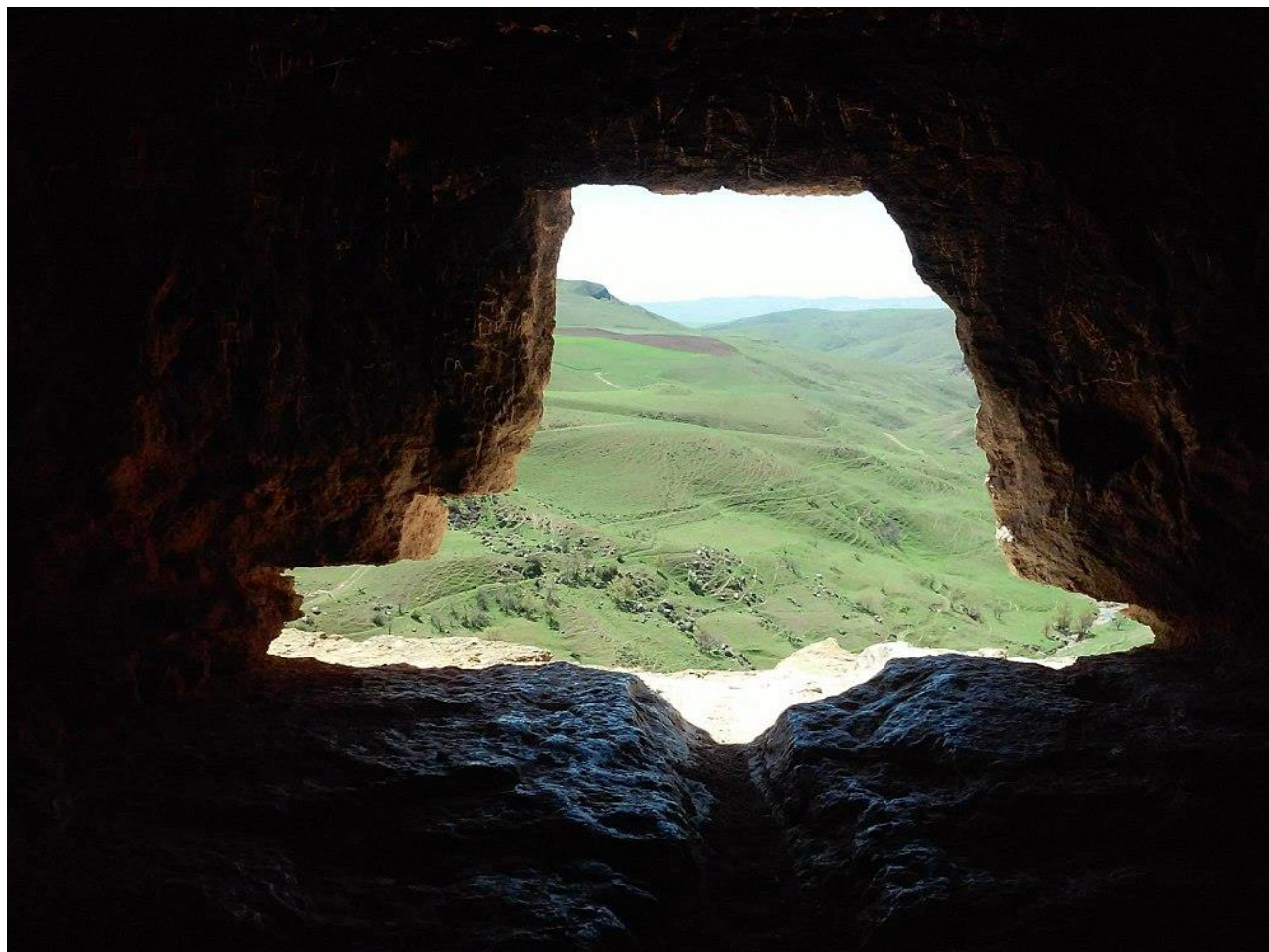
Баятская гора

село Гачаган

село Каракоюнлу

Пещера Гуюлу

ГЛАВА II

АРЕАЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА И АРЕАЛЫ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ЭТНОТОПОНИМОВ ТЮРКСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ ЗАПАДНОГО АЗЕРБАЙДЖАНА

2.1. Ареальные этнотопонимы с основой АБАН.

Абан – название племени древнетюркского происхождения. Слово Абан привлекло внимание исследователей как название племени объединившегося с гаргарами в составе саков в VII в. до н.э. (21, 100; 89,78). О заселении гаргаров на северо-западе Албании с древнейших времен сообщают античные историки, описывающие поход Помпея в Албанию в 65 г. до н.э. В их трудах говорится о реке Авант в Албании и наличии вблизи нее провинции Абант (Плутарх, Помпей, Дион Кассий). Моисей Каланкатуйский сообщает, что в Албании есть два населенных пункта под названием Абант. На основании вышеизложенных сведений и других фактов Г. Гейбуллаев приходит к выводу, что названия Абант/Авант связаны с названием племени Абант и пришли они в эту местность вместе с гаргарами (87, 78). Из этого следует, что история расселения абантских племен на территории Азербайджана и Армении уходит корнями в глубокую древность. Точное название племени, вероятно, было Абан. Звук т в конце слова может быть остатком формы множественного числа -ат-.

На территории Армении зафиксированы топонимы, в основе, которых есть название племени Абан. Это следующие топонимы: АБАНА - название села Дарелаязского уезда Иреванской провинции в 1728 году; АБНИК - название одного из уездов Раванской провинции в 1590 году; АВАН - название села в Кырхбулагском магале Иреванского ханства; ГАЧАРАН - название села в Зангезурском уезде Елизаветпольской (Гянджинской) губернии (ныне Гафанский район Армении). Эти этнотопонимы, сохранившиеся до наших дней, входят в число ареальных этнотопонимов на территории Армении. Необходимо частично объяснить тот факт, что аран, входящий в состав топонимов Абана, Абник, Аван и Гачаран, имеет ту же основу, что и этноним Абан. Прежде всего, окончание -а в этнотопониме Абана является окончанием, характерным для топонимов тюркских языков. Например, Адана (Турция), Астана (Казахстан) и т. д. Тожественность этнонимов Аван и Абан не подлежит сомнению. Здесь проявляется замена $v > b$. Следует отметить, что существуют этнотопонимы Аванос в Турции («ос» окончание греческого происхождения), Авана в Артвинском округе Батумской области и Обан (132) в Борчалинском уезде. Выше было отмечено, что этот топоним зафиксирован на территории Албании еще в древности. Отождествление слова Абан с урартским «эбани» сомнительно. Скорее всего «Эбани» созвучно слову эба- эв(дом), эб, оба (деревня) (23, 40). Этот факт подтверждает и топоним Обана в Борчалинском уезде.

Что касается этнотопонима Авник, то его вариант «Эвник» встречается в эпосе «Китаби-Деде Горгуд». Шарафхан Бидлиси указывает на существование крепости Авник в Анатолии в XVI веке.

ГАФАН - название села в Зангезурском уезде Елизаветпольской (Гянджинской)

губернии (ныне райцентр в Армении) - капан (печенег).

В настоящее время Гафан — город республиканского значения в Армении. Название города связано с названием существовавшего в прошлом села Гапан, расположенного на правом берегу реки Охчу, в 10 км к северо-западу от нынешнего города Гафан. В 1918 году рядом с нынешним городом Гафан существовало азербайджанское село Гатар.

Живший среди печенегов в степях Южной Азии в X веке Константин Багрянородный перечисляет названия племен эрдим, капан, чур, куэрчи, кулоба и карабай. В научной среде существует мнение, что название племени гапан отражено в топониме Гафан в Армении (46, 95).

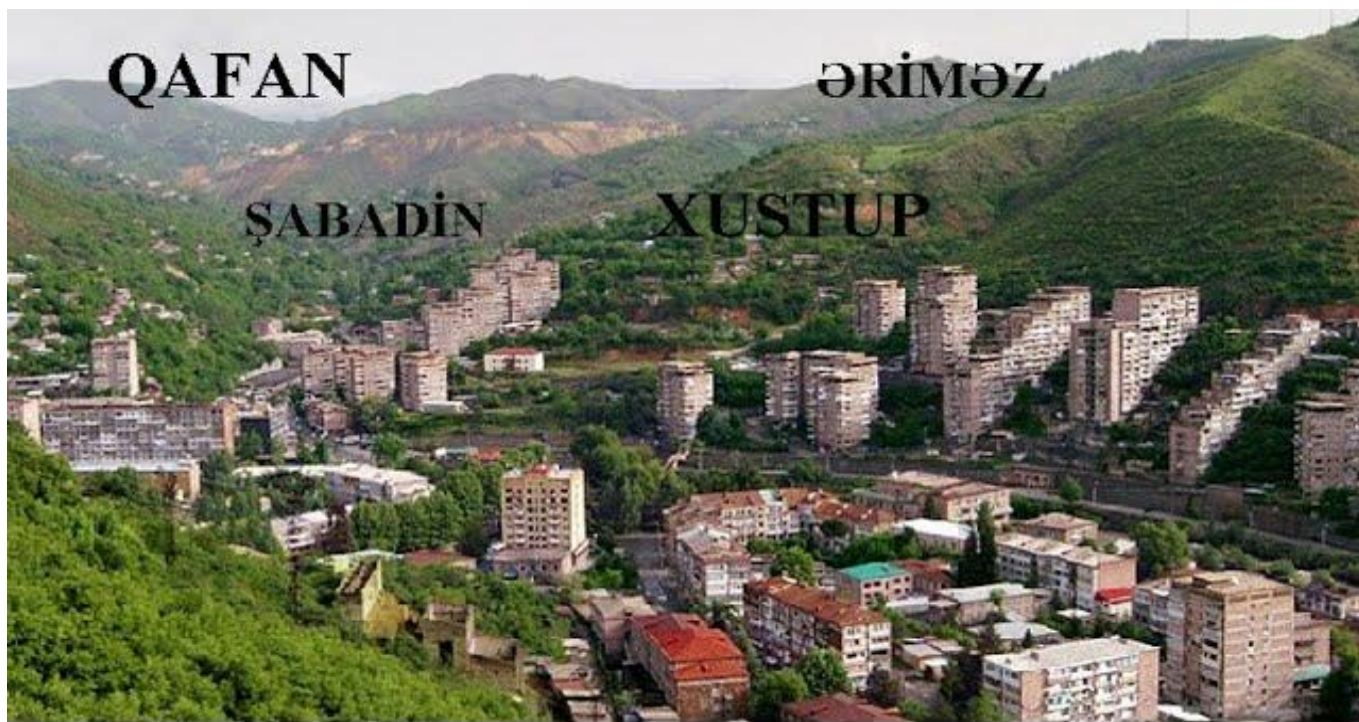
Согласно исследованиям Гейбуллаева, это часть печенежских племен (44, 109). Другая часть печенегов состояли из племен копон (или гугарчи) и др. Тот факт, что топонимы, связанные с названиями некоторых из этих племен, были зафиксированы в качестве названий магалов в Армении еще в V-VII веках, позволяет сделать вывод о том, что эти племена жили там с начала н.э.

Название района Гафан в Армении (начиная с 1074 г. в древнеармянских источниках известного как название магала), несомненно, отражает название упомянутого выше печенежского племени капан. Впоследствии этот этноним стал использоваться у армян как имя собственное. Так, например, фамилия Капансян произошла от названия племени капан (у грузин данному этнониму родственна фамилия Капанадзе) (45, 111).

Можно сделать вывод, что этнонимы Копон/Кабан/Копан/Капан/Койпан имеют одинаковый фонетический состав (88, 42).

Название района в Азербайджане	Название села	
Тертер	Гапанлы	4 села. Жители этого села переселились сюда из бывшего магала Гафан (Гапан) Армении. Ю.В. Юсифов, С.К. Керимов «Основы топонимики» Б.1988, s. 199

В Армении	Зарубежом
Гафан	На Северном Кавказе - Гопан В XVI веке в Казанском ханстве были зафиксированы несколько топонимов идентичных топониму Гопан. В Туркестане село под названием Гапанчы В Башкортостане топоним - Кайпон В Украине гидроним Гопака

Гафанский район и его села

2.2. Ареальные этнотопонимы с основой АБАР.

Абар – название древнего племени тюркского происхождения. Известен также вариант названия этого племени авар. В источниках указывается на существование племени Обарен на берегу Куры во II-III вв. н.э. (76, 97). Армянский автор V века Егишен Баласагын упоминал, про жившее в тот период племя апаран (21, 96). Этноним образуется по форме ав+ар. Исследователи отмечают, что слово ар, эр в переводе с тюркского языка означает «человек, герой, храбрый». Что касается первого элемента этнонима, ав, то использование его варианта аб связано с характерным для тюркских языков переходом б-в. Таким образом, название древнетюркского племени было Абар (Авар) и это племя проживало в разных регионах Кавказа, в том числе и на территории Армении. Зафиксированы следующие этнотопонимы, происходящие от названия племени абар (авар) тюркского происхождения в Армении: АБАРАН - название магала в Иреванском ханстве; название яйлага (летнего пастбища в верховьях реки Касах (правильно Газах)) расположенного между горными хребтами Алагёз (Элайаз) и Пембек; название равнины в Иреванском уезде, название реки в Абаранском магале Иреванского ханства (157); название села Карбинского уезда Иреванской губернии в 1728 году; АБАРАНОГЛУ – название села в Абаранском уезде Раванской провинции в 1590 году; АВАРАН- название села в Эчмиадзинском уезде Иреванской губернии; БАШ АБАРАН — название магала в Иреванском ханстве.

Этнотопонимы, возникшие на основе названий племени абар (авар), распространены не только на территории Армении. Они встречаются и на других территориях. В XIX веке были зафиксированы села Абаранчай Майкопского округа Кубанской провинции на Северном Кавказе, Аварандаг гора в Гусарском районе Азербайджана, село Аваран в Хачмазском районе.

Р.Алиева отмечает, что в Гусарском районе Азербайджана есть село с названием Аварангышлак. В списке азербайджанских топонимов, приведенном в приложении к его книге, указано имя Абаранчай, и отмечено, что сейчас оно называется Камичай (31, 67, 108). Таким образом, можно составить таблицу ареалов абарских (аварских) этнотопонимов.

Этноним, который лежит в основе этнотопонима	Этнотопоним	Ареал
Абар (авар)	Абаран Абаранчай Баш Абаран Аваран Абараноглу Аварандаг	Армения - 5 топонимов магал, яйлаг, река, равнина луг, река, степь, название села РФ, Кубанская губерния - имя реки Р. Алиева. Топонимы Азербайджана. Баку, 2002, стр. 108. Армения - название села. Армения - название села. Азербайджан Хачмазский район - название села Армения - название села Гусарский район Азербайджана

Село Абаран

2.3. Ареальные этнотопонимы с основой АББАС.

Нет сомнения, что этноним Абас – это название одного из хазарских племен. Название племени абас также имеет форму абаз. Г. Гейбуллаев отмечает, что в основе топонимов типа Абаслы лежит название племени Абас (абаз) (89, 139). Следует также отметить, что нельзя

исключить топонимы, возникшие на основе арабского антропонима Аббас. Во многих случаях эти два типа топонимов трудно отличить друг от друга. Одну из причин указанных затруднений можно связать с орфографическими ошибками при регистрации и оформлении таких топонимов. То есть топонимы Аббас и Абас могут быть неправильно записаны. Определить, есть ли в слове одна или две буквы *b*, довольно сложно и возможно только на основе исторических фактов. По нашему мнению, первоначальный вариант названия племени звучал как абаз, по форме аб+аз. Следует отметить, что и в Гарапапаге было одно племя называющееся Абас. Топонимы на основе Абас получили широкое распространение. Их можно встретить в разных регионах. В Армении было три села под названием Аббасабад, зимовье Аббасдереси и названия деревень: села Аббаскенди, Аббасгелю, Аббасгел мезре, Аббаслар. Имя Аббасабад упоминается в списке азербайджанских топонимов, приведенном в приложении к исследовательской работе Р. Алиевой (31,108). В энциклопедическом словаре азербайджанских топонимов отмечено существование топонимов Абасалыл, Абасали в Нефтчалинском районе, Аббасабад в Ярдымлинском районе, Аббасбейли в Газахском районе, Аббасгулулар в Товузском районе, Аббаскенд в Шекинском районе, Аббаслы в Шамкирском районе и Аббасханлы в Агсуинском районе (9, 8). Учитывая широкое распространение этнотопонимов с этнонимом абас, нам нет необходимости приводить их ареальную таблицу.

Село Аббасабад.

2.4. Ареальные этнотопонимы с основой АБДАЛ.

Абдал — название древнетюркского племени. В названии этого племени отражается название племени гуннов Аг хун (белый гунн). Этнотопонимы, возникшие из названия племени Абдал также широко распространены на территориях, о которых идет речь в

исследовании. Общеизвестен факт, что племя абдал имеется у башкир, каракалпаков, казахов и туркмен (90). В энциклопедическом словаре топонимов Азербайджана представлена информация о селе Абдал, расположенном в Агдамском районе. В ней говорится, что сирийский историк Захария Ритор (VI в.) перечисляя различные племена, проживающие в провинции Хун на Северном Кавказе среди прочих, упоминает тюркоязычное племя абдел. Акад. В. В. Бартольд причисляет племя абадел/абдал к племени гуннов. У казахов, каракалпаков, туркмен и в Турции также зафиксировано племя называемое абдал. Этнонимы, упоминаемые в источниках как гефтал, гептал, эфтал, представляют собой разные фонетические формы наименования абдал. Албанский историк Моисей Каланкатуйский сообщает о проживающем в Албании племени абдал. Согласно его записям, гептали (абдалы) были переселены сюда во времена Александра Македонского (IV век до н. э.). В любом случае с большой вероятностью предполагается, что племя абдал проживало в Кавказской Албании еще до н.э. (9, 8). Племя Абдал играло важную роль в общественно-политической жизни Турции XV-XVI веков (92, 108). Помимо территории Азербайджана и Армении, этнонимы связанные с племенем абдал распространены также в Республике Башкортостан и Туркменистане (73, 171-179). Слово абдал в названиях горы Абдал в Ордубадском районе, села Абдал в магале Веренде Нагорного Карабаха, горы Абдал в провинции Тер Северного Кавказа это сохранившееся в топонимах название древнего тюркского племени. Как видно, ареал распространения этнонимов, связанных с названием племени абдал достаточно широк. В Армении были зафиксированы следующие названия с данной основой: АВДАЛ - название села в Абовянском районе, ЮХАРЫ АБДАЛЛАР - в 1728 году название села в Гарнийском районе Иреванской губернии, АБДАЛЛАР - название села в Карпибасарском магале Иреванского ханства, Абдаллар Улья – название села, Авдал, Авдаллар название сел, Авдалага – название крепости. Компонент Улья в этнониме Абдал Улья имеет арабское происхождение и означает слово «верхний». В энциклопедическом словаре топонимов Азербайджана, приведены сведения о существовании горы Абдал в Ордубадском районе и села Абдал в Товузском районе Азербайджана. Кроме того, есть села Абдаланлы в Губадлы и Абдаллы в Огузе (9, 8-9).

Село Авдал

2.5. Ареальные этнотопонимы с основой АЙРУМ.

Айрум (варианты Эймур, Арум, Айрым, Имер, Имир) — название древнетюркского племени. В «Дивáni лугát ат-турк» Махмуда Кашгари в связи с объяснением слова Огуз приводятся следующие сведения об эймурах: «Огуз — одно из племен тюрков. Огузы — туркмены. Они состоят из двадцати двух уругов (родов). Каждый род имеет свой знак и тамгу на своих животных. По ней они узнают их». В приложенном к упомянутому произведению списке тюркских племен оно значится на одиннадцатом месте и записано в форме аймур. Наряду с другими огузскими племенами название племени эймур, хотя и в искаженном виде упоминается и в представляющей большую ценность с точки зрения изучения огузской этимологии «Тарих-и Мубарак-шах» (1206 г.).

Раши́д ад-Дин, в трудах которого мы находим обширные сведения о тюркских и монгольских племенах, упоминает имя внука Огуз-хана, сына Даг-хана, называя его Эймуром. В то же время указывается, что это слово также используется в значении очень знатного и богатого человека.

В произведении Абулгази-хана Хивели «Шаджара-и терекеме» (XVII в.) этот этноним написан арабским алфавитом и может читаться тремя способами: Иймур (Имир), Аймур и Аймир.

В энциклопедическом словаре топонимов Азербайджана читаем: «Айрым... — древнее

этнографическое название азербайджанцев, живших на Малом Кавказе». Местность, где они жили, называлась Айрым магалы. Существует мнение, согласно которому после битвы при Анкаре (1402 г.) Тимур переселил 50 тысяч семей из Турции в Гянджу, Карабах и нынешнюю Армению. Позже этих переселенцев стали называть айрумами. В письме Гянджинского хана Джавад-хана генерал-лейтенанту Кноррингу, айрумы отмечены как древний элат (народ) Гянджинского ханства. В XVII веке часть айрумов перебралась в Иран и смешалась с шахсевенами. Другая часть продолжала жить в Азербайджане в районе Малого Кавказа и на территории нынешней Армении» (9, 30-31).

Одним из географических наименований, связанных с названием племени Айрум, является село Эймур Агдашского района нашей республики. Такие географические названия, как Гушчу Айрым в Газахском районе, Моллаайрым в Товузском районе, Айрум, Айрум Мец, Айрум Покр в Армении, Имера, Имира, Имирасани (Имир Гасанлы) в Грузии являются разными вариантами этого топонима. В исторической топонимике Закавказья существовали поселения с названиями Шыных Айрум, Полад Айрум и Айрум. Наличие в современной топонимии Турции семидесяти двух географических названий, связанных со словом Эймур, свидетельствует о том, что племя айрум имело широкий ареал распространения и вело активную общественно-политическую деятельность. Учитывая характерное для тюркских языков, в том числе и для азербайджанского языка явление метатезы, становится естественным превращение слова Эймур в Айрум (Эйрум). Установлено, что в данном слове из пяти фонем произошла перестановка мест третьей фонемы «м» и пятой фонемы «р». В источниках упоминается, что этноним Айрум (Эйрум) происходит от Эймура. Широко распространены также такие варианты географического названия Эймур как Имер, Имир. Отчетливо видно, что племена Имрели (варианты: Имр, Эмхели, Авмур), проживающие в Ильялийском районе Туркменистана, происходят из одного и того же племени Айрум. Также наблюдается распространение антропонима Имир в тюркоязычном ареале. Одного из героев произведения Мовлуда Сулейманлы «Кочевье» зовут Имир, а произведение фактически посвящено племени Эймур.

Ко всему вышесказанному добавим, что АЙРЫМ — также название села в Ноемберянском и Туманянском районах Армении, БЁЮК АЙРЫМ — название села в Борчалинском районе Тбилисской губернии (ныне Туманянский район Армении). ИМИРЛИ — название села в Эчмиадзинском уезде Иреванской губернии. Кроме этого «Айрумы были разделены на Агсаг Айрум, Гушчу Айрум, Баганис Айрум, Даданис Айрум, Полад Айрум и другие ветви и разбросаны по Малому Кавказу и Газахскому уезду» (21, 115).

Село Айрум

2.6. Ареальные этнотопонимы с основой Афшар.

Афшар (Авшар/Овшар/афшар). Одной из древних огузо-тюркских племен, поселившихся на территории Армении еще до н.э. было племя афшар. Это племя относится к сельджукским огузам. Его название упоминается в произведениях Махмуда Кашгари и Рашид ад-Дина. Афшары являются одним из кызылбашских племен государства Сефевидов.

В Вединском районе Армении есть два этнотопонима с основой афшар.

Первый населенный пункт – село Авшар/Кель Балаван, расположенное в 7 км к юго-востоку от районного центра, на трассе Иреван-Нахчыван. В конце 1940-х годов, в ходе принудительного выселения азербайджанцев из Армении, азербайджанское население села вынуждено было переселиться в Азербайджан.

Второе поселение носило название Овшар /Дюзюрд Овшар, Суренаван, Спандарян/ и располагалось в 15 км к юго-востоку от райцентра. В 1918 году село было разрушено дашнаками, а его жители изгнаны. После этого в селе больше не проживало ни одного азербайджанца. Ныне это армянское поселение (30, 218-232). В Армении было еще село АФШАР КАЛАВАН. Это село находилось в 1728 году в Карнийском уезде Иреванской губернии.

Этнотопоним Авшар//овшар имеет параллели в разных ареалах. Вариант топонима Авшар существует также в Агджабединском районе Азербайджанской Республики.

По мнению одного из исследователей Байрама Ахмедова, этот топоним связан с занятием племени, проживавшего в этой местности. Автор отмечает, что названное племя

занималось овцеводством. Б. Ахмедов считает, что слово авшар//овшар означает способ доения овец (27, 197).

Другие исследователи выдвигают идею, что апеллятивом, лежащим в основе топонимов Овшар и Авшар, является слово охота и что топоним означает любитель охоты.

Также исследователи отмечают, что топоним «Абшерон» возник на основе этнонима афшар.

Образованные от названия племени Афшар/Овшар, этнонимы Афшар, Афшарджик зафиксированы и в Южном Азербайджане.

Село Авшар

2.7. Ареальные этнонимы с основой БАЯНДУР.

Баяндур — название одного из огузских племен. Названия племенных объединений даны в трудах Махмуда Кашгари, Фазлуллах Рашид ад-Дина, Язычи оглы Али и Абулгази-хана Хивели. В «Дивани лугат ат-тюрк» Махмуд Кашгари сообщает, что огузы состоят из 22 родов (родоплеменных объединений).

В «Джами-ат таварих» Фазлулла Рашид ад-Дина указано, что огузы состоят из 24 племен. Каждый из авторов называет среди них и племя Баяндур. Махмуд Кашгари упоминает племя Баяндур под третьим, а Рашид ад-Дин под тринадцатым номером в списке племен. В «Сельджукнаме» Язычи оглу Али и в произведении Абулгази-хана Хивели название племени

записано как Баяндыр, а не Баяндур.

В орхоно-енисейских памятниках имя Баяндур-хана считалось почетным именем и высоким титулом. Это соответствует тому факту, что племя Баяндур играло доминирующую роль в племенных объединениях Акгоюнлу и правители Акгоюнлу происходили из этого племени (32, 47).

Известно, что Баяндур используется в исторических источниках и как антропоним, и как этноним (16, 48).

Антропоним Баяндур происходит от имени одного из четырех сыновей Гёй-хана из «Рода Боз-ох (Серой Стрелы)» Огуз-кагана, о чем рассказано в «Огузнаме».

Эпос «Китаби-Деде Горгуд» называет Баяндур-хана «хан ханов Огузской стороны». Кроме того, в эпосе есть названия реки Баяндыр чай и поселений Баяндурлу, Баяндыр.

В топонимике Туркменистана среди тюркоязычных этнотопонимов есть название Баяндыр.

Что касается происхождения слова баяндур, то у исследователей нет единого мнения по этому поводу.

1. Баяндыр означает «благословенный».

Корень названия Баяндыр происходит из древнего турецкого слова «бай». Оно означает «богатый», «обеспеченный». Свой основной смысл слово сохранило и сегодня. Слово бай в указанном семантическом значении употребляется и в «орхоно-енисейских» памятниках. В «Огузнаме» Баяндур описывается как «очень обеспеченный» и «богатый». Суффикс -ан в слове в некоторых случаях выступает как соединительный, а в некоторых как словообразовательный суффикс (16, 48).

Салман Мумтаз объяснял значение слова бай как богатый, крупный владелец (11).

В диалекте северных районов Азербайджана слово «бай» сохранило свое значение высокий/крупный/большой/живой.

Следы вариантов этнотопонима Баяндур на территории Западного Азербайджана и современной Армении, также доказывают, что эти места издревле были ареалом проживания тюрков. На территории Армении есть два села с названием Баяндур, один в Горисском районе и второй в Дюзкендском районе. Можно говорить о разных ареалах распространения этнотопонима Баяндур.

Г. Гейбуллаев связывал племя Баяндур с древними албанцами и отмечал, что следы племени сохранились в ойкониме Баяндур в Тертере и в гидрониме Баяндурчай в Ханларском районе (89, 74-75; 88, 52).

Кроме того, название Баяндыр встречается и на территории Лачинского и Бардинского районов.

На территории Армении БАЯНДУР — название села в Зангезурском уезде Елизаветпольской (Гянджинской) губернии (ныне Сисианский район Армении); БИРИНЧИ БАЯНДУР — название села в Зангезурском уезде Елизаветпольской (Гянджинской) губернии (ныне Горисский район Армении).

Село Баяндур в Армении было азербайджанским селом, ранее входившим в состав Зангезурского уезда Гянджинской губернии. После село было включено в состав Ханазахского

совета. В 1897 году в селе Баяндур проживало 153 азербайджанца. После кровавых событий 1918 года азербайджанское население села было полностью изгнано и уничтожено, а село стало армянским. В 1969 году армяне поменяли название села на Вагадур.

Еще одно азербайджанское село – Баяндур – ранее входило в состав Зангезурского уезда Гянджинской губернии. В 1897 году в селе проживали только азербайджанцы (210 человек). В годы советской власти село входило в состав Хандзорикского совета. После того как отряд Андраника разрушил эти села в 1918 году, азербайджанцев там не осталось (30, 164).

Баяндур – это также название села и железнодорожного поселка в Дюзкендском районе. Есть версия, что там было еще одно село Баяндур, разрушенное во время землетрясения в Гюмри в 1926 году. Исконные жители села – турки бежали оттуда в 1918 году. Источники отмечают, что в 1918-20 годах в селе Баяндур из Муша и Битлиса поселились армяне и греки. Географическое название Баяндыр имеет широкий ареал распространения и в Турции.

Ф. Сумер отметил существование в Анатолии 52 ойконимов по имени Баяндур (65).

Кроме того, на территории Казахстана существуют этнотопонимы Баян, Баяндур.

Приток реки Забух в Лачинском районе Азербайджана и название села в Тертерском районе также содержит в себе след данного топонима. Кроме того, в Дашкесанском и Огузском районах есть село Баян (9, 63).

село Баяндур

2.8. Ареальные этнотопонимы с основой БАЯТ.

Сведения о племени Баят содержатся в памятнике «Китаби-Деде Горгуд», возраст которого насчитывает 1300 лет.

«Говорят, явился из края Баят муж, которого звали Деде Горгуд и который был совершенным знатоком Огуза». Этими словами начинается древний и величественный памятник нашего народа, эпос любви и героизма «Китаби-Деде Горгуд». Слово «бой» до н.э. употреблялось в значении племя, род, а в средние века в значении село, магал, край, сторона.

Деде Горгуд из рода Баятлы-Баят был почтенным озаном из славного края Баят. Со временем из песен эпоса в обиход людей перекочевало множество наименований, связанных с именами героев, названиями местностей и огузских племен, их верованиями и обычаями.

Известно также, что этнотопоним Баят распространен на довольно обширной территории. Средневековые историки в своих трудах подтверждают мысль о том, что нынешнее поколение людей это дети пророка Ноя Алейхиссаломы. Во время потопа в ковчеге вместе с Ноем было и трое его сыновей: Хам, Сим и Яфис. Внук Яфиса был сыном Кара Хана и внуком Алынджа Хана.

У Огуз-хана также было 6 сыновей. Трое из них (Гюнхан, Айхан, Улдузхан) правили под именем «Боз ох» («Серая Стрела»), а трое других (Менгли-хан, Даг-хан, Дениз-хан) – «Уч ох» («Три стрелы») подчинялись им.

Согласно имеющимся источникам, с огузскими корнями связаны не только турки Западного Азербайджана, но и многие другие тюркские народы. Понятно, что огузы в свою очередь также образовались из союза отдельных тюркских родов и племен.

Среди этих многочисленных племен и родовых объединений Баят занимал особое место, завоевав себе славу своими удалцами-храбрецами, мудрыми старейшинами и аксакалами. Род Баят получил свое название от известного человека – «Баят». Баят был сыном Гюн-хана, внуком Огуз-хана.

Прославленный воин и историк Абулгази Бахадур-хан Хивели (1602-1664) в своем знаменитом труде «Шаджара-и терекеме тюрк» писал, что Баят был вторым сыном Гюн-хана, сына Огуз-хана.

Баят, сын Гюн-хана, сидел по правую руку от хана на собраниях огузских родов и был главой правого крыла огузской армии. На сходках огузской знати под названием «Бей Шулан» он вместе с ханом съедал правое бедро барана.

Проф. З. В. Тоган отметивший расселение баятов на большие территории и формирование их как ведущей ветви Дыш-огузов пишет: «Прибывшие с севера и осевшие на юге племена называвшиеся Уйрат-Уйгурлар, Гаят-Гаялар, Ганыглыот-Ганыглылар и Баяут-Баятлар были исконными тюрками, часть из которых еще до появления Чингиз хана смешалась с монголами.

Джозеф Дёгюн по этому поводу пишет: «Баяты — не рабы Чингисхана, а одно из многих племен, собравшихся вокруг него. В различных источниках имеются многочисленные сведения об историческом существовании Баята, следы которого можно увидеть на обширных

территориях, охватывающих страны от Азии до Азербайджана, Анатолии, Ирака и Поволжья».

Говоря о родине баятов, Бахадур-хан отмечает: «У баятов много племен. Важными из них являются «джидаин баяты», живущие на берегах реки Джидаин, и «мекрин баяты», живущие на берегах реки Мекрин».

Подробную информацию об этом можно найти в «Турецкой энциклопедии». По имеющимся там сведениям, баяты жили на берегах Сырдарьи и в степях к северу от нее еще до XI века. Некоторые из них позже присоединились к сельджукским (или туркменским) завоеваниям и сыграли важную роль в создании крупных империй, простиравшихся от Сырдарьи до Моря Островов (Эгейского моря). Баяты, занимавшие в середине XIX века, важное положение среди тюрков Шама или Озоглу, основавшие Зулькадарский бейлик в районе Мареша и заселившиеся вокруг озера Сиваша, хотя большая их часть проживала на территориях современного района Йозгад, были известны как Шам Баяты.

В начале XV века баяты, жившие между Интабом и Алеппо, вместе с другими туркменами образовали в XVI веке племя туркмен Алеппо, а в начале XVI века они были известны под названием «баяди». В Анатолии и Антакье они поселились в самых известных низовьях Хафарли, Шарафли, Гызылдонлу, Окденли, Караджагоюнлу, Манджаныг, Гангал и Ени Эльде. В XVI веке часть из них переселилась в Гараман, а другая часть в Адану.

В работе М. Каланкатуйского «История Албан» говорится о поселении в крепости Богаят и указывается, что оно находится на границе Барды. Замок Богаят указанный в «Истории Албан» находится недалеко от Барды. Ареал распространения различных вариантов названия Боят//Баят//Баятлылар// Синджан Боят// Кызылтпе Боят// Боятансухте//Баятлы// Кешлакбаят// Албаят//Богаят (Божий огонь) и т.д., охватывает большую область, в том числе и Азербайджан.

В книге «Списки населенных пунктов Азербайджана» есть следующие сведения о сельсоветах и селах, связанных с названием Баят с указанием национального состава их населения: 1) Агджабеди-Баятский сельсовет, 57,9% населения – турки; 2) села Девачи, Синджан Баят б) Узун Баят 27, 150 хозяйств, население 99,9% турки 3) Гейчай - Баят - 146 хозяйств, население 98,2% турки, 4) Шамаха - Баят 22 хозяйства, 88% турки (3, 144).

Еще в XIX веке азербайджанский ученый-топограф Ибрагим-ага Векилов указал на наличие в Азербайджане 5 сел под названием «Баят». Один из них находился в Шушинском, другой в Гейчайском, Сальянском, Губинском и Шамахинском уездах.

Г.Гейбуллаев, Тофиг Ахмедов, Афат Гурбанов также указали места проживания баятских племен в Азербайджане и отметили дату их прибытия в Азербайджан. Б. Будагов отмечает, что племя баятов активно участвовало в создании государства Сефевидов в XIV-XV веках (20, 115). А. Ахундов относит приход баятов в Азербайджан ко второй половине IX века. Он приводит названия поселений в Туркменистане (Дарганата, Денев, Ходжамбаз и Джарчу) и отмечает, что топоним Боят используется в связи с названием племени (2, 41).

Мухаммад Гасан Велиев рассказал о приходе в Азербайджан племен Бахарри Боят, отметив, что они были заселены Сефевидами в нынешнем Губинском районе, с целью подчинить себе лезгин и усилить влияние местных правителей. Он также привел названия сел, которые получили свои названия благодаря боятам.

В Гейчайском уезде – Боят-Малик Умуд, Баят-Надир; в Джавадском уезде Синджан Баят, Узун Баят; в Шамахинском уезде – Баят; в Шушинском уезде – Баят.

Таким образом, на территории Азербайджана есть одноименное село Баят в Агджабединском, Уджарском, Нефтчалинском и Шамахинском районах, села Баят и Синджан Баят в Девечинском районе и магал Баятлар в Дербенде. Село Баятлар было и в Гугаркском (Гара килсе (Черная Церковь)) районе Западного Азербайджана, о котором мы упоминали выше.

Существует разное мнение о происхождении и значении имени Баят.

Махмуд Кашгари, один из ученых языковедов XII в. упоминает название племени Баят в своем «Словаре тюркского языка» и относит его к отдельной ветви племени огузов. Он раскрывает значение слова как означающего «великий бог» (54, 718). Турецко-уйгурский поэт и ученый XV века Юсиф Баласагунлу упоминает имя Баят в своем знаменитом произведении «Кутадгу Билик». Он упоминает имя бога Баята и произносит: «Я начал свое слово с имени Баята». Это правда, что Баят – одно из имен богов, которые азербайджанцы использовали в прошлом. Однако неизвестно, с какой верой был связан этот бог.

Некоторые исследователи отмечают, что Баят – водное божество. По этому поводу Л. Н. Гумилев отмечал, что древние тюрки (в том числе азербайджанцы) верили в богов и богинь, которые считались хозяевами природы и назывались Землей и Водой (94, 80).

Абулгази-хан Хивели объяснял значение слова «Баят» как «богатый».

Аждер Фарзали, поясняя значение имени Баят, пишет: «В связи с Баят отметим, что в значении устареть используется слово баят, а баятымаг - богу означает остаться с богом. Точно так же, как «андыра галмаг» означает оставить Богу. Слово «андыр» (antır), образованное путем смещения звуков в слове «танры» - «бог», используется в некоторых языках мира — преимущественно индоевропейских языках в контексте «бог». Фактически, имя бога «Баят» существовало независимо от племенного имени «Баят». Благочестивые старейшины характеризовали бога так: «О хозяин этого мира». Слово Бей-бай также употреблялось в значении хозяин огня и воды, то есть хозяин мира. И обладателем такой привилегии «в воображении первобытных людей» мог быть только бог. «Баг», производная от «Бэй», использовалось для обозначения бога в шумерских источниках еще 5 тысяч лет назад. В варианте «Богой ат» компонент «бог» также обозначает бога. Кроме этого, существуют варианты значения Богоят - Бог ата (бог отец) – Танры - ата, Бог-од-Танры-од... Баят-Бей ата, также Бей оду, Танры оду» (36, 51).

Некоторые представители рода Баят известны во всем мире. Так, например, независимо от места своего рождения поэт Мухаммед Физули происходил из племени баят. Он сын Сулеймана из карабахского села Баят (ныне Агджабеди), впоследствии переселившегося со своей семьей в Ирак.

Из племени баят также происходили поэт Молла Панах Вагиф, известный историк XV века, автор «Джами-джем-айын» Хасан Баяти, живший и творивший в XII веке Баят Аббас, турецкий поэт Яхья Камаль Баятлы, поэт Самед Вургун.

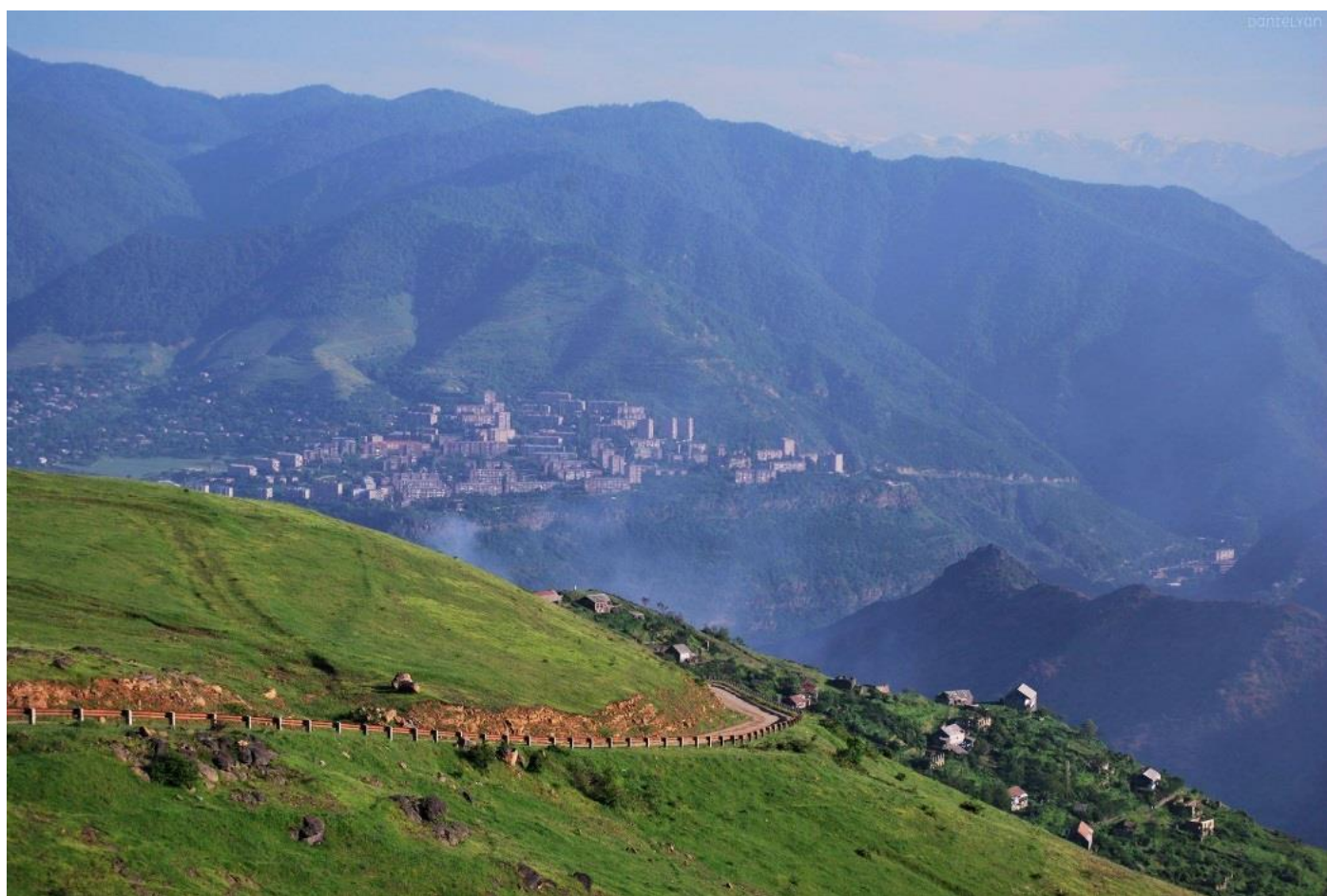
Село Баятлар – одно из старейших сел Гугаркского района, расположенное в северной части Армении (Западный Азербайджан). Он окружен горами: с севера горой Лей, а с запада

Агбулаг и Тосмоклы. Древность деревни доказывают руины, обнаруженные при проведении сельскохозяйственных работ на месте древних захоронений. Причину разрушения села объясняют стихийным бедствием, обвалом или сходом снежной лавины.

С 1988 года согласно решению армянского правительства о выселении коренного населения и при попустительстве местных властей здесь произошли события, сопровождающиеся кровавыми расправами над мирными жителями, в результате которых азербайджанцы были изгнаны из региона. Село Баятлар имеет очень древнюю историю. Исторические корни жителей села берут свое начало от древнетюркского племени Баят Огузов.

Это говорит о том, что с племенем баят связана и история села Баятлар, возникшего со временем на территории Западного Азербайджана.

Баятлар	Гугаркский р-н	Баят	Агджабеди	Баят	Туркмения
БАЯТ-ДАГЫ	Название горы в горной системе Пембек	Баят	Нефтчала	Баят	Турция
БАЯТЛАР	Название зимовья в районе Пембек	Баят	Уджар	Баят	Иран

Баят в Лору-Памбакском районе

2.9. Ареальные этнотопонимы с основой Казан

Тюркское племя Казан относится к булгарам. Булгары жили на территории Булгарии, расположенной в бассейне рек Волга-Кама. Их столицей был город Булгар.

Булгарский язык отличается от древнетюркских языков использованием звуков «р» вместо «з», «л» вместо «ш»; кер//куз (осень), хел//гыш (зима).

Письменные памятники булгарского языка неизвестны, сохранились лишь отдельные слова: чал (год), джюр (сто), джирим (двадцать), чити (семь), тимиряч (кузнец), хир (девушка), айых (месяц) и т. д. Согласно источникам, в начале Средневековья булгары состояли из ряда племен - кудвар, чакар, куригир, кул, казан, искил и др. Одним из булгарских племен, оставивших свой след в топонимике Азербайджана, в том числе и в топонимике Западного Азербайджана, является племя казан (газан). В дореволюционном Кавказе было зафиксировано 24 топонима с компонентом казан. Только в Азербайджане было 10 сел с названием Газанчи (132, 87, 130).

На территории Афганистана зарегистрированы географические названия сел Гязан, Гязанчи (в Мазари-Шарифе). В Азербайджане есть поселок Газанбулаг в Геранбойском районе, гора Газангала в Джалилабаде, село Газанзами в Джебраиле, озеро Газангёль и равнина Газангёль в Товузе, горы Газанлы в Евлахе и Газангёлдаг в Ордубаде.

В эпосе «Китаби-Даде Горгуд» упоминаются следующие географические названия с компонентом «Газан»: Газанбулаг, гора Газангоша, село Газанзами, озеро Газангёль, озеро Газан, Газанлы, гора Газангёлдаг.

По данным Г. Гейбуллаева, топонимы Казанчи и Казан, зафиксированы на Северном Кавказе, Украине, Башкортостане, Западной Сибири, Иране, Турции. В источнике XII века упоминается о существовании крепости Казан в Армении (44, 135).

Некоторые этнографические топонимы в Азербайджане созданы путем добавления к названиям древнетюркских племен и родов суффиксов – чи, -чы, -чу, -чю, обозначающих принадлежность к определенному роду или к занятию каким-либо ремеслом. Например: места, населенные племенами Газан из булгарских племен, назывались Газанчи. В настоящее время известны названия сел Газанчи в Джульфинском, Зангиланском, Геранбойском районах Азербайджана. Из «Пятиверстной карты Кавказа» Д.Д. Пагирева известно, что в кон. XIX — нач. XX века в Азербайджане существовало 10 ойконимов Казанчи. Топонимы с компонентом «Газан» в Азербайджане можно объединить в следующие группы.

Топонимы, образованные этнонимом Казан:

- оронимы и гидронимы, возникшие в связи с природными условиями той или иной местности. Например: Газанбулаг (Геранбойский район), Газангёль (Товузский район), Газандаг (Шамахинский район), Газандара (Исмаиллинский район и т.д.)

- связанные с определенным случайным событием: Газандурмаз (Ханларский район), Газанучан (Армения) и т.д.

В Азербайджане также встречаются Газанбатан (Саатлы, село), Газанбулаг (Геранбой, поселок), Газангоша (Джалилабад, вершина), Газандаг (Шамахи, гора), Газанзами (Джебраил, село), Газангёль (Ордубад, Товуз, озеро), Газангюль (Загатала, поселок), Газанлы (Евлахи,

вершина), Газанчи (Геранбой, равнина; Зангилан, Агдам, село) (9, 112-113).

Э. Г. Миралиев объясняет семантику слова «Газан» следующим образом: углубление с относительно высокими краями. По мнению К. Баширова, первая часть слова «Газан» имеет вспомогательное значение. В литературе по лингвистике слово «Газ» или «Газы» означает высокий, возвышение. В огузских пословицах это слово употребляется как «гады» и имеет значение военачальник, герой.

В диалектологическом словаре словосочетание «газы-газы» («большой-большой») поясняется как очень большой. Кстати, отметим, что азербайджанское слово «гази» не имеет ничего общего с арабским словом «кази» в смысле шариатского судьи. Вторая часть слова «газан» суффикс «ан» выступает как словообразовательная морфема и имеет семантическое значение признака. Таким образом, личное имя Газан означает высокий (человек) (34, 176-177).

Среди этнических топонимов тюркского происхождения на территории Армении есть шесть сел и две горы с названием Газанчи. В Зангезурском уезде (ныне Сисианский район Армении) Елизаветпольской (Гянджинской) губернии находилось село Газаншы. В основе этого этнотопонима также лежит этноним казан (газан). Здесь суффикс -ши – это болгарский вариант суффикса -чи. В Армении также зарегистрированы село Газанлыдере и озеро Газангёль. Частота использования этнотопонима казан в различных уголках территории Западного Азербайджана доказывает, что это ареальный этнотопоним, который встречается не только на территории Армении и Азербайджана, но и во многих других регионах проживания тюркских племен. Из этого следует, что болгарские тюркские племена в прошлом также широко селились и на древней родине огузов – ныне Армении.

Казангол

2.10. Ареальные этнотопонимы с основой Каркын.

Племя Каркын. Г. Гейбуллаев, впервые исследовавший название «Гархун», выдвинул идею о родстве этого топонима с тюркским племенем Каркын. В произведении Рашид ад-Дина

«Джами-ат таварих» упоминается имя племени Каркын//Гархун. Как известно из источников, огузы делятся на две ветви: «уч ок» (ич (внутренний) огуз) и «боз ок» (дыш (внешний) огуз). Эти два колена, образующие единое целое, включают в себя отдельные роды и группы. Племя Гаркын принадлежит к ветви Боз ок.

Абулгази-хан Хивели, касаясь вопроса о происхождении каркынов отмечает, что они произошли от внуков Юлдуз-хана, третьего сына Огуз-хана (110, 513).

В источниках указывается также, что один род племени каракалпаков назывался гаркын (110, 321).

По мнению Г. Гейбуллаева, следы племени Каркын сохранились в ойконимах Гархын (Губинский район), Ашагы-Гархун, Юхары Гархун (Агдамский район) и Гархун (Нахчыван).

Название Каркын было зафиксировано в Губе еще в прошлом веке. Село Каркын существует также в Дагестане, Туркменистане, Узбекистане и в Каракалпакской области России (88, 53).

Ареал распространения этнотопонима «Каркын» в Турции очень широк.

В Шарурском районе Азербайджана есть село Кархан, а в Евлахском районе есть села с названием Юхары Гархун и Ашагы Гархун. Это указывает на то, что в какой-то период часть гаркынов пришла в Азербайджан и осела здесь, отчего эти места стали называться их именем.

Ссылаясь на источники Т.Ахмедов отмечает, что ойконим Гархун является одним из топонимов, сохранивших в себе название племени древних огузов Каркын. Рашид ад-Дин добавил название этого племени к списку 22 огузских племен, первоначально составленному Махмудом Кашгари. Абулгази-хан указывал на происхождение Каркын от внуков Юлдуз-хана, третьего сына Огуз-хана. По мнению Рашид ад-Дина, Гаргын означает «обильная и сытная еда», а по мнению Язычи оглу «отличная еда, сытная еда».

Следует также отметить, что на территории Афганистана существует топоним «Гяргин». Этот топоним встречается и на территории Азербайджана (25, 131).

М.Мирзаев отмечает, что названия сел Юхары Гархун, Ашагы Гархун в Евлахском районе, а также села Гархун в Нахчыванской АР имеют одинаковое происхождение и связаны с названием племени каркын. Он обращает внимание на то, что это поселение иногда называют Кёрпюкендом, поскольку оно расположено недалеко от Кёрпюкенда, а в связи с его расположенность недалеко от реки Куры, его ещё называют Гыраглы Гархун. Автор отмечает, что в конце прошлого века село разрослось и разделилось на две части - Ашагы (Нижний) и Юхары (Верхний) Гархун. Автор также указывает, что племя каркын происходит от сельджукских огузов (60, 148).

Т. Ахмедов, исследовавший этимологию топонимов в Губинском районе, справедливо отмечает, что ойконим гархун является одним из топонимов, сохранивших название древне-огузского племени каркын (28, 142).

Другие исследователи также поддерживают мнение, что название села Гархун является названием одного из тюркских народов (64, 42-43). В Турции имеется 63 села с названием Каркын (20, 412-413).

Ашагы Гархун (Шарифабад, Аракс, 1946 г.) — азербайджанское село в Эчмиадзинском районе Армении. Расположен на равнине, в 16 км к югу от районного центра. До 1918 года в

селе проживали только азербайджанцы. В 1831 году в селе проживало 318 азербайджанцев, в 1873 году - 369, в 1886 году - 420, в 1897 году - 586, в 1916 году - 631 человек. В 1918 году по приказу дашнакского правительства вооруженные банды армянских националистов разграбили и разрушили село, уничтожили большую часть населения, а выживших изгнали с их исторической родины. В 1915-1918 годах в этом азербайджанском селе поселились армяне, приехавшие из Турции. С 1922 года — смешанный поселок по национальному составу. В 1922 году в селе проживало 189 армян и 169 азербайджанцев. В 1926 году их было 240 и 201 человек, а в 1931 году — 221 и 212 человек. В конце 1940-х годов в связи с вынужденным переселением азербайджанцев из Армении азербайджанцы были полностью вытеснены отсюда, и с тех пор это армянское село.

Еще одно село ГАРХУН находилось в Сардарабадском уезде Иреванского ханства на территории Армении.

Армения		Азербайджан		За рубежом
Гархун	Сардарабад	Гархун	Губа	
Ашагы Гархун	Эчмиадзин	Гархун Гархун Кёрпю-Гархун Гырыг Гархун Ашагы Гархун ЮхарыГархун	Ильич Шарур, Нахчыван Евлах	63 села в Турции, на Южном Кавказе в Туркмении

Эчмиадзинский (Учкилсинский) район, где расположено село Ашаги Гархун.

2.11. Ареальные этнотопонимы с основой кабар.

Кабар. Этнотопонимы, основанные на названии племени кабар, входящего в состав хазарских племен, довольно широко распространены на территории Азербайджана и Армении. Первые сведения об этом племени дал Константин Багрянородный. Он сообщал, что это племя произошло от хазар. Г. Гейбуллаев выделяет в этом этнониме слово ар. Тюркское слово ар (эр) означает мужчина, муж, герой. Кабары жили в Азербайджане под именем кабарлы или кебирли. Одним из основных районов их проживания был Карабах.

В Балаканском и Тертерском районах Азербайджана есть два села Кабирли. Топонимы с названием племени были также зафиксированы в Ново-Баязидском уезде Армении Калар, в Шарур-Дерелеязе Кебирли (Кебирлидаг) в Нагорном Карабахе в XIX веке зимнее пастбище Кабирли и местечко Кабарры. Азербайджанский историк Мирза Адыгёзел-бей считал кабаров одними из древних жителей Карабаха. Во времена Карабахского ханства места проживания кабаров назывались Кабарлы магалы (89, 140).

По мнению Г.А.Меликишвили, местность Куарли, которое упоминается в урартском письме, находится в долине между Эчмиадзином и Кармир-блуром (армянский перевод азербайджанского топонима Кызылтепе) недалеко от Еревана. До середины XIX в. было известно в Армении как Кавар (с середины 19 века Ново-Баязит, ныне Камо), население которого состояло из азербайджанцев. То есть топоним Куарли образовался от формы Кавар, путем присоединения со временем суффикса -ли (45, 56).

Об этнониме кабар в Закавказье есть сведения в источнике XII в. где записан в форме Кабри. Это форма произношения слова кабар на древнеармянском языке. Суффикс – и может быть здесь притяжательным. Этот этнотопоним вошел в список поселений вокруг крепости Тавус (ныне Берд) в Албании 1139 года.

Отмечается, что кабары жили на берегах реки Дон. Известно, что они встали на сторону венгров в борьбе с другими племенами и в середине VII века переселились в Албанию. В Азербайджане существовали топонимы Маджар ери (село Дашарх, Нахчеван, Шарур), Маджар-Кароглан (Евлах).

В настоящее время этнотопоним Кабри сохранился в районе реки Касах, бывшей реки Тавус в Арташатском районе Армении. Кроме того, топоним Кабри подтверждает миграцию кабаров в Шамкирскую зону, географически близкую к Товузу.

Проанализировав этногидронимы, А. Гурбанов приходит к выводу, что некоторые из них это сохранившиеся названия хазарских племен, поселившихся на территории Азербайджана в средние века. Из источников известно, что одно племя хазар называлось Кабар или Кавар. Некоторая часть этого племени проживала в Карабахской зоне Азербайджана. Интересно, что этноним кавар сохранил свою первоначальную форму в гидрониме гаварту на территории Тертерского района. Фактически этногидроним гаварту состоит из этнонима кавар и части -ту, которая является фонетической формой суффикса -лу, обозначающего принадлежность. В наших диалектах и других тюркских языках из-за фонетического явления л-т существует форма произношения суффиксов -лы, -лу как -ты, -ту (49, 377).

В Армении, на древней земле огузов, немало этнопонимов, сформировавшихся из этнонима кабар. В качестве примера можно назвать этнопонимы типа ГЕМЕРЛИ — название села в Карпибасарском магале Иреванского ханства; АЛИКЕМЕРЛИ - название села в Сурмалинском уезде Иреванской губернии; КАВАР - название села в Гёйчинском магале Иреванского ханства; КЕМЕРЛИ - название села в Гарнибасарском магале Иреванского ханства; Габарали — название села в Деречичекском магале Иреванского ханства; Габырбулак — название села в Абаранском уезде Иреванской губернии в 1728 году; Гавар - название села в Гейчинском уезде Иреванского ханства и др. Распространение этих этнопонимов в разных регионах на территории Армении еще раз подтверждает свойство их ареальности.

Село Гамарлы Гарнибасарского района

2.12. Ареальные этнопонимы с основой Гаргар

Гаргар — одно из племен древнетюркского происхождения. О гаргарах упоминал еще Страбон в I веке до н.э. называя местом их проживания Северный Кавказ.

К. В. Тревер указал, что в I веке в Албании существовало место под названием Гаргарская равнина (131, 48).

С. Т. Еремян высказал предположение, что эта равнина и есть Мильская степь. Некоторые источники поддерживают мнение о том, что племя Гаргар жило в древности на

Карабахской равнине, и что эта равнина называлась страной Гаргар (94).

Топонимы Гаргар, существовавшие в средние века в Казахстане, в прошлом веке в Грузии и Дагестане, Туркмении и т.д., несомненно, были связаны с одноименным древнетюркским племенем (111). М.Х.Велиев указал на наличие до революции в Азербайджане 5 ойконимов и 1 гидронима под названием Гаргар (68, 20). В настоящее время в Азербайджане первоначальный вариант названия этого племени сохранился только в древнем гидрониме Гаргарчай, ведущем свое начало с северо-восточных склонов Карабахского хребта.

М. Исмаилов отмечал, что гаргары поселились в предгорьях Кавказских гор в IV-II веках до нашей эры (39,161).

Анализируя высказывания Страбона, Тревера, Еремияна об албанцах и выражая свое отношение к ним, Г.Гейбуллаев приходит к выводу, что такие названия, как Гаргарская равнина, Гаргарское княжество, город Гаргар (близ Бейлагана), а также существовавшие в Азербайджане в XIX в. 5 сел с этим названием связаны с этнонимом гаргар (88, 29).

Считается, что топоним Хархар в Гедабекском районе это несколько искаженный вариант названия племени Гаргар в древней албанской области Азербайджана. В этом топониме отражается название поселения Гаргар, которое было построено племенем Гаргар и руины которого сохранились до недавнего времени (64).

Х. Мирзаев указывает, что на основании лингвистических и исторических фактов можно утверждать, что не только Гер-Гер, но и топонимы Хар-Хар, Хал-Хал, Кер-Кер, Кенгер так или иначе, в большей или меньшей степени связаны с этнонимом Гаргар (55, 184).

А. Гурбанов отмечает, что гаргары проживали на нынешней Мильско-Карабахской равнине и что «Мильская равнина» издревле называлась «Гаргарской равниной» (49, 393).

Ф. Джалилов пишет: магал Гёер, который у Страбона дан как Гогар (эна), а в древнеармянских источниках как Гугар (к), также связан с названием одного из азербайджанских племен, племенем гёер. Армянский историк Фавстос Бузанд среди прочих албанских племен, напавших на Армению под предводительством массагетского (мазкут) правителя Сенесана называет гуннов и гугаров. По-видимому, и топоним Гугар (Гогар), и этноним Гугар отражают древнюю форму слова «небо» (23, 151-152).

Н.Мамедов указывает, что гаргары - название одного из древних албанских племен, а Гаргарские горы, Гаргарская равнина, река Гаргар хранят название тюркоязычного племени Гаргар, поселившегося в Азербайджане еще до н. э. Для обоснования этого утверждения автор, ссылаясь на факты, доказывает, что ареал этнонимов слова гаргар и его фонетических вариантов Хар-хар, Хал-хал, Гар-Гар, Гер-Гер, Гяр-Гяр, очень широкий. Гаргар в Карабахе, Хархар в Гедабеке, Халхал в Нахчыване и Южном Азербайджане, Хархар//Гергер в Нагорном Карабахе, Дерелеезе и Эчмиадзине, Гаргар в Чалалоглу составляют собрание ареальных этнотопонимов (53, 111, 137-138).

Х.Мирзаев отмечает, что между названиями гаргарских и кангарских племен существует близость. Чтобы обосновать свое мнение, ученый обращает внимание на то, что слова гергер и кангар образовались из одного и того же корня, а также на то, что согласная н и согласная г могут заменять друг друга (60, 186).

На территории Армении зарегистрированы следующие этнотопонимы с названием племени Гаргар: Гургар - название исторической местности в Пембекской области Армении; Гугарчай - название реки в Пембекском районе; ГЕРГЕР — название села в Борчалинском районе Тбилисской губернии; ГЯРГЯР - название села в Азизбековском районе; ГЯРГЯР - название села в районе Степанаван; ГЕРГЕР В 30-е годы XX века название одного из притоков Арпачая в Азизбековском районе по-армянски называлось Эрер; Гергер - название села в Шарур-Даралайазском уезде; Хархар - название села в Даралеазской области. Существование данных этнотопонимов в разных регионах Армении еще раз подтверждает ареал их распространения и расселения тюркского племени на этой территории издревле.

Село Гергар

2.13. Ареальные этнотопонимы с основой Куши.

Куши – древнее тюркское племя. В азербайджанской топонимике имеется ряд топонимов, возникших в результате расселения этого племени. По мнению В.В.Бартольда, краткая история племени куши такова. Во II веке до н. э. провинции Средней Азии подвергаются нападению гуннов. Народы, потерпевшие поражение от гуннов и оттесненные на запад, в китайских источниках известны как Ёсти. Транскрипция слова ёсти, дала форму гуши в единственном числе и гушан во множественном числе. Гуши в то время также называлась провинция на востоке Туркестана, где расположен нынешний город Турфан. Н. В. Пигулевская пишет, что среди гушан есть и тюрки. Али Гусейнзаде написал статью о происхождении топонимов гушчу. По мнению автора статьи, этноним гушчу (орнитолог)

происходит от слова «гуш» (охотничья птица), а носители этого имени пришли в Азербайджан после победы монголов над кыпчаками на Северном Кавказе в XI веке. Но эта идея ошибочна. Прежде всего, потому, что племя, известное у тюрков как гушчу, у персов имело форму названия кушан. Н.Г.Пигулевская пишет, что настоящее название гушан было гуиш. М.Х.Валиев показывает, что черные гунны пришли в Азербайджан и поселились здесь под названием куши в 227 году.

Таким образом, все указанные нами оронимы гушчу, связаны с названием племени гушчу, пришедшего и расселившегося в Азербайджане в раннем средневековье (53, 143).

Китайские источники, хорошо знакомые с древними племенными названиями упоминают государство Кушан, расположенное на территории Афганистана как «Великое Государство Юсечи (Верховное)». Исходя из этого, можно утверждать, что юсечи это никто иной, как кушаны (25, 50-52).

Г. А. Гейбуллаев отметил, что в XIX веке в Азербайджане существовало 38 топонимов с различным произношением племенного названия Гуши/Гушан/Гушчу. Различные варианты топонима гушчу также встречаются у казахов - гуши, у башкир - гушчу, кошси; у туркмен - гутчи, у караногайцев - гушси, у кыргызов -гушчу и т. д. варианты топонима также распространены на Северном Кавказе, в Средней Азии, Иране и Турции (88, 65).

По мнению некоторых исследователей, этот топоним связан с названием гушанов (черных гуннов) из гуннских племен (38, 148).

Впервые о родстве племени кушчу с гуннами упоминает Н. А. Аристов.

По мнению М.Х.Валиева, гушчулар – это часть гуннов, пришедших в Азербайджан в III-VI веках. Исследователь считает, что гунны, пришедшие в Азербайджан в 227 году, были «гушаны» (черные гунны) и гунны-сабиры.

Абрамсон и А.Гусейнзаде заявляли, что корнем этнонима является турецкое и азербайджанское слово «kuş» (куш - птица) и что этноним в целом означает «тот, кто занимается птичьей охотой». Однако широкий ареал распространения топонимов гушчу, связанных с племенным названием гушчу доказывает, что к промыслу птиц они не имеют никакого отношения.

Н. Пигулевская отмечает, что среди кушанов были тюркские племена. Об этом ясно свидетельствует тот факт, что кушанских царей называли ябгу, что означает «князь». Табари называл кушанских царей IX в. «хоганами». Таким образом, это племя, значение названия которого и в истории, и в лингвистике, раскрывается как «хоган», князь, «хранящий белую птицу», занимало уникальное место среди огузов (20, 65).

Приход племени гушчу в Азербайджан А.Гусейнзаде связывал с захватом монголами Северного Кавказа. Однако мнение А.Гусейнзаде неубедительно, поскольку в армянских источниках XII в. Наряду с жившими на территории Азербайджана племенами ширван, бакан и т.д. упоминается и название племени Гуши. Интересно, что в топонимике Закавказья этот этноним отражен как в форме Гуши, так и в форме Гушчу (24, 358-361).

Ареалы распространения этнотопонимов, основанных на этнонимах Куши в Азербайджане включают следующие регионы: Губа, Шемаха, Агдам, Газах, Джебраил, Шуша, Гах, Дашкесан.

Еще в произведении Мухаммад Гасана Валиева Бахарлы «Азербайджан» в связи с названием племени Гушчу в Азербайджане упоминаются следующие названия сел: в Гейчае - Гушчи, Енгиче; в Губе –Кёхне Гушчу, Юхары Гушчу, Ашагы Гушчу; в Шемахе – Гушчу; в Агдаше -Гушлар; в Джаваншире – Гушлар; в Зангезуре – Гушчу Белек, Гушчу, Гушчу Тазакенд; в Казахе Гушчу; в Джабраиле – Гушчулар; в Шуше-Гушчулар, Гушаба (68, 34-35).

Кроме того, в селе Илису Гахского района этот этноним имеет форму Гушилер.

Название племени Гушчу, проживавшего на территории Азербайджана, сохранилось в названии горы Гушчу (высота 1421 м.) в Шамахинском районе. Также на территории нашей республики зафиксированы оронимы гора Гушчу в Дашкасанском районе, водораздел Гушчу, гора Гушчу галасы, село Гушчу в Лачинском районе, гора Гушчулар в Ходжавендском районе, Гушчунун ялы в Гедабейском районе, села Гёяли и др.

На юге села Ягублу Огузского района находятся развалины села Гушлар. В Кубаньской провинции в прошлом существовал хутор Гуши и несколько сел под названием Гуши. Все эти факты, помимо подтверждения мысли, что куши – это этноним, демонстрируют широту ареала его распространения (25, 38).

На территории Армении также имеется множество этнотопонимов, основанных на этнонимах Куши.

Название села в Сурмалинском магале Иреванского ханства. В 1878-1832 годах население азербайджанских тюрок было изгнано, а село разрушено. Отражает название племени Куши (Кушчу) древнетюркского происхождения. В XIX веке на Кавказе существовало 38 топонимов Куши и его вариантов Гуши, Гушчу, Гушилер. Племя Гуши (Гущу) пришло на Южный Кавказ в III-IV веках. Впервые он упоминается как хуши в источнике «Армянская география VII века» (VII в.). Созданное в Средней Азии Кушанское царство (I-III вв.), которое у тюрок называлось Гушчу, а у персов Кушаном оставило в истории свой след, сохранившись в большом количестве топонимов в Средней Азии, Иране и на Кавказе.

Гуши – так называлось село в Дерелеязском уезде Иреванского ханства. В 1828-1832 годах в здесь начали селиться армяне. В 1918 году азербайджанцы были изгнаны из села. В 1946 году село было переименовано и названо по-армянски Кечит. Среди местного населения село еще по-другому называли Билен. Гуши – это название села в Эчмиадзинском уезде Иреванской губернии.

Гушидереси — название села в Новобезидском уезде Иреванской губернии. О нем не упоминалось с конца XIX века.

Гушиоглу — название села в Абаранской области Раванской провинции в 1590 году.

Гушчу — название села в Зангезурском уезде Елизаветпольской (Гянджинской) губернии (ныне Гафанский район Армении). В 1950 году он был объединен с поселком Давидбай. В 1988 году его население было изгнано в Азербайджан.

Гушчу – название села в Карбийском уезде Иреванской губернии в 1590 году; Гушчу — название села, расположенного на склоне Агчагалы Мазринского уезда Иреванской губернии в 1728 году. Гушчагая — название магала в Казахском уезде Елизаветпольской (Гянджинской) губернии (ныне Красносельский район Армении). В 30-е годы 20 века село было упразднено

в связи с коллективизацией. Гутби гышлагы — название села в Ширакельском уезде Иреванской губернии в 1728 году. Его еще называют Бейти-Мурад (село Мурадхана) (21).

Таким образом, доказывается факт широкого распространения этнотопонимов, созданных на основе названия племен Гуши и Гушан и зарегистрированных на территории Армении.

Село Ашаги Гушчулар

2.14. Этнотопонимы с основой куярчи

В источнике X века, описывающем историю кангаро-печенегов, живших в степях на Юге России, рассказывается, что одно из этих племен называлось куярчи. Отмечается, что этноним куярчи происходит от этнонима кугар. По данным Н.А.Баскакова, в языке древних печенегов в отличие от других тюркских языков звук «г» произносился как «й»: например, слово «бек» в отличие от других тюркских языков в азербайджанском языке произносится как «бей» с добавлением характерного для названий некоторых тюркских племен суффиксов -чи, -чы, -чу. Названия деревень Казанчы, Гушчу, Даначы, Сабунчу состоят из этнонимов казан, куш, тана и сапан и приведенных выше суффиксов. Название племени гугарчи сохранилось в топонимах как Гёярчи (Голубь) и Гёярчинли. Очевидно, они не имеют никакого отношения к названию птицы голубя. Есть только внешнее сходство. В прошлом веке существовали руины села Гёярчин (на самом деле Гугарчин) в Армении, село Гёярчин в Карсской области и др. В

Азербайджане также есть села Гёярчин и Гёярчинли (29, 101).

В Джебраильском районе есть село Гёярчин. По сведениям из источников, относящихся к прошлому веку, в Кызылманском округе Карсской провинции были 2 села и одна гора с названием Гёярчин, в Джавадском уезде – зимовье Гёярчин и в Иреванском районе - руины Гёярчин.

На территории Газахского района есть гора, которая называется Гёярчин. В народной этимологии название горы связано с птицей голубем. Однако понятно, что голуби не обитают в горной местности и обычно селятся в жилых районах. На самом деле этот ороним представляет собой искаженную форму названия печенегского племени Куерчи. Оронимы Гёярчин Гая (Губинский район, село Гюрзалылар) и Гёярчин Гая (село Мишкенд Лачинского района) также отражают название племени Куерчи.

К этнотопонимам с основой куерчи, распространенным на территории Армении, относятся следующие: ГЁЯРЧИЛИ - название села в Карбийском уезде Иреванской губернии в 1728 году; ГЁЯРЧИН- название разрушенного села в Иреванском уезде Иреванской губернии; ГЁЯРЧИН - название села в Шарур-Даралазском уезде Иреванской губернии; ГЁЯРЧИН-название села в Талинском магале Иреванского ханства; ГЁЯРЧИНГАЛА - название села в Александропольском уезде Иреванской губернии; КЁЯРЧИН - название села Ширакельского уезда Иреванской губернии в 1728 году; ГЁЯРЧИНЛУ - название села Ширакельского уезда Иреванской губернии в 1728 году.

Гёярчин был азербайджанским селом. Он располагался в 16 км к юго-востоку от города Иджеван. К концу 1930 года он был включен в состав Дилижанского района. В 1897 году в селе проживало 257 азербайджанцев, в 1904 году - 89, в 1914 году - 141. В начале 1919 года вооруженная банда Андраника напала на село, учинив кровавую расправу над жителями, разграбила имущество и изгнала их с родных земель. В 1922 году в селе проживало 143 человека, в 1926 году - 221 человек, в 1931 году - 205 человек, в 1939 году - 237 человек, в 1950 году - 107 человек. Население села занималось животноводством и земледелием. По распоряжению правительства Армении в 1950 году село было ликвидировано, часть его населения была переселена в Азербайджан, а часть - в село Салах на территории района, мотивируя это тем, что хозяйство не приносило доходов.

Как и десятки азербайджанских названий в регионе, название села Гёярчин было стерто. Гёярчин (Шарур-Дералазский уезд) — название села, населенного азербайджанцами в Азизбековском районе. Его руины находятся недалеко от села Пашалы. В 1831 году в селе проживало 20 человек, в 1873 году - 48 человек, в 1886 году - 34 человека, в 1897 году - 84 человека, а в 1914 году - 66 человек. В 1918 году армянские националисты разрушили и сожгли село, вырезали и изгнали население. С тех пор эта деревня была уничтожена.

Еще одно село с таким названием было поселением азербайджанцев в Егенадзорском районе - Шарур-Даралазском уезде Иреванской губернии. Он был расположен на закрытой территории на берегу реки Гер-гер, правого рукава реки Арпа. В 1831 году в селе было 20 азербайджанских домов. Он был разрушен армянскими дашнаками в 1873 году. Теперь это мертвая деревня (30, 363).

Ареальную картину этнотопонимов с основой Гёярчин можно представить в таблице

следующим образом.

В Армении	В Азербайджане	
	сельсовет	район
Иджеванский р-н Шарур-Дерелайазский уезд. Азизбековский р-н Егенадзорский р-н	Шахваллы, Гёярчин	Джебраил Губадлы

Замок Гойерчингала

2.15. Этнотопонимы с основой Муган.

Известно, что в XI веке Азербайджан был оккупирован монголами, в связи с чем, в Азербайджане возникли топонимы, отражающие название ряда тюркских племен, входивших в состав монголов. Этноним Муган, как фонетическая форма монгольского этнонима, с этого времени нашла свое отражение в топониме Гах-Магал.

Следует отметить, что на территории узбеков и туркмен также существует племя Муган. С этим также было связано и то, что проживающие в северо-западной зоне Азербайджана

сахуры и авары называют азербайджанцев этого региона словом «Мугал». Следует отметить, что в топонимах этой зоны в основном отражены названия племен, входящих в состав монголов.

Географическое название Муганская равнина является одним из древних палеотопонимов Азербайджана. Существует множество легенд и рассказов о происхождении географического названия Муган среди народов, расселившихся вблизи рек Куры и Араза, в Муганской и Ширванской зонах, а также в Иранском Азербайджане. В некоторых из этих легенд Муган описывается как героический мальчик, а в других - как красивая девушка. Греческий историк и географ Гекатей Милетский, живший еще в VI веке до н.э. упоминал о существовании у реки Араз племени Мук. Согласно сведениям древнегреческого историка, жившего в V в. до н.э. Геродота на равнинах между Кавказскими горами жило племя мага, муки, муга. Географ Страбон, живший в I веке нашей эры, упоминает географическое название Мугани как «Моган», указывая на его расположение вблизи рек Кура и Араз. Кроме того, Ибн Аль-Каба, арабские историки X века Аль Мукаддаси и Ибн Хаукаль, географ X века Якут Хамави и другие показывают, что название Муган образовалось в связи с муганами, жившими в этой местности. Также географ XIV века Хамдулла Казвини, выдающийся ученый XIV-XV веков Абдуррашид Бакуви и другие историки Средневековья высказали в своих трудах некоторые предположения о названии Мугана.

В произведениях древних авторов встречаются различные формы географического названия Муган – «Мохоэна» (Аммиан Марцеллин), «Мохан-кур» (Плиний), в армянских источниках «Муханх» (Моисей Хоренский), в арабских источниках "Муган" "Мухан" (Балазори, Табари, Истахри, Ибн-ал Кааба, Якут Хамави и др.) в грузинских источниках «Мукаван».

Известный азербайджанский путешественник и географ XVIII-XIX веков Гаджи Зейналабдин Ширвани затронул вопрос происхождения названия Муган в своем произведении под названием «Бустанус сайяха» (Сад путешественника). Он писал: «Говорят, что это место (Муганская область – Н.М) было построено человеком по имени Муган, и некоторые говорят, что его благоустроили муги и мобуды, а некоторые придерживаются мнения, что Гянджа, Карабах, Барда — города Муганов». Ученый-географ Р.М.Юзбашов, частично соглашаясь с этим мнением Гаджи Зейналабдина Ширвани, отмечает, что первыми жителями города Мугана были люди, принадлежащие к племени Муг. «Ан» в топониме является окончанием и означает место, страну. Географическое название Муган ряд исследователей связывают с названием одного из мидийских племен племенем магов. Ученый-историк Кямал Алиев писал, что имя Муган связано с названием племени мук.

Исследователей также заинтересовал вопрос о том, какому языку принадлежит слово Муган. Академик Зия Буньядов указывает, что крупные племенные объединения гуннов, которых сегодня историки причисляют к тюркам, в V веке перебрались в Муган, расположенный на территории Азербайджана и поселились там. Из исторических источников известно, что гунны жили на равнинах Куры и Араза в раннем Средневековье. Зия Буньядов выделяет в своей книге имя хана Мугана из числа гуннских племен в Азербайджане XVII века. По нашему мнению, именно в это время здесь, на территории нынешней Мугани, поселился

Муган-хан выходец из одного из гуннских племен Азербайджана, и в его честь равнина была названа Муганская равнина.

Город Муган, построенный на Муганской равнине, также был основан после прихода гуннов в Азербайджан в VII веке. Подтверждает наши наблюдения тот факт, что город Муган был построен на Муганской равнине после VII века.

Мушкурская равнина (на территории административных районов Губа и Хачмаз) – один из этнонимических оронимов. Это географическое название искаженная форма названия народа маскутов, жившего на северо-востоке Кавказской Албании до н. э.

В середине XVII века голландский моряк Ян Стрейс, посетил Азербайджан. В своих записках он написал орним мушкур как мускар. Таким образом, приблизительно за сто лет слово «мускат» трансформировалось в «мускур» и «мюшкюр». В конце 17 века название топонима уже пишется как мускур.

Весьма интересно, что этноним Маскут сохранился в своем первоначальном виде в орониме Маскатарской равнины, существующей между современными Хачмазским и Губинским административными районами. Ороним маскут (маскат) и суффикс «ар» на языке лезгин означают «Маскутская равнина» (53, 153-155).

Известно, что ряд повторяющихся одинаковых ойконимов отличаются друг от друга добавлением имени человека, которому в прошлом местность принадлежала. В азербайджанской топонимике имеются три группы ойконимов, повторяющиеся в 6 местах, дифференцированные по этой модели. Муганджик Мехраб – Муганджик Муслим (Шарур) (29, 130).

Г.З.Ширвани пишет, что о топониме Муган существуют два мнения: «Говорят, что его построил человек по имени Муган, а некоторые говорят, что его улучшили муги и мобуды». При этом он отметил, что в далеком прошлом на берегу реки Куры в сельской местности Мугани существовал город под названием Муган, и что население города занималось виноградарством, земледелием и садоводством. Еще в XII веке азербайджанский поэт Низами Гянджеви (1141-1209) в своей поэме «Лейли и Меджнун» написал «Принесите мне вино из Мугани». Во время нападения монголов в 13 веке город превратился в руины (73, 16).

Г. А. Гейбуллаев отмечает, что в Азербайджане большинство ойконимов муганлы представляют собой общее название совокупности различных племен, живших на Муганской равнине в средние века. Русский путешественник И. Котов сообщает, что муганы жили на Муганской равнине в XVII веке.

Полные названия племен, входящих в племя Муганлы, неизвестно. Есть предположения, что в начале XX века в Мугани было более 40 полукочевых племен.

В середине XIX века племя Муганов расширилось, и в него вошли Алахмедлы, Гарабайрамлы, Алиетмезли, Моллалар, Карабашы, Сарханы и др. (88, 72).

Муганлы – это названия сельсоветов в Агджабедином, Газахском, Загатальском районах, советы Калантарлы Бардинского района, Зиланлы Губадлинского района, Гилатагский и Гаджаллийский Зангиланского района, поселок Иличского района, а также села в Мирекендском совете Шамахинского района.

Топоним Муган как этнотопоним встречается в Алибайрамлинском горсовете и

сельсовете Архангеловка Билясуварского района как название поселка. Кроме того, этот топоним используется и в сложных топонимах в форме Муган и Муганджик.

Муган Гянджали — сельсовет и название села в Сабирабадском районе. Муганджик Мехраб и Муганджик Муслим — села в составе Гархунского сельсовета Шарурского района. Все эти топонимы связаны со словом Муган – одним из древних топонимов нашей республики.

Муган – древняя земля Азербайджана. Н. М. Валиханова указывает, что один из историков X века, Аль-Масуди в 22-м комментарии к труду «Земля добычи золота и драгоценных рудников» называет две муганские страны. Один из них - Мугания - как говорит автор, граничит с Габалой, то есть, расположена по нижнему течению рек Гирдман и Гейчай севернее реки Куры. Другой Муган, находился на побережье Каспийского моря. Аль-Масуди предупреждает, что эти две страны не следует путать (15, 64).

Как видно, Муган не только в наше время, но еще в древности был омонимом, названием местности. В настоящее время Муган в своем первоначальном значении обозначает название крупной географической области, равнины. В трудах арабских географов и путешественников говорится не о Муганской равнине, а о городе Мугани, и то, что говорится об этом городе, указывает на поселение, находившееся в центре нынешней Муганской зоны. Знаменитый арабский географ-путешественник Аль-Мукаддаси, живший около 946-1000 годов, в разделе «Ар-Кихаб иглими» своего труда «Ахсан ат-такасим фи ма'рифат ал-акалим» «Лучшее разделение для познания климатов») писал: «Муган – это город, окруженный двумя реками и прекрасными садами; даже на (городской) площади есть сады. Он, как и Тебриз весь утопает в садах. Похоже, что они (города) являются гордостью Аль-Кихаба в исламских странах. Это между Ардебилем и Гиляном. Отсюда до Барды 8 (дней пути). Город (Муган) прекрасен, окраины его (засажены) и возделаны: отсюда текут 2 реки, лица (людей) подобны рубинам и кораллам. Они очень богаты и респектабельны».

В этом же произведении у автора есть записи и о другом Мугане: «Он на краю границы. Здесь (раньше) было много населения. Сейчас количество его уменьшилось. Этот город расположен на дороге».

Арабский географ и ученый-путешественник XII века Абу Хамид Аль-Андалуси Аль-Гарнати (1080-1170) также сообщал о нынешней равнине Муган: «Муган — большая область. Его села и луга находятся в Азербайджане – справа от дороги из Ардебилля в Тебриз. Это жаркая страна. В других частях Азербайджана холоднее, чем здесь. У туркмен здесь есть дома. Высоты этих (мест) бесконечны, и пастбищ много.

В настоящее время здесь зимовье татар, а местные туркмены уехали». Абу-Хамид Аль-Андалуси говорит: «Я (видел) большой замок в том месте. В нем много пленников. Его жители бежали отсюда из-за обилия змей и гадюк». (Аль-Андалуси) говорит: - Когда я проходил там (место со змеями?), я увидел храброго (человека) и испугался его». Согласно историческим источникам, топоним Муган использовался как название города, а позже, как название области. В настоящее время он используется только как название равнины.

Муган как название области, граничащей с Габалой, т.е. расположенной к северу от реки Куры, по нижнему течению рек Гирдман и Гейчай, перестало существовать. Вполне возможно, что в связи с этим палеотопонимом возникли названия муганских сел Газахского,

Загатальского, Губадлинского, Агдамского, Шамахинского и Мартунинского районов. Однако оба муганских палеотопонима относятся к одному и тому же слову.

О происхождении топонима Мугани высказывались различные мнения. Видный топонимист В. А. Никонов связывает название места со словом муг, означающим «огнепоклонник», и отмечает, что, поскольку религия огнепоклонников когда-то была широко распространена в Азербайджане, такое объяснение вполне возможно. В то же время учёный допускает, что топоним Муган может быть связан с другим словом, значение которого сейчас неизвестно (112).

Отметим, что в Галааральском районе Чизакской области Узбекистана есть село Мугон. Следующие заметки арабского географа и путешественника X века Абу-Дулафа позволяют несколько прояснить происхождение топонима Муган. Он пишет: «Затем я вернулся в Азербайджан в Муган через горы. Весь путь длиною в 80 фарсахов я шел под деревьями вдоль побережья великого Табаристанского моря (Каспийского моря – А.А.) до места под названием Бакуя, которое входит в Ширванскую область. Я видел здесь нефтяную скважину; его суточная арендная плата достигает 1000 дирхамов. Рядом с этой есть еще одна скважина, из которой днем и ночью течет похожая на масло лилии белая нефть. В груди Мугана до сих пор горят светильники огня» (12, 48-52).

Как известно, древнегреческий историк Геродот (V в. до н.э.) отмечал, что Мидийское государство образовалось на основе союза 6 племен, и одно из них называлось Маг. В более поздние исторические времена это племя было известно как Маг и Муг.

Именно тот факт, что племена Маг и Муг занимались колдовством, привел к тому, что колдовство, которое было одной из древних первобытных общинных религий у ряда народов, было названо «магией». Тот факт, что Муги сопровождали определенные заговоры музыкой, скорее всего, привел к появлению в нашем языке слов магар (место свадебного торжества, свадебный зал), мугам (песня), (муганни) певец.

Этимология этнонима маг до сих пор полностью не выяснена. Точнее сказать, этимологию данного этнонима пытались раскрыть через иранские языки. В последние годы была проявлена инициатива объяснить этот этноним на основе древнетюркских языков. В соответствии с существующими предположениями о том, что мидяне поклонялись змеям, слово «маг» было сравнено со словами бюке (ввиду замены м-б) – «большая (бёюк) змея» из древнетюркского языка, могай «змея» по-якутски, могой «змея», муга «змея» по-монгольски и т.д. Однако при этом исследователи упускают из виду, что выдвигая предположения о том, что персы называли магов мар – «змея», трудно будет найти связь между обозначением мидянина как мар в армянских источниках и словом мар «змея» в персидском языке. Потому что слово мар («мидянин») в древнеармянском языке является результатом превращения звука «д» в парфянском слове мад («мидянин») в звук «р». Это правда, что на территории Мидии проживает древнее племя Мар. И.Х.Алиев в своем исследовании дал подробную информацию об этом племени. Однако название этого племени мар упоминалось в древних источниках еще до прихода персов на Иранское нагорье (IX-VIII вв. до н. э.), поэтому персидское слово мар «змея» не могло быть включено в этот этноним.

Конечно, это вовсе не исключает принадлежности слова маг к тюркскому языку.

Можно предположить, что еще в древние времена люди, называвшиеся муг, перебрались на территорию Азербайджана и поселились здесь. На это указывают названия острова Санги Муган (Санг по-персидски «камень» и муган) и горы Муг в Губинском районе. Также об этом наглядно свидетельствует ряд топонимов, начинающихся со слов «мог», «муг» в северо-западных районах Азербайджана. Еще в древнегрузинских источниках упоминается название государства под названием Мовакан в северо-западной части Албании. Интересно, что арабские географы упоминали этот топоним как Муган (24, 308-311).

К.Алиев и А.Фазили связывают название этого места с топонимом «мук», принадлежащим иранским языкам. Мук+ан// Муг+ан. Р. Юзбашов и Н. Мамедов, в опровержение их мнения, пишут, что нет информации о том, проживает ли племя с названием мук/мик на Муганской равнине. Ойконим «Муган» не имеет ничего общего с этнонимом «Маш», «Мики», «Муги».

С. Караев объясняет ойконим Муган в Джизкской области Узбекистана как «муглар» (огнепоклонники). В целом исследователи склоняются к двум основным версиям:

а) употребляемые и как адоним, и как ойконим два разных топонима «Муган», имеют различное происхождение;

б) эти топонимы состоят из одного и того же корня этнонима -муг //мюг.

Вторая версия более основательна. В средние века адоним Муган, существовавший в Балакан-Шекинской зоне на левом берегу реки Куры, и ойконим Муган, имеющий более древнюю историю, сохранили название племени Муг//Мюг, которое жило на берегу Каспийского моря.

А.Гурбанов в таблице ареальных топонимов на азербайджанском языке указал ареалы топонима Муганлы в Азербайджане: Агдам, Агджабеди, Барда, Газах, Губадлы, Загатала, Зангилан, Кюрдамир, Шамахи, Ильич (Шарур), Мартуни.

В ходе исследований также было обнаружено, что азербайджанские топонимы широко распространены и на территории Грузии. Например, здесь Муганлы – это название нескольких сел Муганлы, Гирадж Муганлы, Ёр Муганлы и др. (24, 357-361).

Когда началась «эра карт», эти три поселения были отмечены как Большая Мидия, Малая Мидия и Муган (Аймаган). Муган, как и Мидия, первоначально назывался Магай, затем Маг Ана, а со временем Маг Ана-Маг-Муг Ана и, наконец, принял форму Муган (35, 75).

Наконец, заслуживает внимания древний вариант названия Шамахи Асмахи. Наши исследования показывают, что это маги Ас-Аз-Азербайджан. Названия Мадай-Аймаг, мат-маннас с различными фонетическими изменениями также участвовали в процессе возникновения топонимов на довольно большом пространстве в Северном Азербайджане. В источниках упоминается, что Кура-Аразскую низменность еще называют Курмух, Курмугани. Мугана - Муган, Магана – Мон место, от «Муг», «Муч» - «муч» - «муччина» - огненный человек «Мать огонь». Считается, что Маг Муг означает «плотный огонь» и в то же время используется в значении «место-земля». «Ан» — основной компонент слова «мать» в значении «земля» (быть на земле). Муган как территория является продолжением Мадаг. Его историко-географическая граница продолжалась до нижнего течения Аракса, а затем и Куры. Долина Курмея-Кур простиралась от берегов Каспийского моря до современной Борчалинской

впадины. На карте VIII-IX веков северная часть Куры, низменная часть Ширвана отмечена как «Мугания» - муг ана (35, 86).

В Азербайджане под названием Муган был и город, и большая равнина. Арабский писатель IX века Ибн-Хордадбех упоминает город Муган между Дербендом и Ардебилем на побережье Каспийского моря. В исторической литературе ойконимы оронимы Муган связываются с названиями рода мюков, мугов, о которых писали Гекатей Милетский в IV веке до н. э., и Геродот в V в. до н.э. Эти авторы указывают на расселение муюк-мугов в данной местности. По мнению некоторых исследователей, топоним и ороним Муган образовались от слияния слова мюк-муг с суффиксом множественного числа «ан» в иранском языке. Племя Муган входило в состав гуннов и расселилось на Муган-Мильской равнине в IV-V веках. В настоящее время наличие на территории Азербайджана тринадцати ойконимов, родственных этнониму муган, свидетельствует о масштабах ареала их распространения (72, 272).

Одна группа ученых связывает значение слова «мугочар» как «высокая скала, расположенная на вершине», а другие связывают его с названием племени «муг», имеющего тюркское происхождение. Слово «Мугочар» также связывают со словом монгол (монгол, монгул, могол в тюркских языках).

Если в Туркменистане имеется всего два топонима, связанных с Муганом, Мугал и Мугалбала, то в Азербайджане их 18 (8, 184-185).

В Западной Сибири имеются топонимы, связанные с этнонимом «муг». В Иране существуют десятки географических названий, отражающих этноним Мог, Муг. Всего в Иране существует более 25 географических названий, связанных со словом «мог» и «моган» (Моганен, Могандек, Беммоган, Сиазмоган, Могриз, Могестан и др.).

Можно утверждать, что маги проживают в двух частях Азербайджана, и даже в Дербендском районе. Нынешний топоним Муган в древнеперсидских источниках датируется 293 годом. Другой Муган был отмечен в грузинских источниках как Мовакан на северо-западе Албании, к северу от Куры, и как Муган (1,61) в труде арабского географа IX века Масуди. Также существуют топонимы магал Мюхлер в селе Гейнюк, гора Маг в Шекинском районе, гора Галей-Муг в Губинском районе в Дербенде Мугарты (в древнетюркских языках -арт означает «горная местность») и Муг-Аран (с добавлением слова «кенд» (село) этот топоним теперь имеет форму «Магеррамкенд»), в Дагестане Мугам (название места в устье Уллучая), на Северном Кавказе Мугал гая, Мукал дагы, Мукал чай (149, 179) и др. Вероятно, к магам относятся сведения некоторых античных авторов о существовании на Северном Кавказе родственных мидьям племен (44, 118). Однако Э. А. Грантовский и И. Х. Алиев связывали топоним Муган не с мугами, а с этнонимом мик (мюк). Они обосновывают это тем, что Табари (IX в.) и Якут Хамави (XIII в.) записали этот топоним как Мукан. Однако Якут Хамави отмечает, что местное население произносит это название как «муган» (20, 247).

К.И.Мешадиев отмечает, что Муган – тюркский топоним. Потому что гунны существовали в Муган-Мильской зоне с V века, и некоторые из них, возможно, назывались мугами или Муганами. В Азербайджанской ССР 13 сел назывались Муганлы. Название этих селений образовалось путем присоединения суффикса -лы к этнониму Муган-Мухан (53, 57-61).

Мугамлы (Муганлы) — было азербайджанским селом на территории Армении, входившее в состав Мхчянского (Иманшалинского) совета. В 1918 году село было разрушено приказом дашнакского правительства, его жители подверглись пыткам и были изгнаны с родных мест. После 18-го года село оккупировали армянские выходцы из Турции и Ирана. Сейчас это армянское село.

Параллели топонима Муганлы.

Армения	Агдам	Багбанлар	Грузия (Муган)
В Ени Баязидском (Камо) р-не Гаджи Муган	Агдам, Агджабеди, Барда, Газах, Губадлы, Загатала, Зангилян, Зангмиан, Кюрдамир, Норошен, Нахчыван, Мартуни	Шыхбабалы, Муганлы, Калантарлы, Муганлы, Зиланлы, Муганлы, Гаджиалили, Гилатадж, Каррар, Шахрияр	Туркменистан

Таким образом, ареал распространения этнотопонимов с основой муг можно обобщить следующим образом:

1. В Азербайджане – 18 (напр., Шекинский р-н, село Гейнюк, магал Мюхлар, гора Маг, Губинский р-н, гора Галей-Муг и т.д.)

В Дагестане (Дербенд, Мугарты Мугам название места в устье Уллучая: Мугарты (в древнетюркских языках «арт» означает «горная местность»)).

2. В Туркменистане – Мугал и Мугалбала.

3. В Иране (Моганен, Могандек, Бем Моган, Слазмоган, Могриз, Могестан и др.)

4. На Северном Кавказе Мугал гая, Мукал дагы, Мукал чай и др.

5. Горные районы Таджикистана. Этот ареал начинается от афганского Бадахшана (бассейн Кукчи) и заканчивается на востоке Ферганской долины. Представители этой группы обитают преимущественно в Пакистане и северо-западной Индии под названиями моголов или мугалов (25, 57-61).

6. На территории Армении 2 населенных пункта в Гамарлинском и Ени Баязидском районах называются Муганлы.

На территории Армении существует множество этнотопонимов, произошедших от названия древнетюркского племени Муган: МУГАНЛЫ - в 1728 году название села Карбийского уезда Иреванской губернии; МУГАНЛЫ - в 1728 году название села в Хынзиракского уезда Иреванской губернии; МУГАНЛУ — в 1590 году название села Эрмусского уезда Раванской провинции; МУГАНЛУ — название села Дарелаязского уезда Иреванской губернии в 1728 году; МУГАНДЖИК — название села Зангезурского уезда Елизаветопольской (Гянджинской) губернии; МУГАНДЖИК — название села Сардарабадского магала Иреванского ханства; МУГАНДЖИК МИРЗАМЮСЛИМ – название села в Сардарабадском магале Иреванского ханства и др. Масштабы ареала распространения этнотопонимов муган понятны из приведенного выше пояснения о муганах.

Мхчян	Багбанлар	Агдам	Муган	Грузия

Ени Баязид	Шихбабалы	Агдам	Мугал-бала	Туркмения
	Муганлы, Калантарлы Муганлы, Зиланлы Муганлы, Гаджиалли Гилатач, Каррар, Шахрияр Мартуни	Агджабеди Барда Газак Губадлы Загаталя Зангилян Зангилян Кюрдамир Нахчыван Мартуни	Мугам	Узбекистан, Иран, Дагестан, Западная Сибирь

село Мугамлы

2.16. Этнотопонимы с основой Чул

Чул был тюркским племенем, которое проживало на различных территориях. Г. Гейбуллаев отмечает, что племя Чул проживало на побережьях Каспия и Арала в середине IV века (89, 57). Проф. Х. Мирзаев, ссылаясь на различные научные факты, подтверждает, что слово Чул - название древнетюркского племени (55, 190-194).

Данный этноним в различных вариантах встречается в составе топонимов Чола / Чул / Сул / Цур / Чулобад / Чорюрд / Чорман и т.д.

Еще средневековые исследователи отмечали существование города Чул на северо-востоке Албании, между современными городами Дербендом и Губой.

М. Исмаилов предполагает, что племя Чул – это остатки либо Маскутского царства, либо Шакашены. В то же время учёный считает закономерным явлением существование нескольких топонимов Чуллу в Шушинском, Зангезурском и Гяргинском районах на территории Карабаха и приходит к выводу, что племя чол/чул известно в Азербайджане как чуллы (39, 270).

По данным В. В. Бартольда, существовал огузский род называвшийся Чол. Он писал: «Часть огузов осталась под властью уйгуров в Монголии, смешалась с ними, а часть двинулась на юг и запад. Вероятно, чолы, мигрировавшие на запад, поселились в районе Аральского моря. В 50-х годах IV века тюркоязычные чолы переселились с берегов Аральского моря в окрестности Каспийского моря и в районы вокруг восточного Прикаспия, где и осели. Чулы также стали называться Чор». В. В. Бартольд указывал, что город Чул располагался на месте нынешнего села Аламедин в Киргизии (79, 37).

Арабский автор Ат-Табари сообщает, что часть жителей государства Чол, которое находилось на территории нынешнего Красноводского района, переселилась в Азербайджан, на север Албании. Он упоминает название прикаспийской страны, которая была оккупирована народом «Сул» жившим в северных окрестностях Албании. Поэтому не подлежит сомнению, что племена Сул/Чол пришли и поселились в этих местах. Однако Ат-Табари не указывает время прибытия сулов/чолов в эти места.

В. В. Бартольд считает правильным прочтение в арабских источниках ойконима сул как чул и объясняет это как результат замены арабской буквы сад звуком -ч (79, 556).

К.В.Тревер, ссылаясь на карту, составленную С.Т.Еремяном, указывает, что маскуты жили на северо-восточном побережье Каспийского моря, южнее устья Самура, в местности под названием Чор/Чул в V веке. Он пытается раскрыть семантику этого слова на материале армянского языка и отождествляет его со значением слова пещера (151, 192).

По словам Ю.Хамави, «Сул» - один из районов прикаспийской страны, близких к городу Дербенду.

Название Чул т.е. топоним чул существовал еще в период хазар. Если к этнониму Чул добавить тюркский суффикс -лу, то мы увидим, что этот этноним является основой трех топонимов, встречающихся в Азербайджане. До революции на Кавказе существовало пять топонимов Чуллу.

По мнению Г. Гейбуллаева, в названии Чулим остался древнетюркский этноним чул, и это связано с чулимскими татарами, жившими в Тамбовской области в XIX веке. Слово Чулим имеет этноним Чул в корне и суффикс принадлежности -им.

Можно предположить, что этот этноним лежит и в основе названия болгарского племени ЧЭлмат.

О происхождении топонимов и различных его вариантов по типу Чул/Чол/Чуллу/Чог/Цур/Сул/Чорлу и др. высказывались различные мнения (86, 168; 25; 125, 327).

М. Сеидов связывает этноним чул со словом «чауг» и разделяет его на компоненты «ча» и «уг», связывая это с мифологическим мышлением. Уг-ун в ряде тюркских языков, включая казахский и алтайский имеет значения «семья» и «родословная». Тогда «чауг» имеет два

значения: одно «лук-стрела», а другое «ча»-лук, род с названием лук. Итак, название крепости «Чауг» в армянских источниках раннего средневековья представляет собой азербайджанское, тюркское слово, возникшее в связи с государственным устройством и мифологическими верованиями азербайджанцев.

Как отмечает В. В. Радлов, «ча» во многих тюркских языках означает «лук». У него также есть варианты «йа» и «са». В тюркских языках заменяются звуки «ч», «й» и «с».

Моисей Каланкатуйский, отмечает, что, поскольку до IX-X веков в древнеармянском языке не было буквы «л», «Чол» произносилось как «Чог». А Чор по-армянски означает долина.

И. Марквардт считает, что данный топоним иранского происхождения. И.Г.Алиев пишет, что упомянутый Страбоном этноним «ил» скрыт в названии «Чол». Чул в то время входил в состав Кавказской Албании.

Слово чор на лакском языке означает узкую долину. По мнению А. П. Новосельцева, ойконим чул принадлежит к ягнойскому языку из памирской семьи языков и означает узкую долину (129, 39).

Различные значения слова Чол встречаются и в арабских источниках.

Аль-Куфи отмечает, что название горного селения на арабском языке ас-Сул связано с этнонимом чул. Использование в арабских источниках таких понятий, как «народ Сул», «перевал Сул», «ворота Сул» и «пограничная провинция Сул» является существенным свидетельством присутствия в этом месте родов сул-чол и связи названия города Чола с их прибытием.

С. Т. Еремян указывает на то, что Чул – это не только перевал, долина, город, но и ханство. Это ханство охватывало территорию нынешних Гусарского, Худатского, Хачмазского и Губинского районов.

Это мнение С. Т. Еремяна созвучно мнениям Г. Ворошилина и С. Алирова о существовании независимого Гуннского княжества на северных границах Албании. Г. Ворошилин, рассмотрев все предположения о Чуле, приходит к выводу, что Чол/Чул – это исконно тюркское слово и на чувашском языке означает долину, скалу, и именно от этого слова - оронима получил свое название топоним Чол (46, 38-40).

Г. И. Машадиев также дал обширный анализ этнонима чул и этнотопонимов с этой основой (53, 62-64).

Ареал слова Чул очень большой. Только в Азербайджане есть более 7 населенных пунктов: в Агдаме Чулобад, в Джабраиле Чуллу, на территории Карабаха в бывших Шушинском, Зангезурском и Гарягинском уездах, в Гутгашене Чорлу, в Ярдымлы Чорюрд, в Кельбаджарском и Лачинском районах Чорман. На территориях Узбекистана, Ирана, Турции, Грузии, Туркмении встречаются ареалы распространения вариантов Чол/Сул (57, 190-194; 73, 175-179).

Р. Эйвазова упоминает, что этнотопоним с этнонимом чул есть в Парванском магале Афганистана (25, 76).

Этноним сохранился в названиях сел в двух местах на территории Армении: в Гафанском и Азизбековском районах. Население обоих сел было выселено во время армяно-

мусульманского конфликта в начале 20 века.

Х. Мирзаев дал подробную информацию о селе Чул в Даралеязе (Пашалы, Азизбековский район) и его истории в Армении (57, 190-194).

Этноним чул лежит в основе этнотопонимов названий: село Чорлу в Гукасянском районе Армении; село в Талинском магале Иреванского ханства; ЧУЛ – название села в Шарур-Даралеазском уезде Иреванской губернии; ЧУЛЛУ- в Зангезурском уезде Елизаветпольской губернии. Эти этнотопонимы встречаются в разных частях Армении. Это показывает, что ареал распространения этнотопонима очень широкий и охватывает большие территории, как в самой Армении, так и за ее пределами.

Село Цул

ГЛАВА III

СТРУКТУРНАЯ, ФОНЕТИЧЕСКАЯ, ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ И ГРАММАТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЭТНОТОПОНИМОВ ТЮРКСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ ЗАПАДНОГО АЗЕРБАЙДЖАНА

Следует отметить, что отдельное исследование структурных, фонетических, лексико-семантических и грамматических особенностей этнотопонимов дает богатый материал для сравнительного анализа этих особенностей с другими топонимами. Учитывая это, в данной главе исследование будет проводиться сравнительным методом. Точнее, наряду с этнотопонимами будет изучена соответствующая особенность топонимов и путем сравнения результатов будут выявлены сходные и отличительные черты.

3.1. Структурные особенности этнотопонимов тюркского происхождения на территории Армении.

Для изучения общей картины этнотопонимов тюркского происхождения на территории Армении по структурным типам целесообразно сгруппировать их на простые, сложные и многокомпонентные топонимы.

Топонимы, не являющиеся структурно простыми этнотопонимами.

Топонимов этого типа не так уж и много. В то же время следует отметить, что во многих топонимах, которые мы считаем простыми по структуре, сложно определить составные элементы. Возможно, некоторые из них имели разные исходные формы. Среди топонимов тюркского происхождения на территории Армении к наиболее простым по структуре можно отнести следующие топонимы: Авуш, Арпа, Бахар, Бедел, Веди, Гойтур, Доггуз (Дохгуз), Дерё, Заг, Зага, Зар, Эйлас, Элар, Зейве, Зейта, Зор, Зорба, Ибиш, Ешил, Юва, Котйак, Магда, Манес, Моз, Мор, Мос, Могес, Муз, Мезре, Пипис, Полад, Пор, Сос, Толк, Тэрп, Урут, Хот, Шахаб, Шафак, Шахриз, Хасик, Хахс, Овит, Джалаб, Джанги, Гьябут, Гомур, Гюмюш, Гюней, Гёл, Аяр и т. д.

Структурно простые этнотопонимы.

Этнотопонимы этого типа также немногочисленны. Естественно, что простых по структуре этнотопонимов не так много. Потому что каждый этнотопоним должен основываться на названии этноса. Численность этносов очень мало по сравнению с наличием простых слов в языке. Среди этнических топонимов тюркского происхождения на территории Армении к наиболее простым по структуре можно отнести следующие: Абан, Абар, Авар, Гашга, Зод, Кавар, Сисиан, Чул, Джул, Уз, Гюмру, Озан, Ког, и т. д. Разложить упомянутые простые этнотопонимы на составные части зачастую бывает затруднительно. В то же время следует отметить, что фонетические изменения в этих этнотопонимах более заметны. Например, этнотопоним Авдал – это название древнего племени Абдал, которое относится к племени Белых Хуннов. Здесь проявляется замена б-в. В основе этнотопонима авшар лежит название племени афшар. При этом заменяются как гласные, так и согласные. Название

племени абан лежит в основе этнотопонима Абник. В первоначальном варианте из слова выпала гласная а. Вероятно, это слово позже получило суффикс -ик. Суффикс может также придать слову уменьшительное значение. Сравнение структурно простых этнотопонимов с структурно простыми топонимами не являющимися этнотопонимами показывает, что основное отличие здесь связано с пониманием смысла. Известно, что при разъяснении этнотопонимов за основу берется смысл названия племени, входящего в эти этнотопонимы, и дается толкование и этимологический анализ по его значению. Однако при объяснении ряда племенных названий возникают определенные трудности. В ряде случаев уточнить конкретное значение названия этноса не представляется возможным. Потому что сложно получить научно достоверную информацию о том, что взято за основу в названии племени. В настоящее время из-за сходства с обычными словами в языке проведение этимологического анализа также может быть ошибочным и привести к неверным результатам. Во многих случаях топонимы, не являющиеся этнотопонимами, основаны на общих словах языка. В обеих группах имеются трудности с определением составляющих элементов. В этнотопонимах определение таких элементов сложнее. Тот факт, что этнотопоним основан на названии племени, не позволяет его интерпретировать на основе другого слова. Подобные интерпретации приводят к объяснению этнотопонима как еще одной ономастической единицы. В целом простые по структуре топонимы характеризуются большей схожестью.

Структурно составные этнотопонимы.

Структурно составные топонимы более многочисленны, чем простые. В создании как составных этнотопонимов, так и составных топонимов, не являющихся этнотопонимами, принимают участие схожие компоненты. Проведенное в этом направлении исследование не выявило существенных различий. Элементы сходства очевидны в следующих примерах. В примерах этнотопонимы отмечены сокращением (этно.) в скобках.

Авадлар, Абдаллар (этно.), Абдаллар (этно.), Азаклар (этно.), Баятлар (этно.), Аяслы/Аязлы, Айналы (этно.), Айрым (этно.), Аралых, Алмалы, Армудлу, Алчалы, Арпавар, Аджибач, Агазор, Бабурлу (этно.), Базарчыг, Базмаван Балыхлы/Балыглы (этно.), Байрамлы (этно.), Барана, Бахчалар, Башналы/Башнели (этно.), Башкенд, Башгарин.

Разница в образовании топонимов и этнотопонимов с добавлением окончания множественного числа -лар, -лер не заметна. Среди топонимов, включающих в себя компонент -баш, нет этнотопонимов. В виде исключения выше упоминался этнотопоним Башналы/Башнели. Однако основу этого этнотопонима на самом деле составляет не компонент -баш. Данный этнотопоним и этнотопоним Бознали возникли на основе названия племени Басин. В этом слове произошло фонетическое изменение. Первоначальная версия, вероятно, была Басинэли. Следует также отметить, что смешение слова эль (эли - эл+и) с притяжательным словообразовательным аффиксом -лы, -ли, -лу, -лю стало причиной ошибочного причисления сложных топонимов к числу составных топонимов из-за их структуры. То же можно сказать и относительно этнотопонима Бирели. В алтайских языках слово бире используется в значении небольшая река. Исследователи справедливо полагают, что название этого села не связано с последним значением слова. Многие из них поддерживают утверждение, что село получило свое название благодаря племени пейрелу (21,

157). Вполне вероятно, что в этом топониме есть еще и формант -эль.

Рассмотрим другие примеры. Бахчылыг, Беджазлы/Беджазлу/Беджазин, Битлидже, Богутлу, Булаглы, Бугдашен Гамышгут, Газанчы (этно.), Галтахчы (этно.), Ганлы (этно.), Галачыг, Галача, Гапылы, Гаранлыг, Гачаган (этно.), Говушуг, Говшут, Гончалы, Гушчу/Куши (этно.), Газанфар, Гадирли (этно.), Гамарли (этно.).

Гачаган – это название племени тюркского происхождения. На наш взгляд, деление этнотопонима на морфемы в форме гачаган не оправдано. Если подходить к вопросу с этой точки зрения, то можно исключить этот этнотопоним из списка структурно составных этнотопонимов. В то же время остается невыясненным вопрос раскрытия смысла этнотопонима и ее разделения на определенные компоненты.

Гушчу/Гуши/Гушджу – этнотопоним. Разделение этого слова на компоненты гуш+чу также неверно. В основе этнотопонима лежит название древнетюркского племени Куши. Оно не имеет ничего общего со словом гуш (птица). Дамджылы, Дарабас, Даргалы, Дашлы, Дахарлы, Дебеташен, Диреклер Дорны, Достлуг, Девели, Дедели, Делилер, Даллекли, Демирчи, Евли (этно.), Евчилер (этно.), Эрдапин, Золахач, Зохраблы, Зангилер (этно.), Захмет, Ийдели (этно.), Иланлы (этно.), Имирли (этно.), Инекли Ягублу, Яйчы (этно.), Ямачлы, Ясовул, Еканлар, Енгиче, Калара, Кафтарлы, Качаран (этно.), Кетран, Кюнён (Геташен), Кечили, Котанлы, Котигекс, Кёрпели, Келели, Кангарли (этно.), Керпичли, Ламбели, Магмучуг, Мастара, Махмудлу (этно.), Мехраблы, Мехрибан, Мунджуклу, Мурад тепе, Муслуглу, Мугумлу, Маликлер, Масимли, Маджидли, Нубарашен, Нарзираван, Нариманлы, Огруджа, Пашалы, Пушкек, Панах, Ревазлы, Рейханлы (этно.), Сайбалы, Самурлу (этно.), Сарванлар (этно.), Сачлы, Сичанлы (этно.), Сонгурлу, Спитаг, Сусуз, Сёютлю, Тамамлы, Топарлы, Тохлуча (этно.), Тюнбели, Текия,Текерли (этно.), Тенгирли, Узунлар, Халисе, Ханджыгаз, Чанахчы,Чархедж, Чахмаг, Чивинли, Чыгдамлы, Чизихлер, Чифтели, Члохан, Чорлу (этно.), Чотур, Чубухлу, Чубухчу, Чырахлы, Чемберек, Шабадин, Горадиз, Шахаблы, Шагалы,Шейх Гаджи,Шенатаг, Шидли (этно.), Ширазлы, Ширваджыг (этно.), Шорлу (этно.), Шыхлар, Хамамлы, Джинни, Чомердли, Чыр-чыр, Чабечели, Джаннетли, Гюдгюм, Гюлаблы, Гюльдюз, Гюлюче, Гюлистан, Гюнешли, ГЁДАКЛИ (этно.), Гёзлю, Гёллю, Гёран (этно.), Гергер(этно.), Ойсуз, Ордеклы, , Азизли, Алили, Элаяз, Эравус, Эфенди.

Структурно сложные этнотопонимы.

Эти топонимы можно разделить на определенные группы по входящему в их состав компоненту. К наиболее заметным компонентам относятся следующие слова: бей, хан, ага, различные антропонимы, зор, гышлаг, килсе, чай, хана, кенд, бугаг, гала, гая, арх, гара, боз, сары, венг, даш, дере, баш, тепе, тала и т. д. Рассмотрим примеры сложных топонимов указанного типа.

Содержат компонент бей: Авдыбей, Султанбей, Кочбей, Огурбейли, Текрабей, Хеирбейли, Алибейли, Гасанбейли.

Содержат компонент дзор: Айнадзор.

Содержат компонент хан: Адамхан, Имирхан, Улуханлы

Содержат компонент ага: Авдалагалы

Содержат антропоним: Аллахверди, Бабакиши.

Содержат компонент гышлаг: Дедегышлаг, Гутнигышлаг, Агджагышлаг.

Содержат компонент килса (церковь): Алакилса, Агкилса, Кызылкилса, Араздоян, Каракилса, Ортакилса, Гейкилса, Хачкилса.

Содержат компонент чай: Арпачай (поселок).

Содержат компонент хана: Астахана, Базирхана, Мисхана.

Содержат компонент кенд: Агкенд, Дерекенд, Балакенд, Дюзкенд, Дашкенд, Кешишкенд, Гызылкенд, Килисекенд, Маликкенд, Пшакенд, Мешекенд, Лелекенд, Керимкенд, Ортакенд, Тезекенд, Хозикенд, Чайкенд, Габибкенд, Гасанкенд, Гёлкенд, Эрзекенд, Еникенд, Заркенд, Хачкенд, Агкенд, Джуджекенд.

Содержат компонент булаг: Агбулаг, Карабулаг, Гошабулаг, Гурдбулаг, Готурбулаг, Годекбулаг, Гюллюбулаг, Корбулаг, Союгбулаг, Чичекбулаг.

Содержат компонент гала: Аггала, Дашгала, Товузгала, Топракгала, Ширагала.

Содержат компонент гая: Гаябаши, Карагая, Шишгая.

Содержат компонент арх: Агчаарх, Калакарх, Керимарх.

Содержат компонент гара: Гарабойя, Гарабурун, Гарагала, Гарагула, Гарадаш, Гарадаглы, Гараман, Гараиса, Гарамамед, Гаранамаз, Гарачанта, Гарахамзели, Гарачоран.

Содержат компонент боз: Боздоган, Бозигег.

Содержат компонент венг: Гошавенг, Кызылвенг

Содержат компонент даш: Гызылдаш, Деликдаш, Томардаш, Бахдаш.

Содержат числительное: Гырхбулаг, Гырхдеирман.

Содержат компонент дере: Дерекёй, Деречичек, Дерегйуг, Овандереси, Гёзелдере.

Содержат компонент баш: Керкибаш, Кесикбаш, Сарыбаш.

Содержат компонент тепе: Тепедиби, Тепедолаг.

Содержат компонент оба: Узуноба.

Содержат компонент тала: Узунтала.

Содержат компонент гурд: Гурдгулаг, Гурдгулу.

Содержат компонент оглу: Охчуоглу, Талыбоглу, Джелалоглу.

Содержат компонент сары: Сарьер, Сарыягуб, Сарысерче.

Содержат компонент гоч: Гызылгоч.

Содержат компонент гюль: Гызылгюль.

Содержат компонент абад: Аббасабад

В состав сложных топонимов входят и другие компоненты. Примеры этих топонимов не входят в отдельные группы, а объединены в общую группу.

Сложные топонимы с другими компонентами.

Агзыбир, Агхамзали, Айсеси, Арыхвели, Куйласар, Богазкесен, Бейзаде, Бекянд, Бериябад, Вармазияр, Вагаршабад, Велигеч, Газарапат, Гулдарвиш, Гулуджан, Гулали, Гурумусулу, Гличатаг, Данагирмез, Донузаян, Дюзхараб, Деймедагыл, Делигардаш, Дербенд, Эллойуугу, Иланчалан, Илхыаби, Иманшалы, Итгыран, Елгован, Ениел, Енийол, Енигёй, Кешишверен, Колагирен, Косамаммад, Карвансара, Пирмелек, Оджагулу, Сатанахач, Сванверди, Сиркетас, Сарыгег, Субатан, Султанабад, Садибагди, Сямадервиш, Сардарабад, Тайчарых, Тоханшалы, Текчеюрд, Хачапарах, Хачдарак, Хачдур, Чайбасар, Шаварут

Гаджылар, Хачасу, Ширабад, Чадкыран, Джанахмед, Джафарабад, Гурджуэль, Гёйохуш, Гейкумбат, Аликучак, Амирхеир, Эскинара, Гызылортан.

Теперь рассмотрим сложные этнотопонимы тюркского происхождения на территории Армении и определим их составные компоненты.

Были зафиксированы следующие сложные этнотопонимы: Аббасабад, Агзыганлы, Баятдагы, Байрамеликенд, Балагарагоюнлу, Басаркечер, Бейдили, Боздоган, Газангёль, Карабах, Карагоюнлу, Гарадаглы, Гарадели, Гараиса, Гарапапаг, Гарахаджилы, Гарахамзели, Гарачамух, Гаргабазар, Гарганктепе, Гасымели, Гугарчай, Гурдгала, Гурсали, Алибейли, Алигызил, Алигырыг, Аликамерли, Аликучек, Альпинчай, Ирабад, Итгыран, Керкибаш, Кыныккенд, Колагирен, Кёркечилар, Кёрпугулаш, Газарбад, Гойерчингала, Голкенд, Гольчикин, Манташкесен, Огузбатыр, Огузташ, Охчуоглу, Окуздаг, Тавускёклю, Татлугышлаг, Товузгала, Товузгонлю, Хазараберт, Хынзирак, Чивандере, Чирюхла, Чирманис, Чалалоглу, Чамышчур, Шакабад, Шекикан, Шейшидил, Ширакгала, Ширакгоч, Шорели, Шоркенд, Шурагель, Шуракуз. Сгруппируем приведенные сложные этнотопонимы по их компонентам.

Содержат компонент абад. Аббасабад, Газарбад, Шакабад, Ирабад

Содержат компонент даг. Баятдагы, Окуздаг

Содержат компонент кенд. Байрамеликенд, Кыныккенд, Голкенд, Шоркенд

Содержат компонент бала. Балагарагоюнлу

Содержат компонент бей. Бейдили, Алибейли

Содержат компонент боз. Боздоган

Содержат компонент гёль. Газангёль

Содержат компонент бах. Карабах

Содержат компонент кара. Карагоюнлу, Карадаглы, Карадели

Содержат компонент папаг. Гарапапаг

Содержат антропоним. Карахамзали, Караиса

Содержат компонент гаджи. Карагаджилы

Содержат компонент базар. Гаргабазар

Содержат компонент тепе. Гарганктепе

Содержат компонент дере. Чивандере

Содержат компонент чай. Гугарчай, Альпинчай

Содержат компонент гурд. Гурдгала

Содержат компонент баш. Керкибаш

Содержат компонент оглу. Охчуоглу, Джалалоглу

Содержат компонент гышлаг. Татлугышлаг

Содержат компонент гала. Товузгала, Ширакгала, Гёярчингала

Содержат компонент кечи. Кёркечилер

Содержат компонент батыр. Огузбатыр

Содержат компонент даш. Огуздаш

Содержат компонент дил. Шамшедил

Содержат компонент гоч. Ширакгоч

Сложные этнотопонимы с другими компонентами.

Кёрпюгулаш, Товузгонлю, Хазараберт, Хынзирак, Хынзырак, Шуракуз Чирюхла, Чирманис, Джамышчур, Шекикан, Шурагель, Тавускёклю. Колагирен, Гёльчигин, Аликучек, Маннташкесан, Карачамух, Басаркечер, Агзыганлы, Алигызыл, Алигырыг, Аликемерли, Итгыран, Гасымели, Шорели, Гурсалы.

Как видно из приведенного списка, сложные этнотопонимы делятся на определенные группы по входящему в их состав компоненту. Сравнение этих компонентов с компонентами, встречающимися в составе сложных топонимов, показывает, что принципиальных различий по составным элементам практически нет. Кенд, даг, тепе, дере, даш, боз, сары, гара, бей, хан, гаджи, гурд, гыраг, гышлаг, кемер и другие компоненты сложных топонимов, являются также компонентами сложных этнотопонимов. Основное характерное отличие этнотопонимов, заключается в том, что в сложных этнотопонимах один из компонентов представляет собой название этноса. Это позволяет сделать вывод, что в основе создания и формирования топонимов лежит единый процесс. Лингвистический анализ показывает, что в создании топонимов задействованы одни и те же языковые средства. В отличие от других языковых единиц, в ономастике также очевидно использование определенных формантов при создании ономастических единиц. Это характерная черта для специальной лексики. Например, при создании терминов наряду с собственными словообразовательными средствами языка используются элементы термина. В рассматриваемых выше сложных этнотопонимах можно выделить один заметный этнотопоформант. Это этнотопоформантное слово эль. Слово «эль» является основой компонента али, алы, ели этнотопонимов Бошнели, Бознали, Гасимели, Шорели, Гурсали. Мы считаем, что это слово можно отнести к этнотопоформантам.

Структурно многокомпонентные этнотопонимы.

Большая часть топонимов тюркского происхождения в Армении, являются многокомпонентными топонимами. Наряду с этим следует отметить, что некоторые компоненты в основе своей однотипны и образовались путем прибавления к простым, сложным и составным топонимам слов бёюк, кичик, ашагы, юхары, баш, гыраг. Многокомпонентные топонимы возникли по разным причинам на определенном этапе исторического развития. Основной причиной можно назвать миграцию населения. Как упоминалось в предыдущей главе, сама миграция может быть вызвана различными причинами. В более древний период увеличение плотности населения на определенной территории приводило к созданию новых поселений. Не подлежит сомнению, что топонимы, созданные путем прибавления таких слов, как бёюк, кичик, ашагы, юхары, баш, и т. д., создавались тогда, когда села или, поселения разрастались и делились на две части. Здесь миграция осуществлялась не на больших территориях, а на малых расстояниях. Можно привести большое количество примеров топонимов тюркского происхождения на территории Армении, созданных указанным способом. Например, Ашагы Адьяман, Ашагы Айланлы, Ашагы Алчалы, Ашагы Ахта, Ашагы Агбаш, Ашагы Агджагала, Ашагы Ганлыча, Ашагы Карабахлар, Ашагы Карагоймаз, Ашагы Гаранлыг, Ашагы Гархун, Нижний Гуйласар, Коланлы Аралых, Ашагы Двин, Ашагы Загалы, Ашагы Неджили, Ашагы Пиртикен, Ашагы Пюрюлю, Ашагы Тюркменли, Ашагы Гюзелдере, Баш Абран, Бёюк Арыгвели, Бёюк Веди,

Бёюк Гаракилсе, Бёюк Гарагюн, Бёюк Кейти, Бёюк Кепенек, Бёюк мезре, Бёюк Шиштепе, Бёюк Шоллу- Демирчи, Бёюк Шахрияр, Бёюк Чамышлы, Бёюк Гилянлар, Ени Беязид, Юхары Адьяман, Юхары Айланлы, Юхары Агбаш, Юхары Агдан, Юхары Агчагала, Юхары Ганлыча, Юхары Гарагоймаз, Юхары Гархун, Юхары Гуйласар (Куйласар), Юхары Курдженд, Юхары Неджили, Юхары Пиртикен, Кичик Арыхвели, Кичик Гаракилса, Кичик Кети, Кичик Кепенек, Кичик Мирза, Кичик Шиштепе, Кичик Шорлу Демирчи, Кичик Шахрияр, Кичик Гилянлар.

К аналогичным результатам можно прийти при исследовании структурно многокомпонентных этнотопонимов. Точнее, если выделить из приведенных примеров структурно многокомпонентные этнотопонимы, то мы увидим, что эти топонимы не выпадают из общей картины. Здесь мы опять встречаем широкое использование компонентов юхары, ашагы, бёюк, кичик. Это вполне естественно. Потому что во всех случаях речь идет о названиях местностей. Почти все слова, которые обозначают направление и размер, использовались для разграничения и различения географических названий.

Интересно, что на территории Армении немало топонимов, один из компонентов которых составляют слова Молла или Гаджи. Например, Молла Баязет, Молла Бадал, Молла Дурсун, Молла Эйюблү, Молла Муса, Молла Гёйче и т. д.

Большую долю топонимов, составляют топонимы с компонентом Гаджи. Например, Гаджи Байрам, Гаджи Кара, Гаджи Муган, Гаджи Назар, Гаджи Халил и т. д. Разумеется, эти компоненты не входят в состав этнотопонимов. Потому что компоненты гаджи и молла используются в связи с конкретными личностями. Этнотопонимы относятся к этносу, а не к личности и имеют более общее содержание. Таким образом, существует разница между этнотопонимами и топонимами, не являющимися этнотопонимами. Если определенное количество топонимов, не являющихся этнотопонимами, может быть образовано на основе информации о конкретном человеке, то этнотопонимы не несут такой специфической информации.

Топонимы, содержащие компоненты гаджи, молла, существуют в виде словосочетаний. При анализе сложных топонимов мы столкнулись с фактом фиксации топонимов, содержащих указанные выше слова.

Некоторые топонимы тюркского происхождения на территории Армении выражают особенности рельефа. Например, Алачык Гая, Боз йохуш, Гызыл тепе, Каха бинасы, Кечел-Тепе, Кишмиш булаг и т. д. Топонимы типа Ахунд Бзован, Вели Агалы, Гызыл Теймур, Наджафли бинасы, Полад Айрым, Тюрк Каракилсеси, Шорлу Мехмандар, Гейдар-бей, Гусейнгулу, Агалы в основном связаны с личными именами. Скорее всего, в этих случаях в топонимах нашли свое отражение имена людей, основавших эти поселения. Причины возникновения таких топонимов, как Гуру Араз, Довшан гышлаг, Илли Каракилса, Коланлы аралых, Мазра Шорсу, Шамбурд дереси, Улья Сарванлар могут быть разными.

3.2. Фонетические особенности этнотопонимов тюркского происхождения в Армении.

Ономастические единицы чаще претерпевают фонетические изменения. Это может

происходить по разным причинам. Прежде всего, следует отметить, что, поскольку большое количество ономастических единиц зародилось в древний период, они подверглись определенным изменениям в результате развития языка. Эта особенность более выражена в этнонимах и этнотопонимах. Подверженность определенным фонетическим изменениям, является одной из закономерностей, возникающих из языковых отношений, языковой сферы, а также особенностей речи. Хотя фонетические изменения топонимов происходят относительно медленно на общем лексическом фоне, тем не менее, они оставляют хорошо сохранившийся след. В то же время следует отметить, что в ономастических единицах, в том числе в названиях местностей, происходят такие изменения, которые восстановить оказывается очень сложно. В настоящее время большинство версий, связанных с лингвистическим анализом некоторых названий, больше противоречат, чем дополняют друг друга. Фонетические изменения в этнотопонимах, образовавшихся на основе названий племен особенно в ареальных этнотопонимах, очевидны. Обратимся к конкретным примерам. Во второй главе мы рассмотрели этнотопонимы, основанные на названии племени Абас. Существуют интересные мнения по поводу названия этого племени.

В Татарстане есть село Апас, район Апастово, село Апач, село Апаз. В Казанском ханстве были села Агач-Аган-Опач (102, 284).

Согласно историческим источникам, у хазар было племя аваз или абас, а у печенегов – племя абас. Также у печенегов встречалось личное имя Абас (141, 40). Как мы уже упоминали, есть немало топонимов, связанных с антропонимом Аббас, перешедшим из арабского языка. В приведенных примерах отчетливо ощущаются переходы ч-з-с. Кроме того, сложно объяснить фонему н в последовательности агач-авн-апач. С точки зрения фонетических изменений характерны этнически объяснимые имена тюркского происхождения Афшар, Гянджа, Шеки, Гайы, Гархун, Кемер, Боят.

Следы племени Афшар сохранились в топонимах Абшерон, Аваш (Шамахи), Авуш (Шарур), Авур (Ярдымлы), Авшар (Агджабеди). К перечисленным примерам можно добавить и название мугама Кюрдовшары. Внимание исследователей привлекает структура слова Абшерон, связанного с названием племени Афшар. А.Мамедов пишет о значении слова Апшерон: «...русский историк и этнограф Н.Зейдлис и географ И.Ган пытались доказать, что слово Апшерон произошло от слова «Аб-шоран». Однако эта идея не имеет научного обоснования. Недавние исследования, проведенные в Азербайджане, показывают, что Абшерон – это искаженная форма слова «Афшарани», что означает что топоним связан с названием племени.

Г. Гейбуллаев отмечает, что И. П. Петрушевский анализирует название Афшар с этнической точки зрения. Его исследования позволяют предположить, что это племя пришло в Иран из Средней Азии в составе монгольских войск вместе с гаджарами. Некоторые из них были переселены в Азербайджан во времена правления Теймурленга.

Мы считаем, что компонент -шар, образующий 2-й слог в имени афшар|ефшар, сам по себе является древним средством словообразования. Потому что этот компонент мы также встречаем в словах карашар и алишар, а использование анлаут формы «сар» можно увидеть в таких топонимических единицах, как Гусар, Амсар.

Исходя из вышеприведенного, есть полное основание полагать, что топонимы аваш, авуш и авур на территории Азербайджана происходят от одного корня. Поскольку звуковой переход в (ф) в слове Авшар/Афшар правильный, то эту же закономерность можно в равной степени отнести и к 1-м компонентам имен Аваш, Авуш, Авур.

Этнотопонимов, связанных с названием племени печенегов, на территории Армении немало. Фонетические изменения заметны в названии и этого племени. В Шахбузском районе есть ойконим Биченек. Ареал этого названия охватывает Грузию, Северный Кавказ. В современной топонимической системе Осетии имеется также топоним Биценга.

Топоним печенег был зафиксирован в Украине в Харьковской области и Печенечен в Иванофранковске, в Белоруссии (96, 34-35).

В Румынии есть варианты Печеняга и Биченег. Четыре топонима Печенег зафиксированы в Турции, а в Иране мы встречаем топонимы Биддженабад, Биддженаванд (96, 35). Как видите, во всех названиях проявляются переходы п-б, ч-дж, г-к.

Этноним ас//аз (130, 204-205), используемый как название племени, поколения, рода у узбеков, алтайцев, каракалпаков и других тюркоязычных народов, можно встретить еще в древнетюркских письменах в форме аз будун (народ аз).

В средневековых источниках название тюркоязычных племен аз распространилось от Северного Кавказа до Средней Азии и Алтая, но в более древних источниках (хеттские, урартские, латинские, армянские и др.) прослеживается распространение этнонима аз от Малой Азии до Азербайджана. В этих источниках слово аз упоминается как этноним и этнотопоним: страна Аззи (хеттская), местность Аза//хаза (лат.), этнотопоним Аза (Урарту) и, наконец, нынешнее село Аза (в Нахчыване).

Топонимы с названием племени асов Асиачпор (впадина асов), Асиачор (долина асов) из древнеармянских источников, использованное в грузинском памятнике слово Багатур в значении вождя племени эти и другие известные факты свидетельствуют о широком расселении племени асов на территории Азербайджана, Северного Кавказа и Центральной Азии. Табари (VIII век) упоминает имя Ас-тархан. Топонимы Астархан//Аштархан, Астара, Аштарак (в Армении) также являются отражением этого этнонима.

Упоминаемый в различных исторических источниках данный этноним, привлекает внимание своими алломорфами ас//ос//аш//яз//уз. Эти алломорфы можно считать производными от архетипов *as//az*, то есть можно объяснить варианты, указанные с изменениями высоты тона (лат. h, y), заменами фонем а-о-у, с-сх и чередованием з*/с. Однако в исторических источниках упоминаются и параллели этнонима ас//аз как типа кас//каз//хаз, что не позволяет восстановить эти архетипы. Поэтому необходимо восстановить начальную гласную в форме гортанного а.

Исходя из этого объяснить производные от этого гнезда варианты этнонимов аз//ас и каз//кас, которые употребляются с формантами -пи, -аг, -ар, -ит уже не представляется сложным. Этнотопоним Азар//Азер впоследствии стал использоваться с алломорфами баган//бакан//бекан//байган и дал начало топониму Азербайджан (65, 113).

Можно привести большое количество других примеров фонетических изменений и фонетических явлений в этнотопонимах тюркского происхождения на территории Армении.

3.3. Лексико-семантические особенности этнотопонимов тюркского происхождения Армении.

До сих пор в языкознании Азербайджана четко не определены границы создания новых слов лексическими и семантическими средствами, а также не до конца выяснена сущность создания новых слов лексическими средствами.

Большое количество имен собственных в языке образовано с помощью апеллятивов. Это событие широко проявляется в топонимике. Поэтому при изучении лексических характеристик ономастических единиц следует учитывать эту особенность.

Конечно, не все апеллятивы в языке участвуют в образовании ономастических единиц. Часть апеллятивов достаточно продуктивна и принимает активное участие в этом процессе. Это важное лингвистическое явление охватывает всю группу имен собственных в ономастической лексике. Например,

Общее слово	Имя собственное
Абад	Абад (к)
Аг+банд	Агбанд(г)
Аг +булаг	Агбулаг (п)
Аг+гая	Аггая (а)
Балыг-чы	Балыгчы (г)
Балыг-чы-лар	Балыгчылар (г)
Боз+бина	Бозбина (к)
Гала+ча	Галача (к)
Гамыш-лы	Гамышлы (к)
Гара+баг-лар	Гарабаглар (к)

Как и в других языках, процесс лексического образования слов в азербайджанском языке является древнейшим словообразовательным явлением. В этом процессе слова изменяются без каких-либо грамматических средств, выражая как общие черты, так и конкретные названия объектов. Это явление широко распространено в ономастической лексике нашего языка.

Некоторые имена собственные создаются путем семантического преобразования. Таким образом, ряд общих слов, принадлежащих к разным частям речи, становятся существительными и образуют имя собственное.

Основной особенностью образования ономастических единиц семантическим способом является процесс перехода слов из одной части речи, в другую. В связи с этим можно указать следующие типы образования ономастических единиц.

1) По принципу перехода прилагательного в существительное. При этом прилагательные субстантивируются и отвечают на вопросы существительного. У каждого имеется свое смысловое значение. Значение каждого имени уходит корнями в древние времена. В ономастической лексике нашего языка модель прилагательное+существительное существует в форме Аг кенд-Агкенд; гара гойун- гарагойунлу; аг хач - агхач;

Как видно, в значении топонимов, образованных на основе прилагательных, понятие знака и качества, выраженное этими прилагательными, не остается прежним, оно ослабевает.

2) По принципу перехода глагола в существительное. Факты показывают, что некоторые неспрягаемые в азербайджанском языке формы глагола, такие как причастия и императив субстантивируются и отвечают на вопрос существительного. Например: Басар+кечер - Басаркечер.

В топонимах тюркского происхождения на территории Армении с определенной частотой наблюдается употребление названий животных. Это явление в целом характерно для тюркской, в том числе и для азербайджанской ономастики. Даже в эпосе «Китаби – Деде Горгуд» раскрывается множество фактов использования названий некоторых животных в качестве составляющей антропонимов. То же самое можно сказать и об орхоно-енисейских памятниках.

В главе «Басат убивает Депегёза» Депегёз//Тепегез спросил Басата, кто он, на что он ответил:

Если ты спросишь имя моей матери – Габа Агач.

Спросишь имя моего отца – Гаган Аслан.

Эти имена были даны героям не случайно. Этим была показана связь Басата с культами дерева и животных.

Волк является тотемом тотемов, так как считается первородным предком протоогузов. Волк (гурд) был символом власти, силы, гордости и бесстрашия у большинства тюркоязычных народов.

В легенде «Алдеде» есть связанный с этим момент, когда сын Алдеде, кормится молоком Бозгурда на Волчьей скале. К топонимам тюркского происхождения на территории Армении относятся те, которые содержат слово гурд (волк): Гурдгулак, Гурдгулу и др.

Широко распространено образование топонимов на основе этнонимов. Здесь в топоним включены специальные онимы лексической системы. Поэзия ашугов и другие письменные памятники являются источниками поиска и выявления таких единиц. Проф. Х. Мирзаев провел отдельное исследование этнонимов в ашугской поэзии. Автору удалось собрать из лексического пласта творчества ашугов единицы языка, относящиеся к этнонимам (55).

Х.Мирзаев показывает, что «Верс» — самая высокая гора, расположенная на границе Даралаяза и Гейчи. В этом районе нет горы выше Верса (3522 м.) На склоне горы Верс, обращенном к Дарелаязу, находится плато Соганлы, ранее принадлежавшее селам Говушк и Гюлдюз, а среди местностей с названиями Гейтепе, Гачакгайсы и Беркдере есть еще местность, которая называется край «Халачлар» по названию первого тюркского племени. Приток реки Арпа, названный в честь одного из тюркских племен, берет свой первый исток у подножия горы Верс.

3. В названиях районов и сел:

...Гейча страдает от изобилия снега, Муган жаждет, чтобы выпал снег. (Ашиг Алескер)

Когда я гостил в Ганлы, в меня впила блоха. (Ашиг Алескер)

Не ведает блага Тахла, Гозлу, Гарадолах, Муганлы, Мулгадуз, Калантар, Дизах, Кари, Бахарлы, Алпавут, Гайтах... (Меликбаллы Курбан)

Не ведает приличия Садыгбейли, Айриджа, Гараман, Тернавод, Агдам, Гюллюджа, Джебелли, Кенгерли, Джинли Ярымджа, Баргушад, Челеблер, Мерджанлы дерьяб... (Меликбаллы Гурбан)

Гёфтюгуси наб, Учговат, Падар, готовый гостевой дом, рынок внутри... (Меликбаллы Гурбан)

Как видно из приведенного примера названия племен и родов Гаргар, Арпа, Муган, Тахла, Гарадолах, Калантар, Алпавут, Гайтах, Эйриджа, Кангарли, Марджанлы, Падар и др. очень хорошо сохранились в произведениях народных поэтов ашугов.

3.4. Грамматические особенности этнотопонимов тюркского происхождения на территории Армении.

Топонимы содержат грамматические признаки, потому что являются номинативами и охватывают только определенную группу слов. Топонимы с грамматическими признаками можно разделить на две группы по способу образования: по морфологическому признаку и по синтаксическому признаку. Рассмотрим топонимы, принадлежащие к обеим группам, отдельно.

3.4.1. Морфологическая характеристика этнотопонимов тюркского происхождения на территории Армении.

Морфологические особенности азербайджанского языка нашли свое отражение в большинстве топонимов исследуемой территории. Продуктивными суффиксами азербайджанского языка являются суффиксы -лы, -ли, -лу, -лю; -лар, -лер; -лыг, -лик, -луг, -люк и ряд других. В топонимах тюркского происхождения на территории Армении мы сталкиваемся с широким использованием этих суффиксов.

Например, в Дилижанском уезде - Чывыхлы, Хаккыхлы, Япалахлы, Мараллыджа, Тохлуджа, Алачыг и др.; в Зангезурском уезде - Армудлу, Гедаклы, Бахарлы, Гушчулу, Афсарлы, Эджили, Ямаллы, Косалы, Махмудлу, Моллалы, Ууллу, Алийанлы, Алчалы, Агафли, Султанлы, Армудлу, Ягублу, Чомартлы и др.; Гарабашлар, Лазымлар, Туганлар, Аббаслар, Курдлер, Шахвердилер, Маликлер и т.д.; Калинджа; Аралыг, Алмалыг; Охчу; Чанахчы, Элекчи и др.; в Иреванском уезде - Башналы, Беджазлы, Гарагоюнлу, Гамарли, Гафарлы, Гарадаглы, Мугамлы, Масимли, Угурбейли, Чилеханлы, Дженнетли, Чыгдашлы, Быглы, Габахлы, Гойунлу, Текели, Карагоюнлу, Сарыханлы, Рейханлы, Котанлы, Гасанлы, Даллекли; Агдамлар, Агчагышлар, Делилер, Сарванлар, Озанлар, Гиланлар, Гаралар, Алирзалар, Терекемаляр, Зангилер, Сарчалар, Сарванлар, Авдаллар, Уенкиджа, Йеллиджа, Гюллюджа; Бахчачыг, Кюзечик; Гюнлюк; Сабунчу, Яйчы, Демирчи и т. д.; В Ени Беязидском районе - Зогалы, Галиишли, Ярпызлы, Кефли, Гарагоюнлу, Гюнешли, Нариманлы, Гасанлы, Чахырлы, Ахмедлы, Гусейнбейли, Алчалы; Сеидлер; Шорча, Гёйче, Гюллюче, Хыртлыг и др., Эчмиадзинский уезд: Ягублу, Аярлы, Айланлы, Геамерли, Туркменлы, Харамлы, Кюрекенли, Гараджейранлы, Кётекли, Хамалы, Айналы, Армудлу, Ийдели, Ходжаярлы, Гаджилар; Бахчачык, Ханлыг и др.; В Лору-Памбакском уезде - Армудлу, Балдырганлы, Вартанлы, Ягублу, Гейдарлы, Абейли, Ильмезли, Байгахлы, Гюнешли, Ламбели, Гурсалы; Баятылар,

Демирчилер, Шамлыг; Гюллюдже и др.

Следует отметить, что в приведенных примерах некоторые суффиксы употребляются в совершенно ином грамматическом значении чем то, которое они имеют в современном языке. Некоторые исследователи называют такие суффиксы топоформантами. Это действительно правильная позиция. Потому что ряд суффиксов имеют разное значение непосредственно внутри топонима. Поэтому при изучении морфологических особенностей топонимов особое внимание следует уделять топонимам, образованным с помощью топоформантов. При их объяснении на материалах современного языка появляется ошибочная трактовка значения топонима.

Рассмотрим некоторые из суффиксов, участвующих в морфологическом способе формирования топонимов тюркского происхождения на территории Армении.

Топонимы, образованные с помощью суффикса -лы, -ли, -лу, -лю. Этот продуктивный в азербайджанском языке суффикс широко используется в топонимах. У исследователей сложилось двоякое мнение по поводу употребления данного суффикса в топонимах. Например, О. Т. Молчанова отмечает, что суффикс используется в этнонимах для создания этнотопонима (122, 131). С мнением исследователя согласен и С.М. Моллазаде (120, 44). С. Губаева утверждает, что использование этого суффикса в этнотопонимах невозможно (93, 101).

Т. Ахмедов пишет: аффиксы -лы, -ли, -лу, -лю добавляются к различным личным именам, названиям племен, родовых общин, именам племенных вождей, образуя таким образом этнонимы со значением притяжательности (29, 162). В.Алиев, указывает на несколько функций суффикса -лы, -ли, -лу, -лю в топонимии 1) прибавляется к этнонимам и обозначает место, к которому относится тот или иной этнос (народ, племя, род, этнос, семья) или указывает к какому этносу принадлежит топоним; 2) прибавляется к антропониму, образуя топоним, который указывает на место проживания той или иной личности или на принадлежность местности тому или иному лицу. В. Алиев перечисляет десять подобных функций (32, 201-203).

В топонимах тюркского происхождения на территории Армении часто встречаются названия, в которых вышеназванные суффиксы выполняют указанные функции. Например, Аяс-лы, Айна-лы, Алма-лы, Бабар-лу, Армуд-лу, Балых-лы, Башна-лы Беджаз-лы, Богут-лы, Булаг-лы, Зохраб-лы, Реваз-лы, Сёютлю, Шид-ли, Шор-лу, Хамам-лы, Гюнеш-ли, Гёдек-ли, Гёз-лю, Гёллю и др. Следует также отметить, что возможно употребление фонетического варианта этого суффикса: -ни, например, Джинни.

Топонимы, образующиеся с помощью суффикса -лар, -лер. Этот суффикс добавляется к названиям племен, родовых общин, родственных семей, антропонимам, апеллятивам с разными значениями образуя, таким образом, топонимы. В. Алиев указал на шесть функций суффиксов -лар, -лер, которые прибавляются к топонимам (32, 204-205). Т. Ахмедов отмечает, что путем прибавления к личным именам суффиксов -лар, -лер создаются этнонимы, в которых имя предка становится названием всего племени (29, 162).

На территории Армении встречается множество топонимов тюркского происхождения, с участием данного суффикса. Например, Дирек-лер, Дели-лер, Занги-лер, Шых-лар, Бахча-

лар, Туган-лар, Аббас-лар и т.д.

Суффиксы -лыг, -лик, -луг, -люк также являются продуктивными морфемами, которые часто используются в топонимах тюркского происхождения на территории Армении. Эти суффиксы образуют топонимы, обозначающие место. Например, -луг, Дост-луг, луглу, Мус-луг-лу, -лыг Гаран-лыг и т. д.

Далее приведен список суффиксов и суффиксальных цепочек, которые также с некоторой частотой встречаются в топонимах на территории Армении.

-а Калар-а, Баран-а,
-ач Ачыб-ач
-ван Базма-ван, -ванлар, Сар-ванлар, -вар Арпа-ван
-гут, Гамыш-гут
-зор, Ага-зор
-и, Агуд-и,
-ли-че, Бит-ли-че,
-суз, Су-суз, -сюз, Ой-сюз,
-се, Хали-се,
-уг, Говушл-уг
-умлу, Муг-умлу,
-ур, Чот-ур,
-ут, Говш-ут,
-хан, Чло-хан,
-устан, Гюль-устан,
-чи Демир-чи, -чилер Демир-чилер, -чы, Чанах-чы, Казан-чы, Галтак-чы,
-чу Гуш-чу
-че-ли Джаба-чели,
-шен Бугда-шен, -шен Дебета-шен,
-ча Тохлу-ча, -ча, Огру-ча,
-чи-лер Эв-чилер
-чуг Магму-чуг, -чыг Базар-чыг, -чыг Ширван-чыг, -чы Яйчы
-джигаз, Хан-джигаз
-ы, Дорн-ы
-ых Арал-ых,
-ган, Гача-ган
-ек Пушк-ек, -ек Чембер-ек,
-ан-лар, Ек-анлар

Конечно, приведенные примеры не охватывают всех морфологических особенностей топонимов тюркского происхождения на территории Армении. Кроме того, следует отметить, что некоторые из приведенных выше суффиксов следует отнести к топоформантам и изучать отдельно.

Топонимы образованные с помощью топоформантов.

Подобные топонимы также составляют определенную часть топонимов тюркского

происхождения на территории Армении.

Топоформант -ан, -эн. Этот топоформант наиболее часто используется при создании этнотопонимов. Наиболее древние этнотопонимы были созданы с помощью этого топоформанта. Албан, Алпан, Гафан, Абаран, Аскеран, Баян. Варианты топоформанта -ан, -эн такие как -ян, -ман, -ван, -зан, -кан, -ган, -хан, также достаточно продуктивны. Т. Ахмедов включает в эту группу и формант -ран считая их фонетическими многовариантными суффиксами (29, 160). Каджар-ан, -ан Гор-ан, -ан, Кет-ран, Кюн-эн,

Топоформант -ван. Этот топоформант также очень функционален. Как мы уже упоминали выше, ряд исследователей считают топоформант -ван фонетическим вариантом топоформанта -ан. И. Байрамов со ссылкой на Г. А. Меликашвили пишет, что ван образовался на основе слова эбани/убани, что на древнем языке Урарту означает страна. В то же время, ссылаясь на Э.М. Мурзаева, автор упоминает, что формы вани и вана означают «место, дом, земля» (18, 25). На наш взгляд, топоформант -аван также основан на ван. - Топоформант аван Нарзир-аван. С. М. Моллазаде отмечает, что топоформант -ван участвует не только в создании топонимов иранского происхождения, но и в создании грузинских географических названий (121, 76). А. Ахундов относит топоформант -ван к иранским языкам (2, 15). С этим мнением согласен И.Абдуллаев (74). Оба автора показывают, что топоформант означает «дом, место жительства, жилище».

Топоформант -шен. Вокруг этого форманта постоянно возникают споры, так как существуют разные мнения о его происхождении и значении. Г. Ворошил отмечает, что топоформант имеет семантическое значение обозначающее село (85, 79-80).

И. Байрамов определяет форманту шен как означающую село и край (18, 62).

А.Мамедов указывает на существование слова шен еще в древне шумерский период и на его присутствие в азербайджанском языке в словах типа гарашын, сарышын, которое указывает светлый оттенок или приближенность окраса к указанному цвету (51).

Г. Машадиев выдвигает идею о том, что слово шенлик в диалектах и говорах восточной группы означает село, место жительства и жилище (53, 13).

Это мнение подтверждается и в словаре Ю. Бушуевой (142).

Топоформант -венг. Х. Мирзаев провел широкий научно-теоретический анализ этой форманты. Автор доказал, что форманта венг, входящая в состав топонимов Гаравенг, Годухвенг, Гошавенг и Гюневенг на территории Армении, является словом, имеющим отношение к тюркским языкам. Он пишет: «Это слово присутствовало в древних тюркских языках в формах бенигю, беню, менгю, меню и использовалось в значении памятник, написанный на камне и т. д. (57, 208). Действительно, слова с указанными значениями отражены в древнетюркском словаре (100).

Одним из древних тюркских племен, проживавших в Азербайджане, а также в Западном Азербайджане, было племя шады//шада. Одной из ономастических единиц, созданных по названию этого племени, является Шадыивэнг. Х. Мирзаев отмечает, что Шадыивенг является древним албанским памятником, который расположен на вершине, на западном склоне горы Текедондуран перед селами Хасанкенд и Алханпаяси в Дарелайазе (57, 210). В Азербайджане существуют топонимы Шада (Шахбузский р-н), Шадылы

(Бейлаганский р-н) и Шотавар (Гахский р-н). Исследователи указывают, что эти топонимы отражают название древнего племени шады. По мнению Л. Н. Гумилева, это племя входило в состав среднеазиатских гуннов. Г. Гейбуллаев отмечает, что в основе этнопонимов лежит этноним шато (88, 38).

Относительно географического названия «шади» интересна также статья Фахреддина Асадоглу «Этимология топонима шидли».

Топоним Шидли является одним из сотен топонимов района Агры в Западном Азербайджане, сохранивших следы присутствия здесь огузских племен. Село Шидли расположено на берегу Кахоновского канала, вытекающего из реки Араз, в Вединском районе, недалеко от горы Агры. До 1988 года село сохраняло свое название, пока здесь жили исконные жители этих земель. До полного изгнания азербайджанцев (турков) из Армении в селе жили только азербайджанцы.

Ойконим Шидли (название села), дошедший до нас из глубин истории и сохранивший имя древнего племени шато, является одним из географических названий, рассказывающих о нашем великом прошлом. Ссылаясь на Т.Ахмедова, Л.Н.Гумилева и В.В.Бартольда, отметим, что одним из племен, вошедших в состав Западно-Тюркского ханства в VI-VII веках, были шато. Племя взяло свое название от названия пустыни, в котором оно расселилось.

Г.Гейбуллаев пишет, что в XIX веке в Азербайджане жило племя шадылы. «Шадылы» означает принадлежащий племени шато. Корень слов «Шадили» и «шато» один и тот же.

Ф.Асадоглу, отмечает существование топонимов, связанных с названием племени «Шато-шадылы-шади», которое встречается в таких географических названиях, как села Шада-кенд (Шахбуз), Шадылы-кенд (Гёранбой), Шатырлы-кенд (Барда, Джалилабад), гора Шатыхлы (Джалилабад), Шатыр оба - село в Масаллы, село Шатыровка (Сальян), Шидли-кенд (Веди). Исследователь указывает, что слово шидли состоит из компонентов шиди и -ли. Падение звука «и» здесь связано со сложностью произношения.

Итак, название села Шидли является слегка фонетически измененным вариантом этнонима шато//шадылы. Суффикс -ли является топоформантом, обозначающим владение чем-либо или принадлежность.

О племени Шады можно дать и более подробную информацию. Основная цель предоставления данной информации – еще раз подтвердить принадлежность топоформанта венг к тюркским языкам. Конечно, если в историческом памятнике есть название племени, то никак нельзя утверждать, что этот памятник принадлежит какому-либо другому народу, этносу. В то же время попытки соотнести компонент венг в ономастической единице Шадыивенг с армянским языком совершенно неоправданно. Проф. Х.Мирзаев, критиковавший Т. Ахмедова за необоснованную арменизацию форманты венг справедливо отмечает: «Армяне пишут и произносят слово «венг» в форме ванк. Основная причина этого – отсутствие гласной «е» в армянском языке, вместо гласной «е» используется гласная «а» (57, 208).

В то же время следует отметить, что слово венг используется во многих топонимах на территории Армении. Также это слово имеет широкий диапазон распространения и в топонимической карте Азербайджана. Все это еще раз подтверждает высказанное о форманте

венг мнение Х.Мирзаева.

Таким образом, можно еще более расширить существующие представления о топонимизме в топонимах тюркского происхождения на территории Армении и масштабах их использования.

3.4.2. Синтаксические особенности этнотопонимов тюркского происхождения на территории Армении.

Синтаксические особенности топонимов тюркского происхождения на территории Армении также представляют большой научный интерес.

Ниже приведены топонимы тюркского происхождения, образованные на основе I, II, III типов определительных словосочетаний и глагольных прилагательных (причастий) по разным регионам.

На территории Гафанского района: I тип определительного словосочетания - Дам Нов; II тип определительного словосочетания – Гыз галасы, Даш-башы, Кыгы галасы, Молла Урузбей бинасы, Тут Пиргышлагы; III тип определительного словосочетания – Эджанын чаи, Бейлерин мис заводу; глагольное прилагательное: Боздоган, Гарачимен. В приведенном примере глагольного прилагательного компонент чимен может быть фонетическим вариантом лексической единицы чемен т.е. луг.

На территории Горусского района: I тип определительного словосочетания – Аг кёрпю, Базли Агджакенд, Баллы Гая, Боз каха, Кавур беми; I тип определительного словосочетания: Баба Ягублу, Баба белли, Аббас дереси. Иджеванский район: II тип определительного словосочетания - Алачык Гая, Бостан Тала, Ага Тала; II тип определительного словосочетания – Аббас дереси, Балта дереси; Краснесельский район: I тип определительного словосочетания – Агджа гала, Ада-тепе, Кара торпаг, Гызыл гая, Тахта пая, Тахта гая, Хали кенд, Чаталчынгыл; II тип определительного словосочетания – Манджан ятагы, Донуз дамы, Донуз ятагы, Меше дереси. III тип определительного словосочетания - Бахар-беин баглары, Абаран району: I тип определительного словосочетания - Юхары Гёзельдере, Ашагы Гархун, Бёюк Зейва, Кичик Зейва, Молла Дурсун, Хаджи Кара; II тип определительного словосочетания – Ильхы горугу; Аштаракский район: I тип определительного словосочетания - Байрам Али, Гызыл Теймур, Кичик кенд, Курд Али, Хараба килсе; II тип определительного словосочетания – Зейнал Булагы; Талынский район: I тип определительного словосочетания - Юхары Агджагала, Кичик Талин; глагольное прилагательное - Ашагы Пиртикен; Октемберянский район: I тип определительного словосочетания - Кичик Шахрияр; II тип определительного словосочетания - Кичик Армудлу, Гаджи Байрамлы; Арташатский район: I тип определительного словосочетания - Ашагы Кахриз, Юхары Агбаш; Сисианский район: I тип определительного словосочетания – Аг йол, Аг кенд, Баш кенд, Ашагы Аг кёрпю, Верхний Агкёрпю, Боз кенд, Кызыл-Шафак; Ахтинский район: I тип определительного словосочетания - Ашагы Ерлик, Бёюк Веди, Карын Бурун, Ени кенд, Кёхне Шахаблы, Молла Ахмед, Сеид Котанлы, Хараба Котанлы, Гаджи Баба, Гаджи Мирза, Чхин Гол, Чхин Тазакенд, Чопур Али; II тип определительного словосочетания – Али горугу; Зангибасарский район: I

тип определительного словосочетания - Ашагы Тохт; II тип определительного словосочетания – Охчу Галасы, Мурад тепеси; глагольное прилагательное - Чобан Гёрукмез, Карачеран, Елгован, Чадгыран; Басаркечерский район: I тип определительного словосочетания - Бёюк Ага, Бёюк Мазре, Ашагы Загалы, Ашагы Шорча, Бгда тепе, Гызыл венг, глагольные прилагательные - Субатан; район Камо: I тип определительного словосочетания - Гул Али, Хаджи Муган; Мартуни: I тип определительного словосочетания - Ашагы Алчалы, Ашагы Гёзельдере, Вели Агалы, Гызыл Хараба, Кесик баш; Лору-Памбакский уезд: I тип определительного словосочетания - Ашагы Ахтала, Бёюк Айрым, Кичик Айрым, Чик Айрым, Тарпичала пеелери; Гугаркский район: I тип определительного словосочетания – Гара килсе, Гуруюрд; Ноемберянский район: I тип определительного словосочетания – Ашагы Шейпурхан, Юхары кёрпюлю; Ехегнадзорский район: I тип определительного словосочетания - Ашагы Гюлюдюзю, Гызыл Гышлак, Дадали кёрпю, Гюней Ванг, Гёй Аббас, II тип определительного словосочетания – Агсу кенди, Алхан пиеси, Албас биченеги, Гурбан кахасы; Алаяз магалы, Али дереси, Араб ханджери, Явар кенди, Гасул гышлагы, глагольное прилагательное – Бюльбюльолен; Амасийский район: I тип определительного словосочетания - Бёюк Тепегёй, Кичик Тепегёй, Кичик Шиштепе; II тип определительного словосочетания – Агбаба гезасы; I тип определительного словосочетания - Аг гильсе, Молла Муса, Хаджи Халил.

I тип определительного словосочетания: 1. Алачык Гая – Иджеван 2. Баган тала – Иджеван 3. Ага тала, 4. Агча гала 5. Ада тепе, Гара торпаг, Гызыл гая, Тахта пие, Тая гая, Хали кенд, Чатал Чынгыл, Юхары Гёзельдере, Абаран, Ашагы Гархун, Абаран, Бёюк Зейве, Кичик Зейве, Юхары Гархун, Молла Дурсун, Гаджи Кара, Байрам Али, Гызыл Теймур, Кичик кенд, Куд Али, Хара Кильсе, Юхары Агджагала-Талин, Кичик Талин-Талин, Даш Нов - Гафан, Аг кёрпю - Горис, Базли Агджакенд - Горис, Баллы Гая - Горис, Боз каха - Горис, Кавур бами - Горис, Ашагы Кахриз - Артамаат, Юхары Агбат - Артамаат, Ашагы Ахта-Ахта, Зейнал Агаали, Ахта, Чопур Али-Ахта, Ашагы Эрлик-Веди, Бёюк Веди, Бёюк Гилянлар, Гарын Брун, Ени кенд, Старый Шахаблы, Молла Ахмед, Сеид Котанлы, Хабара Котанлы, Гаджи Баба, Гаджи Мирза, Чгин гёль, Чгин Тазакенд, Беюк Чобанкере, Юхары Чарбаг, Гёй Кюмбат, Хараба Сарванлар, Начи Эльмез, Ашагы Гохт - Абовян, Ашагы Загали-Басаркечер, Ашагы Шорджа, Бёюк Мазра, Бугда тепе и др.

Сложные топонимы можно группировать и классифицировать по частям речи, к которым относятся их элементы. При проведении такого анализа можно выделить следующие группы топонимов:

1. Существительное + существительное. Например, Гулдарвиш, Готурбулаг, Адамхан, Имирхан, Бабакиши, Султанбей, Гаракилса, Гызылдаш, Деликдаш и т.д.

2. Прилагательное + существительное. Например, Алакилса, Агкилса, Союгбулак, Карагала, Карагула, Гарадаш и т.д.

3. Числительное + существительное- Гырхбулаг, Гырхдеирман

4. Прилагательное + глагольное прилагательное – Боздоган

5. Существительное + глагол – Аллахверди

6. Существительное + числительное - Алигырх,

7. Существительное + глагольное прилагательное- Араздѣян, Гонагирен, Данагирмез, Донузейян.

Некоторые сложные топонимы образуются путем прибавления суффиксов к его составляющим элементам. Например, Аллаhverди, Агчагышлак, Гюллюбулаг, Гаябаши, Агджаарх, Гарадаглы, Гарахамзали, Гаранлыкдере, Овандереси, Тепедиби, Агзыбир, Айсеси, Басаркечер, Эллойу и др.

В многокомпонентных топонимах проявляются определенные особенности синтаксического способа образования топонимов. Их анализ показывает, что можно разделить многокомпонентные топонимы на определенные грамматические типы. Компоненты топонимов можно сгруппировать по признаку их выражения разными частями речи следующим образом:

Многокомпонентные топонимы, первый компонент которых — существительное, а второй — глагол; топонимы, первый компонент которых — прилагательное, а второй — существительное; многокомпонентные топонимы, первый компонент которых — наречие места, а второй компонент — существительное; топонимы у которых первый компонент выражен простым, а второй компонент сложным существительным; отдельную классификацию можно провести по признаку первого или второго компонента в зависимости от того является ли оно простым, сложным или составным. Из многокомпонентных топонимов тюркского происхождения в Армении можно привести достаточно примеров относящихся к перечисленным выше группам: Ашагы Гархун, Юхары Агдан, Ашагы Айланлы, Ашагы Алчалы, Ашагы Ахта, Ашагы Агбаш, Ашагы Агчагала, Ашагы Ганлыджа, Ашагы Карабахлар, Ашагы Карагоймаз, Ашагы Гаранлыг, Ашагы Гархун, Ашагы Гуйласар, Коланлы Аралых, Ашагы Двин, Ашагы Загалы, Ашагы Неджили, Ашагы Пиртикен, Ашагы Пюрюлю, Ашагы Туркменли, Ашагы Гѣзельдере, Баш Абран, Бѣюк Арыхвели, Бѣюк Веди, Бѣюк Каракилса, Бѣюк Гарагюн, Бѣюк Кейти, Бѣюк Кепенек, Бѣюк Мазра, Бѣюк Шиштепе, Бѣюк Шоллу-Демирчи, Бѣюк Шахрияр, Бѣюк Джамышлы, Бѣюк Гиланлар, Ени Беязид, Юхары Адьяман, Юхары Айланлы, Юхары Агбаш, Юхары Агдан, Юхары Агчагала, Юхары Ганлыча, Юхары Гарагоймаз, Юхары Гархун, Юхары Гуйласар (Куйласар), Юхары Курдженд, Юхары Неджили, Юхары Пиртикен, Кичик Арыхвели, Кичик Гаракилса, Кичик Кети, Кичик Кепенек, Кичик Мирза, Кичик Шиштепе, Кичик Шорлу Демирчи, Кичик Шахрияр, Кичик Гиланар, Молла Баязет, Молла Бедел, Молла Эйюблу, Молла Муса, Молла Гѣйче, Гаджи Байрам, Гаджи Муган, Гаджи Назар, Гаджи Халил; Алачыг гая, Боз йохуш, Гызыл тепе, Каха бинасы, Кечел тепе, Кишмиш булаг и т. д.

Ахунд Бзован, Вели Агалы, Гызыл Теймур, Наджафли бинасы, Полад Айрым, Тюрк Каракилсеси, Шорлу Мехмандар, Гейдар бек, Гусейнгулу Агалы, Гуру Араз, Довшан гышлак, Илли Каракилса, Коланлы аралых, Мазра Шорчу, Шамбурда дереси, Улья Сарванлар и т. д.

Результаты, полученные в этой главе, можно обобщить следующим образом. Структурные, фонетические, лексико-семантические и грамматические характеристики этнотопонимов в целом сходны со структурными, фонетическими, лексико-семантическими и грамматическими характеристиками топонимов и не имеют существенных различий.

Памятник Гунейвенгу

Басакечер (ныне Варденисский район)

Гюмри – второй по величине город современной Армении

Село Айривенг Каварского района

Деревня Гашга в современном Вединском районе

Село Дастаюрд Сисианского (Гаракилсинского) района

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Из словаря тюркоязычных топонимов на территории Армении видно, что в этногенезе азербайджанцев в этом регионе участвовали различные древнетюркские племена. Названия этих племён сохранились в топонимах на территории, которая сегодня относится к Армении. Тюркские племена поселились на этих землях ещё до нашей эры.

Таким образом, этнотопонимы, образующие особый пласт лексической системы языка, имеют большое значение не только с точки зрения изучения языка и истории его развития, ареалов его распространения, но и с точки зрения изучения этногенеза народа.

По отношению к топонимам азербайджанского и тюркского происхождения в Армении всегда было предвзятое отношение. Топонимы тюркского происхождения массово менялись, азербайджанцы насильственно изгонялись с этих территорий. В течение многих лет в Армении шёл процесс замены топонимов тюркского происхождения на армянские названия, что имело целью фальсифицировать факты, доказывающие, что азербайджанцы проживали на этой территории на протяжении тысячелетий.

Кроме того, что ономастическая лексика, особенно этнотопонимы, являются ценным ресурсом для изучения истории языка, которая тесно связана с историей самого народа-носителя, с их помощью можно достоверно определить историческую территорию проживания этого народа, дать оценку общественно-политическим событиям, происходящим в его жизни, выявить причины и корни этих событий. Также это исторический материал, который позволит на основе конкретных фактов выявить и дать объективную оценку реальным событиям прошлого.

Немаловажное научное значение имеет уточнение принципов замещения тюркских топонимов в Армении. Потому что это принципы являются одним из немногих средств, которые позволят восстановить и вернуть прежнее название. Первым важным шагом в изучении ономастических единиц тюркского происхождения в Армении является сбор и группировка этих названий. Имеющиеся материалы можно собрать в отдельный сборник. В научно-исторических исследованиях последних лет проделана большая работа в направлении фиксации тюркских ономастических единиц, главным образом топонимов, на территории Армении.

Этнонимы связаны с общественно-политической жизнью народа и формировались на разных этапах истории. Эта группа топонимов играет очень важную роль в выдвижении более точных и объективных представлений о происхождении, истории и этногенезе азербайджанского народа.

Существует группа этнотопонимов, которая позволяет определить, какие роды, племена и племенные объединения участвовали в формировании азербайджанской нации, и когда происходил этот процесс.

Некоторые из топонимов возникли в связи с названиями различных племен и племенных объединений (Эймур, Канкарли, Ахмедли). Следует отметить, что из более 4600 географических названий в современной топонимике нашей страны, включая территорию Западного Азербайджана, около 70 процентов образовались от названий племен или личных

имен племенных вождей.

Люди, жившие в первобытнообщинном строе, создавали локальные группы, которые в силу обстоятельств не могли жить изолированно друг от друга. Взаимоотношения между локальными группами создавали условия, при которых эти группы давали друг другу названия. Существовало два способа присвоения названия локальным группам. 1) группа сама себя называет; 2) одна локальная группа дает название другой локальной группе.

С логико-лингвистической точки зрения оним следует рассматривать как слово, принадлежащее языку этноса. Однако полностью исключать использование какого-либо слова, из языка локальной группы, которой дано название неправильно. Компоненты этнотопонимов с двумя этнонимами можно условно разделить по принадлежности к этносам, отмеченным буквами А и Б. Если этнотопоним сложный, можно распределить составляющие элементы композита следующим образом:

- 1) Оба компонента принадлежат к этносу А;
- 2) Один из компонентов принадлежит этносу А, другой — Б;
- 3) Оба компонента принадлежат В.

Различные аспекты лексико-семантических особенностей названий локальных групп, следует рассматривать как объект исследования при лингвистическом анализе этнотопонимов, считающихся наиболее древними. При проведении такого исследования смысловая нагрузка лексической единицы должна соотноситься не непосредственно с этносом, а с особенностями места проживания локальной группы, ее отличием от того или иного ориентира или мотивационного признака. Лексико-семантический анализ онима помогает выявить круг его принадлежности или окружения.

Онимы, которые относятся к локальным группам, также могут рассматриваться на уровне регионального номена (*No-men Regionale*). Потому что такие онимы обозначают группы, расселенные на определенной территории.

Схожие проблемы возникают и при исследовании генонимов. Хорошо известно, что генонимы — это личные имена, указывающие на принадлежность к определенному роду. В научной литературе отмечается широкое распространение генонимов в тюркских и монгольских ареалах. Благодаря тому, что в генотопонимах отражены особенности, характерные для данной местности, их можно дифференцировать по определенным словам. При этом еще раз подтверждается тот факт, что генотопонимы имеют характер *No-men Regionale*.

Исследования показывают, что в формировании этнотопонимов Гянджинского района большую роль сыграли слова лег, канг, гуши, казан, казах, ганзак, дали, /теле/, хун, эймур, айрым, дуярлы, падар, баян, буджак, шаты, хапут /апут/, кангарли, хунус, коллю, коран и т. д.

Хотя в советский период топонимы тюркского происхождения на территории Армении не были объектом обширных исследований азербайджанского языкознания, в последнее время отношение к этой области существенно изменилось. Ученые и исследователи провели плодотворную работу по сбору и изучению топонимов на территории Армении.

В процессе исследования был создан ономастикон этнотопонимов тюркского

происхождения на территории Армении.

Для изучения общей картины топонимов тюркского происхождения на территории Армении по структурным типам целесообразно сгруппировать их на простые, сложные и многокомпонентные топонимы. Сравнительный анализ этнотопонимических и неэтнотопонимических топонимов по структурным типам подтверждает отсутствие между ними структурных различий.

Простые по структуре топонимы не многочисленны. В то же время следует отметить, что во многих топонимах, которые мы считаем простыми по структуре, сложно определить составные элементы. Большая часть армянских топонимов тюркского происхождения представляет собой многокомпонентные топонимы. Кроме того, следует отметить, что некоторые компоненты образовались путем присоединения слов юхары, ашагы, баш, гыраг к простым, составным и сложным топонимам. Многокомпонентные топонимы возникли на определенном этапе исторического развития по разным причинам. Основной причиной можно назвать миграцию населения. В более древний период увеличение населения на определенной территории приводило к созданию новых поселений. Не подлежит сомнению, что топонимы, образованные путем прибавления слов ашагы, юхары, бёюк, кичик, баш возникли в период разрастания поселений и их разделения на две части. Здесь процесс миграции распространялся на небольшие расстояния и в близко расположенные территории.

В этнотопонимах тюркского происхождения на территории Армении явно прослеживаются фонетические изменения и фонетические явления. Все фонетические изменения и фонетические явления соответствуют фонетическим нормам тюркских языков.

Основной особенностью образования ономастических единиц семантическим методом является процесс перехода слов из одной части речи в другую. Эта характерная особенность также нашла свое отражение в этнотопонимах.

Широко распространены случаи образования топонимов на основе этнонимов. Здесь прослеживается процесс включения в топоним специальных онимов лексической системы. Поэзия ашугов и другие письменные источники являются ценным материалом для поиска и выявления таких единиц.

Морфологические особенности азербайджанского языка нашли свое отражение в тюркских этнотопонимах на территории нынешней Армении. Продуктивными суффиксами азербайджанского языка являются -лы, -ли, -лу, -лю; -лар, лер; лик, -лиг, -лук, -люк и т.д. Эти и другие суффиксы часто встречаются в этнотопонимах тюркского происхождения на территории Армении. Еще одной характерной чертой этнотопонимов является широкое использование топоформантов. Обобщая все вышесказанное можно отметить, что структурные, фонетические, лексико-семантические и грамматические особенности этнотопонимов в целом аналогичны структурным, фонетическим, лексико-семантическим и грамматическим особенностям топонимов и не имеют резких различий.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

На азербайджанском языке

1. Аббасова М.А., Бандалиев Н.С., Мамедов Х.И. Топонимика юго-западной части Большого Кавказа. Баку:Эльм,1993. 195с.
2. Ахундов А. Следы истории в земле. - Баку: Гянджлик, 1983 -136с.
3. Список мест проживания в Азербайджане. ПОЛКА. инв. 19734
4. Толковый словарь географических названий Азербайджана - Баку: Азернашр, 1960 - 267с.
5. Краткий словарь топонимов Азербайджанской ССР. Баку, 1986 г.
- 6.Административно-территориальное деление Азербайджанской ССР. - Баку: Азернашр, 1963 - 262с.
7. Административное деление территории Азербайджанской ССР. - Баку: Азернашр, 1968-218с.
8. Административно-территориальное деление Азербайджанской ССР. - Баку: Азернашр, 1979 - 224с.
9. Азербайджанские топонимы. Энциклопедический словарь. – Баку: Азербайджанская энциклопедия, 1999. – 588с.
10. Об исторических документах и публикациях Азербайджана. - Баку: Азернашр, 1990 -381с.
11. Арабские географы-путешественники IX-XII веков об Азербайджане. - Баку: Элм, 1974. - 223с.
12. Бабазаде А. Диалект айрума. (Историческая справка и фонетика). - Баку: 1987 г.
13. Бакиханов А. Гулюстани-Ирам. - Баку: Элм, 1970. -288с.
14. Примечания к слову «Баят». ПОЛКА арк.-38 Q-32/570. Аз-ф.м. П. 1984 г.
15. Байрамов А. Топонимы (топонимы) Агбабинского, Шореельского, Памбакского районов древних Огузских земель. - Баку: Эльм 1996. -250 с.
16. Байрамов И. Следы древнетюркских племен в топонимах современной Армении.// Тематический сборник по вопросам языка. 2-е издание Баку: Издание АДПУ, 1997. - С.63-69.
17. Байрамов И. О группах топонимов тюркского происхождения Западного Азербайджана//Проблемы азербайджанской ономастики. - Баку: Издание АДПУ, 1999. С.77-82.
18. Байрамов И. Слова и географические термины, используемые в топонимах Западного Азербайджана. -Баку: Вяз, 2000 - 106с.
19. Будагов Б. Память о месте тюркских улусов. - Баку: Элм, 1994. -272с.
20. Будагов Б., Гейбуллаев Г. Толковый словарь топонимов азербайджанского происхождения в Армении. - Баку: Огуз ели, 1998. - 452с.
21. Буньядов З., Мамедов Х. Обзорная книга Ереванской губернии. Баку, 1997 г.
22. Джалилов Ф. Морфонология азербайджанского языка. - Баку: Маариф, 1988. - 285 с.
23. Джалилов Ф.А. Древний этноним аз\ас //Вопросы азербайджанской филологии. - Баку: Эльм, 1983. - С.113-114.
24. Историческая география армянских азербайджанцев. - Баку: Гянджлик, 1995. - 464с.
25. Эйвазова Р. Топонимы тюркского происхождения в Афганистане - Баку: Эльм, 1995. -244с.
26. Ахмедова Э. Лексико-семантическое исследование азербайджанских этнонимов. - Баку,

1995.

27. Ахмедов Б. Проблемы азербайджанской ономастики. - Баку: 1986. -
28. Ахмедов Т. Основы топонимии Азербайджана. - Баку: Издание БГУ, 1991. - 317с.
29. Ахмедов Т. Названия нашего края. Баку:Гянджлик,1984. 126с.
30. Алекперли А. Древняя тюрко-огузская родина – Армения. - Баку: Сабах, 1994. -208с.
31. Алиева Р. Топонимы Азербайджана.Баку:Канун,2002. 136с
32. Алиев В. Топонимия Азербайджана. - Баку: Издание АДПУ, 1999. -278с.
33. Азизов Э. Эпос «Китаби-Деде Горгуд» и некоторые вопросы исторической диалектологии. Серия «Язык и литература». Издание БГУ. 1977. - С. 47.
34. Азизов Э. Сокровище слова. -Баку: Маариф, 1995. -127с.
35. Фарзали А. Дорога Деде Горгуд. - Баку: Азернашр, 1995. -360с.
36. Гаджиев Т.И., Валиев К.Н. История азербайджанского языка. Очерки и материалы. -Баку: Маариф, 1983. -188с.
37. Гусейнзаде А. Следы племенных названий в современной азербайджанской топонимике. Новости ЭА Азербайджана /история, философия, серия права/. 1973, № 2. - С.21-30.
38. Исмаилов М. История Азербайджана.Баку:Эльм,1992.
39. Исмаилов М. Твои предки. - Баку: Азернешр, 1989. - 302с.
40. Карабахские письма. Том I. - Баку: Язычи, 1989. - 192с.
41. Карабахские письма. Том II. - Баку: Язычи, 1991. - 478с.
42. Гасымов А. Баят бою, слово «баят», баятлылар//Вопросы азербайджанской филологии. Выпуск II. - Баку: Эльм, 1984. - С.163-168.
43. Гейбуллаев Г. Из истории формирования азербайджанских тюрков. - Баку: Азернашр, 1994. - 248с.
44. Гейбуллаев Г. К этнической и политической истории Карабаха. - Баку: Эльм, 1990. -247с.
45. Гейбуллаев Г. Древние тюрки и Армения. - Баку: Азернашр, 1992. - 140 с.
46. Гукасян В.Л. Заметки по истории становления азербайджанского языка/Вопросы азербайджанской филологии. - Баку: Эльм, 1983. - С.35-36.
47. Гулиев А. О различиях. Вопросы азербайджанской филологии. Выпуск III. - Баку: Эльм, 1991.
48. Гумилев Л. Древние тюрки. -Баку: Гянджлик, 1993. -533с.
49. Гурбанов А. Ономология азербайджанского языка. - Баку: Маариф, 1988 - 536с.
50. Махмуд Кашгари. Дивани лугати ат тюрк. - Анкара: Аладдин Кирал Басимеви, 1941. - 640с.
51. Мамедов А. К ранней истории азербайджанского языка. Шумеро-турецкие параллели//Вопросы азербайджанской филологии. Выпуск II. -Баку: Эльм, 1983. -С. 4-23.
52. Мамедов Н. Азербайджанская топонимика. -Баку: Азернешр, 1993.-179с.
53. Машадилов Г. Азербайджанские топонимы Закавказья. - Баку: Эльм, 1990. -148с.
54. Мирзаев Х. Об этнонимах, прозвищах, гидронимах и топонимах села Амагу // Тематический сборник филологических вопросов (ФМДТТ). Выпуск 1-2. - Баку: Издание АДПУ, 2001.- С.3-6.
55. Мирзаев Х. Имена и история, живущие в ашугской поэзии. Баку, 1997. – 352с. Издание

АГПУ

56. Мирзаев Х.И. Об этнонимах, используемых в ашугской поэзии//Проблемы азербайджанской ономастики. -Баку: Издание АГПУ, 1987.
 57. Мирзаев Х. Село Габахлы и его ономастические единицы// Тематический сборник по филологическим вопросам. Выпуск 1-2. - Баку: Издание АГПУ, 2001. - С. 26-34.
 58. Мирзаев Х. Ономастические единицы в селе Годухвенг Даралеза // Тематический сборник по филологическим вопросам. Выпуск 1-2. - Баку: Издание АГПУ, 2001. - С.38-44.
 59. Мирзаев Х. О некоторых ономастических единицах села Алаяз// Тематический сборник филологических вопросов. Выпуск 1-2. - Баку: Издание АГПУ, 2001.- С.14-18.
 60. Мирзаев М. Прогулка по родному краю. - Баку: Маариф, 1990. - 216с.
 61. Мусави Т.М. Персоязычные документы по истории средневекового Азербайджана (XVI-XVIII вв.). - Баку: Элм, 1977. -240с.
 62. Нуриев Э. Топонимия Шеки-Загатайской зоны Азербайджанской ССР. - Баку: Элм, 1989. -107с.
 63. Рахимоглу Х. Неизгладимые имена, неизлечимые раны. Баку: Азернашр, 1997. -257с.
 64. Рустамли А. Топонимы тюркского происхождения Зангезура, древней родины огузов. - Баку, 1998.
 65. Шумер Фарук. Огузы. -Баку: Язычи, 1992.
 66. Шеджереи терекеме. Генеалогия тюрков (Подготовка: Мухеррем Эргин/Эбулгази Бахадыр Хан). - Стамбул, 1925. - 97с.
 67. Ширалиев М.Ш. Основы азербайджанской диалектологии. - Баку: Маариф, 1967. - 421с.
 68. Валиев М.Х. /Бахарлы/. Азербайджан. -Баку: Азербайджан, 1993. -192с.
 69. Ворошил Г. Заметки по истории становления азербайджанского языка // Вопросы азербайджанской филологии. -Баку: Эльм, 1983. -С. 38-40
 70. Юсифов М.И. Название «Гянджа» как этноним тюркского происхождения - Результаты научных исследований, посвященных проблемам западного региона Азербайджана. - Баку: Элм, 1989. - С.262-265.
 71. Юсифов Ю.Б. Как образовывались топонимы//Наука и жизнь.. 1963, № 10. - С.13-15
 72. Юсифов Ю.Б., Каримов С.К. Основы топонимии. - Баку: Маариф, 1987. -204с.
- На русском языке

На русском

75. Аббас-Кули-Ага Бакиханов. Голистани-Ирам. Редактирование, комментарии, рецензии и указатели. З.М. Бунетова. - Баку: Элм, 1991. 304 с.
76. Абдуллаев И.Г. К этимологии географических названий содержащих формат Ван. Материалы тезисов Всесоюзной научной конференции по турецким языкам. -Баку: Издание АГУ, 1969. С.78.
77. Агаев К.Д. Данные этнотопонимов о расселении тюркоязычных племен в Азербайджане XI-XV в. Этническая ономастика. М.: Наука, 1989. - с. 143-150.
78. Алиев К. Древняя история Азербайджана. Баку: Элм, 1986. -128 с.
79. Алиев К. Топонимия и этонимика территории Азербайджанской ССР. - Баку: Элм,

1981. - С. 31-33.

80. Атаниязов С. Толковый словарь географических названий Туркменистана. - Ашхабад: Илим, 1980. - 321с.

81. Бартольд В.В. К Сочинении. Т. II, часть I. -М.: Изд-во Восточной литературы, 1964. 680с.

82. Баскаков Н.А. Введение в изучение тюркских азиков. -М.: Вышаская школа, 1969. - 383с.

83. Бромли О.В. Этнос и этнография. М.:Наука, 1973. 283с.

84. Бутинов Н.А. Разделение труда в первобытном обществе || Труды Института этнографии. т.1 «Проблема первобытного общества». М.: Наука, 1968. - С.204-216.

85. Валиханов Ч. Собрание сочинений. Т. 1. Алма-Ата: Издание АН, 1961. -777с.

86. Велиев М.Г. Население Азербайджана -"Музей этнографических сокровищ" Азербайджанский настольный календарь. Гл.2. - Баку: 1925, С. 393-394.

87. Ворошил Г. Историко-филологический анализ некоторых топонимов северо-западной зоны Кавказской Албании. Материалы научной конференции, посвященной изучению топонимии Азербайджана. Баку: Элм,1973. С.73-82.

88. Ворошил Г., Асланов В. Исследование по истории азербайджанского азика до письменного периода. Баку: Элм, 1986. 168с.

89. Гаджиев Н.З. Тюркоязычные район Кавказа. - М.: Наука, 1979. – 226 с.

90. Гейбуллаев Г. Топонимика Азербайджана. - Баку: Элм, 1986. - 192с.

91. Гейбуллаев Г.А. К этногенезу Азербайджана. -Баку: Элм, 1991. -549с.

92. Гейбуллаев Г.А. Он происходит в некоторых этнотопонимов Азербайджана. Пристыкован АН Азербайджанской ССР. Баку, 1978, № 11. - С. 69-71.

93. Гейбуллаев Г.А. О происхождении некоторых этнотопонимов Азербайджана. Этнографический сборник. IV т. Баку: Элм, 1981. С. 153-164.

94. Гордлевский В.А. Сочинения Т.3. - М.: Изд-во АН СССР, 1962. -588с.

95. Губаева С. С. Одна из особенностей топонимии. Диалекты и топонимия Поволжья. Вып., И. Чебоксары, 1972. С.101-109.

96. Гумилев Л.Н. Древний турецкий. М.: Наука, 1967. 266с.

97. Гусейнзаде А. Об этимологии топонима Куба. Советская АЭ.

98. Гусейнзаде А. Ойконими Закавказья, включающие этноним «биченек». Советская тюркология, 1982, №5.С.34-38

99. Гусейн-Заде Ч.М. Тюркская антропонимия в средневековых арабоязычных письменных памятниках до XIII века: Дис. ... канд. филол. наук – Баку, 1988.

100. Гусейнов Р.А. Сирийские источники XP-XSH вв. об Азербайджане. - Баку: Элм, 1960.

101. Документ находится в архиве Хивинских Ханова, История и этнография Каракалпаков. М.: Наука, 1967. 539 с.

102. Древнетурецкий словарь. Ленинград: Наука, 1969, 676 с.

103. Дрон И.В. Названия гагаузских сел Молдавской ССР. Советская тюркология, 1982, № 4. С. 41-51.

104. Зуев О.А. Из древнетуркской этномики по китайским источникам. Труды института

- истории и археологии при АН Казахской ССР. Т.15. - Алма-Ата: Наука, 1962. - С.280-287.
105. Историческая ономастика. - М.: Наука, 1977. -308с.
106. Каграманов Д.В. Описание археографических документов. - Баку: Элм, 1969. 101с.
107. Капануэн Гр. Хаяса-Колибелг Армянский. -Ереван: АН Арм.ССР, 1947. -291с.
108. К вопросу о племенах Кавказской Албании. Исследования по истории культуры народов Востока. -М.-Л.: Изд-во АН, 1960. -С.12-19.
109. Кенесбаев С.К., Джанузаков Т.Д. О лексических пластах ономастик казахского айка. Советские тюркологии, 1976, № 3. -С. 78-88.
110. Клашторный С.К. Древнеторкские рунические памятники. -М.: Наука, 1964. -215с.
111. Койчубаев Э. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана. -Алма-Ата: Наука, 1974. - 274с.
112. Кононов А.Н. Родославна Туркмен. Сочинение Абу-л Гази Хана Хивинского. - М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1958. - 513с.
113. Костенко Л.К. Туркестанская область. Т.1.СПБ,1880. С.
114. Краткий топонимический словарь. М.:Мислх,1966. 509с.
115. Лезина И.Н. К вопросу о стратификации тюркских генотопонимов Крыма Ономастика, типология, стратиграфия. -М.: Наука, 1988. С. 144-163
116. Малов С.Е. Памятники древнетуретской письменности. -М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1951. -452с.
117. Мамедов А. Теоретические проблемы восстановления первичных корней в тюркских языках. Проблемы Азербайджанской филологии. Выпуск II. Баку:Элм, 1984.С.5-20.
118. Маракуев А.В. Краткий очерк по топонимике и географическим дисциплинам//Уч. Записки Гос. мука т.ХШ, вип.2. Геология и география. Алма-Ата. 1954 год
119. Мешаннинов И.И. Чалдоведение. История древней Ваны включает древнейшие Швецию или Закавказье. Система писем и чтения клинописных текстов халдов-урартов // Труды об-ва исследования и изучения Азербайджана. - Баку, 1927, № 10. -С. 27-52
120. Минорский В.Ф. История Ширваны и Дербенда X-XI веков. - М.: Наука, 1963. -185с.
121. Мирзаде Ч.Х. Топоним Азербайджан и ближневосточная арабская география. Баку:Элм, 1988. 120 с.
122. Моллазаде С.М., Байрамова Н.Г. Отрасление этногра-фических реалий азербайджанского народа в топонимии Азербайджана. Советские тюркологии, 1983, с. № 6
123. Моллазаде С.М. Топонимия северных районов Азербайджана. - Баку: Элм, 1979 -206с.
124. Молчанова О.Т. Структурный тип – турецкий топоним Горного Алта. -Саратов: Изд-ние Сарат. Ун-та, 1982. – 256 с.
125. Морозова А.С. Культура домашнего быта каракалпаков начала XX в (к вопросу гтногенеза. - М.: Наука, 1982).
126. Мурзаев З.М. География и имена. М.:Наука, 1979. 167с.
127. Мурзаев З.М. Словарь народных географических терминов. - М.: Мислх, 1984. -653с.
128. Мусабекон Н.Ч. Об образовании этнокидронимов Азербайджана. Советская тюркология, 1986, № 2. - С. 69-73.
129. Никонов В.А. Введение в топонимику. - М.: Наука, 1965. - 175с.

130. Никонов В.А. Имя и общество.- М.: Наука, 1974. -278с.
131. Новосельгуев А.П., Пашуто В.Т., Черепин Л.В. Пути развития феодализма. - М.: Наука, 1972. – 338с.
132. Ономастика Средней Азии. - М.: Наука, 1978. -226с.
133. Очерки по истории и культуре Кавказской Албании IV в до н.э.-VII вв. н.э, - М.,-Л.: Изд-во АН СССР, 1959. -391с.
134. Пагирев Д.Д. Алфавитная карта Кавказского региона. – Тбилиси, 1913. – 530 с.
135. Пигулевская Н.В. Сирийские источники по истории народов СССР. -М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1941. -172с.
136. Порозняк В.П. Принципы исследования палеобалканской ономастики. Историческая ономастика. - М.: Наука, 1977. С.37-38
137. Потапов Л. П. Этнический состав и происхождение алтаев. - Л.: Наука, 1969. -196с.
138. Рашид-ад-Дин. Сборник летописей. Т.1. Перевод с персидского А.А. Хетагурова, редактор и примечание проф. А.А. Семенова. - М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1952. - 316с.
139. Реформатский А.А. Топонимия как лингвистический факт. Топонимия и транскрипция. - М.: Наука, 1964.
140. Роспонд С. Перспективы развития славянской ономастики. Вопросы языкознания. 1962, № 4. С.9-19.
141. Савина В.И. Типы турецких топонимов в Иране. Топонимия Восток. Исследования и материалы.- М.: Наука, 1969. - 239с.
142. Самойлович А. Кавказ и турукий мир/Изв. Общества исследования и изучения Азербайджана. Баку,1926, №2. стр.3-9
143. Саттаров Г.Ф. Этнотопонимика Татарии.// Советская тюркология, 1980, № 1. - С.32-49.
144. Словарь географических терминов и других слов, встретившихся в топонимии Аирбайджанской ССР. - М.: Наука, 1971.
145. Сумбатзаде А.С. Азербайджан – этногенез и формирование народа. - Баку: Элм, 1990. -303 с.
146. Суперанская А.В. Этнотопонимия Крыма//Меланж Сков. Загреб, 1985
147. Суперанская А.В. Теория обха имени собственного. - М.: Наука, 1973. 366с. Tarixi-Derbend-name - Tiflis, 1898. 192s.
148. Историко-Дербентское название (с. 9-е приложениями). - Тбилиси, 1898. - 192с.
147. Тахиукий В. Место ономастики среди гуманитарных наук. Вопросы языкознания. 1961, № 2. -С. 7-11;
148. Теория и методология ономастических исследований. - М.: Наука, 1986. 254 с.
149. Толстова Л.С. Некоторые вопросы исторической ономастики Хорезмского оазиса || Имен этнографии. - М.: Наука, 1971. - С. 246-254.
150. Топоров В.Н., Трубачев О.Н. Лингвистический анализ гидронимов Верховного Поднепровья. - М.: Изд-во АН СССР, 1962 -166с.
151. Тревор К.М. Очерк исторической культуры Кавказской Албании. М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1959. – 391 с.
152. Хисамитдинова Ф.К. Этонимика и ойконимия Башкирии. XVII-XIX вв.//Советская

тюркология, 1984, № 6. - С. 30-34.

153. Чернышев Е.И. Селения Казанского ханства // Вопросы гтногенеза тюркоязычных народов Северного Поволцга. Казанг. М.: Наука, 1971. - С.281-287.

154. Чеснов А.В. Ранние формы этнонимов и этническое самосознание. Гтнография имен. - М.: Наука, 1971. - С.6-13.

155. Чичагов В.К. Из истории русских имен, отчеств и семьи. - М.: Учпедгиз, 1959. – 128с.

156. Шарафхан Бидлиси. Похвальный отзыв. Т. II. -М.: Наука, 1976.-350с.

157. Шарова И.И. Новая угроза русскому делу в Закавказье: предостоеха рапродаца. Я знаю Мугани. Тбилиси, 1911.

158. Этническая ономастика. - М.: Наука, 198. 192с.

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	
GİRİŞ	

I FƏSİL. QƏRBİ AZƏRBAYCANIN TÜRK MƏNŞƏLİ ETNOTOPONİM MƏNZƏRƏSİ

1.1. Onomastik vahidlərin tədqiqinin xalqın məskunlaşma coğrafiyasının təyində rolu.....	
1.2. Azərbaycan və Qərbi Azərbaycan ərazisinin etnonim mənzərəsi	
1.3. Ermənistan ərazisinin türk mənşəli etnotoponimləri.....	
1.4. Ermənistanın türk mənşəli areal etnotoponimlər.....	

II. FƏSİL. QƏRBİ AZƏRBAYCANIN TÜRK MƏNŞƏLİ ETNOTOPONİMLƏRİNİN AREALLIQ XÜSUSİYYƏT-LƏRİ VƏ YAYILMA AREALLARI

2.1. ABAN əsaslı areal etnotoponimlər	
2.2. ABAR əsaslı areal etnotoponimlər	
2.3. ABBAS əsaslı areal etnotoponimlər	
2.4. ABDAL əsaslı areal etnotoponimlər.....	
2.5. AYRUM əsaslı areal etnotoponimlər.....	
2.6. Əfşar əsaslı areal etnotoponimlər.....	
2.7. BAYANDUR əsaslı areal etnotoponimlər	
2.8. BAYAT əsaslı areal etnotoponimlər.....	
2.9. Kazan əsaslı areal etnotoponimlər	
2.10. Karkın əsaslı areal etnotoponimlər.....	
2.11. Kabar əsaslı areal etnotoponimlər.....	
2.12. Qarqar əsaslı areal etnotoponimlər	
2.13. Kuşi əsaslı areal etnotoponimlər	
2.14. Kuyərçi əsaslı etnotoponimlər	
2.15. Muğan əsaslı etnotoponimlər.....	
2.16. Çul əsaslı etnotoponimlər	

III. FƏSİL. QƏRBİ AZƏRBAYCANIN TÜRK MƏNŞƏLİ ETNOTOPONİMLƏRİNİN STRUKTUR, FONETİK, LEKSİK-SEMANTİK VƏ QRAMMATİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

3.1. Ermənistanın türk mənşəli etnotoponimlərinin struktur xüsusiyyətləri.....	
3.2. Ermənistanın türk mənşəli etnotoponimlərinin fonetik xüsusiyyətləri.....	
3.3. Ermənistanın türk mənşəli etnotoponimlərinin leksik-semantik xüsusiyyətləri	

3.4. Ermənistanın türk mənşəli etnotoponimlərinin	
qrammatik xüsusiyyətləri	
NƏTİCƏ	
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	
GİRİŞ	
BÖLÜM I. BATI AZERBAYCAN'IN TÜRK KÖKENLİ ETNOTOPONİMİK GÖRÜNÜMÜ	
1.1. Onomastik birimlərin araşdırılmasının əhəmiyyəti və yerləşim coğrafiyasının təhlilindəki	
etkisi.....	
1.3. Ermənistan topraklarının türk kökenli etnotoponimləri.....	
1.4. Ermənistan'ın Türk kökenli bölgəlik etnotoponimləri.....	

BÖLÜM II

BATI AZERBAYCAN TÜRK KÖKENLİ ETNOTOPONİMLERİN BÖLGESEL ÖZELLİKLERİ VE DAĞILIM ALANLARI

2.1. ABAN təməlli bölgəlik etnotoponimlər.....	
2.2. ABAR təməlli bölgəlik etnotoponimlər.....	
2.3. ABBAS təməlli bölgəlik etnotoponimlər.....	
2.4. ABDAL təməlli bölgəlik etnotoponimlər.....	
2.5. AYRUM təməlli bölgəlik etnotoponimlər.....	
2.6. Afşar təməlli bölgəlik etnotoponimlər.....	
2.7. BAYANDUR təməlli bölgəlik etnotoponimlər.....	
2.8. Bayat təməlli bölgəlik etnotoponimlər.....	
2.9. Kazan təməlli bölgəlik etnotoponimlər.....	
2.10. Karkın təməlli bölgəlik etnotoponimlər.....	
2.11. Kabar təməlli bölgəlik etnotoponimlər.....	
2.12. Qarqar təməlli bölgəlik etnotoponimlər	
2.13. Kuş təməlli bölgəlik etnotoponimlər.....	
2.14. Kuyərçi təməlli bölgəlik etnotoponimlər.....	
2.15. Muğan təməlli bölgəlik etnotoponimlər.....	
2.16. Çul təməlli etnotoponimlər.....	

BÖLÜM III. BATI AZERBAYCANIN TÜRK KÖKENLİ ETNOTOPONİMLERİNİN YAPISAL, FONETİK, SÖZLÜKSEL - ANLAMSAL VE GRAMER ÖZELLİKLERİ

3.1. Türk kökenli Ermeni etnotoponimlərinin yapısal xüsusiyyətləri.....	
3.2. Türk kökenli Ermeni etnotoponimlərinin fonetik xüsusiyyətləri.....	
3.3. Ermənistan'ın Türk kökenli etnotoponimlərinin sözlüksəl-anlamsal xüsusiyyətləri.....	

3.4.	Türk kökenli Ermeni etnotoponimlerinin gramer özellikleri....
3.4.1.	Ermenistan topraklarındaki Türk kökenli etnotoponimlerin morfolojik özellikleri.....
3.4.2.	Ermenistan topraklarındaki Türk kökenli etnotoponimlerin sözdizimsel özellikleri.....
SONUÇ.....	
REFERANSLAR.....	

CONTENTS

Preface.....
INTRODUCTION
CHAPTER I. TURKİC ORİĞİN OF WESTERN AZERBAİJAN ETHNOTOPONYMİC LANDSCAPE
1.1. The study of onomastic units of the people role in determining the geography of settlement
1.2. Azerbaijan and the territory of West Azerbaijan ethnonym landscape
1.3. Turkish origin of the territory of Armenia Ethnotoponyms.....
1.4. Areal ethnotoponyms of Armenian Turkic origin.....
CHAPTER II. AREAL CHARACTERİSTİCS OF ETHNOTOPONYMS OF TURKİC ORİĞİN OF WESTERN AZERBAİJAN AND DİSTRİBÜTİON AREAS
2.1. ABAN-based areal ethnotoponyms
2.2. ABAR-based areal ethnotoponyms
2.3. ABBAS-based areal ethnotoponyms
2.4. Areal ethnotoponyms based on ABDAL
2.5. AYRUM-based areal ethnotoponyms
2.6. Areal ethnotoponyms based on Afshar
2.7. BAYANDUR-based areal ethnotoponyms.....
2.8. Bayat-based areal ethnotoponyms
2.9. Kazan-based areal ethnotoponyms
2.10. Karkin-based areal ethnotoponyms
2.11. Kabar-based areal ethnotoponyms
2.12. Gargar-based areal ethnotoponyms
2.13. Kushi-based areal ethnotoponyms
2.14. Kuyarchi-based ethnotoponyms
2.15. Mughan-based ethnotoponyms
2.16. Chul-based ethnotoponyms
CHAPTER III. THE STRUCTURAL, PHONETİC, LEXİCAL-SEMANTİCS OF ETHNOTOPONYMS OF TURKİC ORİĞİN OF WESTERN AZERBAİJAN LOGİCAL AND GRAMMATİCAL FEATURES

3.1. Ethnotoponymies of Turkish origin of Armenia structural features.....	
3.2. Ethnotoponymies of Turkish origin of Armenia phonetic features.....	
3.3. Ethnotoponymies of Turkish origin of Armenia lexical-semantic features.....	
3.4. Ethnotoponymies of Turkish origin of Armenia grammatical features.....	
CONCLUSION	
REFERENCES	

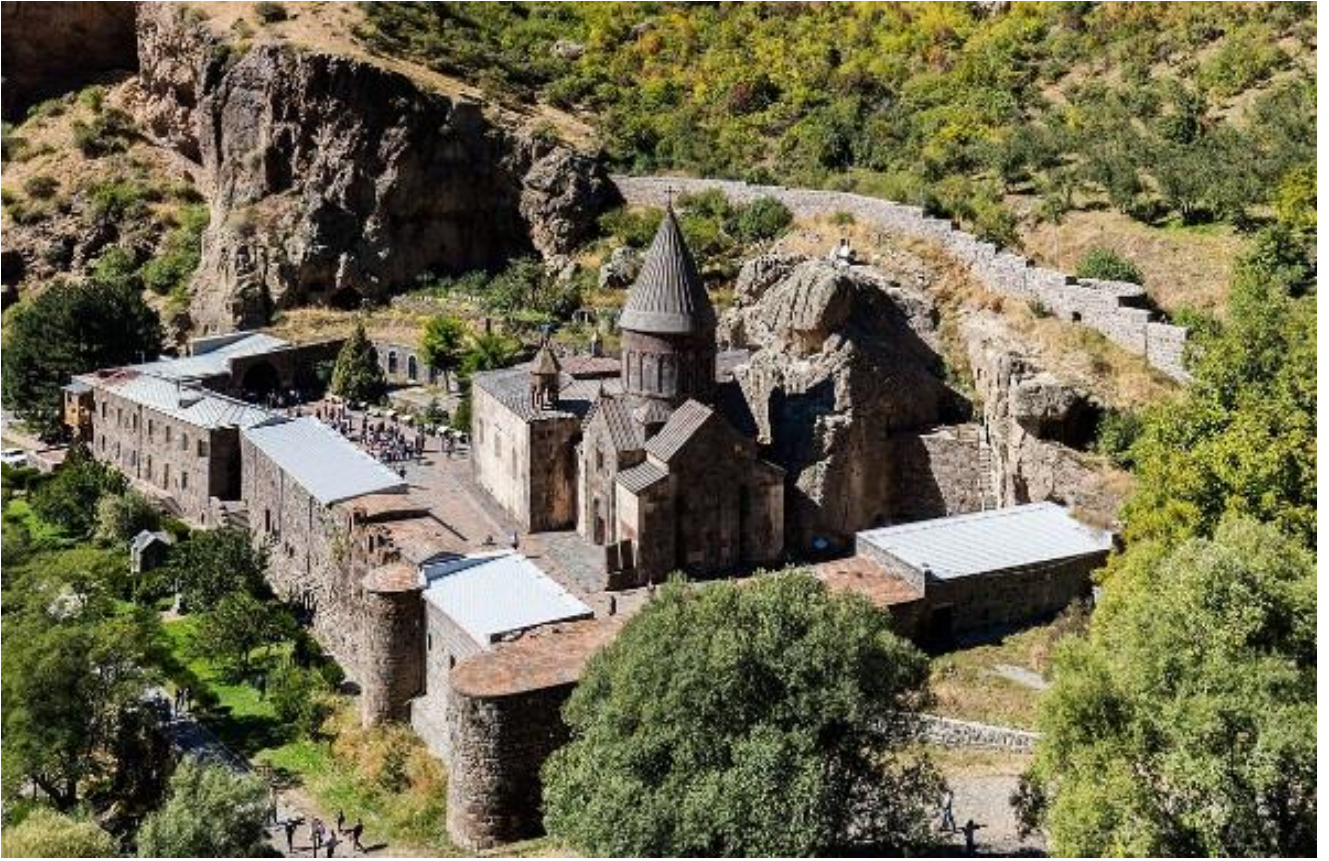
СОДЕРЖАНИЕ

Предисловие.....	
ВВЕДЕНИЕ.....	
I ГЛАВА. КАРТИНА ЭТНОТОПОНИМОВ ТЮРКСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ ЗАПАДНОГО АЗЕРБАЙДЖАНА	
1.1. Роль изучения ономастических единиц в определении географии расселения народа.	
1.2. Этнонимическая картина Азербайджана и территории Западного Азербайджана.....	
1.3. Этнотопонимы тюркского происхождения на территории Армении.....	
1.4. Ареальные этнотопонимы тюркоязычного происхождения в Армении.....	
II ГЛАВА. АРЕАЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА И АРЕАЛЫ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ЭТНОТОПОНИМОВ ТЮРКСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ ЗАПАДНОГО АЗЕРБАЙДЖАНА	
2.1. Ареальные этнотопонимы с основой АБАН.....	
2.2. Ареальные этнотопонимы с основой АБАР.....	
2.3. Ареальные этнотопонимы с основой АББАС	
2.4. Ареальные этнотопонимы с основой АБДАЛ.....	
2.5. Ареальные этнотопонимы с основой АЙРУМ	
2.6. Ареальные этнотопонимы с основой Афшар.....	
2.7. Ареальные этнотопонимы с основой БАЯНДУР	
2.8. Ареальные этнотопонимы с основой БАЯТ	
2.9. Ареальные этнотопонимы с основой Казан	
2.10. Ареальные этнотопонимы с основой Каркын.....	
2.11. Ареальные этнотопонимы с основой Кабар	
2.12. Ареальные этнотопонимы с основой Гаргар	
2.13. Ареальные этнотопонимы с основой Куши	
2.14. Этнотопонимы с основой Куярчи	
2.15. Этнотопонимы с основой Муган	
2.16. Этнотопонимы с основой Чул.....	
III. ГЛАВА СТРУКТУРНАЯ, ФОНЕТИЧЕСКАЯ, ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ И ГРАММАТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЭТНОТОПОНИМОВ ТЮРКСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ ЗАПАДНОГО АЗЕРБАЙДЖАНА	
3.1. Структурные особенности этнотопонимов тюркского происхождения на территории Армении.....	

3.2. Фонетические особенности этнопонимов тюркского происхождения в Армении.....	
3.3. Лексико-семантические особенности этнопонимов тюркского происхождения Армении.....	
3.4. Грамматические особенности этнопонимов тюркского происхождения на территории Армении.....	
ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	
ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА.....	

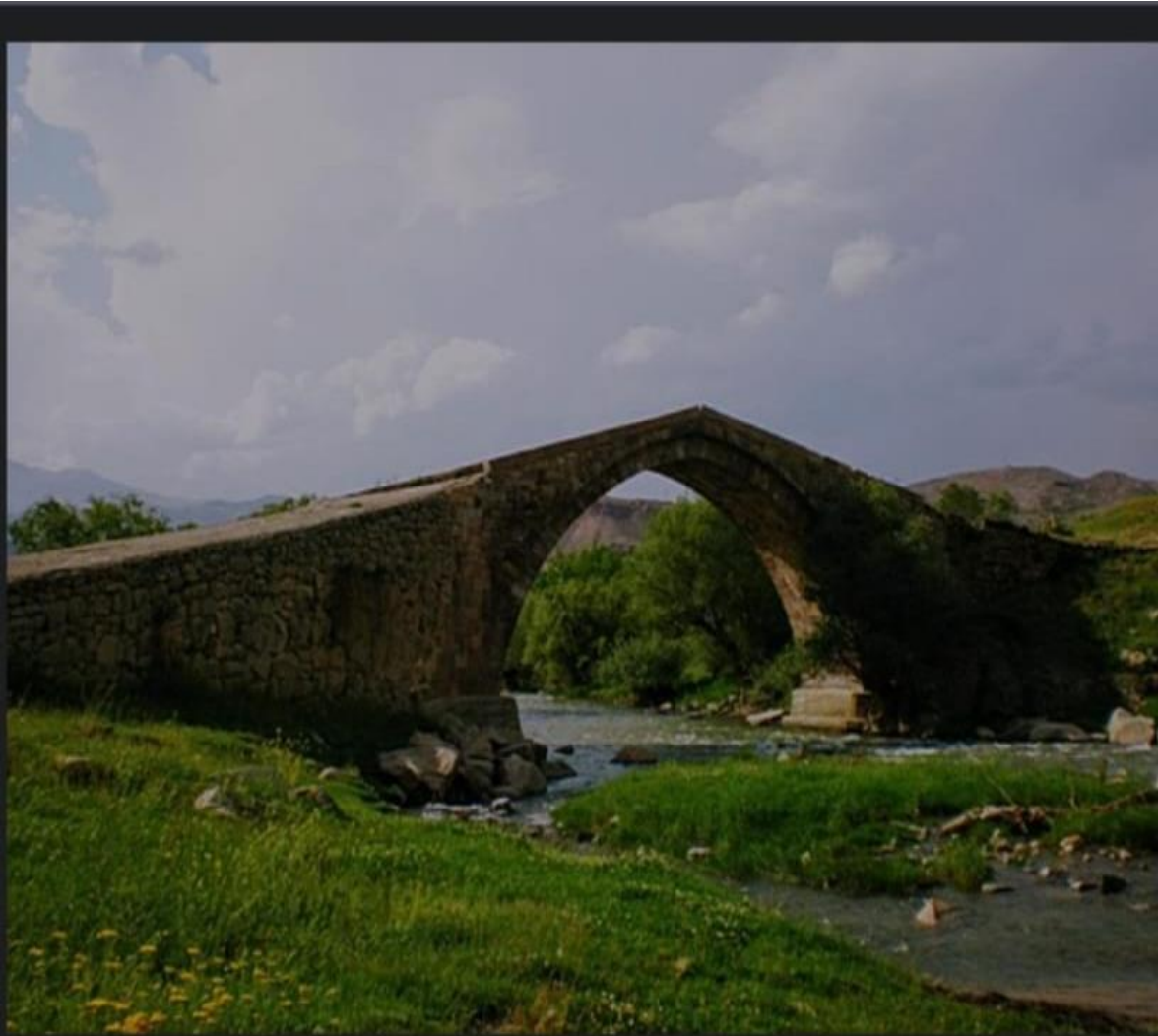

The Goshavank Monastery is one of Armenia's most famous religious sites for a variety of reasons. Its fascinating location, surrounded by dense forests, the color palette of the buildings, the statue of Mkhitar Gosh (Armenian scholar, thinker, and writer), and the one-of-a-kind collection of embroidered khachkars (cross-stones) distinguish this destination from others.

Erməni saytlarında “Ermənistanın ən qədim abidələrindən biri” kimi təqdim edilən “Qosavəng” monastırının adı bir çox erməni mənbəsində “Cuğtağvəng” kimi dəyişdirilmişdir (Erməni dilində “cuğt” – “qoşa” deməkdir). Eyni zamanda ermənilər abidənin “Qosavəng” adlandırılmasının səbəbini XII əsrin məşhur memarı və tarixşünası Mxitar Qoşla əlaqələndirərək, onun da köklərinin erməni olduğunu iddia edirlər. Lakin bunun heç bir tarixi və elmi əsası yoxdur.

Məbəd iki abidədən ibarətdir. Birinci abidə 1021-ci ildə, ikinci abidə isə XII yüzillikdə tikilmişdir. Məbədin yerləşdiyi ərazilər qədimdən türk-oğuz boylarının ana yurdu olmuş və bura ilk ermənilər XIX əsrin əvvəllərində İran və Türkiyədən köçürülmüşlər.

Agarakadzor ([Armenian](#): Ագարակաձոր) is a village in the [Areni Municipality](#) of the [Vayots Dzor Province](#) in [Armenia](#). Two kilometers from the village is a 13th-century bridge that once served as the main route to [Julfa](#), two kilometers to the east is a 13-15th century cemetery.

Dədəli köprüsü - Dərələyəz mahalının Keşkənd (06.12.1957-ci ildən - Yeğeqnadzor) rayonunun Əyər (10.09.1946-cı ildən - Aqarakadzor) kəndində, kənddən təxminən 1,5 km şərqdə, Keşişkənd qəsəbəsindən Əyər kəndinə gedən yolu iki hissəyə ayıran Arpa çayının üzərində birtəgəl daş körpü. XIII əsrdə tikilmiş, XVIII əsrdə Dədəli körpüsünün ümumi görünüşü (XIII əsr). Təzədən bərpa olunmuş körpünün hər iki tərəfi eyni ölçülü hamar daşlarla hörülmüşdür. Körpünün tikildiyi yerdə çayın sağ sahilindən sol sahilinə qədər olan məsafə 15,85 m, körpünün eni 4 m, suyun səthindən körpünün mərkəz xəttinə qədər olan məsafə 12 m, körpünün ümumi uzunluğu isə 30 mdir. Əyər kəndi qədimdən Türk-Oğuz boylarının anayurdu olmuş, bura ilk ermənilər (36 ailədə 186 nəfər) 1828-1829-cu illərdə İrandan köçürülüb gətirilmişlər. (Əziz Ələkbərli) Ermənilərin turizm məqsədi ilə istifadə etdikləri bu körpünün adı “Aqarakadzor” kimi dəyişdirilmiş, guya Əyər kəndinin adına uyğunlaşdırılmışdır. Lakin körpünün ilkin adının “Dədəli” olmasına bir çox qaynaqda rast gəlmək mümkündür.

Aghitu Memorial

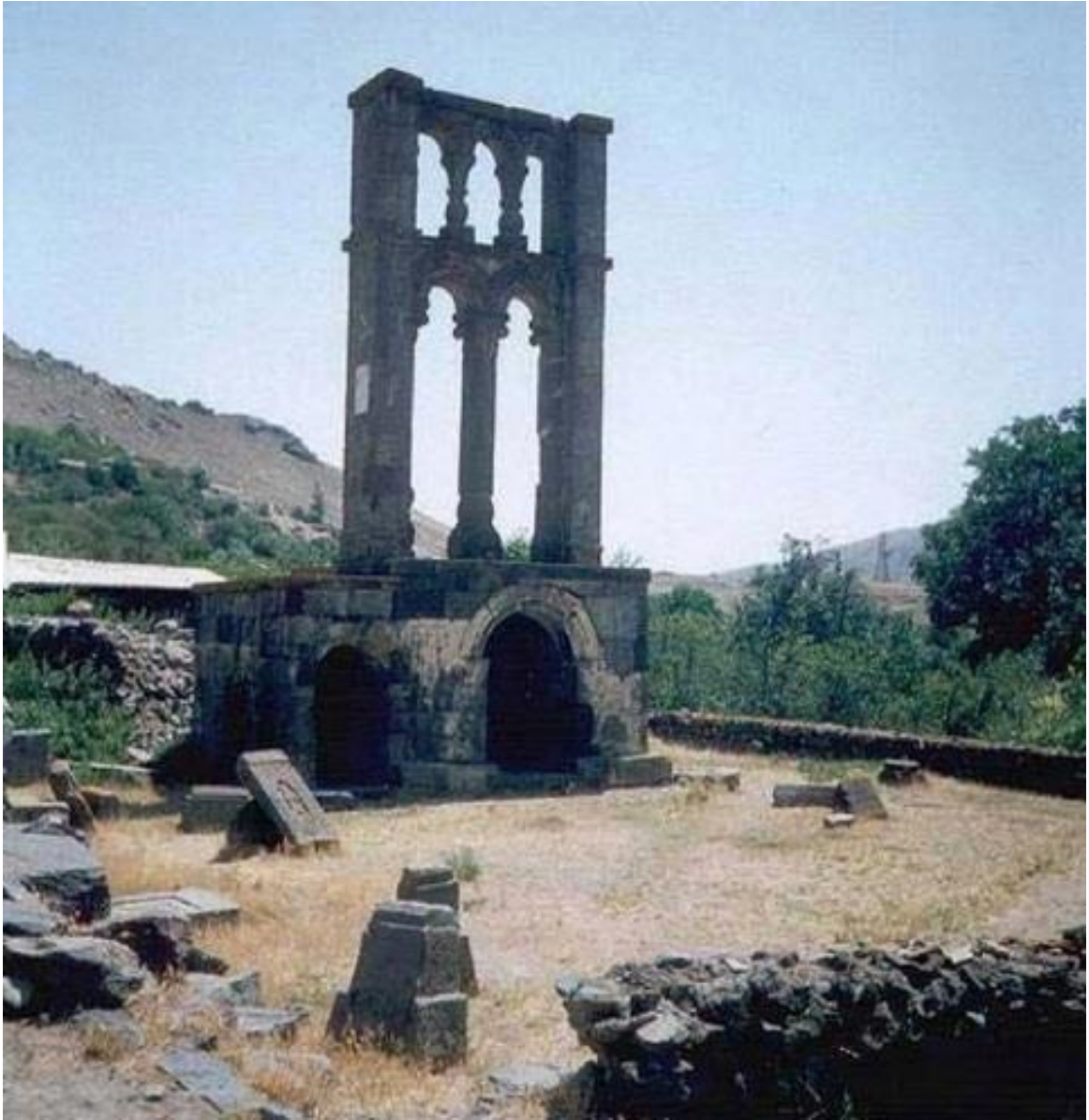
VI - VII - **Syunik Marz**

A nice monument on the road to **Vorotnavank Monastery**, Aghudi is 1,500 years old and appears on the old 1,000 dram note issued in 1993.

Aghudi Memorial

Among the monuments of Armenian architecture, between the 5th and 7th centuries, steles and funeral structures deserve special mention. At that period the intention to dignify local panoramas is plainly felt. The **Armenian Church** attaches special importance to such glorification and these holy places. It is not by chance that the monuments there found, originally very modest, are modified into constructions important in size and wealth of decoration. In the same vein, one has to notice the evolution of the form of the funeral stele, which served in those days as a mount for carved scenes depicting the activities of local saints

Ağudi abidəsi - “Erməni memarlıq abidələrinin xüsusi nümunəsi” olduğunu qeyd edərək erməni saxtakarları bu abidənin ornamentlərinin də erməni memarlığı üslubunda olduğunu bildirirlər.

Ağudi Zəngəzur mahalının Qarakilsə (02.03.1940-cı ildən - Sisian) rayonunun Ağudi (19.04.1991-ci ildən - Aqitu) kəndində qəbirüstü abidədir. VII yüzillikdə tikilmiş bu abidənin hündürlüyü 9 m-dir. Ağudi kəndi qədimdən Türk-Oğuz boylarının anayurdu olmuş, 1988-ci ilə qədər kənddə ancaq Azərbaycan türkləri yaşamışlar. Kəndə ilk ermənilər Qərbi Azərbaycan türklərinin 1988-ci il soyqırımından sonra köçmüşlər.

Dashtadem Fortress, Aragatsotn

Few medieval citadels have survived the centuries of hardships and invasions in Armenia. The mysterious Dashtadem Fortress, located in the Talin region, is one of the best-preserved fortresses in the country, attracting lovers of ancient cultures and connoisseurs of history.

Talın mahalı coğrafi baxımdan İrəvan xanlığının şimal-qərbində Ələyəz (Alagöz) dağının cənub ətəklərində yerləşirdi. Qərbi Azərbaycanın məşhur qalalarından olan Daştədəm qalası Aşağı Talın kəndinin cənub kənarında yerləşir. Qala iki cərgə dairəvi bürcləri olan qala divarları, kiçik məbədi və onun mərkəzi hissəsində ucaldılmış təyinatı barədə müxtəlif fikirlər səsləndirilən tikilidən ibarətdir. Həmin tikili daha çox signal qülləsinə bənzədilir. Ümumiyyətlə, qala mövcud olduğu tarix ərzində öz dövrünə xas olan memarlıq elementlərini özündə cəmləşdirmişdir. Bu unikal quruluş, Qərbi Azərbaycanın keçmiş tarixinin sirlərini yaşadan bir qaladır. Son illərdə struktur qismən təmir edilmiş, ibadətqah isə tamamilə yenidən qurulmuşdur. Qalanın şərq divarında 1174-cü ilə aid, ərəbcə kufi xətti ilə yazılmış ithaf yazısı var. Tikili Anidə hökmranlıq edən Şəddadi şahzadələrindən biri olan Sultan ibn Mahmuda aid edilir. Qalanı özününküləşdirərək “Erməni abidəsi” kimi təqdim edən ermənilər bu əraziyə 1828-ci il Gülistan müqaviləsindən sonra Türkiyə və İran ərazisindən köçürülmüşlər.

Noravank Monastery: General

Noravank is a medieval Armenian monastery standing out not only with its appearance but also the surrounding marvelous scenery. It is believed that in the place of the monastery there used to be a sacred site. The monastery was built in the 12th century in the territory of two earlier churches.

Yenivəng monastırı tarixi Azərbaycan torpaqlarında yerləşən qədim Alban monastırıdır. Ermənilər hazırda bu məbədi Noravəng adı ilə dünyaya qədim erməni məbədi kimi təqdim edirlər. Yenivəngin əsas tarixi əhəmiyyəti burada yerləşən xaçdaşlarıdır. Bu xaçdaşların əsas səciyyəvi və fərqləndirici cəhəti xaçın təpəsində və əsasında kişi (güman ki İsa) sifətinin təsviridir. Bu təsvirlərin başı üzərində ay, çox güman ki, mitraist haçalar yerləşir. Xristian simvolikası baxımından ən son və kamil Yenivəng xaç daşları XIII əsrə aiddir. Bu dövrdə ermənilərin ərazidə yaşamaları haqqında heç bir tarixi əsas yoxdur. Əksərinin üzərində alban yazıları olan bu xaçdaşları əraziyə ermənilərin köçürülməsindən sonra ya tamamilə məhv edilmiş, ya da alban yazıları sındırılaraq daşların tarixi əhəmiyyəti öldürülmüşdür. Qeyd edilməlidir ki, haqqında bəhs etdiyimiz bu alban stelalarının mühüm bədii sənət nümunəsi və tarixi əhəmiyyəti olanları hələ SSRİ dövründə xüsusi canfəşanlıqla Ermənistanı daşınmışdı. Burada da məqsəd aydındır - tarixi saxtalaşdırmaq.

📍 Pagan Garni Temple

Pagan Garni Temple built in the 1st century by the Armenian King Tiridates I and dedicated to the God of the Sun Areg (Mihra). The temple is at the edge of a triangular cliff, which overlooks the ravine of the Azat River and the Gegham mountains.

The temple is a peripteros built on an elevated podium. The temple is supported by a total of twenty-four 6.54-metre high columns of the Ionic order: 6 in the front and back and 8 on the sides.

9 large steps with a height of 30 centimeters give the majesty and solemnity to the building, built in Hellenistic architectural forms. It's the only extant monument in the territory of Armenia, related to the era of paganism and Hellenism.

Ermənilərin xrsitianlıqdan öncəki memarlıq nümunələrinin simvolu hesab etdikləri və özəlləş-dirdikləri Gərnı bñdpərəst məbədi. Məbədin türklər tərəfindən tikildiyi isə şübhə doğurmur.

Qədim Qarqar türklərinə məxsus Gərnı qalasının qalıqları da vaxtilə burada türk tayfalarının yaşadığını və onların xəttatlıq qabiliy-yətini təsdiqləyirdi. Qaladan yadigar qalan qalıqlarda qəribə ornamentlər, naxışlar var idi. Həmin mahalda eramızın I yüzilliyinə aid olan başqa bir məbədin də xarabalıqları qalırdı. I yüzilliyə aid Gərnı məbədi sonralar bərpa olunmuşdu. Dördkünc formada, dar olan saray-məbəd XVII əsrdə zəlzələ zamanı dağıldıqdan sonra ötən əsrin 60–70-ci illərində bərpa edilmişdi. Müxtəlif müharibələrin, təbii fəlakət-lərin nəticəsində dağılan və yenidən qurulan Gərnı məbədi türk memarlarının əli ilə yaradılmışdır. Abidənin yerləşdiyi Gərnı kəndində qədimdən türk-oğuz xalqları yaşamış, ilk ermənilər buraya 1828-1829-cu illərdə köçürülmüşdür.

Jrapı Caravanserai: Where History and Nature Meet

Situated in Armenia's Shirak region, close to the Akhuryan reservoir, Jrapı Caravanserai held a vital position along the main route connecting Georgia and the northern provinces of Armenia to the ancient capital of Ani. The three-arched structure made from black tuff stone dates back to the 10th-11th centuries. Inside, the floor is made of stone tiles, adding to its charm. This ancient gem lies along a north-south axis, preserving a piece of history that still captures the imagination. Upon entering, you'll discover a three-nave hall stretching an impressive 31 metres in length and 13.65 metres in width. As you explore the architecture, you'll notice eight sturdy pillars lining the hall, forming two rows. These pillars not only provide support but also create a division into three 'ships,' connected gracefully by arches.

While the structure's roof has long since collapsed, visitors can freely explore the site and admire Jrapı Caravanserai's architectural design, imagining the bustling activity that once filled its walls during the mediaeval period.

Çırpılı karvansarası - Şörəyel mahalının Ağın rayonundakı Çırpılı kəndi ərazi-sində yerləşir. Çırpılı kəndi 1970-ci ildə Arpaçay su anbarının tikintisi ilə əlaqədar su altında qalmışdır. Orta əsrlərin əsas beynəlxalq tranzit ticarət yolları Çırpılı kəndindən keçirdi. Dağıl-mış karvansaray binası indi də burada qorunub saxlanılır. Karvansaray X-XI əsrlərdə tikilib. Əhəng məhlulu ilə külli tufdan tikilib və döşəməsi daş kirəmitlə döşənib. Çırpılı karvansarasının salamat qalmış hissəsi ümumi uzunluğu 31 m, eni 13,65 m olan üçnefli zaldır. Uzunluğu boyunca iki cərgədə 8 sütun var ki, onlar zalı tağlarla birləşən 3 hissəyə ayırır.

Ermənistan SSR Ali Rəyasət heyətinin 03.02.1947-ci il fərmanı ilə adı əvvəlcə Crapi, sonra isə Nerkin Crapi adlan-dırılmışdır. Karvansaranın hündür girişi üzərində xaç elementi təsvir edildiyi üçün ermənilər bu abidəni də mənimsəmişlər. Ermənilərin bu ərazilərə ilk gəlişi isə rus qoşun-larının Şörəyel sultanlığını zəbt etdikdən sonrakı dövrə, yəni 1804-cü ildən sonraya təsadüf edir.

Ashtarak Bridge

[Leave a Comment](#) / [Armenia, General](#) / By Mohamed Desouky

Ashtarak Bridge: A Historical Landmark in Armenia

The Ashtarak Bridge, located in the Armenian city of Ashtarak, is one of the oldest and most iconic landmarks in the country. Spanning the long-flowing Kasakh River, the bridge has been a symbol of Armenian culture and history for centuries. This article will take a look at the history and significance of the **Ashtarak** Bridge, as well as its current state and importance to the country.

Əştərək rayonu ərazisində, Kasax çayı üstündə üçtağlı daş körpüdür. Körpünün böyük və orta tağları arasında üçkünc formada dalğayaran tikili inşa edilmişdir. Uzunluğu 17 m, eni 5 m olan bu körpü XVII yüzilin yadigarıdır. Burada XII yüzilliyə aid olduğu ehtimal edilən başqa bir körpü qalıqlarına da rast gəlmək olur.

İstər Əştərək, istərsə də Kasax adlarından göründüyü kimi, bu ərazilər qədimdən Türk-Oğuz boylarının anayurdu olmuşdur. Bu yerlərə ermənilərin kütləvi axını XIX yüzilliyin əvvəllərində başlanmışdır.

Hazırda ermənilər bu körpüdən turizm məqsədi ilə istifadə edirlər. Körpünün tikilməsini isə erməni əsilli Mahdesi Xoca Qriqorla əlaqələndirirlər. Lakin ərazi adının etimologiyası özü də bunu inkar etməyə kifayət edir.

Sevanavank Monastery

Lake Sevan, Armenia

Cultural Treasure

Standing majestically on a narrow peninsula in Lake Sevan, a series of ancient monasteries dot the green landscape. The first was thought to be established in 305 AD by Gregory, the father of the Armenian church, while the other structures were established in the 9th century. Only the foundations of the early church remains, though the later churches still stand proudly over the endless blue expanse of Lake Sevan. During the Soviet period of Armenia, Lake Sevan was drained excessively and thus significantly lowering the water levels of the lake. The complex of Sevanavank, for what was once on an island for centuries, suddenly become connected to the mainland via the newly forms peninsula.

Ermənilərin “Sevan gölü” adlandırdıqları Göyçə gölünün içində yerləşən türklərə məxsus Sivəng qalası və məbədi.

Hələ e. ə. 782-ci ildə Urartu çarı I Argiştinin Cənubi Qafqaza yürüşü ilə bağlı mənbələrdə Sivəng qalasından və məbədidən bəhs olunur. IV yüzildə Maarifçi Qriqori qədim büt-pərəstlik məbədi yerində yenisini tikdirmiş, sonra o dağılmış və 874-cü ildə onun yerində Siyuni hakimi Vasakın arvadı Qabur tərəfindən təzə məbəd ucaldılmışdır. Məbəd 1664-cü ildə Xoca Sultan və Zal adlı şəxslər tərəfindən bərpa edilmişdir. Məbəd sonuncu dəfə 1740-cı ildə "bərpa edilmiş" və bir qədər sonra katolikosun bura gəlişi ilə bağlı "hər cür səliqəsizliyin izlərini" silmək adı ilə məbəddəki vaxtilə Mesrop Maştosun işlədiyi və əlyazmalarının qorunduğu nəhəng kitabxana məhv edilmiş, nadir kitab və əlyazmalar gölə tökülmüşdür. Məbədin erməniləşdirilməsi də həmin dövrə təsadüf edir.

THE MONASTERY OF MARMASHEN

31/08/2012 | Monuments of Shirak

THE MONASTERY OF MARMASHEN

Shirak region

v. Vahramaberd

state index 7. 108. 10

The monastic complex of Marmashen is situated in Shirak Region, 2 km south-west from Vahramaberd village, on the left bank of Akhuryan River. The monastery is one of the best groups of monuments. It was a prominent cultural and religious center of Medieval Armenia. The complex consists of 2 groups of monuments – Big and Small (Upper). The Big group of monuments includes the church of Katoghike, 3 churches, narthex and cemetery.

Düzkənd (07.12.1945-cı ildən - Axuryan) rayonunun Yuxarı Qanlıca (26.04.1946-cı ildən - Marmaşen) kəndi yaxınlığında, Arpa çayının sahilində XXIII əsrin məbədi. Məbədin arman-türk xristian divarlarındakı yazılardan onun 988-ci ildə böyük sərkərdə Bəhram (Vaxram) tərəfindən tikilməyə başlandığı və 1029-cu ildə tamamlandığı anlaşılır. Bu yazılarda Bəhramla yanaşı, Qanlıca türk-xristian məbədinin müxtəlif görünüşləri (X-XI yüzillər). atası Vasakın, qardaşları Apelqəribin və Həməzənin də adları çəkilmişdir. Məbəd 1225-ci ildə əsaslı şəkildə təmir edilmişdir. Məbəd öz adını Qanlıca qədim türk etnonimindən almışdır. Ermənilər isə məbədin ilkin adının Marmaraşen olduğunu və "mərmər bina" anlamına gəldiyini iddia etsələr də (hərçənd ki, mərmər sözünün də ermənilərə heç bir aidiyyəti yoxdur), özlərinin də etirafına görə, məbəd çəhrayı daşdan hörülmüşdür və orada mərmər adına heç nə yoxdur. Qanlıca kəndi qədimdən TürkOğuz boylarının anayurdu olmuş, bura ilk ermənilər XIX əsrin əvvəllərində köçüb gəlmişlər/

[Home](#) / [Sights](#) / **Haghpat**

HAGHPAT

Haghpat Monastery is a 10th century medieval monastery complex in the Lori Province of Armenia. This venerable institution of the Armenian Apostolic Church, perched on the lip of the Debed Canyon, has a UNESCO World Heritage Site status, along with Sanahin Monastery. These two magnificent monastic complexes are among the most outstanding examples of Armenian religious architecture and were the major centers of learning in the Middle Ages.

Haghpat, built by the royal Bagratuni Dynasty in the 970s, was known from early times as the Surb Nshan (The Holy Cross) of Haghpat. Construction was completed in 991. In this monastery humanitarian sciences and medicine were studied, scientific treatises written and paintings, most miniatures created. Haghpat was a major literary center, and maintained rich feudal lands until the monastery properties were confiscated by the

Ağbat məbədi - Allahverdi (19.09.1969-cu ildən - Tumanyan) rayonu ərazisində, rayon mərkəzi olan Manas (sovet dövründə - Allahverdi) şəhərindən 17 km şərqdə yerləşən Ağbat kəndində qədim arman-türk xristian məbədi. 976-cı ildə məşhur arman arxitektoru Tiridat tərəfindən inşa edilmiş, sonralar dəfələrlə təmir və bərpa olunmuşdur. kompleksinə Müqəddəs Məbəd Nişan, Müqəddəs Qriqor kilsələri, bir sovməə, kitabxana və s. daxildir. Orta yüzillərdə böyük dini və mədəni mərkəz kimi fəaliyyət göstərmişdir. Arxeoloji tədqiqatlar məbədin yerində qədimdən büt-pərəstlik məbədinin mövcudluğunu təsdiq edir. Məbədin yerləşdiyi Ağbat kəndi qədimdən Türk-Oğuz boylarının anayurdu olmuş, kəndə ilk ermənilər XIX yüzilin əvvəllərində Türkiyədən köçürülüb gətirilmişlər. İrandan və 1950-ci ildə məbəd ermənilər tərəfindən bərpa edilmiş və ona bir çox erməni elementləri əlavə edilmişdir

ARMENIAN CHURCHES

TATEV MONASTERY

Tatev Monastery is a 9th century Armenian Apostle historical monument. It is located in the South of Armenia, 280 km from Yerevan. This monastery is one of the oldest and most famous in Armenia. It is one of the **most inspiring and beautiful Armenian churches**. The fortified Tatev monastery consists of three churches (Sts Paul and Peter, St Gregory the Illuminator and St. Mary). The main monument is the Church of Poghos and Petros built in 895-906.

Zəngəzur mahalının Gorus rayonunun Tatev kəndi yaxınlığında alban-türk xristian məbədi. Məbəd əvvəl qara daşdan tikilmiş, 889-911-ci illərdə sökülüb yerində yonulmuş daşdan iri gümbəzli, beş qurbangahı olan gözəl məbəd ucaldılmışdır. Məbədin girəcəyində müsəlman Sasunun qızı, Siyuni hakimi Darsaicanın arvadı Aruz xatunun məzarı yerləşir. Məbəd 1931-ci il zəlzələsi zamanı böyük dağıntılara məruz qalmışdır. Məbədin adı türkcə olmaqla "Tat" və "ev" sözlərindən yaranmışdır. Tat sözü Qərbi Azərbaycanda qədimdən oturaq həyat keçirən türklərə aid edilməklə yanaşı, həm də el arasında "tat ev" ifadəsi "böyük ev" anlamında da işlədilir.

Tatev monastırının içindəki Qavazan adlandırılan sütunun üzərindəki ornamental görüntülər onun ermənilərin qeyd etdiyi kimi IX-XI əsrlərdə deyil, IV-VI əsrlərdə tikildiyini göstərir. Monastır səlcuqların, monqolların, Teymurun yürüşləri zamanı öz varlığını qoruyub saxlamış, Səfəvi hakimiyyəti və xanlıqlar dövründə canlanmağa başlamışdır.

Zorats Church

Zorats Yekeghetsi (literally, Soldier Church) is located on a hill overlooking the river.

A number of rough tomb stones lie on the ground in front of the church, and they are quite revealing; each bears a carefully carved eye hole at one end. The purpose for these holes is unclear, though researchers believe the stones are ancient and that they suggest this is a very old worship site, converted to Christian use at an early age. The church was created so that warriors sitting on their horses could receive the sacrament and the blessing of the Church before going to battle. The blessing of troops and their horses before battle were commonplace, but no other church in Armenia was built exactly for that purpose, and with the idea of bringing both steed and soldier into the outdoor sanctuary.

Ermənilərin adını dəyişərək “Zorats” kilsəsi adlandırdıqları “Ələyəz kilsəsi”. XIII yüzillikdə tikildiyi ehtimal olunan və planı düzbucaq şəklində olan bu günbəzli abidənin ətrafı geniş qəbiristanlıqla əhatələnmişdir. Qəbiristanlığın çox hissəsi hazırda bağ və əkin sahələrinə çevrilmişdir. Qəbirüstü sənduqə və daşların üzərindəki yazılardan onların 1301, 1318, 1325, 1342, 1345, 1349-cu illərə aid olduqları anlaşılır. Məbədin cənub tərəfində qəbiristanlıqda böyük sərdabənin divarlarının qalıqları var idi. Qədimdən Türk-Oğuz boylarının yurdu olan Ələyəz kəndinə (11 ailədə 58 nəfər) 1828–1829-cu illərdə İrandan ermənilər köçürülüb gətirilmişlər.

Shativank is located 4km east from Shatin village. According to St. Orbelian, the monastery was built in 929 during the reign of Bagratuni Abas I.

Dərələyəz mahalının Keşkənd (06.12.1957-ci ildən - Yeğeqnadzor) rayonunun Həsənkənd (03.01.1935-ci ildən - Şatin) kəndindən 4 km şərqdə alban-türk xristian məbədi. Məbədin tikilmə tarixi X əsrə aid edilir. Buradakı tikililər isə, əsasən, iki dövrün - XIII-XIV və XVII-XVIII əsrlərin yadigarıdır. 1671-1677-ci illərdə məbəd yenidən qurulmuşdur. Həsənkənd kəndi qədimdən Türk-Oğuz boylarının Şadıvəng türk məbədinin ümumi görünüşü (XIII-XIV yüzillər). anayurdu olmuş, bura ilk ermənilər (17 ailədə 92 nəfər) 1828-1829-cu illərdə İrandan köçürülüb gətirilmişlər.

Surb Astvatsatsin Church of Voskepar

23/08/2023 | Recent News, Publications, Monuments of Tavush

Surb Astvatsatsin (Holy Mother of God) of Voskepar, a central cupola, cruciform church was erected in the VII century. The first written evidence about the church was recorded by folklorist S. Kamalyan in 1884 "This monastery is built on the eastern part of the old village, on the edge of the gorge, a cruciform temple with hewn stones inside. It has a newly built katoghike (cathedral)..."

Later, the architectural features of the church were studied by S. Ter-Avetisyan, A. Yakobson, G. Shakhkyan, P. Kuneon, M. Hasratyan, and others. It is one of the small examples of a Mastara type of church. The prayer hall is square (5.4×5.4m.) and has a dome with an octagonal drum on top of it. The transition between the square base and the vaulted domes is created by crunches set in three rows. The cross wings end with equal semicircular niches the center of curvature of which is 65 cm

Azərbaycanın Qazax rayonunun Aşağı və Yuxarı Əskipara kəndləri arasında, dağlıq ərazidə yerləşən tarix-memarlıq abidəsi. Monas-tır Azərbaycan respublikası Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən ölkə əhəmiyyətli abidə kimi dövlət qeydiyyatına alınmışdır.

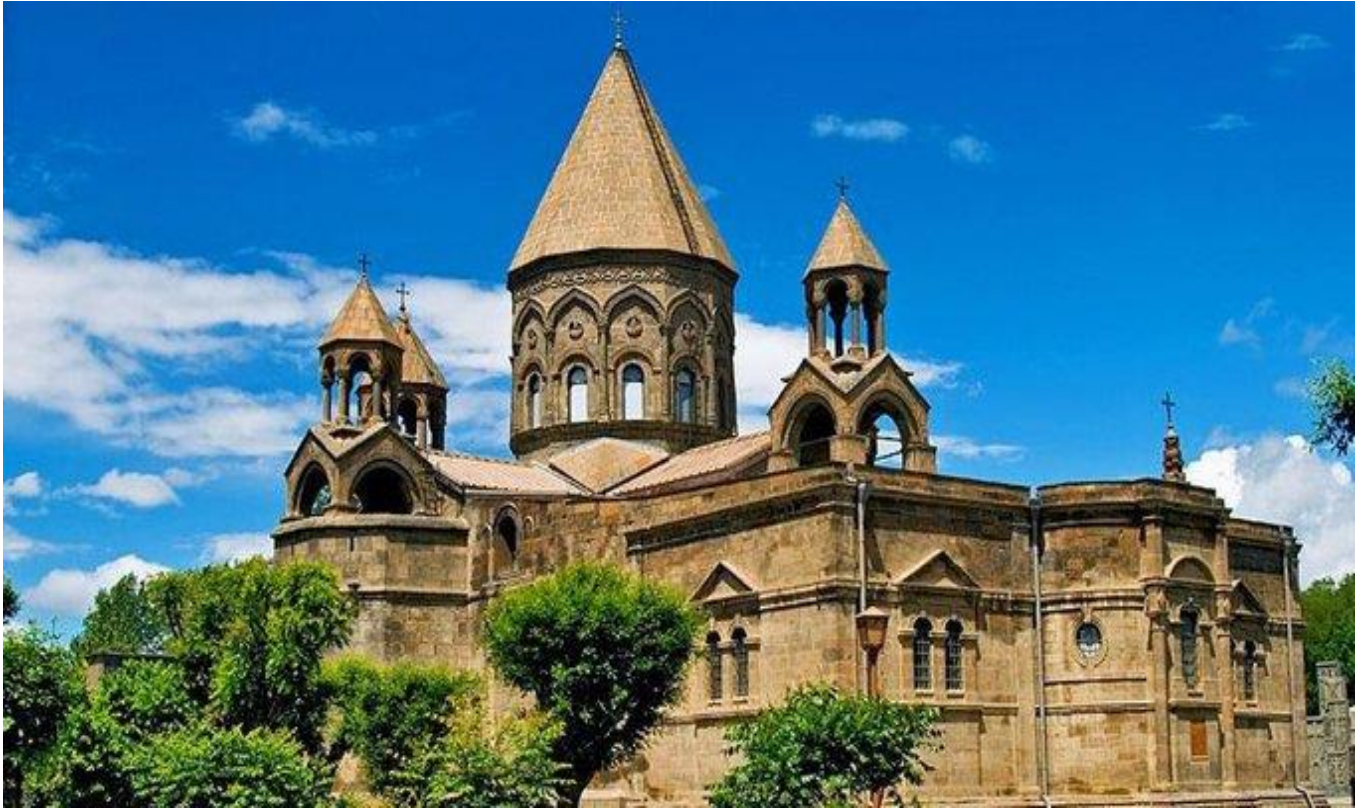
Məbəd V-VIII əsrlərdə tikilmişdir Qafqaz Albaniyası-nın mədəni irsinə aid olan məbəd qırmızı tuf daşdan dördkünc planda inşa edilib və əzəmətli görünüşə malikdir. Məbədin divarlarının bir neçə yerində böyük xaçdaşlar vardır.

Bu monastır meşədə, əlçatmaz dağlıq yerdə yerləşmişdir. Kompleks təqribən 2,5 hektar ərazini tutur və divarlarla əhatələnmişdir. Yüksək mövqedə yerləşmiş əsas tikililər kompleksin qalan hissəsindən divarla ayrılmışdır. Bu, özünəməxsus içqala, iqamətgahdır. Kompleksin divarları və qüllələri iri çay daşlarından ucaldılmışdır, bəzi hissələri kifayət dərəcədə yaxşı mühafizə edilmişdir

Echmiadzin

The Mother Cathedral of Holy Etchmiadzin is the centre of the Armenian Apostolic Church. The monastery complex is located in the city of [Vagharshapat](#), Armavir Region. It is the first cathedral built in Armenia and one of the ancient cathedrals in the world. The cathedral was built and consecrated by Gregory the Illuminator and King Trdat the Great in 303 AD, after adopting Christianity as a state religion. It was built on the basis of an old pagan temple and became the symbol of the transformation of the religion.

Üçkilsə (12.03.1945-ci ildən - Eçmiədzin) rayonu ərazisində, rayon mərkəzi olan Üçkilsə (qədim Vağarşabad) şəhərində arman-türk xristian məbədi. IV əsrin əvvəlində Armaniyada xristianlığın yayılmasına daha öncəki məbədlərin dağıdılması ilə başlayan Maarifçi Qriqori əvvəlcə ölkənin ən böyük və nüfuzlu ibadətگاهی olan Vağarşabaddakı məşhur atəşpərəstlik məbədini daş hasara aldirmış və az sonra (303-cü ildə) burada xristian məbədi ucaltmışdır. V əsrdən başlayaraq bu məbəd dəfələrlə bərpa olunmuş, onun ilkin görkəmi tanınmaz dərəcədə dəyişdirilmiş, ona yeni-yeni tikililər əlavə edilmiş, xüsusilə XVII əsrdə böyük dəyişikliklərə Arman-türk xristian məbədi Üçkilsənin müxtəlif görünüşləri (VII əsr). məruz qalmışdır. Məbədin adının (Üç-kilsə, Üçmüədzin) türkcə olması, arman-türk hökmdarı Tiridat tərəfindən tikilməsi və yüzillər boyu xristian arman-türk xalqına xidmət etməsi onun türk mədəniyyət nümunəsi olduğunu təsdiq edir. VII əsrdən etibarən bölgədə müsəlmanlığın qəbulu ilə bağlı məbəd xristianlığını qoruyub saxlayan arman-türk xristian azlığının dini icma mərkəzi kimi fəaliyyətini davam etdirmiş, 1443-cü ildən etibarən İrandan və Türkiyədən bu yerlərə köçüb gəlməyə başlayan ermənilərin dini mərkəzinə çevrilmişdir.

Abidələrlə bağlı məlumatların toplanılmasında istifadə edilən mənbələr.

Ələkbərli Ə. Qərbi Azərbaycan abidələri. Bakı, "Nurlan", 2007. 147 s.

<https://westaz.org/az/qerbi-azerbaycan/abideler?page=2>

<https://az.wikipedia.org/wiki>

<https://armenia.travel/>

<https://www.armeniapedia.org/wiki/>

<https://www.tripadvisor.com/>

<https://www.tourarmenia.am/>

<https://armenpress.am/en>

Mövzu ilə bağlı faydalı hesab etdiyimiz müasir nəşrlər.

1. Mirzəyev H. Azərbaycan toponimləri və şivə sözləri. Bakı, "Elm", 2006.
2. Mirzəyev H. Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalı. Bakı, "Elm", 2004, 854 s.
3. Hüseynova M. Qərbi Azərbaycan Paleotoponimlərinin Linqvistik Etimoloji Təhlili. Bakı-2023. ADPU-nəşriyyatı. 256 s
4. Hüseynova M. XX əsrdə Dərələyəzdə urbisid və etnosid aktları. Bakı, ADPU nəş.
5. Bayramov İ. Qərbi Azərbaycanın toponimlər sistemi. Bakı, "Elm", 2005
6. Bayramov İ. Qərbi Azərbaycanın türk mənşəli toponimləri. Bakı, "Elm", 2005, 432 s.
7. Ələkbərli Ə. Qərbi Azərbaycan, II cild. Zəngibasar, Çərkişasar və Qırxbulaq mahalları (Zəngilan, Qəməli və Ellər rayonları), Bakı, "Ağrıdağ", 2002.
8. Əliyev C., Budaqov B. Türklər, azərbaycanlılar, ermənilər: tarixi həqiqətin soyqırımı. Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2003, 72 s.
9. Qeybullayev Q. Ə. Qarabağ: Etnik və siyasi tarixinə dair. Bakı, "Elm", 2005.
10. Qərbi Azərbaycan şivələrinin leksikası. Bakı, "Elm və təhsil", Bakı, 2011
11. Musa Urud/Z'ng'zur/ Elmi-publisistik nəşr. Bakı, "Nurlan", 2005, 504 s.
12. https://anl.az/el/emb/Qerbi_Azerbaijan/kitablar.html

